
3 1761 08824257 3

UNIV.
OF TORONTO
LIBRARY

M. TULLII CICERONIS OPERA.

M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

EDIDERUNT

J. G. BAITER C. L. KAYSER.

VOL. IV.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLXII.

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

RECOGNOVIT

C. L. KAYSER.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLXII.

PROOEMIUM.

Ratio huius editionis Tullianarum orationum in superioris voluminis prooemio est exposita;[1] itaque statim accedimus ad ea, quae de nostra singularum tractatione monenda videntur.

Tullianae disiecta membra[2] componere conabamur adiuti maxime Huschkii v. cl. supplementis,[3] aliquoties etiam Peyroni, Beieri et Kelleri.

Fonteianae codicem Vaticanum ita secuti sumus, ut rarissime[4] ab eius lectione discederemus.

Caecinianam ex Tegernseensi libro feliciter, postquam multa lustra pro deperdito habebatur, recuperato,[5] cuius lectiones antea minus accurate notatae fuerant ab I. Ch. Harlessio, identidem emendare contigit adhibitis Baiteri et notis et Addendis 1437—1440; pauca praeterea ex Parisino k (7779) Kelleri et Taurinensi palimpsesto p duximus.

Orationis de imperio Cn. Pompei codices[6] Baiterum secuti expressimus exceptis locis paucissimis (20, 33, 46, 71).

Cluentianam constat duobus codicibus s, de quo cf. not. 4, et t (Laurentiano XLVIII, 12 sive Lagomarsiniano 12),[7] praeterea palimpsesto Taurinensi (p) in §§. 32[8]

1 enumerationi VV. DD., quorum coniecturis illic usi sumus, addantur hic Benecke, Bernays, Bloch, Classen, Gebhardt, Huldricus, Keller, C. F. W. Müller, Nägelsbach, Nipperdey, Putsche, Seyffert, Sorof, Stanger, Tischer, Tittler, Ussing, Usteri, Wolff, Wunder, Zumpt; singularem autem praedicamus Jeepii benignitatem, qui nobiscum praeclara quaedam inventa, antequam ederentur, per epistulam communicarit. De siglis nostris vide Praefat. XXI; de coniecturis Prooem. vol. III, not. 6.

2 servata, ut constat, maximam partem Taurinensi palimpsesto (T), multo pauciora praebuit Ambrosianus (A), cf. Kelleri Semestrium Vol. 1, l. 3, p. 653 sqq.

3 vide Imman. G. Huschkii Analecta litteraria, Lips. 1826 p. 79 sqq. Péyroni editio 1824 Stuttgardiae prodiit, Beieri Lipsiae 1825.

4 factum hoc in 16, 21, 37, ubi codicis Salisburgensis aulici 34, nunc Monacensis Latini 15734 (s) lectiones praetulimus. Eundem codicem lector iam novit ex adnot. cr. ad or. pro Sex. Roscio, ubi siglum eius est m, et cognoscet in Cluentiana, Rabirianis, Flacciana, Sullana, Vatiniana, et orr. de lege agraria. Capita tria prima (§§. 1—6) a Niebuhrio ex codice palimpsesto Palatino 24 (p) prolata (Romae a. 1820) et fragmenta §§. 7—10 duplicem numerationem attulerunt capitum et paragraphorum.

5 Tegernseensis (t) quo modo a Baitero repertus et recuperatus sit, exponit Halm in Monacensibus doctis nuntiis 1854, n. 20, p. 163 sq. et brevius in praef. ed. alt. Orell. II, 2, p. V. Est eiusdem atque Erfurtensis (e) et Palat. 1525 (v) familiae, sed illo multo praestantior, etsi aliud olim fuit iudicium C. A. Jordani in commentatione de cod. Tegernseensi orationis Tullianae pro Caecina Lips. 1848. cf. annal. Heidelberg. 1851, p. 689 sqq. Palatinus nondum totus collatus est, sed videtur propius ad Erfurtensem accedere.

6 Sigla eorum reliquimus praeter π, quo hic Parcensis notatur.

7 soli s obsequimur 58, 113, 119, 123, 124, 143; soli t 31, 59, 70, 104, 124, 171; utrique 8, 16, 37, 39, 42, 47, 62, 63, 77, 85, 90, 95, 101, 107, 110, 113, 117, 128, 133, 137, 142, 149, 165, 166, 169, 183, 185, 189, 194; de nonnullis eorum locorum cum Classenio et Klotzio consentimus.

8 cf. 77, 129, 130.

ita niti, ut ex reliquis (vel antiquissimo Laurentiano LI, 10 sive Lagom. 10 (m) et Faesulano (f) sive Lagom. 1) raro[9] melior lectio proferatur, quam ob rem eorum additamenta abicere maluimus quam, quod in bonorum librorum lectionibus solemus, includere tantum.

Orationes de lege agraria[10] ex potioribus Lagomarsinianis s. Laurentianis XLVIII, 1, 3, 9, 20, 26, 38, 39,[11] Halmianisque s et m (Ambros. part. sup. c. 96, quem Baiter contulit) placuit recensere; nam aliquanto pauciora videbantur inveniri in Erfurtensi (e) et Erlangensi 38 (f) probabilia, haec fere: II, 22, 24, 25, 40 bis, 48, 69, 70, 85. In Lagomarsinianis autem singularem locum tenet XLVIII, 9, cui A. W. Zumpt in editione harum orationum ante hunc annum emissa tantum tribuit, ut eum solum sequeretur; itaque quas lectiones eius commemoramus, intellegendum est apud illum in ordinem receptas exstare. Bonum esse codicem eo certe cognoscitur, quod saepius Lambini aliorumque criticorum correctiones confirmat,[12] locos complures emblematis liberos offert,[13] sententiam verbis aut mutatis aut transpositis rectius exhibet,[14] veriores nominum propriorum scripturas suppeditat.[15]

In Rabiriana pauca mutavimus ex t, s, et codice Torrentii,[16] Lagomarsinianisque 8, 9, 12, 13, 20, 25, 28.

Idem, ut ordinem relinquamus, de Flacciana et Sullana atque ea, quam pro Archia habuit Cicero, valet;[17] hic, ut in aliis, quarum codices iam diligentissime excussi fuerant, non nisi criticorum sagacitate adiutis vitia quaedam expellere licuit.

Etiam Catilinariarum recensionem, plurimorum bonorum librorum auxilio ab Halmio factam[18] plerumque repetivimus, paucis locis (I, 2, 4, 6, 15, 32, 33; II, 2, 6, 25; III, 4, 14; IV, 8, 11, 13) aliam lectionem secuti codicum aut coniecturam nostram alienamve.

Aliquanto magis discrepat a su-

9 vide 30, 31, 86, 87, 193.

10 de subscriptione alterius d. l. a. orationis 'emendavi ad Tironem' etc. (cf. Addenda Baiteri p. 1442) vide doctissime Zumptium disputantem in editione sua p. XX. sqq.

11 septem hos notamus l; omnes eum conspirant Lagomarsiniani (accedentibus 7, 8, 24) notam habent L. Francianus Graevii (interpolatus cod. cf. II, 72, 104) est g.

12 ut I, 20, 27; II, 6, 27, 49, 67, 79, 83, 95, III, 2.

13 ut I, 20, 21; II, 3, 6, 8, 19, 23, 48, 49, 50, 68, 71, 85, 90, 100.

14 vide I, 2, 10, 18; II, 14, 22, 29, 39, 44, 55, 56, 65, 67, 77, 89, 101; III, 1, 3, 7, 9, 13.

15 II, 67, 90; III, 8.

16 in Rabiriana t codicem Oxoniensem notat; de codice Torrentii num manuscriptus fuerit, an a v. d. varias lectiones et coniecturas in margine impressi libri adscriptas indicet, dubitatur. Fragmenta inde a §. 32 Niebuhr ex eodem palimpsesto Palatino (p) protulit, unde Fonteianam auxit.

17 Sullanam et pro Archia orationem oportuerat ante Flaccianam collocari. In hac s potior videbatur 1, 52, 53, 68, 71, 85; b (scholiasta Bobiensis Maii) 1, 14, 51, V (Vaticanus) 53, t (Bern. 254) 92; in Sullana s 35, a (schol. Bobiens.) 40, v (Pal. 1525) 42. 3 Lagom. 48. In or. pro Archia s est schol. Ambrosianus Maii, g Gemblacensis 5352, e Erfurtensis.

18 Catilinariarum plurimos libros ne hic recenseamus, remittere liceat lectores ad Halmii notarum explicationem p. 657 sq. Unus hic accessit Ambrosianus C. 29. part. inf. saec. X (α), collatus a Baitero. Inscriptiones accuratiores secundum Ep. ad Att. II, 1, 3 praescribi nec aequalitas patiebatur, nec consuetudo.

perioribus haec editio in oratione pro L. Murena, in quam certatim viri clarissimi emendationes protulerunt; ut de ceteris hic taceamus, Halm nuperrime complura sanavit [19] in censura Zumptianae [20] editionis; in sua recensione codici g (Helmst. 304) paulo plus, quam sat erat, favit cf. 11, 12, 32, 47 (bis), 51, 54, 58, 66, 71, 73, 83 (bis); nos et his locis et haud paucis aliis codicum aut omnium reliquorum aut plerorumque lectionem restituimus; [21] de l 9 autem, quem in hac, ut in orationibus de lege agraria unice probat Zumpt, etsi primo aspectu non nulla [22] arriserunt nobis, quae nunc reicimus, ita nunc sentimus, ut teneamus eius verba 4, 7, 11, 18, 23, 36, 41, 51 (bis), 60, 65, 66, 73, 77 (quater), 89, 90. Qui cum eo libro saepius facit m [23] alibi ab Halmio s notatur. Paucissima ex reliquis codicibus duximus, ut 2, 85 ex l 24; 21 ex l 26.

Utinam hoc illustrissimum opus Tullianae eloquentiae, sed aliquot locis mancum, multis corruptum, utinam maioribus lacunis deformatas Tullianam, Fonteianam, Rabirianam, Flaccianam, primam de lege agraria, in quibus similis praestantia conspicua est, tam bonus codex nobis conservasset, quam est Parisinus ille 7794, quo declamationes nostro certe sensu [24] plane a Ciceroniana arte abhorrentes, quas cum post reditum in senatu et apud Quirites, deinde apud pontifices de domo sua et in senatu de haruspicum responso habuisse volgo putant, servatae sunt! In his omnia magistrum redolent, qui antiquitatum et historiae cognitionem, verborum quandam copiam et volubilitatem sibi comparavit, ingenii vim et celeritatem, decori sensum, iudicii acumen, dicendi suavitatem et leporem, quae natura ei negaverat, adipisci scilicet non potuit: eis virtutibus carens a Cicerone longissime abest vel tum, cum paene eadem verba, quod facit saepissime, profert: nam incommode atque invenuste inculcat atque inficetis suis inventis depravat, quae ex Sestiana, Pisoniana, Planciana, Miloniana multisque aliis orationibus corrasit. Nolimus igitur Ciceroni gratulari, quod vindicare sibi quodam modo iam possit orationes ante inventum codicem Parisinum peius quam nunc habitas, ac propter multas vitiosas locutiones a F. A. Wolfio reiectas; [25] non enim ea sola Wolfio et Marklando indicia alienae originis esse videbantur: offendebant [26] in conformatione prava orationum, in molestis-

19 cf. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften 1861, Bd. I. Heft IV, et vide 15, 33, 34, 43, 63, 67, 86, 89.

20 prodiit Berolini in F. Dümmleri libraria MDCCCLIX.

21 ut 11, 18, 21, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 35, 37, 41, 47, 52, 55, 56, 57, 58, 60 ter, 64, 66, 68, 71, 73, 79, 89.

22 Jahrb. f. Philol. LXXI, 769 sq.

23 G. Sorof. de Ciceronis pro L. Murena oratione commentatio critica. Particula prior. Potisdamiae, 1861 p. 3 sqq. idem quaedam retractavit in censura editionis Tischeri, Z. f. Gymnasialwesen 1861, 758 sqq.

24 idem indicat G. Bernhardy, Grundriss der römischen Litteratur ed. 3. p. 684 sq.

25 cf. Dietzsch, Rh. M. XII, 529 sqq.

26 cf. utriusque disputationem in editione F. A. Wolfii; huius in praefatione XXXI—XLV, Marklandi ibid. LXVII—LXXX.

simo languore, quo a principio usque ad extremum laborant, in sententiarum insulsitate et ridiculis ineptiis, in dictionis modo ieiunitate modo tumore; quae omnia codicis praeclari ope tollere nondum cuiquam contigit.

Praeter eum librum (p) et Gemblacensis nunc Bruxellensis 5345 (g) et Erlangensis 38, nunc 847 (e), Salisburgensis quoque 34 (s), cuius supra aliquot locis mentionem fecimus, ab Halmio et Baitero adhibiti sunt, praeterea m in or. de domo Lagomarsinianum 8, in or. de har. resp. Lag. 25 denotat; in hac e codicis Erfurtensis est siglum, v autem est Palatinus 1525; β, quod iam in Prooemii vol. III n. 5 indicavimus, ed. Veneta 1472.

ADNOTATIO CRITICA.

M. TULLII CICERONIS PRO M. TULLIO ORATIO.

1, 1. *antea sic hanc causam* Peyron supplevit. *agere statueram recuperatores* Beier suppl. *ut infitiaturos* Orelli suppl. *sed etiam iuvari hac confessione causam suam putavit* suppl. Huschke. *video — eo* suppl. Peyron assentiente Huschke. ‖ 2. *testibus — vobis* supplevi. ‖ 3. *tum erga P. Fabium — ut non* suppl. Huschke. ‖ 2, 4. *nam si L. Quinctius — patronorum more* suppl. Huschke, priore lacunae parte relicta. *quam ne* Mommsen. quam in eo ('in eo' reliqui.) 8. omnes A, (A omnis) Mai, Klotz. homines. ‖ 5, 11. *ut quod* Huschke. quod. *quodque — homines* suppl. Huschke. ‖ 6, 14. *emerat — videbantur se* suppl. Huschke. ‖ 7, 16. *pos[sederat — commode]* suppl. Beier. *optimo — agri falsum* suppl. Keller. ‖ 17. *caverent — at ille se* suppl. Huschke. Post 'se de tota re ex' plura excidisse docuit Keller. ('sed et orare ex' A corr. Niebuhr.) ‖ 18. *habilia* Heinrich. abitalia A. ‖ 8, 20. *stic negoti immeo est* A retinent E ante Baiterum. ‖ 9, 21. *vi* add. Heinrich. *quodque facile* malit Huschke. ‖ 22. *ex vicinitate Thurina* Pluygers. ea vicinitate tum illa. malis 'ei ex v.Th.' ‖ 23. de sententia eorum quae exciderunt, cf. Huschke ad h. l., qui particulam a Victorino 63 ed. Or. Jul. Victore 240 ed. Or. Martiano Capella p. 411 ed. Kopp. diverse citatam sic constituit, ut nunc in ordine legitur. ‖ 11, 27. *posset* scr. potest. ‖ 28. *vim* Halm. vi. ‖ 12, 29. *interdicere hoc exemplo* Madvig. intercedere hoc interdicto. *interdicto velut inter* suppl. Huschke. *de* del. Baiter; incl. *si ubi* scr. sicubi. *sic defendam* scr. si defendam. *ut vi* Peyron. vi. *equidem* Halm. quidem. *at Claudio* scr. et Claudio. ‖ 30. *valet* et *causa si* suppl. Huschke. *ut vi deiceretur* ex iudicio Kelleri om. Baiter; incl. ‖ 13, 31. *vi* add. Huschke. *datum* Baiter. 'factum' Huschke, Keller, Klotz... tum T. ‖ 32. *eum in iudicium* suppl. Peyron. ‖ 15, 35. *de simili causa.* fo: de s. c. reae. ‖ 36. *mehercule res* Beier. mehercule fide. ('mehercule' T.) *hoc iudicium — putetur* hic inseruit Beier ex Prisciano VI, p. 221 Krehl. *causa Tullii — posita esse* suppl. Keller. ‖ 37. *sit* Baiter, in T. verbum legi nequit. ‖ 16, 39. *cum* et *nempe ita* suppl. Peyron. *depulsus es*, suppl. Peyron. ‖ 17. *ceterique* Madvig. ceteri T, Klotz. ‖ 41. *si* add. Beier. *quicum* Peyron. cum. *debeat* Baiter. debet. ‖ 19. 45. *probare* scr. probari. ‖ 20, 46. post 'hominum' suppl. *licentiam* Peyron. deinde excidit formula interdicti: unde tu aut familia aut procurator tuus illum aut familiam aut procuratorem illius vi hominibus coactis armatisve deiecisti. ‖ 47. *luci* T, Beier, Huschke, Klotz. luce. ‖ 21, 49. *tribunicia* scr. primum ista. ‖ 50. *defendet* Baiter. defendit. *quid si repugnat?* malit Madvig. ‖

51. *magis quam iecit* suppl. Peyron ex Topic. 64. ‖ 52. '*si quis furem — constitutum est*' servata sunt ex Iul. Rufiniano de figuris sent. p. 201 Ruhnk. Baiter addit huc facientia ex Schol. Vat. ad Cic. p. Milone §. 6.: ipsas quoque XII tabulas adseveravit Cicero excubare pro hominum salute, quae hanc interimendi potestatem non facile permiserint. ‖ 23, 53. in lacuna ante haec verba excidit disputatio, utrius esset centuria Populiana. *si igitur — tuum fuisse* suppl. Huschke. minus apte videntur verba 'ita quoque si' addita. *non modo servos* ante '*tamen in eo*' vitiose repetitum ex seqq. del. Baiter. 'necesse est' fo: necesse sit. ‖ 24, 56. *iure potuerit — occideretur* petita sunt ex Quint. I. O. V, 13, 21. Praeterea ex hac oratione petita videntur, quae sunt apud Jul. Vict. VI, 6. p. 224 ed. Or. si iudicaveritis sine dolo malo posse familiam congregari, hominem occidi, omnibus facinorosis eandem licentiam permiseritis.

M. TULLII CICERONIS PRO M. FONTEIO ORATIO.

2, 3. *atqui omnes, si qui in hoc genere quaestionis accusati sunt, reprehensos videmus primum testibus* Madvig. (ex p.: atqui homines in seiqhoc genere quaestionis accusatos et reprachensos videmus preimum testibus.) 'atqui homines, si qui tenentur hoc g. q. accusatos et r. v. p. testibus' ex Mommsenii coni. Halm. ‖ 3, 4. *ducenties* Mommsen. ducentis p. Klotz. ‖ 5. fo: 'suspitio proferatur.' ‖ 6. *maximi exercitus in Italia civium* Halm. maximi e. in Italiam civium p. 'in Italiam maximi exercitus civium' ex coni. Niebuhrii Klotz. *de iudiciis* Niebuhr. iudiciis p. ‖ 4, 7. quod legitur est petitum ex C. Iulio Victore VI, 2. p. 219 ed. Orelli. ‖ 8. ex Aquila Romano de fig. §. 35. ‖ 9. ex Ammiano Marcell. XV, 12, 4. ‖ 10. ex Quintil. Inst. or. VI, 3, 51. Accedat hic fragmentum a Th. Oehlero in codice quodam inventum et cum Baitero communicatum: 'exsurgite quaeso viri optimi atque fortissimi, legati amplissimae atque honestissimae civitatis, resistite per deos immortalis eorum periuriis iniuriisque, quorum saepe numero telis restitistis.' ‖ 5, 12. (1, 2.) *ex tanto* Halm. ex toto. ‖ 13. (3) *populi Romani copiis atque praemiis* Madvig. p. R copiisque remis v, s. ‖ 6, 14. (2, 4.) fo: 'qui ea gessit.' *sua religio laudatis auctoritas aliquid — momenti.* fo: sua religio in laudatione auctoritatis aliquid — et momenti. ‖ 7, 16. (3, 6.) *adferam* Halm. ('adferta' v). affero. *qui testimonio possint esse* s. quae — t. possit esse. *exierunt* supplet Pluygers. 'si obtemperetis' malim addere, quam cum Mommsenio 'imperata sint ea, sine quibus'. oppugnari quibus oppressis s, Klotz. ‖ 9, 19. (5, 9.) *sed inita iam ac proposita* scr. sed in Italiam hac proposita. v, s. sed in Italia iam hac proposita. *Croduni — portarent exegissent.* de desperato loco vide Madvigi notam in Halmii appendice p. 1436 sq. quo auctore *sc. Croduni et Vulchalone* scr. et incl. ‖ 20. (10.) *et invidia vel maximum: maxime* Pluygers. et invidia: vel maxime. *divolgari* Pluygers. divolgare. ‖ 10, 21. (6, 11.) *sapientia iudicis tenet* s, Klotz. sapientiam iudicis. *videte* addit Faern. ‖ 22. *interrogandus est* Klotz. interrogandus et. v, s. ‖ 11, 25. (7, 15.) *iudicium* incl. Mommsen ('iudicium' C. 'iudices' E.). *debere* scr. de teste. *iudicem* incl. Madvig. 12, 26. (8, 16.) 'ac saepius' deleverim. 'ac semper' malit Mommsen. ‖ 13, 29. (9, 19.) *et audaciam.*

incl. Pluygers. ‖ 14, 31. (10, 21.) *hominum caede* Pluygers. hominum scelere. ‖ 32. (22.) *sibi suscipient.* fo: flagitii suscipient. *cum Gallis iurare.* 'cum Gallis stare' Cobet. an 'cum G. coniurare'? ‖ 15, 35. (11, 25.) post 'oppugnarunt' excidit membrum de Fonteii defensoribus, quod vidit Pluygers. ‖ 16, 36. (12, 26.) *nationem Allobrogum et reliquias.* C. fo: 'nationis Allobrogum reliquias'. nationem A. et reliquas (Lambin). *ut velint* Junt., Orelli, Klotz. volunt. post 'potestatibus' suppleverim 'suscipiendis', Mommsen 'obtinendis'. *aut a crudelitate aut* add. Pluygers ex 17, 40. *si non vera, at tamen ficta* s, Orelli, Klotz. 'si vera non at deficta' v. fo: 'si vera non esset, at efficta' si non vera, at commode ficta. Halm. ‖ 17, 38. (13, 28.) *Scaurum* incl. *ac libidinum.* Faërn. Halm. ad lubidinem. C. ‖ 39. *quod erant plures* incl. Pluygers. ‖ 18, 41. (14, 31.) 'amicis populi Romani' coni. Pluygers. *Tusculo* incl. Bake. *a qua interfectus est* incl. Pluygers. ‖ 19, 42. *hoc leviter pro mea auctoritate.* C. fo: 'hoc certe pro levi m. a.' 'hoc leniter'. Klotz. *hominibus autem.* fo: hominibus autem talibus. *improviso* Lambin. improvisa. ‖ 43. (33.) *reperietis* scr. scietis. *populo Romano* Klotz, Halm. reipublicae. C. *condonare* Faërnus. condemnare C. ‖ 20, 44. (16, 24.) M. add. Halm. ('gallim' v.) *video iudices sed* Halm. 'video iudices e. et' v (sic). *a Thraecum* Fleckeisen. ('at grecum.' v.) a Thracum. *in eis.* Lambin. in his. v, s. ‖ 21, 46. (17, 36.) *dux Allobrogum ceterorumque Gallorum* incl. Bake.

M. TULLII CICERONIS PRO A. CAECINA ORATIO.

1, 1. *disceptari.* Graevius. deceptari. t, e. decertari. E, Klotz. ‖ 2. 'malitiae' velit Mommsen. *quoniam* fo: 'quo modo'; ante 'quia' videtur 'etenim' excidisse. aliam rationem init Madvig. scribendo: 'A. Caecina perterritus profugerit'. ‖ 3. *creditur* add. P. Faber. ‖ 2, 4. *tum ab se* Klotz. tamen ab se. *iustam moram.* fo: 'istam moram'. ‖ 5. *qua in re.* fo: qua re. *quodque constitutum* t. quod constitutum. ‖ 6. *videretur.* Bake, Pluygers. videtur. *quaesisse* t. aquisisse e. anquisisse (ex Gulielmii coniectura). *cum omnia—reperta sint.* Lambin. omnia — reperta sunt. *requirit, quod est gravius* interpunxi. requirit. Quod est gravius. ‖ 7. *at eadem quia.* p, t ('at eadem qui'), Baiter; Klotz coni. at ea, in qua. E. ('at de eadem hac, quia' Klotz in ed. 2da.) ‖ 3. fo: 'ad constituendum cito iudicium'. ‖ 8. *praetor* incl. ‖ 4, 10. *eius* P. Faber. et ius C. ‖ 11. *Caesenniae* incl. *dos* om. t, incl. ‖ 5, 13. *intrudebat* E pleraeque. intro dabat. C, Klotz, Baiter. ‖ 14. *cognoscitis* C, Klotz. cognovistis. ‖ 6, 16. *qui non audisset* add. Baiter similibus supplementis Spengelii et Mommseni usus. ‖ 17. 'hanc se ansam' Bake. ‖ 7, 19. *iste* Schütz. ipse C. *itaque illis* scr. atque illis. *hoc est* om. t., incl. ‖ 8, 22. *est* add. Hotoman. *et clara voce ei.* Baiter ('et ei cl. v.' Lambin.) et cl. voce. ‖ 9, 23. *istius* k. illius. ‖ 24. *proterrui* Aquila Romanus, Lambin, Baiter. perterrui. ‖ 25. *servo se imperasse* scr. (servos impetrasse t.) servo imperasse. ‖ 10, 26. *sui* om. t., incl. ‖ 27. *hoc est mortem minaretur* incl. *Phormio* alterum incl. Bake, recte, ut videtur, etsi iam a Quintiliano VI, 3, 56. lectum. ‖ 30. *quid causa postularet* scr. quid causae optaret. C. quid causae obstaret Halm, Baiter. *tantum modo errare.* fo: tantum modo id errare. *duos solos.* Baiter. suos solos. ‖ 11, 31. *quod liqueret* Schütz. quid liqueret C., Orelli, Klotz. ‖ 12, 34. ante 'hoc

genus' excidisse videtur 'commisisse existimabitis ut'. ‖ 35. nullum deiectum. t. *nullo modo deiectum* scr. deiectum nullo modo. *quid id.* Ernesti, Baiter. quid. *an ad atrocis rei notionem atque animadversionem ages iniuriarum?* scr. aut ad actoris notionem atque etc. C. ('ad' om. t.) [aut ad actoris notionem atque animadversionem?] Ages iniuriarum? Baiter auctore Lambino. ‖ 12, 36. *Pisoni.* Lambin. Pisone C, Klotz. ‖ 13, 38. *in iudicio* Pluygers. iudicio. *reieci* Keller. eieci C. ‖ 39. 'cum eo' post 'constitutum' excidisse suspicor. ‖ 14. *quam habet vim, ut distare—possim?* interpungit Madvig. quam habet vim? ut distare — possim. ‖ 40. *dissolvi* et *interdictum* incl. alterum *est* om. Vindob. *β*., fortasse recte. ‖ 41. *loquemur* scr. ('loquimur' Bake). loquamur. ‖ 15, 42. *formidine animum perterritum* incl. 'de' om. Quintilianus VII, 3, 17. ‖ 16, 45. *cum* supplevi. ‖ 46. *periculo.* videtur 'iniecto' deesse. ‖ 47. *magna* incl. Pluygers. ‖ 17, 49. *ain tu* Bake, Madvig. an tu. ‖ 50. *deiectus esse quisquam* incl. cum Bakio. ‖ 18, 51. *iudicia aut stipulationes aut* incl. ('fiducia aut stipulatio aut' coni. Bake. requirebatur saltem 'fiduciae aut stipulationis aut'). ‖ 52. *familiaris* t, Bake. et familiaris. *nostris* om. t, incl. ‖ 19, 55. *utilitatem omnem* t. omnem utilitatem. *probare eis.* Baiter. ('probaris' t, e). probari eis. *verbum* Iunt. verbo num C. ‖ 56. *respuit — putat.* scr. respuat — putet. ‖ 20, 57. *gerunt* Baiter coni. 'gerant'. ‖ 58. *id in hac re quaeri* coni. Jordan. ('in hac re id quaeri' Schütz.) in hac re quaeri. *ei ipsi* Halm. et ipsi. *ipsi* Naugerius. ipsi servi C. ‖ 21, 59. malim 'perspicietur'. ‖ 60. *dices* k, Ald. dicis C. *verbis ponderantur.* Bake. vocibus ponderantur. 'vinces quidem' coni. Baiter. vincesque t. ‖ 22, 62. *quod inermi armati iudicarentur* incl. ‖ 63. *si alio modo, consilio eodem facta sit* scr. ('periculo' incl.) si alio consilio, eodem periculo facta sit. ‖ 23, 65. *quod defendant, si contra — contenditur* interpunxi. 'quod defendant. si contra contenditur'. '*tum solent* scr. solent. *bonique* incl. ‖ 66. *hoc* t, e. haec. *interdicto* Ascens. 3ia, Lambin., Klotz. interdictum. *vindicari.* e, Ascens. 1ma, Lambin., Klotz. vindicavi C. plerique, unde 'vindicavisse' Mommsen, Baiter. ‖ 24, 67. *id aliqua causa faciebat, tu nulla* scr. in aliqua causa faciebat, tu in nulla. 'defende quia verbis' t. defendebat, quia verbis. Klotz, Baiter. defendit quia verbis. E. ‖ 68. *non* k, Naugerius. nec. C. ‖ 69. 'statuerunt si velit' Madvig. pro 'statuunt si' praestat hoc delere. *placuit Mucio* t. Mucio placuit. *ius* Madvig. iuris. ‖ 25, 71. *iudici* incl. idem malim in 72 abesse. ‖ 72. *creatum* t. incl. Baiter. 'vel creatum' alii C, vel cogitatum k, Lambin, Klotz. *statue cui.* Madvig ex 'seatve cui' t ('esse cui' al. C.). cui. *ruptum; iudica — deberi.* interpungit Madvig. 'ruptum indica: — deberi'. 'id deberi' Halm. ‖ 26, 73. *quid enim* Madvig. quod enim. ‖ 74. 'quae mina tua'. t; unde *quae patrimonia tua* scr. quaecumque tua. Lambin., Klotz, Baiter; quae cum omnia tua. *sunt* Wesenberg. sint C. *si parum communitum ius est civile.* Mommsen, Baiter. *si parum.* Ascens. 1 'si parietum' t, e. si parum sit. Junt. Lambin. Orelli. si parum st. Wesenberg. communitum ius, si civili. C, E. *factum est* Baiter. factum sit. ‖ 75. *dimittetur.* C, Klotz. dimittitur. ‖ 27. 76. *sin iuris* scr. tu res si. t, e. iuris si. Baiter ('iuris' Madvig.) *haec vox est esse vim* Madvig. (ex 'si equos vestes si vim' e; in t est: 'si ec vosx est esse vim'. *deiectum.* Klotz, Baiter ex 'delictum' t, e. *rem et sententiam,*

ut coni. Spengel, t, Baiter. 'retinere sententiam' e, unde 'retineri sententiam' Madvig. *intorqueri* t. torqueri. *intorqueri*, *vos* interpunxi. torqueri. Vos. *utrae voces vobis honestiores* add. t. *et utiliores esse videantur* Baiter coni. ('utra utilior esse videatur' Klotz auctore Madvigio) et viliores esse videantur C. (fo: 'utrae viliores e. v.'). *non vereor.* Naugerius. vereor. C. ‖ 78. *iustus sit* Madvig. iustus est. *tantum sit* Madvig. tantum est. ‖ 79. *cum vos aliquem — cur meum — vestrum non nominetis* Keller (qui praeterea 'nostrum nominetis' ante 'vestrum non nominetis' insertum vult). cur vos aliquid cum eum — nostrum nominetis. *quibus quidque* Hotoman. omnibus quidque. C. ‖ 28, 80. *ex omni memoria antiquitatis* Pantagathus. etiam illa materia aequitatis. *armatis hominibus.* t. hom. arm. ‖ 29, 84. *sin hunc locum* Baiter. is in hunc locum. t. is in locum. e. (is tu locum cett. C.) istum locum. k, E. *reieci* Keller. eieci C, Klotz. *ex edicto* Lambin. ex decreto C, Klotz. ‖ 85. *neque* Junt. neve C. ‖ 30, 86. *deiectum* Klotz. eiectum. ‖ 87. *unde Telesinus* Baiter. 'unde deiectisinus'. t. unde deiecisti. C. unde deiectus * Ernesti, Orelli; unde deiecti sunt * Klotz. ‖ 88. *duas res* t. res duas. ‖ 31, 89. *tum* Aldina. iam C. *tu* om. t. incl. ‖ 90. *iam* om. t. incl. *nisi inde*, *ubi tum esset; iam posse.* Klotz (ed. 2da). nisi indubium esse etiam posse C. ‖ 91. *esse sic deiectum* scr. esse deiectum. ‖ 32, 92. *tum deiectum.* Naugerius. tum eiectum C. ‖ 93. *bonis* incl. Bake. *igitur* om. t. incl. ‖ 94. *eodem iure* om. t incl. ‖ 95. 'de his de Aquili.' e. 'de his de quibus' t. fuisse videtur gl. 'id est de Aquilii sententia'. Post 'et aequum' (sic t) lacunam magnam esse existimamus. et ad eum ('etaeum' e) om. E. ‖ 33. *querar* Junt. rare s. raro C. *ecquid est* Pluygers. quid est. *ipsa* scr. ista. ‖ 96. *de te.* Baiter. (te C. abs te. E.) *qua in re* Baiter. 'qua inter' t; quae inter. e. ‖ 97. *C.* add. Baiter. *religionem* E. religionis C. *et* incl. *aut imperiti* incl. *scio* add. Jordan, Baiter. ‖ 98. *voluissent, manere.* Baiter ex 'voluissent tam ne re' t. voluissent tamen manere. ‖ 34. *dedidit.* Junt. dedit C. *deditur* Baiter ex 'detraditur' C. traditur. *vendidit, eum, quem* interp. vendidit eum, quem. ‖ 100. *rogatione.* Ant. Augustinus. ratione C. *nam quia* Jordan, Baiter. nam qui. *aliquam poenam.* t. poenam aliquam. *ut* add. Naugerius. *homines* Naugerius. omnes C. ‖ 35, 102. *de ea re.* Jordan, Baiter. de re. C. ('ea de re' k, Orelli). post 'quam' non nihil desideramus. ‖ 36, 103. *ne inique contendere aliquid* Mommsen ex 'neque contendere aliquid'. atque contenderit. Baiter. *dissolutius* Halm, Baiter. (dissoluti. t, v.) dissolute. *rem relinquere* Baiter. relinquere. C. *veritus sit* Lambin. vereretur. ‖ 104. *virtute cognita* incl. *amplissimum* Lambin. amplissimi t, v. 'amplissimo'. Garatoni, Baiter. amplissimis. E. *totius Etruriae* Garatoni, Baiter. totius se turi re. t. viris Etruriae. E. *hominem* scr. et incl. nomine. *offendendum est.* Halm. offendendum sit.

M. TULLII CICERONIS DE IMPERIO CN. POMPEII AD QUIRITES ORATIO.

2, 4. *L. Lucullum.* Baiter. Lucullum. ‖ 3, 7. *Mithridatico* incl. Bake. *litterarum* om. e, f, Baiter. incl. *suscepit.* nonne 'cepit'? ‖ 4, 9. qui posteaquam C. *qui postea cum.* Benecke 'qui cum'. Baiter. *postea* incl. ‖ 5, 13. 'ceteros in hanc provinciam'. requirit Lambin. *differant, hunc* interpung. Halm, Baiter. differant. Hunc. ‖ 15. *pecuaria relin-*

quitur Pluygers. 'pecua relinquuntur' Halm, Baiter ex Servio ad Verg. Georg. III, 64. 'pecora relinquuntur' ('relinquentur' c, v.). ‖ 16. *in saltibus* Hotoman. in salinis. C, E ante Halm. ('in silvis' Lambin.) ‖ 7, 18. *publica his amissis* Mommsen. publicanis amissis. *vectigalia* incl. Mommsen. ‖ 8, 20. *elaborandum* Bake. laborandum. *ea vobis.* Buttmann, Orelli, Halm. a vobis C plerique, Lambin. vobis. v, Baiter. ‖ 9, 24. *et eorum, qui se ex ipsius regno conlegerant* incl. Benecke, Halm, Baiter. ‖ 25. *Luculli* del. Madvig, Halm, Baiter; incl. ‖ 26. *M'. Glabrioni* Krause, Halm, Baiter. Glabrioni. ‖ 10, 28. *mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus* incl. Halm. ‖ 12, 33. *ei nunc* C plerique, Halm ed. 1 (inter uncos 'ei') nunc. e, v, π, Halm ed. 2, Klotz, Baiter. ‖ 35. *transalpina* incl. Garatoni. ‖ 13, 37. *ventum est* coni. Halm. ventum sit. ‖ 15, 44. *huius* incl. Orelli, om. cod. Victorianus, Junt., N. Angelius, Halm, Baiter. ‖ 16, 46. *a communi Cretensium* Gulielmius (ex c: communi Cretensium). Cretensium. *semper* incl. Halm ed. 1, Baiter. *iudicari* C plerique, Orelli, Halm, Klotz. iudicare. ‖ 49. 'cum eum ei' Moser. ‖ 18, 54. *sed quae civitas umquam* Pluygers. 'quae civitas, inquam' coni. Halm. quae civitas umquam. *quam tam parva* Manutius. tam parva C. ‖ 55. *quem nobis* scr. cum eum nobis. ‖ 19, 58. *ascribetur* Pluygers. ascribitur. ‖ 23, 66. *se* om. Heumann, Benecke, Madvig, Baiter; incl. ‖ 24, 71. *id ego omne* e, v, Halm ed. 1. Klotz. id omne ego. t, b, a, Halm ed. 2, Baiter.

M. TULLII CICERONIS ORATIO PRO A. CLUENTIO HABITO.

1, 3. *ac sine* incl. Garatoni, Baiter. ‖ 4. *illam* om. Quintilian. IX, 2, 19. incl. ‖ 2, 6. *nisi hic ex ipsis causis iudicabimus* incl. *animo* incl. Garatoni. ‖ 3, 8. *veteris* incl. *ipsius* s, t. istius. ‖ 4, 10. *non potuero* s, t, Spengel. [satisfacere] non potuero. *pro* incl. Lambin. ‖ 5, 12. *se continebat* Baiter. (continebat s, t.) continebatur. *non pudor* s, t. non pudor [non pudicitia]. ‖ 14. *non libidinis* incl. *et victrix filiae* arctius coniunxi cum superioribus. ‖ 6, 16. *ne quae.* Garatoni. namque. s, t, ne quam. cett. C. *atque ipsa.* s, t, Klotz. atque in ipsa. *accusatio* om. Baiter, auctore Madvig. incl. ‖ 8, 25. *numquam* s, t. [numquam se iudiciis, numquam legibus]. *inermem.* s, t. al. inermum. m, Baiter. ‖ 9, 27. 'demiratur' malit Lambin. *Teani* s, t ('Teano'). Teani [Apuli]. *ludis* s, t. ludis [publicis]. ‖ 10, 30. *vocemque* C praeter s, t. vocesque. ‖ 31. 'nihil ei clausum' om. s (pr. m.) incl. Baiter. *nihil ei sanctum* incl. *custodia — potuisset* C praeter s, t. custodiae — potuissent. ‖ 32. *heredibus* s, t. heredibus [secundis]. quanto est C et Quintil. VIII, 4, 11, sed requiritur 'quanto erat'. ‖ 12, 33. *esset.* Halm. esset et. ‖ 34. *non longe.* s, t, Classen. longe. 'nondum debitam' postulat Pluygers. ‖ 13, 37. *atque ibi.* s, t, Classen. atque ubi. *ibidem diem* scr. ibi diem. ('et ibidem diem' Lambin.) *appellat testamento — disceditur, Avillius ipse* scr. appellat ipse testamento — disceditur. Avillius. *Asuvius autem ab eo* scr. ('Asuvius autem ab Avillio' Halm.) Asuvius autem. *brevi illo tempore* incl. *iret* incl. Mommsen. ‖ 39. *itaque tum* s, t. *tum* incl. auctore Baitero. itaque rem. *et tam manifestam* s, t, Classen. et manifestam. ‖ 14, 40. *per quem interfecerat plurimos* incl. Lambin, Baiter. *circumforaneum* incl. (foranum. s, t.) ‖ 42. *sed tamen.* t, f, Asc. 1. Ernesti. erat; sed tamen. ‖ 15, 44. *avarissimi* s (pr. m.) avarissimi [at-

que audacissimi]. || 45. *neque legare* s, t. neque [enim] legare. *quicquam* ex Arusiano Messio 235 ed. Lindem. add. Baiter. || 16, 47. *medico non ignobili* s, t. medico ignobili. *et spectato* scr. sed spectato. || 17, 50. 'arbitrabantur' commodius abesset. || 18, 51. *non possim.* s, t. non possim [implere]. || 19, 92. *quidque* Baiter. quidquid. *cum Habito fuissent* scr. cum Habito. || 20, 55. *id* incl. Mommsen. || 21, 57. *nam hoc* Pluygers. iam hoc. || 58. *citatur reus* s. citatur reus [agitur causa]. *accusationi* incl. Lambin., Baiter. || 22, 59. *omitto* t. [nunc] omitto. || 60. *per se* incl. Lambin. || 23, 62. *per Fabricium* s, t, Classen. per Fabricios. || 63. *non dubium* s, t, Classen. nemini dubium. *potius eum — quam illum* scr. potius illum — quam eum ('potius illum — quam illum' Lambin.). || 24, 65. 'quod confessi estis' mallem post 'quod abstulistis' collocatum. || 67. *sententia absolutus* incl. auctore Baitero (Garaton. et Torrentius in suis codd. non invenerunt). 'iam hoc' Pluygers. || 26, 70. *miserrimus* t, Severianus 339. miserrimis. *in loculis.* Ernesti. in locis. *ante inanissimis* scr. et inanissimis. ('et' incl. Classen.) || 72. 'condisset' malit Baiter ('condidisset' t.) *sese ab Oppianico destitutum* incl. Madvig; etiam 'pulchre adseverat' et 'atque' aliena videntur. || 27, 73. 'occultata' Lambin. || 28, 76. fo: 'qui hoc statuerent — iudicarent'. || 77. *clamabat* p. clamitabat. *nulla iudicia esse* s, t. nulla esse iudicia. || 29, 79. *summa potestate* s, t. summa potestate [praeditus]. *conflatam, atque* interpunxi. conflatam. Atque. *qui illi quaestioni praefuerat* incl. || 31, 84. *admonitus est* scr. admonitus. ib. 'istam dedit conciliationis et gratiae fabulam' addunt C. ante 'nam fuisse' (85) praeter s, t; incl. Classen, Baiter. || 86. *Staieni fuit.* 'fuit' om. s, t, incl. Baiter. || 32, 87. *an ut praevaricaretur* C. (praeter s, t.) Classen. an is praev. Baiter. ('an iis praev.' s, t.) *nam id* Pantagathus. iam id. C. || 88. *ista res* incl. Garatoni, Baiter. || 33, 89. *at ad quam.* Baiter. at quam. || 90. *sedata* s, t, Classen. sedata [iam]. || 35, 95. *sapientia* s, t. sapientia [et humanitate]. || 96. *iudicem* incl. Garatoni, Baiter. || 97. *et quae res.* fo: 'qua reus'. || 36, 100. *accepisse se* Baiter. accepisse. || 101. *eius omnes.* s, t. omnes eius. || 37, 103. *petita est* Halm. petita sit. post 'iudicandam' excidisse haec fere conicimus: 'pecuniam, ut ille, qui maiestatis est damnatus, cum iudex pecuniam accepisset'. praeterea legerim 'causam tamen nusquam [Staienus] ea quidem lege dixit'. || 104. *aliud si is* t, Classen, Klotz. (aliud is. C.) aliud si. Halm, Baiter. || 38, 106. *bis* s, t. Classen. bis [iam]. || 107. *quod hi.* s, t. Classen. quod ii. || 109. ignorantia s, t, Klotz. ignoratio. || 40, 110. *at idem* scr. atque idem. *suis ipsis.* s, t, Classen. suis illis ipsis. 'fuit' om. s, t, inde Baiter coniecit 'fuit illis ipsis'. || 41, 113. *contionibus.* s, Classen. contionibus [omnibus]. 'aliqui Oppianicum gratis condemnavit, iam' malim abesse. *putabitur* scr. (putaretur s, t.) potuerunt. *qui sit.* s, t. quis sit. *obiectam.* fo: prolatam. || 115. *in cetero iudicio* Pluygers. in ceteris iudiciis. || 116. *eos eidem* Baiter. eosdem. || 42, 117. *cum huiusce periculo ceterorum.* s, t. cum huiusce periculi, tum ceterorum. || 119. *unum illud* s. illud unum. || 44, 123. *dictatorium* s. dictatorium [gladium]. || 124. *unum denique.* t. unum denique [aliquod]. ('aliquid' post 'Cluentio' s). *amplexato.* Priscianus VIII, 526., E rec. amplexator C. *coniunctum cum re esse.* s. (coniunctum esse cum re t.) cum re coniunctum esse. || 45, 126. *re-*

liquisse se ser. reliquisse. ‖ 127. *non comperisse* Lambin. probante Madvigio. comperisse. ‖ 46, 128. *e consuetudine* Baiter ('consuetudine' C.) a consuetudine. *sortito* Classen. ('sortitio' s, t). sortitione. ‖ 129. *ad ignominiam* p. ad ignominiam [et turpitudinem]. ‖ 47, 130. *in contione* p. in contione [a tribuno seditioso]. ‖ 131. *dixerint* E. dixerunt C, Klotz. ‖ 48, 133. *de re* s, t. de re tota. ‖ 49, 137. *L. Quinctii* s, t. L. Quinctii [tribuni plebis]. ‖ 51, 142. *cum ita dixi.* s, t. ('cum illa dixi' Halm). cum ista dixi. ‖ 52, 143. *cui ego.* s. ('cui' t.) cui ego [autem]. ‖ 54, 149. *neque enim.* t. neque ego. *te a me desiderare.* s, t, Klotz. a me desiderari. ‖ 55, 150. *recusavit* Lamb., Baiter. 'accusavit' C, Klotz. *ne cum* Baiter. ut cum ('quin quo' Lambin.). *uti oportere.* C, Baiter. uti non oportere. Manutius. ‖ 56, 153. *ut ei qui.* Halm. ('uti qui' Manutius.) utique. C. *equestrisque ordinis* Classen, Baiter. ceterique huiusmodi ('eiuscemodi' s, t) ordinis. ('ceterisque eiusdem ordinis' Klotz.) ‖ 154. *insignia* incl. Gulielmius, Baiter. *exercitus* incl. Baiter. ‖ 57, 155. 'quam sit indignum' Lambin. ‖ 159. 'meminisse se hominem' C, Klotz. om. Baiter. incl. ‖ 164. 'totam' malis abesse. ‖ 60, 165. *Cappadocem* s, t, Classen, Klotz. Capacem. Orelli, Baiter, haesit in ed. nostra. post 'mortuus' add. 'at heres est Cluentius' inclus. Baiter, Classen; om. s, al. Klotz. ‖ 166. *per quae.* s, t, Klotz. quae. ‖ 107. *autem* incl. Mommsen. ‖ 168. *perspicite cetera* incl. ‖ 61, 169. *fuisse.* s, t. [inter ipsos] fuisse. ‖ 170. *si autem.* s, t, Klotz. sin autem. ‖ 171. *eripuit mors.* t, Klotz. mors eripuit. ‖ 63, 176. *Sassia* incl. Beck, Baiter. 'quaesituram esse se' s. 'qu. sese' requirit Baiter. *et vi tormentorum* incl. Halm. ‖ 64, 181. post 'quaerebatur' desiderantur verba, quibus transitum factum fuisse ad narrationem oportet. *dedidit* ex Arusiano Messio (s. v. 'dedo ad hoc') Baiter. dedit. ‖ 65, 182. *denuo* Halm. denique. *conata es?* ser. conata es. ‖ 183. *Larini.* s, t. Larini [fuit]. ‖ 66, 185. *qui obsignarit.* Baiter coni. quis obsignarit. *nominatim* s, t. nominate. ‖ 186. *Stratone et Nicostrato* incl. Pluygers. ‖ 189. *scelerum omnium.* s, t. Classen. scelere omni. ‖ 68, 194. *nostrorum* s, t. nostrum. *putat* Lambin., Orelli. putet. ‖ 69, 195. *quasi aliquos* Halm. Baiter ('quos alios' t.) alios. *non domesticis* Madvig. in domesticis. ‖ 198. *ab his* C (praeter s, t.) Classen, Klotz. ab iis. ‖ 70. *quam doleo.* Classen, Klotz, Baiter. quando. C. *ex testimonio* Graevius, Baiter. *et testimonio* C. (praeter s, t, qui om. 'et'), Klotz. ‖ 201. *maerorum.* Anall. gramm. ed. Eichenfeld, p. 102. Baiter. laborum.

M. TULLII CICERONIS DE LEGE AGRARIA CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PL. ORATIONES III.

I.

Verba 'imberba iuventute' servavit Charisius Institut. Gramm. I, 18, 6 p. 53. ed. Lind. 'venibit—parebunt' Aquila Romanus de figuris etc. §. 43. 'praedam — vendent' A. Gellius XIII, 24, 4. *venibit.* Orelli. veniet. *omnis* coni. Baiter. communis C.

1, 1. *occulte* incl. Ruhnken. *his* 19. iis. ‖ 2. *perscribit auctionem.* C. proscribit auctionem. 'numerata' om. e, incl. Baiter. 'petitur' 19. *tamen consume sane.* 19. s, m, f. ('consume sane tamen' e. 'consume tamen sane'. Klotz.) consume sane. *quando commodum.* 19. (quoniam comm. C.) quod comm. *quandoquidem.* 19. quoniam quidem. ‖ 2, 4. *non dubitabitis.*

19. non dubitatis. ‖ 5. *quod adfectent* Ussing, Baiter. 'quo adfectent' Klotz, Zumpt. quoad fecerit. C. 'Olympiorum'. 19. *quos.* Lambin. hos. *qui Persen vicit* incl. Pluygers. 'tum vero'. Baiter. 'oblatam' Baiter ut anonymus apud Orellium. ‖ 3, 9. *mittantur.* 19. immittantur. *omnium rerum* 19. rerum omnium. *spoliationes.* fo: stipulationes. ‖ 10. *iubet eosdem.* C. iubet enim eosdem. *enim* om. L. (praeter 9.) s, m, f. incl. 'censorium' Zumpt. ‖ 11. *attinet.* l, s, m, t. attinuerit. *putat* Zumpt. putet. *quisnam tandem abstrusus* C. quisnam tam abstr. ‖ 12. *audite.* C. audite, audite. *pervenit aut pervenerit.* L, s, m, p. pervenerit e, Baiter. ('pervenit pervenerit' E.) *suscipere.* 17, 8, 9, 13, 20, 24, s, m. suscepere. 11, 3, 26, 38, 39, Baiter. suscipient Zumpt. fo: suscipere ausi sunt. ‖ 13. *habeat pecuniae.* C praeter e. pecuniae habeat. *deferat* C praeter f. referat. 'ut' om. Baiter incl. 'quae nobis Pompeius' 19. *vendere* incl. Pluygers. ‖ 5, 14. *quis ergo.* C praeter e. quis igitur. ‖ 15. *prospicite* C praeter e, f. perspicite. ‖ 16. *quo?* 'quot'? Lauredan. Zumpt. *quorum hominum.* fo: quo numero hominum. 'haec etiam cons.' 19. 'omnium' om 19. ‖ 6, 17. *coloniis* C. colonis. (ex coni. Lauredani.) *neminem nostrum cuiusmodi esset.* 19. cuius modi esset neminemne nostrum. *sed.* C. praeter e. verum. *modesti.* 19. modeste. ‖ 19. *quicquam.* C. praeter e. quicquam in urbe. e, Baiter. *fuit* om. e. incl. Baiter. 'vobis' om. 19. ‖ 7, 20. fo: in coloniis eis deducendis'. *esse ibi.* 19. inibi esse. *ex Campanorum.* 19, Ald. Lambin. haec ex Camp. ('haec' incl. Baiter.) ‖ 21. *diminutionem.* C. deminutionem. *gravissime et verissime.* Naugerius. gravissima et verissima C. *vectigal* om. 19, s(pr. m.) Zumpt; incl. *hoc solum* 19. solum hoc. ‖ 22. *nobis* l. vobis. *nostra* s. vestra. *retinendum* L, s, m, Ald. Lamb. ('retinendam' f.) retinenda. *cogitarunt* Lauredanus, Baiter. cogitarint. C. Zumpt. ‖ 8, 23. *deductionibus* scr. deditionibus C. seditionibus. ‖ 24. *metu* 19, 7, 24, s. motu. ‖ 25. *fiant* l, s (pr. m.), m. fiant ostendero. *rem ullam* C praeter e. ullam rem. ‖ 26. *aliud.* l. 7, 8, 9, s. (sec. m.) aliquod. *populi Romani.* (p. r.) C. Zumpt. patres conscripti. Lauredan. E. ‖ 9. 'deserite illos'. 19. ‖ 27. *liberi a deliciis* 19, Lambin. liberi a delictis. *ipsum me* 19. me ipsum.

II.

1, 1. *orationem* l, s, m, t. contionem. *mihi quidem* l, s, m. mihi Quirites. Pithöus, Baiter. ('mihi que' cett. C.) *disciplinaque* scr. disciplinisque C. ('discipulos' 19.) ‖ 2. *de me autem ipso* C. de me ipso autem. e, Klotz, Baiter. *sim singularique iudicio.* 19. sing. iud. sim. *ipse modice dicam, si necesse erit* incl. Pluygers. ‖ 3. *quod ipsum est per se* 19. quod est ipsum per sese. *nobiles* om. 19, incl. 'autem' om. e incl. Baiter. ‖ 2. *petierunt* 13, Zumpt. petierint C praeter e. petissent. *possumus.* C praeter e, f. possimus. ‖ 4. *multis posthabitis* L. (praeter 1, 7.) s, m, g. multis post annis. *vocem unam* C. vocem vivam. E. *extrema suffragiorum* Zumpt. suffragiorum 19. extrema tribus suffragiorum. *tribus* incl. ‖ 5. *neque nocturnae neque diurnae* 19. neque diurnae neque nocturnae. ‖ 6. *id* om. 19. incl. Baiter. ‖ 7. *facere possum ut.* C. 'possum' Baiter ex Torrentii correctione. *sim* Lauredan. essem. C. esse Baiter ex corr. Torr. *verbi* add. N. Angelius. fo: 'vim recte interpretandam v. o. e. v. sapientia; adversatur enim mihi'. ‖ 8. *vestrum otium* C. praeter e. otium vestrum. *ac.* post hanc vocem nonnihil excidisse videtur.

('metu' supplent Gebhardt, Baiter; 'ac' cum 'perturbatione' coniungit Zumpt.) *perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum iudicatarum* incl. ‖ 4, 9. *quid enim est.* C. praeter f ('quid est enim') et e ('quid enim'). quid est enim. *et maiores vestri* om. l 9. incl. 'praesertim in imperio ac dignitate' abesse malim. *quin idcirco.* Madvig, Baiter, Zumpt. qui idcirco. 'uti impune'. e, f, Baiter. *possimus* Pluygers, Zumpt. possemus. ‖ 10. 'neque vero illa — esse exitus' aliena videntur. *quiddam.* Naugerius, Baiter. quidem. fo: 'spei simulatione', om. 'ac specie', vel 'spei specie ac simulatione'. ‖ 5. *amicissimos.* l 9. amantissimos. ‖ 12. *quibus rebus.* Naugerius, Orelli, Baiter. quibus in rebus C. ('quibus nos rebus' Zumpt.) ‖ 13. *concitata iam pridem exspectatione* scr. contio tandem exspectata. C. contio exspectatur. *tametsi si qui* scr. 'tametsi qui'. Lambin., Baiter. tamen si. C. 'astiterant' malis ex Quintiliano VIII, 4, 28. *ad me* incl. Baiter. ‖ 6, 14. *vobis ratione.* l, s, m. ratione vobis. *natura neque studio.* l 9. natura neque discidio. ('naturali quodam discidio' Pluygers.) ‖ 15. *atqui.* Lauredanus, Baiter. atque. 'nihil aliud cogitatum' om. l 9. *populi Romani* C praeter l 39. populo Romano. *per tribunum plebis, quem maiores praesidem legum custodemque* C. praeter e. per tribunos plebis, quos m. praesides l. custodesque. ‖ 16. *cum exposuero.* L, s, m, Klotz. cum Quirites expos. Pithöus, Baiter. (cumque expos. e, f, p.) *nolite.* l 9, 3, 20. nolitote. 'vestrorum' om. e incl. Baiter. *labore vestro* l, s, m. vestro labore. ‖ 7, 17. *legum ac rerum* l 9. rerum ac legum. *fortuito.* l 9. fortuitu. ‖ 18. *eodemque modo.* C. praeter l 20, 38, e, g. eodem modo. ‖ 19. 'populi ad partes traheret' Bake. ‖ 19. *proprium* om. l 9, incl. ('proprium semper' l 1, 7, 8, 13, 24. 'semper proprium' l 3, 20, 26, 38, 39, e, f.) 'dari' om. 'populo' e, Baiter. *potest, tamen.* Kahnt ('potest' Orelli.), Baiter. poterat potestate. C. ('poterat potestati' Zumpt.) ‖ 8, 20. 'Romanam Quirites' Baiter ex f, p. ('Romanamque') habere comitia xviris creandis. l, s, m. com. d. habere cr. ‖ 21. *sortietur.* E. sortitur. C, Zumpt. *educet* E. educit. C, Zumpt. *tribus* incl. Pluygers. *ab eodem Rullo eductae* incl. Pluygers. *atque hi.* L praeter 7, 8, 13, 24, e, f. atque ii. *iure denegare* C praeter e, f. iure se denegare. ('posse se suo' coni. Baiter.) ‖ 22. 'animorum vestrorum'. l 9. ‖ 9. *arbitrarer* C. ('arbitrar' e, f, p.). arbitror (ex Pal.2.?). *sine ulla periculi suspitione* scr. ('sine ulla suspitione' C, Klotz, Zumpt). sine ulla exceptione. *idem* add. *quos* C. praeter l 9, e. quae l 9, e, Klotz, Zumpt. *in indice.* e, f, p. Orelli, Baiter. invidiae. cett. C, Ernesti. invidiae in indice Klotz. *huius* om. l 9, incl. *aequa ex parte* Torrentius, Baiter. aequa ei parte. l 3, 20, 26, 38, 39. Klotz. aequa sibi parte l 1, 7, 8, 13, 24. aequa parte l 9, 23. fo: 'cogitasse ea'. ('aut sic Rullo' Zumpt). ‖ 23. *terra et mari.* C praeter l 3, e. terra marique. ‖ 24. *ac legibus* om. e, incl. 'non reus denique' Lambin., Zumpt. ‖ 25. *cupiditatis* om. e, incl. Baiter. *acciperetis* Zumpt. acceperitis. *crearetis* C. creetis. Wesenberg, Baiter. *putaretis* Zumpt. putetis. ‖ 26. *novo more* l, s, m. (novo in more l 1, 7, 8, 13, 24). novum. *ut ei.* Lambin. uti C. 'populi Romani' om. Baiter. ‖ 11, 27. *nunc Quirites* l 9, Baiter. nunc quia. *prima illa* C. praeter e, l 1. illa prima. *centuriata et tributa* incl. *eam* Lauredan. ea, C., Klotz, Zumpt. *non initis.* Madvig, Baiter. non sinitis C, Klotz. non scistis Zumpt. ‖

28. *habere potestatem* l 9. potestatem habere. *de his legem curiatam* l 9. legem de his curiatam. 'praetori imperat' incl. Pluygers. ‖ 29. *cum quarto* Lambin. quoniam quarto. C. 'fundamentisque' om. e, incl. Baiter. fo: gerere rem. *nostrum ius* C. praeter e, f. vestrum ius. ‖ 12, 30. 'temere' om. l 9. *legi curiatae* Lauredan., Pluygers, Zumpt. lege curiata. *intercedere* Manutius, Zumpt. intercedendi C. intercedi Turneb., Baiter. *atque usurpationem* l 9, 3. atque ad usurp. *acceperunt* l 9. acceperint. ‖ 31. *auspicia* incl. Baiter. 'ipsa lex' e, Baiter. *esse creatos* C praeter e, f. creatos esse. ‖ 13, 32. *centuriis* incl. Baiter. ('servitiis' Zumpt.) *finitores*, Ant. Augustinus. ianitores C. ('iam lictores' l 9, inde 'tum finitores' Zumpt.) ‖ 33. *at perspicite* scr. perspicite. ‖ 34. *magistratus his* C praeter f ('is'). m. eis. *vel quos* C praeter e ('et quos'), f ('ut quos'). *coloniis.* C. 'colonis' Turnebus, Baiter. *regnorum vel dandorum* C praeter e. 'regnorum dandorum' e, Baiter. 'regnorum vel dandorum vel adimendorum' Klotz. 'regnorum adimendorum' Zumpt. *de consiliis* l 9, s, m, E. Klotz. e consiliis. ‖ 14, 35. *quod non, si minus — contineretur* l 9, 3, s. quod non se minus — contineretur C. 'quod non se, si minus — contineret' Baiter. *imperium vestrum* l, s, m. vestrum imp. *ut eis liceat* l 9, 20. ut liceat eis cett. C. ut liceat ea. *postea.* C. aut postea. Crat. Klotz, Baiter. ‖ 36. *tam est* C. est tam. *accedit — accedunt.* C. accedet — accedent. ‖ 37. 'facta sint' velit Madvig. 'facta numquam' et 'potestas permittitur' ex l 9, ut videtur, Zumpt. *vos.* l, s, m. nos. ‖ 15, 38. *factum.* Lauredan., Orelli, Klotz. iactum. Ante 'qui agri' excidisse nonnulla videntur, quibus transitus ad transmarinas pop. Romani possessiones fieret. *quicquid ergo* C praeter e, f. quicquid igitur. ‖ 39. *primum enim hoc quaero qui* l 9. 'primum hoc quaero enim qui'. C cett. 'primum hoc quaero ecqui' Gebhardt, Baiter. *idem iudicare.* C. eidem iudicare Manutius, Baiter. *recuperata est* Zumpt, Pluygers. recuperata sit. ‖ 40. 'an non idem et dissereret et iudicabit?' l 9. *nolet* e, f, g, Baiter. volet. *existimabit* C. aestimabit. 'de quo disputari' Madvig. *quod iam* l 9, 3, 26, 39. quoniam. *quam hereditatem* C praeter e ('quum'.) quoniam her. Ernesti, Baiter. ‖ 16. *quae certe.* N. Angelius. quae terrae C. *discriptione* Bücheler, ut 79, 95. descriptione. *inclusae* Pluyg. inclusi. ‖ 41. *Alexandri* Zumpt. (Alexandriae l 9.) Alexae. *Alexandro* Zumpt. ('Alexandrino' l 9). Alexa. ‖ 43. 'ceteris' om. e, incl. Baiter. *verum iudicabit?* C. utrum iud. Puteanus, Baiter. *reperietur* l 1, 3 (2da m.), 7, E. reperitur C cett. ‖ 17, 44. *primum cur* Pluygers ('primum quaero, cur' sive 'primum tum quaero cur' malim). 'cur non iterum' Pluygers. *ut tum* l 13, Zumpt. ut cum. ('ut cum' incl. Pluygers). *decreto.* C. 'directo' Lauredanus, Baiter. *qui etesiis, qui* Gulielmius, Baiter. quietis iis qui. C. (Quirites ii, qui. Manutius, Klotz, Zumpt.) *regnum* incl. ('portum' Pluygers). *caecis tenebris* l 9. taetris tenebr. ‖ 45. *mentibus animisque* Lauredanus, Zumpt. mentibus unaque. C, unde 'mentibus una Quirites' Turnebus, Klotz, Baiter. *legatos vestros homines* l, s, m. legatos nostros hom. cett. C, E, unde coni. 'diligenter: nostros homines'. 'vestro' om. l 9. *totum* om. l, s, m. incl. ‖ 46. *populo* Pluygers. populi. 'an opprimendos' l 9. *si quis est.* l 9, 3, 7. si qui est. *imprudente* Lauredan., Baiter. impudenter C. ‖ 18, 47. 'non permittit quidem' Aldin. Lambin. 'non perm. tantum'

Pluygers. *nobis* C praeter e, f. vobis. || 48. *praeconi* om. l 9, incl. *ipsi* Nic. Angelius, Baiter. ipsam C. *luxuriosus est* Lambin., Baiter. luxuriosus. 'percensuit' l 9. *reliquerunt* f, m, Baiter. reliquerint. || 49. *absente* l 9, Lauredan., Manutius. absente illo. || 50. *hanc totam* C praeter e, f. totam hanc. *video comparari* C. video. e, f, Baiter. || 19. 'Olympenorum' Naugerius, Baiter. Olympinorum (s. Olimpinorum) C. Olympiorum. l 9, 7. *Aperensem* Zumpt. Agerensem. *Eleusanum* Zumpt. Gedusanum. *clarissimi viri P. Servilii imperio et victoria* l 9. P. Servilii i. e. v. clarissimi viri. *qui a censoribus* l 9. qui item a cens. *item* incl. 'maximum et certissimum' Gebhardt. 'et certissimum vectigal ascribit' Zumpt. || 51. *item auctioni* Zumpt. fidem auct. C. eidem auct. Lambin., Baiter. *decertarunt* l, s, m. certarunt. *regios* incl. || 52. *Mithridates* incl. xviri. l 9. || 53. *mea lege* C praeter e. 'lege mea' e, Baiter, Klotz. || 20, 54. *illis* Pluygers. aliis. *viderit* Ald., Lambin., Orelli. viderint C., Baiter. || 55. *cum stultos* l 9. tam stultos. *qui hoc sperent* C praeter l 1, 7, 8, 13, 24. e, f. qui haec sp. *tum impudentes* l 9. tam impudentes. *qui conentur* C praeter e. 'qui haec conentur' e, Baiter. *refrenandam.* C. ('refrenatam' e). effrenatam Baiter. || 21. fo: 'hoc amplissimo ex loco.' *nostras — a nobis* l, s, m. vestras — a vobis. *alienari.* 19, 1, 7, 26. abalienari. || 56. *auctione sua* C praeter e. sua auctione. *ne* et *quidem* om. Lauredan., Baiter, incl. ('non modo non vobis arb.' Halm.) *ante a Sulla* l 9. antea ab Sulla. *eique agro* Madvig, Baiter. sicque agro C. 'denique agro' Zumpt. *pergrande vectigal* C praeter e. vectigal pergrande. fo: cognitio est. || 57. *propter rei aequitatem* Pluygers. propter aequ. *ipse vehementer* Gruterus, Baiter. saepe veh. *quae est* Madvig, Baiter. quae. *amicissimis* C praeter l 9 ('amenissimis), e (a maximis). 'antiquissimis' Lauredan., Klotz, Baiter. *qui publicus esse fateatur.* fo: quem publicum esse fatentur. *aliqua ratione* Madvig, Baiter. alia rat. || 22, 58. *ei tamen* Lambin., Baiter, Zumpt. et tamen. *accipitur* Pluygers. excipitur. || 59. *Juba* Lauredan. Jubae C. *ad quoscumque* Naugerius, Baiter. ad quodcunque C. 'erit nunc iudicium' Lauredan., Baiter. *nostris* l, s, m. vestris. || 60. *hinc* C. hic. || 23, 61. 'praecipui' Orelli, Baiter. *imperatores nostros.* C praeter e, f. imp. vestros. || 62. *hoc animo est* Garatoni, Klotz, Baiter. hoc an. sit. *perficiet* ed. Ven. 1480, Zumpt. perficiat. *quanta est* Lambin., Baiter. quanta sit. *nihil practermissum sit* Lauredan., Baiter, Zumpt. nihil pr. sed C. || 24, 63. *vellem* Ernesti. velim C. || 64. *Phili* Sigonius. Philippi C. *vos nunc* C praeter e. nunc vos. e, Baiter. || 25, 65. *expeditissimum est* Wesenberg, Baiter. exp. sit. fo: 'de agris publicis'. *fateor exspectasse* l 9. exspectasse. || 66. *Literninus* Gebhardt. Linternus ('Linternius' e) C. *Ancerranus* Zumpt. 'Casilinas'. Camillus Peregrinus, Baiter. Casinas E. aucasianas C. *Sabinus ager* C praeter e. 'Sabinus' e, Baiter. *ab alia Venafranus* scr. Venafranus. 'coaedificare possis' sive 'continuare possis' velit Pluygers. *et vendendis* l, s, m. et in vendendis. *in Italiam aliove deducamini.* C. in It. aliove ducamini 19. 'in Apuliam aliove ded.' Sigonius, Baiter. 'in Italiam alio ded.' Zumpt. fo: in Ulubrarum ulvas ded. || 67. *Neratianae* l 9. Veratianae. *aut macrum* l, s, m. et macrum. '*hoc quoque* C praeter e, f. ('hocque'). 'hoc Quirites' Klotz, Baiter. *invenietur* Lambin., Zumpt. inietur l, s, m.

inhictur l 1, 7. inhibetur 8. 13. 'inibitur' Ascens., Klotz, Baiter. *de nostra* 19. de vestra. ‖ 26, 68. *qui* om. 19, incl. *pertimescebant* 19. Ald., Lambin., Orelli. expertimescebant C. extimescebant Klotz, Baiter. ‖ 69. *et oppresso* 1 9. ex oppresso 3, 26, s, m. oppresso 20, Ascens., Lambin., Orelli. ex presso 1, 7, 8, 24, 39, e, f, p. 'et presso' Halm, Baiter. *gravi sua lege* C. 'gratissima lege' Halm, Baiter. *non* om. e, f. incl. *plurimo maiorum vestrorum sudore et sanguine quaesita* ex §. 16 repetita incl. ‖ 70. *emptus* 1 9, e. coemptus. *id est* Klotz, Baiter. idem est C. illud est Klotz ed. 2da. istud est E. *hoc enim est usus* C, Zumpt. 'hoc enim verbo est usus' Hervag., Baiter. ‖ 27, 71. 'pestilentiae uligine' coni. Pluygers. *Salpinorum* C. Salap. E. *aut dicat* Turnebus. at dicat. *vero* om. 1 9, incl. fo: at ab invito. ‖ 72. 'pecunia' g, Ascens., Lambin., Baiter. 'adducentur' E praeter Klotz, Zumpt. ‖ 73. 'huius modi' 1 9. *est qui plane recuset* Lauredan., Baiter. 'est plane qui recuset' Zumpt. aut plane rec. Klotz. est plane rectius et C. 'idoneis in locis' glossema videtur. ‖ 74. *nostris* l, s, m. vestris. *possint collocare* l, s, m. posse coll. l, 7, 8, 13 (e, f?). collocare. E. 'quot colonias' Lauredan., Zumpt. ‖ 28, 75. *opibus et praesidiis* scr. praesidiis. *cogitet* m, 11, 7, 8, 13, 24. cogent f. cogitent cett. C, Zumpt. *agros* C. agrum. *omnem pecuniam, maximam multitudinem, id est* incl. ('omnia oppida maxima multitudine, id est' Zumpt). ‖ 76. *orbi* 13, 20, 26, 38, 39. m, Baiter. 'orbis' 19, s. 'orbe' cett. C, E. *at quid.* 19. atque quid 13, 20, 26, 38, 39, g, m, s, t. 'atqui quid' cett. C, Klotz. 'quid' Ernesti, Baiter. *prius vestro* l, (26 'nostro') s, m. vestro prius. *dignitatem rei.* scr. dignitatem. *delectatur* Lamb., Baiter. delectetur. *rei dignitas* 11, 7, 8, 13, 24, e, f, s, m. rei indignitas g, Zumpt. (de ceteris C non constat) *sumunt.* l, s, m, e, f. sument. ‖ 77. *si maiori* Torrent., Baiter, Zumpt. aut maiori. Ald., Lambin., Orelli, Klotz. maiori. C. 'feret'. N. Angelius, Baiter. *conivebo* N. Angelius. commovebo C. *firmari praesidia* 19. armari pr. ‖ 29, 79. *Romulia* 19, Klotz. Romilia. *a Suburana* Lauredanus. ab usura nam. C. *Aniensem* 19. Arniensem. ‖ 80. 'quod si posset — disperire' om. 19, Zumpt. *quid vos* l, s, m. quid nos. *quid scriptura* Gebhardt, Baiter, Zumpt. quid Syriae cura. C praeter e, f. quid Syriae rura e, f, Asc. Lambin., Klotz. ‖ 81. *eius modi est* N. Angelius, Baiter. eius modi sit. *cum domi* C. et domi. Torrent., Baiter, Klotz. *de Campanis* Lauredanus, Orelli, Zumpt. Campanis. *quod ei tenebant* Lauredan., Klotz, Baiter. quod et tenebant C praeter 19, g. 'quod tenebant' 19, g, Orelli, Zumpt. *dimoveret* 19, 7. demoveret. ‖ 30. quem pariter faciunt. 19. quem pariter qui faciunt cett. C ('per iter' e). 'quem ea iter qui faciunt' C. F. W. Müller. *qui ea iter faciunt* scr. 'quem per iter qui faciunt' Lauredan., Klotz, Baiter. 'qui in urbem iter faciunt' Zumpt. *externi homines* incl. divisus neque vester dicetur. 1 9. divisus neque vester esse dicetur. p. d. neque vestrum dicetur C, d. neque erit neque vester esse dicetur Hervag. Orelli, Klotz. malis: 'd. vester neque erit neque vester dicetur.' d. ** neque vester esse dicetur Baiter. d. numquam vester dicetur Zumpt. ‖ 82. *increpuerint* l, s, m, g. concrepuerint. *expediti ad urbem* 19. exp. ad eaedem. *avitis his.* scr. avitis. 'quantum' velit Halm. *quod* incl. Madvig, Ussing, Pluygers. 'Quirites' pro 'quod' Baiter. *is qui* Lauredan., Zumpt. qui. *fuit* add. Lauredan., Baiter, Zumpt. *com-*

movit E praeter Zumpt. ‖ 83. post 'commovit' haec fere excidisse vidit Pluygers: 'ne agrum parvolum populo Romano Lentulo flagitante grandi pecunia venderet'. *at idem* 19, Mommsen. at fidem C. ('at quidem' g) 'atqui idem.' Lauredan., Baiter. ‖ 31, 84. *tradetur* Naugerius. tradatur C, Klotz. ‖ 85. *malitis* e. maletis cett. C praeter 11, 3, 7 ('malletis'). *pertineat nihil* 19. 'nihil pertineat' cett. C. 'nihil perveniat.' Lambin., Baiter. 'hic' om. 19. 'paululum' e, Baiter, Klotz. *a Stellati. sed* Turnebus. a Stellatis. et 19. ac Stellatis, et C. ‖ 32, 87. *rem publicam vestram.* 1, s, m, e, f. remp. nostram. *ita* incl. Baiter. 'in fructuosissimas ins.' Zumpt. *separentur* C. 'separarentur' Naugerius, Baiter. ‖ 88. 'consultatum' Lambin., Baiter. 'senatum' incl. Baiter. ‖ 33, 89. 'novam contra veterem' Zumpt. *rei publicae* 19. populi Romani. *totam Capuam* 19. Capuam totam. ‖ 90. *magistratus* Turnebus. magistratum C. *qui* incl. Lambin., Baiter. *plane esset exortum ac natum* Halm, Zumpt. 'plane exortum ac natum esset' N. Angelius, Orelli, Baiter. plane exortum ac natum C. *in ea urbe.* 19, 3, 7, 8, 13, 24. in illa urbe. *excogitatum* 1, s, m. Ascens. est cogitatum. *bella* 19. bella gesta. *Perse* 19. Persa. 'bellum gerendum — exercitus armandos' 19. ‖ 91. *non contentione non ambitione non discordia* Pluygers. non contentione non ambitione discordes C, (praeter 19, qui haec om.) E. 'quod competerent' Torrentius, Pluygers. *adrogantiam* 1, s, m. adrogantem. 'omnibus urbe' e, Baiter. 'omnibus urbis' Klotz. *exsectis* 126, N. Angelius, Baiter, Zumpt. eiectis. C. 'electis' Madvig. ‖ 34, 92. *et P. Rullo reprehendenda* 19. reprehendenda et P. Rullo. *et P. Rullo* incl. Baiter. *atque auspicia M. Bruti.* 19. M. Bruti atque auspicia. *illo creante* Turnebus, Baiter, Zumpt. et locreanti C praeter e: 'locare ante', unde Klotz: 'eo locante'. *illa colonia* 19. illo colonia. *deducta fuit* 1, s, m. ded. sit. 113, e. ded. sint. 1, 7, 8, 24, f. ('sunt'). 'ded. est' Wesenberg, Klotz, Baiter. *in ceteris* 19. ceteris in. ‖ 93. *cum fascibus bini* Zumpt. cum fascibus duobus. *probatae* Lauredanus. probatis C. 'decuriones patres' Pluygers. *ut grandi.* C. vegrandi. Lauredanus, Klotz, Baiter. 'atque abiectum' Lambin., Orelli, Baiter. *cum Campano.* Pluygers. Campano. *supercilio* Naugerius, Baiter. 'praesidio' C, Zumpt. *Vibellios* 120, 26, Halm, Zumpt. Iubellios. ‖ 94. *quo denuntiasset* Klotz, Baiter, Zumpt. quod enunt. C. quid enunt. 13, Orelli. 'qui hinc Roma' e, Klotz, Baiter. *Roma* incl. Bake, Baiter. ‖ 35, 95. *prospexerunt* Zumpt. perspexerunt 19, perspexerint C praeter 18, 24. prospexerint 18, 24, E. *natura nobis* Turnebus (ex codice?). natura bonis C. natura loci. Hervag., Klotz. *ac vitae consuetudine* Zumpt. et vitae cons. Hervag., Lambin. a vita cons. C. ad vitae consuetudinem Turnebus, Klotz, Baiter. *Ligures montani* C praeter e, f, p. Ligures e, f, p, Klotz, Baiter. *apta est* Zumpt. apta sunt C praeter 19, 13 (acta sunt.) et e, f, p (capta sunt); unde 'capta est' Madvig, Wesenberg, Klotz. 'nata sunt' N. Angelius. 'nata est' Baiter. *qua* 19. Hervag., Lambin. quae. 'et ea luxuries' 19, 3, 20, 38. 'illa luxuries' Zumpt. *cum numerum* C, E. cum. Baiter. IOO· Lauredanus. modo C. ‖ 96. *prae illis plateis* scr. prae illis semitis. C. prae illis aedibus Zumpt. 'prae illa Seplasia' Pluygers. 'praeclarissime sita' Baiter. 'prae latis suis viis' Halm. 'praeclarissimis viis' Klotz. 'agros vero — contendent' om. 19. *opimis.* Lauredan. optimis

C. *uberibus* C praeter 113, e, f. (uberrimis). *Veios* Zumpt. vicos C. 'Labicos' Beroaldus, Baiter, Klotz. *non* om. Junt., Orelli, incl. ‖ 97. 'vix finibus se' Pluygers. 'vix artis se' Halm. *sedibus luxuriosis* C. sedibus luxuriae Naugerius, Baiter. 'concepturi' coni. Orelli, Pluygers. ‖ 36, 98. vetera vectigalia ea expleretis novo C (praeter 19, et 7 2da manu: 'nova'). ut vetera vectigalia venderetis et expleretis nova. Hervag. ut vetera vect. venderetis, ut expilaretis nova. Lambin. 'ut vetera vectigalia ** ea expleretis novo *** Baiter. 'ut vetere vectigali ex republica erepto novam' Zumpt. '*urbi Capuam*' 17 2da. 'urbi' cett. C. 'novam urbem' Zumpt. *nova*, *ut urbi Capuam* Manutius, et Hervag. (om. 'ut'). *curis* incl. Pluygers. *potestatem* Junta. potestatis C. *tamen vobis pecunias ad nutum vestrum penderent*, *ut* incl. Pluygers. Totam §. 99. incl. Pluygers. 'vestris urbibus' om. 19. incl. *quovis praesidio* 13 (2da m.), 20, 26, 38. ('quoius pr.' cett. C.) cuius pr. *saepissime rem publicam* (r. p.) C. saepissime populus Romanus. E *tutatum* 19. 'tutati sumus' Zumpt. om. cett. C, E. *victoria* 19. victorem C (*** victorem. Baiter.) varie explent E. velati manu C (praeter e, f: vel laeta manu; 113: vi et leta manu); *vi et manu* 17, 8, E ('vi ac manu' Zumpt). *in senatum cogere* C. senatus cogere N. Angelius, Baiter. *posset* Ernesti. possit C. ‖ 100. *mei* om. 19. incl. ‖ 37. summis ab istorum periculis scelere insidiisque def. 19. 'cum his ab istorum pergam scelere insidiisque def.' Zumpt. 'summis *** ab istorum scelere insidiisque def.' Baiter. bonae fidei C. *bona fide* N. Angelius, Baiter. *non timido diligentique* 19. non timido, diligenti C. non timido, diligenti non ignavo Hervag., Baiter. ‖ 101. *pertimescam* 19. perhorrescam. *ego cum* C. praeter g. ego enim g, Orelli, Klotz, Baiter. *armatus sim* 19. armatus. *ornatus* C praeter e, f. exornatus e, f, Baiter. non horreo in hunc locum progredi posse C. non horreo ('non horrui' Junt. Lambin., Orelli. al.) in hunc locum progredi Lambin., Baiter. fo: 'non horreo, ut in hunc locum progredi possim'. 'non horreo: in h. l. progredi possum' Zumpt. ‖ 102. *volueritis* g, Orelli. volueratis ('voluistis' Ussing). *quibus odio est otium* Ussing, Baiter. quibus otiosi otium. C, Klotz. *quietissimos* Madvig. fecissemus C, Klotz. om. Baiter. *atque otiosissimos.* Ascens. Madvig. 'et otiosissimos' Zumpt. aeque otiosos Ussing, Klotz, Baiter. *ius in iudiciis* scr. hos in iud. C. honos in iud. Beroaldus, Baiter, Zumpt. ‖ 103. Verborum 'tam et si hi — conflarent', quae aliena habemus, scripturam exhibuimus codicum; correctiones has commemorandas duximus: nam si ei. Lambin., Baiter. ex ipso otio. Madvig, Baiter. ab ipso otio. Zumpt. quam vos fortunati eritis—non ignavia quaesitum, sed virtute partum. Madvig, Baiter. in hoc statu. Zumpt. ea concordia. Madvig, Baiter. cum concordia. Zumpt. invitissimis eis hominibus. *β*. qui nos in consulatu inimicissimos fore †. Madvig, Baiter. 'iactaverant, vobis omnibus prospexi, atque revocavi' Ussing. 'quos nobis in consulatu inimicos esse et cupiditatibus proripi omnibus. perspexi, pararim, revocarim' Zumpt. ne quid turbulenti. Turnebus. *hodierno die.* N. Angelius. 'hodierna die' C, Zumpt. *rei publicae* N. Angelius. populo Romano C. 'pro certo vero' Zumpt. pro certo reperto e, 18, 13, 24; pro certo repeto p. pro certo recepto f. fo: 'pro certo recipio (om. polliceor)'.

III.

1, 1. *nostrae disceptationis* 19. vestrae disc. 'si videtur' (om. 'eis') 19. ‖ 2. *probaro* 19, Ernesti. probabo. ‖ 3. *commodo vestro* 1, s, m. dicommodis vestris. *promulgata est* Klotz, Baiter. promulgata sit. ‖ 2, 4. *professus* Manutius, Baiter. confessus C. ‖ 6. *cum datur* Ald., Lambin., Klotz, Zumpt. cui datur C. *imbibit* Schütz, Klotz. inibet 19. 'inhibet' cett. C. habet in. Hervag., Baiter. 'habet' Zumpt. *ademptum — datum* Puteanus, Madvig, Baiter. ademptus — datus. '*Cn. Carbonem*' 19. ‖ 7. *Syllana* L, s, m. (Sullanus e, p. Sillanis f, unde 'Sullanas res' coni. Baiter.) 'Sullae acta' Pluygers. *privata sunt* 19. privata sint. ‖ 8. *Sullani ipsi non postulant* Pluygers. Sulla ipse non postulat. *ut privatum sit? ita* Wesenberg, Baiter. ut privatum? sed ita. *meliore iure* Pluygers. melior. *Hirpinus* 19, E. Irpinus. ‖ 9. *immunia meliore* 1, m. imm. commodiore. *Crabra* Manutius. crebra C ‖ 3, 10. *cogit* Lauredanus. cogat C, Zumpt. *eius modi in causa* Baiter. ('in eiusmodi causa' Madvig.) eius modi causa C, Zumpt. *at si* C praeter s, m, f. ac si. s, m, f, Baiter. ‖ 11. *possideret* Ernesti, possidet. C. *est* add. Baiter. *deiecit* Lambin. 'eiecit' C, Zumpt. *tam Africa* om. L, s, m. incl. *quaesiverunt.* 19, s, m. reliquerunt. ‖ 13. *intelligitis* 19, 24. intelligetis. — post 'bonus est' non nihil videtur excidisse. *de generi impudentia* Manutius. de genere impudentiae. *sanciri* C. F. W. Müller. sancire. *quia his rebus* Pluygers. 'qui eius rebus' Zumpt. quibus rebus. *defendere criminor.* 'defendere me criminatur' Lambin. ‖ 14. *conformando* Gulielmius. confirmando C. *perficeret* Ernesti. perfecerit. C. ‖ 15. *promulgarit* Graevius. promulgavit C. *num ego quem Sullanum possessorem* scr. 'iam ego quem possessorem' Zumpt. num ego quem possessorem. *respublica* C. populus Romanus. 'denique'. e, Baiter. *rem publicam* 19. populum Romanum. *dimoveri* 19, 7, 20, 26, 38, 39, s, m. demoveri. *praesertim cum* 19, 1, 7, 8, 13, 20, 24, 26. praesertimque cum 13, 38, 39, e, f. 'praesertim Quirites cum' Klotz, Baiter. ‖ 16. in hoc. Iunt. hoc. C. *hoc enim vos in errore* Zumpt. in hoc enim vos errore.

M. TULLII CICERONIS PRO C. RABIRIO PERDUELLIONIS REO AD QUIRITES ORATIO.

1, 2. *vitae* s, 13, 9, 12. Halm. vitaeque cett. C. *in his rebus evertendis* incl. Ernesti. ‖ 3. 'fortunisque omnium' coni. Bake. *eaque qui* Bake. ea qui. *iudicare* Turnebus. iudicari. C. ‖ 2, 4. *nisi ut* Halm. ut C (praeter 11, 3, 8, 9). quam ut. *et vita* Bake. vita. *et salus* Junt., Orelli, Bake. salus. ‖ 6. *curriculum* C, Orelli, Klotz. circulum t, cod. Torrentii, cod. Lambini, Halm. *hoc* incl. Ernesti. ‖ 7. *crimen* incl. Bake. ‖ 3, 8. *aut de tabulario* C, Halm. an de tab. E. *Curtius* C, Halm (in appendice). Curius. (t.) *quid enim? est verisimile cariorem* Garatoni. quid enim est tam verisimile quam cariorem. *tam* et *quam* incl. *cum* incl. Lambin., Halm. *Campaniae* C, Klotz. Campanae (ex coni. Manutii.) *vicinitatis* incl. Beck (aperte ex sequente versu profectum). *perscriptum* Manutius. praescriptum. C, Klotz. ‖ 10. *id* incl. Beck. *ut hoc* cod. Torrentii, Halm. utinam hoc. (om. 'hoc' Cratandr. Orelli.) ‖ 4, 12. *tribunus plebis es* scr. tribunus plebis. *tu horum* libertatis incl. ('horum' incl. Bake.) *invisitatis* coni. Halm. inusitatis. *nam* 124. namque. *haec tua* incl. Bake. *quae* incl. *quae verba* om. t, incl. *Quirites* incl. ‖ 5, 14. *tui* incl. Ernesti. *patrui*

et *fratris* incl. Bake. ('fratris si' Schütz, Halm. 'fratris sui si' C.) *patruus vester* incl. Ernesti. *ac Ti.* Manut. et Ti. C. *C. Gracchi* scr. Gracchi. ‖ 15. *C. Gracchus* Halm. prius 'Gracchus' C plerique, fortasse ex 'Gaius' natum. ‖ 17. *publica* om. 19, 20, 25, 38, cod. Torr. incl. ‖ 6, 18. *crimine.* incl. *at id.* Turnebus. et id. C. ‖ 19. *inter* [*fectum iure concedas necesse est*] add. Manutius. ‖ 7, 20. *praetores* add. Manutius. *ex aedificiis.* 'ex aede Sancus' Mommsen. ex ede sui ancus s, 113, 26. *qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt* incl. Bake; idem 'quem ne vos ipsi quidem in invidiam vocatis' coni. *quem iam ne vos ipsi quidem* scr. sed plus requiretur ex. gr. 'quem etiam vos ipsi praedicatis, laude extollitis'. 'laudare consuevistis' add. E. om. C. *Romanorum* om. ed. Ven. 1480 incl. Ernesti. *patrum nostrorum atque eius aetatis* incl. Bake. *qui tum* Bake. quae tum. ('qua tum' velit Halm, ceteris servatis.) ‖ 21. *evocavissent* Budaeus, Garatoni. vocavissent. *perditus* C, Halm. praepeditus ed. Ven. 1472, Lambin., Orelli, Klotz. ‖ 9, 24. *et* abesse velit Halm. incl. ‖ *attulit* Baiter. attulisset. 'attulisses' corruptum videtur. *tuas umquam rates* Pithöus. tuas umquam rationes. *naufragium fortunarum.* fo: naufragium fortunarum factum. *natus es* Baiter, Halm. natus esses. Post 'potuisses' plene interpunxi. *eam cum in iudicium vocas, non intellegis* Rau. eam causam in iudicium vocas. an non intellegis. ‖ 26. *an* incl. *ex eis.* 18, 9, 12, 13, 25, 38. Lambin., Orelli, Klotz. ex his. *periculum capitis* C, Halm. capitis periculum. *maximi* Bake. maxima. ‖ 10, 27. *loquor? ipsorum* Lambin. loquor? de ipsorum. ‖ 28. *hospes es* cod. Torrentii, Halm. hospes. *quoniam sensu et vita caret* incl. Bake. ‖ 11, 30. *qua si* Torrentius. qua re si. ‖ 31. *omnes ei* C praeter l 24. omnes hi. ‖ 12, 33. *qui auctor huius iudicii est* Niebuhr, Klotz. isq. auctor huius iudicii. p. *aeternum hoc imperium* Klotz, Halm. 'aeternum imperium' Niebuhr. ‖ 34. *volunt* Wesenberg. 'vellent' Halm. 'volt' Niebuhr. 'neve vestro' malit Halm. ‖ 35. *facerem idem* Halm. 'facerem id' Niebuhr, Orelli. *vocandos esse verum.* Halm. 'vocandos mihi esse, sed' Niebuhr, Orelli. † *perhorrescit.* 'pertimescit' non ideo spreverim, quod *timet* antecedit, fortasse alius vocabuli terminatio.

M. TULLII CICERONIS ORATIO QUA L. CATILINAM EMISIT

IN SENATU HABITA.

1, 2. *iam diu* om. b, s. incl. Halm. ‖ 2, 4. *mors ac* om. l 65, cod. Mureti, incl. Wunder. ‖ 6. *oppressus* C praeter a, *α*, c, d, g, h, k, q, et 3 lag. obsessus. ‖ 3, 8. *meis* incl. Ernesti. *quod non* Halm. 'quin' Madvig, Klotz. quod C. ‖ 4, 9. *consul* om. k, p, ς, w, incl. Halm. ‖ 6, 13. *in fama* Augustinus. infamiae C (infamia. a). ‖ 15. *tuum* om. a, d, e, g, h, k, l, o, r, u, l 46, Halm, incl. *nihil agis* om. b, i, s, t, w, x, Klotz, incl. Halm. *nihil moliris* om. *α*, ς, Klotz, incl. Halm. ‖ 16. *tamen ea carere diutius non potes* incl. Heumann, Halm. om. Klotz. ‖ 17. *tu opinor* Cobet. ut opinor. ‖ 8, 19. te om. a, g, h, k, 12, 11, 50, 53, 55, 57. incl. ‖ 20. verba 'id quod abhorret a meis moribus' aliena videntur. ‖ 11, 28. *propter invidiae* Matthiae, Halm ed. Lips. propter invidiam. ‖ 13, 31. biberunt *α*. ‖ 32. *id* om. a, *α*, d, q, y, z, 12, 11, 46, 50, 57, 65, Klotz. incl. ‖ 33. *a Romulo* incl. Tittler. *omnium* om. b, c, i, l, s, t, u, w, k, 11, 6, 43, 50. Halm. incl.

M. TULLII CICERONIS IN L. CATILINAM ORATIO SECUNDA,

HABITA AD POPULUM.

1, 1. *iustum* om. b, m, s, incl. Halm. ‖ 2, 3. *quam multos, qui propter stultitiam non putarent* om. ς, o, 12, 9, 11. Halm. ('quam multos' om. a) incl. *quam multos, qui propter improbitatem faverent* incl. Bloch, Madvig, Halm. ‖ 4. 'in praetexta catamitum' Withof, Beier. in praetexta calumpniatus l 50, 57. in praetexta calumpnia s. in pr. calumnia C (praeter i, qui om. 'calumnia'). ‖ 3, 5. *prae Gallicanis* Lambin. 'et Gallicanis'. cod. Mureti, Orelli, Klotz. ex Gall. C. ‖ 4, 6. *si* incl. Halm. (revocat in appendice). ‖ 6, 13. *scelerum* om. e, i, Pal. 6, 9, Klotz. ('scelerum sacrarium' b, c, o, s.) incl. Halm. ‖ 8, 18. *quid ergo? in vastatione* Klotz, Seyffert. quid? ergo in vastatione. ‖ 9, 19. *in maxima multitudine* Halm. maxima multitudine C. maxima in multitudine 19, Klotz. maximam mult. *α*. ‖ 20. *eis* om. a, c, i, p, s, ς, 12, 11, 50, 57, Klotz. incl. Halm. ‖ 11, 25. *urbe.* a ,*α*, c, i, p, s, ς, 12, 11, 50, 53. '[populo] urbe' Halm. *virtutes omnes* et *cum vitiis omnibus* incl. ‖ 27. *atque adeo qui.* 'qui' incl. Halm., om. Klotz.

M. TULLII CICERONIS IN L. CATILINAM ORATIO TERTIA,

HABITA AD POPULUM.

2, 4. *ad Catilinam esse* b, s. esse ad Catilinam. ‖ 3, 6. *quae erat commissa* om. g, h; incl. Halm. ‖ 7. *deferrem* Halm. deferre. p. deferri. ‖ 9. *ab Lentulo* Halm. a P. Lentulo C. ‖ 10. *recepissent* Muret. praecepissent C. ‖ 5, 12. *scriptae* om. a, *α*, b, s, ς, 150, 53, 57. incl. Halm. *vide ecquid* Halm. vide et quid *α*, b, i, s, l 50, 57, a ('vide et qui') vide quid l 16, 20, 43. et vide quid. ‖ 6, 14. *et a reipublicae* *α*, b, c, d, g, h, i, k, p, q, w. 12, 9, 11, 50, 57, 65. et [a] reip. Halm. et reip. ‖ 15. fo: 'itaque illud'. 'lactantem' C plerique (*α*). ‖ 8, 20. *illud signum* incl. ‖ 9, 21. *et senatus et vos* om. k, 146, incl. Klotz, om. Halm. 'cogitata contra salutem omnium' b, c, s. ‖ 22. *illa Allobrogum sollicitatio, iam* incl. Mommsen. *commissae litterae* b, s. incl. commissaeque litterae. 'praesertim qui nos non pugnando sed tacendo superare potuerint' suspecta Halmio. *potuerint* Madvig, Halm. potuerant. ‖ 10, 24. *eiecit ex urbe* incl. Lambin, Halm. ‖ 25, *atque illae — diiudicatae sint* incl. Bloch, Madvig, Klotz, Halm. 'infinita e caede' Mommsen. ‖ 11, 26. *propagatam esse.* 'prope natam esse' Jeep. ‖ 12, 27—29. 'quamquam Quirites—providebo' aliena videntur.

M. TULLII CICERONIS IN L. CATILINAM ORATIO QUARTA,

IN SENATU HABITA.

1, 2. *sella curulis* incl. Klotz, om. Halm. ‖ 4, 7. *qui populum Romanum* incl. Bloch, Madvig, Halm. *putent* Ernesti, Klotz, Halm ed. Lips. putet. *uno dolores* C. 'uno dolore dolores' Graev., Halm. fo: una dolores. ‖ 5, 10. *at is et* scr. is et. C. ('set' a). 'sed' Halm. ‖ 6, 11. *atque vos* incl. *exsolveritis* scr. exsolvetis q, Col. exsolvitis b, c, p, s. 'defendetis' cett. C. ('defenderitis' s, l, 3 lag.) 'populus Romanus exsolvet Madvig, Halm. p. R. om. d, g, h, k, r, t, u, 146, 53. Lambin., Orelli. 'populo Romano exsolvetis' Putsche, ut olim Klotz. 'populi Romani exsolvam' Klotz. 'apud populum Romanum exsolvam' malit Halm. ‖ 6, 13. *fuisse*

videamur C praeter a, b, e, g, h, i, k, s, 12, 3, 6, 11, 57, 65: fuisse videamini (ut Klotz, Halm.). ‖ 7, 16. *hoc* om. a, e, g, h, k, m, t, u, 146, 53. incl. Halm. ‖ 8. 'nati et' malim abesse. ‖ 10, 22. *recepti in amicitiam* b, c, s, Halm. recepti.

M. TULLII CICERONIS
PRO L. MURENA ORATIO.

1, 1. *precatus*. Quintil. IX, 41, 107. Donat. ad Terent. Andr. III, 4, 3. Lambin. Halm. deprecatus C. *mihi.* 19, Klotz. mihi fidei Lambin. Halm. (mihi fides 110, 24, 26, g, p.) *ea* scr. ut habet 124. ei. C. eum 19, E. *qui* C praeter 19. (quem.) ‖ 2, 3. una C. fo: per manus. cf. de prov. cons. 39. 'iam' Klotz. 'cuncta' Halm. 'continuo' Bake. 'tanta' Jeep. 'tradetur' Bake. *consul* incl. Madvig, Halm. ‖ 4. *is potissimum summo* Madvig, Halm. is potissimo C. *fert.* Quintil. V, 11, 23. Victorius, Halm. adfert. C. *ingrediuntur* 19, 20. ingrediantur. *tempestates* om. 'rei publicae' Quintil. l. c. 3. *tulerim* fo: tuleram. *abrogarim* Wesenberg. abrogarem C. ‖ 6. *negas* scr. negat. ‖ 7, *ferre se* Klotz. se ferre Lambin., Halm. ferme C. 'consulatum petenti' incl. Bake. ‖ 8. *adfui* Oxon. h. et m. (abfui), 'favi' 19. verbum om. cett. C. *petis* 19, Lambin. petas. ‖ 4. *infamiam* Gulielmius. famam. *sic et si ceperis eos* C plerique ('sic etiam' 17. 'sic existimo' 19) fo: 'hanc statim, fructus eos'. 'labores per quos ea ceperis' E ante Halm. ‖ 9. *inertiae* C. inertiae nota Lambin., Halm. *turpitudo* om. Boot, Zumpt. incl. 'desinam' Bake. *industrius homo* Bake. industrius quisquam. Gulielmius, Halm. industrius C. *veneris antea* scr. veneris. ‖ 5, 11. 'illos' om. g incl. Halm. 'militari labore' (om. 'in'.) Halm. *fuit ut.* 110, 13, 24, 26, 65, g, p. Halm in append. Zumpt. 'fuit, ne' m, Halm. 'fuit ne ut' cett. C. ‖ 12. 'etiam' om. g, incl. Halm. ‖ 6, 13. *et* incl. *quamquam vitiosa* C, Zumpt. quaeque vitiosa. ‖ 14. *potest*, *nihil inquam* Zumpt. potest? nihil inquam. *iudices* nescio quis. 'iudicio' C. *in vita* incl. Ernesti, Halm. ‖ 7, 15. *plebes* g, p, 17, 65, Halm. plebs. L cett. ‖ 16. *et historicis* incl. Bake. ‖ 8, 17. *novis hominibus* incl. Bake. ‖ 18. *habet* 19, 24, 65. Bake. habeat. *est* Bake. sit. 'unus tantum primus possit' Bake. 'unus autem primum locum possit' Mommsen. ‖ 9, 20. *L. Lucullo* incl. *loquor* m, Halm. loquar. *huic* add. Halm. ('ei' add. Klotz. 'Murenae' Lambin. 'quibus legato Lucullus tantum laudis' Bake). ‖ 21. *pari atque eadem in laude* 126, Lambin., Orelli. 'parem atque in eadem laude' Bake. pari atque in eadem laude C, E. *ut— contendas* C, Zumpt. et — contendas β, Quintil. V, 13, 27, Halm. *tu item* Orelli, Halm. tu idem C. ('tu tui' Bake.) ‖ 22. 'adipiscendum' incl. Bake. *instituis* incl. Boot. *et scit* incl. Bake. ‖ 23. *diligis* scr. didicisti. *in ista* Halm. in illa. *concilient* 19, Ernesti. conciliant. ‖ 11, 24. *dicendi* incl. Boot. ‖ 25. 'si quid— fuerit' Bake. *Cn. Flavius* incl. Bake. 'edendis' Bake. *ab ipsis — compilarit* incl. 'et ab ipsis capsis iureconsultorum sapientiam compilarit' Madvig, Halm. Glossema malui auctore Orellio sic edere: *et ab ipsis cautis iureconsultis eorum sapientiam compilarit. — pervolgata* C, Klotz, Zumpt. promulgata e, f, Halm. *agi lege posset* scr. lege agi posset Halm. lege posset agi E. lege posset C. ‖ 12, 26. *ex iure Quiritium* Lamb. ex iureque C. *quod huic* Bake. quid huic. *manu consertum* C, Klotz, Zumpt. manum consertum Lambin. Halm. (et infra 30 utroque loco). *ite viam* Arusian. Mess. p. 237. ed. Lindem. Servius ad Verg. Aen. IV, 468. V,

86. inite viam C. *et haec sed* C. ('sed' corruptum et ab Halmio inclusum non videtur ad formulam pertinere). *pervolgata* C. promulgata g, Halm. ‖ 27. *ut putarent* C, Zumpt. ut — putarunt ed. Ascens. 1511, Halm, Klotz. ‖ 13, 28. *etiam inanior est* Zumpt. etiam maiores. l 9. etiam minores C. etiam minus ed. Crat. 1528, Halm. *aliquando* l 9, e, Franc. Zumpt. aliquamdiu. *esse* incl. Ernesti, Bake. 'me esse iuriscons.' g, Halm. ('iureecons.') ‖ 29. *et* add. Lambin. *evadere non potuerunt* C (praeter m, l 10, 26, 65), Zumpt. ev. n. potuerint. *eos* incl. (Cobet malit 'sic apud nos videmus' ex Quintil. VIII, 3, 79, ubi est 'sic nos videmus'). ‖ 14, 30. nonne 'duae igitur sunt artes'? *depositis* incl. Bake. 'adpositis' Lambin., Zumpt. dispositis. Halm ('dispossitis' g). *promulgatis* poetae recte tribuere videtur Zumpt. *Sulpici* om. g. incl. Halm. ‖ 31. *gratissimae* l 13, Oxon. *X*, Victorius, Halm, Zumpt. gravissimae C. clarissimae Klotz. *aequa parta* scr. ut Sorof. si qua parta C. si qua p. (sic) 19, 7, 8, 25, 86. aequiparata Madvig, Halm, Klotz. ‖ 32. *statuam C.* 'statuo' m, Halm. *cum Scipione* incl. Ernesti, Halm. ('cum Glabrione' Klotz.) ‖ 15. 'regem' om. g, incl. Halm; idem 'nimirum' del. 'ad confirmandas rationes' Bake. *tantum spe conatuque valuit* Klotz, Halm. malim 'tantam in spem conatumque convaluit'; cf. ad Att. VII, 3, 5. tantum ipse conatuque valuit C. *Sertorii copias cum suis* incl. Bake. ‖ 33. *exstitisset* C. constitisset Crat. Halm. *et* add. Halm. *Mithridates* add. Bake. ‖ 16, 34. fo: 'si bellum hoc, si hostis ille — suscipiendum illud putasset'. *neque* incl. *L. Lucullus.* Junt., Mommsen, Halm. 'L. Luculli' C. (om. nomen aliquot codd.) *tamen* incl. Halm. coni. *a Pompeio* add. 'adipiscendum' incl. Bake. ‖ 17, 35. *reliquis* C. in reliquis Ernesti, Halm. ‖ 36. *opibus* Hotoman. opera. *Manlio* 19, 24. Mallio. ‖ 18, 37. *comes* C. comitiis Hotoman, Halm. *sumpsit, ipse* Zumpt. sumpsit ipse. *omen praerogativae* Zumpt. omen praerogativum. ‖ 19, 39. *sed* incl. ('et' malit Bake.) *ab delectatione omni* incl. Bake. ‖ 40. 'non solum eos, qui fatentur' incl. Cobet. ‖ 41. *militari*, *militaris* Halm. 'militaris' s. 'militari' C. *urbanae* 19, g, Halm. urbana. ('sit par militari suffragatio urbana' Hervag. Klotz.) *offensione vitata* C. Zumpt. 'offensionem vitat' Beroald, Klotz, Zumpt. requiritur utique 'sibi' ante 'benevolentiam'. ‖ 42. fo: 'plena, ex altera catervarum testium atque indicum'. 'alienatus' Halm. 'proba pars' Kritz. *ipse* C, Zumpt. ipsa Ernesti, Halm. ‖ 21, 43. *Servius* incl. *consulatum* incl. Halm. coni. *et* atque *et dicere* incl. Bake. fortissimi viri 19. fo: 'fortis sane viri'. ‖ 44. *quid ergo* Orelli, Klotz, Zumpt. quid? ergo. Lambin., Halm. ‖ 45. *de candidato rumore* Jeep. candidatorum. *aut molestiam omnem* scr. aut testam rem C plerique. ('aut certam rem' 19, m.) aut desertam rem Halm, Zumpt. aut totam rem Lambin. ‖ 22. 46. *consulatus* incl. Boot. *te* incl. idem. ‖ 23, 47. 'aut in incommodo' Ruhnken. 'haec' om. g. incl. Halm. 'tulit' alterum incl. Bake. *perrogationem* ex coni. Mommsenii Halm. prerogationem C plerique. prorogationem β, Zumpt. 'vicinitatibus' g, Halm. *occulta* incl. Bake. ‖ 24, 48. *comparas* Lambin. compararcs. ‖ 49. 'quibus rebus certe ipse candor candidatorum obscurior eis videri solet' Jeep. 'quibus rebus certe ipsi candidato rationem suffragiorum obscuriorem videri liquet'. Halm.

'quibus rebus esse ipsi candidato obscurior spes videri solet' Klotz. ed. 2da. In nostra ed. excidit 'certe' ante 'ipsi'; ceterum videntur haec aliena esse. ‖ 25, 50. *habuisse.* fo: iactavisse. ‖ 51. 'omnia timebant' Bake. *tum erupit* l 9, m. cum erupit l 10, 13, 24, 26, 65. cur er. 125. qui er. 17, 8, 20, 86, e. que er. g. atque er. Mommsen, Halm. *tum* incl. *idem ille* l 9, 13, 25, 65, al. ille idem. *exstincturum* l 9, 10, 13, 36. restincturum. 'quod cum gladiis in campum deduci Catilinam sciebam' Halm. 'quod ab hominibus cum gladiis in campum deduci Catilinam sciebam' Bake. ‖ 26, 52. *in campum* incl. Halm (in append.), Boot. factum est g, Halm. ‖ 54. *locus est reliquus* scr. 'locus reliquus est'. g, Halm. locus est relictus. C. locus est l 9, m. *ab eis* E. ab his C, Zumpt. *C. Postumo* Zumpt. Postumo C. Cn. Postumio E inde a Naugerio. P. Postumio Halm. Postumio Klotz. ‖ 27, 55. post 'quae' excidit aut 'a maioribus' aut, quod Halm coni., 'ei'. *parta* C. 65, Lamb., Halm. *descenderint* Lambin. descenderent. *accusat paternus amicus C. Postumus* Zumpt. acc. paternus amicus Postumus 124. acc. paternus amicus tum Postumus C. acc. paternus amicus Cn. Postumius E, Klotz. acc. P. Postumius pat. amic. Halm. *sodalis filius* Zumpt. sodalis filii C. *qui cum — tum* scr. qui quamquam — tamen. *nobis β.* nobilis C. *nobis* incl. Halm. *atque ingenium* 124, Oxon. t, *β*, Halm. et ing. 186. ut ing. cett. C. *deberet* C. praeter g, m, p. deberent. ‖ 28, 58. 'illud' om. g. incl. Halm. 'deprecor' Stanger. *prodesse possit* l 9, 10, g, m, p. prodesse posset *β*, Halm. prodesset cett. C. *eximiam vim* C plerique, ex. vim et dignitatem l 9, m. ex. dignitatem Halm, qui nunc 'ex. vim' praefert. ‖ 29, 60. *forsitan in re* l 9, m. forsitan. *sed peccas* C. sed si peccas Ascens. 1511, Halm. *ego non te* C. ego te Crat., Halm. *accessit istuc* Ernesti, Klotz, Zumpt. accessit his tot. C. 'acc. his dotibus' s. 'acc. his virtutibus' Halm. ‖ 61. *aput imperitam multitudinem* scr. aut imperita m. C. fo: eius sententiae. *esse dicunt* incl. Bake. ‖ 30, 62. 'inquit' utrumque incl. Boot. ‖ 63. *fateor* Halm. coni. ‖ 31, 64. *aut non dixisses* incl. ‖ 65. 'ipsi mihi isti' g, Halm, qui 'ipsi' incl. *nihil omnino gratiae concesseris* l 9. 'nihil gratiae concesseris' Boot. omnia immo gratiae confeceris C. nihil gratiae causa feceris Crat. nihil gratiae causa cesseris Halm. *immo insistito* l 9. immo resistito gratiae. *etiam, dissolvenda severitate, sed tamen est laus* scr. etiam in dissolvenda severitate, sed tamen est laus C. etiam, sed tamen in dissolvenda sev. est laus. Halm. (nunc tollit 'in dissolvenda veritate'). ‖ 32, 67. *praetermitte* incl Halm. coni. (ac praetermitte l 9, m, Halm. *ac* om. cett. C. *conducti* incl. *volgo* incl. tributim C. plerique. tributus. 'et item' om. l 9, 'et' incl. Sorof. ‖ 33, 68. *consulatum petenti*, et *solet fieri* et *revertenti* incl. Bake. *non possim* Klotz. non possum C. 69. *criminosum est* Halm (in append.) criminosum sit. 'Martium' abesse malim. 'Postumus' m, e, Oxon. *ψ*, *β*, Zumpt. P. Postumius. (P. om. Klotz.) ‖ 34, 70. *candidatos* incl. Rinkes. 'praeter eorum suffragium' g, Halm. *si* incl. *ut suffragentur* g, Par. 7. ut suffragantur C., Halm ('† si ut suffragantur'). *nil valent gratia ipsi, denique* interp. nil v. gratia, ipsi denique *hac* add. *quae est de numero sectatorum* incl. Bake. post 'L. Caesare' excidit alterius consulis nomen. ‖ 72. *haec homines tenuiores a suis tribulibus vetere instituto adsequebantur* incl. ('instituto' add.

solus 186). deinde lacuna est quattuor versuum secundum 13; explevit partem sententiae Mommsen: 'quod si criminosum videtur amicum quendam Murenae'. ‖ 35, 73. *volgo* 19. volgo passim. ('passim' incl. Halm). ‖ 74. *tu summam* Lamb., Halm. summam. C. ‖ 36, 76. 'distinguit — voluptatis' suspecta sunt Halmio, certe corrupta videntur. fo: excidit 'otii, servat' post 'temporum'. *quid tandem ais? num* scr. quid tandem ais? tunc 19, 24. 'quid tandem ais? anne' m. quid tandem is tunc C. quid tandem? istuc Ascens. 1511, Halm. ‖ 77. *quid? quod habes nomenclatorem? in eo — decipis* E ante Halm. quid? quod habes nomenclatorem, in eo — decipis. *sin etiamsi noris* Lambin. sin etiam noris C. *cur nomen* scr., ut Tischer. cur tamen 19. cur ante m, E. curam cett. C. 'nomen tamen' Zumpt. *quasi* Zumpt. quam. *incertum sit?* 19. 'inceravit' plerique C. insusurravit E ex Naugerii correctione. *quod posteaquam* 19. quid posteaquam. *comprobaverunt* Bake. compararunt. ‖ 79. 'in insidiis' Halm. *viis* Crat. vitiis s. vitis C. Post *aut* lacuna satis certa, expleta a Bootio: 'exiguis copiis rem publicam impugnari'. 'vitiis agi' Zumpt. ‖ 38, 83. *videris* add. Madvig, Klotz. ('videare' Halm.) ‖ 39. 'sustinetis' Bake. 'de hac re' g, Halm. 'summum furorem' g, Halm. ‖ 84. 'periculum' om. 19. ‖ 85. 'unus si erit' Bake, Zumpt. 'in creando conlega' Zumpt. fo: qui impedituri sint, iam parati sunt. *illa pestis immanis* incl. Halm et add. 'manus' ante 'importuna'. *Catilinae* incl. Tischer. *prorumpet* 124, 26, 65, g, Halm. perrumpet cett. C. *et iam minatur* add. 19, 86, m; om. Halm. *in rostris* 124. in castris. *quae iam diu comparantur. eadem ista* Halm in append. quae iam diu comparantur, eadem ista. ‖ 40, 86. *idem vos* Madvig. fide in vos 1 10, 13, 26, 65. fidem vestram 19, m. fidem vel. cett. C. *vestram* add. Halm. | 87. *hoc eum cum honore quo* Bake. 'cum hac eum qua' Halm. hac eum re qua. *demisso animo* Bake. demissis hominibus. ‖ 41, 89. *eius matrem* scr. nisi praestat 'eius ego matrem'. ego matrem. *fuit, exercitus duxit* Halm coni. fuit et exercitus duxit C. *res maximas* C, praeter 124. et res maximas. ('et' del. Halm. in nota.) 'permutatio fortunae' Halm. *quom, quibus* Halm. quod, quibus. *celebrarant* Boot, Zumpt. celebrassent. *concurrerant* 19. concurrerint. *existet* Gulielmius. excidet C. ('eo accedat' Junt., Klotz.) *tota causa* 19, E. causa tota.

M. TULLII CICERONIS PRO L. FLACCO ORATIO.

1, 1. 'in gravissimo' velit Baiter. ‖ 2. *institutae.* videtur adverbium e. g. 'praeclare' excidisse. 'institutis' Halm. *veteres et* add. Pluygers. ‖ 3. 'posita — defixa' Halm. *providentiam* om. b, s, Baiter; incl. ‖ 2. 'corrupti concitatique' b, Baiter. ‖ 5. *pepulit* Baiter coni. repulit b, a, f. expulit Pantagathus, E. Ex lacuna, quae post 'conservandam salutem' in codd. est, servata videntur verba ab Arusiano Messio p. 218 ed. Lindem. 'quam benevolum hunc populo Romano, quam fidelem putatis?' et ab Hieronymo comment. ad Galat. I, 3, et ep. X, 3: 'ingenita levitas et erudita vanitas'. argumentum orationis, non fragmenta exhibere dixerim Isidorum Orig. II, 21, 29. 'cuius laudis praedicator esse debuerit, eius periculi deprecatorem esse factum' et Julium Victorem XV, p. 243.: 'nihil agi illo iudicio, nisi ut magistratus in provinciis non audeant

imperare sociis quod ex usu rei publicae sit'. Fragmenta 'strangulatos — Lentulum' ab A. Maio in codice Vaticano Bobiensium scholiorum reperta sunt, ut infra 'sed si neque Asiae — traditus'; longius autem 'externum — nomine aliquid' ab eodem in codice Mediolanensi. *impie* Orelli, Baiter. impia. 'numquid adulescentiam L. Flacci notasti' supplet Beier, idem statim 'quia suspitiose dici poterat, criminabare'. *potuit voluptate corrumpere* add. Baiter. ‖ 3, 6. *laudabatur* Pluygers. laudatur. 'esse spe falsis' Pluygers. ‖ 7. *turpe compendium* incl. Bremi. ‖ 5, 12. *autem* incl. *existimatio verba* Pantagathus. existimatio vestra C. *et ineptiae* scr. tenebrae. *impudenti* scr. in impudenti. 'sed' prius abesse malim. *his nervis* Garatoni. his verbis C. his viribus Wolf, Jeep. ‖ 6, 14. *vehementer* om. b, incl. ‖ 7, 17. *paulo* incl. Pluygers. fuitne 'paulo nimium'? *atque omni* Pluygers. *deduxi* Halm. duxi. ‖ 10, 22. 'scite reprehendit' Mommsen. ‖ 23. *testium* om. s, a, al. incl. Baiter. *ipse* incl. Pluygers. 'vocem quandam temerariam' Pluygers. ‖ 11, 25. *reliquis* incl. *cuius familia* scr. cuius ex familia. *qui primus — constituta est quae* incl. *sed qua*, scr. sed quod s. sed id quod t, a, Baiter. sed in qua p, f, E. *florere generis sui gloriam* p, f, Lambin., Orelli, Klotz. florere in generis sui gloriam ('gloria' s). *acerrime* incl. Ruhnken. ‖ 14, 32. *in numero — sumptus* scr. in numero — sumptus? *discriptione — discripsit* etc. Bücheler. descriptione — descripsit. *in provincias* incl. Mommsen. 'quid ut lucretur' Müller. ‖ 33. *hac laude* Pluygers. laude. 'laude ea' Baiter. *superiorum* Pluygers. priorum. ‖ 15, 34. fuitne: 'prodeant. procedit unus Asclepiades.'? ‖ 16, 37. *enim* incl. Mommsen. *obsignata* Lambin. consignata. ‖ 17, 40. 'subit enim' Pluygers. *consensuque* C. 'concursuque' Pluygers. fo: conventuque. *ac dicto testimonio* incl. Pluygers. *testimonium* incl. Pluygers. ‖ 18, 42. *at qui* Baiter. et qui. ‖ 19, 45. *haec una* Pluygers. huic una. *Heraclidem* incl. ‖ 20, 46. *Siloga* Garatoni, Baiter. Siloga V. Stola s, Klotz. ‖ 47. *discipulos adulescentis* Rau, Klotz. adulescentis. *acceperat* V, Arusian. Mess. p. 223. 'ubi nihil possent discere nisi ignorantiam litterarum' add. s, t, a. *illic persequitur* Pluygers. ille persequitur. ‖ 21, 51. *tu testem* om. b, incl. *nondum* add. Faernus, om. C. ‖ 22, 52. *studia et* om. s. incl. *Pythodori*, *Aetidemi*, *Epigoni*. Baiter. pythodoria et idem iepisoni V, s, a. Pythodori, Aetidemi, Lepisones E ('Archidemi' Klotz.) ‖ 53. *mihi* om. s. incl. ‖ 23. *vere* V. severe. ‖ 54. *quo* incl. ‖ 24, 57. *an id quod Pergami?* fortasse alterius civitatis nomen latet in 'an id'. 'quid Pergami' Ernesti, Pluygers. ‖ 25, 60. 'cum omni vestigio' s. 'cum vestigiis' velit Garatoni. ‖ 26, 61. *se* om. C, incl. Baiter. ‖ 62. *et eorum eadem terra parens*, *altrix*, *patria dicatur* om. s, incl. ‖ 63. *tribunum militum* Gulielmius. militem. ‖ 27, 64. *illam gentem* incl. Garatoni, Baiter. 'Aeolis — Doriis' Lachmann, Garatoni, Baiter. ‖ 65. *de tota Caria* corruptum videtur. ‖ 28, 67. *prae re publica* Baiter. pro re publica. ‖ 68. *quandoquidem* s. quoniam quidem. *Pergami non multum.* deest, quod vidit Pluygers, nomen legati, ut antea summae indicium desiderat Mommsen. ‖ 69. *quam deo cara*, *quod servata* Bernays, qui idem glossema indicavit hoc esse. quod elocata quod servata. ‖ 29, 70. *sed tamen Pergameno* C. sed tamen in Perg. E. ('in' incl. Orelli, Baiter.) *Tyriam eandem* Mommsen. Tyriam. ‖ 71.

fidelissimosque socios Lambin. fidelissimos socios. *tota Asia* s. tota ex Asia. ('ex' incl. Baiter). ‖ 72. *longe est* Baiter. longe. ‖ 73. fo: 'sciunt haec homines nobiles, sciunt boni viri, sciunt denique nostri homines omnes, qui in ea regione negotiantur.' ‖ 30, 74. *mulierum* Pluygers. mulieribus. *rebus* incl. Orelli, Baiter. ‖ 31. *haberem* Baiter. haberem me. ‖ 76. *isti igitur* Mommsen. igitur illi Crat., Baiter. illi igitur, illi Orelli, Klotz. *Pergameni* incl. ‖ 32, 77. *olim* ante 'solita sint' desidero. ‖ 78. *sed in latentem* add. b. *recita. LITTERAE Q. CICERONIS* Mommsen, Baiter. recita litteras Q. Cicer. Klotz. ‖ 79. *at haec* Lambin., Klotz, Baiter. ad haec E. *nullo iure* Hervag. nullo in iure E ante Kl. *neque re.* Crat. neque in re. E ante Baiter. ‖ 80. *Apollonide* H. Stephan. Apolloniae cett. 'familiam responsum est, eius facta non videri; idem visum est postea Flacco, cum rem cognosceret: itaque decrevit' post 'maximam habiturum esse' add. Lambin. ex antiquo codice, cum essent ad eius oram ab aliena manu e regione huius lacunae adscripta. ‖ 33, 82. *facete* Lambin. facile. *aut fortasse fecisti* f. (fecistis Crat.) aut * fortasse fecisset. *ut te ex populi sermone exciperes* Madvig. ut tu ex pop. serm. excideres Manut., Baiter ('ut tu ex'). *haud veri simile est* incl. Madvig, et arcte adiungit 'ita scitote', a quibus verbis volgo nova periodus initium capit. ‖ 34, 85. *illud* om. s. incl. ‖ 86. *atque* Halm, Baiter. itaque. *extorquere* incl. ‖ 35. *nihil istorum* Nauger. nihil doti istorum C. ‖ 87. *orationi suae* Garatoni, Schütz, Bremi. religioni suae. ‖ 88. *iudicatur* Pluygers. iudicatis. ‖ 36, 89. *adcumulateque* s. cumulateque. ‖ 37, 91. *minus igitur lucri facit* incl. ‖ 92. *qui sis, ipse igitur ille* t, L multi. quis, ipse igitur ille s, Baiter. quis is est igitur? ille ipse f, Lambin; Orelli ('ipse ille'). ‖ 94. disputo postulo. s, a, f. postulo incl. Mommsen, Baiter. ‖ 38, 96. 'duces principesque' s. fo: auctores principesque sive 'auctores' incl. ‖ 40, 102. *C. Pomptino* Lambin., Baiter. 'C. Pomtinio' C, E. ‖ 41, 104. *'si'* add. Baiter. ‖ 42, 106. *fortissimi* om. s, Baiter; incl.

M. TULLII CICERONIS PRO P. SULLA ORATIO.

1, 1. *perdomiti* Halm. coni. in ed. Lips. et in appendice. redomiti. ‖ 3. *inflammandae huius urbis — delendae civitatis* v, ut Spengel coniecerat. inflammandae huius civitatis — delendae urbis cett. C *mihine* Halm. michime v. mihi. ‖ 2, 6. *quis his nostrum* Ernesti. quis iis horum. (*'eis'* Garatoni). 'si defendas, quem' t. s, 14. 'nulla suspitio' incl. Mommsen. ‖ *Autronii fuit* C. fuit Autronii a, Halm. ‖ 16. *mediocri.* fo: modico. ‖ 17. *legiones* incl. Hansing, Halm. ‖ 6, 18. *in meis aedibus* Lambin., Klotz. in meis sedibus v. in sedibus meis. ‖ 20. fo: 'at idem'. *nec homo* incl. Pluygers. *nec reus* Pluygers. nec res. ‖ 10, 29. *modo* om. Orelli, incl. Halm. ‖ 30. post 'de scelere P. Lentuli' unum aut plura nomina excidisse videntur. *de Lentulo* incl. Halm. 'de vinculis' Jeep. ‖ 31. *autem* om. t incl. Halm. *id* incl. Ernesti. *virtute animi* V, Klotz. animi virtute. ‖ 11, 34. *confectis* Baiter. confessis. ‖ 12, 35. *a tua dignitate* s. Orelli, Klotz. a sua dignitate. *dolor me meus* Orelli, Halm. ed. Lips. dolor meus. ‖ 14, 40. 'me accusat' incl. Pluygers. ‖ 41. *institui senatores* a, Seyffert. constitui senatores. ‖ 15, 42. *quid? deinde quid feci?* Huldricus. quid deinde? quid feci? *divisi totae* v. divisi toti. ‖ 43. 'ne qui posset — comminisci' Cobet.

‖ 44. fo: 'aut cum familiari aliquo meo'. Baiter incl. 'aut cum familiari meo'. 'aut cum' delet Cobet, et 'familiari tuo' scribit. ‖ 16, 46. 'concedo amicitiae' Ernesti. ‖ 47. *quia reconditi* Pluygers. qui reconditi. *gratiam* incl. Pluygers, Campe. ‖ 17, 48. *cognovit* 3 lag. Lambin. cogitavit. ‖ 49. *pater tuus* incl. Baiter. ‖ 18, 51. *Cornelium* incl. Cobet. *sed quid dixi* Madvig, Halm, Klotz. et quid dixi. ‖ 52. *discriptio.* Bücheler. descriptio. ‖ 19, 55. omnia inde a 'iam si in paranda familia' usque ad finem § videntur Ciceronis responso tribuenda esse. ‖ 20, 58. *putarit* Huldricus. putaret. ‖ 21, 61. *ab istis* Halm. ab his t. ab illis cett. C. 'de amputatione' Jeep. ‖ 22, 63. *qui si id promulgavit* Halm, Klotz. qui id promulgavit t. qui id promulgaret (s. promulgare) cett. C. 'si' notandum erat. *videatur* Garatoni, Halm. videbatur. *ut restitueretur* Pantagathus. ut stitueretur C. *at nihil* Orelli, Halm. nihil. ‖ 23, 66. *tumultum nobis* Schütz. metum nobis. ‖ 25, 71. *conatum* incl. Lambin., Halm, Klotz. ‖ 26, 72. *quis misericordior inventus est* add. e. *quam* ante 'multorum' add. Hervag. ex Gellio VII, 16, 6. om. C. ‖ 73. *quae domus celebratio* Jordan. quae domestica celebritas Pluygers. quae domus? quae celebratio C, Halm. ‖ 27, 76. *civitas posset* Ernesti. civitas possit C. ‖ 28, 77. *deserviet* Halm. deserit (s. deseruit) C. ‖ 79. 'vita valeat ad poenam' Jeep. *et ad poenam* Jordan, Halm. ed. Lips. ad poenam. ‖ 29, 82. *his temporibus* t. iis temp. *optime* Spengel, Halm. apertissime. ‖ 30, 83. 'et animum inducam' Madvig. ‖ 84. *pro patria* Cratand. pro patriae C. ‖ 31, 88. *habebit* Pluygers. habet. ‖ 32, 91. 'relictus est' F. C. Wolff. 'relictus esse' cod. Parcensis, Halm.

M. TULLII CICERONIS PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

1, 2. *huic uni* Lambin. huic cuncti. C. ‖ 3, 5. *sed etiam hoc* C. iam hoc. Halm ed. Lips. 'specimen iam hoc' Madvig. ‖ 4, 6. *cum M. Lucullo* Schütz, Baiter. cum L. Lucullo. ‖ 7. *Silvani* Manutius. Silani C. ‖ 8. *Grati* Gruterus (ut 12). gratis C. *venerunt* incl. Mommsen. etiam 'huius iudicii causa' commodius abesset. 'requirere quae habere' Cobet, Halm ed. Lips. ‖ 9. *in his* Halm. coni. his. ‖ 11. 'clarissimo imperatore' om. s. *ita* om. Lambin. *quibus tu* Ascens. 1511. 'quibus cum tu' Halm. coni. quem tu. *L. Lucullo proconsule* Graevius. L. Lucullo p. r. et cons. g. L. Lucullo praetore et cons. cett. C ‖ 6. 'convincetur' Lambin. ‖ 12. *eis* Madvig. his C. 'aut commodum meum abstraxerit' Garatoni. aut commodum aut otium meum abstr. 5 lagg. ‖ 13. *ideo* 11 lagg. adeo cett. C. eo. ('id eo' om. 'hoc' C. Nauk.) *est* add. Ald. ‖ 14. 'coniecissem' coni. Halm. ‖ 7, 15. *est certe* Baiter. est certum ('certum' om. Mommsen et Cobet). *quod respondeam* g, e. quid resp. fo: 'atqui idem' s. 'at idem'. 'M. Catonem' C. Stephanus. Catonem. ‖ 16. *colendam* incl. Mommsen. colendamque E. 'atque colendam' Halm. 'animi remissionem' Bonamicus, Halm, Baiter. *alunt* Hervag. agunt C, Klotz. ‖ 9, 19. *qui et* Cratand. et qui C. *repudiabimus* Ald. repudiamus C, Klotz. ‖ 20. 'item' om. p. ‖ 21. *L. Lucullo imperante* Baiter. Lucullo imperante. *natura et regione* Mommsen, Halm ed. Lips. naturae regione C. natura regionis Baiter. *efferuntur* Madvig, Wunder, Baiter. haec feruntur C. ‖ 22. *ex marmore. at eis* Hon. Fascitellus. ('e marmore') Klotz, Baiter. et marmoratis C.

'cuius laudibus' Mommsen, Halm. || 10. *Rudinum* s, Ant. Augustinus. rudem tum g. rudem tu e. || 24. *Ilias illa* Nauger. illi ars illa g, p. ars illa e. *Mytilenaeum* Baiter. Mitylen. (mitil. g.). || 16, 26. *etiam in eis* Madvig, Baiter. etiam in his Amm. Marc. XXII, 7. etiam illis C. etiam in illis E. || 28. *adornavi* Klotz, Baiter. adortavi g. hortavi p. adhortatus sum. *et tam brevi* incl. Garaton. || 29. 'dimetiendam' Lambin. 'dimetandam' Bergk. || 12, 31. *vetustate* l 18, Muret. venustate. *estque ex eo numero* Madvig. isque est ex e. n. C. || 32. *quae autem remota mea* Jeep. (addidi *a*) quae firme a me C. 'quae forensi aliena' Halm. 'quae a foro aliena' Garatoni.

M. TULLII CICERONIS ORATIO CUM SENATUI GRATIAS EGIT.

1, 1. qua nihil potest esse iucundius om. p[1], incl. Halm. || 2. *debemus* Lambin., Orelli. debeamus C, Halm. || 2, 3. *delituit* e, f. Halm in append. deluit p. delevit. || 4. *quam meus inimicus* Lambin. cum meus inimicus. || 3, 5. *postea vero cum* Spengel. postea vero quam. || 7. 'summi viri et clarissimi viri' p, g. 'summi et cl. viri' coni. Halm. || 4, 9. *post Romam conditam* add. e, f, Orelli, Klotz. om. cett. C, Halm. incl. *non* om. e. del. F. A. Wolf. incl. *inimicus* incl. Halm. || 5, 12. 'nihil ageret' velit Halm. || 6, 13. *non vis consilii, non dicendi facultas, non scientia rei militaris, non cognoscendorum hominum studium* Lambin. (qui 'non consilium') Halm. non inconsulta studium non dicendi vitia rei militaris non c. hominum. p, g, s. || 7. *isne quemquam, me quidem non — decepit?* Jeep. isne, quamquam me quidem non — decepit. || 17. *sicut eras eo tempore* incl. Garatoni, Halm. *depellerent* Halm. depulissem e, f, Pal. IX, 19, unde 'depulissent' Lambin. (in cett. C deest verbum.) || 18. *item ad vicinum* e. ad item vicinum. || 8, 21. officia studia C. *studia* incl. officia ac studia Halm. || 9, 24. 'et defendendum' om. e, f. || 10, 25. illum Manut., E. illum Metellum C. *Metellum* incl. 'honestis omnibus ne luctuosus tandem' p, unde Halm: 'honestus omnibus sed luctuosus tamen.' || 26. *exstitit* e, Pal. IX, Crat. demittit p, g. dimittitur s. 'fuit is' Manut. 'tum fuit' Halm. *ante hoc suum* e, f. 'ante hoc unum' cett. C. || 11, 27. *vos graviter* e, Klotz. graviter vos Halm. graviter C. *eis* add. Lambin. || 29. *consignarit — putarit — elaborarit* Lambin. consignavit — putavit — elaboravit C. || 12, 30. *silere nullo modo possum* b, l 10, 21, 24, 65. ('silere n. m. possunt' p.) || 13, 32. *pactionibus se* Halm. pactionibus eos. || 33. *hoc auxerunt* e, Halm. in hoc auxerunt C. unde Halm coni. 'ii hoc aux.' *in* incl. *mihi ipsi* Heuman. mihi ipse C, Klotz. || 14, 35. *imperatori* incl. Garatoni, Halm. *cum fuerit quaestor non imperii sed doloris mei* incl. Garatoni, Halm. || 15, 36. *binorum* Madvig. divinorum. *nam et importata est* e, Orelli, Klotz. nam imp. est. || 37. *Metellarum* Manut. Metellorum. C.

M. TULLII CICERONIS ORATIO CUM POPULO GRATIAS EGIT.

1, 1. *desiderium* incl. Halm. || 3. *in incolumitate* Halm. incolumitate p. 'incolumitatis' sive 'incolumes' cett. C. || 2, 5. *amissa esset* Ernesti. amissa est C. || 3, 6. *aut Metellarum liberi* incl. Halm. *valebant* Halm. 'valent' s. 'valerent' C. || 7. et inaudita 'pietas atque virtus' coni. Ernesti. inaudita satque virtus p.

inaudita auctoritas atque virt. cett. C. ‖ 8. 'nam tanto' Halm. *me* om. p, cod. Lambin., Halm. incl. *posset adesse mihi* Halm. posset esse, mihi. ‖ 10. 'ut vita valeret' Jeep. *perficeretur — perfregit* p¹, g, e, v, Mommsen. proficeret — perfecit. *consule* add. Mommsen. ‖ 5, 11. irretiti Cratand. irritati. C. ('irinati' p.) de solem de religione p, et g, e (sole). 'de solemni deorum religione'. coni. Halm. ‖ 12. *et voluntate* C praeter 124, qui om. 'et'. 'ex voluntate' Mommsen. ‖ 13. constrictum C. me constrictum Crat. et Halm, qui malit 'constrictum me'. ‖ 6, 14. *dum ego* Halm coni. cum ego C. *absum* C praeter aliquot l. abfui. *parietum se* Halm. parietis C. ('parietum' s). ‖ 16. *ab eodem* Ascens. 1511. ab eadem C. *vos* om. e. incl. Halm. ‖ 17. *in eo me loco* Ascens. 1511. in eo loco. C. ‖ 8, 18. *en ego tot* s, L complures, Klotz. 'his ego' Halm. ('tot' om. p.) *me* diversis locis in C positum incl. ‖ 20. 'vita utar' Jeep. ‖ 9, 21. *deberent* Ernesti. debuerunt C. *facinora eorum singula* Halm. facinorum singula p. facinora singula cett. C. genera singula E. *mihi Quirites* Halm. mihi quin p. mihi quam g, e, v. mihi. E. ‖ 22. *meritis* alterum om. g, e, v, al. incl. Halm. ‖ 23. *leniri* Jeep. teneri. *bene meritos ne colas* l 25. bene m. colas C. cett. 'ne b. m. colas' Halm. 'ut bene meritos colas' Jeep, quod nunc praeferimus. *remittere* Garatoni. 'rependere' Jeep. repetere C. *utique* Lambin. utcumque s. 'verum neque' Jeep. utrumque C. † *in eorum aperte utitur* C meliores. 'in eo suo iure aperte utitur' Mommsen, Halm. mox aperte laudatur C deteriores, E. 'in eo rumore certe utitur' Jeep. *atque in officio — dissolvit* incl. Klotz, Halm. om. 7 L. ‖ 10, 24. *neque solum me vivo* et *anima defecerit mea* ex Mamertini gratiarum actione Juliano C. 32, p. 208 ed. Jaeger suppl. Halm. in p, g, e, v legitur: 'sempiterna cum anima expirabo mea sed etiam cum me ulla monimenta', unde *multa monumenta* Halm. *e re publica ferenda* Jeep. ferenda.

M. TULLII CICERONIS DE DOMO SUA AD PONTIFICES ORATIO.

1, 1. *religionum ius* Halm. religionibus C, *β*. ‖ 2, 3. *specie ipsa dignitatem rei publicae sustinent* C praeter m, E. ('spe ipsa'. *β*) specie ipsa et dignitate rem publicam sustinent m, Baiter. ‖ 4. *inquit tum.* Hotom., Baiter. inquit tu C, E. *tunc ad hos* Halm. tum ad hos. E. tu ad hos. ‖ 3, 7. *an ea res erat illa* Halm, Baiter. an aures regatila p. 'an res' g, m, v. ‖ 4, 8. *in sen. ipsis non venire licere* Jeep. 'in sen. non esse veniendum: qui cum tum in senatum ipsi non venirent, non intellegebant' Halm. tum in senatum ipsi non venirent. ‖ 9. *deinde eam*, *quam* p², *β*, Orelli. eam C. ('de eam' p¹). 'denique eam' Halm. ‖ 5, 10. *quae vis*, *quae causa* Orelli ex codd. quibusdam, Junt. Lambin. vis quae causa C. ius quae causa *β*. quae causa Baiter. *cum illis* Halm. illis. ('illa' Orelli, Klotz.) *senatum — oportuit* Madvig. senatus — potuit. ‖ 12. *a te fictum* Jeep. † delictum. ‖ 7, 16. *in ea re necne ratio* Garatoni, al. in ea regeneratio C. (p, m, in ea re ... ratio g.) ‖ 8, 18. *fuisse et* Mommsen, Baiter. fuisse C. ('potuisse' p.). *non solum a fame* Halm, Baiter. non solum ea me. p. non solum eam C cett., E. ‖ 19. *haberi oratio potest* Baiter. haberi ratio potest *β*. h. o. posset C. ('h. o. est' p. ‖ 20. *latrocinium* Naugerius, al. patrocinium C. ('patrimonium, vim' Naegelsbach). *si ius* Halm, Baiter. si quis. ‖ 9, 21. *redarguo tuam?* Naegelsbach. redarguo tuam.

('neque in hoc — tuam' Halm.) *in ipso Catone* incl. (post 'subduxeras' supplet Naegelsbach: 'inconstans fuisti, nam quem') ‖ 22. *quod* add. Lambin. *cognominibus* p[1], Baiter. cum nominibus. *idem in posterum* del. Lambin., Baiter. incl. Klotz. *a tribunatu* Lambin., Baiter. tribunatu. *at sive* Ernesti, Baiter. aut sive. ‖ 23. *cum pacatissimis* Wesenberg, Baiter. pacatissimis. *ex sui* Niebuhr, Baiter. ex vi. C. ('vi ex' Orelli, Klotz.) *generi* Robortellus, Orelli, al. soceri C. ‖ 24. *decreta* incl. (del. Hotoman, Baiter.) 'decretas' Klotz. ‖ 10. *ecqui* Halm, Baiter. sed qui C. ‖ 25. *animo* v, Baiter. animo modo p, g. animo me E. 'mutilatam' Junt., Ruhnken. *ex lege* Halm, Baiter. exige p[1]. ex re Orelli, Klotz. ‖ 11, 27. *inlustrius* Lambin., al. industrius C. *in senatu* 19, Lambin., Baiter. senatui C, E. *aeque atque* Klotz, Baiter. aeque C. ‖ 30. 'illud vero esset' Halm. ‖ 12. *idem* p[1], Baiter. idem cum. lacunam notat Baiter. ‖ 31. 'quasi hi' Baiter. *pontifex—civis quam* Gulielmius, al. pontifices—cuiusquam C. ‖ 13. 'nunc radicitus (vel 'eam rad.')' Halm. *radicitus* Lambin., Baiter. non radicitus C, Aquila Romanus §. 7. *hodie esse* p, Baiter. esse. ‖ 14, 36. *adeptio* Pantagathus, al. 'aditio' vel 'adoptio' C. ‖ 37. *dicere se* Baiter. dicere. (diceres C) *sed ut e patriciis exeat et* Orelli. se ut e p. exeat C. 'sed ut si e p. exeat' Halm, Baiter. ‖ 38. *patriciis* Baiter. patricii p[1]. patricius g. patricio m, v, s. ‖ 15, 39. *infirmas igitur tua acta* Madvig. infirma sunt igitur tua acta C. i. s. i. tua sententia acta E. ‖ 40. *a te interrogati.* Mommsen, Baiter. 'te interrogati' v. 'te interroganti' p. 'te interrogante' m. 'quasi non ipse' supplet Halm ante 'per suum'. lacunam notavit Baiter. ‖ 42. *dicerent* Naugerius, al. dicerem. C ‖ 24. *civi ita de rep.* Baiter. civi a de rep. p[1]. ‖ 43. '*tam iure atque etiam lege*' velit Halm. *Villius* Baiter. ullius p[1]. (rullius p[2], g) 'Rullus' Orelli, Klotz. ‖ 17. *privatis hominibus* Baiter. (privatis in hom.' p, v. 'privatis ... hom.' g) privis hom. Scaliger, Orelli, Klotz. ‖ 44. *fecit etsi* Orelli, Klotz. fecit si C. re, etsi Mommsen, Baiter. ‖ 45. *ne improdicta* Mommsen, Baiter. ne in prodicta p, g. ne nisi prodicta. *sublatum sit* Naegelsbach, Baiter. sublatum est. ‖ 18, 46. *et egentis* Halm, Baiter. et gentis p[1]. egentis p[2], g, v. ‖ 48. *socium* del. Garatoni, Baiter, incl. Klotz. ‖ 19, 49. *per medium forum* Lambin., al. per medium C. *alienae dominationis* p[2], Baiter. alienae dominae dominationes p[1], g, m. alienae damnationis E. ‖ 50. *sortitore tulisti* Madvig. sortitu rettulisti. *bonis* g, m. † in bonis. *consiliariis* Madvig. consularis. ('consularibus adiutoribus' coni. Baiter) hominem g, Garatoni, Baiter. hominum p, omnium m, E. *documentum* supplet Baiter. ('architectum facinorum' etc. velit Halm.) ‖ 20, 52. *sub praeconem* Wesenberg, Baiter, Klotz. sub praecone. *dedi* E. dedisses C. *dedisses* m, Orelli, Klotz. dedisset p, g, Baiter. *scriberes* Orelli, Klotz. scriberet. ‖ 21, 54. *in conventu* Manutius, Baiter. conventu. ‖ 55. *spoliarent senatus* Markland, Baiter. spoliarent, senatum. ‖ 22, 58. *nova manus* Graevius, Baiter. novanus p[1]. nova vis. ‖ 23, 60. 'etiam bona' Naegelsbach. ‖ 61. *internecivumque* Graevius, Baiter. innocivomque p. intestinumque. *exscindere* Manutius, Baiter. excipere C. excidere E. Lacunam explet Lambin.: 'sic vos vestrum in me crudele et immane odium in meam domum profudistis'. ‖ 24, 62. *senatum consules vocabant* Baiter. 'senatum consules non vocabant' Naegelsbach. 'senatus,

consules tacebant' Jeep. senatus consulta volabant. ‖ 63. *optatissimum fuisset* 19, Baiter. optatissimum C, E. opt. erat Orelli, Klotz. ‖ 25, 65. *quid ageres — amandas esse.* 'desperati loci omissis Lambini, Mommsenii, Halmii coniecturis cum Baitero lectiones C repraesentare placuit. ‖ 67. *compulerit* add. Halm. om. p¹. coniecerit p², g, m. ‖ 26, 68. mihi ac meis E. mihi C. *ac meis* incl. Baiter. del. *iure scriptum* Lambin., Baiter, Klotz. inscriptum p, E. proscriptum g, m. *consulibus* m, g, L. consules. ‖ 69. *ne quae* p, Baiter. ne qua. *oreretur* Halm. ('ororetur' p.) oriretur. ‖ 27, 72. *flagitiis* Baiter. factihis p. factis. ‖ 28, 75. *esset* Faërnus. essem C ('esses' Orelli). ‖ 76. *exussit* p, Baiter. excussit. 'ne quis umquam' Halm. *emendanda* C. emenda Orelli. invitanda Mommsen. ‖ 29. *non negent* m, Orelli, Klotz. † negent Baiter. ('non' om. p, g, v.). 'quod nemo neget' postulat Baiter. ‖ 77. *pro* om. C. *sui potestatem* Mommsen, Baiter. inpietatem s. impietatem C. libertatem Orelli, Klotz. ‖ 30, 78. *referri* Faërnus. referre. *Latini nisi* Klotz, Baiter. Latini, ni p². Latini p¹. Latini hi C. *adigebantur* Halm, Baiter. faciebant. ‖ 79. *an vero* Lambin., Baiter, Klotz. hanc vero. ‖ 80. *qui propter* Baiter. propter. *pernoctasset* C. pernoctans Orelli, Klotz. ‖ 81. *pergratam* Madvig. per gratiam. ‖ 31, 82. *ne me meo* Baiter. ne meo p¹. ne meo me. *quibus damnatis* P. Faber, al. quibusdam damnatis C. ‖ 83. *ex Clodio* v, β, Baiter. ex Cloelio C. e Sex. Cl. E. ‖ 84. '*ipsis*' om. Baiteri operae. ‖ 32, 85. *et* om. Junt., Baiter. incl. ‖ 33, 87. *et* om. Lambin, Baiter. incl. *cum re publica, redii cum* Pantagathus. cum reip. dicam C. *petente* pβ. 'patiente' Manutius. 'repetente' Halm. *et temeritatem* Baiter coni. temeritatem. ‖ 90. *ille populus* C. praeter p³, β, Baiter. ille, ille populus. 'homines ordinum' Baiter. 34, 91. '*in Ti. Gracchum*' suppl. Baiter; idem lacunam primus indicavit. *in gerenda re* Halm, Baiter. in gerenda re publica. ‖ 92. *res publica venisset* Halm, Baiter. res pervenisset. *odium tenebat* Hervagius, Baiter, Klotz. odium retinebat. (odiumne tenebat p.). ‖ 35, 93. mea unius Mommsen, Baiter. (ea unius C) illius E. ‖ 94. 'quod ego consul' Halm. (quod ex quo p.) fo: quod ego. ‖ 95. *peccatine* Halm, Baiter. peccati me. *me profugisse* p¹, Baiter. profugisse. *id* incl. Mommsen. ‖ 36, 96. *remp. recreari* Naegelsbach, Baiter. recreari. ‖ 37, 98. *cum dolenter feras et sis* Baiter. cum dolenter asetsis C ('assis' p², g). ut dolenter absis E. *divina est* g, Baiter ('divina sit' m, v). divina p, E. ‖ 99. *dirumpatur* p, v, Baiter. disrumpatur. 'atque pestis patriae audiat' Baiter. *remp.* add. Garatoni, Baiter. *qui consul* Garatoni, Baiter. ut consul. ‖ 100. *urbis* incl. Ernesti. 'mihi potius' Halm. ‖ 38, 101. *aedem* add. Lambin., Baiter. *et quia illud aequum* Spengel. † et qui aliud aequum. *iustitia poenae* Halm, Baiter. stultitia poena C. *est eversa* Baiter. eversa. *publicata est et ev.* Klotz, Baiter. publ. et ev. est Lambin. publicata et eversa C. *facinoris memoria* Baiter. facinus memoria. ('f. memoriae' p¹.) ‖ 102. *ex senatus sent.* Garatoni, Baiter. et sen. sent. ‖ 39, 104. *quam tu* Lambin., al. cum tu C. ‖ 40, 105. *aspicite* p, v, Baiter. aspicite, aspicite. *quoniam ille* Naegelsbach, Baiter. cum ille. ‖ 41, 107. *si honesta deest* Baiter. si honesta C. *una* om. g, v, incl. Baiter. *vim* incl. Mommsen, Baiter. ‖ 108. *illa tempestate me* Baiter. illa tempestatem p¹. ('illa me tempestate' Garatoni). illa tempestate. *ut se* Garatoni. ut te. C. ut a te — collocaretur E.

('collocaret' C, Garatoni, Baiter.). ‖ 42, 110. *negares* C, E. vetares Halm, Baiter. *me* add. Halm, Baiter. h. obsideres. Graevius, Baiter. ‖ 42, 111. *a Tanagra* Baiter. (a Tanagras p, v, g, β) a Tanagris E. ‖ 112. 'istorum licentiae' Markland. *victrix* Ernesti, Baiter. ultrix. ‖ 113. *ante* add. Mommsen, Baiter. ‖ 44, 115. *cogitavit* Lambin. excogitavit. *licitatoribus* Pantagathus, al. litigatoribus. *aestimabatur* Garatoni, Baiter. aestimabat. ‖ 116. *in illis* Baiter. illis. ('tantis in tenebr.' Pantagathus). *cui* Leon. Usteri, Baiter, ('qui' C.) 'quod' aut 'quo' E. *tantam tam* Halm, Baiter. tantam C. tam E. ‖ 45, 117. *opus erat auctoritate* Markland. Spengel 'posuerat auctoritatem.' lacunam post 'omnibus' notaverunt Mommsen, Baiter. ‖ 118. 'quanta quanta' Lambin. 'alium praeter illum' supplet Mommsen. ‖ 46, 120. quem mei dissimilem p[1], Baiter. aliquem m. d. *dicitis* N. Angelius. dicis C. *reperiet* E. repperit p[2]. repperit p[1], g. 'et pontifex et tribunus pl.' Baiter. et tribunus pl. C. (tribunus plebis idem esse non potest pontifex Ernesti. tr. p. i. e. pontifex n. p. Orelli.) *valvae* incl. Baiter. ‖ 47, 122. *loquor — disputo* Manutius, al. loquar — disputabo C. *traditis* Madvig. *proditis* Naegelsbach, Baiter. praeditis C. ‖ 123. *in iniuria β*, al. iniuria C. *aeque sollemnibus* Baiter. coni. paene soll. ‖ 124. *num qua* Baiter. numquã C. ‖ 48, 125. *ea iura* g[2], β, E. ei iura C. iura Baiter. *nullum habet ius β*, Ernesti, Orelli, Baiter. 'nullam habet religionem' Lambin., Klotz. nullum habet C. *verba prisca* Halm, Baiter. prisca verba E. ('prisca iura' β). prisca C. *metum* add. Halm. *timoremque* p[1], Baiter. timorem qui C. timorem quid E. *ille tibi.* v, E. ille C, β, Baiter. ‖ 49, 127. *a gentili tuo* Lambin., Orelli, Klotz, Baiter. 'a gentiliatu' s. 'a gentili actu' C. *ius totum* C, Baiter. iusto tum. *religionum* C, Baiter. religionum perito. *dedicet* Baiter. dicit. *et qui* Baiter, qui 'quo modo' nunc incl. et quid et quo modo. *consecrari* Baiter. consecrare. *ipsi ei loco quo* Madvig. 'ipsi loco quo' Baiter nunc. ‖ 128. 'non privata' Mommsen. 'ipsae' Naegelsbach, Baiter in ed. ‖ 50, 129. *Brogitari* Halm, Baiter. rogitaris p[1]. rogitatis C. rogatis β. regiis E. ‖ 51, 130. *senatoriae dignitatis* Madvig. senator de dignitate p[1]. senatorium de dign. v. senatorum de dign. Baiter. ‖ 131. *impudentiae* p, E, Baiter. 'pudicitiae' Lambin., Ernesti, Klotz. post 'dedicari' Naegelsbach supplet 'signum Concordiae'. ‖ 132. *uterere* C. 'vetere' Baiter ('veterem' m.) 'more vetere ad p. det.' Halm. *quodam atque inaudito* incl. Baiter. *de dedicatione* Halm. dedicationem. ‖ 52. *excellere* Baiter. et scelere. ‖ 134. *capite bustum* Garatoni, Baiter, Klotz. capitibus tum C, β. caput bustum E. *tremibunda* p, Baiter. tremebunda. ‖ 53, 136. *iudicandi* p, g, v, Baiter. dedicandi. *eam* Baiter. ea. 'Flaminio' Baiteri operae. *sub saxo* C, Baiter. sub sacro saxo β. sub saxo sacro. *nonne* C, β. Baiter. non. 'persecutus sit' post 'senatus' supplet Lambin. 'egerit' Halm. cognoscetis S. C. Baiter. cognoscetis C, β. cognoscetis. recita senatusconsultum. SENATUSCONSULTUM. E. ‖ 137. *iam aram* Baiter. eam aram. *religionis* Markland, Baiter. res C. rei s. reip. E. *in eius civis aedibus* Madvig. in hisce rebus ut C, Baiter. in huiusce rebus et β. in civis huiusce aedibus E. *qui in urbem* Madvig. ut urbem p[1]. ut in urbe quam. ab equitum nota C, Baiter. ('aequitum' p.) ad equitum notam E. doloris C, Baiter. ad dolorem E. *sublato Q.*

Catuli Baiter. sublatoq. catuli C. sublatoque Q. Catuli E. ‖ 138. *eis* Lambin., Baiter. his. *prae re* p[1], Baiter. praecipere C, *β*. 'praecipi' Orelli. 'praeiri' Halm. 'praeberi' Mommsen. ‖ 139. *e Ti. Coruncanii* Baiter. et coruncanis p. et quorum canii g. ex Coruncanii. *ne valeat* C, *β*, Baiter. nedum valeat. ‖ 55, 140. *delatum est* C ('delatatum est' p), Baiter. delatum tum est. ‖ 141. *pontifice et magistro.* C, E. *et* om. Baiter, incl. *inito furore* C. indomito furore Halm, Baiter. ignito f. ('īmito' *β*). ‖ 56, 142. *soli* Lambin., Baiter. solis. *praestantissime* Pantagathus, Baiter. praestantissimi. ('praesentissime' Ernesti.) *omne suum* Garatoni, al. omnes tum C. ‖ 143. *fructum* p, Baiter. fructum ipsum. ‖ 57, 145. *amentium* Mommsen, Baiter. amentia. ‖ 146. cognostis p, g. Baiter. cognoscitis. *urbis patriae visu* Jeep. urbis patribus p. urbis partibus.

M. TULLII CICERONIS DE HARUSPICUM RESPONSO IN SENATU ORATIO.

1, 2. *atque* Baiter. ad. p. ac. ‖ 3, 5. *odio dignitatis* om. p. incl. Baiter. ‖ 4, 6. *vinciri* F. Fabricius. vincere. C. ‖ 7. *iecerat* Ernesti. fecerat C. 'ut cogitet' coni. Halm. *esse se iam* Baiter. esse iam C. ('iam se esse' Orelli.) ‖ 5, 9. ex suorum cubiculo C. 'ex suarum sororum cubiculo' Halm. ‖ 7, 13. 'iniquum esset' coni. Halm. ‖ 8, 16. *muniendam* P. Faber. puniendam C. *putarit* Halm. putaret. *in Velia publice* Palmerius. in ulla publice p. in villa publica cett. C. ‖ 17. *ferri* Halm. ferre C. *in inimici* Baiter. inimici C. contra inimici E. ‖ 9, 18. *voce* add. E. *expiationes* Sigonius. explationes p. explanationes cett. C. ‖ 10, 20. *postiliones* Orelli. postulationes C. ‖ 21. *quando* Ernesti. quanto. ‖ 11, 22. *Idaea* Faërnus. dea C (daea p.). *abavi* Fr. Fabricius. abavia. *aedile* F. A. Wolf. aedili. *e fornicibus* Baiter. fornicibus. *eludentium* Klotz. et ludentium C. ‖ 23. *si tensam non tenuit* Ant. Augustinus. si terram non tenuit aut tensam C. *simpuvio* Arnobius adv. nat. IV, 31. simpuio p. simpulo al. codd. ‖ 12, 24. *polluerit* Faërnus. pollueret C. *caveamve venisset* Mommsen. caveam venisset p. (venisset cett. C.) ‖ 13, 27. *sacrificii* incl. Ernesti. ‖ 29. ante 'alterum putabo' locus de Deiotaro excidit. ‖ 14, 30. *censoriis* Baiter. censoris C. ‖ 31. *ad me nonnulli* C. 'nonnulli ad me' Orelli, Baiteri operae. *magmentarium* Mommsen, Baiter. acmentarium C. armamentarium E hic et infra. *mea domo* Mommsen. 'mea domu' Baiter. meam domum C. *iudicio* add. m. om. cett. C. *liberata* p, Mommsen. libertatam C. ‖ 15, 32. *nunc cum maxime* coni. Baiter. *anniversaria* Naugerius. anniversarii C, Klotz. ‖ 17, 36. *in periurii poenam* E. in periurium et te ipsum inprime C, Baiter. ‖ 37. *impune* add. Mommsen. *inde P. Clodium nemo* Halm, Baiter. ante P. Clodium p. nemo ante P. Clodium. ‖ 38. 'flagrantis furoris' Nipperdey. 'fl. in sorores' Halm. *tibi iam maiora* Halm. tibiamaiora p. tibi at maiora cett. C. tibi ac maiora Orelli, Klotz. 'insania matricidarum' Jeep. ‖ 19, 40. *iam a dis* Halm, Baiter. a dis iam m, Orelli, Klotz. iam. p. a diis g, e. 'auxilioque deum invitis eis deficiantur' Mommsen. ‖ 41. *honeste* Gryphius, Baiter. homines p, m. et honestis g, e, E. *Saturninus — Sulpicio* p, Baiter. L. Saturninus — P. Sulpicio. ‖ 42. frudaret p. ‖ 43. *eaque res* Baiter. itaque res C. istaque res Orelli. itaque e, Klotz. *Julio* Manutius. totio s. tutio C. ‖

21, 44. 'animi' Camerarius. animi et C. ‖ 45. *senatus* g, e, v, E. senatu senatus p. senatus senatus cod. Lambin., Baiter, qui alterum 'senatus' del. in appendice. ‖ 22, 46. defensi p, g. 'defensum iri' Halm. ‖ 47. *haerent ea tela* Manutius. haerentia tela C. *arbitrabatur* Manutius. arbitrabamur. ‖ 23, 49. *elatus est* F. A. Wolf coni. elatus. *altitudines moenium obiectas* Baiter. 'altitudines, omnia moenia obiecta' velit Halm. altitudines omnium obiecta C. ‖ 24, 50. *in sinu* N. Angelius. in senatu C. *cum eum* Baiter. cum p. eum illum cett. C, E. ‖ 51. *utrum tandem* N. Angelius. utrum tamen C. ‖ 52. *conivebant* E contuebant C. 'reditus ei in gratiam' Lambin. *inrepat* N. Angelius. increpat C. ‖ 25, 54. et potentes E. ('ac potentes' coni. Baiter) potentes C. ‖ 57. *fictis vitiis conquisitis* Baiter. fictis conquisitis p. fictis conquisitisque vitiis. ‖ 27, 59. *exhauriret gurgites* Halm, Baiter. exhaurire gurgites p. 'exh. g. possit' s. 'posset' C, E. ‖ 60. *responso* Baiter. responsu p. responsum g. responsis. ‖ 28, 63. 'maria atque terrae' Jeep.

M. TULLII CICERONIS PRO M. TULLIO ORATIO.

*Antea sic hanc causam agere statueram recupera*tores, 1
*ut infitia*turos adversarios arbitrarer, tantam caedem et 1
tam atrocem ad familiam suam pertinere; itaque animo soluto a cura et a cogitatione veneram, quod intellegebam, facile id me testibus planum facere posse: nunc vero, postea quam non modo confessus est vir primarius L. Quinctius, *sed etiam iuvari hac confessione causam suam putavit, video aliam mihi defensionis viam esse ineundam: antea enim in eo la*borabam, ut quod arguebam, id factum esse ostenderem: nunc in eo consumenda est oratio, ut ne adversarii, quod infitiari nullo modo potuerunt, cum maxime cuperent, id cum confessi sunt, meliore loco esse videantur. itaque tum vestrum difficilius iudi- 2
cium, mea facilis defensio fore videbatur; ego enim omnia in tes*tibus cum ponerem, facile contra infitiantem dicturus eram, vos in ipsa infitiatione adversarii aliquid scrupuli inventuri eratis, nunc contra vobis* quid est facilius, quam de eo, qui confitetur, iudicare? mihi autem difficile est satis copiose de eo dicere, quod nec atrocius verbis demonstrari potest quam re ipsa est neque apertius oratione mea fieri quam ipsorum confessione factum est.

Cum in hac re, quam commemoravi, mihi mutanda 3
ratio defensionis, *tum erga P. Fabium paulo temperanda est nimia illa lenitas qua antea famam illius tanto cum studio vel dissimulando vel excusando foveram, ut non* minus diligenter illius existimationem, quam rem M. Tullii viderer defendere. nunc quoniam Quinctius ad causam pertinere putavit res ita multas, falsas praesertim et inique confictas, proferre de vita et moribus et existimatione M. Tullii, multis de causis mihi Fabius debebit ignoscere, si minus eius famae parcere videbor, quam antea con- 2
sului: * * pri*mum si L. Quinctius dicens pro homine* 4

*alienissimo, volgari quorundam patronorum m*ore putavit ad officium suum pertinere, adversario nulla in re parcere, quid me oportet Tullium pro Tullio facere, homine coniuncto mecum non minus animo quam nomine? ac mihi magis illud laborandum videtur, recuperatores, ut, quod antea nihil in istum dixi, probar*e possi*m, quam *ne*
5 in eo reprehendar, quod hoc tempore respondeo. verum et tum id feci quod oportuit et nunc faciam quod necesse est. nam cum esset de re pecuniaria controversia, quod damnum datum M. Tullio diceremus, alienum mea natura videbatur quicquam de existimatione P. Fabii dicere, non quia res postulare non videretur. quid ergo est? tametsi postulat causa, tamen, nisi plane cogit ingratiis, ad male dicendum non soleo descendere: nunc cum coactus dicam, si quid forte dicam, tamen id ipsum verecunde modi*ce*que faciam, tantum ut, quoniam sibi me non esse inimicum potuit priore actione Fabius iudicare, nunc M. Tullio fidelem certumque amicum esse cognoscat.

3 6 Unum hoc abs te, L. Quincti, pervelim impetrare — quod tametsi eo volo, quia mihi utile est, tamen abs te idcirco, quia aequum est, postulo — ut ita tibi multum temporis ad dicendum sumas, ut *h*is aliquid ad iudicandum relinquas; namque antea non defensionis tuae modus, sed nox tibi fine*m* dicendi fecit: nunc si tibi placere potest, ne idem facias, id abs te postulo. neque hoc idcirco postulo, quod te aliquid censeam praeterire oportere aut non quam ornatissime et copiosissime dicere, verum ut semel una quaque de re dicas; quod si facies, non vereor ne dicendo dies eximatur.

7 Iudicium vestrum est, recuperatores, QUANTAE PECUNIAE PARET DOLO MALO FAMILIAE P. FABII VI HOMINIBUS ARMATIS COACTISVE DAMNUM DATUM ESSE M. TULLIO. eius rei taxationem nos fecimus; aestimatio vestra est; iudicium datum est in quadruplum.

4 8 Cum omnes leges omniaque iudicia, quae paulo graviora atque asperiora videntur esse, ex improborum iniquitate et iniuria nata sunt, tum hoc iudicium paucis hisce annis propter hominum malam consuetudinem nimiamque licentiam constitutum est: nam cum multae familiae dicerentur in agris longinquis et pascuis

armatae esse caedesque facere cumque ea consuetudo
non solum ad res privatorum, sed ad summam rem pu-
blicam pertinere videretur, M. Lucullus, qui summa ae-
quitate et sapientia ius dixit, primus hoc iudicium com-
posuit et id spectavit, ut omnes ita familias suas con-
tinerent, ut non modo armati damnum nemini darent,
verum etiam lacessiti iure se potius quam armis defen-
derent; et cum sciret de damno legem esse Aquiliam, 9
tamen hoc ita existimavit, apud maiores nostros cum et
res et cupiditates minores essent et familiae non magnae
magno metu continerentur, ut perraro fieret ut homo oc-
cideretur, idque nefarium ac singulare facinus putaretur,
nihil opus fuisse iudicio de vi coactis armatisque homini-
bus; quod enim usu non veniebat, de eo si quis legem
aut iudicium constitueret, non tam prohibere videretur
quam admonere: his temporibus cum ex bello diuturno 5 10
atque domestico res in eam consuetudinem venisset, ut
homines minore religione armis uterentur, necesse putavit
esse et in universam familiam iudicium dare, quod a
familia factum diceretur, et recuperatores dare, ut quam 11
primum res iudicaretur, et poenam graviorem constituere,
ut metu comprimeretur audacia et illam latebram tollere
DAMNUM INIURIA; *ut* quod in aliis causis debet valere et
valet lege Aquilia, id ex huius modi damno, quod vi per
servos armatos datum esset, *quodque iure umquam dari*
posse ne putari quidem deberet, iudicio eximeretur, ne 12
facinorosi homines ipsi statuerent quo tempore possent
suo iure arma capere, manum cogere, homines occidere.
cum iudicium ita daret, ut hoc solum in iudicium veniret,
videreturne vi hominibus coactis armatisve damnum dolo
malo familiae datum, neque illud adderet INIURIA, putavit
se audaciam improborum sustulisse, cum spem defen-
sionis nullam reliquisset.

Quoniam quod iudicium et quo consilio constitutum 6 13
sit cognostis, nunc rem ipsam, ut gesta sit, dum breviter
vobis demonstro, attendite: fundum habet in agro Thu- 14
rino M. Tullius paternum, recuperatores, quem se habere
usque eo non moleste tulit, donec vicinum eius modi
nactus est, qui agri finis armis proferre mallet quam iure
defendere: nam P. Fabius nuper emit agrum de C. Claudio

senatore, cui fundo erat adfinis M. Tullius, sane magno, dimidio fere pluris incultum exustis villis omnibus, quam quanti integrum atque ornatissimum carissimis pretiis ipse Claudius *emerat*; *verum tamen rem sic tuto servare voluit; ex quo enim sub L. Octavio proconsule meruerat sic, ut augendae rei negotiando operam dare posset, iam sae-*
15 *pius homines videbantur se* clam circumscripsisse isti a consulari Macedonia et Asia. etiam illud addam, quod ad rem pertinet: imperatore mortuo pecuniam nescio quo modo quaesitam, dum volt in praedio ponere, non posuit, sed abiecit. nihil adhuc in . . . .
. . . . am calamitate vicinorum corrigit et quod stomachum suum
7 16 damno Tullii *ex*plere conatus est. est in eo agro centuria, quae Populiana nominatur, recuperatores, quae semper M. Tullii fuit, quam etiam pater pos*sederat sine ulla umquam controversia: iste demum vicinus novus improbae spei eo securior, quod M. Tullius abesset, coepit inhiare, cum ei centuria Populiana videretur satis commode* posita esse et ad fundum eius convenire. ac primum quod eum negotii totius et emptionis suae paenitebat, fundum proscripsit; eum autem emptum habebat cum socio Cn. Acerronio viro op*timo, cui facile persuaserat, ut fundum iam communem emeret: quod ut compertum est, admonetur a procuratore Tullii Acerronius, venditorem*
17 *agri falsum* modum proscripsisse. hominem appellat: iste sane adroganter, quod commodum fuit, respondit; neque dum finis auctor demonstraverat. mittit ad procuratorem litteras et ad vilicum Tullius, *caverent finiumque demonstrationi interessent admonet: hi Fabium adeunt et cum fines demonstrarentur se ut advocaret, verecunde petunt; at ille se* facturum negavit; illis absentibus finis Acerronio demonstravit; neque tamen hanc centuriam Populianam vacuam tradidit. Acerronius, quo modo potuit, se de to*t*a re ex . . . .
. . . .
. . . .

18 8 . . mine eius modi semustilatus effugit. adducit iste interea in saltum homines electos maximis animis et viribus et eis arma quae cuique *h*abilia atque apta essent

comparat, prorsus, ut quivis intellegeret non eos ad rem rusticam, verum ad caedem ac pugnam comparari. brevi 19
illo tempore Q. Catii Aemiliani, hominis honesti, quem vos nostis, duo homines occiderunt; multa alia fecerunt; passim vagabantur armati, non obscure, sed ut plane intellegere viderentur ad quam rem parati essent; agros, vias denique infestas habebant. venit in Thurinum interea Tullius: deinde iste pater familias Asiaticus beatus, novus arator et idem pecuarius, cum ambularet in agro, animadvertit in hac ipsa centuria Populiana aedificium non ita magnum servumque M. Tullii *Ph*ili*n*um. 'quid vobis' inquit 'istic negotii in meo est?' servus respon- 20
dit pudenter, at non stulte, dominum esse ad villam; posse eum cum eo disceptare, si quid vellet. rogat Fabius Acerronium — nam ibi tum erat — ut secum simul veniat ad Tullium. venitur. ad villam erat Tullius; appellat Fabius, ut aut ipse Tullium deduceret aut ab eo deduceretur. dicit deducturum se Tullius; vadimonium Fabio Romam promissurum. manet in ea condicione Fabius; matur*e* disceditur: proxima nocte iam fere cum lux ap- 9 21
propinquaret, ad illud aedificium, de quo antea dixi, quod erat in centuria Populiana, servi P. Fabii frequentes armatique veniunt; introitum ipsi sibi *vi* manuque patefaciunt; homines magni pretii servos M. Tullii necopinantis adoriuntur; quod facile factu fuit, neque tam multos neque repugnantis multi armati paratique occidunt tantumque odii crudelitatisque *hab*uerunt, ut eos omnis gurgulionibus insectis relinquerent, ne, si quem semivivum ac spirantem etiam reliquissent, minor eis honor haberetur: praeterc*a* tectum villamque disturban*t*. hanc 22
rem tam atrocem, tam indignam, tam repentinam nuntiat M. Tullio Philinus, quem antea nominavi, qui graviter saucius e caede effugerat. Tullius statim dimittit ad amicos, quorum ea vicinitate tum illa bona atque honesta copia praesto fuit. omnibus acerba res et misera 23
videbatur. cum amici in comm . . . .

. . . .

damnum passum esse M. Tullium convenit mihi cum adversario: vici unam rem. vi hominibus armatis rem esse gestam non infitiantur: vici alteram. a familia P. Fabii

commissam negare non audent: vici tertiam. an dolo malo
factum sit, ambigitur: de hoc iudicium est. . . . . .
10 24 . . turbarunt. audite, quaeso, in eas res, quas comme-
moro, hominum honestorum testimonium: haec, quae mei
testes dicunt, fatetur adversarius eos vere dicere; quae mei
testes non dicunt, quia non viderunt nec sciunt, ea dicit
ipse adversarius. nostri testes dicunt occisos homines;
cruorem in locis pluribus, deiectum aedificium se vidisse
dicunt; nihil amplius. quid Fabius? horum nihil negat.
quid ergo addit amplius? suam familiam fecisse dicit.
25 quo modo? vi hominibus armatis. quo animo? ut id
fieret, quod factum est. quid est id? ut homines M. Tullii
occiderentur. quod ergo eo animo factum est, ut homines
unum in locum convenirent, ut arma caperent, ut certo
consilio certum in locum proficiscerentur, ut idoneum tem-
pus eligerent, ut caedem facerent, id si voluerunt et cogi-
tarunt et perfecerunt, potestis eam voluntatem, id consi-
26 lium, id factum a dolo malo seiungere? at istuc totum DOLO
MALO additur in hoc iudicio eius causa, qui agit, non illius,
quicum agitur. id ut intellegatis, recuperatores, quaeso,
ut diligenter attendatis; profecto quin ita sit non dubita-
11 27 bitis: si ita iudicium daretur, ut id concluderetur, quod
a familia factum esset, si quae familia ipsa in caede in-
teresse noluisset et homines aut servos aut liberos coë-
gisset aut conduxisset, totum hoc iudicium et praetoris
severitas dissolveretur; nemo enim posset haec iudicare,
qua in re familia non interfuisset, in ea re eam ipsam
familiam vi armatis hominibus damnum dedisse. ergo
id quia poterat fieri et facile poterat, idcirco non satis
habitum est quaeri quid familia ipsa fecisset, verum etiam
28 illud, quid familiae dolo malo factum esset. nam cum
facit ipsa familia vim armatis coactisve hominibus et
damnum cuipiam dat, id dolo malo fieri necesse est; cum
autem rationem init, ut ea fiat, familia ipsa non facit, fit
autem dolo malo eius. ergo addito DOLO MALO actoris et
petitoris fit causa copiosior; utrum enim ostendere potest,
sive eam ipsam familiam sibi damnum dedisse, sive con-
silio et opera eius familiae factum esse, vincat necesse
12 29 est. videtis praetores per hos annos interdicere hoc *ex-
emplo velut inter* me et L. Claudium: UNDE [DE] DOLO

MALO TUO, M. TULLI, M. CLAUDIUS AUT FAMILIA AUT PROCURATOR EIUS VI DETRUSUS EST, cetera ex formula. si, ubi ita interdictum est et sponsio facta, ego me ad iudicem sic defendam, ut vi me deiecisse confitear, dolo malo negem, ecquis me audiat? non opinor equidem; quia, si vi deieci M. Claudium, dolo malo deieci; in vi enim dolus malus inest; at Claudio utrumvis satis est planum facere, vel se a me ipso vi deiectum esse vel me consilium inisse, ut vi deiceretur. plus igitur *valet* Claudii 30
causa, *si* interdicitur, unde dolo malo meo vi deiectus sit, quam si daretur, unde a me vi deiectus esset; nam in hoc posteriori, nisi ipse egomet deiecissem, vincerem sponsionem; in illo priore, ubi dolus malus additur, sive consilium inissem, [ut vi deiceretur,] sive ipse deiecissem, necesse erat te dolo malo meo vi deiectum iudicari: hoc 13 31
persimile atque adeo plane idem est in hoc iudicio, recuperatores: quaero enim abs te, si ita iudicium datum esset: QUANTAE PECUNIAE PARET A FAMILIA P. FABII *VI* HOMINIBUS ARMATIS DAMNUM M. TULLIO DATUM, quid haberes quod diceres? nihil, opinor; fateris enim omnia, et familiam P. Fabii fecisse et vi hominibus armatis fecisse: quod additum est DOLO MALO, id te adiuvare putas, in quo opprimitur et excluditur omnis tua defensio? nam si addi- 32
tum id non esset ac tibi libitum esset ita defendere, tuam familiam non fecisse, vinceres, si id probare potuisses: nunc sive illa defensione uti voluisses sive hac, qua uteris, condemneris necesse est; nisi putamus *eum in iudi*cium venire, qui consilium inierit, illum, qui fecerit, non venire, cum consilium sine facto intellegi possit, factum sine consilio non possit. an quod factum eius modi est, ut sine occulto consilio, sine nocte, sine vi, sine damno alterius, sine armis, sine caede, sine maleficio fieri non potuerit, id sine dolo malo factum iudicabitur? an, qua in re 33
praetor illi improbam defensionem tolli voluit, in ea re mihi difficiliorem actionem factam putabitis? hic mihi isti 14
singulari ingenio videntur esse, qui et id, quod mihi contra illos datum est, ipsi adripiunt et scopulo atque saxis pro portu stationeque utuntur; nam in dolo malo volunt delitiscere, in quo non modo cum omnia ipsi fecerunt, quae fatentur, verum etiam si per alios id fecis-

34 sent, haererent ac tenerentur. ego non in una re sola, quod mihi satis est, neque in universa re solum, quod mihi satis est, sed singillatim in omnibus dolum malum exstare dico. consilium capiunt, ut ad servos M. Tullii veniant: dolo malo faciunt. arma capiunt: dolo malo faciunt. tempus ad insidiandum atque celandum idoneum eligunt: dolo malo faciunt. vi in tectum inruunt: in ipsa vi dolus est. occidunt homines, tectum diruunt: nec homo occidi nec consulto alteri damnum dari sine dolo malo potest. *er*go si omnes partes sunt eius modi, ut in singulis dolus malus haereat, universam rem et totum facinus sine dolo malo factum iudicabitis?

15 35 Quid ad haec Quinctius? sane nihil certum neque unum, in quo non modo possit, verum putet se posse consistere. primum enim illud ini*ecit*, nihil posse dolo malo familiae fieri. hoc loco non solum fecit ut defenderet Fabium, sed ut omnino huiusce modi iudicia dissolveret: nam si venit id in iudicium de familia, quod omnino familia nulla potest committere, nullum est iudicium, absolvantur omnes de s*im*ili causa necesse est.
36 hoc solum? bona mehercule *res*, si hoc solum esset! tamen vos, tales viri, nolle de*b*eretis maximam rem, coniunctam cum summa re publica fortunisque privatorum, severissimum iudicium maximaque ratione compositum per vos videri esse dissolutum. sed non id solum agitur . . . .

. . . .

. . . . . hoc iudicium sic exspectatur, ut non unae rei statui, sed omnibus constitui putetur * * . . . .

. . . .

Causa Tullii tota continetur praetoris formula, re gesta, adversarii confessione: de his cum satis dictum sit, reliqua in vestra fide ac religione, non in defensione nostra
37 *posita esse* ego intellego, et tamen dicendum est ad ea, quae dixit Quinctius, non quo ad rem pertineat, sed ne quid, quia a me praetermissum sit, pro concesso putetur.

16 38 Dicis oportere quaeri homines M. Tullii iniuria occisi essent necne: de quo hoc primum quaero, venerit ea res in hoc iudicium necne: si non venit, quid attinet aut nos dicere aut hos quaerere? si autem venit, quid attinuit te

tam multis verbis a praetore postulare, ut adderet in iudicium INIURIA, et quia non impetrasses, tribunos pl. appellare et hic in iudicio queri praetoris iniquitatem, quod de iniuria non addiderit? haec cum praetorem postula- 39
bas, *cum* tribunos appellabas, *nempe ita* dicebas, potestatem tibi fieri oportere, ut, si posses, recuperator*ibus* persuaderes, non esse iniuria M. Tullio damnum datum. quod ergo ideo in iudicium addi voluisti, ut de eo tibi apud recuperatores dicere liceret, eo non addito nihilo minus tamen ita dicis, quasi id ipsum, a quo *depulsus*
es, impetraris? at quibus verbis in decernendo Metellus 17
usus est? ceteri*que* quos appellasti? nonne haec omnium fuit oratio, quod vi hominibus armatis coactisve familia fecisse diceretur, id tametsi nullo iure fieri potuerit, tamen
se nihil additurus? et recte, recuperatores; nam cum 40
perfugio nullo constituto tamen haec scelera servi audacissime faciant, domini impudentissime confiteantur, quid censetis fore, si praetor iudicet eius modi caedes fieri iure posse? an quicquam interest utrum magistratus peccato defensionem constituant an peccandi potestatem licen-
tiamque permittant? etenim, recuperatores, non damno 41
commoventur magistratus, ut in haec verba iudicium dent: nam *si* id esset, nec recuperatores potius darent quam iudicem nec in universam famili*am*, sed in eum, *qui*cum nominatim ageretur, nec in quadruplum, sed in duplum, et *ad* DAMNUM adderetur INIURIA; neque enim is, qui hoc iudicium dedit, de ceteris damnis ab lege Aquilia recedit, i*n* quibus nihil agitur nisi damnum, qua de re praetor
animum debeat advertere: in hoc iudicio videtis agi de 18 42
vi, videtis agi de hominibus armatis, videtis aedificiorum expugnationes, agri vastationes, hominum trucidationes, incendia, rapinas, sanguinem in iudicium venire, et miramini satis habuisse eos, qui hoc iudicium dederunt, id quaeri, utrum h*a*ec tam acerba, tam indigna, tam atrocia facta essent necne, non utrum iure facta an iniuria? non ergo praetores a lege Aquilia recesserunt, quae de damno est, sed de vi et armis severum iudicium constituerunt, nec ius et iniuriam quaeri nusquam putarunt oportere, sed eos, qui armis quam iure agere maluissent, de iure
et iniuria disputare noluerunt. neque ideo de iniuria non 43

addiderunt, quod in aliis rebus non adderent, sed ne ipsi
iudicarent posse homines servos iure arma capere et ma-
num cogere neque quod putarent, si additum esset, posse
hoc talibus viris persuaderi non iniuria factum, sed ne
quod tamen scutum dare in iudicio viderentur eis, quos
19 44 propter haec arma in iudicium vocavissent. fuit illud in-
terdictum apud maiores nostros de vi, quod hodie quo-
que est: UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS ILLUM
AUT FAMILIAM AUT PROCURATOREM ILLIUS IN HOC ANNO VI DEIE-
CISTI. deinde additur illius iam hoc causa, quicum agitur:
CUM ILLE POSSIDERET, et hoc amplius: QUOD NEC VI NEC
45 CLAM NEC PRECARIO POSSIDERET. multa dantur ei, qui vi
alterum detrusisse dicitur, quorum si unum quodlibet
probare iudici potuerit, etiam si confessus erit se vi deie-
cisse, vincat necesse est: vel non possedisse eum, qui
deiectus sit, vel vi ab se possedisse vel clam vel pre-
cario. ei, qui de vi confessus esset, tot defensiones tamen
ad causam obtinendam maiores reliquerunt. age illud
20 46 alterum interdictum consideremus, quod item nunc est
constitutum propter eandem iniquitatem temporum nimi-
amque hominum *licentiam* . . . .

. . . .

boni debent dicere.

47 Atque ille legem mihi de XII tabulis recitavit, quae
permittit, ut furem noctu liceat occidere, et luce, si se
telo defendat, et legem antiquam de legibus sacratis,
quae iubeat impune occidi eum, qui tribunum pl. pulsa-
48 verit. nihil, ut opinor, praeterea de legibus. qua *in* re
hoc primum quaero, quid ad hoc iudicium recitari istas
leges pertinuerit: num quem tribunum pl. servi M. Tullii
pulsaverunt? non opinor. num furatum domum P. Fabii
noctu vener*u*nt? ne id quidem. nu*m* luce furatum vene-
runt et se telo defenderunt? dici non potest. ergo istis
legibus, quas recitasti, certe non potuit istius familia
21 49 servos M. Tullii occidere. 'non' inquit 'ad eam rem re-
citavi, sed ut hoc intellegeres, non visum esse maioribus
nostris tam indignum istuc nescio quid quam tu putas,
hominem occidi.' at primum istae ipsae leges, quas re-
citas, ut mittam cetera, significant quam noluerint maio-
res nostri, nisi cum pernecesse esset, hominem occidi.

primum ista lex sacrata est, quam rogarunt armati, ut inermes sine periculo possent esse; qua re non iniuria, quo magistratu munitae leges sunt, eius magistratus corpus legibus vallatum esse voluerunt. furem, hoc est, 50
praedonem et latronem, luce occidi vetant XII tabulae, cum intra parietes tuos hostem certissimum teneas, nisi SE TELO DEFENDET, inquit: etiam si cum telo venerit, nisi utetur telo eo ac repugnabit, non occides; quod si repugnat, ENDOPLORATO, hoc est, conclamato, ut aliqui audiant et conveniant. quid ad hanc clementiam addi potest, qui ne hoc quidem permiserint, ut domi suae caput suum sine testibus et arbitris ferro defendere liceret?

Quis est cui magis ignosci conveniat, quoniam me ad 22 51
XII tabulas revocas, quam si quis quem imprudens occiderit? nemo opinor; haec enim tacita lex est humanitatis, ut ab homine consilii, non fortunae poena repetatur: tamen huiusce rei veniam maiores non dederunt. nam lex est in XII tabulis: SI TELUM MANU FUGIT MA*GIS QUAM IECIT* . . . .

. . . .

si quis furem occiderit, iniuria occiderit. quam ob rem? 52
quia ius constitutum nullum est. quid, si se telo defenderit? non iniuria. quid ita? quia constitutum est . . .

Si igitur, L. Quincti, ita quoque, si illum ipsum lo- 23 53
cum, in quo familia tua M. Tullii servos occidit, tuum fuisse tamen verum factum esset, tamen in eo ipso loco, qui tuus esset, non modo servos M. Tullii occidere iure non potuisti, verum etiam si tectum hoc insciente aut per vim demolitus esses, quod hic in tuo aedificasset et suum esse defenderet, id vi aut clam factum iudicaretur, tu ipse iam statue, quam verum sit, cum paucas tegulas deicere impune familia tua non potuerit, maximam caedem sine fraude facere potuisse. ego ipse tecto illo disturbato si hodie postulem, quod vi aut clam factum sit, tu aut per arbitrum restituas aut sponsione condemneris necesse est: nunc hoc probabis viris talibus, cum aedificium tuo iure disturbare non potueris, quod esset, quem ad modum tu vis, in tuo, homines, qui in
eo aedificio fuerint, te tuo iure potuisse occidere? 'at 24 54
servus meus non comparet, qui visus est cum tuis.' 'at

casa mea est incensa a tuis.' quid ad haec respondeam? ostendi falsa esse: verum tamen confitebor. quid postea? hoc sequitur, ut familia M. Tullii concidi oportuerit? vix mehercule, ut corium peti, vix ut gravius expostulari: verum ut esses durissimus, agi quidem usitato iure et cotidiana actione potuit. quid opus fuit vi? quid armatis
55 hominibus? quid caede? quid sanguine? 'at enim oppugnatum me fortasse venissent.' haec est illorum in causa perdita extrema non oratio neque defensio, sed coniectura et quasi divinatio. illi oppugnatum venturi erant? quem? Fabium. quo consilio? ut occiderent. quam ob causam? quid ut proficerent? qui comperisti? et ut rem perspicuam quam paucissimis verbis agam, dubitari hoc potest, recuperatores, utri oppugnasse videantur, qui ad villam venerunt, an qui in villa manserunt? qui occisi sunt, an ei, ex quorum numero saucius factus est nemo; qui cur facerent causa non fuit, an ei, qui fecisse se confiten-
56 tur? verum ut hoc tibi credam metuisse te, ne oppugnarere, quis hoc statuit umquam aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur? . . . .

M. TULII CICERONIS
PRO M. FONTEIO ORATIO.

*** *o*portuisse, an ita dissolvit, ut omnes alii dissol- 1 1
verunt? nam ita ego defendo M. Fonteium, iudices, itaque
contendo, post legem Valeriam latam . . . . te . . . quae-
store usque ad T. Crispinum quaestorem aliter neminem
solvisse; hunc omnium superiorum, huius autem omnis,
qui postea fuerint, auctoritatem dico secutos. quid accu-
sas? quid reprehendis? nam quod in tabulis dodrantariis 2
et quadrantariis, quas ait ab Hirtuleio institutas, Fonteii
officium desiderat, non possum existimare, utrum ipse
erret an vos in errorem ducere velit. quaero enim abs te,
M. Plaetori, possitne tibi ipsi probata esse nostra causa,
si, qua in re abs te M. Fonteius accusatur, auctorem habet
eum, quem tu maxime laudas, Hirtuleium; qua in re autem
laudas Hirtuleium, Fonteius idem fecisse reperitur. repre-
hendis solutionis genus: eodem modo Hirtuleium dissol-
visse publicae tabulae coarguunt; laudas illum, quod do-
drantarias tabulas instituerit: easdem Fonteius instituit et
eodem genere pecuniae. nam ne forte sis nescius et istas
tabulas existimes *ad diversam vete*ris aeris alieni rationem
pertinere, ob unam causam et in uno genere sunt insti-
tutae; nam cum publicanis, qui Africam, qui Aquileiense
por*torium* . . . .

* cite * nemo, nemo, inquam, iudices, reperietur qui 2 3
unum se in quaestura M. Fonteio nummum dedisse aut
illum ex ea pecunia, quae pro aerario solveretur, detraxisse
dicat; nullius in tabulis ulla huius furti significatio, nul-
lum in eis nominibus intertrimenti aut deminutionis vesti-
gium reperietur. atqui omnes, si qui in hoc genere quae-
stionis accusati sunt, reprehensos videmus primum testi-
bus; difficile est enim eum, qui magistratui pecuniam
dederit, non aut induci odio ut dicat aut cogi re*lig*ione;
deinde si qua gratia testes deterrentur, tabulae quidem

certe incorruptae atque integrae manent. fac omnis amicissimos Fonteio fuisse; tantum hominum numerum ignotissimorum atque alienissimorum pepercisse huius capiti, consuluisse famae; res ipsa tamen ac ratio litterarum confectioque tabularum habet hanc vim, ut ex acceptis et datis quicquid fingatur aut surripiatur aut non constet appareat. acceptas populo Romano pecunias omnis isti rettulerunt: si protinus aliis aeque magnas aut solverunt aut dederunt, ut quod acceptum populo Romano est, id expensum cuipiam sit, certe nihil potest esse detractum; sin aliquid domum tulerunt, ex eorum arca, e ra . . . . .

3 4 deorum hominumque fidem! testis non invenitur in ducenties et triciens sestertio. quam multorum hominum? sescentorum amplius. quibus in terris gestum negotium est? illo, illo, inquam, loco, quem videtis. extra ordinemne pecunia est data? immo vero nummus nullus sine litteris multis commotus est. quae est igitur ista accusatio, quae facilius possit Alpis quam paucos aerarii gradus ascendere; diligentius Rutenorum quam populi Romani defendat aerarium; libentius ignotis quam notis utatur, alienigenis quam domesticis testibus; planius se confirmare crimen libidine barbarorum quam nostrorum
5 hominum litteris arbitretur? duorum magistratuum, quorum uterque in pecunia maxima tractanda procurandaque versatus est, triumviratus et quaesturae, ratio sic redditur, iudices, ut in eis rebus, quae ante oculos gestae sunt, ad multos pertinuerunt, confectae publicis privatisque tabulis sunt, nulla significatio furti, nulla alicuius
6 delicti suspitio referatur. Hispaniensis legatio consecuta est, turbulentissimo rei publicae tempore, cum adventu L. Sullae maximi exercitus in Italia civium dissiderent *de* iudiciis ac legibus; atque hoc rei publicae statu desperato qualis . . . .

4 7 si nulla pecunia numerata est, cuius pecuniae quinquagesima est? . . . .

. . . .

8 frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimae copiae e Gallia, equites numero plurimi e Gallia.

9 Gallos post haec dilutius esse poturos, quod illi venenum esse arbitrabantur.

Plaetorii matrem, dum vixisset, ludum, postquam 10
mortua esset, magistros habuisse.

. . . hoc praetore oppressam esse aere alieno Galliam. 5 11
a quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt? [1]
a Gallis? nihil minus. a quibus igitur? a civibus Roma- [1]
nis, qui negotiantur in Gallia. cur eorum verba non audimus? cur eorum tabulae nullae proferuntur? insector ultro atque insto accusatori, iudices; insector, inquam, et flagito testis. plus ego in hac causa laboris et operae consumo in poscendis testibus quam ceteri defensores in refutandis. audaciter hoc dico, iudices; non temere confirmo. referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romanorum; nemo Gallorum sine cive Romano quicquam negotii gerit; nummus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur: videte quo descendam, iu- 12 [2]
dices, quam longe videar ab consuetudine mea et cautione ac diligentia discedere: unae tabulae proferantur, in quibus vestigium sit aliquod, quod significet pecuniam M. Fonteio datam; unum ex tanto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero testem producant: vere accusatum esse concedam. pro di immortales! quae haec est causa? quae defensio? provinciae Galliae M. Fonteius praefuit, quae constat ex eis generibus hominum et civitatum, qui, ut vetera mittam, partim nostra memoria bella cum populo Romano acerba ac diuturna gesserunt, partim modo ab nostris imperatoribus subacti, modo bello domiti, modo triumphis ac monumentis notati, modo ab senatu agris urbibusque multati sunt, partim, qui cum ipso M. Fonteio ferrum ac manus contulerunt multoque eius sudore ac labore sub populi Romani imperium dicionemque ceciderunt. est in 13 [3]
eadem provincia Narbo Martius, colonia nostrorum civium, specula populi Romani ac propugnaculum istis ipsis nationibus oppositum et obiectum; est item urbs Massilia, de qua ante dixi, fortissimorum fidelissimorumque sociorum, qui Gallicorum bellorum pericula populi Romani copiis atque praemiis compensarunt; est praeterea numerus civium Romanorum atque hominum honestissimorum. huic provinciae, quae ex hac generum 6 [2]
varietate constaret, M. Fonteius, ut dixi, praefuit: qui

erant hostes, subegit; qui proxime fuerant, eos ex eis
agris, quibus erant multati, decedere coëgit; ceteris, qui
idcirco magnis saepe erant bellis superati, ut semper po-
pulo Romano parerent, magnos equitatus ad ea bella,
quae tum in toto orbe terrarum a populo Romano gere-
bantur, magnas pecunias ad eorum stipendium, maximum
frumenti numerum ad Hispaniense bellum tolerandum
14 [4] imperavit: is, qui gessit, in iudicium vocatur; vos, qui
in re non interfuistis, causam una cum populo Romano
cognoscitis; dicunt contra, quibus invitissimis imperatum
est; dicunt, qui ex agris ex Cn. Pompei decreto decedere
sunt coacti; dicunt, qui ex belli caede et fuga nunc pri-
mum audent contra M. Fonteium inermem consistere.
quid coloni Narbonenses? quid volunt? quid existimant?
hunc per vos volunt, se per hunc incolumis existimant
esse. quid Massiliensium civitas? hunc praesentem eis
adfecit honoribus, quos habuit amplissimos; vos autem
absens orat atque obsecrat, ut sua religio, laudatio, au-
ctoritas aliquid apud vestros animos momenti habuisse
15 [5] videatur. quid? civium Romanorum quae voluntas est?
nemo est ex tanto numero quin hunc optime de provincia,
de imperio, de sociis et civibus meritum esse arbitretur.
7 [3] quoniam igitur videtis qui oppugnatum M. Fonteium,
cognostis qui defensum velint, statuite nunc quid vestra
aequitas, quid populi Romani dignitas postulet: utrum
colonis vestris, negotiatoribus vestris, amicissimis atque
antiquissimis sociis, et credere et consulere malitis an eis,
quibus neque propter iracundiam fidem neque propter in-
16 [6] fidelitatem honorem habere debetis. quid? si maiorem
etiam hominum honestissimorum copiam adferam qui
huius virtuti atque innocentiae testimonio possint esse,
tamenne plus Gallorum consensio valebit quam summae
auctoritatis hominum? cum Galliae Fonteius praeesset,
scitis, iudices, maximos populi Romani exercitus in dua-
bus Hispaniis clarissimosque imperatores fuisse. quam
multi equites Romani, quam multi tribuni militum, quales
et quot et quotiens legati ad eos *exierunt!* exercitus prae-
terea Cn. Pompeii maximus atque ornatissimus hiemavit in
Gallia, M. Fonteio imperante. satisne vobis multos, satis
idoneos testis et conscios videtur ipsa fortuna esse voluisse

earum rerum, quae M. Fonteio praetore gererentur in Gallia? quem ex tanto hominum numero testem in hac causa producere potestis? quis est ex eo numero, qui vobis auctor placeat? eo nos iam laudatore et teste utemur. dubitabitis etiam diutius, iudices, quin illud, quod 17 [7]
initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc iudicium nihil agi nisi ut M. Fonteio oppresso testimoniis eorum, quibus multa rei publicae causa invitissimis imperata sunt, segniores posthac ad imperandum ceteri sint, cum videant eos oppugnare, quibus * * populi Romani imperium incolume esse non possit?

Obiectum est etiam, quaestum M. Fonteium ex via- 8 [4]
rum munitione fecisse, ut aut ne cogeret munire aut id, quod munitum esset, ne improbaret. si et coacti sunt munire omnes et multorum opera improbata sunt, certe utrumque falsum est, et ob vacationem pretium datum, cum immunis nemo fuerit, et ob probationem, cum multa improbata sint. quid? si hoc crimen optimis nominibus 18 [8]
delegare possumus et ita, non ut culpam in alios transferamus, sed uti doceamus eos isti munitioni praefuisse, qui facile officium suum et praestare et probare possunt, tamenne vos omnia in M. Fonteium iratis testibus freti confertis? cum maioribus rei publicae negotiis M. Fonteius impediretur et cum ad rem publicam pertineret viam Domitiam muniri, legatis suis, primariis viris, C. Annio Bellieno et C. Fonteio negotium dedit; itaque praefuerunt; imperaverunt pro dignitate sua quod visum est et probaverunt; quod vos, si nulla alia ex re, ex litteris quidem nostris, quas exscripsistis, et missis et adlatis, certe scire potuistis; quas si antea non legistis, nunc ex nobis quid de eis rebus Fonteius ad legatos suos scripserit, quid ad eum illi rescripserint cognoscite. L. M. AD C. ANNIUM LEG. AD C. FONTEIUM LEG. L. A. A C. ANNIO LEG. A C. FONTEIO LEG. satis opinor esse perspicuum, iudices, 19 [9]
hanc rationem munitionis neque ad M. Fonteium pertinere et ab eis esse tractatam, quos nemo possit reprehendere. 9

Cognoscite nunc de crimine vinario, quod illi invi- [5]
diosissimum et maximum esse voluerunt: crimen a Plaetorio, iudices, ita constitutum est: M. Fonteio non in Gallia primum venisse in mentem ut portorium vini in-

stitueret, sed inita iam ac proposita ratione Roma pro-
fectum. itaque Titurium Tolosae quaternos denarios in
singulas vini amphoras portorii nomine exegisse, † Cro-
duni Porcium et Munium ternos victoriatos M. Vulcha-
lone Servaeum binos victoriatos M. atque in his locis [sc.
Croduni et Vulchalone] ab eis portorium esse exactum,
si qui Cobiamacho, qui vicus inter Tolosam et Narbo-
nem est, deverterentur neque Tolosam ire vellent: Elo-
siodoluscantum senos denarios ab eis, qui ad hostem por-
20 [10] tarent, exegissent. video, iudices, esse crimen et genere
ipso magnum; vectigal enim esse impositum fructibus
nostris dicitur et pecuniam permagnam ratione ista cogi
potuisse confiteor; et invidia vel *maximum*, maxime enim
inimici hanc rem sermonibus divolgari voluerunt; sed
ego ita existimo, quo maius crimen sit id, quod ostenda-
tur esse falsum, hoc maiorem ab eo iniuriam fieri, qui
id confingat. volt enim magnitudine rei sic occupare
animos eorum, qui audiunt, ut difficilis aditus veritati
relinquatur.

De crimine vinario. De bello Vocontiorum. De dispositione hibernorum.

10 21 ** 'At hoc Galli negant.' at ratio rerum et vis ar-
[6] gumentorum coarguit. potest igitur testibus iudex non
[11] credere? cupidis et iratis et coniuratis et ab religione
remotis non solum potest, sed etiam debet. etenim si,
quia Galli dicunt, idcirco M. Fonteius nocens existiman-
dus est, quid mihi opus est sapiente iudice? quid ae-
quo quaesitore? quid oratore non stulto? dicunt enim
Galli; negare non possumus. hic si ingeniosi et periti et
aequi iudicis has partis esse existimatis, ut, quoniam
quidem testes dicunt, sine ulla dubitatione credendum
sit, Salus ipsa virorum fortium innocentiam tueri non
potest; sin autem in rebus iudicandis non minimam par-
tem ad unam quamque rem existimandam momentoque
suo ponderandam sapientia iudicis tenet, *videte* ne multo
vestrae maiores gravioresque partes sint ad cogitandum
22 [12] quam ad dicendum meae. mihi enim semper una quaque
de re testis non solum semel, verum etiam breviter interro-
gandus est, saepe etiam non interrogandus, ne aut irato
facultas ad dicendum data aut cupido auctoritas attributa

esse videatur: vos et saepius eandem rem animis agitare et diutius uno de teste cogitare potestis, et, si quem nos interrogare noluimus, quae causa nobis tacendi fuerit existimare debetis. quam ob rem, si hoc iudici praescriptum lege aut officio putatis, testibus credere, nihil est cur alius alio iudice melior aut sapientior existimetur; unum est enim et simplex aurium iudicium et promisce et communiter stultis ac sapientibus ab natura datum.
quid est igitur, ubi elucere possit prudentia? ubi discerni 23 [13]
stultus auditor et credulus ab religioso et sapienti iudice? nimirum illud, in quo ea, quae dicuntur a testibus, coniecturae et cogitationi traduntur, quanta auctoritate, quanta animi aequitate, quanto pudore, quanta fide, quanta religione, quanto studio existimationis bonae, quanta cura,
quanto timore dicantur. an vero vos id in testimoniis 11 [7]
hominum barbarorum dubitabitis, quod persaepe et nostra et patrum memoria sapientissimi iudices de clarissimis nostrae civitatis viris dubitandum non putaverunt? qui Cn. et Q. Caepionibus, L. et Q. Metellis testibus in Q. Pompeium, hominem novum, non crediderunt; quorum virtuti, generi, rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio cupiditatis atque inimicitiarum suspitio derogavit.
ecquem hominem vidimus, ecquem vere commemorare 24 [14]
possumus parem consilio, gravitate, constantia, ceteris virtutibus, honoris, ingenii, rerum gestarum ornamentis M. Aemilio Scauro fuisse? tamen huius, cuius iniurati nutu prope terrarum orbis regebatur, iurati testimonio neque in C. Fimbriam neque in C. Memmium creditum est. noluerunt ei, qui iudicabant, hanc patere inimicitiis viam, quem quisque odisset, ut eum testimonio posset tollere. quantus in L. Crasso pudor fuerit, quod ingenium, quanta auctoritas quis ignorat? tamen is, cuius etiam sermo testimonii auctoritatem habebat, testimonio ipso, quae in M. Marcellum inimico animo dixit, probare non potuit.
fuit, fuit illis iudicibus divinum ac sin- 25 [15]
gulare [iudicium] consilium, qui se non solum de reo, sed etiam de accusatore debere iudicare arbitrabantur, quid fictum, quid fortuna ac tempore adlatum, quid pretio corruptum, quid spe aut metu depravatum, quid a cupiditate aliqua aut inimicitiis profectum videretur; quae si

iudex non amplectetur omnia consilio, non animo ac
mente circumspiciet, si, ut quidque ex illo loco dicetur,
ex oraculo aliquo dici arbitrabitur, profecto satis erit, id
quod dixi antea, non surdum [iudicem] huic muneri at-
que officio praeesse; nihil erit, quam ob rem ille nescio
quis sapiens homo ac multarum rerum peritus ad res iu-
12 26 dicandas requiratur. an vero illi equites Romani, quos
[8] nos vidimus, qui nuper in re publica iudiciisque maximis
[16] floruerunt, habuerunt tantum animi, tantum roboris, ut
M. Scauro testi non crederent; vos Volcarum atque Allo-
brogum testimoniis non credere timetis? si inimico testi
credi non oportuit, inimicior Marcello Crassus aut Fim-
briae Scaurus ex civilibus studiis atque obtrectatione
domestica quam huic Galli? quorum qui optima in causa
sunt, equites, frumentum, pecuniam semel atque iterum
ac saepius invitissimi dare coacti sunt; ceteri partim ex
veteribus bellis agro multati, partim ab hoc ipso bello
27 [17] superati et oppressi. si, qui ob aliquod emolumentum
suum cupidius aliquid dicere videntur, eis credi non con-
venit, credo maius emolumentum Caepionibus et Metellis
propositum fuisse ex Q. Pompeii damnatione, cum stu-
diorum suorum obtrectatorem sustulissent, quam cunctae
Galliae ex M. Fonteii calamitate, in qua illa provincia
prope suam immunitatem ac libertatem positam esse ar-
bitratur. an si homines ipsos spectare convenit, — id
quod in teste profecto valere plurimum debet —, non
modo cum summis civitatis nostrae viris, sed cum infimo
cive Romano quisquam amplissimus Galliae comparandus
est? scit Indutiomarus quid sit testimonium dicere? mo-
vetur eo timore, quo nostrum unus quisque, cum in eum
13 28 locum productus est? recordamini, iudices, quanto opere
[9] [18] laborare soleatis non modo quid dicatis pro testimonio,
sed etiam quibus verbis utamini, ne quod minus moderate
positum, ne quod ab aliqua cupiditate prolapsum verbum
esse videatur; voltu denique laboratis ne qua significari
possit suspitio cupiditatis, ut, et cum proditis, existimatio
sit quaedam tacita de vobis pudoris ac religionis, et cum
disceditis, ea diligenter conservata ac retenta videatur.
29 [19] credo haec eadem Indutiomarum in testimonio timuisse
aut cogitavisse, qui primum illud verbum consideratis-

simum nostrae consuetudinis 'arbitror', quo nos etiam tunc utimur, cum ea dicimus iurati, quae comperta habemus, quae ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit atque omnia se scire dixit. verebatur enim videlicet ne quid apud vos populumque Romanum de existimatione sua deperderet, ne qua fama consequeretur eius modi, Indutiomarum, talem virum, tam cupide, tam temere dixisse; non intellegebat se in testimonio nihil praeter vocem et os [et audaciam] neque civibus suis neque accusatoribus nostris praestare debere. an vero istas na- 30 [20]
tiones religione iuris iurandi ac metu deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini, quae tantum a ceterarum gentium more ac natura dissentiunt? quod ceterae pro religionibus suis bella suscipiunt, istae contra omnium religiones; illae in bellis gerendis ab dis immortalibus pacem ac veniam petunt, istae cum ipsis dis immortalibus bella gesserunt: hae sunt nationes, quae 14 [10]
quondam tam longe ab suis sedibus Delphos usque ad Apollinem Pythium atque ad oraculum orbis terrae vexandum ac spoliandum profectae sunt; ab isdem gentibus sanctis et in testimonio religiosis obsessum Capitolium est atque ille Iuppiter, cuius nomine maiores nostri vinctam testimoniorum fidem esse voluerunt. po- 31 [21]
stremo his quicquam sanctum ac religiosum videri potest, qui, etiam si quando aliquo metu adducti deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant? ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. quis enim ignorat eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? quam ob rem quali fide, quali pietate existimatis esse eos, qui etiam deos immortalis arbitrentur hominum caede et sanguine facillime posse placari? cum his vos testibus vestram religionem coniungetis? ab his quicquam sancte aut moderate dictum putabitis? hoc vestrae mentes tam 32 [22]
castae, tam integrae sibi suscipient, ut, cum omnes legati nostri, qui illo triennio in Galliam venerunt, omnes equites Romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae, denique omnes in Gallia qui sunt socii populi Romani atque amici, M. Fonteium in-

columem esse cupiant, iurati privatim et publice laudent,
vos tamen cum Gallis † iurare malitis? quid ut secuti
esse videamini? voluntatemne hominum? gravior igitur
vobis erit hostium voluntas quam civium? an dignitatem
testium? potestis igitur ignotos notis, iniquos aequis,
alienigenas domesticis, cupidos moderatis, mercennarios
gratuitis, impios religiosis, inimicissimos huic imperio ac
nomini bonis ac fidelibus et sociis et civibus anteferre?
15 an vero dubitatis, iudices, quin insitas inimicitias istae
33 [11] gentes omnes et habeant et gerant cum populi Romani
[23] nomine? sic existimatis eos hic sagatos bracatosque ver-
sari, animo demisso atque humili, ut solent ei, qui ad-
fecti iniuriis ad opem iudicum supplices inferioresque
confugiunt? nihil vero minus: hi contra vagantur laeti
atque erecti passim toto foro, cum quibusdam minis et
barbaro atque immani terrore verborum; quod ego pro-
fecto non crederem, nisi aliquotiens ex ipsis accusatori-
bus vobiscum simul, iudices, audissem: cum praeciperent
ut caveretis ne hoc absoluto novum aliquod bellum Galli-
34 [24] cum concitaretur. si M. Fonteium, iudices, in causa de-
ficerent omnia; si turpi adulescentia, vita infami, magi-
stratibus, quos ante oculos vestros gessit, convictis viro-
rum bonorum testimoniis, legationibus flagitiose obitis,
invisus suis omnibus, in iudicium vocaretur; si in eo iu-
dicio colonorum populi Romani Narbonensium, fidelissi-
morum sociorum Massiliensium, civium Romanorum
omnium testimoniis tabulisque premeretur, tamen esset
vobis magno opere providendum ne, quos ita adflictos a
vestris patribus maioribusque accepissetis ut contemnendi
essent, eos pertimuisse et eorum minis et terrore com-
35 [25] moti esse videremini: nunc vero, cum laedat nemo bonus,
laudent omnes vestri cives atque socii, oppugnent ei, qui
saepissime hanc urbem et hoc imperium oppugnarunt,
* * cumque inimici M. Fonteii vobis ac populo Romano
minentur, amici ac propinqui supplicent vobis, dubita-
bitis non modo vestris civibus, qui maxime gloria ac
laude ducuntur, verum etiam exteris nationibus et genti-
16 bus ostendere vos in sententiis ferendis civi parcere quam
36 [12] hosti cedere maluisse? magna mehercules causa, iudices,
[26] absolutionis cum ceteris causis haec est, ne quae insignis

huic imperio macula atque ignominia suscipiatur, si hoc ita perlatum erit in Galliam, senatores equitesque populi Romani non testimoniis Gallorum, sed minis commotos rem ad illorum libidinem iudicasse. ita vero, si illi bellum facere conabuntur, excitandus nobis erit ab inferis C. Marius, qui Indutiomaro isti minaci atque adroganti par in bello gerendo esse possit; excitandus Cn. Domitius et Q. Maximus, qui nationem Allobrogum et reliquias suis iterum armis conficiat atque opprimat aut quoniam id quidem non potest, orandus erit nobis amicus meus, M. Plaetorius, ut suos novos clientis a bello faciendo deterreat, ut eorum iratos animos atque horribilis impetus deprecetur, aut, si non poterit, M. Fabium subscriptorem eius rogabimus, ut Allobrogum animos mitiget, quoniam apud illos Fabiorum nomen est amplissimum, ut velint isti aut quiescere, id quod victi ac subacti solent, aut, cum minantur, intellegere se populo Romano non metum belli, sed spem triumphi ostendere.

Quod si in turpi reo patiendum non esset, ut quic- 37 [27]
quam isti se minis profecisse arbitrarentur, quid faciendum vobis in M. Fonteio arbitramini? de quo homine, iudices, — iam enim mihi videor hoc prope causa duabus actionibus perorata debere dicere — de quo vos homine ne ab inimicis quidem ullum fictum probrosum non modo crimen, sed ne maledictum quidem audistis. ecquis umquam reus, praesertim in hac vitae ratione versatus, in honoribus petendis, in potestatibus *; in imperiis gerendis sic accusatus est, ut nullum probrum, nullum facinus, nulla turpitudo, quae a libidine aut a petulantia *aut a crudelitate* aut ab audacia nata esset, ab accusatore obiceretur, si non vera, at tamen ficta cum aliqua ratione
ac suspitione? M. Aemilium Scaurum, summum nostrae 17 38
civitatis virum, scimus accusatum a M. Bruto; exstant [13]
orationes, ex quibus intellegi potest multa in illum ipsum [28]
[Scaurum] esse dicta, falso: quis negat? verum tamen ab inimico dicta et obiecta. quam multa M' Aquilius audivit in suo iudicio? quam multa L. Cotta? denique P. Rutilius? qui, etsi damnatus est, mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus — ille igitur ipse homo sanctissimus ac temperantissimus

multa audivit in sua causa, quae ad suspitionem stupro-
39 rum ac libidinum pertinerent. exstat oratio hominis, ut
opinio mea fert, nostrorum hominum longe ingeniosissimi
atque eloquentissimi, C. Gracchi, qua in oratione per-
multa in L. Pisonem turpia ac flagitiosa dicuntur: at in
quem virum? qui tanta virtute atque integritate fuit, ut
etiam illis optimis temporibus, cum hominem invenire
nequam neminem posses, solus tamen Frugi nominaretur;
quem cum in contionem Gracchus vocari iuberet et viator
quaereret, quem Pisonem, [quod erant plures] 'cogis
me' inquit 'dicere inimicum meum Frugi.' is igitur vir,
quem ne inimicus quidem satis in appellando significare
poterat, nisi ante laudasset, qui uno cognomine declara-
batur non modo quis esset, sed etiam qualis esset, tamen
in falsam atque iniquam probrorum insimulationem voca-
40 [30] batur: M. Fonteius ita duabus actionibus accusatus est,
ut obiectum nihil sit quo significari vestigium libidinis,
petulantiae, crudelitatis, audaciae possit: non modo nullum
facinus huius protulerunt, sed ne dictum quidem aliquod
18 [44] reprehenderunt. quod si aut quantam voluntatem habent
ad hunc opprimendum aut quantam ad male dicendum
licentiam, tantum haberent aut ad ementiendum animi
aut ad fingendum ingenii, non meliore fortuna ad probra
non audienda M. Fonteius, quam illi, de quibus antea
commemoravi, fuisset. frugi igitur hominem, iudices,
frugi, inquam, et in omnibus vitae partibus moderatum
ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum
religionis videtis positum in vestra fide ac potestate, at-
que ita, ut commissus sit fidei, permissus potestati.

41 [31] Videte igitur utrum sit aequius hominem honestis-
simum, virum fortissimum, civem optimum dedi inimi-
cissimis atque immanissimis nationibus an reddi amicis,
praesertim cum tot res sint, quae vestris animis pro huius
innocentis salute supplicent: primum generis antiquitas,
quam [Tusculo] ex clarissimo municipio profectam in
monumentis rerum gestarum incisam ac notatam videmus;
tum autem continuae praeturae, quae et ceteris ornamen-
tis et existimatione innocentiae maxime floruerunt; deinde
recens memoria parentis, cuius sanguine non solum Ascu-
lanorum manus, [a qua interfectus est,] sed totum illud

sociale bellum macula sceleris imbutum est; postremo
ipse cum in omnibus vitae partibus honestus atque in-
teger tum in re militari cum summi consilii et maximi
animi tum vero usu quoque bellorum gerendorum in
primis eorum hominum, qui nunc sunt, exercitatus. qua 19 42
re si etiam monendi estis a me, iudices, quod non estis, [15]
videor hoc leviter pro mea auctoritate vobis praecipere [32]
posse, ut ex eo genere homines, quorum cognita virtus,
industria, felicitas in re militari sit, diligenter vobis reti-
nendos existimetis. fuit enim maior talium virorum in
hac re publica copia; quae cum esset, tamen eorum non
modo saluti, sed etiam honori consulebatur. quid nunc
vobis faciendum est? studiis militaribus apud iuventutem
obsoletis, hominibus * autem ac summis ducibus partim
aetate, partim civitatis discordiis ac rei publicae calamitate
consumptis, cum tot bella aut a nobis necessario susci-
piantur aut subito atque improviso nascantur, nonne et ho-
minem ipsum ad dubia rei publicae tempora reservandum
et ceteros studio laudis ac virtutis inflammandos putatis? 43 [33]
recordamini quos legatos nuper in bello L. Iulius, quos P.
Rutilius, quos L. Cato, quos Cn. Pompeius habuerit: re-
perietis fuisse tum M. Cornutum, L. Cinnam, L. Sullam,
praetorios homines, belli gerendi peritissimos; praeterea
C. Marium, P. Didium, Q. Catulum, P. Crassum, non
litteris homines ad rei militaris scientiam, sed rebus gestis
ac victoriis eruditos. age vero, nunc inserite oculos in
curiam, introspicite penitus in omnis rei publicae partis:
utrum videtis nihil posse accidere, ut tales viri desiderandi
sint an, si acciderit, eorum hominum copia populum Ro-
manum abundare? quae si diligenter attendetis, profecto,
iudices, virum ad labores belli impigrum, ad pericula
fortem, ad usum ac disciplinam peritum, ad consilia pru-
dentem, ad casum fortunamque felicem, domi vobis ac
liberis vestris retinere quam inimicissimis populo Ro-
mano nationibus et crudelissimis tradere et condonare
maletis. at infestis prope signis inferuntur Galli in M. 20 44
Fonteium et instant atque urgent summo cum studio, [16]
summa cum audacia. video, iudices; sed multis et firmis [34]
praesidiis vobis adiutoribus isti immani atque intolerandae
barbariae resistemus: primum obicitur contra istorum

impetus Macedonia, fidelis et amica populo Romano pro-
vincia; quae cum se ac suas urbis non solum consilio,
sed etiam manu M. Fonteii conservatam esse dicat, ut
illa per hunc a Thraecum adventu ac depopulatione de-
fensa est, sic ab huius nunc capite Gallorum impetus
45 [35] terroresque depellit; constituitur ex altera parte ulterior
Hispania, quae profecto non modo religione sua resistere
istorum cupiditati potest, sed etiam sceleratorum homi-
num periuria testimoniis ac laudationibus suis refutare.
atque ex ipsa etiam Gallia fidelissima et gravissima auxilia
sumuntur: venit huic subsidio misero atque innocenti
Massiliensium cuncta civitas, quae non solum ob eam
causam laborat, ut huic, a quo ipsa servata est, parem
gratiam referre videatur, sed etiam, quod ea condicione
atque eo fato se in cis terris conlocatam esse arbitratur,
ne quid nostris hominibus istae gentes nocere possint;
46 [36] propugnat pariter pro salute M. Fonteii Narbonensis co-
lonia, quae per hunc ipsa nuper obsidione hostium libe-
rata, nunc eiusdem miseriis ac periculis commovetur;
denique ut oportet bello Gallico, ut maiorum iura mores-
que praescribunt, nemo est civis Romanus qui sibi ulla
excusatione utendum putet: omnes illius provinciae pu-
blicani, agricolae, pecuarii, ceteri negotiatores uno animo
M. Fonteium atque una voce defendunt.

21 [17] Quod si tantas auxiliorum nostrorum copias Indutio-
marus ipse despexerit, [dux Allobrogum ceterorumque
Gallorum,] num etiam de matris hunc complexu, lectis-
simae miserrimaeque feminae, vobis inspectantibus, avellet
atque abstrahet? praesertim cum virgo Vestalis ex altera
parte germanum fratrem complexa teneat vestramque,
iudices, ac populi Romani fidem imploret: quae pro vobis
liberisque vestris tot annos in dis immortalibus placandis
occupata est, ut ea nunc pro salute sua fratrisque sui
47 [37] animos vestros placare possit. cui miserae quod praesi-
dium, quod solacium reliquum est, hoc amisso? nam
ceterae feminae gignere ipsae sibi praesidia et habere
domi fortunarum omnium socium participemque possunt;
huic vero virgini quid est praeter fratrem quod aut iu-
cundum aut carum esse possit? nolite pati, iudices, aras
deorum immortalium Vestaeque matris cotidianis virginis

lamentationibus de vestro iudicio commoneri; prospicite
ne ille ignis aeternus, nocturnis Fonteiae laboribus vigi-
liisque servatus, sacerdotis vestrae lacrimis exstinctus
esse dicatur: tendit ad vos virgo Vestalis manus suppli- 48 [38]
ces, easdem, quas pro vobis dis immortalibus tendere
consuevit: cavete ne periculosum superbumque sit eius
vos obsecrationem repudiare, cuius preces si di asperna-
rentur, haec salva esse non possent. videtisne subito,
iudices, virum fortissimum, M. Fonteium, parentis et so-
roris commemoratione lacrimas profudisse? qui numquam
in acie pertimuerit, qui se armatus saepe in hostium
manum multitudinemque immiserit, cum in eius modi pe-
riculis eadem se solacia suis relinquere arbitraretur, quae
suus pater sibi reliquisset, idem nunc conturbato animo
pertimescit ne non modo ornamento et adiumento non sit
suis, sed etiam cum acerbissimo luctu dedecus aeternum
miseris atque ignominiam relinquat. o fortunam longe 49 [39]
disparem, M. Fontei! si deligere potuisses, ut potius telis
tibi Gallorum quam periuriis intereundum esset: tum enim
vitae socia virtus, mortis comes gloria fuisset; nunc vero
qui est dolor, victoriae te atque imperii poenas ad eorum
arbitrium sufferre, qui aut victi armis sunt aut invitissimi
paruerunt! a quo periculo defendite, iudices, civem for-
tem atque innocentem; curate ut nostris testibus plus
quam alienigenis credidisse videamini, plus saluti civium
quam hostium libidini consuluisse, graviorem duxisse
eius obsecrationem, quae vestris sacris praesit, quam
eorum audaciam, qui cum omnium sacris delubrisque
bella gesserunt. postremo prospicite, iudices, id quod
ad dignitatem populi Romani maxime pertinet, ut plus
apud vos preces virginis Vestalis quam minae Gallorum
valuisse videantur.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. CAECINA ORATIO.

1 Si quantum in agro locisque desertis audacia potest,
1 tantum in foro atque in iudiciis inpudentia valeret, non
minus nunc in causa cederet A. Caecina Sex. Aebutii im-
pudentiae, quam tum in vi facienda cessit audaciae; ve-
rum et illud considerati hominis esse putavit, qua de re
iure disceptari oporteret, armis non contendere, et hoc
constantis, quicum vi et armis certare noluisset, cum iure
2 iudicioque superare. ac mihi quidem cum audax praeci-
pue fuisse videtur Aebutius in convocandis hominibus et
armandis tum impudens in iudicio, non solum quod in
iudicium venire ausus est, — nam id quidem tametsi im-
probe fit in aperta re, tamen malitia est iam usitatum —
sed quod non dubitavit id ipsum quod arguitur confiteri:
nisi forte hoc rationis habuit, quoniam si facta vis esset
moribus, superior in possessione retinenda non fuisset,
quia contra ius moremque facta sit, A. Caecinam cum
amicis metu perterritum profugisse, nunc quoque in iudi-
cio si causa more institutoque omnium defendatur, nos
inferiores in agendo non futuros, sin a consuetudine re-
cedatur, se, quo impudentius egerit, hoc superiorem dis-
cessurum: quasi vero aut idem possit in iudicio improbi-
tas quod in vi confidentia aut nos non eo libentius tum
audaciae cesserimus, quo nunc impudentiae facilius ob-
3 sisteremus. itaque longe alia ratione, recuperatores, ad
agendam causam hac actione venio atque initio veneram:
tum enim nostrae causae spes erat posita in defensione
mea, nunc in confessione adversarii; tum in nostris, nunc
vero in illorum testibus; de quibus ego antea laborabam,
ne si improbi essent, falsi aliquid dicerent, si probi exi-
stimarentur, quod dixissent probarent, nunc sum animo
aequissimo: si enim sunt viri boni, me adiuvant, cum id
iurati dicunt, quod ego iniuratus insimulo; sin autem mi-

nus idonei, me non laedunt, cum eis sive creditur, *creditur* hoc ipsum, quod nos arguimus, sive fides non habetur, de adversarii testium fide derogatur. verum tamen cum 2 4
illorum actionem causae considero, non video quid impudentius dici possit, cum autem vestram in iudicando dubitationem, vereor ne id, quod videntur impudenter fecisse, astute et callide fecerint. nam si negassent vim hominibus armatis esse factam, facile honestissimis testibus in re perspicua tenerentur; sin confessi essent et id, quod nullo tempore iure fieri potest, tum ab se iure factum esse defenderent, sperarunt, id quod adsecuti sunt, se iniecturos vobis causam deliberandi et iudicandi iustam moram ac religionem; simul illud, quod indignissimum est, futurum arbitrati sunt, ut in hac causa non de improbitate Sex. Aebutii, sed de iure civili iudicium fieri videretur. qua in re si mihi esset unius A. Caecinae causa 5
agenda, profiterer satis idoneum esse me defensorem, propterea quod fidem meam diligentiamque praestarem, quae cum sunt in actore causae, nihil est in re praesertim aperta ac simplici quod excellens ingenium requiratur; sed cum de eo mihi iure dicendum sit, quod pertineat ad omnis, quodque constitutum sit a maioribus, conservatum usque ad hoc tempus, quo sublato non solum pars aliqua iuris deminuta, sed etiam vis ea, quae iuri maxime est adversaria, iudicio confirmata esse videatur, video summi ingenii causam esse, non uti demonstretur, quod ante oculos est, sed ne, si quis vobis error in tanta re sit obiectus, omnes potius me arbitrentur causae quam vos religioni vestrae defuisse. quamquam ego mihi sic per- 6
suadeo, recuperatores, non vos tam propter iuris obscuram dubiamque rationem bis iam de eadem causa dubitasse, quam quod videretur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere, moram ad condemnandum quaesisse, simul et illi spatium ad sese conligendum dedisse. quod quoniam iam in consuetudinem venit et id viri boni, vestri similes, in iudicando faciunt, reprehendendum fortasse minus, querendum vero magis etiam videtur, ideo quod *cum* omnia iudicia aut distrahendarum controversiarum aut poeniendorum maleficiorum causa reperta sint, quorum alterum levius est, propterea quod et

minus laedit et persaepe disceptatore domestico diiudica-
tur, alterum est vehementissimum, quod et ad graviores
res pertinet et non honorariam operam amici, sed severi-
7 tatem iudicis ac vim requirit, quod est gravius et cuius
rei causa maxime iudicia constituta sunt, id iam mala
consuetudine dissolutum est: nam ut quaeque res est tur-
pissima, sic maxime et maturissime vindicanda est; at
eadem quia existimationis periculum est, tardissime iu-
3 dicatur. qui igitur convenit, quae causa fuerit ad con-
stituendum iudicium, eandem moram esse ad iudican-
dum? si quis, quod spopondit, qua in re verbo se obli-
gavit uno, si id non facit, maturo iudicio sine ulla reli-
gione iudicis condemnatur: qui per tutelam aut societatem
aut rem mandatam aut fiduciae rationem fraudavit quem-
piam, in eo quo delictum maius est, eo poena est tardior.
8 'est enim turpe iudicium.' ex facto quidem turpi. videte
igitur quam inique accidat, quia res indigna sit, ideo
turpem existimationem sequi; quia turpis existimatio se-
quatur, ideo rem indignam non vindicari. ac si qui mihi
hoc iudex recuperatorve dicat: 'potuisti enim leniore
actione confligere; potuisti ad tuum ius faciliore et com-
modiore iudicio pervenire: qua re aut muta actionem aut
noli mihi instare ut iudicem,' tamen is aut timidior videa-
tur quam fortem aut cupidior quam sapientem iudicem
esse aequum est, si aut mihi praescribat quem ad mo-
dum meum ius persequar, aut ipse id, quod ad se de-
latum sit, non audeat iudicare. etenim si [praetor] is,
qui iudicia dat, numquam petitori praestituit qua actione
illum uti velit, videte quam iniquum sit constituta iam re
iudicem quid agi potuerit aut quid possit, non quid actum
9 sit quaerere. verum tamen nimiae vestrae benignitati
pareremus, si alia ratione ius nostrum recuperare posse-
mus: nunc vero quis est qui aut vim hominibus armatis
factam relinqui putet oportere aut eius rei leniorem actio-
nem nobis aliquam demonstrare possit? ex quo genere
peccati, ut illi clamitant, vel iniuriarum vel capitis iudicia
constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostram repre-
hendere, cum videatis nihil aliud actum nisi possessionem
4 per interdictum esse repetitam? verum sive vos existi-
mationis illius periculum sive iuris dubitatio tardiores

fecit adhuc ad iudicandum, alterius rei causam vosmet ipsi iam vobis saepius prolato iudicio sustulistis, alterius ego vobis hodierno die causam profecto auferam, ne diutius de controversia nostra ac de communi iure dubitetis;
et si forte videbor altius initium rei demonstrandae petisse, 10
quam me ratio iuris eius, de quo iudicium est, et natura causae coëgerit, quaeso ut ignoscatis; non enim minus laborat A. Caecina, ne summo iure egisse quam ne certum ius non obtinuisse videatur.

M. Fulcinius fuit, recuperatores, e municipio Tarquiniensi, qui et domi suae cum primis honestus existimatus est et Romae argentariam non ignobilem fecit: is habuit in matrimonio Caesenniam, eodem e municipio, summo loco natam et probatissimam feminam, sicut et vivus ipse multis rebus ostendit et in morte sua testamento declaravit. huic [Caesenniae] fundum in agro 11
Tarquiniensi vendidit temporibus illis difficillimis solutionis. cum uteretur uxoris dote numerata, quo mulieri res esset cautior, curavit ut in eo fundo [dos] conlocaretur. aliquanto post iam argentaria dissoluta Fulcinius huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta mercatur. moritur Fulcinius — multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam —, testamento facit heredem quem habebat e Caesennia filium; usum et fructum omnium bonorum suorum Caesenniae legat, ut frueretur una cum filio. magnus honos 12
viri iucundus mulieri fuisset, si diuturnum esse licuisset; frueretur enim bonis cum eo, quem suis bonis heredem esse cupiebat et ex quo maximum fructum ipsa capiebat. sed hunc fructum mature fortuna ademit; nam brevi tempore M. Fulcinius adulescens mortuus est: heredem P. Caesennium fecit; uxori grande pondus argenti matrique partem maiorem bonorum legavit; itaque in partem mulieres vocatae sunt. cum esset haec auctio hereditaria 5 13
constituta, Aebutius iste, qui iam diu Caesenniae viduitate ac solitudine aleretur ac se in eius familiaritatem insinuasset hac ratione, ut cum aliquo suo compendio negotia mulieris, si qua acciderent, controversiasque susciperet, versabatur eo quoque tempore in his rationibus auctionis et partitionis atque etiam se ipse inferebat et

intrudebat et in eam opinionem Caesenniam adducebat, ut mulier imperita nihil putaret agi callide posse, ubi non
14 adesset Aebutius. quam personam iam e cotidiana vita cognoscitis, recuperatores, mulierum adsentatoris, cognitoris viduarum, defensoris nimium litigiosi, contriti ad Regiam, inepti ac stulti inter viros, inter mulieres periti iuris et callidi, hanc personam imponite Aebutio; is enim Caesenniae fuit Aebutius. ne forte quaeratis, num propinquus? nihil alienius. amicus a patre aut a viro traditus? nihil minus. quis igitur? ille, ille, quem supra deformavi: voluntarius amicus mulieris, non necessitudine aliqua, sed ficto officio simulataque sedulitate coniunctus, magis opportuna opera non numquam quam aliquando
15 fideli. cum esset, ut dicere institueram, constituta auctio Romae, suadebant amici cognatique Caesenniae, id quod ipsi quoque mulieri veniebat in mentem, quoniam potestas esset emendi fundum illum Fulcinianum, qui fundo eius antiquo continens esset, nullam esse rationem amittere eius modi occasionem, cum ei praesertim pecunia ex partitione deberetur, nusquam posse eam melius conlocari. itaque hoc mulier facere constituit: mandat ut fundum sibi emat — cui tandem? cui putatis? an non in mentem vobis venit omnibus illius hoc munus esse ad omnia mulieris negotia parati, sine quo nihil satis caute,
6 16 nihil satis callide posset agi? — recte attenditis. Aebutio negotium datur; adest ad tabulam, licetur Aebutius; deterrentur emptores multi partim gratia Caesenniae, partim etiam pretio; fundus addicitur Aebutio; pecuniam argentario promittit Aebutius; quo testimonio nunc vir optimus utitur sibi emptum esse: quasi vero aut nos ei negemus addictum aut tum quisquam fuerit qui dubitaret quin emeretur Caesenniae, cum id plerique scirent, omnes fere audissent, *qui non audisset,* is coniectura adsequi posset, cum pecunia Caesenniae ex illa hereditate deberetur, eam porro in praediis conlocari maxime expediret, essent autem praedia, quae mulieri maxime convenirent, ea venirent, liceretur is, quem Caesenniae dare operam
17 nemo miraretur, sibi emere nemo posset suspicari. hac emptione facta pecunia solvitur a Caesennia; cuius rei putat iste rationem reddi non posse, quod ipse tabulas

averterit, se autem habere argentarii tabulas, in quibus sibi expensa pecunia lata sit acceptaque relata; quasi id aliter fieri oportuerit. cum omnia ita facta essent, quem ad modum nos defendimus, Caesennia fundum possedit locavitque; neque ita multo post A. Caecinae nupsit. ut in pauca conferam, testamento facto mulier moritur; facit heredem ex deunce et semuncia Caecinam, ex duabus sextulis M. Fulcinium libertum superioris viri, Aebutio sextulam aspergit: hanc sextulam illa mercedem isti esse voluit adsiduitatis et molestiae, si quam ceperat; iste autem hac sextula se ansam retinere omnium controversiarum putat. iam principio ausus est dicere non posse 7 18
heredem esse Caesenniae Caecinam, quod is deteriore iure esset quam ceteri cives propter incommodum Volaterranorum calamitatemque civilem; itaque homo timidus imperitusque, qui neque animi neque consilii satis haberet, non putavit esse tanti hereditatem, ut de civitate in dubium veniret; concessit, credo, Aebutio, quantum vellet de Caesenniae bonis ut haberet. immo, ut viro forti ac sapienti dignum fuit, ita calumniam stultitiamque eius obtrivit ac contudit: in possessione bonorum cum esset 19
et cum iste sextulam suam nimium exaggeraret, nomine heredis arbitrum familiae herciscundae postulavit. itaque illis paucis diebus, postea quam videt nihil se ab A. Caecina posse litium terrore abradere, homini Romae in foro denuntiat fundum illum, de quo ante dixi, cuius istum emptorem demonstravi fuisse mandatu Caesenniae, suum esse seseque sibi emisse. quid ais? istius ille fundus est, quem sine ulla controversia quadriennium, [hoc est] ex quo tempore fundus veniit, quoad vixit possedit Caesennia? 'usus enim' inquit 'eius fundi et fructus testamento viri fuerat Caesenniae.' cum hoc novae litis genus 20
tam malitiose intenderet, placuit Caecinae de amicorum sententia constituere, quo die in rem praesentem veniretur et de fundo Caecina moribus deduceretur. conloquuntur; dies ex utriusque commodo sumitur. Caecina cum amicis ad diem venit in castellum Axiam, a quo loco fundus is, de quo agitur, non longe abest. ibi certior fit a pluribus homines permultos, liberos atque servos, coëgisse et armasse Aebutium. cum id partim mirarentur,

partim non crederent, ecce ipse Aebutius in castellum
venit; denuntiat Caecinae se armatos habere: abiturum
eum non esse, si accessisset. Caecinae placuit et amicis,
quoad videretur salvo capite fieri posse, experiri tamen.
21 de castello descendunt; in fundum proficiscuntur. videtur
temere commissum, verum, ut opinor, hoc fuit causae:
tam temere istum re commissurum quam verbis minita-
8 batur nemo putavit. atque iste ad omnis introitus, qua
adiri poterat non modo in eum fundum, de quo erat con-
troversia, sed etiam in illum proximum, de quo nihil am-
bigebatur, armatos homines opponit; itaque primo cum
in antiquum fundum ingredi vellet, quod ea proxime ac-
22 cedi poterat, frequentes armati obstiterunt; quo loco
depulsus Caecina tamen qua potuit ad eum fundum pro-
fectus est, in quo ex conventu vim fieri oportebat: eius
autem fundi extremam partem oleae directo ordine de-
finiunt: ad eas cum accederetur, iste cum omnibus copiis
praesto fuit servumque suum nomine Antiochum ad se
vocavit et clara voce *ei* imperavit, ut eum, qui illum olea-
rum ordinem intrasset, occideret. homo mea sententia
prudentissimus Caecina tamen in hac re plus mihi animi
quam consilii videtur habuisse; nam cum et armatorum
multitudinem videret et eam vocem Aebutii, quam com-
memoravi, audisset, tamen accessit propius et iam in-
grediens intra finem eius loci, quem oleae terminabant,
impetum armati Antiochi ceterorumque tela atque incur-
sum refugit; eodem tempore se in fugam conferunt una
amici advocatique eius metu perterriti, quem ad modum
23 illorum testem dicere audistis. his rebus ita gestis P.
Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, DE VI HO-
MINIBUS ARMATIS sine ulla exceptione, tantum ut unde deie-
cisset restitueret. restituisse se dixit; sponsio facta est:
hac de sponsione vobis iudicandum est.

9 Maxime fuit optandum Caecinae, recuperatores, ut
controversiae nihil haberet, secundo loco ut ne cum tam
improbo homine, tertio ut cum tam stulto haberet; etenim
non minus nos stultitia istius sublevat quam laedit im-
probitas: improbus fuit, quod homines coëgit, armavit,
coactis armatisque vim fecit; laesit in eo Caecinam;
sublevat ibidem; nam in eas ipsas res, quas improbissime

fecit, testimonia sumpsit et eis in causa testimoniis utitur.
itaque mihi certum est, recuperatores, ante quam ad meam 24
defensionem meosque testis venio, illius uti confessione
et testimoniis. quid confitetur atque ita libenter confite-
tur, ut non solum fateri, sed etiam profiteri videatur, re-
cuperatores? 'convocavi homines, coëgi, armavi; terrore
mortis ac periculo capitis ne accederes obstiti; ferro,' in-
quit 'ferro' — et hoc dicit in iudicio — 'te reieci atque
proterrui.' quid? testes quid aiunt? P. Vetilius, propin-
quus Aebutii, se Aebutio cum armatis servis venisse ad-
vocatum. quid praeterea? fuisse compluris armatos. quid
aliud? minatum esse Aebutium Caecinae. quid ego de
hoc teste dicam nisi hoc, recuperatores, ut ne idcirco
minus ei credatis, quod homo minus idoneus habetur, sed
ideo credatis, quod ex illa parte id dicit, quod illi causae
maxime est alienum? A. Terentius, alter testis, non modo 25
Aebutium, sed etiam se pessimi facinoris arguit: in Ae-
butium hoc dicit, armatos homines fuisse; de se autem
hoc praedicat, Antiocho Aebutii servo *se* imperasse, ut
in Caecinam advenientem cum ferro invaderet. quid lo-
quar amplius de hoc homine? in quem ego hoc dicere,
cum rogarer a Caecina, numquam volui, ne arguere illum
re capitalis viderer, de eo dubito nunc quo modo aut lo-
quar aut taceam, cum ipse hoc de se iuratus praedicet.
deinde L. Caelius non solum Aebutium cum armatis dixit 26
fuisse compluribus, verum etiam cum advocatis perpaucis
eo venisse Caecinam. de hoc ego teste detraham? cui 10
aeque ac meo testi ut credatis postulo. P. Memmius se-
cutus est, qui suum non parvum beneficium commemora-
vit in amicos Caecinae, quibus sese viam per fratris [sui]
fundum dedisse dixit qua effugere possent, cum essent
omnes metu perterriti. huic ego testi gratias agam, quod
et in re misericordem se praebuerit et in testimonio reli-
giosum. A. Atilius et eius filius L. Atilius et armatos 27
ibi fuisse et se suos servos adduxisse dixerunt; etiam hoc
amplius: cum Aebutius Caecinae malum minaretur, [hoc
est mortem minaretur,] ibi tum Caecinam postulasse, ut
moribus deductio fieret. hoc idem P. Rutilius dixit et eo
libentius dixit, ut aliquo in iudicio eius testimonio credi-
tum putaretur. duo praeterea testes nihil de vi, sed de

re ipsa atque emptione fundi dixerunt: P. Caesennius,
auctor fundi, non tam auctoritate gravi quam corpore, et
argentarius Sex. Clodius, cui cognomen est Phormio, nec
minus niger nec minus confidens quam ille Terentianus
est [Phormio], nihil de vi dixerunt, nihil praeterea quod
28 ad vestrum iudicium pertineret. decimo vero loco testis
exspectatus et ad extremum reservatus dixit senator po-
puli Romani, splendor ordinis, decus atque ornamentum
iudiciorum, exemplar antiquae religionis, Fidiculanius
Falcula: qui cum ita vehemens acerque venisset, ut non
modo Caecinam periurio suo laederet, sed etiam mihi
videretur irasci, ita eum placidum mollemque reddidi, ut
non auderet, sicut meministis, iterum dicere, quot milia
fundus suus abesset ab urbe; nam cum dixisset minus
IↃↃ, populus cum risu acclamavit, ipsa esse. meminе-
rant enim omnes quantum in Albiano iudicio accepisset.
29 in eum quid dicam, nisi id quod negare non possit?
venisse in consilium publicae quaestionis, cum eius con-
silii iudex non esset, et in eo consilio, cum causam non
audisset et potestas esset ampliandi, dixisse sibi liquere;
cum de incognita re iudicare voluisset, maluisse con-
demnare quam absolvere; cum, si uno minus damnarent,
condemnari reus non posset, non ad cognoscendam cau-
sam, sed ad explendam damnationem praesto fuisse.
utrum gravius aliquid in quempiam dici potest, quam ad
hominem condemnandum, quem numquam vidisset neque
audisset, adductum esse pretio? an certius quicquam
obici potest, quam quod is, cui obicitur, ne nutu quidem
30 infirmare conatur? verum tamen is testis, ut facile in-
tellegeretis eum non adfuisse animo, cum causa ab illis
ageretur testesque dicerent, sed tantisper de aliquo reo
cogitasse, cum omnes ante eum dixissent testes armatos
cum Aebutio fuisse compluris, solus dixit non fuisse.
visus est mihi primo veterator intellegere praeclare quid
causa postularet et tantum modo errare, quod omnis
testis infirmaret, qui ante eum dixissent, cum subito, ecce
idem qui solet, duos solos servos armatos fuisse dixit.
11 quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut
excusatione summae stultitiae summae improbitatis odium
31 deprecetur? utrum, recuperatores, his testibus non cre-

didistis, cum quod liqueret non habuistis? at controversia
non erat quin verum dicerent. an in coacta multitudine,
in armis, in telis, in praesenti metu mortis perspicuoque
periculo caedis dubium vobis fuit inesse vis aliqua vide-
retur necne? quibus igitur in rebus vis intellegi potest,
si in his non intellegetur? an vero illa defensio vobis prae-
clara visa est: 'non deieci, sed obstiti; non enim te sum
passus in fundum ingredi, sed armatos homines opposui,
ut intellegeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi
esse pereundum?' quid ais? is, qui armis proterritus, fu-
gatus, pulsus est, non videtur esse deiectus? posterius 32
de verbo videbimus; nunc rem ipsam ponamus, quam illi
non negant, et eius rei ius actionemque quaeramus.

Est haec res posita, quae ab adversario non negatur:
Caecinam, cum ad constitutam diem tempusque venisset,
ut vis ac deductio moribus fieret, pulsum prohibitumque
esse vi coactis hominibus et armatis. cum hoc constet,
ego homo imperitus iuris, ignarus negotiorum ac litium,
hanc puto me habere actionem, ut per interdictum meum
ius teneam atque iniuriam tuam persequar. fac in hoc
errare me nec ullo modo posse per hoc interdictum id
adsequi, quod velim: te uti in hac re magistro volo;
quaero sitne aliqua huius rei actio an nulla. convocari 33
homines propter possessionis controversiam non oportet,
armari multitudinem iuris retinendi causa non convenit,
nec iuri quicquam tam inimicum quam vis nec aequitati
quicquam tam infestum est quam convocati homines et
armati. quod cum ita sit resque eius modi sit, ut in primis 12
a magistratibus animadvertenda videatur, iterum quaero
sitne eius rei aliqua actio an nulla. nullam esse dices?
audire cupio: qui in pace et otio, cum manum fecerit,
copias pararit, multitudinem hominum coëgerit, armarit,
instruxerit, homines inermos, qui ad constitutum ex-
periundi iuris gratia venissent, armis, viris, terrore peri-
culoque mortis reppulerit, fugarit, averterit, hoc dicat:
'feci equidem quae dicis omnia, et ea sunt et turbulenta 34
et temeraria et periculosa: quid ergo est? impune feci;
nam quod agas mecum ex iure civili ac praetorio non
habes.' itane vero, recuperatores? hoc vos audietis, et
apud vos dici patiemini saepius? cum maiores nostri tanta

diligentia prudentiaque fuerint, ut omnia omnium non modo tantarum rerum, sed etiam tenuissimarum iura statuerint persecutique sint, * hoc genus unum vel maximum praetermitterent, ut, si qui me exire domo mea coëgisset armis, haberem actionem, si qui introire prohibuisset, non haberem? nondum de Caecinae causa disputo, nondum de iure possessionis nostrae loquor; tantum de tua
35 defensione, C. Piso, quaero: cum ita dicis et ita constituis, si Caecina, cum in fundo esset, inde deiectus esset, tum per hoc interdictum eum restitui oportuisse; nunc vero nullo modo deiectum esse inde, ubi non fuerit; hoc interdicto nihil nos adsecutos esse, quaero, si te hodie domum tuam redeuntem coacti homines et armati non modo limine tectoque aedium tuarum, sed primo aditu vestibuloque prohibuerint, quid acturus sis. monet amicus meus te L. Calpurnius, ut idem dicas, quod ipse antea dixit, iniuriarum. quid *id* ad causam possessionis? quid ad restituendum eum, quem oportet restitui? quid denique ad ius civile? an ad atrocis *rei* notionem atque animadversionem ages iniuriarum? plus tibi ego largiar: non solum egeris, verum etiam condemnaris licet; num quid magis possidebis? actio enim iniuriarum non ius possessionis adsequitur, sed dolorem imminutae libertatis
13 36 iudicio poenaque mitigat. praetor interea, Piso, tanta de re tacebit? quem ad modum te restituat in aedis tuas non habebit? qui dies totos aut vim fieri vetat aut restitui factam iubet, qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis interdicit, is repente obmutescet? in atrocissima re quid faciat non habebit? et C. Pisoni domo tectisque suis prohibito, prohibito, inquam, per homines coactos et armatos, praetor quem ad modum more et exemplo opitulari possit non habebit? quid enim dicet? aut quid tu tam insigni accepta iniuria postulabis? 'unde vi prohibitus?' sic nemo umquam interdixit; novum est, non dico inusitatum, verum omnino inauditum. 'unde deiectus?' quid proficies, cum illi hoc respondebunt tibi, quod tu nunc mihi: armatos se tibi obstitisse, ne in aedis accederes; deici porro nullo modo
37 potuisse qui non accesserit? 'deicior ego,' inquis 'si quis meorum deicitur omnino.' iam bene agis; a verbis

enim recedis et aequitate uteris; nam verba quidem ipsa
si sequi volumus, quo modo tu deiceris, cum servus tuus
deicitur? verum ita est, uti dicis: te deiectum debeo in-
tellegere, etiam si tactus non fueris. nonne? age nunc,
si ne tuorum quidem quisquam loco motus erit atque
omnes in aedibus adservati ac retenti, tu solus prohibitus
et a tuis aedibus vi atque armis proterritus, utrum hanc
actionem habebis, qua nos usi sumus, an aliam quam-
piam an omnino nullam? nullam esse actionem dicere in
re tam insigni tamque atroci neque prudentiae neque
auctoritatis tuae est; alia si quae forte est quae nos fu-
gerit, dic quae sit; cupio discere; haec si est, qua nos usi 38
sumus, te iudice vincamus necesse est. non enim vereor
ne hoc dicas, in eadem causa eodem interdicto te oportere
restitui, Caecinam non oportere. etenim cui non perspi-
cuum est ad incertum revocari bona, fortunas, posses-
siones omnium, si ulla ex parte sententia huius interdicti
deminuta aut infirmata sit? si auctoritate virorum talium
vis armatorum hominum *in* iudicio approbata videatur,
in quo iudicio non de armis dubitatum, sed de verbis
quaesitum esse dicatur? isne apud vos obtinebit causam
suam, qui se ita defenderit: 'reieci ego te armatis ho-
minibus, non deieci,' ut tantum facinus non in aequitate
defensionis, sed in una littera latuisse videatur? huiusce 39
rei vos statuetis nullam esse actionem, nullum experiundi
ius constitutum, qui obstiterit armatis hominibus, qui
multitudine coacta non introitu, sed omnino aditu quem-
piam prohibuerit? quid ergo? hoc quam habet vim, ut 14
distare aliquid aut ex aliqua parte differre videatur, utrum
pedem cum intulero atque in possessione vestigium fecero,
tum expellar ac deiciar, an eadem vi et isdem armis mihi
ante occurratur, ne non modo intrare, verum aspicere aut
aspirare possim? quid hoc ab illo differt, ut ille cogatur
restituere, qui ingressum expulerit, ille, qui ingredientem
reppulerit, non cogatur? videte, per deos immortalis! 40
quod ius nobis, quam condicionem vobismet ipsis, quam
denique civitati legem constituere velitis. huiusce generis
una est actio per hoc interdictum, quo nos usi sumus,
constituta; ea si nihil valet aut si ad hanc rem non per-
tinet, quid neglegentius aut quid stultius maioribus nostris

dici potest, qui aut tantae rei praetermiserint actionem
aut eam constituerint, quae nequaquam satis verbis cau-
sam et rationem iuris amplecteretur? hoc est periculo-
sum, [dissolvi] hoc [interdictum] est captiosum omnibus
rem ullam constitui eius modi, quae cum armis gesta sit,
rescindi iure non possit, verum tamen illud est turpissi-
mum, tantae stultitiae prudentissimos homines condemnari,
ut vos iudicetis huius rei ius atque actionem in mentem
maioribus nostris non venisse.

41 'Queramur' inquit 'licet; tamen hoc interdicto Aebu-
tius non tenetur.' quid ita? 'quod vis Caecinae facta non
est.' dici in hac causa potest, ubi arma fuerint, ubi
coacta hominum multitudo, ubi instructi et certis locis
cum ferro homines conlocati, ubi minae, pericula terrores-
que mortis, ibi vim non fuisse? 'nemo' inquit 'occisus
est neque sauciatus.' quid ais? cum de possessionis con-
troversia et de privatorum hominum contentione iuris lo-
quemur, tu vim negabis factam, si caedes et occisio facta
non erit? ego exercitus maximos saepe pulsos et fugatos
esse dico terrore ipso impetuque hostium sine cuiusquam
15 42 non modo morte, verum etiam volnere. etenim, recupe-
ratores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum
vitamque pervenit, sed etiam multo maior ea, quae peri-
culo mortis iniecto [formidine animum perterritum] loco
saepe et certo de statu demovet. itaque saucii saepe ho-
mines cum corpore debilitantur, animo tamen non cedunt
neque eum relinquunt locum, quem statuerunt defendere;
at alii pelluntur integri, ut non dubium sit quin maior
adhibita vis ei sit, cuius animus sit perterritus, quam illi,
43 cuius corpus volneratum sit. quod si vi pulsos dicimus
exercitus esse eos, qui metu ac tenui saepe suspitione
periculi fugerunt, et si non solum impulsu scutorum ne-
que conflictu corporum neque ictu comminus neque con-
iectione telorum, sed saepe clamore ipso militum aut in-
structione aspectuque signorum magnas copias pulsas
esse et vidimus et audivimus, quae vis in bello appella-
tur, ea in otio non appellabitur? et quod vehemens in re
militari putatur, id leve in iure civili iudicabitur? et quod
exercitus armatos movet, id advocationem togatorum non
videbitur movisse? et volnus corporis magis istam vim

quam terror animi declarabit? et sauciatio quaeretur, cum
fugam factam esse constabit? tuus enim testis hoc dixit, 44
metu perterritis nostris advocatis locum se qua effugerent
demonstrasse: qui non modo ut fugerent, sed etiam ipsius
fugae tutam viam quaesiverunt, his vis adhibita non vide-
bitur? quid igitur fugiebant? propter metum. quid me-
tuebant? vim videlicet. potestis igitur principia negare,
cum extrema conceditis? fugisse perterritos confitemini;
causam fugae dicitis eandem quam omnes intellegimus,
arma, multitudinem hominum, incursionem atque impe-
tum armatorum: haec ubi conceduntur esse facta, ibi vis
facta negabitur? at vero hoc quidem iam vetus est et 16 45
maiorum exemplo multis in rebus usitatum, cum ad vim
faciundam veniretur, si quos armatos quamvis procul
conspexissent, ut statim testificati discederent, *cum* optime
sponsionem facere possent, NI ADVERSUS EDICTUM PRAETORIS
VIS FACTA ESSET. itane vero? scire esse armatos satis est,
ut vim factam probes; in manus eorum incidere non est
satis? aspectus armatorum ad vim probandam valebit;
incursus et impetus non valebit? qui abierit, facilius sibi
vim factam probabit quam qui effugerit? at ego hoc dico: 46
si ut primo in castello Caecinae dixit Aebutius se ho-
mines coëgisse et armasse neque eum, si illo accessisset,
abiturum, statim Caecina discessisset, dubitare vos non
debuisse quin Caecinae facta vis esset; si vero simul ac
procul conspexit armatos, recessisset, eo minus dubita-
retis; omnis enim vis est, quae periculo aut decedere nos
alicunde cogit aut prohibet accedere. quod si aliter sta-
tuetis, videte ne hoc vos statuatis, qui vivus discesserit,
ei vim non esse factam; ne hoc omnibus in possessionum
controversiis praescribatis, ut confligendum sibi et armis
decertandum putent; ne quem ad modum in bello poena
ignavis ab imperatoribus constituitur, sic in iudiciis de-
terior causa sit eorum, qui fugerint, quam qui ad extre-
mum usque contenderint. cum de iure et legitimis homi- 47
num controversiis loquimur et in his rebus vim nominamus,
pertenuis vis intellegi debet: vidi armatos, quamvis pau-
cos: [magna] vis est; decessi unius hominis telo proter-
ritus: deiectus detrususque sum. hoc si ita statuetis, non
modo non erit cur depugnare quisquam posthac posses-

sionis causa velit, sed ne illud quidem, cur repugnare; sin autem vim sine caede, sine volneratione, sine sanguine nullam intellegetis, statuetis homines possessionis cupidiores quam vitae esse oportere.

17 48 Age vero, de vi te ipsum habebo iudicem, Aebuti;
responde, si tibi videtur: in fundum Caecina utrum tan-
dem noluit an non potuit accedere? cum te obstitisse et
reppulisse dicis, certe hunc voluisse concedis: potes igi-
tur dicere non ei vim fuisse impedimento, cui, cum cuperet
eoque consilio venisset, per homines coactos licitum non
sit accedere? si enim id, quod maxime voluit, nullo modo
potuit, vis profecto quaedam obstiterit necesse est, aut
tu dic quam ob rem, cum vellet accedere, non accesserit.
49 iam vim factam negare non potes; deiectus quem ad mo-
dum sit, qui non accesserit, id quaeritur; demoveri enim
et depelli de loco necesse est eum, qui deiciatur; id
autem accidere ei qui potest, qui omnino in eo loco, unde
se deiectum esse dicit, numquam fuit? quid? si fuisset
et ex eo loco metu permotus fugisset, cum armatos vi-
disset, diceresne esse deiectum? opinor. ain tu, qui tam
diligenter et tam callide verbis controversias, non aequi-
tate diiudicas, et iura non utilitate communi, sed litteris
exprimis, poterisne dicere deiectum esse eum, qui tactus
non erit? quid? detrusum dicesne? nam eo verbo antea
praetores in hoc interdicto uti solebant. quid ais? potestne
detrudi quisquam, qui non attingitur? nonne, si verbum
sequi volumus, hoc intellegamus necesse est, eum de-
trudi, cui manus adferantur? necesse est, inquam, si ad
verbum rem volumus adiungere, neminem statui detru-
sum, qui non adhibita vi manu demotus et actus prae-
50 ceps intellegatur; deiectus vero qui potest esse quisquam,
nisi in inferiorem locum de superiore motus? potest
pulsus, fugatus, eiectus denique; illud vero nullo modo
potest, [deiectus esse quisquam] non modo qui tactus
non sit, sed ne in aequo quidem et plano loco. quid
ergo? hoc interdictum putamus eorum esse causa com-
positum, qui se praecipitatos ex locis superioribus dice-
rent — eos enim vere possumus dicere esse deiectos —
18 an cum voluntas et consilium et sententia interdicti in-
tellegatur, impudentiam summam aut stultitiam singula-

rem putabimus in verborum errore versari; rem et causam et utilitatem communem non relinquere solum, sed etiam prodere?

An hoc dubium est quin neque verborum tanta copia 51
sit non modo in nostra lingua, quae dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur, neque vero quicquam opus sit verbis, cum ea res, cuius causa verba quaesita sint, intellegatur? quae lex, quod senatus consultum, quod magistratus edictum, quod foedus aut pactio, quod, ut ad privatas res redeam, testamentum, quae [iudicia aut stipulationes aut] pacti et conventi formula non infirmari ac convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus, consilium autem eorum, qui scripserunt, et rationem et auctoritatem relinquamus? sermo hercule [et] familiaris 52
et cotidianus non cohaerebit, si verba inter nos aucupabimur; denique imperium domesticum nullum erit, si servolis hoc [nostris] concesserimus, ut ad verba nobis oboediant, non ad id, quod ex verbis intellegi possit, obtemperent. exemplis nunc uti videlicet mihi necesse est harum rerum omnium! non occurrit uni cuique vestrum aliud alii in omni genere exemplum quod testimonio sit, non ex verbis aptum pendere ius, sed verba servire hominum consiliis et auctoritatibus? ornate et copiose L. 53
Crassus, homo longe eloquentissimus, paulo ante quam nos in forum venimus, iudicio centumvirali hanc sententiam defendit et facile, cum contra eum prudentissimus homo Q. Mucius diceret, probavit omnibus M'. Curium, qui heres institutus esset ita, MORTUO POSTUMO FILIO, cum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere. quid? verbis hoc satis erat cautum? minime. quae res igitur valuit? voluntas, quae si tacitis nobis intellegi posset, verbis omnino non uteremur; quia non potest, verba reperta sunt, non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem. lex usum et 19 54
auctoritatem fundi iubet esse biennium; at utimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. si via sit immunita, iubet qua velit agere iumentum. potest hoc ex verbis intellegi licere, si via sit in Brittiis immunita, agere si velit iumentum per M. Scauri Tusculanum. actio

est in auctorem praesentem his verbis: QUANDOQUE TE IN IURE CONSPICIO. hac actione Appius ille Caecus uti non posset, si tam vere homines verba consectarentur, ut rem, cuius causa verba sunt, non considerarent. testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius isque iam annos xx haberet, vobis interpretibus amitteret hereditatem.
55 veniunt in mentem mihi permulta; vobis plura, certo scio; verum ne nimium multa complectamur atque ab eo, quod propositum est, longius aberret oratio, hoc ipsum interdictum, quo de agitur, consideremus; intellegetis enim in eo ipso, si in verbis ius constituamus, utilitatem omnem nos huius interdicti, dum versuti et callidi velimus esse, amissuros. UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS. si me vilicus tuus solus deiecisset, non familia deiecisset, ut opinor, sed aliquis de familia. recte igitur diceres te restituisse? quippe: quid enim facilius est quam probare eis, qui modo Latine sciant, in uno servolo familiae nomen non valere? si vero ne habeas quidem servum praeter eum, qui me deiecerit, clames videlicet 'si habeo familiam, a familia mea fateor te esse deiectum;' neque enim dubium est quin, si ad rem iudicandam verbo ducimur, non re, familiam intellegamus quae constet ex servis pluribus, quin unus homo familia non sit. verbum certe hoc non modo postulat, sed etiam
56 cogit; at vero ratio iuris interdictique vis et praetorum voluntas et hominum prudentium consilium et auctoritas
20 respuit hanc defensionem et pro nihilo putat. quid ergo? isti homines Latine non loquuntur? immo vero tantum loquuntur, quantum est satis ad intellegendam voluntatem; cum sibi hoc proposuerint, ut sive me tu deieceris sive tuorum quispiam sive servorum sive amicorum, ut servos non numero distinguant, sed appellent uno fami-
57 liae nomine; de liberis autem quisquis est, procuratoris nomine appelletur; non quo omnes sint aut appellentur procuratores, qui negotii nostri aliquid gerunt, sed in hac re, cognita sententia interdicti, verba subtiliter exquiri omnia noluerunt. non enim alia causa est aequitatis in uno servo et in pluribus; non alia ratio iuris in hoc genere dumtaxat, utrum me tuus procurator deiecerit, is qui legitime procurator dicitur, omnium rerum eius, qui

in Italia non sit absitve rei publicae causa, quasi quidam
paene dominus, hoc est, alieni iuris vicarius, an tuus co-
lonus aut vicinus aut cliens aut libertus aut quivis, qui
illam vim deiectionemque tuo rogatu aut tuo nomine fe-
cerit. qua re si ad eum restituendum, qui vi deiectus 58
est, eandem vim habet aequitatis ratio, ea intellecta certe
nihil ad rem pertinet, quae verborum vis sit ac nominum.
tam restitues, si tuus me libertus deiecerit, nulli tuo
praepositus negotio, quam si procurator deiecerit; non
quo omnes sint procuratores, qui aliquid nostri nego-
tii gerunt, sed quod *id* in hac re quaeri nihil attinet;
tam restitues, si unus servolus, quam si familia fecerit
universa; non quo idem sit servolus unus quod familia,
verum quia non quibus verbis quidque dicatur quaeritur,
sed quae res agatur. etiam si, ut longius a verbo rece-
damus, ab aequitate ne tantulum quidem, si tuus servus
nullus fuerit et omnes alieni ac mercennarii, tamen ei
ipsi tuae familiae genere et nomine continebuntur. perge 21 59
porro hoc idem interdictum sequi: HOMINIBUS COACTIS.
neminem coëgeris; ipsi convenerint sua sponte. certe
cogit is, qui congregat homines et convocat; coacti sunt
ei, qui ab aliquo sunt unum in locum congregati. si non
modo convocati non sunt, sed ne convenerunt quidem,
sed ei modo fuerunt, qui etiam antea, non vis ut fieret,
verum colendi aut pascendi causa esse in agro consue-
rant, defendes homines coactos non fuisse, et verbo qui-
dem superabis me ipso iudice, re autem ne consistes
quidem ullo iudice; vim enim multitudinis restitui volue-
runt, non solum convocatae multitudinis, sed, quia ple-
rumque, ubi multitudine opus est, homines cogi solent,
ideo de coactis compositum interdictum est; quod etiam
si verbo differre videbitur, re tamen erit unum et omni-
bus in causis idem valebit, in quibus perspicitur una at-
que eadem causa aequitatis. ARMATISVE. quid dicemus? 60
armatos, si Latine loqui volumus, quos appellare vere
possumus? opinor eos, qui scutis telisque parati ornati-
que sunt. quid igitur? si glebis aut saxis aut fustibus
aliquem de fundo praecipitem egeris iussusque sis, quem
hominibus armatis deieceris, restituere, restituisse te
dices? verba si valent, si causae non ratione, sed verbis

ponderantur, me auctore dicito; vinces profecto non fuisse
armatos eos, qui saxa iacerent quae de terra ipsi tolle-
rent, non esse arma caespites neque glebas; non fuisse
armatos eos, qui praetereuntes ramum defringerent ar-
boris; arma esse suis nominibus alia ad tegendum, alia
ad nocendum, quae qui non habuerint, eos inermos fuisse
61 vinces; verum si quod erit armorum iudicium, tum
ista dicito: iuris iudicium cum erit et aequitatis, cave in
ista tam frigida, tam ieiuna calumnia delitiscas; non
enim reperies quemquam iudicem aut recuperatorem, qui
tamquam si arma militis inspiciunda sint, ita probet ar-
matum, sed perinde valebit quasi armatissimi fuerint, si
reperientur ita parati fuisse, ut vim vitae aut corpori
22 62 potuerint adferre. atque ut magis intellegas quam verba
nihil valeant, si tu solus aut quivis unus cum scuto et
gladio impetum in me fecisset atque ego ita deiectus
essem, auderesne dicere interdictum esse de hominibus
armatis; hic autem hominem armatum unum fuisse? non,
opinor, tam impudens esses. atqui vide ne multo nunc
sis impudentior: nam tum quidem omnis mortalis im-
plorare posses, quod homines in tuo negotio Latine ob-
liviscerentur: [quod inermi armati iudicarentur,] quod,
cum interdictum esset de pluribus, commissa res esset
ab uno, unus homo plures esse homines iudicarentur.
63 verum in his causis non verba veniunt in iudicium, sed
ea res, cuius causa verba haec in interdictum coniecta
sunt; vim, quae ad caput ac vitam pertineret, restitui
sine ulla exceptione voluerunt. ea fit plerumque per ho-
mines coactos armatosque: si alio *modo*, consilio eodem
[periculo] facta sit, eodem iure esse voluerunt. non
enim maior est iniuria, si tua familia quam si tuus vili-
cus; non si tui servi quam si alieni ac mercennarii, non
si tuus procurator quam si vicinus aut libertus tuus; non
si coactis hominibus quam si voluntariis aut etiam adsiduis
ac domesticis; non si armatis quam si inermibus, qui vim
armatorum haberent ad nocendum; non si pluribus quam
si uno armato; quibus enim rebus plerumque vis fit eius
modi, eae res appellantur in interdicto; si per alias res ea-
dem facta vis est, ea, tametsi verbis interdicti non con-
cluditur, sententia tamen iuris atque auctoritate retinetur.

Venio nunc ad illud tuum: 'non deieci, non enim sivi 23
accedere.' puto te ipsum, Piso, perspicere quanto ista 64
sit angustior iniquiorque defensio quam si illa uterere:
'non fuerunt armati, cum fustibus et cum saxis fuerunt.'
si mehercule mihi, non copioso homini ad dicendum, optio
detur, utrum malim defendere non esse deiectum eum,
cui vi et armis ingredienti sit occursum, an armatos non
fuisse eos, qui sine scutis sineque ferro fuerint, omnino
ad probandum utramque rem videam infirmam nugato-
riamque esse, ad dicendum autem in altera videar mihi
aliquid reperire posse, non fuisse armatos eos, qui neque
ferri quicquam neque scutum ullum habuerint; hic vero
haeream, si mihi defendendum sit eum, qui pulsus fuga-
tusque sit, non esse deiectum. atque illud in tota defen- 65
sione tua mihi maxime mirum videbatur, te dicere iuris
consultorum auctoritati obtemperari non oportere; quod
ego tametsi non nunc primum neque in hac causa solum
audio, tamen admodum mirabar abs te quam ob rem di-
ceretur. nam ceteri tum ad istam orationem decurrunt,
cum se in causa putant habere aequum et bonum quod
defendant, si contra verbis et litteris, et, ut dici solet,
summo iure contenditur: *tum* solent eius modi iniquitati
aequi et boni nomen dignitatemque opponere; tum illud,
quod dicitur SIVE, NIVE, inrident; tum aucupia verborum
et litterarum tendiculas in invidiam vocant; tum voci-
ferantur ex aequo et bono, non ex callido versutoque
iure rem iudicari oportere; scriptum sequi calumniatoris
esse, [bonique] iudicis voluntatem scriptoris auctoritatem-
que defendere; in ista vero causa, cum tu sis is, qui te 66
verbo litteraque defendas, cum tuae sint hae partes: 'unde
deiectus es? an inde quo prohibitus es accedere? reiectus
es, non deiectus;' cum tua sit haec oratio: 'fateor me
homines coëgisse, fateor armasse, fateor tibi mortem esse
minitatum, fateor hoc interdicto praetoris vindicari, si
voluntas et aequitas valeat, sed ego invenio in interdicto
verbum unum, ubi delitiscam: non deieci te ex eo loco,
quem in locum prohibui ne venires:'—in ista defensione
accusas eos, qui consuluntur, quod aequitatis censeant
rationem, non verbi haberi oportere? et hoc loco Scae- 24
volam dixisti causam apud centumviros non tenuisse, 67

quem ego antea commemoravi, quod idem faceret quod tu nunc, tametsi ille id aliqua causa faciebat, tu nulla facis, tamen probasse nemini quod defendebat, quia verbis oppugnare aequitatem videbatur. cum id miror, te hoc in hac re alieno tempore et contra quam ista causa postulasset defendisse, tum illud volgo in iudiciis et non numquam ab ingeniosis hominibus defendi mihi mirum videri solet, nec iuris consultis concedi nec ius civile in
68 causis semper valere oportere; nam qui hoc disputant, si id dicunt, non recte aliquid statuere eos, qui consulantur, non hoc debent dicere, iuris consultis, sed hominibus stultis obtemperari non oportere; sin illos recte respondere concedunt et aliter iudicari dicunt oportere, male iudicari oportere dicunt; neque enim fieri potest ut aliud iudicari de iure, aliud responderi oporteat, nec ut quisquam iuris numeretur peritus, qui id statuat esse ius,
69 quod non oporteat iudicari. 'at est aliquando contra iudicatum.' primum utrum recte an perperam? si recte, id fuit ius, quod iudicatum est; sin aliter, non dubium est utrum iudices an iuris consulti vituperandi sint. deinde si de iure vario quippiam iudicatum est, non potius contra iuris consultos [statuunt, si] aliter pronuntiatum est ac placuit Mucio, quam ex eorum auctoritate, si, ut Manilius statuebat, sic est iudicatum. etenim ipse Crassus non ita causam apud centumviros egit, ut contra iuris consultos diceret, sed ut hoc doceret, illud, quod Scaevola defendebat, non esse ius, et in eam rem non solum rationes adferret, sed etiam Q. Mucio socero suo multisque peritissimis hominibus auctoribus uteretur.
70 nam qui ius civile contemnendum putat, is vincula revellit non modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaeque communis, qui autem interpretes iuris vituperat, si imperitos iuris esse dicit, de hominibus, non de iure civili detrahit; sin peritis non putat esse obtemperandum, non homines laedit, sed leges ac iura labefactat: quod vobis venire in mentem profecto necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter quam ius civile retinendum. etenim hoc sublato nihil est qua re exploratum cuiquam possit esse quid suum aut quid alienum sit, nihil est quod aequabile inter omnis atque unum omnibus esse possit.

itaque in ceteris controversiis atque iudiciis, cum quae- 71
ritur aliquid factum necne sit, verum an falsum profera-
tur, et fictus testis subornari solet et interponi falsae ta-
bulae, non numquam honesto ac probabili nomine bono
viro [iudici] error obici, improbo facultas dari, ut, cum
sciens perperam iudicarit, testem tamen aut tabulas se-
cutus esse videatur: in iure nihil est eius modi, recupera-
tores, non tabulae falsae, non testis improbus; denique
nimia ista quae dominatur in civitate potentia in hoc
solo genere quiescit; quid agat, quo modo adgrediatur
iudicem, qua denique digitum proferat non habet. illud 72
enim potest dici iudici ab aliquo non tam verecundo ho-
mine quam gratioso: 'iudica hoc factum esse aut num-
quam esse factum [creatum]; crede huic testi, has com-
proba tabulas'—hoc non potest: 'statue, cui filius agna-
tus sit, eius testamentum non esse ruptum; iudica, quod
mulier sine tutore auctore promiserit, deberi.' non est
aditus ad huiusce modi res neque potentiae cuiusquam
neque gratiae; denique quo maius hoc sanctiusque videa-
tur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eius modi causa
potest. iste vester testis, qui ausus est dicere, FECISSE 73
VIDERI eum, de quo ne cuius rei argueretur quidem scire
potuit, is ipse numquam auderet iudicare deberi viro do-
tem, quam mulier nullo auctore dixisset. o rem prae- 26
claram vobisque ob hoc retinendam, recuperatores! quid
enim est ius civile? quod neque inflecti gratia neque per-
fringi potentia neque adulterari pecunia possit; quod si
non modo oppressum, sed etiam desertum aut neglegen-
tius adservatum erit, nihil est quod quisquam sese ha-
bere certum aut a patre accepturum aut relicturum liberis
arbitretur. quid enim refert aedis aut fundum relictum 74
a patre aut aliqua ratione habere bene partum, si incer-
tum est, quae patrimonia tua iure mancipii sunt, ea pos-
sisne retinere; si parum communitum ius est civile ac
publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest?
quid, inquam, prodest fundum habere, si, quae diligen-
tissime descripta a maioribus iura finium, possessionum,
aquarum itinerumque sunt, haec perturbari aliqua ratione
commutarique possunt? mihi credite, maior hereditas uni
cuique nostrum venit in isdem bonis a iure et a legibus

quam ab eis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt; nam
ut perveniat ad me fundus, testamento alicuius fieri pot-
est; ut retineam quod meum factum est, sine iure civili
fieri non potest. fundus a patre relinqui potest; at usu-
capio fundi, hoc est, finis sollicitudinis ac periculi litium,
non a patre relinquitur, sed a legibus. aquae ductus,
haustus, iter, actus a patre, sed rata auctoritas harum
75 rerum omnium ab iure civili sumitur. quapropter non
minus diligenter ea, quae a maioribus accepistis, publica
patrimonia iuris quam privatae rei vestrae retinere debe-
tis, non solum quod haec iure civili saepta sunt, verum
etiam quod patrimonium unius incommodo dimittetur, ius
27 amitti non potest sine magno incommodo civitatis. in
hac ipsa causa, recuperatores, si hoc nos non obtinemus,
vi armatis hominibus deiectum esse eum, quem vi arma-
tis hominibus pulsum fugatumque esse constet, Caecina
rem non amittet, quam ipsam animo forti, si tempus ita
ferret, amitteret, in possessionem in praesentia non re-
76 stituetur; nihil amplius: populi Romani causa, civitatis
ius, bona, fortunae possessionesque omnium in dubium
incertumque revocabuntur; vestra auctoritate hoc consti-
tuetur, hoc praescribetur: quicum tu posthac de posses-
sione contendes, eum, si ingressum modo in praedium
deieceris, restituas oportebit; sin autem ingredienti eum
armata multitudine obvius fueris et ita venientem reppu-
leris, fugaris, averteris, non restitues. *sin* iuris haec
vox est, esse vim non in caede solum, sed etiam in animo,
libidinis, nisi cruor appareat, vim non esse factam; iu-
ris, deiectum esse, qui prohibitus sit, libidinis, nisi ex
eo loco, ubi vestigium impresserit, deici neminem posse;
77 iuris rem et sententiam et aequitatem plurimum valere
oportere, libidinis verbo ac littera ius omne intorqueri,
vos statuite, recuperatores, utrae voces vobis honestiores
et utiliores esse videantur.

Hoc loco percommode accidit, quod non adest is, qui paulo ante adfuit et adesse nobis frequenter in hac causa solet, vir ornatissimus, C. Aquilius — nam ipso praesente de virtute eius et prudentia timidius dicerem, quoniam et ipse pudore quodam adficeretur ex sua laude et me similis ratio pudoris a praesentis laude tardaret — cuius auctori-

tati dictum est ab illa causa concedi nimium non opor-
tere; nec vereor de tali viro ne plus dicam quam vos aut
sentiatis aut apud vos commemorari velitis. quapropter 78
hoc dicam, numquam eius auctoritatem nimium valere,
cuius prudentiam populus Romanus in cavendo, non in
decipiendo perspexerit; qui iuris civilis rationem num-
quam ab aequitate seiunxerit; qui tot annos ingenium,
laborem, fidem suam populo Romano promptam exposi-
tamque praebuerit; qui ita iustus sit et bonus vir, ut
natura, non disciplina, consultus esse videatur; ita peri-
tus ac prudens, ut ex iure civili non scientia solum quae-
dam, verum etiam bonitas nata videatur; cuius tantum
sit ingenium, ita prompta fides, ut quicquid inde haurias
purum te liquidumque haurire sentias: qua re permagnam 79
initis a nobis gratiam, cum eum auctorem defensionis
esse dicitis; illud autem miror cum vos aliquem contra
me sentire dicatis, cur meum auctorem vos pro me ap-
pelletis, vestrum non nominetis. verum tamen quid ait
vester iste auctor? QUIBUS QUIDQUE VERBIS ACTUM PRONUN-
TIATUMQUE SIT. conveni ego ex isto genere consultorum 28
non neminem, ut opinor, istum ipsum, quo vos auctore
rem istam agere et defensionem causae constituere vos
dicitis; qui cum istam disputationem mecum ingressus
esset, non posse probari quemquam esse deiectum, nisi
ex eo loco, in quo fuisset, rem et sententiam interdicti
mecum facere fatebatur, verbo me excludi dicebat, a verbo
autem posse recedi non arbitrabatur. cum exemplis uterer 80
multis ex omni memoria antiquitatis, a verbo et ab scripto
plurimis saepe in rebus ius et aequi bonique rationem
esse seiunctam, semperque id valuisse plurimum, quod
in se auctoritatis habuisset aequitatisque plurimum, con-
solatus est me et ostendit in hac ipsa causa nihil esse
quod laborarem; nam verba ipsa sponsionis facere me-
cum, si vellem diligenter attendere. 'quonam' inquam
'modo?' 'quia certe' inquit 'deiectus est Caecina vi homi-
nibus armatis aliquo ex loco; si non ex eo loco, quem in
locum venire voluit, at ex eo certe, unde fugit.' 'quid
tum?' 'praetor' inquit 'interdixit, ut, unde deiectus esset,
eo restitueretur, hoc est, quicumque is locus esset, unde
deiectus esset; Aebutius autem, qui fatetur aliquo ex loco

deiectum esse Caecinam, is quoniam se restituisse dixit, 81 necesse est male fecerit sponsionem.' quid est, Piso? placet tibi nos pugnare verbis? placet causam iuris et aequitatis et non nostrae possessionis, sed omnino possessionum omnium constituere in verbo? ego quid mihi videretur, quid a maioribus factitatum, quid horum auctoritate, quibus iudicandum est, dignum esset ostendi: id verum, id aequum, id utile omnibus esse spectari quo consilio et qua sententia, non quibus quidque verbis esset actum. tu me ad verbum vocas: non ante veniam, quam recusaro: nego oportere, nego obtineri posse, nego ullam rem esse quae aut comprehendi satis aut caveri aut excipi possit, si aut praeterito aliquo verbo aut ambigue posito re et sententia cognita non id, quod intellegitur, 29 82 sed id, quod dicitur, valebit. quoniam satis recusavi, venio iam quo vocas: quaero abs te simne deiectus, non de Fulciniano fundo; neque enim praetor, si ex eo fundo essem deiectus, ita me restitui iussit, sed eo, unde deiectus essem; sum ex proximo vicini fundo deiectus, qua adibam ad istum fundum; sum de via, sum certe alicunde, sive de privato sive de publico: eo restitui sum iussus. restituisse te dixti: nego me ex decreto praetoris restitutum esse. quid ad haec dicimus? aut tuo, quem ad modum dicitur, gladio aut nostro defensio tua conficiatur 83 necesse est. si ad interdicti sententiam confugis et de quo fundo actum sit tum, cum Aebutius restituere iubebatur, id quaerendum esse dicis neque aequitatem rei verbi laqueo capi putas oportere, in meis castris praesidiisque versaris; mea, mea est ista defensio, ego hoc vociferor, ego omnis homines deosque testor: cum maiores vim armatam nulla iuris defensione texerint, non vestigium eius, qui deiectus sit, sed factum illius, qui deiecerit, in iudicium venire; deiectum esse qui fugatus sit, vim esse 84 factam cui periculum mortis sit iniectum. sin hunc locum fugis et reformidas et me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias et ad omnis litterarum angulos revocas, in eis ipsis intercludere insidiis, quas mihi conaris opponere: 'non deieci, sed reieci.' peracutum hoc tibi videtur, hic est mucro defensionis tuae: in eum ipsum causa tua incurrat necesse est. ego

enim tibi refero: 'si non sum ex eo loco deiectus, quo
prohibitus sum accedere, at ex eo sum deiectus, quo ac-
cessi, unde fugi. si praetor non distinxit locum, quo me
restitui iuberet, et restitui iussit, non sum ex edicto re-
stitutus. velim, recuperatores, hoc totum si vobis ver- 85
sutius, quam mea consuetudo defendendi fert, videbitur,
sic existimetis: primum alium, non me excogitasse, deinde
huius rationis non modo non inventorem, sed ne proba-
torem quidem esse me, idque me non ad meam defen-
sionem attulisse, sed illorum defensioni rettulisse; me
posse pro meo iure dicere neque in hac re, quam ego
protuli, quaeri oportere, quibus verbis praetor inter-
dixerit, sed de quo loco sit actum, cum interdixit; neque
in vi armatorum spectari oportere in quo loco sit facta
vis, verum sitne facta; te vero nullo modo posse defen-
dere, in qua re tu velis, verba spectari oportere, in qua re 30
nolis, non oportere. verum tamen ecquid mihi respondetur 86
ad illud, quod ego iam antea dixi, non solum re et senten-
tia, sed verbis quoque hoc interdictum ita esse composi-
tum, ut nihil commutandum videretur? attendite, quaeso,
diligenter, recuperatores: est enim vestri ingenii non
meam, sed maiorum prudentiam cognoscere; non enim
id sum dicturus, quod ego invenerim, sed quod illos non
fugerit: cum de vi interdicitur, duo genera causarum
esse intellegebant, ad quae interdictum pertineret: unum,
si qui ex eo loco, ubi fuisset, se deiectum diceret; alte-
rum, si qui ab eo loco, quo veniret; et horum utrum-
que neque praeterea quicquam potest accidere, recupera-
tores. id adeo sic considerate: si qui meam familiam de 87
meo fundo deiecerit, ex eo me loco deiecerit; si qui mihi
praesto fuerit cum armatis hominibus extra meum fun-
dum et me introire prohibuerit, non ex eo, sed ab eo
loco me deiecerit. ad haec duo genera rerum unum ver-
bum, quod satis declararet utrasque res, invenerunt, ut,
sive ex fundo sive a fundo deiectus essem, uno atque
eodem interdicto restituerer: UNDE TU. hoc verbum UNDE
utrumque declarat, et ex quo loco et a quo loco. unde
deiectus est Cinna? ex urbe. unde Telesinus? ab urbe.
unde deiecti Galli? a Capitolio. unde, qui cum Graccho
fuerunt? ex Capitolio. videtis igitur, hoc uno verbo UNDE 88

significari duas res, et ex quo et a quo. cum autem eo restitui iubet, ita iubet, ut, si Galli a maioribus nostris postularent, ut eo restituerentur, unde deiecti essent, et aliqua vi hoc adsequi possent, non, opinor, eos in cuniculum, qua adgressi erant, sed in Capitolium restitui oporteret. hoc enim intellegitur: UNDE DEIECISTI, sive ex quo loco sive a quo loco, EO RESTITUAS. hoc iam simplex est, in eum locum restituas: sive ex hoc loco deiecisti, restitue in hunc locum, sive ab hoc loco, restitue in eum locum, non ex quo, sed a quo deiectus est. ut si qui ex alto cum ad patriam accessisset, tempestate subito reiectus optaret, ut cum a patria deiectus esset, eo restitueretur, hoc, opinor, optaret, ut a quo loco depulsus esset, in eum se fortuna restitueret, non in salum, sed in ipsam urbem, quam petebat, sic, quoniam verborum vim necessario similitudine rerum aucupamur, qui postulat, ut, a quo loco deiectus est, hoc est, unde deiectus est, eo restituatur, hoc postulat, ut in eum ipsum
31 89 locum restituatur. cum verba nos eo ducunt tum res ipsa hoc sentire atque intellegere cogit. etenim, Piso, — redeo nunc ad illa principia defensionis meae — si quis te ex aedibus tuis vi hominibus armatis deiecerit, quid ages? opinor, hoc interdicto, quo nos usi sumus, persequere. quid? si qui iam de foro redeuntem armatis hominibus domum tuam te introire prohibuerit, quid ages? utere eodem interdicto. cum igitur praetor interdixerit, unde deiectus es, ut eo restituaris, tu hoc idem, quod ego dico et quod perspicuum est, interpretabere: cum illud verbum UNDE in utramque rem valeat, eoque [tu] restitui sis iussus, tam te in aedis tuas restitui oportere, si e vestibulo, quam si ex interiore aedium parte deiectus sis.

90 Ut vero iam, recuperatores, nulla dubitatio sit, sive rem sive verba spectare voltis, quin secundum nos iudicetis, exoritur hic [iam] obrutis rebus omnibus et perditis illa defensio, eum deici posse, qui tum possideat, qui non possideat, nullo modo posse; itaque si ego sim a tuis aedibus deiectus, restitui non oportere, si ipse sis, oportere. numera quam multa in ista defensione falsa sint, Piso; ac primum illud attende, te iam ex illa ratione esse depulsum, quod negabas quemquam deici posse, nisi

inde, ubi tum esset; iam posse concedis: eum qui non possideat, negas deici posse. cur ergo aut in illud coti- 91
dianum interdictum UNDE ILLE ME VI DEIECIT, additur CUM EGO POSSIDEREM, si deici nemo potest, qui non possidet, aut in hoc interdictum, DE HOMINIBUS ARMATIS, non additur, si oportet quaeri possederit necne? negas deici, nisi qui possideat: ostendo, si sine armatis coactisve hominibus deiectus quispiam sit, eum, qui fateatur se deiecisse, vincere sponsionem, si ostendat eum non possedisse. negas deici, nisi qui possideat: ostendo ex hoc interdicto DE ARMATIS HOMINIBUS, qui possit ostendere non possedisse eum, qui deiectus sit, condemnari tamen sponsionis necesse esse 32
si fateatur esse *sic* deiectum. dupliciter homines deiciun- 92
tur, aut sine coactis armatisve hominibus aut per eius modi rationem atque vim. ad duas dissimilis res duo diiuncta interdicta sunt: in illa vi cotidiana non satis est posse docere se deiectum, nisi ostendere potest, cum possideret, tum deiectum; ne id quidem satis est, nisi docet ita se possedisse, ut nec vi nec clam nec precario possederit. itaque is, qui se restituisse dixit, magna voce saepe confiteri solet se vi deiecisse, verum illud addit: 'non possidebat,' vel etiam, cum hoc ipsum concessit, vincit tamen sponsionem, si planum facit ab se illum aut vi aut clam aut precario possedisse. videtisne quot defensionibus 93
eum, qui sine armis ac multitudine vim fecerit, uti posse maiores voluerint? hunc vero, qui ab iure, officio, [bonis] moribus ad ferrum, ad arma, ad caedem confugerit, nudum in causa destitutum videtis, ut, qui armatus de possessione contendisset, inermus plane de sponsione certaret. ecquid [igitur] interest, Piso, inter haec interdicta? ecquid interest, utrum in hoc sit additum CUM A. CAECINA POSSIDERET, necne? ecquid te ratio iuris, ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas maiorum commovet? si esset additum, de eo quaeri oporteret: additum non est, tamen oportebit? atque ego in hoc Cae- 94
cinam non defendo; possedit enim Caecina, recuperatores, et id, tametsi extra causam est, percurram tamen brevi, ut non minus hominem ipsum quam ius commune defensum velitis. Caesenniam possedisse propter usum fructum non negas: qui colonus habuit conductum de Caesennia

fundum, cum idem ex eadem conductione fuerit in fundo, dubium est quin, si Caesennia tum possidebat, cum erat colonus in fundo, post eius mortem heres [eodem iure] possederit? deinde ipse Caecina cum circuiret praedia, venit in istum fundum, rationes a colono accepit. sunt
95 in eam rem testimonia. postea cur, Aebuti, de isto potius fundo quam de alio, si quem habes, Caecinae denuntiabas, si Caecina non possidebat? ipse porro Caecina cur se moribus deduci volebat, idque tibi de amicorum [de his de Aquilii] sententia responderat? et aequum * * *

33 At enim Sulla legem tulit. ut nihil de illo tempore, nihil de calamitate rei publicae querar, hoc tibi respondeo, ascripsisse eundem Sullam in eadem lege SI QUID IUS NON ESSET ROGARIER, EIUS EA LEGE NIHILUM ROGATUM. *ec*quid est quod ius non sit, quod populus iubere aut vetare non possit? ut ne longius abeam, declarat ipsa ascriptio esse aliquid; nam nisi esset, hoc in omnibus legibus non
96 ascriberetur. sed quaero de te putesne, si populus iusserit me tuum aut item te meum servum esse, id iussum ratum atque firmum futurum? perspicis hoc nihil esse et fateris; qua in re primum illud concedis, non quicquid populus iusserit, ratum esse oportere; deinde nihil rationis adfers, quam ob rem, si libertas adimi nullo modo possit, civitas possit; nam et eodem modo de utraque re traditum nobis est, et, si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest. qui enim potest iure Quiritium
97 liber esse is, qui in numero Quiritium non est? atque ego hanc adulescentulus causam, cum agerem contra hominem disertissimum nostrae civitatis, C. Cottam, probavi: cum Arretinae mulieris libertatem defenderem et Cotta xviris religionem iniecisset non posse nostrum sacramentum iustum iudicari, quod Arretinis adempta civitas esset, [et] ego vehementius contendissem civitatem adimi non potuisse, xviri prima actione non iudicaverunt; postea re quaesita et deliberata sacramentum nostrum iustum iudicaverunt; atque hoc et contra dicente Cotta et Sulla vivo iudicatum est. iam vero in ceteris rebus ut omnes, qui in eadem causa sunt, et lege agant et suum ius persequantur et omni iure civili sine cuiusquam aut magistratus aut iudicis aut periti hominis [aut imperiti]

dubitatione utantur, quid ego commemorem? dubium
esse nemini vestrum certo *scio*. quaeri hoc solere me 98
non praeterit — ut ex me ea, quae tibi in mentem non
veniunt, audias — quem ad modum, si civitas adimi non
possit, in colonias Latinas saepe nostri cives profecti
sint: aut sua voluntate aut legis multa profecti sunt,
quam multam si sufferre voluissent, manere in civitate
potuissent. quid? quem pater patratus dedidit aut suus 34
pater populusve vendidit, quo is iure amittit civitatem?
ut religione civitas solvatur, civis Romanus deditur; qui
cum est acceptus, est eorum, quibus est deditus; si non
accipiunt, ut Mancinum Numantini, retinet integram cau-
sam et ius civitatis. si pater vendidit, eum, quem in
suam potestatem susceperat, ex potestate dimittit. iam 99
populus cum eum vendit, qui miles factus non est, non
adimit ei libertatem, sed iudicat non esse eum liberum,
qui ut liber sit, adire periculum noluit; cum autem incen-
sum vendit, hoc iudicat, cum ei, qui in servitute iusta
fuerunt, censu liberentur, eum, qui, cum liber esset,
censeri noluerit, ipsum sibi libertatem abiudicavisse. quod
si maxime hisce rebus adimi libertas aut civitas potest,
non intellegunt, qui haec commemorant, si per has ra-
tiones maiores adimi posse voluerunt, alio modo noluisse?
nam ut haec ex iure civili proferunt, sic adferant velim, 100
quibus lege aut rogatione civitas aut libertas erepta sit.
nam quod ad exsilium attinet, perspicue intellegi potest
quale sit: exsilium enim non supplicium est, sed perfu-
gium portusque supplicii; nam quia volunt aliquam poe-
nam subterfugere aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc
est, sedem ac locum mutant. itaque nulla in lege nostra
reperietur, ut apud ceteras civitates, maleficium ullum
exsilio esse multatum; sed cum homines vincula, neces
ignominiasque vitant, quae sunt legibus constitutae, con-
fugiunt quasi ad aram in exsilium; qui si in civitate legis
vim subire vellent, non prius civitatem quam vitam amit-
terent: quia nolunt, non adimitur eis civitas, sed ab eis
relinquitur atque deponitur. nam cum ex nostro iure
duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur haec
civitas denique, cum is, qui profugit, receptus est in ex- 35
silium, hoc est, in aliam civitatem. non me praeterit, 101

recuperatores, tametsi de hoc iure permulta praetereo,
tamen me longius esse prolapsum, quam ratio vestri iu-
dicii postularit; verum id feci, non quo vos hanc in hac
causa defensionem desiderare arbitrarer, sed ut omnes
intellegerent nec ademptam cuiquam civitatem esse ne-
que adimi posse: hoc cum eos scire volui, quibus Sulla
voluit iniuriam facere, tum omnis ceteros novos veteres-
que civis; neque enim ratio adferri potest, cur, si cui-
quam novo civi potuerit adimi civitas, non omnibus pa-
102 triciis, omnibus antiquissimis civibus possit. nam ad
hanc quidem causam nihil hoc pertinuisse primum ex eo
intellegi potest, quod vos de ea re iudicare non debetis,
deinde quod Sulla ipse ita tulit de civitate, ut non sustu-
lerit horum nexa atque hereditates; iubet enim eodem
iure esse, quo fuerint Ariminenses; quos quis ignorat
duodecim coloniarum fuisse et a civibus Romanis here-
ditates capere potuisse?

Quod si adimi civitas A. Caecinae lege potuisset,
magis illam rationem tamen omnes boni quaereremus,
quem ad modum spectatissimum pudentissimumque ho-
minem, summo consilio, summa virtute, summa aucto-
ritate domestica praeditum, levatum iniuria civem re-
tinere possemus, quam uti nunc, cum de iure civitatis
nihil potuerit deperdere, quisquam exsistat, nisi tui,
Sexte, similis et stultitia et impudentia, qui huic adem-
103 ptam civitatem esse dicat; qui, quoniam, recuperatores,
suum ius non deseruit neque quicquam illius audaciae
petulantiaeque concessit, de reliquo iam communem cau-
36 sam populique ius in vestra fide ac religione deponit. is
homo est, ita se probatum vobis vestrique similibus sem-
per voluit, ut id non minus in hac causa laborarit ne
inique contendere aliquid quam ne dissolutius rem re-
linquere videretur, nec minus veritus sit ne contemnere
Aebutium quam ne ab eo contemptus esse existimaretur.
104 quapropter, si quid extra iudicium est, quod homini tri-
buendum sit, habetis hominem singulari pudore [virtute
cognita] et spectata fide, amplissimum totius Etruriae
[hominem], in utraque fortuna cognitum multis signis et
virtutis et humanitatis; si quid in contraria parte in ho-
mine offendendum est, habetis eum, ut nihil dicam am-

plius, qui se homines coëgisse fateatur: sin hominibus remotis de causa quaeritis, cum iudicium de vi sit, is qui arguitur, vim se hominibus armatis fecisse fateatur, verbo se, non aequitate, defendere conetur, id quoque ei verbum ipsum ereptum esse videatis; auctoritatem sapientissimorum hominum facere nobiscum; in iudicium non venire utrum A. Caecina possederit necne, tamen doceri possedisse; multo etiam minus quaeri A. Caecinae fundus sit necne, me tamen id ipsum docuisse, fundum esse Caecinae; cum haec ita sint, statuite quid vos tempora rei publicae de armatis hominibus, quid illius confessio de vi, quid nostra decisio de aequitate, quid ratio interdicti de iure admoneat ut iudicetis.

M. TULLII CICERONIS
DE IMPERIO CN. POMPEII AD QUIRITES ORATIO.

1 1 Quamquam mihi semper frequens conspectus vester
multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum am-
plissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites,
tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime
patuit, non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae ra-
tiones ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt: nam cum
antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attin-
gere auderem statueremque nihil huc nisi perfectum in-
genio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum
2 tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. ita
neque hic locus vacuus umquam fuit ab eis, qui vestram
causam defenderent, et meus labor in privatorum peri-
culis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum
est amplissimum consecutus: nam cum propter dilationem
comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renuntia-
tus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudica-
retis et quid aliis praescriberetis. nunc cum et auctori-
tatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis
esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum
homini vigilanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi
exercitatio potuit adferre, certe et si quid auctoritatis in
me est, apud eos utar, qui eam mihi dederunt, et si quid
in dicendo consequi possum, eis ostendam potissimum,
qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse
3 duxerunt. atque illud in primis mihi laetandum iure esse
video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione di-
cendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini
possit: dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari ex-
imiaque virtute; huius autem orationis difficilius est ex-
itum quam principium invenire; ita mihi non tam copia
quam modus in dicendo quaerendus est.

Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec 2 4 omnis causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris vectigalibus ac sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane, quorum alter relictus, alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur. equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae; qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos 5 exustos esse compluris; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; L. Lucullum magnis rebus gestis ab eo bello discedere; huic qui successerit non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

Causa quae sit videtis; nunc quid agendum sit con- 6 siderate. primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum.

Genus est belli eius modi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat; in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus cum magna in omnibus rebus tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum. et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras 3 7 gentis atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula [Mithridatico] bello superiore concepta, quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die tota in Asia, tot in civitatibus, uno nuntio atque una significatione [litterarum] civis Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat

et ita regnat, ut se non Ponti neque Cappadociae latebris
occultare velit, sed emergere ex patrio regno atque in
8 vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. etenim
adhuc ita nostri cum illo rege contenderunt imperatores,
ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent:
triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithri-
date, duo fortissimi viri et summi imperatores, sed ita
triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. verum
tamen illis imperatoribus laus est tribuenda quod egerunt,
venia danda quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello
Sullam in Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit.
4 9 Mithridates autem omne reliquum tempus non ad obli-
vionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit;
qui [postea] cum maximas aedificasset ornassetque clas-
sis exercitusque permagnos quibuscumque ex gentibus po-
tuisset comparasset et se Bosporanis finitimis suis bellum
inferre simularet, usque in Hispaniam legatos ac litteras
misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus,
ut, cum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis
uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique
gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio di-
10 micaretis. sed tamen alterius partis periculum, Sertoria-
nae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac
roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari
virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo
summo viro est administrata, ut initia illa rerum gesta-
rum magna atque praeclara non felicitati eius, sed vir-
tuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non
culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur. sed de
Lucullo dicam alio loco et ita dicam, Quirites, ut neque
vera laus ei detracta oratione mea neque falsa adficta
11 esse videatur; de vestri imperii dignitate atque gloria,
quoniam is est exorsus orationis meae, videte quem vo-
bis animum suscipiendum putetis.

5 Maiores nostri saepe mercatoribus aut naviculariis
nostris iniuriosius tractatis bella gesserunt: vos tot mili-
bus civium Romanorum uno nuntio atque uno tempore
necatis quo tandem animo esse debetis? legati quod erant
appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Grae-
ciae lumen exstinctum esse voluerunt: vos eum regem

inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani con-
sularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio ex-
cruciatum necavit? illi libertatem imminutam civium Ro-
manorum non tulerunt: vos ereptam vitam neglegetis?
ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos
legatum omni supplicio interfectum relinquetis? videte 12
ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii glo-
riam tradere, sic vobis turpissimum sit, id quod acce-
pistis, tueri et conservare non posse.

Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac
discrimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? regno
est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani at-
que amicus; imminent duo reges toti Asiae non solum
vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis;
civitates autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum
auxilium exspectare propter periculi magnitudinem cogun-
tur; imperatorem a vobis certum deposcere, cum prae-
sertim vos alium miseritis, neque audent neque se id fa-
cere sine summo periculo posse arbitrantur. vident et 13
sentiunt hoc idem quod vos, unum virum esse, in quo
summa sint omnia, et eum propter esse, quo etiam carent
aegrius; cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille
ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium re-
pressos esse intellegunt ac retardatos. hi vos, quoniam
libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut
ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quo-
rum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam ma-
gis, quod ceteros in provinciam eius modi homines cum
imperio mittimus, ut etiam si ab hoste defendant, tamen
ipsorum adventus in urbis sociorum non multum ab ho-
stili expugnatione differant, hunc audiebant antea, nunc
praesentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine,
tanta humanitate, ut ei beatissimi esse videantur, apud
quos ille diutissime commoratur.

Qua re si propter socios nulla ipsi iniuria lacessiti 6 14
maiores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis,
cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit
iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperii
vestri dignitate defendere, praesertim cum de maximis
vestris vectigalibus agatur? nam ceterarum provinciarum

vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut eis ad ipsas provincias
tutandas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima
est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum
et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae
exportantur, facile omnibus terris antecellat. itaque haec
vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis
dignitatem retinere voltis, non modo a calamitate, sed
15 etiam a metu calamitatis est defendenda; nam in ceteris
rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur;
at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam
metus ipse adfert calamitatem: nam cum hostium copiae
non longe absunt, etiam si inruptio nulla facta est, tamen
pecuaria relinquitur, agri cultura deseritur, mercatorum
navigatio conquiescit; ita neque ex portu neque ex de-
cumis neque ex scriptura vectigal conservari potest: qua
re saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque
16 uno belli terrore amittitur. quo tandem igitur animo esse
existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut
eos, qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum ma-
ximis copiis propter adsint? cum una excursio equitatus
perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cum
publicani familias maximas, quas in saltibus habent, quas
in agris, quas in portubus atque custodiis, magno peri-
culo se habere arbitrentur? putatisne vos illis rebus frui
posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaritis non
solum, ut ante dixi, calamitate, sed etiam calamitatis
formidine liberatos?

7 17 Ac ne illud quidem vobis neglegendum est, quod
mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli
genere dicturus, quod ad multorum bona civium Roma-
norum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Qui-
rites, habenda est ratio diligenter: nam et publicani, ho-
mines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et
copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum
per se res et fortunae vobis curae esse debent — etenim
si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus,
eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum cete-
18 rorum ordinum recte esse dicemus —; deinde ex ceteris
ordinibus homines gnavi atque industrii partim ipsi in
Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debe-

tis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas conlocatas habent. est igitur humanitatis vestrae magnum numerum eorum civium calamitate prohibere, sapientiae videre multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse; etenim primum illud parvi refert, nos publica his amissis [vectigalia] postea victoria recuperare; neque enim isdem redimendi facultas erit propter calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. deinde 19
quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus: nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse; non enim possunt una in civitate multi rem ac fortunas amittere, ut non plures secum in eandem trahant calamitatem. a quo periculo prohibete rem publicam et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret; ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. qua re videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine 8 20
pauca dicam. potest hoc enim dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum: in quo maxime elaborandum est ne forte *ea* vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. atque ut omnes intellegant me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico eius adventu maximas Mithridati copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, adsiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem impera- 21
tore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammata raperetur, supe-

ratam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas ac refertas ceterasque urbis Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas, regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentis supplicem contulisse, atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. satis opinor haec esse laudis atque ita, Quirites, ut hoc vos intellegatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex
9 22 hoc loco esse laudatum. requiretur fortasse nunc quem ad modum, cum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. cognoscite, Quirites; non enim hoc sine causa quaeri videtur. primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur, quam praedicant in fuga fratris sui membra in eis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum conlectio dispersa maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret: sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit: haec dum nostri conligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit; ita illum in persequendi studio maeror, hos laetitia tar-
23 davit. hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et adflictum erexit perditumque recreavit; cuius in regnum postea quam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt; erat enim metus iniectus eis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello neque temptandas putavit; erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum; ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur.

noster autem exercitus, tametsi urbem ex Tigrani regno
ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia lon-
ginquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur.
hic iam plura non dicam; fuit enim illud extremum, ut 24
ex eis locis a militibus nostris reditus magis maturus
quam processio longior quaereretur. Mithridates autem
et suam manum iam confirmarat, [et eorum, qui se ex
ipsius regno conlegerant,] et magnis adventiciis auxiliis
multorum regum et nationum iuvabatur. iam hoc fere
sic fieri solere accepimus, ut regum adflictae fortunae
facile multorum opes adliciant ad misericordiam, maxime-
que eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, ut
eis nomen regale magnum et sanctum esse videatur: ita- 25
que tantum victus efficere potuit, quantum incolumis num-
quam est ausus optare; nam cum se in regnum suum re-
cepisset, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem ac-
ciderat, ut illam, postea quam pulsus erat, terram um-
quam attingeret, sed in exercitum nostrum clarum atque
victorem impetum fecit. sinite hoc loco, Quirites, sicut
poëtae solent, qui res Romanas scribunt, praeterire me
nostram calamitatem, quae tanta fuit, ut eam ad auris
[Luculli] imperatoris non ex proelio nuntius, sed ex ser-
mone rumor adferret. hic in illo ipso malo gravissima- 26
que belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex
parte eis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro
iussu coactus, qui imperii diuturnitati modum statuendum
vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipen-
diis confecti erant, dimisit, partem M' Glabrioni tradidit.
multa praetereo consulto, sed ea vos coniectura perspi-
cite, quantum illud bellum factum putetis, quod coniun-
gant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, susci-
piant integrae gentes, novus imperator noster accipiat
vetere exercitu pulso.

Satis mihi multa verba fecisse videor, qua re esset 10 27
hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine pericu-
losum: restat ut de imperatore ad id bellum deligendo ac
tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur. utinam,
Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tan-
tam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset,
quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello prae-

ficiendum putaretis! nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit, quae res est quae cuiusquam animum in hac causa
28 dubium facere possit? ego enim sic existimo, in summo imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.

Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit, qui e ludo atque e pueritiae disciplinis bello maximo atque acerrimis hostibus ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est, qui extrema pueritia miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adulescentia maximi ipse exercitus imperator; qui saepius cum hoste conflixit quam quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit quam ceteri legerunt, pluris provincias confecit quam alii concupiverunt, cuius adulescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita? quod denique genus esse belli potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae? civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, [mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus,] servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu positam militari, quae huius viri scientiam fugere possit.

11
29 Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest oratio par inveniri? quid est quod quisquam aut illo dignum aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit adferre? neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae volgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus,
30 non fuerunt. testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla huius virtute et subsidio confessus est liberatam; testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed consilii celeritate explicavit; testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum

sanguine redundavit; testis est Gallia, per quam legioni-
bus nostris iter in Hispaniam Gallorum internicione pa-
tefactum est; testis est Hispania, quae saepissime plurimos
hostis ab hoc superatos prostratosque conspexit; testis est
iterum et saepius Italia, quae cum servili bello taetro
periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expe-
tivit, quod bellum exspectatione eius attenuatum atque
imminutum est, adventu sublatum ac sepultum; testes 31
nunc vero iam omnes orae atque omnes exterae gentes ac
nationes, denique maria omnia cum universa tum in sin-
gulis oris omnes sinus atque portus. quis enim toto mari
locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium,
ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? quis na-
vigavit qui non se aut mortis aut servitutis periculo com-
mitteret, cum aut hieme aut referto praedonum mari na-
vigaret? hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam
late divisum atque dispersum quis umquam arbitraretur
aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis
ab uno imperatore confici posse? quam provinciam tenuistis 32
a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vo-
bis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio
classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas
esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a prae-
donibus captas urbis esse sociorum? sed quid ego lon- 12
ginqua commemoro? fuit hoc quondam, fuit proprium
populi Romani longe a domo bellare et propugnaculis im-
perii sociorum fortunas, non sua tecta defendere: sociis
ego nostris mare per hos annos clausum fuisse dicam,
cum exercitus vestri numquam a Brundisio nisi hieme
summa transmiserint? qui ad vos ab exteris nationibus
venirent, captos querar, cum legati populi Romani re-
dempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam,
cum duodecim secures in praedonum potestatem pervene-
rint? Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas 33
urbis, innumerabilisque alias captas esse commemorem,
cum vestros portus atque eos portus, quibus vitam ac
spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciatis?
an vero ignoratis portum Caietae celeberrimum ac plenis-
simum navium inspectante praetore a praedonibus esse
direptum, ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum

praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse
sublatos? nam quid ego Ostiense incommodum atque
illam labem atque ignominiam rei publicae querar, cum
prope inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi
Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque op-
pressa est? pro di immortales! tantamne unius hominis
incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem ad-
ferre rei publicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium
Tiberinum classem hostium videbatis, ei nunc nullam
34 intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? at-
que haec qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen
a me in dicendo praetereunda non sunt. quis enim um-
quam aut obeundi negotii aut consequendi quaestus stu-
dio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus con-
ficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli
impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigan-
dum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sar-
diniam cum classe venit atque haec tria frumentaria sub-
sidia rei publicae firmissimis praesidiis classibusque mu-
35 nivit; inde cum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis
et Gallia [transalpina] praesidiis ac navibus confirmata,
missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnem-
que Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classi-
bus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem ut
Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam
ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit; omnes,
qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique
sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dedide-
runt; idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphy-
liam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis
non ademit obsidesque imperavit. ita tantum bellum,
tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello
omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius
extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media
13 aestate confecit. est haec divina atque incredibilis virtus
36 imperatoris. quid ceterae, quas paulo ante commemorare
coeperam, quantae atque quam multae sunt? non enim
bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore
quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae huius ad-
ministrae comitesque virtutis; ac primum quanta inno-

centia debent esse imperatores, quanta deinde in omnibus
rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto
ingenio, quanta humanitate? quae breviter qualia sint in
Cn. Pompeio consideremus; summa enim omnia sunt,
Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa
per sese cognosci atque intellegi possunt. quem enim 37
imperatorem possumus ullo in numero putare, cuius in
exercitu centuriatus veneant atque venierint? quid hunc
hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui
pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administran-
dum aut propter cupiditatem provinciae magistratibus di-
viserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit?
vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videa-
mini qui haec fecerint; ego autem nomino neminem; qua
re irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit
confiteri. itaque propter hanc avaritiam imperatorum
quantas calamitates, quocumque ventum est, nostri exer-
citus ferant quis ignorat? itinera quae per hosce annos 38
in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri
imperatores fecerint recordamini, tum facilius statuetis
quid apud exteras nationes fieri existimetis. utrum pluris
arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis
hostium urbis an hibernis sociorum civitates esse deletas?
neque enim potest exercitum is continere imperator, qui
se ipse non continet, neque severus esse in iudicando,
qui alios in se severos esse iudices non volt. hic miramur 39
hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius legiones
sic in Asiam pervenerint, ut non modo manus tanti exer-
citus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse
dicatur? iam vero quem·ad modum milites hibernent co-
tidie sermones ac litterae perferuntur: non modo ut sum-
ptum faciat in militem nemini vis adfertur, sed ne cu-
pienti quidem cuiquam permittitur; hiemis enim, non
avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque 14
amicorum tectis esse voluerunt. age vero ceteris in rebus 40
quali sit temperantia considerate: unde illam tantam ce-
leritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis?
non enim illum eximia vis remigum aut ars inaudita quae-
dam gubernandi aut venti aliqui novi tam celeriter in ul-
timas terras pertulerunt, sed eae res, quae ceteros remo-

rari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu
ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem,
non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad
cognitionem, non denique labor ipse ad quietem; postremo
signa et tabulas ceteraque ornamenta Graecorum oppi-
dorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille
41 ne visenda quidem existimavit. itaque omnes nunc in eis
locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe mis-
sum, sed de caelo delapsum intuentur; nunc denique in-
cipiunt credere fuisse homines Romanos hac quondam
continentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac
falso memoriae proditum videbatur; nunc imperii vestri
splendor illis gentibus lucem adferre coepit; nunc intelle-
gunt non sine causa maiores suos tum, cum ea temperan-
tia magistratus habebamus, servire populo Romano quam
imperare aliis maluisse. iam vero ita faciles aditus ad
eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum in-
iuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus ex-
42 cellit, facilitate infimis par esse videatur. iam quantum
consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in
quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Qui-
rites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis. fidem vero
eius quantam inter socios existimari putatis, quam hostes
omnes omnium generum sanctissimam iudicarint? huma-
nitate iam tanta est, ut difficile dictu sit utrum hostes
magis virtutem eius pugnantes timuerint an mansuetu-
dinem victi dilexerint. et quisquam dubitabit quin huic
hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia
nostrae memoriae bella conficienda divino quodam con-
silio natus esse videatur?

15
43 Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis
multum atque in imperio militari valet, certe nemini du-
bium est quin ea re idem ille imperator plurimum possit.
vehementer autem pertinere ad bella administranda quid
hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment
quis ignorat, cum sciamus homines in tantis rebus ut aut
contemnant aut metuant aut oderint aut ament, opinione
non minus et fama quam aliqua ratione certa commoveri?
quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit?
cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod

maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? an vero ullam usquam esse oram tam desertam 44
putatis quo non illius dici fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? itaque ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem quantum [huius] auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est unius hominis spe ac nomine, quantam vix in summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. iam accepta in Ponto calamitate ex eo proelio, de quo 45
vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit qui tantum auctoritate perfecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit qui ipso nomine ac rumore defenderit? age 16 46
vero illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostis populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dediderunt! quod *a* communi Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnis Cretensium civitates dedere velle dixerunt! quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum semper iudicavit, ei, quibus erat [semper] molestum ad eum potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt. potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quan-

tum apud illos reges, quantum apud exteras nationes
valituram esse existimetis.

47 Reliquum est ut de felicitate, quam praestare de se
ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero
possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum,
timide et pauca dicamus. ego enim sic existimo: Maximo,
Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatori-
bus non solum propter virtutem, sed etiam propter for-
tunam saepius imperia mandata atque exercitus esse com-
missos; fuit enim profecto quibusdam summis viris quae-
dam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas
bene gerendas divinitus adiuncta fortuna; de huius autem
hominis felicitate, de quo nunc agimus, hac utar modera-
tione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam
esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare
videamur, ne aut invisa dis immortalibus oratio nostra
48 aut ingrata esse videatur. itaque non sum praedicaturus
quantas ille res domi militiae, terra marique, quantaque
felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus non modo
cives adsenserint, socii obtemperarint, hostes oboedierint,
sed etiam venti tempestatesque obsecundarint: hoc bre-
vissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse,
qui ab dis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet
optare, quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium
detulerunt. quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Qui-
rites, cum communis salutis atque imperii tum ipsius
hominis causa, sicuti facitis, velle et optare debetis.

49 Qua re cum et bellum sit ita necessarium, ut neglegi
non possit, ita magnum, ut adcuratissime sit administran-
dum, et cum ei imperatorem praeficere possitis, in quo
sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima au-
ctoritas, egregia fortuna, dubitatis, Quirites, quin hoc
tantum boni, quod vobis ab dis immortalibus oblatum et
datum est, in rem publicam conservandam atque ampli-
17 50 ficandam conferatis? quod si Romae Cn. Pompeius pri-
vatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat
deligendus atque mittendus; nunc cum ad ceteras summas
utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in eis
ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab eis, qui ha-
bent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur

non ducibus dis immortalibus eidem, cui cetera summa
cum salute rei publicae commissa sunt, hoc quoque
bellum regium committamus?

At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, 51
vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, item-
que summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, in-
genii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt:
quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum
valuisse et valere oportere confiteor, sed in hac causa,
tametsi cognoscetis auctoritates contrarias virorum fortis-
simorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus
ipsa re ac ratione exquirere possumus veritatem, atque
hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc dicta sunt,
eidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum
esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia.
quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sint, 52
dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia
deferri non oportere. obsolevit iam ista oratio, re multo
magis quam verbis refutata; nam tu idem, Q. Hortensi,
multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi
et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter
ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra prae-
dones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso
loco permulta item contra eam legem verba fecisti. quid? 53
tum, per deos immortalis! si plus apud populum Roma-
num auctoritas tua quam ipsius populi Romani salus et
vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis
terrae imperium teneremus? an tibi tum imperium hoc
esse videbatur, cum populi Romani legati, quaestores
praetoresque capiebantur, cum ex omnibus provinciis
commeatu et privato et publico prohibebamur, cum ita
clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem
transmarinam neque publicam iam obire possemus? quae 18 54
civitas antea umquam fuit, non dico Atheniensium, quae
satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Kartha-
giniensium, qui permultum classe ac maritimis rebus va-
luerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram me-
moriam disciplina navalis et gloria remansit; — *sed* quae
civitas umquam antea tam tenuis, *quae* tam parva insula
fuit quae non portus suos et agros et aliquam partem re-
gionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? at
hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam
ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam
nomen invictum in navalibus pugnis permanserit, magna

ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis
55 atque imperii caruit; nos, quorum maiores Antiochum
regem classe Persenque superarunt, omnibusque navali-
bus pugnis Karthaginiensis, homines in maritimis rebus
exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ei nullo in
loco iam praedonibus pares esse poteramus; nos, qui
antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnis
socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos
praestare poteramus, tum, cum insula Delos, tam procul
a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum
mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis,
parva, sine muro, nihil timebat, eidem non modo pro-
vinciis atque oris Italiae maritimis ac portubus nostris,
sed etiam Appia iam via carebamus; et eis temporibus
non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum
locum escendere, cum eum nobis maiores nostri exuviis
19 nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent. bono
56 te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et ceteros,
qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae
sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus
Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae ob-
temperare: itaque una lex, unus vir, unus annus non
modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam
effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac
57 nationibus terra marique imperare. quo mihi etiam in-
dignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam
anne Pompeio, an utrique, id quod est verius, ne lega-
retur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti.
utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum quem
velit, idoneus non est qui impetret, cum ceteri ad ex-
pilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt
legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas
populo Romano atque omnibus gentibus constituta est,
expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exer-
58 citus, qui consilio ipsius ac periculo est constitutus? an
C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn.
Lentulus, quos omnis honoris causa nomino, cum tribuni
plebi fuissent, anno proximo legati esse potuerunt; in
uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod
lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu,
quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse
deberet? de quo legando consules spero ad senatum re-
laturos: qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me pro-
fiteor relaturum, neque me impediet cuiusquam inimicum

edictum, quo minus vobis fretus vestrum ius beneficium-
que defendam, neque praeter intercessionem quicquam
audiam, de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam
atque etiam quid liceat considerabunt. mea quidem sen-
tentia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerum-
que gestarum Cn. Pompeio socius ascribitur, propterea
quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis
detulit, alter delatum susceptumque confecit.

Reliquum est ut de Q. Catuli auctoritate et sententia 20 59
dicendum esse videatur; qui cum ex vobis quaereret, si
in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum
esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae
virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes una prope voce
in [eo] ipso vos spem habituros esse dixistis. etenim talis
est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille
non et consilio regere et integritate tueri et virtute con-
ficere possit: sed in hoc ipso ab eo vehementissime dis-
sentio, quod quo minus certa est hominum ac minus diu-
turna vita, hoc magis res publica, dum per deos immor-
talis licet, frui debet summi viri vita atque virtute. 'at 60
enim ne quid novi fiat contra exempla atque instituta
maiorum.' non dicam hoc loco maiores nostros semper
in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper
ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes
adcommodasse, non dicam duo bella maxima, Punicum
atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duas-
que urbis potentissimas, quae huic imperio maxime mini-
tabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem
Scipione esse deletas; non commemorabo nuper ita vobis
patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes
imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum
Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret: in 61
ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil volt Q. Ca-
tulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate
constituta recordamini: quid tam novum quam adulescen- 21
tulum privatum exercitum difficili rei publicae tempore
conficere? confecit. huic praeesse? praefuit. rem optime
ductu suo gerere? gessit. quid tam praeter consuetudi-
nem quam homini peradulescenti, cuius aetas a senatorio
gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari, Si-
ciliam permitti atque Africam bellumque in ea provincia
administrandum? fuit in his provinciis singulari innocen-
tia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum con-
fecit, victorem exercitum deportavit. quid vero tam in-

auditum quam equitem Romanum triumphare? at eam quo-
que rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium
62 etiam studio visendam et concelebrandam putavit. quid
tam inusitatum quam ut, cum duo consules clarissimi for-
tissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum
formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus
est: quo quidem tempore, cum esset non nemo in senatu
qui diceret non oportere mitti hominem privatum pro
consule, L. Philippus dixisse dicitur non se illum sua
sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. tanta
in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut
duorum consulum munus unius adulescentis virtuti com-
mitteretur. quid tam singulare quam ut ex senatus con-
sulto legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium
magistratum per leges capere licuisset? quid tam incre-
dibile quam ut iterum eques Romanus ex senatus con-
sulto triumpharet? quae in omnibus hominibus nova post
hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non
63 sunt quam haec, quae in hoc uno homine videmus: atque
haec tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt in eun-
dem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem
22 dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. qua re
videant ne sit periniquum et non ferundum, illorum aucto-
ritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatam
semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium
populique Romani auctoritatem improbari, praesertim
cum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam
auctoritatem vel contra omnis, qui dissentiunt, possit de-
fendere, propterea quod isdem istis reclamantibus vos
unum illum ex omnibus delegistis quem bello praedonum
64 praeponeretis. hoc si vos temere fecistis et rei publicae
parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis
regere conantur; sin autem vos plus tum in re publica
vidistis, vos eis repugnantibus per vosmet ipsos dignita-
tem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, ali-
quando isti principes et sibi et ceteris populi Romani uni-
versi auctoritati parendum esse fateantur. atque in hoc
bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus,
quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque vir-
tutes animi magnae et multae requiruntur: difficile est in
Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita
versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud nisi de hoste
ac de laude cogitet; deinde etiam si qui sunt pudore ac
temperantia moderatiores, tamen eos esse talis propter

multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. diffi- 65
cile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud ex-
teras nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos
cum imperio misimus, libidines et iniurias. quod enim
fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religio-
sum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clau-
sam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes et copiosae
requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupidi-
tatem inferatur. libenter haec coram cum Q. Catulo et 66
Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem;
noverunt enim sociorum volnera, vident eorum calamita-
tes, querimonias audiunt: pro sociis vos contra hostis
exercitum mittere putatis an hostium simulatione contra
socios atque amicos? quae civitas est in Asia quae non
modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum
animos ac spiritus capere possit? qua re, etiam si quem 23
habetis qui conlatis signis exercitus regios superare posse
videatur, tamen nisi erit idem, qui [se] a pecuniis socio-
rum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab orna-
mentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque
regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit 67
idoneus qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur.
ecquam putatis civitatem pacatam fuisse quae locuples
sit? ecquam esse locupletem quae istis pacata esse vi-
deatur? ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum
propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi
continentiam requisivit. videbat enim praetores locuple-
tari quot annis pecunia publica praeter paucos, neque eos
quicquam aliud adsequi classium nomine nisi ut detri-
mentis accipiendis maiore adfici turpitudine videremur.
nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus iactu-
ris et quibus condicionibus proficiscantur ignorant vide-
licet isti, qui ad unum deferenda omnia esse non arbi-
trantur? quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus
tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. qua re 68
nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui inter
tot annos unus inventus sit quem socii in urbis suas cum
exercitu venisse gaudeant.

Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior nemo esse debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus

gestis, summo ingenio et prudentia praeditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognovistis, est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. qua re videte ut horum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

24 69 Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et
legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissime-
que comprobo; deinde te hortor, ut auctore populo Ro-
mano maneas in sententia neve cuiusquam vim aut minas
pertimescas. primum in te satis esse animi perseveran-
tiaeque arbitror; deinde cum tantam multitudinem cum
tanto studio adesse videamus, quantam iterum nunc in
eodem homine praeficiendo videmus, quid est quod aut
de re aut de perficiendi facultate dubitemus? ego autem
quicquid est in me studii, consilii, laboris, ingenii, quic-
quid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate
praetoria, quicquid auctoritate, fide, constantia possum,
id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano
70 polliceor ac defero; testorque omnis deos et eos maxime,
qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentis
eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime perspiciunt,
me hoc neque rogatu facere cuiusquam neque quo Cn.
Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem
neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia
periculis aut adiumenta honoribus quaeram, propterea
quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, in-
nocentia tecti repellemus, honorem autem neque ab uno
neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra laboriosissima
ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur.
71 quam ob rem quicquid in hac causa mihi susceptum est,
Quirites, id ego omne me rei publicae causa suscepisse
confirmo, tantumque abest, ut aliquam mihi bonam gra-
tiam quaesisse videar, ut multas me etiam simultates
partim obscuras, partim apertas intellegam mihi non ne-
cessarias, vobis non inutilis suscepisse. sed ego me hoc
honore praeditum, tantis vestris beneficiis adfectum sta-
tui, Quirites, vestram voluntatem et rei publicae dignita-
tem et salutem provinciarum atque sociorum meis omni-
bus commodis et rationibus praeferre oportere.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. CLUENTIO HABITO ORATIO AD IUDICES.

Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem 1 1
in duas divisam esse partis, quarum altera mihi niti et
magno opere confidere videbatur invidia iam inveterata
iudicii Iuniani, altera tantum modo consuetudinis causa
timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum,
qua de re lege est haec quaestio constituta. itaque mihi
certum est hanc eandem distributionem invidiae et cri-
minum sic in defensione servare, ut omnes intellegant
nihil me nec subterfugere voluisse reticendo nec obscu-
rare dicendo. sed cum considero quo modo mihi in utra- 2
que re sit elaborandum, altera pars et ea, quae propria
est iudicii vestri et legitimae veneficii quaestionis, per
mihi brevis et non magnae in dicendo contentionis fore
videtur, altera autem, quae procul ab iudicio remota est,
quae contionibus seditiose concitatis adcommodatior est
quam tranquillis moderatisque iudiciis, perspicio quan-
tum in agendo difficultatis et quantum laboris sit habi-
tura. sed in hac difficultate illa me res tamen, iudices, 3
consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuestis,
ut eorum omnem dissolutionem ab oratore quaeratis, ut
non existimetis plus vos ad salutem reo largiri oportere,
quam quantum defensor purgandis criminibus consequi
et dicendo probare potuerit. de invidia autem sic inter
nos disceptare debetis, ut non quid dicatur a nobis, sed
quid oporteat dici consideretis. agitur enim in criminibus
A. Cluentii proprium periculum, in invidia causa com-
munis; quam ob rem alteram partem causae sic agemus
ut vos doceamus, alteram sic ut oremus; in altera dili-
gentia vestra nobis adiungenda est, in altera fides im-
ploranda. nemo est enim qui invidiae sine vestro [ac

4 sine] talium virorum subsidio possit resistere. equidem
quod ad me attinet, quo me vertam nescio: negem fuisse
illam infamiam iudicii corrupti? negem esse illam rem
agitatam in contionibus, iactatam in iudiciis, commemo-
ratam in senatu? evellam ex animis hominum tantam
opinionem, tam penitus insitam, tam vetustam? non est
nostri ingenii: vestri auxilii est, iudices, huius innocentiae
sic in hac calamitosa fama quasi in aliqua perniciosissima
2 5 flamma atque in communi incendio subvenire. etenim
sicut aliis in locis parum firmamenti et parum virium
veritas habet, sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse
debet; dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis; valeat
in opinionibus ac sermonibus imperitorum, ab ingeniis
prudentium repudietur; vehementis habeat repentinos im-
petus, spatio interposito et causa cognita consenescat;
denique illa definitio iudiciorum aequorum, quae nobis a
maioribus tradita est, retineatur, ut in iudiciis et sine
invidia culpa plectatur et sine culpa invidia ponatur.
6 quam ob rem a vobis, iudices, ante quam de ipsa causa
dicere incipio, haec postulo: primum id, quod aequisissi-
mum est, ut ne quid huc praeiudicati adferatis; etenim
non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amit-
temus, [nisi hic ex ipsis causis iudicabimus,] si ad cau-
sas iudicia iam facta domo deferemus; deinde si quam
opinionem iam vestris mentibus comprehendistis, si eam
ratio convellet, si oratio labefactabit, si denique veritas
extorquebit, ne repugnetis eamque animis vestris aut
libentibus aut aequis remittatis; tum autem, cum ego una
quaque de re dicam et diluam, ne ipsi, quae contraria
sint, taciti cogitationi vestrae subiciatis, sed ad extremum
exspectetis meque meum dicendi ordinem servare patia-
mini; cum peroraro, tum, si quid erit praeteritum, [animo]
3 7 requiratis. ego me, iudices, ad eam causam accedere,
quae iam per annos octo continuos ex contraria parte
audiatur atque ipsa opinione hominum tacita prope con-
victa atque damnata sit, facile intellego; sed si qui mihi
deus vestram ad me audiendum benevolentiam concilia-
rit, efficiam profecto, ut intellegatis nihil esse homini
tam timendum quam invidiam, nihil innocenti suscepta
invidia tam optandum quam aequum iudicium, quod in

hoc uno denique falsae infamiae finis aliqui atque exitus reperiatur. quam ob rem magna me spes tenet, si quae sunt in causa, explicare atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem eius fortunae miserae multumque iactatae
portum ac perfugium futurum. tametsi permulta sunt, 8
quae mihi, ante quam de causa dico, de communibus invidiae periculis dicenda esse videantur, tamen, ne diutius oratione mea suspensa exspectatio vestra teneatur, adgrediar ad crimen cum illa deprecatione, iudices, qua mihi saepius utendum esse intellego, sic ut me audiatis, quasi hoc tempore haec causa primum dicatur, sicuti dicitur, non quasi saepe iam dicta et numquam probata sit: hodierno enim die primum [veteris] ipsius criminis diluendi potestas est data, ante hoc tempus error in hac causa atque invidia versata est. quam ob rem dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso, ut me, iudices, sicut facere instituistis, benigne attenteque audiatis.

Corrupisse dicitur A. Cluentius iudicium pecunia, quo 4 9
inimicum innocentem Statium Albium condemnaret. ostendam, iudices, primum, quoniam caput illius atrocitatis atque invidiae fuit, innocentem pecunia circumventum, neminem umquam maioribus criminibus, gravioribus testibus esse in iudicium vocatum; deinde ea de eo praeiudicia esse facta ab ipsis iudicibus, a quibus condemnatus est, ut non modo ab isdem, sed ne ab aliis quidem ullis absolvi ullo modo posset; cum haec docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intellego, iudicium illud pecunia esse temptatum non a Cluentio, sed contra Cluentium, faciamque ut intellegatis in tota illa causa quid res ipsa tulerit, quid error adfinxerit, quid invidia conflarit.

Primum igitur illud est, ex quo intellegi possit, de- 10
buisse Cluentium magno opere causae confidere, quod certissimis criminibus et testibus fretus ad accusandum descenderit. hoc loco faciendum mihi, iudices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius est condemnatus, crimina exponam. abs te peto, Oppianice, ut me invitum

de patris tui causa dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis. etenim tibi si in praesentia non potuero, tamen multae mihi ad satis faciendum reliquo tempore facultates dabuntur; Cluentio nisi nunc satis fecero, postea mihi satis faciendi potestas non erit. simul et illud quis est qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum pro incolumi et [pro] vivo dicere, cum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiae periculum iam abstulerit, mors vero etiam doloris, hic autem, pro quo dicimus, nihil possit offensionis accipere sine acerbissimo animi sensu ac molestia et sine summo dedecore vitae et
11 turpitudine? atque ut intellegatis Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione aliqua aut gloria adductum, sed nefariis iniuriis, cotidianis insidiis, proposito ante oculos vitae periculo, nomen Oppianici detulisse, paulo longius exordium rei demonstrandae petam; quod quaeso, iudices, ne moleste patiamini, principiis enim cognitis multo facilius extrema intellegetis.

5 A. Cluentius Habitus fuit, pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis virtute, existimatione, nobilitate facile princeps. is cum esset mortuus Sulla et Pompeio consulibus, reliquit hunc annos xv natum, grandem autem et nubilem filiam, quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adulescenti in primis, ut tum habebatur, inter suos et
12 honesto et nobili. cum essent eae nuptiae plenae dignitatis, plenae concordiae, repente est exorta mulieris importunae nefaria libido non solum dedecore, verum etiam scelere coniuncta: nam Sassia, mater huius Habiti — mater enim a me in omni causa, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur, neque umquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturae nomen amittat; quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quae multos iam annos et nunc cum maxime filium interfectum cupit, singulare scelus maiore odio dignum esse ducetis — ea igitur mater Habiti, Melini illius adulescentis, generi sui, contra quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illa cupi-

ditate *se* continebat; deinde ita flagrare coepit amentia,
sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non
pietas, non macula familiae, non hominum fama, non filii
dolor, non filiae maeror a cupiditate revocaret: animum 13
adulescentis nondum consilio ac ratione firmatum pellexit
eis omnibus rebus, quibus illa aetas capi ac deliniri
potest. filia, quae non solum illo communi dolore mu-
liebri in eius modi viri iniuriis angeretur, sed nefarium
matris pelicatum ferre non posset, de quo ne queri qui-
dem se sine scelere posse arbitraretur, ceteros sui tanti
mali ignaros esse cupiebat, in huius amantissimi sui fra-
tris manibus et gremio maerore et lacrimis consenescebat.
ecce autem subitum divortium, quod solacium malorum 14
omnium fore videbatur: discedit a Melino Cluentia, ut in
tantis iniuriis non invita, ut a viro non libenter. tum vero
illa egregia et praeclara mater palam exsultare laetitia,
triumphare gaudio coepit; victrix filiae [non libidinis]
diutius suspitionibus obscuris laedi famam suam noluit:
lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti
straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni expulsa at-
que exturbata filia iubet; nubit genero socrus nullis auspi-
cibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium. o mu- 6 15
lieris scelus incredibile et praeter hanc unam in omni vita
inauditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o auda-
ciam singularem! nonne timuisse, si minus vim deorum
hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque
illas nuptialis? non limen cubiculi? non cubile filiae? non
parietes denique ipsos, superiorum testis nuptiarum? per-
fregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore; vicit pu-
dorem libido, timorem audacia, rationem amentia. tulit 16
hoc commune dedecus familiae, cognationis, nominis
graviter filius; augebatur autem eius molestia cotidianis
querimoniis et adsiduo fletu sororis: statuit tamen nihil
sibi in tantis iniuriis ac tanto scelere matris gravius esse
faciendum, quam ut illa ne uteretur, ne quae videre sine
summo animi dolore non poterat, ea, si matre uteretur,
non solum videre, verum etiam probare suo iudicio pu-
taretur. initium quod huic cum matre fuerit simultatis 17
audistis. pertinuisse hoc ad causam tum, cum reliqua
cognoveritis, intellegetis; nam illud me non praeterit,

cuiuscumque modi sit mater, tamen in iudicio filii de turpitudine parentis dici vix oportere. non essem ad ullam causam idoneus, iudices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus atque ipsa natura positum atque infixum est, id ego, qui ad hominum pericula depellenda adiungerer, non viderem: facile intellego non modo reticere homines parentum iniurias, sed etiam animo aequo ferre oportere. sed ego ea, quae ferri possunt, ferenda,
18 quae taceri, tacenda esse arbitror: nihil in vita vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre esset conflatum et profectum; quae hoc tempore sileret omnia, atque ea, si oblivione non posset, tamen taciturnitate sua tecta esse pateretur: sed vero sic agitur, ut prorsus reticeri nullo modo possit. hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum, illa [accusatio] omnis testium copia, quae futura est, a matre initio est adornata, a matre hoc tempore instruitur atque omnibus eius opibus et copiis comparatur; ipsa denique nuper Larino huius opprimendi causa Romam advolavit; praesto est mulier audax, pecuniosa, crudelis; instituit accusatores, instruit testis; squalore huius et sordibus laetatur, exitium exoptat, sanguinem suum profundere omnem cupit, dum modo profusum huius ante videat. haec nisi omnia perspexeritis in causa, temere a nobis illam appellari putatote; sin erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debebitis, quod haec a me dici patiatur; mihi ignoscere non deberetis, si tacerem.

7
19 Nunc iam summatim exponam quibus criminibus Oppianicus damnatus sit, ut et constantiam A. Cluentii et rationem accusationis perspicere possitis, ac primum causa accusandi quae fuerit ostendam, ut id ipsum A. Cluentium vi ac necessitate coactum fecisse videatis.
20 cum manifesto venenum deprehendisset, quod vir matris Oppianicus ei paravisset, et res non coniectura, sed oculis ac manibus teneretur, neque in causa ulla dubitatio posset esse, accusavit Oppianicum; quam constanter et quam diligenter, postea dicam; nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse, nisi uti propositum vitae periculum et cotidianas capitis in-

sidias hac una ratione vitaret. atque ut intellegatis eis accusatum esse criminibus Oppianicum, ut neque accusator timere neque reus sperare debuerit, pauca vobis illius iudicii crimina exponam, quibus cognitis nemo vestrum mirabitur illum diffidentem rebus suis ad Staienum atque ad pecuniam confugisse. Larinas quaedam 21
fuit Dinaea, socrus Oppianici, quae filios habuit M. et N. Aurios et Cn. Magium et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adulescentulus bello Italico captus apud Asculum in Q. Sergii senatoris, eius qui inter sicarios damnatus est, manus incidit et apud eum in ergastulo fuit; N. autem Aurius frater eius mortuus est heredemque Cn. Magium fratrem reliquit; postea Magia uxor Oppianici mortua est; postremo unus, qui reliquus erat Dinaeae filius, Cn. Magius est mortuus. is heredem fecit illum adulescentem Oppianicum sororis suae filium eumque partiri cum Dinaea matre iussit. interim venit index ad Dinaeam neque obscurus neque incertus, qui nuntiaret ei filium eius, M. Aurium, vivere et in agro Gallico esse in servitute. mulier amissis liberis cum unius 22
recuperandi filii spes esset ostentata, omnis suos propinquos filiique sui necessarios convocavit et ab eis flens petivit, ut negotium susciperent, adulescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tamen unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. haec cum agere instituisset, oppressa morbo est; itaque testamentum fecit eius modi, ut illi filio HS cccc milia legaret, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum; atque eis diebus paucis est mortua. propinqui tamen illi, quem ad modum viva Dinaea instituerant, ita mortua illa ad investigandum M. Aurium cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti sunt. interim Oppianicus, ut 8
erat, sicuti ex multis rebus reperietis, singulari scelere 23
et audacia, per quendam Gallicanum, familiarem suum, primum illum indicem pecunia corrupit; deinde ipsum M. Aurium non magna iactura facta tollendum interficiendumque curavit; illi autem, qui erant ad propinquum investigandum et recuperandum profecti, litteras Larinum ad Aurios illius adulescentis suosque necessarios mittunt, sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intellege-

rent iudicem ab Oppianico esse corruptum; quas litteras
A. Aurius, vir fortis et experiens et domi nobilis et M.
illius Aurii perpropinquus in foro, palam, multis audien-
tibus, cum adesset Oppianicus, recitat et clarissima voce
se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurium esse com-
24 perisset, delaturum esse testatur. interim brevi tempore
illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum re-
vertuntur; interfectum esse M. Aurium renuntiant: animi
non solum propinquorum, sed etiam omnium Larinatium
odio Oppianici et illius adulescentis misericordia commo-
ventur; itaque cum Aurius, is qui antea denuntiarat, cla-
more hominem ac minis insequi coepisset, Larino pro-
fugit et se in castra clarissimi viri, Q. Metelli, contulit.
25 post illam autem fugam et sceleris et conscientiae testem
numquam inermem se inimicis committere ausus est, sed
per illam L. Sullae vim atque victoriam Larinum in
summo timore omnium cum armatis advolavit; IVviros,
quos municipes fecerant, sustulit; se a Sulla et tris prae-
terea factos esse dixit, et ab eodem sibi esse imperatum,
ut A. Aurium illum, qui sibi delationem nominis et ca-
pitis periculum ostentarat, et alterum A. Aurium et eius
L. filium et Sex. Vibium, quo sequestre in illo iudice
corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos inter-
ficiendosque curaret; itaque illis crudelissime interfectis
non mediocri ab eo ceteri proscriptionis et mortis metu
tenebantur. his rebus in causa iudicioque patefactis quis
9 est qui illum absolvi potuisse arbitretur? atque haec
parva sunt: cognoscite reliqua, ut non aliquando con-
demnatum esse Oppianicum, sed aliquam diu incolumem
26 fuisse miremini. primum videte hominis audaciam:
Sassiam in matrimonium ducere, Habiti matrem, illam,
cuius virum A. Aurium occiderat, concupivit. utrum im-
pudentior hic, qui postulet, an crudelior illa, si nubat,
difficile dictu est; sed tamen utriusque humanitatem con-
27 stantiamque cognoscite: petit Oppianicus, ut sibi Sassia
nubat, et id magno opere contendit; illa autem non ad-
miratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non
denique illam Oppianici domum viri sui sanguine re-
dundantem reformidat, sed quod haberet ille tris filios,
idcirco se ab eis nuptiis abhorrere respondit. Oppianicus,

qui pecuniam Sassiae concupivisset, domo sibi quaeren-
dum remedium existimavit ad eam moram, quae nuptiis
adferebatur; nam cum haberet ex Novia infantem filium,
alter autem eius filius, Papia natus, Teani, quod abest
a Larino XVIII milia passuum, apud matrem educaretur,
arcessit subito sine causa puerum Teano: quod facere
nisi ludis aut festis diebus antea non solebat; mater mi-
sera nihil mali suspicans mittit; ille se Tarentum profi-
cisci cum simulasset, eo ipso die puer, hora undecima
cum valens in publico visus esset, ante noctem mortuus
et postridie ante quam luceret combustus est; atque hunc 28
tantum maerorem matri prius hominum rumor quam quis-
quam ex Oppianici familia nuntiavit: illa cum uno tem-
pore audisset sibi non solum filium, sed etiam exsequia-
rum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit
et ibi de integro funus iam sepulto filio fecit. dies non-
dum decem intercesserant, cum ille alter filius infans ne-
catur: itaque nubit Oppianico continuo Sassia, laetanti
iam animo et spe optime confirmato; nec mirum, quae
se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus esse de-
linitam videret. ita quod ceteri propter liberos pecuniae
cupidiores esse solent, ille propter pecuniam liberos amit-
tere iucundum esse duxit. sentio, iudices, vos pro vestra 10 29
humanitate his tantis sceleribus breviter a me demonstra-
tis vehementer esse commotos: quo tandem igitur animo
fuisse illos arbitramini, quibus eis de rebus non modo
audiendum fuit, verum etiam iudicandum? vos auditis de
eo, in quem iudices non estis, de eo, quem non videtis,
de eo, quem odisse iam non potestis, de eo, qui et na-
turae et legibus satis fecit, quem leges exsilio, natura
morte multavit; auditis non ab inimico, auditis sine testi-
bus, auditis, cum ea, quae copiosissime dici possunt,
breviter a me strictimque dicuntur: illi audiebant de eo,
de quo iurati sententias ferre debebant, de eo, cuius
praesentis nefarium et consceleratum voltum intuebantur,
de eo, quem omnes oderant propter audaciam, de eo,
quem omni supplicio dignum esse ducebant; audiebant
ab accusatoribus, audiebant verba multorum testium, au-
diebant, cum una quaque de re a P. Cannutio, homine
eloquentissimo, graviter et diu diceretur: et est quisquam 30

qui cum haec cognoverit, suspicari possit Oppianicum iudicio oppressum et circumventum esse innocentem?

Acervatim iam reliqua, iudices, dicam, ut ad ea, quae propiora huiusce causae et adiunctiora sunt, perveniam; vos, quaeso, memoria teneatis non mihi hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum, sed cum hoc persuadere vobis velim, iudicium ab hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis, Oppianicum hominem sceleratissimum et nocentissimum esse damnatum; qui uxori suae Cluentiae, quae amita huius Habiti fuit, cum ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit se maximo cum dolore emori; nec diutius vixit quam locuta est; nam in ipso sermone hoc et vociferatione mortua est; et ad hanc mortem repentinam vocesque morientis omnia praeterea, quae solent esse indicia et vestigia veneni, in illius mortuae corpore fuerunt. eodemque veneno C. Oppianicum fratrem
11 31 necavit; neque est hoc satis; tametsi in ipso fraterno parricidio nullum scelus praetermissum videtur, tamen, ut ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit: nam cum esset gravida Auria, fratris uxor, et iam appropinquare partus putaretur, mulierem veneno interfecit, ut una illud, quod erat ex fratre conceptum, necaretur; post fratrem adgressus est; qui sero, iam exhausto illo poculo mortis, cum et de suo et de uxoris interitu clamaret testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione huius voluntatis est mortuus. ita mulierem, ne partu eius ab hereditate fraterna excluderetur, necavit; fratris autem liberos prius vita privavit quam illi hanc a natura lucem accipere potuerunt; ut omnes intellegerent nihil ei clausum [nihil ei sanctum] esse posse, a cuius audacia fratris liberos ne materni quidem corporis custodiae tegere potuissent. memoria
32 teneo Milesiam quandam mulierem, cum essem in Asia, quod ab heredibus accepta pecunia partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam; nec iniuria, quae spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiae, designatum rei publicae civem sustulisset. quanto est Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus? si quidem illa, cum

suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit, hic autem
idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cru-
ciatum. ceteri non videntur in singulis hominibus multa
parricidia suscipere posse, Oppianicus inventus est qui
in uno corpore pluris necaret. itaque, cum hanc eius 12 33
consuetudinem audaciamque cognosset avunculus illius
adulescentis Oppianici, Cn. Magius, isque cum gravi
morbo adfectus esset, heredem illum sororis suae filium
faceret, adhibitis amicis, praesente matre sua, Dinaea,
uxorem suam interrogavit, essetne praegnas; quae cum
se esse respondisset, ab ea petivit, ut se mortuo apud
Dinaeam, quae tum ei mulieri socrus erat, quoad pareret,
habitaret diligentiamque adhiberet, ut id, quod concepe-
rat, servare et salvum parere posset; itaque ei testamento
legat grandem pecuniam a filio, si qui natus esset; ab
secundo herede nihil legat. quid de Oppianico suspica- 34
tus sit, videtis; quid iudicarit, obscurum non est; nam
cuius filium faceret heredem, eum tutorem liberis non
ascripsit. quid Oppianicus fecerit, cognoscite, ut illum
Magium intellegatis non longe animo prospexisse morien-
tem: quae pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus
esset, eam praesentem Oppianicus non debitam mulieri
solvit, si haec solutio legatorum et non merces abortionis
appellanda est; quo illa pretio accepto multisque prae-
terea muneribus, quae tum ex tabulis Oppianici recita-
bantur, spem illam, quam in alvo commendatam a viro
continebat, victa avaritia sceleri Oppianici vendidit. nihil 35
posse iam ad hanc improbitatem addi videtur: attendite
exitum: quae mulier obtestatione viri decem illis mensi-
bus ne domum quidem ullam nisi socrus suae nosse de-
buit, haec quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico
nupsit; quae nuptiae non diuturnae fuerunt: erant enim
non matrimonii dignitate, sed sceleris societate con-
iunctae. quid? illa caedes Asuvii Larinatis, ad- 13 36
ulescentis pecuniosi, quam clara tum recenti re fuit, quam
omnium sermone celebrata? fuit Avillius quidam Larino
perdita nequitia et summa egestate, arte quadam prae-
ditus ad libidines adulescentulorum excitandas adcommo-
data, qui ut se blanditiis et adsentationibus in Asuvii
consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo

sperare coepit, hoc se Avillio tamquam aliqua machina ad-
mota capere Asuvii adulescentiam et fortunas eius patrias
expugnare posse. ratio excogitata Larini est, res translata
Romam; inire enim consilium facilius in solitudine, per-
ficere rem eius modi commodius in turba posse arbitrati
sunt. Asuvius cum Avillio Romam est profectus; hos
vestigiis Oppianicus consecutus est. iam ut Romae vixe-
rint, quibus conviviis, quibus flagitiis, quantis et quam
profusis sumptibus, non modo conscio, sed etiam con-
viva et adiutore Oppianico, longum est dicere mihi, prae-
sertim ad alia properanti; exitum huius adsimulatae fa-
37 miliaritatis cognoscite: cum esset adulescens apud mulier-
culam quandam atque ibi pernoctaret, ibi*dem* diem
posterum commoraretur, Avillius, ut erat constitutum,
simulat se aegrotare et testamentum facere velle; Oppia-
nicus obsignatores ad eum, qui neque Asuvium neque
Avillium nossent, adducit et illum Asuvium appellat;
testamento Asuvii nomine obsignato disceditur; Avillius
ipse ilico convalescit; Asuvius autem *ab eo* [brevi illo
tempore] quasi in hortulos [iret] in arenarias quasdam
38 extra portam Esquilinam perductus occiditur: qui cum
unum iam et alterum diem desideraretur neque in eis
locis, ubi ex consuetudine quaerebatur, inveniretur, et
Oppianicus in foro Larinatium dictitaret nuper se et suos
amicos testamentum eius obsignasse, liberti Asuvii et
non nulli amici, quod eo die, quo postremum Asuvius
visus erat, Avillium cum eo fuisse et a multis visum esse
constabat, in eum invadunt et hominem ante pedes Q.
Manlii, qui tum erat IIIvir, constituunt; atque illic con-
tinuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii con-
scientia perterritus omnia, ut a me paulo ante dicta sunt,
exponit Asuviumque a sese consilio Oppianici interfectum
39 fatetur. extrahitur domo latitans Oppianicus a Manlio;
index Avillius ex altera parte coram tenetur. hic quid
iam reliqua quaeritis? Manlium plerique noratis: non ille
honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum ex-
istimationis bonae fructum umquam cogitarat: ex petu-
lanti atque improbo scurra in discordiis civitatis ad eam
columnam, ad quam multorum saepe convitiis perductus
erat, tum suffragiis populi pervenerat: itaque [tum] rem

cum Oppianico transigit, pecuniam ab eo accipit, causam et susceptam et tam manifestam relinquit. ac tum in Oppianici causa crimen hoc Asuvianum cum testibus multis tum vero indicio Avillii comprobabatur; in quo adligatum Oppianici nomen primum esse constabat, eius, quem vos miserum atque innocentem falso iudicio circumventum esse dicitis. quid? aviam tuam, Oppianice, Dinaeam, 14 40
cui tu es heres, pater tuus non manifesto necavit? ad quam cum adduxisset medicum illum suum, iam cognitum et saepe victorem, [per quem interfecerat plurimos,] mulier exclamat se ab eo nullo modo curari velle, quo curante omnis suos perdidisset. tum repente Anconitanum quendam, L. Clodium, pharmacopolam [circumforaneum], qui casu tum Larinum venisset, adgreditur et cum eo duobus milibus HS, id quod ipsius tabulis tum est demonstratum, transigit. L. Clodius, cum properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit: prima potione mulierem sustulit, neque postea Larini punctum est temporis commoratus. eadem 41
hac Dinaea testamentum faciente, cum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener eius fuisset, digito legata delevit et cum id multis locis fecisset, post mortem eius, ne lituris coargui posset, testamentum in alias tabulas transscriptum signis adulterinis obsignavit. multa praetereo consulto: etenim vereor ne haec ipsa nimium multa esse videantur; vos tamen similem sui eum fuisse in ceteris quoque vitae partibus existimare debetis. illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse decuriones universi iudicaverunt; cum illo nemo iam rationem, nemo rem ullam contrahebat; nemo illum ex tam multis cognatis et adfinibus tutorem umquam liberis suis scripsit; nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum iudicavit; omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque fugiebant. hunc tamen hominem tam 42
audacem, tam nefarium, tam nocentem numquam accusasset Habitus, iudices, si id praetermittere suo salvo capite potuisset: erat huic inimicus Oppianicus; sed tamen erat vitricus; crudelis et huic infesta mater, at mater. postremo nihil tam remotum ab accusatione quam Cluen-

tius et natura et voluntate et instituta ratione vitae; sed
cum esset haec ei proposita condicio, ut aut iuste pieque
accusaret aut acerbe indigneque moreretur, accusare, quo-
43 quo modo posset, quam illo modo emori maluit. at-
que ut hoc ita esse perspicere possitis, exponam vobis
Oppianici facinus manifesto compertum atque deprehen-
sum; ex quo simul utrumque et huic accusare et illi con-
15 demnari necesse fuisse intellegetis. Martiales quidam
Larini appellabantur, ministri publici Martis atque ei deo
veteribus institutis religionibusque Larinatium consecrati;
quorum cum satis magnus numerus esset, cumque item,
ut in Sicilia permulti Venerii sunt, sic illi Larini in Martis
familia numerarentur, repente Oppianicus eos omnis li-
beros esse civisque Romanos coepit defendere. graviter
id decuriones Larinatium cunctique municipes tulerunt;
itaque ab Habito petiverunt, ut eam causam susciperet
publiceque defenderet. Habitus cum se ab omni eius
modi negotio removisset, tamen pro loco, pro antiquitate
generis sui, pro eo, quod se non suis commodis, sed
etiam suorum municipum ceterorumque necessariorum na-
tum esse arbitrabatur, tantae voluntati universorum La-
44 rinatium deesse noluit. suscepta causa Romamque delata
magnae cotidie contentiones inter Habitum et Oppiani-
cum ex utriusque studio defensionis excitabantur. erat
ipse immani acerbaque natura Oppianicus; incendebat
eius amentiam infesta atque inimica filio mater Habiti;
magni autem illi sua interesse arbitrabantur hunc a causa
Martialium removeri. suberat etiam alia causa maior,
quae Oppianici hominis avarissimi mentem maxime com-
45 movebat: nam Habitus usque ad illius iudicii tempus
nullum testamentum umquam fecerat: neque legare quic-
quam eius modi matri poterat animum inducere, neque
testamento nomen omnino praetermittere parentis. id cum
Oppianicus sciret — neque enim erat obscurum —, in-
tellegebat Habito mortuo bona eius omnia ad matrem
esse ventura; quae ab sese postea aucta pecunia maiore
praemio, orbata filio minore periculo necaretur: itaque
his rebus incensus, qua ratione Habitum veneno tollere
16
46 conatus sit cognoscite: C. et L. Fabricii fratres gemini
fuerunt ex municipio Aletrinati, homines inter se cum

forma tum moribus similes, municipum autem suorum dissimillimi, in quibus quantus splendor sit, quam prope aequabilis, quam fere omnium constans et moderata ratio vitae, nemo vestrum, ut mea fert opinio, ignorat. his Fabriciis semper est usus Oppianicus familiarissime. iam hoc fere scitis omnes, quantam vim habeat ad coniungendas amicitias studiorum ac naturae similitudo: cum illi ita viverent, ut nullum quaestum esse turpem arbitrarentur, cum omnis ab eis fraus, omnes insidiae circumscriptionesque adulescentium nascerentur, cumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti, studiose, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis iam ante annis Oppianicus applicarat; itaque tum sic statuit, per C. Fabricium 47
— nam Lucius erat mortuus — insidias Habito comparare. erat illo tempore infirma valetudine Habitus; utebatur autem medico non ignobili et spectato homine, Cleophanto; cuius servum Diogenem Fabricius ad venenum Habito dandum spe et pretio sollicitare coepit. servus non incallidus et, ut res ipsa declaravit, frugi atque integer, sermonem Fabricii non est aspernatus; rem ad dominum detulit; Cleophantus autem cum Habito est conlocutus; Habitus statim cum M. Baebio senatore, familiarissimo suo, communicavit; qui qua fide, qua prudentia, qua diligentia fuerit, meminisse vos arbitror: ei placuit ut Diogenem Habitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res eius indicio aut falsa esse cognosceretur. ne multa: Diogenes emitur; venenum diebus paucis comparatur; multi viri boni cum ex occulto intervenissent, pecunia obsignata, quae ob eam rem dabatur, in manibus Scamandri liberti Fabriciorum deprehenditur. pro di immortales! Oppianicum quisquam his 48
rebus cognitis circumventum esse dicet? quis umquam 17
audacior? quis nocentior? quis apertior in iudicium adductus est? quod ingenium, quae facultas dicendi, quae a quoquam excogitata defensio huic uni crimini potuit obsistere? simul et illud quis est qui dubitet, quin hac re comperta manifesteque deprehensa aut obeunda mors Cluentio aut suscipienda accusatio fuerit?

Satis esse arbitror demonstratum, iudices, eis crimi- 49
nibus accusatum esse Oppianicum, uti honeste absolvi

nullo modo potuerit: cognoscite nunc ita reum citatum
esse illum, ut re semel atque iterum praeiudicata con-
demnatus in iudicium venerit. nam Cluentius, iudices,
primum nomen eius detulit, cuius in manibus venenum
deprehenderat; is erat libertus Fabriciorum Scamander.
integrum consilium, iudicii corrupti nulla suspitio: sim-
plex in iudicium causa, certa res, unum crimen adlatum
est. hic tum C. Fabricius, is, de quo ante dixi, qui li-
berto damnato sibi illud impendere periculum videret,
quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem et cum pleris-
que eorum magnum usum esse sciebat, frequentis eos ad
me domum adduxit; qui quamquam de homine, sicut ne-
cesse erat, existimabant, tamen, quod erat ex eodem
municipio, suae dignitatis esse arbitrabantur cum quibus
rebus possent defendere; idque a me ut facerem et ut
causam Scamandri susciperem petebant; in qua causa
50 patroni omne periculum continebatur. ego, qui neque
illis talibus viris ac tam amantibus mei rem possem ullam
negare neque illud crimen tantum ac tam manifestum
esse arbitrarer, sicut ne illi ipsi quidem, qui mihi tum
illam causam commendabant, arbitrabantur, pollicitus eis
18 sum me omnia quae vellent esse facturum. res agi coepta
est: citatus est Scamander reus. accusabat P. Cannutius,
homo in primis ingeniosus et in dicendo exercitatus; ac-
cusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus
VENENUM ESSE DEPREHENSUM; omnia tela totius accusationis
in Oppianicum coniciebantur, aperiebatur causa insidia-
rum, Fabriciorum familiaritas commemorabatur, hominis
vita et audacia proferebatur, denique omnis accusatio
varie graviterque tractata ad extremum manifesta veneni
51 deprehensione conclusa est. hic ego tum ad responden-
dum surrexi, qua cura, di immortales! qua sollicitudine
animi! quo timore! semper equidem magno cum metu
incipio dicere; quotienscumque dico, totiens mihi videor
in iudicium venire non ingenii solum, sed etiam virtutis
atque officii, ne aut id profiteri videar, quod non possim,
quod est impudentiae, aut non id efficere, quod possim,
quod est aut perfidiae aut neglegentiae: tum vero ita sum
perturbatus, ut omnia timerem: si nihil dixissem, ne in-
fantissimus, si multa in eius modi causa dixissem, ne

impudentissimus existimarer. conlegi me aliquando et 19
ita constitui, fortiter esse agendum, illi aetati, qua tum eram, solere laudi dari, etiam si in minus firmis causis hominum periculis non defuissem; itaque feci; sic pugnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego adsequi potui, remedia ac perfugia causarum, ut hoc, quod timide dicam, consecutus sim, ne quis
illi causae patronum defuisse arbitraretur: sed ut quid- 52
que ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus: si quaesiveram quae inimicitiae Scamandro cum Habito *fuissent*, fatebatur nullas fuisse, sed Oppianicum, cuius ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse atque esse dicebat; sin autem illud egeram, nullum ad Scamandrum morte Habiti venturum emolumentum fuisse, concedebat, sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Habiti ventura fuisse dicebat. cum illa defensione usus essem, quae in libertinorum causis honestissima semper existimata est, Scamandrum patrono esse probatum, fatebatur, sed quaere-
bat cui probatus esset ipse patronus. cum ego pluribus 53
verbis in eo commoratus essem, Scamandro insidias factas esse per Diogenem constitutumque inter eos alia de re fuisse, ut medicamentum, non venenum Diogenes adferret, hoc cuivis usu venire posse, quaerebat cur in eius modi locum, tam abditum, cur solus, cur cum obsignata pecunia venisset. denique hoc loco causa testibus honestissimis hominibus premebatur: M. Baebius de suo consilio Diogenem emptum, se praesente Scamandrum cum veneno pecuniaque deprehensum esse dicebat; P. Quintilius Varus, homo summa religione et summa auctoritate praeditus, de insidiis, quae fierent Habito, et de sollicitatione Diogenis recenti re secum
Cleophantum conlocutum esse dicebat. atque in illo iu- 54
dicio cum Scamandrum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem vera et periculo tota accusatione Oppianicus; neque id obscure ferebat nec dissimulare ullo modo poterat: aderat frequens, advocabat, omni studio gratiaque pugnabat; postremo, id quod maximo malo illi causae fuit, hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat. oculi omnium iudicum non in Scamandrum, sed

in Oppianicum coniciebantur; timor eius, perturbatio,
suspensus incertusque voltus, crebra coloris mutatio,
quae erant antea suspitiosa, haec aperta et manifesta fa-
20 55 ciebant. cum in consilium iri oporteret, quaesivit ab reo
C. Iunius quaesitor ex lege illa Cornelia, quae tum erat,
clam an palam de se sententiam ferri vellet: de Oppianici
sententia responsum est, quod is Habiti familiarem Iu-
nium esse dicebat, clam velle ferri. itum est in consi-
lium; omnibus sententiis praeter unam, quam suam Sta-
ienus esse dicebat, Scamander prima actione condemnatus
est. quis tum erat omnium qui Scamandro condemnato
non iudicium de Oppianico factum esse arbitraretur? quid
est illa damnatione iudicatum, nisi venenum [id], quod
Habito daretur, esse quaesitum? quae porro tenuissima
suspitio conlata in Scamandrum est aut conferri potuit, ut
56 is sua sponte necare voluisse Habitum putaretur? at-
que hoc tum iudicio facto et Oppianico re et existimatione
iam, lege et pronuntiatione nondum condemnato, tamen
Habitus Oppianicum reum statim non fecit: voluit co-
gnoscere utrum iudices in eos solos essent severi, quos
venenum habuisse ipsos comperissent, an etiam consilia
conscientiasque eius modi facinorum supplicio dignas iu-
dicarent; itaque C. Fabricium, quem propter familiarita-
tem Oppianici conscium illi facinori fuisse arbitrabatur,
reum statim fecit, utique ei locus primus constitueretur
propter causae coniunctionem impetravit. hic tum Fabri-
cius non modo ad me meos vicinos et amicos Aletrinatis
non adduxit, sed ipse eis neque defensoribus uti postea
57 neque laudatoribus potuit: rem enim integram hominis
non alieni quamvis suspitiosam defendere humanitatis
esse putabamus, iudicatam labefactare conari impuden-
tiae. itaque tum ille inopia et necessitate coactus in
causa eius modi ad Caepasios fratres confugit, homines
industrios atque eo animo, ut quaecumque dicendi po-
testas esset data, in honore atque in beneficio ponerent.
21 nam hoc prope iniquissime comparatum est, quod in
morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus
nobilissimus atque optimus quaeritur, in periculis capitis,
ut quaeque causa difficillima est, ita deterrimus obscuris-
simusque patronus adhibetur; nisi forte hoc causae est,

quod medici nihil praeter artificium, oratores etiam aucto-
ritatem praestare debent. citatur reus, paucis verbis ac- 58
cusat, ut de re iudicata, Cannutius: incipit longo et alte
petito prooemio respondere maior Caepasius. primo at-
tente auditur eius oratio; erigebat animum iam demissum
et oppressum Oppianicus; gaudebat ipse Fabricius: non
intellegebat animos iudicum non illius eloquentia, sed
defensionis impudentia commoveri. postea quam de re
coepit dicere, ad ea, quae erant in causa, addebat etiam
ipse nova quaedam volnera, ut quamquam sedulo facie-
bat, tamen interdum non defendere, sed praevaricari
[accusationi] videretur: itaque cum callidissime se dicere
putaret et cum illa verba gravissima ex intimo artificio
deprompsisset 'respicite, iudices, hominum fortunas, re-
spicite dubios variosque casus, respicite C. Fabricii se-
nectutem', cum hoc 'respicite' ornandae orationis causa
saepe dixisset, respexit ipse; at C. Fabricius a subselliis
demisso capite discesserat. hic iudices ridere, stomachari 59
atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi et se ce-
tera de illo loco 'respicite, iudices', non posse dicere;
nec quicquam propius est factum, quam ut illum perse-
queretur et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reli-
qua posset perorare. ita tum Fabricius primum suo iu-
dicio, quod est gravissimum, deinde legis vi et sententiis
iudicum est condemnatus.

Quid est quod iam de Oppianici persona causaque 22
plura dicamus? apud eosdem iudices reus est factus, cum
his duobus praeiudiciis iam damnatus esset; ab isdem
autem iudicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppia-
nico iudicarant, locus ei primus est constitutus; accusa-
tus est criminibus gravissimis et eis, quae a me breviter
dicta sunt, et praeterea multis, quae ego omnia [nunc]
omitto; accusatus est apud eos, qui Scamandrum mini-
strum Oppianici, C. Fabricium conscium maleficii con-
demnarant. utrum, per deos immortalis! magis est 60
mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino
respondere ausus est? quid enim illi iudices facere potue-
runt? qui si innocentis Fabricios condemnassent, tamen
in Oppianico sibi constare et superioribus consentire iu-
diciis debuerunt. an vero illi sua [per se] ipsi iudicia

rescinderent, cum ceteri soleant in iudicando ne ab aliorum iudiciis discrepent providere? et ei, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat, patronum, quia conscius, condemnassent, ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui ceteros nullo praeiudicio facto tamen ex ipsa causa condemnassent, hunc,
61 quem bis iam condemnatum acceperant, liberarent? tum vero illa iudicia senatoria non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata atque operta dedecore et infamia defensioni locum nullum reliquissent. quid enim tandem illi iudices responderent, si qui ab eis quaereret: 'condemnastis Scamandrum: quo crimine?' 'nempe, quod Habitum per servum medici veneno necare voluisset.' 'quid Habiti morte Scamander consequebatur?' 'nihil, sed administer erat Oppianici.' 'et condemnastis C. Fabricium: quid ita?' 'quia, cum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem eius in maleficio deprehensus esset, illum expertem eius consilii fuisse non probabatur.' si igitur ipsum Oppianicum bis suis iudiciis condemnatum absolvissent, quis tantam turpitudinem iudiciorum, quis tantam inconstantiam rerum iudicatarum, quis tantam libidinem iudicum ferre potuisset?

62 Quod si hoc videtis, quod iam hac omni oratione patefactum est, illo iudicio reum condemnari, praesertim ab isdem iudicibus, qui duo praeiudicia fecissent, necesse fuisse, simul illud videatis necesse est, nullam accusatoris esse causam potuisse cur iudicium vellet corrum-
23 pere. quaero enim de te, T. Acci, relictis iam ceteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentis condemnatos existimes, num etiam illa iudicia pecunia corrupta esse dicas, quibus in iudiciis alter a Staieno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit. age, si nocentes, cuius maleficii? num quid praeter venenum quaesitum, quo Habitus necaretur, obiectum est? num quid aliud in illis iudiciis versatum est praeter hasce insidias Habito ab Oppianico per Fabricium factas? nihil, nihil, inquam, aliud, iudices, reperietis. exstat memoria; sunt tabulae publicae; redargue me, si mentior; testium dicta recita; doce in illorum iudiciis quid praeter hoc venenum Oppianici non modo in criminis, sed in male

dicti loco sit obiectum. multa dici possunt qua re ita 63
necesse fuerit iudicari, sed ego occurram exspectationi
vestrae, iudices. nam etsi a vobis sic audior, ut num-
quam benignius neque attentius quemquam auditum pu-
tem, tamen vocat me alio iam dudum tacita vestra ex-
spectatio, quae mihi obloqui videtur: 'quid ergo? negasne
illud iudicium corruptum esse?' 'non nego, sed ab hoc
corruptum non esse confirmo.' 'a quo igitur est cor-
ruptum?' opinor, primum, si incertum fuisset quisnam
exitus illius iudicii futurus esset, veri similius tamen
esset, eum potius corrupisse, qui metuisset ne ipse con-
demnaretur, quam illum, qui veritus esset ne alter ab-
solveretur; deinde cum esset non dubium quid iudicari
necesse esset, eum certe potius, qui sibi alia ratione dif-
fideret, quam eum, qui omni ratione confideret; postremo
certe potius eum, qui bis apud eos iudices offendisset,
quam illum, qui bis causam eis probavisset. unum qui- 64
dem certe nemo erit tam inimicus Cluentio qui mihi non
concedat: si constet corruptum illud iudicium esse, aut
ab Habito aut ab Oppianico esse corruptum: si doceo
non ab Habito, vinco ab Oppianico; si ostendo ab Op-
pianico, purgo Habitum. qua re, etsi satis docui ratio-
nem nullam huic corrumpendi iudicii fuisse, ex quo in-
tellegitur ab Oppianico esse corruptum, tamen de illo
ipso separatim cognoscite. atque ego illa non argumen- 24
tabor, quae sunt gravia vehementer: eum corrupisse, qui
in periculo fuerit; eum, qui metuerit; eum, qui spem sa-
lutis in alia ratione non habuerit; eum, qui semper sin-
gulari fuerit audacia: multa sunt eius modi; verum cum
habeam rem non dubiam, sed apertam atque manifestam,
enumeratio singulorum argumentorum non est necessaria:
dico C. Aelio Staieno iudici pecuniam grandem Statium 65
Albium ad corrumpendum iudicium dedisse. num quis
negat? te, Oppianice, appello; te, T. Acci; quorum alter
eloquentia damnationem illam, alter tacita pietate deplorat.
audete negare ab Oppianico Staieno iudici pecuniam da-
tam: negate, inquam, meo loco. quid tacetis? an negare
non potestis, quod repetistis, quod confessi estis, quod
abstulistis? quo tandem igitur ore mentionem corrupti
iudicii facitis, cum ab ista parte iudici pecuniam ante iu-

dicium datam, post iudicium ereptam esse fateamini?
66 quonam igitur haec modo gesta sunt? repetam paulo al-
tius, iudices, et omnia, quae in diuturna obscuritate
latuerunt, sic aperiam, ut ea cernere oculis videamini.
vos, quaeso, ut adhuc me attente audistis, ut item, quae
reliqua sunt, audiatis; profecto nihil a me dicetur, quod
non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris
studiis atque auribus esse videatur.

Nam ut primum Oppianicus ex eo, quod Scamander
reus erat factus, quid sibi impenderet coepit suspicari,
statim se ad hominis egentis, audacis, in iudiciis corrum-
pendis exercitati, tum autem iudicis, Staieni familiarita-
tem se applicavit; ac primum Scamandro reo tantum
datis muneribus perfecerat, ut eo fautore uteretur cupi-
67 diore, quam fides iudicis postulabat; post autem cum
esset Scamander unius Staieni [sententia absolutus], pa-
tronus autem Scamandri ne sua quidem sententia libera-
tus, acrioribus saluti suae remediis subveniendum puta-
vit. tum ab Staieno, sicut ab homine ad excogitandum
acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum
acerrimo — haec enim ille et aliqua ex parte habebat et
maiore ex parte se habere simulabat — auxilium capiti
ac fortunis suis petere coepit. iam hoc non ignoratis, iu-
dices, ut etiam bestiae fame monitae plerumque ad eum
68 locum, ubi pastae sunt aliquando, revertantur. Staienus
ille biennio ante, cum causam bonorum Safinii Atellae
recepisset, sescentis milibus nummum se iudicium cor-
rupturum esse dixerat: quae cum accepisset a pupillo,
suppressit, iudicioque facto nec Safinio nec bonorum
emptoribus reddidit: quam cum pecuniam profudisset et
sibi nihil non modo ad cupiditates suas, sed ne ad ne-
cessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem esse sibi
praedas ac suppressiones iudicialis revertendum; itaque
cum Oppianicum iam perditum et duobus iugulatum prae-
iudiciis videret, promissis suis eum excitavit abiectum et
simul saluti desperare vetuit; Oppianicus autem orare
hominem coepit, ut sibi rationem ostenderet iudicii cor-
69 rumpendi. ille autem, quem ad modum ex ipso Oppianico
postea est auditum, negavit quemquam esse in civitate
praeter se, qui id efficere posset; sed primo gravari coepit,

quod aedilitatem se petere cum hominibus nobilissimis et invidiam atque offensionem timere dicebat; post exoratus initio permagnam pecuniam poposcit; deinde ad id pervenit, quod confici potuit: HS sescenta quadraginta milia deferri ad se domum iussit. quae pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim coepit in eius modi mente et cogitatione versari, nihil esse suis rationibus utilius quam Oppianicum condemnari: illo absoluto pecuniam illam aut iudicibus dispertiendam aut ipsi esse reddundam; damnato repetiturum esse neminem.
itaque rem excogitat singularem — atque haec, iudices, 70
quae vera dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staieni vitam et naturam volueritis; nam perinde ut opinio est de cuiusque moribus, ita quid ab eo factum aut non factum sit,
existimari potest —: cum esset egens, sumptuosus, audax, 26
callidus, perfidiosus, et cum domi suae miserrimus in loculis ante inanissimis tantum nummorum positum videret, ad omnem malitiam et fraudem versare suam mentem coepit: 'ego dem iudicibus? mihi ipsi igitur praeter periculum et infamiam quid quaeretur? nihil excogitem quam ob rem Oppianicum damnari necesse sit? quid tandem, — nihil enim est quod non fieri possit — si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddundum est? praecipitantem igitur impellamus' inquit 'et perditum prosternamus.'
capit hoc consilii, ut pecuniam quibusdam iudi- 71
cibus levissimis polliceatur, deinde eam postea supprimat, ut, quoniam gravis homines sua sponte severe iudicaturos putabat, eos, qui leviores erant, destitutione iratos Oppianico redderet: itaque, ut erat semper praeposterus atque perversus, initium facit a Bulbo, et eum, quod iam diu nihil quaesierat, tristem atque oscitantem leviter impellit. 'quid tu?' inquit 'ecquid me adiuvas, Bulbe, ne gratis rei publicae serviamus?' ille vero, simul atque hoc audivit 'ne gratis,' 'quo voles,' inquit 'sequar: sed quid adfers?' tum ei quadraginta milia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur, et eum, ut ceteros appellet, quibuscum loqui consuesset, rogat, atque etiam ipse con-
ditor totius negotii Guttam aspergit huic Bulbo: itaque 72
minime amarus eis visus est, qui aliquid ex eius sermone

speculae degustarant. unus et alter dies intercesserat, cum res parum certa videbatur: sequester et confirmator pecuniae desiderabatur. tum appellat hilaro voltu hominem Bulbus, ut blandissime potest, 'quid tu,' inquit 'Paete?' — hoc enim sibi Staienus cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis quam generis uti cognomine videretur — 'qua de re mecum locutus es, quaerunt a me ubi sit pecunia.' hic ille planus improbissimus, quaestu iudiciario pastus, qui illi pecuniae, quam condiderat, spe iam atque animo incubaret, contrahit frontem: — recordamini faciem atque illos eius fictos simulatosque voltus — queritur se ab Oppianico destitutum, et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus quique ea vitia, quae a natura habebat, etiam studio atque artificio quodam malitiae condivisset, pulchre adseverat [sese ab Oppianico destitutum], atque hoc addit testimonii, sua illum sententia, cum

27 73 palam omnes laturi essent, condemnatum iri. manarat sermo in consilio pecuniae quandam mentionem inter iudices esse versatam: res neque tam fuerat occulta quam erat occultanda neque tam erat aperta quam rei publicae causa aperienda. in ea obscuritate ac dubitatione omnium Cannutio, perito homini, qui quodam odore suspitionis Staienum corruptum esse sensisset neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiari DIXERUNT. hic tum Oppianicus non magno opere pertimuit: rem a

74 Staieno perfectam esse arbitrabatur. in consilium erant ituri iudices XXXII; sententiis XVI absolutio confici poterat: quadragena milia nummum in singulos iudices distributa eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum spe maiorum praemiorum ipsius Staieni sententia septima decima accederet. atque etiam casu tum, quod illud repente erat factum, Staienus ipse non aderat: causam nescio quam apud iudicem defendebat. facile hoc Habitus patiebatur, facile Cannutius; at non Oppianicus neque patronus eius L. Quinctius: qui cum esset illo tempore tribunus plebis, convitium C. Iunio iudici quaestionis maximum fecit, ut ne sine illo in consilium iretur; cumque id ei per viatores consulto neglegentius agi videretur, ipse e publico iudicio ad privatum Staieni

iudicium profectus est et illud pro potestate dimitti iussit;
Staienum ipse ad subsellia adduxit. consurgitur in con- 75
silium, cum sententias Oppianicus, quae tum erat po-
testas, palam ferri velle dixisset, ut Staienus scire posset
quid cuique deberetur. varia iudicum genera: nummarii
pauci, sed omnes irati: ut qui accipere in campo con-
suerunt, eis candidatis, quorum nummos suppressos esse
putant, inimicissimi solent esse, sic eius modi iudices in-
festi tum reo venerant; ceteri nocentissimum esse arbi-
trabantur, sed exspectabant sententias eorum, quos cor-
ruptos esse putabant, ut ex eis constituerent a quo iudi-
cium corruptum videretur: ecce tibi eius modi sortitio, 28
ut in primis Bulbo et Staieno et Guttae esset iudicandum:
summa omnium exspectatio quidnam sententiae ferrent
leves ac nummarii iudices: atque illi omnes sine ulla du-
bitatione condemnant. hic tum iniectus est hominibus 76
scrupulus et quaedam dubitatio quidnam esset actum:
deinde homines sapientes et ex vetere illa disciplina iu-
diciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum
possent neque eum, de quo esset orta suspitio pecunia
oppugnatum, re illa incognita primo condemnare vellent,
non liquere dixerunt; non nulli autem severi homines,
qui hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret, spe-
ctari oportere, etsi alii pecunia accepta verum iudicabant,
tamen nihilo minus se superioribus suis iudiciis constare
putabant oportere; itaque damnarunt; quinque omnino
fuerunt, qui illum vestrum innocentem Oppianicum sive
imprudentia sive misericordia sive aliqua suspitione sive
ambitione adducti absolverunt.

Condemnato Oppianico statim L. Quinctius, homo 77
maxime popularis, qui omnis rumorum et contionum ven-
tos conligere consuesset, oblatam sibi facultatem putavit,
ut ex invidia senatoria posset crescere, quod eius ordinis
iudicia minus iam probari populo arbitrabatur. habetur
una atque altera contio vehemens et gravis: accepisse
pecuniam iudices, ut innocentem reum condemnarent, tri-
bunus plebis clamabat; agi fortunas omnium dicebat;
nulla iudicia esse; qui pecuniosum inimicum haberet, in-
columem esse neminem posse. homines totius ignari ne-
gotii, qui Oppianicum numquam vidissent, virum optimum

et hominem pudentissimum pecunia oppressum esse ar-
bitrarentur, incensi suspitione rem in medium vocare
78 coeperunt et causam illam totam deposcere. atque illo
ipso tempore in aedis T. Annii, hominis honestissimi,
necessarii et amici mei, noctu Staienus, arcessitus ab
Oppianico venit: iam cetera nota sunt omnibus: ut cum
illo Oppianicus egerit de pecunia, ut ille se redditurum
esse dixerit, ut eum sermonem audierint omnem viri
boni, qui tum consulto propter in occulto stetissent, ut
res patefacta et in forum prolata et pecunia omnis Staieno
29 extorta atque erepta sit. huius Staieni persona populo
iam nota atque perspecta ab nulla turpi suspitione ab-
horrebat: suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro
reo pronuntiasset, qui erant in contione, non intellege-
bant; neque enim docebantur; versatam esse in iudicio
mentionem pecuniae sentiebant; innocentem reum con-
demnatum audiebant; Staieni sententia condemnatum
videbant; non gratis id ab eo factum esse, quod hominem
norant, iudicabant. similis in Bulbo, in Gutta, in aliis
79 non nullis suspitio consistebat. itaque confiteor — licet
enim iam impune, hoc praesertim in loco, confiteri —
quod Oppianici non modo vita, sed etiam nomen ante
illud tempus populo ignotum fuisset, indignissimum porro
videretur circumventum esse innocentem pecunia, hanc
deinde suspitionem augeret Staieni improbitas et non
nullorum eius similium iudicum turpitudo, causam au-
tem ageret L. Quinctius, homo cum summa potestate,
tum ad inflammandos animos multitudinis adcommoda-
tus, summam illi iudicio invidiam infamiamque esse
conflatam, atque in hanc flammam recentem tum C. Iu-
nium [qui illi quaestioni praefuerat] esse iniectum memini
et illum hominem aedilicium iam praetorem opinionibus
hominum constitutum, non disceptatione dicendi, sed
clamore de foro atque adeo de civitate esse sublatum.
80 neque me paenitet hoc tempore potius quam illo causam
A. Cluentii defendere: causa enim manet eadem, quae
mutari nullo modo potest, temporis iniquitas atque in-
vidia recessit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit,
quod in causa boni fuit, prosit. itaque nunc quem ad
modum audiar sentio, non modo ab eis, quorum iudicium

ac potestas est, sed etiam ab illis, quorum tantum est
existimatio; at tum si dicerem, non audirer, non quod
alia res esset, immo eadem, sed tempus aliud. id adeo 30
sic cognoscite: quis tum auderet dicere nocentem con-
demnatum esse Oppianicum? quis nunc audet negare?
quis tum posset arguere ab Oppianico temptatum esse
iudicium pecunia? quis id hoc tempore infitiari potest?
cui tum liceret docere Oppianicum reum factum esse tum
denique, cum duobus proximis praeiudiciis condemnatus
esset? quis est qui id hoc tempore infirmare conetur?
qua re invidia remota, quam dies mitigavit, oratio mea 81
deprecata est, vestra fides atque aequitas a veritatis
disceptatione reiecit, quid est praeterea quod in causa
relinquatur? versatam esse in iudicio pecuniam constat:
ea quaeritur unde profecta sit, ab accusatore an ab reo.
dicit accusator haec: 'primum gravissimis criminibus ac-
cusabam, ut nihil opus esset pecunia; deinde condemna-
tum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset;
postremo, etiam si absolutus fuisset, mearum tamen om-
nium fortunarum status incolumis maneret.' quid contra
reus? 'primum ipsam multitudinem criminum et atroci-
tatem pertimescebam; deinde Fabriciis propter conscien-
tiam mei sceleris condemnatis me esse condemnatum sen-
tiebam; postremo in eum casum veneram, ut omnis mea-
rum fortunarum status unius iudicii periculo contineretur.'

Age, quoniam corrumpendi iudicii causas ille multas 82
et gravis habuit, hic nullam, profectio ipsius pecuniae
requiratur: confecit tabulas diligentissime Cluentius; haec
autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum
neque detractum de re familiari latere. anni sunt octo,
cum ista causa in ista meditatione versatur, cum omnia,
quae ad eam rem pertinent, et ex huius et ex aliorum
tabulis agitatis, tractatis, inquiritis, cum interea Cluen-
tianae pecuniae vestigium nullum invenitis. quid, Albiana
pecunia vestigiisne nobis odoranda est an ad ipsum cubile
vobis ducibus venire possumus? tenentur uno in loco
HS ɪↄᴄxʟ; tenentur apud hominem audacissimum; tenen-
tur apud iudicem: quid voltis amplius? 'at enim Staienus 83
non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad iudicium cor-
rumpendum constitutus.' cur eum, cum in consilium

iretur, Cluentius et Cannutius abesse patiebantur? cur cum in consilium mittebant, Staienum iudicem qui pecuniam dederant non requirebant; Oppianicus querebatur; Quinctius flagitabat; sine Staieno ne in consilium iretur, tribunicia potestate effectum est? 'at condemnavit.' hanc enim condemnationem dederat obsidem Bulbo et ceteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. qua re si istinc causa corrumpendi iudicii, si istinc pecunia, istinc Staienus, istinc denique omnis fraus et audacia est, hinc pudor, honesta vita, nulla suspitio pecuniae, nulla corrumpendi iudicii causa, patiamini veritate patefacta atque omni errore sublato eo transire illius turpitudinis infamiam, ubi cetera maleficia consistunt; ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem numquam accessisse cul-
31 84 pam videtis. 'at enim pecuniam Staieno dedit Oppianicus non ad corrumpendum iudicium, sed ad conciliationem gratiae.' tene hoc, Acci, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum? sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit ipsi veniat in mentem; proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet: in stultitia contra est: minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobat. istam conciliationem gratiae Staienus tum recenti re, cum faucibus premeretur, excogitavit, sive, ut homines tum loqueban-
85 tur, a P. Cethego admonitus *est*. nam fuisse hunc tum hominum sermonem recordari potestis: Cethegum, quod hominem odisset et quod eius improbitatem versari in re publica nollet et quod videret eum, qui se ab reo pecuniam, cum iudex esset, clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse, minus ei fidele consilium dedisse. in hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse; sin erat eius modi causa, ut Staienus nummos se accepisse negare non posset, nihil autem erat periculosius nec turpius quam ad quam rem accepisset confiteri, non est
86 consilium Cethegi reprehendendum. verum alia causa tum Staieni fuit, alia nunc, Acci, tua est: ille cum re premeretur, quodcumque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur; te vero illud idem, quod

tum explosum et eiectum est, nunc rettulisse demiror. qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre? haerebat in tabulis publicis reus et accusator; condemnati erant Fabricii; nec elabi alio accusatore poterat Albius nec sine ignominia calumniae relinquere accusationem Cluentius. an ut prae- 32 87
varicaretur? nam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. sed quid opus erat ad eam rem iudice sequestre? et omnino quam ob rem tota ista res per Staienum potius, hominem ab utroque alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur et amicum necessariumque communem? sed quid ego haec pluribus quasi de re obscura disputo, cum ipsa pecunia, quae Staieno data est, numero ac summa sua non modo quanta fuerit, sed etiam ad quam rem fuerit ostendat? sedecim dico iudices, ut Oppianicus absolveretur, corrumpendos fuisse; ad Staienum sescenta quadraginta milia nummum esse delata: si, ut tu dicis, gratiae conciliandae causa, quadraginta istorum accessio milium quid valet? si, ut nos dicimus, ut quadragena milia sedecim iudicibus darentur, non Archimedes melius potuit discribere.

'At enim iudicia facta permulta sunt, a Cluentio iu- 88
dicium esse corruptum.' immo vero ante hoc tempus omnino ista ipsa res suo nomine in iudicium numquam est vocata; ita multum agitata, ita diu iactata [ista res] est, ut hodierno die primum causa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam his iudicibus freta miserit. verum tamen ista multa iudicia quae sunt? ego enim me ad omnia confirmavi et sic paravi, ut docerem, quae facta postea iudicia de illo iudicio dicerentur, partim ruinae similiora aut tempestati quam iudicio et disceptatióni fuisse, partim nihil contra Habitum valere, partim etiam pro hoc esse, partim esse eius modi, ut neque appellata umquam iudicia sint neque existimata. hic ego magis ut consuetudinem servem, quam 89
quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo iudiciis, attente audiatis. condemnatus est C. Iunius, qui ei quaestioni 33
praefuerat; adde etiam illud, si placet: tum est con-

demnatus, cum esset iudex quaestionis: non modo cau-
sae, sed ne legi quidem quicquam per tribunum plebis
laxamenti datum est: quo tempore illum a quaestione ad
nullum aliud rei publicae munus abduci licebat, eo tem-
pore ad quaestionem ipse abreptus est. at *ad* quam
quaestionem? voltus enim vestri, iudices, me invitant,
ut, quae reticenda putaram, libeat iam libere dicere.
90 quid? illa tandem quaestio aut disceptatio aut iudicium
fuit? putabo fuisse: dicat qui volt hodie de illo populo
concitato, cui tum populo mos gestus est, qua de re Iu-
nius causam dixerit; quemcumque rogaveris, hoc respon-
debit: quod pecuniam acceperit, quod innocentem cir-
cumvenerit. est haec opinio: at, si ita esset, hac lege
accusatum oportuit, qua accusatur Habitus. 'at ipse ea
lege quaerebat.' paucos dies exspectasset Quinctius. 'at
neque privatus accusare nec sedata invidia volebat.' vide-
tis igitur non in causa, sed in tempore ac potestate spem
91 omnem accusatoris fuisse. multam petivit. qua lege?
quod in legem non iurasset, quae res nemini umquam
fraudi fuit et quod C. Verres, praetor urbanus, homo
sanctus et diligens, subsortitionem eius in eo codice non
haberet, qui tum interlitus proferebatur. his de causis
C. Iunius condemnatus est, iudices, levissimis et infir-
missimis, quas omnino in iudicium adferri non oportuit;
34 92 itaque oppressus est, non causa, sed tempore. hoc vos
Cluentio iudicium putatis obesse oportere? quam ob cau-
sam? si ex lege subsortitus non erat Iunius aut si in ali-
quam legem aliquando non iuraverat, idcirco illius damna-
tione aliquid de Cluentio iudicabatur? 'non,' inquit 'sed
ille idcirco illis legibus condemnatus est, quod contra
aliam legem commiserat.' qui hoc confitentur, possunt
eidem illud iudicium fuisse defendere? 'ergo' inquit 'id-
circo infestus tum populus Romanus fuit C. Iunio, quod
illud iudicium corruptum per eum putabatur.' num igitur
hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio
illius iudicii, alia natura totius negotii nunc est ac tum
fuit? non opinor ex eis rebus, quae gestae sunt, rem
93 ullam potuisse mutari. quid ergo est causae quod nunc
nostra defensio audiatur tanto silentio, tum Iunio defen-
dendi sui potestas erepta sit? quia tum in causa nihil

erat praeter invidiam, errorem, suspitionem, contiones cotidianas seditione ac populariter concitatas: accusabat tribunus plebis idem in contionibus, idem ad subsellia; ad iudicium non modo de contione, sed etiam cum ipsa contione veniebat; gradus illi Aurelii tum novi quasi pro theatro illi iudicio aedificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus complerat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem potestas erat. nuper 94
apud C. Orchivium, conlegam meum, locus ab iudicibus Fausto Sullae de pecuniis residuis non est constitutus, non quo illi aut exlegem esse Sullam aut causam pecuniae publicae contemptam atque abiectam putarent, sed quod accusante tribuno plebis condicione aequa disceptari posse non putarunt. quid? conferam Sullamne cum Iunio? an hunc tribunum plebis cum Quinctio? an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus, cognatis, adfinibus, necessariis, clientibus plurimis; haec autem apud Iunium parva et infirma et ipsius labore quaesita atque conlecta; hic tribunus plebis modestus, prudens, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius: ille autem acerbus, criminosus, popularis homo ac turbulentus; tempus hoc tranquillum atque pacatum: illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum. quae cum ita essent, in Fausto tamen illi iudices statuerunt, iniqua condicione reum causam dicere, cum adversario eius ad ius accusationis summa vis potestatis accederet. quam quidem ra- 35 95
tionem vos, iudices, diligenter pro vestra sapientia cogitare et penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi uni cuique nostrum inferre possit vis tribunicia, conflata praesertim invidia et contionibus seditiose concitatis. optimis hercule temporibus, tum, cum homines se non iactatione populari, sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popilius neque Q. Metellus, clarissimi viri atque amplissimi, vim tribuniciam sustinere potuerunt; nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus sine vestra sapientia ac sine iudiciorum remediis salvi esse possimus. non fuit illud igitur iudicium 96
iudicii simile, iudices, non fuit, in quo non modus ullus est adhibitus, non mos consuetudoque servata, non causa defensa: vis illa fuit et, ut saepe iam dixi, ruina quae-

dam atque tempestas et quidvis potius quam iudicium
aut disceptatio aut quaestio. quod si quis est qui illud
iudicium fuisse arbitretur et qui his rebus iudicatis stan-
dum putet, is tamen hanc causam ab illa debet seiungere:
ab illo enim, sive quod in legem non iurasset sive quod
e lege subsortitus [iudicem] non esset, multa petita esse
dicitur; Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus a
Iunio multa petita est, nulla potest ex parte esse con-
97 iuncta.' 'at enim etiam Bulbus est condemnatus.'
adde maiestatis, ut intellegas hoc iudicium cum illo non
esse coniunctum. 'at est hoc illi crimen obiectum.' fateor,
sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam in Illyrico C.
Cosconii litteris et multorum testimoniis planum factum
est, quod crimen erat proprium illius quaestionis et quae
res lege maiestatis tenebatur. 'at hoc obfuit ei maxime.'
iam ista divinatio est, qua si uti licet, vide ne mea con-
iectura multo sit verior: ego enim sic arbitror, Bulbum,
quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis
contaminatus in iudicium sit adductus, idcirco facilius
esse damnatum; tu mihi ex tota causa Bulbi, quod tibi
commodum est, eligis, ut id esse secutos iudices dicas.
36 98 quapropter hoc Bulbi iudicium non plus huic obesse cau-
sae debet quam illa, quae commemorata sunt ab accusa-
tore, duo iudicia, P. Popilii et Ti. Guttae, qui causam
de ambitu dixerunt, qui accusati sunt ab eis, qui erant
ipsi ambitus condemnati: quos ego non idcirco esse ar-
bitror in integrum restitutos, quod planum fecerint illos
ob rem iudicandam pecuniam accepisse, sed quod iudici-
bus probaverint, cum in eodem genere, in quo ipsi offen-
dissent, alios reprehendissent, se ad praemia legis venire
oportere; quapropter neminem dubitare existimo quin
illa damnatio ambitus nulla ex parte cum causa Cluentii
99 vestroque iudicio coniuncta esse possit. quid, quod
Staienus est condemnatus? non dico hoc tempore, iudi-
ces, id quod nescio an dici oporteat, illum maiestatis
esse condemnatum; non recito testimonia hominum ho-
nestissimorum, quae in Staienum sunt dicta ab eis, qui
M. Aemilio, clarissimo viro, legati et praefecti et tribuni
militares fuerunt; quorum testimoniis planum factum est
maxime eius opera, cum quaestor esset, in exercitu sedi-

tionem esse conflatam; ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt, de HS ıɔc, quae ille cum accepisset nomine iudicii Safiniani, sicut in Oppianici iudicio postea, reticuit atque suppressit; omitto et haec et alia permulta, 100
quae illo iudicio in Staienum dicta sunt; hoc dico, eandem tum fuisse P. et L. Cominiis, equitibus Romanis, honestis hominibus et disertis, controversiam cum Staieno, quem accusabant, quae nunc mihi est cum Accio; Cominii dicebant idem, quod ego dico: Staienum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut iudicium corrumperet; Staienus conciliandae gratiae causa accepisse *se* dicebat.
inridebatur haec illius reconciliatio et persona viri boni 101
suscepta, sicut in statuis inauratis, quas posuit ad Iuturnae; quibus subscripsit reges a se in gratiam esse reductos; exagitabantur eius omnes fraudes atque fallaciae, tota vita in eius modi ratione versata aperiebatur, egestas domestica, quaestus forensis in medium proferebatur, nummarius interpres pacis et concordiae non probabatur: itaque tum Staienus, cum idem defenderet quod Accius,
condemnatus est; Cominii cum hoc agerent, quod nos in 102
tota causa egimus, probaverunt. quam ob rem si Staieni damnatione Oppianicum iudicium corrumpere voluisse, Oppianicum iudici ad emendas sententias dedisse pecuniam iudicatum est, cum ita constitutum sit, ut in illa culpa aut Cluentius sit aut Oppianicus, Cluentii nummus nullus iudici datus ullo vestigio reperietur, Oppianici pecunia post iudicium factum ab iudice ablata est, potest esse dubium, quin illa damnatio Staieni non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet?

Ergo adhuc Iunii iudicium video esse eius modi, ut 37 103
incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunicium, quam iudicium appellandum putem: quod si quis illud iudicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quae ab Iunio petita est, cum Cluentii causa posse coniungi. illud igitur Iunianum per vim factum est, Bulbi et Popilii et Guttae contra Cluentium non est; Staieni etiam pro Cluentio est.

Videamus ecquod aliud iudicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus: dixitne tandem causam C. Fidi-

culanius Falcula, qui Oppianicum condemnarat, cum praesertim, id quod fuit in illo iudicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset? dixit et bis quidem dixit; in summam enim L. Quinctius invidiam contionibus cum cotidianis seditiosis et turbulentis adduxerat: uno iudicio multa est ab eo petita, sicut ab Iunio, quod non suae decuriae munere neque ex lege sedisset; paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Iunius, sed eadem fere lege et crimine: quia nulla in iudicio seditio neque vis nec turba versata est, prima actione facillime est absolutus. non numero hanc absolutionem: nihilo minus enim potest, ut illam multam non commiserit, accepisse tamen ob rem iudicandam * * capta nusquam Staienus eadem lege dixit; proprium crimen illud quaestionis eius non
104 fuit. Fidiculanius quid fecisse dicebatur? accepisse a Cluentio HS cccc. cuius erat ordinis? senatorii. qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis, ea lege accusatus honestissime est absolutus; acta est enim causa more maiorum, sine vi, sine metu, sine periculo; dicta et exposita et demonstrata sunt omnia; adducti iudices sunt non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset, sed, aliud si is iudex nihil scisset, nisi quae praeiudicia de eo facta esse constarent, audire praeterea nihil debuisse.
38 105 tum etiam illi quinque, qui, imperitorum hominum rumusculos aucupati tum illum absolverunt, iam suam clementiam laudari magno opere nolebant, a quibus si qui quaereret sedissentne iudices in C. Fabricium, sedisse se dicerent; si interrogarentur num quo crimine is esset accusatus praeterquam veneni eius, quod quaesitum Habito diceretur, negarent; si deinde essent rogati quid iudicassent, condemnasse se dicerent; nemo enim absolvit. eodem modo quaesitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent; tametsi ille una sententia est absolutus, sed illam unam nemo tum istorum suam dici vellet.
106 uter igitur facilius suae sententiae rationem redderet: isne, qui se et sibi et rei iudicatae constitisse dicit, an ille, qui se in principem maleficii lenem, in adiutores eius et conscios vehementissimum esse respondet? quorum ego de sententia non debeo disputare; neque enim

dubito quin ei tales viri suspitione aliqua perculsi repen-
tina de statu suo declinarint. qua re eorum, qui absol-
verunt, misericordiam non reprehendo, eorum, qui in
iudicando superiora iudicia secuti sunt sua sponte, non
Staieni fraude, constantiam comprobo, eorum vero, qui
sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo, qui absol-
vere eum, quem nocentissimum cognorant, et quem ipsi
bis antea condemnarant, nullo modo poterant, con-
demnare, cum tanta consilii infamia et tam atrocis rei
suspitio esset iniecta, paulo posterius patefacta re malue-
runt. ac ne ex facto solum sapientis illos iudicetis, sed 107
etiam ex hominibus ipsis, quod hi fecerunt, rectissime
ac sapientissime factum probetis, quis P. Octavio Balbo
ingenio prudentior, iure peritior, fide, religione, officio
diligentior aut sanctior commemorari potest? non absol-
vit. quis Q. Considio constantior? quis iudiciorum atque
eius dignitatis, quae in iudiciis publicis versari debet,
peritior? quis virtute, consilio, auctoritate praestantior?
ne is quidem absolvit. longum est de singulorum virtute
ita dicere, quae, quia cognita sunt ab omnibus, verborum
ornamenta non quaerunt. qualis vir M. Iuventius Pedo
fuit ex vetere illa iudicum disciplina? qualis L. Caulius
Mergus? M. Basilus? C. Caudinus? qui omnes in iu-
diciis publicis iam tum, florente re publica, floruerunt.
ex eodem numero L. Cassius, Cn. Heius, pari et inte-
gritate et prudentia; quorum nullius sententia est Op-
pianicus absolutus. atque in his omnibus natu minimus,
ingenio et diligentia et religione par eis, quos antea com-
memoravi, P. Saturius, in eadem sententia fuit. o inno- 108
centiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit
ambitiosus, qui distulit cautus, qui condemnavit constans
existimatur. haec tum agente Quinctio neque in contione 39
neque in iudicio demonstrata sunt; neque enim ipse dici
patiebatur nec per multitudinem concitatam consistere
cuiquam in dicendo licebat: itaque ipse postquam Iunium
pervertit, totam causam reliquit; paucis enim diebus illis
et ipse privatus est factus et hominum studia defervisse
intellegebat. quod si per quos dies Iunium accusavit,
Fidiculanium accusare voluisset, respondendi Fidiculanio
potestas facta non esset. ac primo quidem omnibus illis

109 iudicibus, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. iam
insolentiam noratis hominis; noratis animos eius ac spi-
ritus tribunicios. quod erat odium, di immortales! quae
superbia! quanta ignorantia sui! quam gravis atque in-
tolerabilis adrogantia! qui illud iam ipsum acerbe tulerit,
ex quo illa nata sunt omnia non sibi ac defensioni suae
condonatum esse Oppianicum, proinde quasi non satis
signi esse debuerit ab omnibus eum fuisse desertum, qui
se ad patronum illum contulisset. erat enim Romae summa
copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque am-
plissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem
Romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putasset
40 110 eius modi causam posse defendi. nam Quinctius quidem
quam causam umquam antea dixerat, cum annos ad quin-
quaginta natus esset? quis eum umquam non modo in
patroni, sed in laudatoris aut advocati loco viderat? qui
quod rostra iam diu vacua locumque illum post adven-
tum L. Sullae a tribunicia voce desertum oppresserat,
multitudinemque desuefactam iam a contionibus ad vete-
ris consuetudinis similitudinem revocarat, idcirco cuidam
hominum generi paulisper iucundior fuit; at idem quanto
in odio postea suis ipsis fuit, per quos in altiorem locum
111 ascenderat! neque iniuria: facite enim ut non solum mores
et adrogantiam eius, sed etiam voltum atque amictum
atque etiam illam usque ad talos demissam purpuram re-
cordemini: is, quasi non esset ullo modo ferendum se ex
iudicio discessisse victum, rem a subselliis ad rostra de-
tulit. etiam querimur saepe hominibus novis non satis
magnos in hac civitate esse fructus? nego usquam um-
quam fuisse maiores, ubi si quis ignobili loco natus ita
vivit, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videa-
tur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum inno-
112 centia prosecuta est; si quis autem hoc uno nititur, quod
sit ignobilis, procedit saepe longius, quam si idem ille
esset cum isdem suis vitiis nobilissimus. ut Quinctius —
nihil enim dicam de ceteris — si fuisset homo nobilis, quis
eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset?
quod eo loco fuit, ita tulerunt, ut, si quid haberet a na-
tura boni, prodesse ei putarent oportere; superbiam autem
atque adrogantiam eius deridendam magis arbitrarentur

propter humilitatem hominis quam pertimescendam. sed, 41
ut illuc revertar, quo tempore Fidiculanius absolutus est, tu, qui iudicia facta commemoras, quaero, quid tum esse existimas iudicatum? certe gratis iudicasse. at con- 113
demnarat; at causam totam non audierat; at in contionibus a L. Quinctio vehementer erat et saepe vexatus. illa igitur omnia Quinctiana iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa iudicia fuerunt. esto: potuit esse innocens Falcula. iam ergo aliqui Oppianicum gratis condemnavit; iam non eos Iunius subsortitus est, qui pecunia accepta condemnarent; iam putabitur aliqui ab initio non sedisse et tamen Oppianicum gratis condemnasse. verum, si innocens Falcula, quaero qui sit nocens? si hic gratis condemnavit, quis accepit? nego rem esse ullam in quemquam illorum obiectam, quae Fidiculanio non obiecta sit, aliquid fuisse in Fidiculanii causa, quod idem non esset
in ceterorum. aut hoc iudicium reprehendas tu, cuius 114
accusatio rebus iudicatis nitebatur, necesse est, aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare. quamquam satis magno argumento esse debet, quod ex tam multis iudicibus absoluto Falcula nemo reus factus est. quid enim mihi damnatos ambitus conligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? cum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis quam ambitus: nam si in ambitus iudiciis hoc eis obfuit, cum alia lege causam dicerent, certe, si propria lege huius peccati adducti essent, multo
plus obfuisset. deinde si tanta vis fuit istius criminis, ut, 115
qua quisque lege ex illis iudicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret, cur in tanta multitudine accusatorum, tantis praemiis, ceteri rei facti non sunt? hic profertur id, quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scaevolae litem eo nomine esse aestimatam; cuius rei quae consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo: numquam enim ea diligentia, quae solet adhiberi in cetero iudicio, eadem
reo damnato adhibita est: in litibus aestimandis fere iu- 116
dices aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si quae in eum lis capitis inlata est, non admittunt, aut, quod se perfunctos iam esse ar-

bitrantur, cum de reo iudicarunt, neglegentius attendunt cetera. itaque et maiestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis de pecuniis repetundis lites maiestatis essent aestimatae, et hoc cotidie fieri videmus, ut reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos eidem iudices absolvant; quod cum fit, non iudicia rescinduntur, sed hoc statuitur, aestimationem litium non esse iudicium. Scaevola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliae testibus; omni contentione pugnatum est, uti lis haec capitis aestimaretur: quae res si rei iudicatae pondus habuisset, ille postea vel isdem vel aliis inimicis reus hac lege ipsa factus esset.

42
117 Sequitur id, quod illi iudicium appellant, maiores au-
tem nostri numquam neque iudicium nominarunt neque
proinde ut rem iudicatam observarunt, animadversionem
atque auctoritatem censoriam. qua de re ante quam di-
cere incipio, perpauca mihi de meo officio verba faciunda
sunt, ut a me cum huiusce periculo ceterorum quoque
officiorum et amicitiarum ratio conservata esse videatur;
nam mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fue-
runt, ambobus est amicitia, cum altero vero, sicuti pleri-
que vestrum sciunt, magnus usus et summa utriusque
118 officiis constituta necessitudo. qua re quicquid de sub-
scriptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo,
ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de
ratione censoria habitam existimari velim; a Lentulo au-
tem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute sum-
misque honoribus, quos a populo Romano adeptus est,
honoris causa nominatur, facile hoc, iudices, impetrabo,
ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis
cum fidem et diligentiam tum vim animi libertatemque
dicendi, ex hac mihi concedat ut tantum mihi sumam,
quantum sine huius periculo praeterire non possim. a me
tamen, ut aequum est, omnia caute pedetemptimque
dicentur, ut neque fides huius defensionis relicta neque
cuiusquam aut dignitas laesa aut amicitia violata esse
119 videatur. video igitur, iudices, animadvertisse censores
in iudices quosdam illius consilii Iuniani, cum istam ipsam
causam subscriberent. hic illud primum commune pro-

ponam, numquam animadversionibus censoriis hanc civi-
tatem ita contentam ut rebus iudicatis fuisse; neque in
re nota consumam tempus; exempli causa ponam unum
illud: C. Getam, cum a L. Metello et Cn. Domitio cen-
soribus ex senatu eiectus esset, censorem esse ipsum
postea factum, et cuius mores erant a censoribus repre-
hensi, hunc postea et populi Romani et eorum, qui in
ipsum animadverterant, moribus praefuisse. quod si
illud iudicium putaretur, ut ceteri turpi iudicio damnati
in perpetuum omni honore ac dignitate privantur, sic ho-
minibus ignominia notatis neque ad honorem aditus ne-
que in curiam reditus esset: nunc si quem Cn. Lentuli 120
aut L. Gellii libertus furti condemnarit, is omnibus or-
namentis amissis numquam ullam honestatis suae partem
recuperabit; quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus,
duo censores, clarissimi viri sapientissimique homines,
furti et captarum pecuniarum nomine notaverunt, ei non
modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum
rerum iudiciis absoluti sunt. neminem voluerunt maiores 43
nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne
pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui
inter adversarios convenisset; quapropter in omnibus le-
gibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magi-
stratum capere non liceat aut iudicem legi aut alterum
accusare, haec ignominiae causa praetermissa est; timoris
enim causam, non vitae poenam in illa potestate esse vo-
luerunt. itaque non solum illud ostendam, quod iam 121
videtis, populi Romani suffragiis saepe numero censorias
subscriptiones esse sublatas, verum etiam iudiciis eorum,
qui iurati statuere maiore cum religione et diligentia de-
buerunt. primum iudices, senatores equitesque Romani,
in compluribus iam reis, quos contra leges pecunias ac-
cepisse subscriptum est, suae potius religioni quam cen-
sorum opinioni paruerunt; deinde praetores urbani, qui
iurati debent optimum quemque in lectos iudices referre,
numquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedi-
mento esse oportere duxerunt; censores denique ipsi saepe 122
numero superiorum censorum iudiciis, si ista iudicia ap-
pellare voltis, non steterunt; atque etiam ipsi inter se
censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius

iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; ut alter de senatu movere velit, alter retineat et ordine amplissimo dignum existimet; ut alter in aerarios referri aut tribu moveri iubeat, alter vetet. qua re qui vobis in mentem venit haec appellare iudicia, quae a populo rescindi, ab iuratis iudicibus repudiari, a magistratibus neglegi, ab eis, qui eandem potestatem adepti sunt, com-
44 123 mutari, inter conlegas discrepare videatis? quae cum ita sint, videamus quid tandem censores de illo iudicio corrupto iudicasse dicantur. ac primum illud statuamus, utrum quia censores subscripserint, ita sit, an, quia ita fuerit, illi subscripserint. si quia subscripserint, videte quid agatis, ne in unum quemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis; ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus quam illa acerbissima proscriptio possit adferre; ne censorium stilum, cuius mucronem multis remediis maiores nostri rettuderunt, aeque posthac atque illum dictatorium pertimesca-
124 mus. sin autem, quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse, hoc quaeramus, verum sit an falsum; removeantur auctoritates censoriae; tollatur id ex causa, quod in causa non est; doce quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quem ad modum dederit, unum denique a Cluentio profectae pecuniae vestigium ostende; vince deinde bonum virum fuisse Oppianicum, hominem integrum, nihil de illo umquam secus esse existimatum, nihil denique praeiudicatum: tum auctoritatem censoriam amplexato; tum illorum iudicium coniunctum
125 cum re esse defendito. dum vero eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii manu sua corrupisse iudicatus sit, qui testamentum interleverit, qui supposita persona falsum testamentum obsignandum curaverit, qui eum, cuius nomine id obsignatum est, interfecerit, qui avunculum filii sui in servitute ac vinculis necaverit, qui municipes suos proscribendos occidendosque curaverit, qui eius uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit, qui pecuniam pro abortione dederit, qui socrum, qui uxores, qui uno tempore fratris uxorem speratosque liberos fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit, qui cum venenum privigno suo dare

vellet, manifesto deprehensus sit, cuius ministris conscìisque damnatis ipse adductus in iudicium pecuniam iudici dederit ad sententias iudicum corrumpendas — dum haec, inquam, de Oppianico constabunt, neque ullo argumento Cluentianae pecuniae crimen tenebitur, quid est quod te ista censoria, sive voluntas sive opinio fuit, adiuvare aut hunc innocentem opprimere posse videatur?
quid igitur censores secuti sunt? ne ipsi quidem, ut gra- 45 126
vissime dicam, quicquam aliud dicent praeter sermonem atque famam; nihil se testibus, nihil tabulis, nihil aliquo gravi argumento comperisse, nihil denique causa cognita statuisse dicent: quod si ita fecissent, tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. non utar exemplorum copia, quae summa est, non rem veterem, non hominem potentem aliquem aut gratiosum proferam: nuper hominem tenuem, scribam aedilicium, D. Matrinium, cum defendissem apud M. Iunium Q. Publicium praetores et M. Plaetorium C. Flaminium aedilis curulis, persuasi, ut scribam iurati legerent eum, quem eidem isti censores aerarium reliquisse *se* subscripserunt; cum enim in homine nulla culpa inveniretur, quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quaerendum esse duxerunt;
nam haec quidem, quae de iudicio corrupto subscripse- 127
runt, quis est qui ab illis satis cognita et diligenter iudicata arbitretur? in M'. Aquilium et in Ti. Guttam video esse subscriptum. quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia? dicant; ceteri videlicet gratis condemnarunt. non est igitur circumventus, non oppressus pecunia, non, ut illae Quinctianae contiones habebantur, omnes, qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspitione ponendi: duos solos video auctoritate censorum adfinis ei turpitudini iudicari: aut illud adferant, aliquid sese, quod de his duobus habuerint compertum, de ceteris *non*
comperisse. nam illud quidem minime probandum est, 46 128
ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos e consuetudine militari transtulisse. statuerunt enim ita maiores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortito in quosdam animadverteretur, ut metus videlicet ad omnis, poena ad paucos perveniret; quod idem facere censores in delectu dignitatis et in iudicio

civium et in animadversione vitiorum qui convenit? nam
miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vim-
que pertimuit, potest idem postea et miles esse melior et
vir bonus et civis utilis; qua re qui in bello propter ho-
stium metum deliquerat, amplior ei mortis et supplicii
metus est a maioribus constitutus; ne autem nimium
multi poenam capitis subirent, idcirco illa sortitio com-
129 parata est: hoc tu idem facies censor in senatu legendo?
si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecu-
niam acceperint, tu non animadvertes in omnis, sed
carpes, ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam sor-
tiere? habebit igitur te sciente et vidente curia senato-
rem, populus Romanus iudicem, res publica civem sine
ignominia quemquam, qui ad perniciem innocentis fidem
suam et religionem pecunia commutarit? et, qui pretio
adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi inno-
centi, is censoriae severitatis nota non inuretur? tu es
praefectus moribus, tu magister veteris disciplinae ac se-
veritatis, si aut retines quemquam sciens in senatu scelere
tanto contaminatum aut statuis, qui in eadem culpa sit,
non eadem poena adfici convenire? aut quam condicionem
supplicii maiorés in bello timiditati militis propositam
esse voluerunt, eandem tu in pace constitues improbitati
senatoris? quod si hoc exemplum ex re militari ad animad-
versionem censoriam transferendum fuit, sortitione id
ipsum factum esse oportuit; sin autem sortiri ad poenam
et hominum delictum fortunae iudicio committere minime
censorium est, certe in multorum peccato carpi paucos
47 130 ad ignominiam non oportet. verum omnes intellegimus
in istis subscriptionibus ventum quendam popularem esse
quaesitum: iactata res erat in contione; incognita causa
probatum erat illud multitudini; nemini licitum est contra
dicere; nemo denique, ut defenderet contrariam partem,
laborabat. in invidiam porro magnam illa iudicia vene-
rant: etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat
in iudiciis ex notatione tabellarum invidia versata: prae-
termitti ab censoribus et neglegi macula iudiciorum posse
non videbatur. homines, quos ceteris vitiis atque omni
dedecore infamis videbant, eos hac quoque subscriptione
notare voluerunt, et eo magis, quod illo ipso tempore,

illis censoribus, erant iudicia cum equestri ordine com-
municata, ut viderentur per hominum idoneorum igno-
miniam sua auctoritate iudicia reprehendisse. quod si 131
hanc apud eosdem ipsos censores mihi aut alii causam
agere licuisset, hominibus tali prudentia praeditis certe
probavissem; res enim indicat nihil ipsos habuisse co-
gniti, nihil comperti; ex tota ista subscriptione rumorem
quendam et plausum popularem esse quaesitum: nam in
P. Popilium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit
L. Gellius, quod is pecuniam accepisset, quo innocentem
condemnaret. iam id ipsum quantae divinationis est scire
innocentem fuisse reum, quem fortasse numquam viderat,
cum homines sapientissimi, iudices, ut nihil dicam de eis,
qui condemnarunt, causa cognita sibi dixerint non li-
quere? verum esto: condemnat Popilium Gellius; iudicat 132
accepisse a Cluentio pecuniam: negat hoc Lentulus. nam
Popilium, quod erat libertini filius, in senatum non legit;
locum quidem senatorium ludis et cetera ornamenta relin-
quit, et eum omni ignominia liberat; quod cum facit, iu-
dicat eius sententia gratis esse Oppianicum condemnatum.
et eundem Popilium postea Lentulus in ambitus iudicio
pro testimonio diligentissime laudat. qua re si neque L.
Gellii iudicio stetit Lentulus neque Lentuli existimatione
contentus fuit Gellius, et, si uterque censor censoris
opinione standum non putavit, quid est quam ob rem
quisquam nostrum censorias subscriptiones omnis fixas
et in perpetuum ratas putet esse oportere? 'at in ipsum 48 133
Habitum animadverterunt.' nullam quidem ob turpitu-
dinem, nullum ob totius vitae non dicam vitium, sed er-
ratum: neque enim hoc homine sanctior neque probior
neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quis-
quam potest; neque illi aliter dicunt, sed eandem illam
famam iudicii corrupti secuti sunt; neque ipsi secus ex-
istimant quam nos existimari volumus de huius pudore,
integritate, virtute; sed putarunt praetermitti accusatorem
non potuisse, cum animadversum esset in iudices. qua
de re si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura
non dicam; non enim mihi exemplum summi et clarissimi 134
viri, P. Africani, praetereundum videtur, qui cum esset
censor et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodisset,

clara voce, ut omnis contio audire posset, dixit se scire illum verbis conceptis peierasse; si qui contra vellet dicere, usurum esse eum suo testimonio: deinde cum nemo contra diceret, iussit equum traducere. ita is, cuius arbitrio et populus Romanus et exterae gentes contentae esse consuerant, ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. quod si hoc Habito facere licuisset, facile illis ipsis iudicibus et falsae suspitioni et invidiae populariter excitatae restitisset.

135 Unum etiam est, quod me maxime perturbat, cui loco respondere vix videor posse, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnatii patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi: idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici condemnationem pecuniam accepisset: de cuius hominis levitate et inconstantia plura non dicam: hoc testamentum ipsum, quod recitas, eius modi est, ut ille, cum eum filium exheredaret, quem oderat, ei filio coheredes homines alienissimos adiungeret, quem diligebat. sed tu, Acci, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum iudicium grave velis esse an Egnatii: si Egnatii, leve est, quod censores de ceteris subscripserunt; ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt: sin autem censorum, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, cum patrem eicerent, retinuerunt.

49 136 'At enim senatus universus iudicavit illud corruptum esse iudicium.' quo modo? 'suscepit causam.' an potuit rem delatam eius modi repudiare? cum tribunus plebis populo concitato rem paene ad manus revocasset, cum vir optimus et homo innocentissimus pecunia circumventus diceretur, cum invidia flagraret ordo senatorius, potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo rei publicae repudiari? at quid est decretum? quam iuste! quam sapienter! quam diligenter! SI QUI SUNT, QUORUM OPERA FACTUM SIT, UT IUDICIUM PUBLICUM CORRUMPERETUR. utrum videtur id senatus factum iudicare, an, si factum sit, moleste graviterque ferre? si ipse A. Cluentius sententiam de iudiciis rogaretur, aliam non diceret, atque ei dixerunt, quorum sententiis Cluentium condemna-
137 tum esse dicitis. sed quaero a vobis num istam legem ex

isto senatus consulto L. Lucullus consul, homo sapien-
tissimus, tulerit, num anno post M. Lucullus et C. Cas-
sius, in quos tum consules designatos idem illud senatus
decreverat? non tulerunt; et quod tu Habiti pecunia
factum esse arguis neque id ulla tenuissima suspitione
confirmas, factum est primum illorum aequitate et sa-
pientia consulum, ut id, quod senatus decreverat ad illud
invidiae praesens incendium restinguendum, id postea
referendum ad populum non arbitrarentur; ipse deinde
populus Romanus, qui L. Quinctii fictis querimoniis antea
concitatus rem illam et rogationem flagitarat, idem C.
Iunii filii, pueri parvoli, lacrimis commotus, maximo cla-
more et concursu totam quaestionem illam et legem re-
pudiavit; ex quo intellegi potuit id, quod saepe dictum 138
est: ut mare, quod natura sua tranquillum sit, ventorum
vi agitari atque turbari, sic populum Romanum sua sponte
esse placatum, hominum seditiosorum vocibus ut violen-
tissimis tempestatibus concitari.

Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego tur- 50
piter paene praeterii: mea enim esse dicitur. recitavit ex
oratione nescio qua Accius, quam meam esse dicebat, co-
hortationem quandam iudicum ad honeste iudicandum et
commemorationem cum aliorum iudiciorum, quae probata
non essent, tum illius ipsius iudicii Iuniani: proinde quasi
ego non ab initio huius defensionis dixerim invidiosum
illud iudicium fuisse, aut, cum de infamia iudiciorum
disputarem, potuerim illud, quod tam populare esset illo
tempore, praeterire. ego vero, si quid eius modi dixi, 139
neque cognitum commemoravi neque pro testimonio dixi,
et illa oratio potius temporis mei quam iudicii et auctori-
tatis fuit. cum enim accusarem et mihi initio proposuis-
sem, ut animos et populi Romani et iudicum commove-
rem, cumque omnis offensiones iudiciorum non ex mea
opinione, sed ex hominum rumore proferrem, istam rem,
quae tam populariter esset agitata, praeterire non potui.
sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas
in iudiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se
habere arbitratur: omnes enim illae causarum ac tempo-
rum sunt, non hominum ipsorum aut patronorum; nam
si causae ipsae pro se loqui possent, nemo adhiberet ora-

torem: nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quae nostra
auctoritate constituantur, sed quae ex re ipsa causaque
140 ducantur. hominem ingeniosum, M. Antonium, aiunt so-
litum esse dicere idcirco se nullam umquam orationem
scripsisse, ut, si quid aliquando non opus esset ab se esse
dictum, posset negare dixisse: proinde quasi si quid a
nobis dictum aut actum sit, id nisi litteris mandarimus,
51 hominum memoria non comprehendatur. ego vero in isto
genere libentius cum multorum tum hominis eloquentis-
simi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor, qui
cum Cn. Plancum defenderet, accusante M. Bruto, ho-
mine in dicendo vehementi et callido, cum Brutus duobus
recitatoribus constitutis ex duabus eius orationibus capita
alterna inter se contraria recitanda curasset, quod in dis-
suasione rogationis eius, quae contra coloniam Narbonen-
sem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatus
detrahit, in suasione legis Serviliae summis ornat sena-
tum laudibus, et multa in equites Romanos cum ex ea
oratione asperius dicta recitasset, quo animi illorum iudi-
cum in Crassum incenderentur, aliquantum esse commo-
141 tus dicitur. itaque in respondendo primum exposuit utrius-
que rationem temporis, ut oratio ex re et ex causa habita
videretur, deinde ut intellegere posset Brutus, quem ho-
minem et non solum qua eloquentia, verum etiam quo
lepore et quibus facetiis praeditum lacessisset, tris ipse
excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus,
pater illius accusatoris, de iure civili reliquit. eorum initia
cum recitarentur, ea, quae vobis nota esse arbitror: 'forte
evenit, ut ruri in Privernati essemus ego et Brutus filius,'
fundum Privernatem flagitabat; 'in Albano eramus ego
et Brutus filius,' Albanum poscebat; 'in Tiburti forte cum
adsedimus ego et Brutus filius,' Tiburtem fundum re-
quirebat; Brutum autem, hominem sapientem, quod filii
nequitiam videret, quae praedia ei relinqueret, testificari
voluisse dicebat; quod si potuisset honeste scribere se in
balneis cum id aetatis filio fuisse, non praeterisset: eas
se tamen ab eo balneas non ex libris patris, sed ex ta-
bulis et ex censu quaerere. Crassus tum ita Brutum ultus
est, ut illum recitationis suae paeniteret; moleste enim
fortasse tulerat se in eis orationibus reprehensum, quas

de re publica habuisset, in quibus forsitan magis requiratur constantia: ego autem illa recitata esse non moleste 142
fero; neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea causa, quae tum agebatur, aliena fuerunt; neque mihi quicquam oneris suscepi, cum ita dixi, quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. quod si velim confiteri me causam A. Cluentii nunc cognosse, antea fuisse in illa populari opinione, quis tandem id possit reprehendere? praesertim, iudices, cum a vobis quoque ipsis hoc impetrari sit aequissimum, quod ego et ab initio petivi et nunc peto, ut, si quam huc graviorem de illo iudicio opinionem attulistis, hanc causa perspecta atque omni veritate cognita deponatis.

Nunc, quoniam ad omnia, quae abs te dicta sunt, T. 52 143
Acci, de Oppianici damnatione respondi, confiteare necesse est te opinionem multum fefellise, quod existimaris me causam A. Cluentii non facto eius, sed lege defensurum. nam hoc persaepe dixisti tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. itane est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur, et est nescio quis de eis, quos amicos nostros arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat? quisnam hoc tibi renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego narravi? nemo, ut opinor, in culpa est, sed nimirum tibi istud lex ipsa renuntiavit. sed num tibi ita defendisse videor, ut tota in causa mentionem ullam legis fecerim? num secus hanc causam defendisse, ac si lege Habitus teneretur? certe, ut hominem confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis praetermissus. quid ergo est? quaeret fortassis quispiam, dis- 144
pliceatne mihi legum praesidio capitis periculum propulsare? mihi vero, iudices, non displicet, sed utor instituto meo. in hominis honesti prudentisque iudicio non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam eius, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. nam ut haec ad me causa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur et in quibus versamur, nosse deberem, dixi Habito statim eo capite QUI COISSET QUO QUIS CONDEMNARETUR, illum esse liberum, teneri autem nostrum ordinem: atque ille me orare atque obsecrare coepit, ne se lege defenderem. cum

ego quae mihi videbantur dicerem, traduxit me ad suam
sententiam; adfirmabat enim lacrimans non se cupidiorem
145 esse civitatis retinendae quam existimationis. morem
homini gessi, et tamen idcirco feci — neque enim id
semper facere debemus — quod videbam per se ipsam
causam sine lege copiosissime posse defendi. videbam
in hac defensione, qua iam sum usus, plus dignitatis, in
illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum: quod
si nihil aliud esset actum nisi ut hanc causam obtinere-
mus, lege recitata perorassem.

53 Neque me illa oratio commovet, quod ait Accius in-
dignum esse facinus, si senator iudicio quempiam circum-
venerit, legibus eum teneri, si eques Romanus hoc idem
146 fecerit, non teneri. ut tibi concedam hoc indignum esse,
quod cuius modi sit iam videro, tu mihi concedas necesse
est multo esse indignius in ea civitate, quae legibus con-
tineatur, discedi ab legibus: hoc enim vinculum est huius
dignitatis, qua fruimur in re publica, hoc fundamentum
libertatis, hic fons aequitatis; mens et animus et consi-
lium et sententia civitatis posita est in legibus; ut cor-
pora nostra sine mente, sic civitas sine lege suis partibus,
ut nervis et sanguine et membris, uti non potest. legum
ministri magistratus, legum interpretes iudices, legibus
denique idcirco omnes servimus, ut liberi esse possimus.
147 quid est, Q. Naso, cur tu in isto loco sedeas? quae vis
est, qua abs te hi iudices tali dignitate praediti coërcean-
tur? vos autem, iudices, quam ob rem ex tanta multitu-
dine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam
fertis? quo iure Accius quae voluit dixit? cur mihi tam
diu potestas dicendi datur? quid sibi autem illi scribae,
quid lictores, quid ceteri, quos apparere huic quaestioni
video, volunt? opinor haec omnia lege fieri totumque
hoc iudicium, ut ante dixi, quasi mente quadam regi legis
et administrari. quid ergo? haec quaestio sola ita guber-
natur? quid M. Plaetorii et C. Flaminii inter sicarios?
quid C. Orchivii peculatus? quid mea de pecuniis repe-
tundis? quid C. Aquilii, apud quem nunc ambitus causa
dicitur? quid reliquae quaestiones? circumspicite omnis
rei publicae partis: omnia legum imperio et praescripto
148 fieri videbitis. si quis apud me, T. Acci, te reum velit

facere, clames te lege pecuniarum repetundarum non
teneri; neque haec tua recusatio confessio sit captae pe-
cuniae, sed laboris et periculi non legitimi declinatio.
nunc quid agatur et quid abs te iuris constituatur vide. 54
iubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, iudi-
cem quaestionis, hoc est, Q. Voconium, cum eis iudicibus,
qui ei obvenerint — vos appellat, iudices — quaerere de
veneno. in quem quaerere? infinitum est. QUICUMQUE
FECERIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABUERIT, DEDERIT. quid ea-
dem lex statim adiungit? recita. DEQUE EIUS CAPITE QUAE-
RITO. cuius? qui coierit? convenerit? non ita est. quid
ergo est? dic. QUI TRIBUNUS MILITUM LEGIONIBUS QUATTUOR
PRIMIS, QUIVE QUAESTOR, TRIBUNUS PLEBIS — deinceps omnis
magistratus nominavit — QUIVE IN SENATU SENTENTIAM DIXIT,
DIXERIT. quid tum? QUI EORUM COIT, COIERIT, CONVENIT, CON-
VENERIT, QUO QUIS IUDICIO PUBLICO CONDEMNARETUR. QUI EO-
RUM. quorum? videlicet, qui supra scripti sunt. quid in-
tersit utro modo scriptum sit, etsi est apertum, ipsa tamen
lex nos docet. ubi enim omnis mortalis adligat, ita lo-
quitur: QUI VENENUM MALUM FECIT, FECERIT: omnes viri,
mulieres, liberi, servi in iudicium vocantur; si idem de
coitione voluisset, adiunxisset: QUIVE COIERIT. nunc ita
est: DEQUE EIUS CAPITE QUAERITO, QUI MAGISTRATUM HABUERIT
INVE SENATU SENTENTIAM DIXERIT: QUI EORUM COIT, COIERIT.
num is est Cluentius? certe non est. quis ergo est Cluen- 149
tius? qui tamen defendi causam suam lege noluit. itaque
abicio legem; morem Cluentio gero; tibi tamen, Acci,
pauca, quae ab huius causa seiuncta sunt, respondebo;
est enim quiddam in hac causa quod Cluentius ad se, est
aliquid quod ego ad me putem pertinere: hic sua putat
interesse se re ipsa et gesto negotio, non lege defendi;
ego autem mea existimo interesse me nulla in disputa-
tione ab Accio videri esse superatum; non enim mihi haec
causa sola dicenda est; omnibus hic labor meus proposi-
tus est, quicumque hac facultate defensionis contenti esse
possunt; nolo quemquam eorum, qui adsunt, existimare
me, quae de lege ab Accio dicta sunt, si reticuerim, com-
probare. quam ob rem, Cluenti, de te tibi obsequor, ne-
que enim legem recito neque hoc loco pro te dico, sed
ea, quae a me desiderari arbitror, non relinquam.

55 150 Iniquum tibi videtur, Acci, esse non isdem legibus omnis teneri. primum, ut id iniquissimum esse confitear, eius modi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut his, quae sunt, non pareamus. deinde quis umquam hoc senator recusavit, ne, cum altiorem gradum dignitatis beneficio populi Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus legum condicionibus uti oportere? quam multa sunt commoda, quibus caremus, quam multa molesta et difficilia, quae subimus! atque haec omnia tantum honoris et amplitudinis commodo compensantur. converte nunc ad equestrem ordinem atque in ceteros ordines easdem vitae condiciones: non perferent; putant enim minus multos sibi laqueos legum et condicionum ac iudiciorum propositos esse oportere, qui summum locum civitatis aut non potuerunt ascendere aut non petiverunt.
151 atque ut omittam leges alias omnis, quibus nos tenemur, ceteri autem sunt ordines liberati, hanc ipsam legem NE QUIS IUDICIO CIRCUMVENIRETUR, C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in plebem tulit. postea L. Sulla, homo a populi causa remotissimus, tamen, cum eius rei quaestionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore iudicatis, populum Romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, adligare novo quaestionis genere ausus non est: quod si fieri posse existimasset, pro illo odio, quod habuit in equestrem ordinem, nihil fecisset libentius quam omnem illam acerbitatem proscriptionis suae, qua est usus in veteres iudices, in hanc unam quaestio-
152 nem contulisset. nec nunc quicquam agitur — mihi credite, iudices, et prospicite id, quod providendum est, — nisi ut equester ordo in huiusce legis periculum concludatur. neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. nam ei senatores, qui se facile tuentur integritate et innocentia, quales, ut vere dicam, vos estis, et ceteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia coniunctissimos esse cupiunt; sed ei, qui sese volunt posse omnia neque praeterea quicquam esse aut in homine ullo aut in ordine, hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum sit, ut de eis, qui rem iudicarint, huiusce modi iudicia fieri possint. vident enim auctoritatem huius or-

dinis confirmari; vident iudicia comprobari; hoc metu
proposito evellere se aculeum severitatis vestrae posse
confidunt. quis enim de homine audeat paulo maioribus 153
opibus praedito vere et fortiter iudicare, cum videat sibi
de eo, quod coierit aut consenserit, causam esse dicen-
dam? o viros fortis, equites Romanos, qui homini cla- 56
rissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis, restite-
runt, cum ille nihil aliud ageret cum illa cuncta, quae tum
erat, nobilitate, nisi ut ei, qui rem iudicassent, huiusce
modi quaestionibus in iudicium vocarentur. tunc C. Fla-
vius Pusio, Cn. Titinius, C. Maecenas, illa robora po-
puli Romani equestrisque ordinis, non fecerunt idem,
quod nunc Cluentius, ut aliquid culpae suscipere se pu-
tarent recusando, sed apertissime repugnarunt, cum haec
recusarent et palam fortissime atque honestissime dicerent
se potuisse iudicio populi Romani in amplissimum locum
pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre
voluissent; sese vidisse, in ea vita qualis splendor inesset,
quanta ornamenta, quae dignitas; quae se non contem-
psisse, sed ordine suo patrumque suorum contentos fuisse
et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a pro-
cellis invidiarum et huiusce modi iudiciorum sequi ma-
luisse: aut sibi ad honores petendos aetatem integram 154
restitui oportere, aut, quoniam id non posset, eam con-
dicionem vitae, quam secuti petitionem reliquissent, ma-
nere; iniquum esse eos, qui honorum ornamenta propter
periculorum multitudinem praetermisissent, populi bene-
ficiis esse privatos, iudiciorum novorum periculis non ca-
rere; senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea
condicione proposita petere coepisset, quodque permulta
essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset,
locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes
nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, [insignia,]
fasces, [exercitus,] imperia, provinciae: quibus in rebus
cum summa recte factis maiores nostri praemia tum plura
peccatis pericula proposita esse voluerunt. illi non hoc
recusabant, ne ea lege accusarentur, qua nunc Habitus
accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia;
intellegebant enim ea lege equestrem ordinem non teneri,
sed ne nova lege adligarentur laborabant: Habitus ne hoc 155

quidem umquam recusavit, quo minus vel ea lege ratio-
nem vitae suae redderet, qua non tenetur; quae si vobis
condicio placet, omnes id agamus, ut haec quam primum
57 in omnis ordines quaestio perferatur. interea quidem,
per deos immortalis! quoniam omnia commoda nostra,
iura, libertatem, salutem denique legibus obtinemus, a
legibus non recedamus; simul et illud quam sit iniquum
cogitemus populum Romanum aliud nunc agere; vobis rem
publicam et fortunas suas commisisse; ipsum sine cura
esse; non metuere, ne lege ea, quam numquam ipse ius-
serit, et quaestione, qua se solutum liberumque esse ar-
156 bitretur, per paucos iudices astringatur; agit enim sic
causam T. Accius, adulescens bonus et disertus, omnis
civis legibus teneri omnibus. vos attenditis et auditis
silentio, sicut facere debetis; A. Cluentius causam dicit
eques Romanus ea lege, qua senatores et ei, qui magi-
stratum habuerunt, soli tenentur; mihi per eum recusare
et in arce legis praesidia constituere defensionis meae
non licet: si obtinuerit causam Cluentius, sicuti vestra
aequitate nixi confidimus, omnes existimabunt, id quod
erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus
sit; in lege autem, quam attingere noluerit, praesidii nihil
157 fuisse. hic nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de
quo ante dixi, quod ego populo Romano praestare debeam,
quoniam is vitae meae status est, ut omnis mihi cura et
opera posita sit in hominum periculis defendendis: video
quanta et quam periculosa et quam infinita quaestio tem-
ptetur ab accusatoribus, cum eam legem, quae in nostrum
ordinem scripta sit, in populum Romanum transferre
conentur; qua in lege est QUI COIERIT, quod quam late pa-
teat videtis; CONVENERIT aeque incertum et infinitum est;
CONSENSERIT, hoc vero cum infinitum tum obscurum et oc-
cultum: FALSUMVE TESTIMONIUM DIXERIT; quis de plebe Ro-
mana testimonium dixit umquam, cui non hoc periculum
T. Accio auctore paratum esse videatis? nam dicturum
quidem certe, si hoc iudicium plebi Romanae propositum
158 sit, neminem umquam esse confirmo. sed hoc polliceor
omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui
lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me
eius causam legis praesidio defensurum, et vel his iudi-

cibus vel horum similibus facillime probaturum et omni
me defensione usurum esse legis, qua nunc ut utar, ab
eo, cuius voluntati mihi obtemperandum est, non conce-
ditur. non enim debeo dubitare, iudices, quin, si qua ad 58
vos causa eius modi delata sit eius, qui lege non tenea-
tur, etiam si is invidiosus aut multis offensus esse videa-
tur, etiam si eum oderitis, etiam si inviti absoluturi sitis,
tamen absolvatis et religioni potius vestrae quam odio
parcatis. est enim sapientis iudicis [meminisse se ho- 159
minem] cogitare tantum sibi a populo Romano esse per-
missum, quantum commissum sit et creditum, et non
solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam
esse meminisse; posse quem oderit absolvere, quem non
oderit condemnare, et semper non quid ipse velit, sed
quid lex et religio cogat cogitare; animadvertere qua lege
reus citetur, de quo reo cognoscat, quae res in quaestione
versetur. cum haec sunt videnda tum vero illud est ho-
minis magni, iudices, atque sapientis, cum illam iudicandi
causa tabellam sumpserit, non se reputare solum esse
neque sibi quodcumque concupierit licere, sed habere in
consilio legem, religionem, aequitatem, fidem; libidinem
autem, odium, invidiam, metum cupiditatesque omnis
amovere maximique aestimare conscientiam mentis suae,
quam ab dis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli
non potest; quae si optimorum consiliorum atque factorum
testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu et summa
cum honestate vivemus. haec si T. Accius aut cogno- 160
visset aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset
dicere, id quod multis verbis egit, iudicem, quod ei vi-
deatur, statuere et non devinctum legibus esse oportere;
quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate nimium, pro
rei dignitate parum, pro vestra prudentia satis dixisse
videor. reliqua perpauca sunt, quae, quia vestrae quae-
stionis erant, idcirco illi statuerunt fingenda esse sibi et
proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in iu-
dicium nihil praeter invidiam attulissent. atque ut existi- 59
metis me necessario de his rebus, de quibus iam dixerim,
pluribus egisse verbis, attendite reliqua: profecto intelle-
getis ea, quae paucis demonstrari potuerint, brevissime
esse defensa.

161 Cn. Decitio Samniti, ei, qui proscriptus est, iniuriam
in calamitate eius ab huius familia factam esse dixisti:
ab nullo ille liberalius quam a Cluentio tractatus est:
huius illum opes in rebus eius incommodissimis subleva-
runt, atque hoc cum ipse tum eius amici necessariique
omnes cognorunt. Ancharii et Paceni pastoribus huius
vilicum vim et manus attulisse: cum quaedam in callibus,
ut solet, controversia pastorum esset orta, Habiti vilici
rem domini et privatam possessionem defenderunt: cum
esset expostulatio facta, causa illis demonstrata, sine iu-
162 dicio controversiaque discessum est. 'P. Aelii testamento
propinquus exheredatus cum esset, heres hic alienior in-
stitutus est:' P. Aelius Habiti merito fecit, neque hic in
testamento faciendo interfuit, idque testamentum ab huius
inimico Oppianico est obsignatum. Floro legatum ex
testamento infitiatum esse: non est ita; sed cum HS xxx
scripta essent pro HS ccc, neque ei cautum satis videre-
tur, voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suae:
primo debere negavit; post sine controversia solvit. Ceii
cuiusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse re-
petitam: mulierem cum emisset a sectoribus, quo tem-
pore eam primum liberam esse audivit, sine iudicio red-
163 didit Ceio. Ennium esse quendam, cuius bona teneat
Habitus: est hic Ennius egens quidam calumniator, mer-
cennarius Oppianici, qui permultos annos quievit; deinde
aliquando cum servis Habiti furti egit; nuper ab ipso
Habito petere coepit: hic illo privato iudicio, mihi cre-
dite, vobis isdem fortasse patronis, calumniam non
effugiet. atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem
multorum hospitem, Ambivium quendam, coponem de
via Latina, subornatis, qui sibi a Cluentio servisque eius
in taberna sua manus adlatas esse dicat: quo de homine
nihil etiam nunc dicere nobis est necesse: si invitaverit,
id quod solet, sic hominem accipiemus, ut moleste ferat
164 se de via decessisse. habetis, iudices, quae in totam
causam de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum
esse reum volunt, annos octo meditati accusatores con-
legerunt, quam levia genere ipso! quam falsa re! quam
60 brevia responsu! cognoscite nunc id, quod ad vestrum
ius iurandum pertinet, quod vestri iudicii est, quod vobis

oneris imposuit ea lex, qua coacti huc convenistis, de
criminibus veneni; ut omnes intellegant quam paucis
verbis haec causa perorari potuerit et quam multa a me
dicta sint, quae ad huius voluntatem maxime, ad vestrum
iudicium minime pertinerent.

Obiectum est Vibium Capacem ab hoc A. Cluentio 165
veneno esse sublatum. opportune adest homo summa
fide et omni virtute praeditus, L. Plaetorius, senator, qui
illius Vibii hospes fuit et familiaris. apud hunc ille Ro-
mae habitavit, apud hunc aegrotavit, huius domi est mor-
tuus. intestatum dico esse mortuum possessionemque
eius bonorum, ex edicto praetoris, huic, illius sororis
filio, adulescenti pudentissimo et in primis honesto, equiti
Romano datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

Alterum veneficii crimen Oppianico huic adulescenti, 166
cum eius in nuptiis more Larinatium multitudo hominum
pranderet, venenum Habiti consilio paratum; id cum da-
retur in mulso, Balbutium quendam, eius familiarem, in-
tercepisse, bibisse statimque esse mortuum. hoc ego si
sic agerem, tamquam mihi crimen esset diluendum, haec
pluribus verbis dicerem, per quae nunc paucis percurrit
oratio mea. quid umquam Habitus in se admisit, ut hoc 167
tantum ab eo facinus non abhorrere videatur? quid autem
magno opere Oppianicum metuebat, cum ille verbum
omnino in hac ipsa causa nullum facere potuerit, huic
autem accusatores viva matre deesse non possint? id quod
iam intellegetis. an ut de causa eius periculi nihil dece-
deret, ad causam novum crimen accederet? quod autem
tempus veneni dandi illo die, illa frequentia? per quem
porro datum? unde sumptum? quae deinde interceptio
poculi? cur non de integro autem datum? multa sunt,
quae dici possunt; sed non committam ut videar non di-
cendo voluisse dicere; res enim se ipsa defendit: nego 168
illum adulescentem, quem statim epoto poculo mortuum
esse dixistis, omnino illo die esse mortuum: magnum
crimen et impudens mendacium: [perspicite cetera:] dico
illum, cum ad illud prandium crudior venisset et, ut aetas
illa fert, sibi tum non pepercisset, aliquot dies aegrotasse
et ita esse mortuum. quis huic rei testis est? idem, qui
sui luctus, pater; pater, inquam, illius adulescentis; quem

propter animi dolorem pertenuis suspitio potuisset ex illo loco testem in A. Cluentium constituere, is hunc suo testimonio sublevat, quod recita. tu autem, nisi molestum est, paulisper exsurge; perfer hunc dolorem commemorationis necessariae; in qua ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, ut ne cui innocenti maeror tuus calamitatem et falsum crimen adferret.

61
169. Unum etiam mihi reliquum eius modi crimen est, iudices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meae dictum est: quicquid mali per hosce annos A. Cluentius viderit, quicquid hoc tempore habuerit sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse, quod ei datum sit in pane per M. Asellium quendam, familiarem illius, idque Habiti consilio factum esse dicitis; in quo primum illud quaero, quae causa Habito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet; inimicitias enim fuisse confiteor, sed homines inimicos suos morte adfici volunt aut quod eos
170 metuunt aut quod oderunt: quo tandem igitur Habitus metu adductus tantum in se facinus suscipere conatus est? quid erat quod iam Oppianicum poena adfectum pro maleficiis et eiectum e civitate quisquam timeret? quid metuebat? ne oppugnaretur a perdito? an ne accusaretur a damnato? an ne exsulis testimonio laederetur? si autem quod oderat Habitus inimicum, idcirco illum vita frui noluit, adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati, exsulis, deserti ab omnibus? quem propter animi importunitatem nemo recipere tecto, nemo adire, nemo adloqui, nemo aspicere vellet?
171 huius igitur Habitus vitae invidebat? hunc si acerbe et penitus oderat, non eum quam diutissime vivere velle debebat? huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis erat perfugium calamitatis? qui si quid animi et virtutis habuisset, ut multi saepe fortes viri in eius modi dolore, mortem sibi ipse conscisset, huic quam ob rem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptis fabulis ducimur, ut existimemus illum apud inferos impiorum supplicia perferre ac pluris illic offendisse inimicos, quam hic reliquisse; a socrus, ab uxorum,

a fratris, a liberum Poenis actum esse praecipitem in
sceleratorum sedem ac regionem: quae si falsa sunt, id
quod omnes intellegunt, quid ei tandem eripuit mors praeter
sensum doloris? age vero, per quem venenum datum? per 172
M. Asellium. quid huic cum Habito? nihil; atque adeo, 62
quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam
simultas. eine igitur, quem sibi offensiorem, Oppianico
familiarissimum sciebat esse, potissimum et scelus suum
et illius periculum committebat? cur igitur tu, qui pietate
ad accusandum excitatus es, hunc Asellium esse inultum
tam diu sinis? cur non Habiti exemplo usus es, ut per
illum, qui attulisset venenum, de hoc praeiudicaretur?
iam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, iu- 173
dices, quam novum, in pane datum venenum! faciliusne
potuit quam in poculo, latius potuit abditum aliqua in
parte panis, quam si totum conliquefactum in potione
esset, celerius potuit comestum quam epotum in venas
atque in omnis partis corporis permanare, facilius fallere
in pane, si esset animadversum, quam in poculo, cum ita
confusum esset, ut secerni nullo modo posset? 'at re-
pentina morte periit.' quod si esset ita factum, tamen ea 174
res propter multorum eius modi casum minime firmam
veneni suspitionem haberet; si esset suspitiosum, tamen
potius ad alios quam ad Habitum pertineret. verum in
eo ipso homines impudentissime mentiuntur; id ut intelle-
gatis, et mortem eius et quem ad modum post mortem
in Habitum sit crimen a matre quaesitum cognoscite: cum 175
vagus et exsul erraret atque undique exclusus Oppianicus
in Falernum se ad C. Quinctium contulisset, ibi primum
in morbum incidit ac satis vehementer diuque aegrotavit.
cum esset una Sassia eaque Sex. Albio quodam colono,
homine valenti, qui simul esse solebat, familiarius utere-
tur, quam vir dissolutissimus incolumi fortuna pati posset,
et ius illud matrimonii castum atque legitimum damna-
tione viri sublatum arbitraretur, Nicostratus quidam, fidelis
Oppianici servolus, percuriosus et minime mendax, multa
dicitur domino renuntiare solitus esse. interea Oppianicus
cum iam convalesceret neque improbitatem coloni in Fa-
lerno diutius ferre posset et huc ad urbem profectus esset
— solebat enim extra portam aliquid habere conducti —,

cecidisse de equo dicitur et homo infirma valetudine latus
offendisse vehementer, et, postea quam ad urbem cum
febri venerit, paucis diebus esse mortuus. mortis ratio,
iudices, eius modi est, ut aut nihil habeat suspitionis aut,
si quid habet, id intra parietes in domestico scelere ver-
63 176 setur. post mortem eius [Sassia] moliri statim nefaria
mulier coepit insidias filio: quaestionem habere de viri
morte constituit. emit de A. Rupilio, quo erat usus Op-
pianicus medico, Stratonem quendam, quasi ut idem fa-
ceret quod Habitus in emendo Diogene fecerat. de hoc
Stratone et de Ascla quodam servo suo quaesituram esse
dixit; praeterea servum illum Nicostratum, quem nimium
loquacem fuisse ac nimium domino fidelem arbitrabatur,
ab hoc adulescente Oppianico in quaestionem postulavit.
hic cum esset illo tempore puer et illa quaestio de patris
sui morte constitui diceretur, etsi illum servum et sibi
benevolum esse et patri fuisse arbitrabatur, nihil tamen
est ausus recusare. advocantur amici et hospites Op-
pianici et ipsius mulieris multi, homines honesti atque
omnibus rebus ornati; tormentis omnibus vehementissime
quaeritur. cum essent animi servorum et spe et metu
temptati, ut aliquid in quaestione dicerent, tamen, ut ar-
bitror, auctoritate advocatorum [et vi tormentorum] ad-
ducti in veritate manserunt neque se quicquam scire dixe-
177 runt: quaestio illo die de amicorum sententia dimissa est.
satis longo intervallo [post] iterum advocantur; habetur de
integro quaestio; nulla vis tormentorum acerrimorum prae-
termittitur; adversari advocati et iam vix ferre posse; fu-
rere crudelis atque importuna mulier, sibi nequaquam,
ut sperasset, ea, quae cogitasset, procedere. cum iam
tortor atque essent tormenta ipsa defessa neque tamen
illa finem facere vellet, quidam ex advocatis, homo et
honoribus populi ornatus et summa virtute praeditus, in-
tellegere se dixit non id agi, ut verum inveniretur, sed
ut aliquid falsi dicere cogerentur. hoc postquam ceteri
comprobarunt, ex omnium sententia constitutum est satis
178 videri esse quaesitum. redditur Oppianico Nicostratus,
Larinum ipsa proficiscitur cum suis maerens, quod iam
certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo
verum crimen, sed ne ficta quidem suspitio perveniret et

cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne oc-
cultae quidem matris insidiae nocere potuissent. Larinum
postquam venit, quae a Stratone illo venenum antea viro suo
datum sibi persuasum esse simulasset, instructam ei con-
tinuo et ornatam Larini medicinae exercendae causa taber-
nam dedit. unum, alterum, tertium annum Sassia quiesce- 64
bat, ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius
quam id struere et moliri videretur. tum interim Q. Hor- 179
tensio Q. Metello consulibus, ut hunc Oppianicum aliud
agentem ac nihil eius modi cogitantem ad hanc accusatio-
nem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam
ex genero susceperat, ut eum nuptiis adligatum simul et
testamenti spe devinctum posset habere in potestate. hoc
ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit
et caedem eius modi: cum esset in aedibus armarium, in
quo sciret esse nummorum aliquantum et auri, noctu
duos conservos dormientis occidit in piscinamque deiecit;
ipse armarii fundum exsecuit, et HS * et auri quin-
que pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi con-
scio. furto postridie cognito omnis suspitio in eos servos, 180
qui non comparebant, commovebatur; cum exsectio illa
fundi in armario animadverteretur, quaerebant homines
quonam modo fieri potuisset: quidam ex amicis Sassiae
recordatus est se nuper in auctione quadam vidisse in
rebus minutis aduncam ex omni parte dentatam et tor-
tuosam venire serrulam, qua illud potuisse ita circum-
secari videretur: ne multa: perquiritur a coactoribus; in-
venitur ea serrula ad Stratonem pervenisse. hoc initio
suspitionis orto et aperte insimulato Stratone puer ille
conscius pertimuit; rem omnem dominae indicavit, ho-
mines in piscina inventi sunt, Strato in vincula coniectus
est atque etiam in taberna eius nummi, nequaquam omnes,
reperiuntur. constituitur quaestio de furto; nam quid 181
quisquam suspicari aliud potest? an hoc dicitis, armario
expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis
hominibus, institutam esse quaestionem de morte Op-
pianici? cui probatis? quid est quod minus veri simile
proferre potuistis? deinde, ut omittam cetera, triennio
post mortem Oppianici de eius morte quaerebatur. * *
atque etiam incensa odio pristino Nicostratum eundem

illum tum sine causa in quaestionem postulavit. Oppiani-
cus primo recusavit: postea cum illa abducturam se filiam,
mutaturam esse testamentum minaretur, mulieri crudelis-
simae servum fidelissimum non in quaestionem tulit, sed
65 182 plane ad supplicium dedidit. post triennium igitur agitata
denuo quaestio de viri morte habebatur, et de quibus
servis habebatur? nova, credo, res obiecta, novi quidam
homines in suspitionem vocati sunt? de Stratone et de
Nicostrato. quid? Romae quaesitum de istis hominibus
non erat? itane tandem mulier iam non morbo, sed sce-
lere furiosa, cum quaestionem habuisses Romae, cum de
T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii, ceterorum honestissimo-
rum virorum sententia constitutum esset satis quaesitum
videri, eadem de re triennio post, isdem de hominibus,
nullo adhibito non dicam viro, ne colonum forte adfuisse
dicatis, sed bono viro, in filii caput quaestionem habere
183 conata es? an hoc dicitis — mihi enim venit in mentem quid
dici possit, tametsi adhuc non esse hoc dictum memen-
tote —: cum haberetur de furto quaestio, Stratonem ali-
quid de veneno esse confessum? hoc uno modo, iudices,
saepe multorum improbitate depressa veritas emergit et
innocentiae defensio interclusa respirat, quod aut ei, qui
ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum
excogitant, aut ei, quorum eminet audacia atque proiecta
est, a consiliis malitiae deseruntur: quod si aut confidens
astutia aut callida esset audacia, vix ullo eis obsisti modo
posset. utrum furtum factum non est? at nihil clarius
Larini. an ad Stratonem suspitio non pertinuit? at is et
ex serrula insimulatus et a puero conscio est indicatus.
an id actum non est in quaerendo? quae fuit igitur alia
causa quaerendi? an, id quod vobis dicendum est et quod
tum Sassia dictitavit, cum de furto quaereretur, tum Stra-
184 tonem isdem in tormentis dixisse de veneno? en hoc
illud est, quod ante dixi: mulier abundat audacia, con-
silio et ratione deficitur; nam tabellae quaestionis plures
proferuntur, quae recitatae vobisque editae sunt, illae
ipsae, quas tum obsignatas esse dixit; in quibus tabellis
de furto littera nulla invenitur. non venit in mentem,
primum orationem Stratonis conscribere de furto, post
aliquod dictum adiungere de veneno, quod non percon-

tatione quaesitum, sed per dolorem expressum videretur.
quaestio de furto est; veneni iam suspitio superiore quae-
stione sublata: quod ipsum haec eadem mulier iudicarat,
quae ut Romae de amicorum sententia statuerat satis
esse quaesitum, postea per triennium maxime ex omni-
bus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat,
commodis omnibus adfecerat. cum igitur de furto quae- 185
reretur et eo furto, quod ille sine controversia fecerat,
tum ille de eo, quod quaerebatur, verbum nullum fecit?
de veneno statim dixit? de furto si non eo loco, quo de-
buit, ne in extrema quidem aut media aut aliqua denique
parte quaestionis verbum fecit ullum? iam videtis illam 66
nefariam mulierem, iudices, eadem manu, qua, si detur
potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quaestio-
nem conscripsisse. atque istam ipsam quaestionem dicite,
qui obsignarit, unum aliquem nominatim: neminem re-
perietis, nisi forte eius modi hominem, quem ego pro-
ferri malim quam neminem nominari. quid ais, T. Acci? 186
tu periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas
alterius litteris conscriptas in iudicium adferas, neque
earum auctorem litterarum neque obsignatorem neque
testem ullum nominabis? et quam tu pestem innocentis-
simo filio de matris sinu deprompseris, hanc hi tales viri
comprobabunt? esto: in tabellis nihil est auctoritatis:
quid, ipsa quaestio iudicibus, quid, amicis hospitibusque
Oppianici, quos adhibuerat antea, quid, huic tandem ipsi
tempori cur non servata est? quid istis hominibus factum
est [Stratone et Nicostrato]? quaero abs te, Oppianice, 187
servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas; quem tu,
cum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam de-
ducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique
servare quaestioni, servare his iudicibus, servare huic
tempori debuisti; nam Stratonem quidem, iudices, in
crucem esse actum exsecta scitote lingua; quod nemo
Larinatium est qui nesciat; timuit mulier amens non suam
conscientiam, non odium municipum, non famam omnium,
sed quasi non omnes eius sceleris testes essent futuri, sic
metuit, ne condemnaretur extrema servi voce morientis.

Quod hoc portentum, di immortales! quod tantum 188
monstrum in ullis locis, quod tam infestum scelus et im-

mane aut unde natum esse dicamus? iam enim videtis
profecto, iudices, non sine necessariis me ac maximis
causis principio orationis meae de matre dixisse: nihil est
enim mali, nihil sceleris quod illa non ab initio filio vo-
luerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. mitto illam primam
libidinis iniuriam, mitto nefarias generi nuptias, mitto
cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam, quae
nondum ad huiusce vitae periculum, sed ad commune
familiae dedecus pertinebant; nihil de alteris Oppianici
nuptiis queror, quarum illa cum obsides filios ab eo mor-
tuos accepisset, tum denique in familiae luctum atque in
privignorum funus nupsit; praetereo, quod A. Aurium,
cuius illa quondam socrus, paulo ante uxor fuisset, cum
Oppianici esse opera proscriptum occisumque cognosset,
eam sibi domum sedemque delegit, in qua cotidie supe-
rioris viri mortis indicia et spolia fortunarum videret:
189 illud primum queror, de illo scelere, quod nunc denique
patefactum est, Fabriciani veneni; quod iam tum recens
suspitiosum ceteris, huic incredibile, nunc vero apertum
iam omnibus ac manifestum videtur: non est profecto de
illo veneno celata mater; nihil est ab Oppianico sine con-
silio mulieris cogitatum; quod si esset, certe postea, de-
prehensa re non illa ut a viro improbo discessisset, sed
ut a crudelissimo hoste fugisset domumque illam in per-
190 petuum scelerum omnium adfluentem reliquisset: non modo
id non fecit, sed ab illo tempore nullum locum praeter-
misit, in quo non strueret insidias aliquas ac dies omnis
atque noctis tota mente mater de pernicie filii cogitaret;
quae primum ut illum confirmaret Oppianicum accusato-
rem filio suo, donis, muneribus, conlocatione filiae, spe
67 hereditatis obstrinxit. ita quod apud ceteros novis inter
propinquos susceptis inimicitiis saepe fieri divortia atque
adfinitatum discidia vidimus, haec mulier satis firmum
accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in
matrimonium sororem eius antea duxisset; ceteri novis
adfinitatibus adducti veteres inimicitias saepe deponunt;
illa sibi ad confirmandas inimicitias adfinitatis coniunctio-
191 nem pignori fore putavit. neque in eo solum diligens
fuit, ut accusatorem filio suo compararet, sed etiam co-
gitavit, quibus eum rebus armaret; hinc enim illac solli-

citationes servorum et minis et promissis, hinc illae infinitae crudelissimaeque de morte Oppianici quaestiones; quibus finem aliquando non mulieris modus, sed amicorum auctoritas fecit. ab eodem scelere illae triennio post habitae Larini quaestiones; eiusdem amentiae falsae conscriptiones quaestionum; ex eodem furore etiam illa conscelerata exsectio linguae; totius denique huius ab illa est et inventa et adornata comparatio criminis. atque his 192
rebus cum instructum accusatorem filio suo Romam misisset, ipsa paulisper conquirendorum et conducendorum testium causa Larini est commorata; postea autem quam appropinquare huius iudicium ei nuntiatum est, confestim huc advolavit, ne aut accusatoribus diligentia aut pecunia testibus deesset aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum huius sordium atque luctus et tanti squaloris amitteret. iam vero quod iter Romam eius mulieris fuisse 68
existimatis? quod ego propter vicinitatem Aquinatium et Fabraternorum ex multis audivi et comperi; quos concursus in his oppidis? quantos et virorum et mulierum gemitus esse factos? mulierem quandam Larino atque illam usque a mari supero Romam proficisci cum magno comitatu et pecunia, quo facilius circumvenire iudicio capitis atque opprimere filium possit! nemo erat illorum, paene dicam, quin expiandum illum locum esse arbitraretur, quacumque illa iter fecisset; nemo quin terram ipsam 193
violari, quae mater est omnium, vestigiis consceleratae matris putaret. itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit; nemo ex tot hospitibus inventus est qui non contagionem aspectus fugeret: nocti se potius ac solitudini quam ulli aut urbi aut hospiti committebat. nunc vero 194
quid agat, quid moliatur, quid denique cotidie cogitet quem ignorare nostrorum putat? quos appellarit, quibus pecuniam promiserit, quorum fidem pretio labefactare conata sit tenemus; quin etiam nocturna sacrificia, quae putat occultiora esse, sceleratasque eius preces et nefaria vota cognovimus; quibus illa etiam deos immortalis de suo scelere testatur neque intellegit pietate et religione et iustis precibus deorum mentis, non contaminata superstitione neque ad scelus perficiendum caesis hostiis posse placari: cuius ego furorem atque crudelitatem deos im-

mortalis a suis aris atque templis aspernatos esse confido.
69 195 vos iudices, quos huic A. Cluentio quasi aliquos deos ad
omne vitae tempus fortuna esse voluit, huius importuni-
tatem matris a filii capite depellite. multi saepe in iudi-
cando peccata liberum parentum misericordiae concesse-
runt: vos ne huius honestissime actam vitam matris
crudelitati condonetis rogamus, praesertim cum ex altera
parte totum municipium videre possitis. omnes scitote,
iudices, — incredibile dictu est, sed a me verissime dice-
tur — omnis Larinatis, qui valuerunt, venisse Romam,
ut hunc studio frequentiaque sua quantum possent in tanto
eius periculo sublevarent: pueris illud hoc tempore et
mulieribus oppidum scitote esse traditum, idque in prae-
sentia, communi Italiae pace, non domesticis copiis esse
tutum; quos tamen ipsos aeque et eos, quos praesentis
videtis, huius exspectatio iudicii dies noctisque sollicitat:
196 non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed
de totius municipii statu, dignitate commodisque omnibus
sententias esse laturos; summa est enim, iudices, hominis
in communem municipii rem diligentia, in singulos muni-
cipes benignitas, in omnis homines iustitia et fides; prae-
terea nobilitatem illam inter suos locumque a maioribus
traditum sic tuetur, ut maiorum gravitatem, constantiam,
gratiam, liberalitatem adsequatur; itaque eis cum verbis
publice laudant, ut non solum testimonium suum iudi-
ciumque significent, verum etiam curam animi ac dolo-
rem; quae dum laudatio recitatur, vos quaeso, qui eam
197 detulistis, adsurgite. ex lacrimis horum, iudices, existi-
mare potestis, omnis haec decuriones decrevisse lacri-
mantis. age vero, vicinorum quantum studium, quam
incredibilis benevolentia, quanta cura est! non illi in
libellis laudationem decretam miserunt, sed homines ho-
nestissimos, quos nossemus omnes, huc frequentis adesse
et hunc praesentis laudare voluerunt. adsunt Ferentani,
homines nobilissimi, Marrucini item pari dignitate; Teano
Apulo atque Luceria equites Romanos, homines honestis-
simos, laudatores videtis; Boviano totoque ex Samnio
cum laudationes honestissimae missae sunt tum homines
198 amplissimi nobilissimique venerunt. iam qui in agro La-
rinati praedia, qui negotia, qui res pecuarias habent, ho-

nesti homines et summo splendore praediti, difficile dictu est quam sint solliciti, quam laborent: non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis. quam 70
doleo abesse ab huius iudicio L. Volusienum, summo splendore hominem ac virtute praeditum! vellem praesentem possem P. Helvidium Rufum, equitem Romanum omnium ornatissimum, nominare! qui cum huius causa dies noctisque vigilaret et cum me hanc causam doceret, in morbum gravem periculosumque incidit; in quo tamen non minus de capite huius quam de sua vita laborat. Cn. Tudicii senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium ex testimonio et laudatione cognoscetis. eadem spe, sed maiore verecundia de te, P. Volumni, quoniam iudex es in A. Cluentium, dicimus; et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benevolentiam confirmamus. horum omnium studium, curam, diligentiam 199
meumque una laborem, qui totam hanc causam vetere instituto solus peroravi vestramque simul, iudices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. at quae mater? quam caecam crudelitate et scelere ferri videtis, cuius cupiditatem nulla umquam turpitudo retardavit, quae vitiis animi in deterrimas partis iura hominum convertit omnia, cuius ea stultitia est, ut eam nemo hominem, ea vis, ut nemo feminam, ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturae nomen et iura mutavit: uxor generi, noverca filii, filiae pelex; eo iam denique adducta est, uti sibi praeter formam nihil ad similitudinem hominis reservarit.

Qua re, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum 200
matris a filii sanguine, date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum; patimini matrem, ne orbata filio laetetur, victam potius vestra aequitate discedere. sin autem, id quod vestra natura postulat, pudorem, veritatem virtutemque diligitis, levate hunc aliquando supplicem vestrum, iudices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum, qui nunc primum post illam flammam aliorum facto et cupiditate excitatam spe vestrae aequitatis erigere animum et paulum respirare a metu coepit, cui posita sunt in vobis omnia, quem ser-

vatum esse plurimi cupiunt, servare soli vos potestis.
201 orat vos Habitus, iudices, et flens obsecrat, ne se invi-
diae, quae in iudiciis valere non debet, ne matri, cuius
vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis, ne
Oppianico, homini nefario, condemnato iam et mortuo,
71 condonetis. quod si qua calamitas hunc in hoc iudicio ad-
flixerit innocentem, ne iste miser, si, id quod difficile
factu est, in vita remanebit, saepe et multum queretur
deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum:
quod si tum indicatum non esset, non huic aerumnosis-
simo venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum
maerorum; postremo etiam fortassis mater exsequias illius
funeris prosecuta mortem se filii lugere simulasset. nunc
vero quid erit profectum, nisi ut huius ex mediis mortis
insidiis vita ad luctum conservata, mors sepulcro patris
202 privata esse videatur? satis diu fuit in miseriis, iudices;
satis multos annos ex invidia laboravit; nemo huic tam
iniquus praeter parentem fuit, cuius non animum iam
expletum esse putemus. vos, qui aequi estis omnibus,
qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime
sublevatis, conservate A. Cluentium; restituite incolumem
municipio; amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia vi-
detis, reddite; vobis in perpetuum liberisque vestris ob-
stringite. vestrum est hoc, iudices, vestrae dignitatis,
vestrae clementiae; recte hoc repetitur a vobis, ut virum
optimum atque innocentissimum plurimisque mortalibus
carissimum atque iucundissimum his aliquando calamita-
tibus liberetis, ut omnes intellegant in contionibus esse
invidiae locum, in iudiciis veritati.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO PRIMA
CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PLEB. IN SENATU.

DESUNT PERMULTA.

1. Praedam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompei sedente imperatore xviri vendent.

2. imberba iuventute.

3. venibit igitur sub praecone tota Propontis atque Hellespontus; addicetur omnis ora Lyciorum atque Cilicum; Mysia et Phrygia eidem condicioni legique parebunt.

* quae res aperte petebatur, ea nunc [occulte] cuniculis oppugnatur. 1 1 dicent enim xviri, id quod et dicitur a multis et saepe dictum est, post eosdem consules regis Alexandri testamento regnum illud populi Romani esse factum. dabitis igitur Alexandriam clam petentibus his, quibus apertissime pugnantibus restitistis? haec, per deos immortalis! utrum esse vobis consilia siccorum an vinolentorum somnia, et utrum cogitata sapientium an optata furiosorum videntur?

Videte nunc proximo capite ut impurus heluo turbet 2 rem publicam, ut a maioribus nostris possessiones relictas disperdat ac dissipet, ut sit non minus in populi Romani patrimonio nepos quam in suo. perscribit in sua lege vectigalia, quae xviri vendant, hoc est, perscribit auctionem publicorum bonorum: agros emi volt qui dividantur; quaerit pecuniam. videlicet excogitabit aliquid atque adferet. nam superioribus capitibus dignitas populi Romani violabatur, nomen imperii in commune odium orbis terrae vocabatur, urbes pacatae, agri sociorum, regum status xviris donabantur; nunc praesens, certa pecunia numerata quaeritur. exspecto quid tribunus 3 plebis vigilans et acutus excogitet. 'veneat' inquit 'silva Scantia.' utrum tandem hanc silvam in relictis posses-

sionibus an in censorum pascuis invenisti? si quid est
quod indagaris, inveneris, ex tenebris erueris, quamquam
iniquum est, tamen consume sane, quando commodum
est, quando quidem tu attulisti: silvam vero tu Scantiam
vendas nobis consulibus atque hoc senatu? tu ullum
vectigal attingas? tu populo Romano subsidia belli, tu
ornamenta pacis eripias? tum vero hoc me inertiorem
consulem iudicabo quam illos fortissimos viros, qui apud
maiores nostros fuerunt, quod, quae vectigalia illis con-
sulibus populo Romano parta sunt, ea me consule ne re-
2 4 tineri quidem potuisse iudicabuntur. vendit Italiae pos-
sessiones ex ordine omnis. sane est in eo diligens;
nullam enim praetermittit. persequitur in tabulis cen-
soriis totam Siciliam; nullum aedificium, nullos agros
relinquit. audistis auctionem populi Romani proscriptam
a tribuno plebis, constitutam in mensem Ianuarium et,
credo, non dubitabitis quin idcirco haec aerarii causa
non vendiderint ei, qui armis et virtute pepererunt, ut
esset quod nos largitionis causa venderemus.

5 Videte nunc quod adfectent iter apertius quam antea.
nam superiore parte legis quem ad modum Pompeium
oppugnarent a me indicati sunt; nunc iam se ipsi indica-
bunt. iubent venire agros Attalensium atque Olympeno-
rum, quos populo Romano P. Servilii, fortissimi viri,
victoria adiunxit; deinde agros in Macedonia regios, qui
partim T. Flaminini, partim L. Pauli [qui Persen vicit,]
virtute parti sunt; deinde agrum optimum et fructuosis-
simum Corinthium, qui L. Mummii imperio ac felicitate
ad vectigalia populi Romani adiunctus est; post autem
agros in Hispania apud Karthaginem novam, duorum
Scipionum eximia virtute possessos; tum ipsam veterem
Karthaginem vendunt, quam P. Africanus nudatam tectis
atque moenibus, sive ad notandam Karthaginiensium ca-
lamitatem sive ad testificandam nostram victoriam sive
ad oblatam aliquam religionem, ad aeternam hominum
6 memoriam consecravit. his insignibus atque infulis im-
perii venditis, quibus ornatam nobis maiores nostri rem
publicam tradiderunt, iubent eos agros venire, quos rex
Mithridates in Paphlagonia, Ponto Cappadociaque posse-
derit. num obscure videntur prope hasta praeconis insectari

Cn. Pompeii exercitum qui venire iubeant eos ipsos agros,
in quibus ille etiam nunc bellum gerat atque versetur?

Hoc vero cuius modi est, quod eius auctionis, quam 3 7
constituunt, locum sibi nullum definiunt? nam xviris,
quibus in locis ipsis videatur, vendendi potestas lege per-
mittitur. censoribus vectigalia locare nisi in conspectu
populi Romani non licet: his vendere vel in ultimis terris
licebit? at hoc etiam nequissimi homines consumptis
patrimoniis faciunt, ut in atriis auctionariis potius quam
in triviis aut in compitis auctionentur: hic permittit sua
lege xviris, ut in quibus commodum sit tenebris, ut
in qua velint solitudine bona populi Romani possint di-
vendere. iam illa omnibus in provinciis, regnis, liberis 8
populis quam acerba, quam formidolosa, quam quaestuosa
concursatio xviralis futura sit non videtis? hereditatum
obeundarum causa quibus vos legationes dedistis, qui et
privati et privatum ad negotium exierunt, non maximis
opibus neque summa auctoritate praediti, tamen auditis
profecto quam graves eorum adventus sociis nostris
esse soleant: quam ob rem quid putatis impendere hac 9
lege omnibus gentibus terroris et mali, cum mittantur
in orbem terrarum xviri summo cum imperio, summa
cum avaritia infinitaque omnium rerum cupiditate? quo-
rum cum adventus gravis, cum fasces formidolosi, tum
vero iudicium ac potestas erit non ferenda; licebit enim
quod videbitur publicum iudicare, quod iudicarint ven-
dere. etiam illud, quod homines sancti non facient, ut
pecuniam accipiant, ne vendant, tamen id eis ipsum per
legem licebit: hinc vos quas spoliationes, quas pactiones,
quam denique in omnibus locis nundinationem iuris ac
fortunarum fore putatis? etenim quod superiore parte 10
legis praefinitum fuit, SULLA ET POMPEIO CONSULIBUS, id
rursus liberum infinitumque fecerunt: iubet eosdem 4
xviros omnibus agris publicis pergrande vectigal im-
ponere, ut eidem possint et liberare agros quos commo-
dum sit et quos ipsis libeat publicare; quo in iudicio per-
spici non potest, utrum severitas acerbior an benignitas
quaestuosior sit futura. sunt tamen in tota lege exceptiones
duae, non tam iniquae quam suspitiosae: excipit [enim]
in vectigali imponendo agrum Recentoricum Siciliensem,

in vendendis agris eos agros, de quibus cautum sit foedere: hi sunt in Africa, qui ab Hiempsale possidentur.
11 hic quaero: si Hiempsali satis est cautum foedere et Recentoricus ager privatus est, quid attinet excipi? sin et foedus illud habet aliquam dubitationem et ager Recentoricus dicitur non numquam esse publicus, quem putat existimaturum duas causas in orbe terrarum repertas, quibus gratis parceret?

Num quisnam tandem abstrusus nummus usquam videtur, quem non architecti huiusce legis olfecerint? provincias, civitates liberas, socios, amicos, reges denique exhauriunt; admovent manus vectigalibus populi Romani:
12 non est satis: audite vos, qui amplissimo populi senatusque iudicio exercitus habuistis et bella gessistis: QUOD AD QUEMQUE PERVENIT AUT PERVENERIT EX PRAEDA, EX MANUBIIS, EX AURO CORONARIO, QUOD NEQUE CONSUMPTUM IN MONUMENTO NEQUE IN AERARIUM RELATUM SIT, ID AD XVIROS REFERRI iubet. hoc capite multa sperant: in omnis imperatores heredesque eorum quaestionem suo iudicio comparant, sed maximam pecuniam se a Fausto ablaturos arbitrantur: quam causam suscipere iurati iudices noluerunt, hanc isti xviri suscipere *. idcirco a iudicibus fortasse praetermissam esse arbitrantur, quod sit ipsis reservata.
13 deinde etiam in reliquum tempus diligentissime sancit, ut, quod quisque imperator habeat pecuniae, protinus ad xviros deferat. hic tamen excipit Pompeium, simillime, ut mihi videtur, atque [ut] illa lege, qua peregrini Roma eiciuntur, Glaucippus excipitur; non enim hac exceptione unus adficitur beneficio, sed unus privatur iniuria. sed cui manubias remittit, in huius vectigalia invadit; iubet enim pecuniam, si qua post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, hac uti xviros; quasi vero non intellegamus haec eos vectigalia, quae Cn. Pompeius adiunxerit, [vendere] cogitare.

5 14 Videtis iam, patres conscripti, omnibus rebus et modis constructam et coacervatam pecuniam xviralem. minuetur huius pecuniae invidia; consumetur enim in agrorum emptionibus. optime. quis ergo emet agros istos? eidem xviri: tu, Rulle — missos enim facio ceteros — emes quod voles; vendes quod voles; utrum-

que horum facies quanti voles. cavet enim vir optimus
ne emat ab invito; quasi vero non intellegamus ab invito
emere iniuriosum esse, ab non invito quaestuosum. quan-
tum tibi agri vendet, ut alios omittam, socer tuus? et,
si ego eius aequitatem animi probe novi, vendet non in-
vitus? facient idem ceteri libenter, ut possessionis invi-
diam pecunia commutent, accipiant quod cupiunt, dent
quod retinere vix possunt.

Nunc prospicite omnium rerum infinitam atque in- 15
tolerandam licentiam: pecunia coacta est ad agros emen-
dos: ei porro ab invitis non ementur. si consenserint
possessores non vendere, quid futurum est? referetur
pecunia? non licet. exigetur? vetat. verum esto: nihil
est quod non emi possit, si tantum des, quantum velit
venditor. spoliemus orbem terrarum, vendamus vecti-
galia, effundamus aerarium, ut locupletatis aut invidiae
aut pestilentiae possessoribus, agri tamen emantur. quid 16
tum? quae erit in istos agros deductio? quae totius rei
ratio atque descriptio? 'deducentur' inquit 'coloniae.'
quo? quorum hominum? in quae loca? quis enim non
videt in coloniis esse haec omnia consideranda? tibi nos,
Rulle, et istis tuis harum omnium rerum machinatoribus
totam Italiam inermem tradituros existimasti, quam prae-
sidiis confirmaretis, coloniis occuparetis, omnibus vinclis
devinctam et constrictam teneretis? ubi enim cavetur ne
in Ianiculo coloniam constituatis, ne urbem hanc urbe
alia premere atque urgere possitis? 'non faciemus' in-
quit. primum nescio; deinde timeo; postremo non com-
mittam, ut vestro beneficio potius quam nostro consilio
salvi esse possimus. quod vero totam Italiam vestris 6 17
coloniis complere voluistis, id neminem nostrum cuius
modi esset intellecturum existimastis? scriptum est enim:
QUAE IN MUNICIPIA QUASQUE IN COLONIAS XVIRI VELINT, DE-
DUCANT COLONOS QUOS VELINT ET EIS AGROS ADSIGNENT QUI-
BUS IN LOCIS VELINT; ut, cum totam Italiam militibus suis
occuparint, nobis non modo dignitatis retinendae, sed ne
libertatis quidem recuperandae spes relinquatur. atque 18
haec a me suspitionibus et coniectura coarguuntur: iam
omnis omnium tolletur error; iam aperte ostendent sibi
nomen huius rei publicae, sedem urbis atque imperii,

denique hoc templum Iovis Optimi Maximi atque hanc arcem omnium gentium displicere: Capuam deduci colonos volunt; illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre et imperii nomen transferre cogitant. qui locus propter ubertatem agrorum abundantiamque rerum omnium, superbiam et crudelitatem genuisse dicitur, ibi nostri coloni delecti ad omne facinus a xviris conlocabuntur, et, credo, qua in urbe homines in vetere dignitate fortunaque nati copiam rerum moderate ferre non potuerunt, in ea isti vestri satellites modesti inso-
19 lentiam suam continebunt. maiores nostri Capua magistratus, senatum, consilium commune, omnia denique insignia rei publicae sustulerunt, neque aliud quicquam nisi inane nomen Capuae reliquerunt, non crudelitate — quid enim illis fuit clementius, qui etiam externis hostibus victis sua saepissime reddiderunt? — sed consilio, quod videbant, si quod rei publicae vestigium illis moenibus contineretur, urbem ipsam imperio domicilium praebere posse. vos haec, nisi evertere rem publicam cuperetis ac vobis novam dominationem comparare, credo, quam
7 perniciosa essent non videretis? quid enim cavendum est
20 in colonis deducendis? si luxuries, Hannibalem ipsum Capua corrupit; si superbia, nata esse ibi ex Campanorum fastidio videtur; si praesidium, non praeponitur huic urbi ista colonia, sed opponitur. at quem ad modum armatur, di immortales! nam bello Punico, quicquid potuit Capua, potuit ipsa per sese: nunc omnes urbes, quae circum Capuam sunt, a colonis per eosdem xviros occupabuntur; hanc enim ob causam permittit ipsa lex, IN OMNIA QUAE VELINT OPPIDA COLONOS UT XVIRI DEDUCANT QUOS VELINT.

Atque his colonis agrum Campanum ac Stellatem
21 campum dividi iubet. non queror diminutionem vectigalium, non flagitium huius iacturae atque damni, praetermitto illa, quae nemo est quin gravissime et verissime conqueri possit, nos caput patrimonii publici, pulcherrimam populi Romani possessionem, subsidium annonae, horreum belli, sub signo claustrisque rei publicae positum [vectigal] servare non potuisse; eum denique nos agrum P. Rullo concessisse, qui ager ipse per sese et Sullanae

dominationi et Gracchorum largitioni restitisset; non dico
hoc solum in re publica vectigal esse, quod amissis aliis
remaneat, intermissis non conquiescat, in pace niteat, in
bello non obsolescat, militem sustentet, hostem non per-
timescat; praetermitto omnem hanc orationem et contioni
reservo; de periculo salutis ac libertatis loquor: quid enim 22
existimatis integrum nobis in re publica fore aut in nostra
libertate ac dignitate retinendum, cum Rullus atque ei, quos
multo magis quam Rullum timetis, cum omni egentium at-
que improborum manu, cum omnibus copiis, cum omni
argento et auro Capuam et urbis circa Capuam occupa-
rint? his ego rebus, patres conscripti, resistam vehe-
menter atque acriter neque patiar homines ea me consule
expromere, quae contra rem publicam iam diu cogitarunt.

Errastis, Rulle, vehementer et tu et non nulli con- 23
legae tui, qui sperastis vos contra consulem veritate, non
ostentatione popularem posse in evertenda re publica po-
pulares existimari. lacesso vos; in contionem voco; po-
pulo Romano disceptatore uti volo. etenim, et circum- 8
spiciamus omnia, quae populo grata atque iucunda sunt,
nihil tam populare quam pacem, quam concordiam, quam
otium reperiemus. sollicitam mihi civitatem suspitione,
suspensam metu, perturbatam vestris legibus et contioni-
bus et deductionibus tradidistis; spem improbis osten-
distis, timorem bonis iniecistis; fidem de foro, dignitatem
de re publica sustulistis: hoc metu atque hac perturba- 24
tione animorum atque rerum, cum populo Romano vox
et auctoritas consulis repente in tantis tenebris inluxerit,
cum ostenderit nihil esse metuendum, nullum exercitum,
nullam manum, nullas colonias, nullam venditionem vecti-
galium, nullum imperium novum, nullum regnum xvirale,
nullam alteram Romam neque aliam sedem imperii nobis
consulibus futuram summamque tranquillitatem pacis at-
que otii, verendum, credo, nobis erit ne vestra ista prae-
clara lex agraria magis popularis esse videatur; cum vero 25
scelera consiliorum vestrorum fraudemque legis et insi-
dias, quae ipsi populo Romano a popularibus tribunis
plebis fiant, pertimescam, credo, ne mihi non liceat con-
tra vos in contione consistere, praesertim cum mihi de-
liberatum et constitutum sit, ita gerere consulatum, quo

uno modo geri graviter et libere potest, ut neque pro-
vinciam neque honorem neque ornamentum aliquod aut
commodum neque rem ullam, quae a tribuno plebis im-
26 pediri possit, appetiturus sim: dicit frequentissimo senatu
consul Kalendis Ianuariis sese, si status hic rei publicae
maneat neque aliud negotium exstiterit quod honeste
subterfugere non possit, in provinciam non iturum: sic
me in hoc magistratu geram populi Romani, ut possim
tribunum plebis rei publicae iratum coërcere, mihi iratum
contemnere.

9 Quam ob rem, per deos immortalis! conligite vos,
tribuni plebis; deserite eos, a quibus, nisi prospicitis,
brevi tempore deseremini; conspirate nobiscum; consen-
tite cum bonis; communem rem publicam communi studio
atque amore defendite. multa sunt occulta rei publicae
volnera, multa nefariorum civium perniciosa consilia,
nullum externum periculum est, non rex, non gens ulla,
non natio pertimescenda est: inclusum malum, intestinum
ac domesticum est: huic pro se quisque nostrum mederi
27 atque hoc omnes sanare velle debemus. erratis, si sena-
tum probare ea, quae a me dicuntur, putatis, populum
autem esse in alia voluntate: omnes, qui se incolumis
volent, sequentur auctoritatem consulis, soluti a cupidi-
tatibus, liberi a deliciis, cauti in periculis, non timidi in
contentionibus. quod si qui vestrum spe ducitur se posse
turbulenta ratione honori velificari suo, primum me con-
sule id sperare desistat, deinde habeat ipsum me sibi
documento, quem equestri ortum loco consulem videt,
quae vitae via facillime viros bonos ad honorem dignita-
temque perducat. quod si vos vestrum mihi studium,
patres conscripti, ad communem dignitatem defendendam
profitemini, perficiam profecto id, quod maxime res pu-
blica desiderat, ut huius ordinis auctoritas, quae apud
maiores nostros fuit, eadem nunc intervallo rei publicae
restituta esse videatur.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO SECUNDA
CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PLEB. AD POPULUM.

Est hoc in more positum, Quirites, institutoque maio- 1 1
rum, ut ei, qui beneficio vestro imagines familiae suae
consecuti sunt, eam primam habeant orationem, qua gra-
tiam beneficii vestri cum suorum laude coniungant; qua
in oratione non nulli aliquando digni maiorum loco re-
periuntur, plerique autem hoc perficiunt, ut tantum maio-
ribus eorum debitum esse videatur, unde etiam quod
posteris solveretur, redundaret. mihi quidem apud vos
de meis maioribus dicendi facultas non datur, non quo
non tales fuerint, qualis nos illorum sanguine creatos
disciplinaque institutos videtis, sed quod laude populari
atque honoris vestri luce caruerunt. de me autem ipso 2
vereor ne adrogantis sit apud vos dicere, ingrati tacere;
nam et quibus studiis hanc dignitatem consecutus sim
memet ipsum commemorare perquam grave est et silere
de tantis vestris beneficiis nullo modo possum; qua re
adhibebitur a me certa ratio moderatioque dicendi, ut
quid a vobis acceperim commemorem; qua re dignus
vestro summo honore sim singularique iudicio, [ipse mo-
dice dicam, si necesse erit,] vos eosdem existimaturos
putem, qui iudicavistis. me perlongo intervallo prope 3
memoriae temporumque nostrorum primum hominem no-
vum consulem fecistis et eum locum, quem nobilitas prae-
sidiis firmatum atque omni ratione obvallatum tenebat,
me duce rescidistis virtutique in posterum patere voluistis;
nec me tantum modo consulem, quod ipsum est per se
amplissimum, sed ita fecistis, quo modo pauci [nobiles]
in hac civitate consules facti sunt, novus ante me nemo.
nam profecto si recordari volueritis de novis hominibus, 2

reperietis eos, qui sine repulsa consules facti sunt, diu-
turno labore atque aliqua occasione esse factos, cum multis
annis post petissent, quam praetores fuissent, aliquanto
serius, quam per aetatem ac per leges liceret; qui autem
anno suo petierunt, sine repulsa non esse factos: me esse
unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminisse
possumus, qui consulatum petierim, cum primum licitum
sit, consul factus sim, cum primum petierim, ut vester
honos ad mei temporis diem petitus, non ad alienae peti-
tionis occasionem interceptus, nec diuturnis precibus effla-
4 gitatus, sed dignitate impetratus esse videatur. est illud
amplissimum, quod paulo ante commemoravi, Quirites,
quod hoc honore ex novis hominibus primum me multis
posthabitis adfecistis, quod prima petitione, quod anno
meo; sed tamen magnificentius atque ornatius esse illo
nihil potest, quod meis comitiis non tabellam vindicem
tacitae libertatis, sed vocem unam prae vobis indicem
vestrarum erga me voluntatum ac studiorum tulistis: ita-
que me non extrema [tribus] suffragiorum, sed primi illi
vestri concursus, neque singulae voces praeconum, sed
una voce universus populus Romanus consulem decla-
5 ravit. hoc ego tam insigne, tam singulare vestrum bene-
ficium, Quirites, cum ad animi mei fructum atque laeti-
tiam duco esse permagnum, tum ad curam sollicitudinem-
que multo maius; versantur enim, Quirites, in animo
meo multae et graves cogitationes, quae mihi nullam
partem neque nocturnae neque diurnae quietis imper-
tiunt: primum tuendi consulatus, quae cum omnibus est
difficilis et magna ratio, tum vero mihi praeter ceteros,
cuius errato nulla venia, recte facto exigua laus et ab
invitis expressa proponitur; non dubitanti fidele consilium,
non laboranti certum subsidium nobilitatis ostenditur.
3
6 quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem,
Quirites, animo aequiore, sed mihi videntur certi homi-
nes, si qua in re me non modo consilio, verum etiam
casu lapsum esse arbitrabuntur, vos universos, qui me
antetuleritis nobilitati, vituperaturi; mihi autem, Quirites,
omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita geren-
dum consulatum, ut in omnibus meis factis atque con-
siliis vestrum de me factum consiliumque laudetur. acce-

dit etiam ille mihi summus labor ac difficillima ratio con-
sulatus gerendi, quod non eadem mihi qua superioribus
consulibus lege et condicione utendum esse decrevi, qui
aditum huius loci conspectumque vestrum partim magno
opere fugerunt, partim non vehementer secuti sunt; ego
autem non solum hoc in loco dicam, ubi est dictu [id]
facillimum, sed in ipso senatu, in quo esse locus huic
voci non videbatur, popularem me futurum esse consulem
prima illa mea oratione Kalendis Ianuariis dixi; neque enim 7
ullo modo facere possum, ut, cum me intellegam non ho-
minum potentium studio, non excellentibus gratiis pauco-
rum, sed universi populi Romani iudicio consulem ita
factum, ut nobilissimis hominibus longe praeponerer,
non et in hoc magistratu et in omni vita sim popularis.
sed mihi ad huiusce *verbi* vim et interpretationem vehe-
menter opus est vestra sapientia: versatur enim magnus
error propter insidiosas non nullorum simulationes, qui
cum populi non solum commoda, verum etiam salutem
oppugnant et impediunt, oratione adsequi volunt, ut po-
pulares esse videantur. ego qualem Kalendis Ianuariis 8
acceperim rem publicam, Quirites, intellego: plenam sol-
licitudinis, plenam timoris; in qua nihil erat mali, nihil
adversi, quod non boni metuerent, improbi exspectarent:
omnia turbulenta consilia contra hunc rei publicae statum
et contra vestrum otium partim iniri, partim nobis con-
sulibus designatis inita esse dicebantur; sublata erat de
foro fides, non ictu aliquo novae calamitatis, sed suspi-
tione ac * [perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum
iudicatarum] novae dominationes, extraordinaria non im-
peria, sed regna quaeri putabantur. quae cum ego non 4 9
solum suspicarer, sed plane cernerem, neque enim ob-
scure gerebantur, dixi in senatu in hoc magistratu me
popularem consulem futurum. quid enim est tam po-
pulare quam pax? qua non modo ei, quibus natura sen-
sum dedit, sed etiam tecta atque agri mihi laetari viden-
tur. quid tam populare quam libertas? quam non solum
ab hominibus, verum etiam a bestiis expeti atque omni-
bus rebus anteponi videtis. quid tam populare quam
otium? quod ita iucundum est, ut et vos [et maiores
vestri] et fortissimus quisque vir maximos labores susci-

piendos putet, ut aliquando in otio possit esse, praesertim
in imperio ac dignitate; quin idcirco etiam maioribus
nostris praecipuam laudem gratiamque debemus, quod
eorum labore est factum, ut impune in otio esse possimus.
qua re qui possum non esse popularis, cum videam haec
omnia, Quirites, pacem externam, libertatem propriam
generis ac nominis vestri, otium domesticum, denique
omnia, quae vobis cara atque ampla sunt, in fidem et
quodam modo in patrocinium mei consulatus esse conlata?
10 neque enim, Quirites, illud vobis iucundum aut populare
debet videri, largitio aliqua promulgata, quae verbis
ostentari potest, re vera fieri nisi exhausto aerario nullo
pacto potest; neque vero illa popularia sunt existimanda,
iudiciorum perturbationes, rerum iudicatarum infirmationes,
restitutio damnatorum, qui civitatum adflictarum
perditis iam rebus extremi exitiorum solent esse exitus;
neque si qui agros populo Romano pollicentur, si aliud
quiddam obscure moliuntur, aliud spe ac specie simulationis
ostentant, populares existimandi sunt.

5 Nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariae
vituperare non possum. venit enim mihi in mentem,
duos clarissimos, ingeniosissimos, amicissimos plebi Romanae
viros, Tiberium et Gaium Gracchos, plebem in
agris publicis constituisse, qui agri a privatis antea possidebantur;
non sum autem ego is consul, qui, ut plerique,
nefas esse arbitrer Gracchos laudare, quorum consiliis,
sapientia, legibus multas esse video rei publicae
11 partis constitutas. itaque, ut initio mihi designato consuli
nuntiabatur legem agrariam tribunos plebis designatos
conscribere, cupiebam quid cogitarent cognoscere; etenim
arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis essent
magistratus, esse aliquam oportere inter nos rei publicae
12 bene administrandae societatem: cum familiariter me in
eorum sermonem insinuarem ac darem, celabar, excludebar,
et cum ostenderem, si lex utilis plebi Romanae mihi
videretur, auctorem me atque adiutorem futurum, tamen
aspernabantur hanc liberalitatem meam; negabant me
adduci posse, ut ullam largitionem probarem. finem feci
offerendi mei, ne forte mea sedulitas aut insidiosa aut
impudens videretur. interea non desistebant clam inter

se convenire, privatos quosdam adhibere, ad suos coetus
occultos noctem adiungere et solitudinem; quibus rebus
quanto in metu fuerimus ex vestra sollicitudine, in qua
illis temporibus fuistis, facile adsequi coniectura poteritis.
ineunt tandem magistratus tribuni plebis concitata iam 13
pridem exspectatione P. Rulli, quod et princeps erat agra-
riae legis et truculentius se gerebat quam ceteri. iam
designatus alio voltu, alio vocis sono, alio incessu esse
meditabatur, vestitu obsoletiore, corpore inculto et hor-
rido, capillatior quam ante barbaque maiore, ut oculis
et aspectu denuntiare omnibus vim tribuniciam et mini-
tari rei publicae videretur. legem hominis contionemque
exspectabam. lex initio nulla proponitur: contionem in
primis advocari iubet; summa cum exspectatione concur-
ritur: explicat orationem sane longam et verbis valde
bonis: unum erat quod mihi vitiosum videbatur, quod
tanta ex frequentia inveniri nemo potuit qui intellegere
posset quid diceret — hoc ille utrum insidiarum causa
fecerit, an hoc genere eloquentiae delectetur, nescio —
tametsi *si* qui acutiores in contione steterant, de lege
agraria nescio quid voluisse eum dicere suspicabantur.
aliquando tandem, me designato, lex in publicum pro-
ponitur; concurrunt iussu meo plures uno tempore libra-
rii; descriptam [ad me] legem adferunt. omni hoc vobis 6 14
ratione confirmare possum, Quirites, hoc animo me ad
legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam
vobis adcommodatam atque utilem esse intellegerem,
auctor eius atque adiutor essem. non enim natura neque
studio neque odio penitus insito bellum nescio quod habet
susceptum consulatus cum tribunatu, quia persaepe se-
ditiosis atque improbis tribunis plebis boni et fortes con-
sules obstiterunt et quia vis tribunicia non numquam
libidini restitit consulari: non potestatum dissimilitudo,
sed animorum disiunctio dissensionem facit. itaque hoc 15
animo legem sumpsi in manus, ut eam cuperem esse
aptam vestris commodis et eius modi quam consul re,
non oratione popularis et honeste et libenter posset de-
fendere: atqui ego a primo capite legis usque ad extre-
mum reperio, Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud
susceptum, nihil aliud actum, nisi uti decem reges ae-

rarii, vectigalium, provinciarum omnium, totius rei pu-
blicae, regnorum, liberorum populorum, orbis denique
terrarum domini constituerentur legis agrariae simulatione
ac nomine. sic confirmo, Quirites, hac lege agraria,
pulchra atque populari, dari vobis nihil, condonari certis
hominibus omnia; ostentari populi Romani agros, eripi
etiam libertatem; privatorum pecunias augeri, publicas
exhauriri; denique, quod est indignissimum, per tribu-
num plebis, quem maiores praesidem libertatis custodem-
16 que esse voluerunt, reges in civitate constitui. quae cum
exposuero, si falsa vobis videbuntur esse, sequar aucto-
ritatem vestram, mutabo meam sententiam: sin insidias
fieri libertati vestrae simulatione largitionis intellegetis,
nolite dubitare plurimo sudore et sanguine maiorum
vestrorum partam vobisque traditam libertatem nullo la-
bore vestro consule adiutore defendere.
7 Primum caput est legis agrariae, quo, ut illi putant,
temptamini leviter quo animo libertatis vestrae diminu-
tionem ferre possitis: iubet enim tribunum plebis, qui
eam legem tulerit, creare xviros per tribus xvii, ut,
17 quem viiii tribus fecerint, is xvir sit. hic quaero quam
ob causam initium legum ac rerum suarum hinc duxe-
rit, ut populus Romanus suffragio privaretur: totiens
legibus agrariis curatores constituti sunt, iii viri, v viri,
x viri; quaero a populari tribuno plebis, ecquando nisi
per xxxv tribus creati sint; etenim cum omnis potestates,
imperia, curationes ab universo populo Romano proficisci
convenit tum eas profecto maxime, quae constituuntur
ad populi fructum aliquem et commodum, in quo et uni-
versi deligant quem populo Romano maxime consulturum
putent et unus quisque studio et suffragio suo viam sibi
ad beneficium impetrandum munire possit: hoc tribuno
plebis potissimum venit in mentem, populum Romanum
universum privare suffragiis, paucas tribus, non certa
condicione iuris, sed sortis beneficio fortuito ad usur-
18 pandam libertatem vocare. ITEM inquit EODEMQUE MODO,
capite altero, UT COMITIIS PONTIFICIS MAXIMI. ne hoc quidem
vidit, maiores nostros tam fuisse popularis, ut, quod per
populum creari fas non erat propter religionem sacrorum,
in eo tamen propter amplitudinem sacerdotii voluerint

populo supplicari; atque hoc idem de ceteris sacerdotiis Cn. Domitius, tribunus plebis, vir clarissimus, tulit, quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur; ab ea parte qui esset factus, is a conlegio cooptaretur. videte quid intersit inter 19
Cn. Domitium, tribunum plebis, virum nobilissimum, et P. Rullum, qui temptavit, ut opinor, patientiam vestram, cum se nobilem esse diceret: Domitius, quod per caerimonias populi fieri non poterat, ratione adsecutus est, ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret; hic, quod populi semper [proprium] fuit, quod nemo imminuit, nemo mutavit quin ei, qui populo agros essent adsignaturi, ante acciperent a populo beneficium quam darent, id totum eripere vobis atque e manibus extorquere conatus est. ille, quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodam modo dedit; hic, quod adimi nullo pacto potest, tamen quadam ratione eripere conatur. quaeret quispiam in tanta iniuria tanta- 8 20
que impudentia quid spectarit: non defuit consilium; fides erga plebem Romanam, aequitas in vos libertatemque vestram vehementer defuit: iubet enim habere comitia xviris creandis eum, qui legem tulerit. hoc dicam planius: iubet Rullus, homo non cupidus neque appetens, habere comitia Rullum. nondum reprehendo; video fecisse alios: illud, quod nemo fecit, de minore parte populi, quo pertineat videte: habebit comitia; volet eos renuntiare, quibus regia potestas hac lege quaeritur; universo populo neque ipse committit neque illi horum consiliorum auctores committi recte putant posse: sortietur 21
tribus idem Rullus; homo felix educet quas volet [tribus]; quos novem tribus xviros fecerint, [ab eodem Rullo eductae] hos omnium rerum ut iam ostendam, dominos habebimus; atque hi, ut grati ac memores beneficii esse videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus debere confitebuntur, reliquis vero vi et xx tribubus nihil erit quod non putent posse suo iure denegare. quos tandem igitur xviros fieri volt? se primum. qui licet? leges enim sunt veteres neque eae consulares, si quid interesse hoc arbitramini, sed tribuniciae vobis maioribusque vestris vehementer gratae atque iucundae: Licinia

est lex et altera Aebutia, quae non modo eum, qui tulerit
de aliqua curatione ac potestate, sed etiam conlegas eius,
cognatos, adfinis excipit, ne eis ea potestas curatiove
22 mandetur. etenim si populo consulis, remove te a suspi-
tione alicuius tui commodi; fac fidem te nihil nisi populi
utilitatem et fructum quaerere; sine ad alios potestatem,
ad te gratiam beneficii tui pervenire; nam hoc quidem
vix est liberi populi, vix vestrorum animorum ac magni-
9 ficentiae: quis legem tulit? Rullus. quis maiorem partem
populi suffragiis prohibuit? Rullus. quis comitiis prae-
fuit? quis tribus quas voluit vocavit nullo custode sorti-
tus? quis xviros quos voluit renuntiavit? idem Rullus.
quem principem renuntiavit? Rullum. vix mehercule ser-
vis hoc eum suis, non vobis omnium gentium dominis
probaturum arbitrarer. optimae leges igitur hac lege sine
ulla suspitione *periculi* tollentur; idem lege sibi sua cura-
tionem petet; idem maiore parte populi suffragiis spoliata
comitia habebit; *idem* quos volet atque in eis se ipsum
renuntiabit et videlicet conlegas suos ascriptores legis
agrariae non repudiabit, a quibus ei locus primus in in-
dice et in praescriptione legis concessus est; ceteri fructus
omnium rerum, qui in spe legis [huius] positi sunt, com-
muni cautione atque aequa ex parte retinentur.

23 At videte hominis diligentiam, si aut Rullum cogi-
tasse aut si Rullo potuisse in mentem venire arbitramini:
viderunt ei, qui haec machinabantur, si vobis ex omni
populo deligendi potestas esset data, quaecumque res
esset, in qua fides, integritas, virtus, auctoritas quaere-
retur, vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompeium prin-
cipem delaturos. etenim quem unum ex cunctis delegis-
setis, ut eum omnibus omnium gentium bellis terra et
mari praeponeretis, certe in xviris faciendis sive fides
haberetur sive honos, et committi huic optime et ornari
24 hunc iustissime posse intellegebant. itaque excipitur hac
lege non adulescentia, non legitimum aliquod impedimen-
tum, non potestas, non magistratus ullus aliis negotiis
[ac legibus] impeditus; reus denique, quo minus xvir
fieri possit, non excipitur: Cn. Pompeius excipitur, ne
cum P. Rullo, taceo de ceteris, xvir fieri possit: prae-
sentem enim profiteri iubet, quod nulla alia in lege um-

quam fuit, ne in eis quidem magistratibus, quorum certus ordo est; ne, si accepta lex esset, illum sibi conlegam ascriberetis, custodem ac vindicem cupiditatum. hic 10
quoniam video vos hominis dignitate et contumelia legis esse commotos, renovabo illud, quod initio dixi, regnum comparari, funditus libertatem vestram hac lege tolli.
an vos aliter existimabatis; cum ad omnia vestra pauci 25
homines [cupiditatis] oculos adiecissent, non eos in primis id acturos, ut ex omni custodia vestrae libertatis, ex omni potestate, curatione, patrocinio vestrorum commodorum Cn. Pompeius depelleretur? viderunt et vident, si per imprudentiam vestram, neglegentiam meam, legem incognitam acciperetis, fore, ut postea, cognitis insidiis, cum x viros crearetis, tum vitiis omnibus et sceleribus legis Cn. Pompeii praesidium opponendum putaretis. et hoc parvum argumentum vobis erit a certis hominibus dominationem potestatemque omnium rerum quaeri, cum videatis eum, quem custodem vestrae libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis?

Cognoscite nunc quae potestas xviris et quanta detur. 26
primum lege curiata x viros ornat. iam hoc inauditum et plane novo more, ut ei curiata lege magistratus detur, cui nullis comitiis ante sit datus. eam legem ab eo praetore populi Romani, qui sit primus factus, ferri iubet. at quo modo? ut ei xviratum habeant, quos plebs designaverit. oblitus est nullos ab plebe designari. et is orbem terrarum constringit novis legibus, qui, quod in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio? atque hic perspicuum est quid iuris a maioribus acceperitis, quid
ab hoc tribuno plebis vobis relinquatur: maiores de sin- 11
gulis magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt: nam cum centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata ceteris patriciis magistratibus, tum iterum de eisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum
beneficii sui paeniteret; nunc, Quirites, illa prima comi- 27
tia tenetis, [centuriata et tributa,] curiata tantum auspiciorum causa remanserunt; hic autem tribunus plebis, quia videbat potestatem neminem iniussu populi aut plebis posse habere, curiatis eam comitiis, quae vos non initis confirmavit; tributa, quae vestra erant, sustulit; ita, cum

maiores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus iudicare, hic homo popularis ne unam quidem po-
28 pulo comitiorum potestatem reliquit. sed videte hominis religionem et diligentiam: vidit et perspexit sine curiata lege xviros habere potestatem non posse, quoniam per novem tribus essent constituti; iubet ferre de his legem curiatam: praetori imperat. quam id ipsum absurde nihil ad me attinet; iubet enim, QUI PRIMUS SIT PRAETOR FACTUS, EUM LEGEM CURIATAM FERRE; SIN IS FERRE NON POSSIT, QUI POSTREMUS SIT, ut aut lusisse in tantis rebus aut profecto nescio quid spectasse videatur: verum hoc, quod est aut ita perversum, ut ridiculum, aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus; ad religionem hominis revertamur: videt sine lege curiata nihil agi per xviros posse:
29 quid postea, si ea lata non erit? attendite ingenium: TUM EI XVIRI inquit EODEM IURE SINT, QUO QUI OPTIMA LEGE. si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quae longe iure libertatis ceteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis imperium aut potestatem adsequi possit, quid attinet tertio capite legem curiatam ferre iubere, cum quarto permittas, ut sine lege curiata idem iuris habeant, quod haberent, si optima lege a populo essent creati? reges constituuntur, non xviri, Quirites, itaque ab his initiis fundamentisque nascuntur, ut non modo cum gerere coeperint, sed etiam cum constituentur omne nostrum ius, potestas libertasque tollatur.

12
30 At videte quam diligenter retineat ius tribuniciae potestatis: consulibus legem curiatam ferentibus a tribunis plebis saepe est intercessum; neque tamen nos id querimur, esse hanc tribunorum plebis potestatem; tantum modo, si quis ea potestate temere est usus, existimamus: hic tribunus plebis legi curiatae, quam praetor ferat, adimit intercedendi potestatem. atque hoc cum in eo reprehendendum est, quod per tribunum plebis tribunicia potestas minuitur, tum in eo deridendum, quod consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet; huic, cui vetat intercedere, potestatem, etiam si intercessum sit, tamen eandem constituit quam si lata esset lex, ut non intellegam qua re aut hic vetet intercedere aut quemquam intercessurum putet, cum inter-

cessio stultitiam intercessoris significatura sit, non rem impeditura.

Sint igitur x viri neque veris comitiis, hoc est, po- 31
puli suffragiis, neque illis ad speciem atque usurpationem vetustatis per xxx lictores auspiciorum causa adumbratis constituti: videte nunc eos, qui a vobis nihil potestatis acceperunt, quanto maioribus ornamentis adficiat, quam omnes nos adfecti sumus, quibus vos amplissimas potestates dedistis: iubet [auspicia] coloniarum deducendarum causa x viros habere pullarios. EODEM IURE, inquit QUO HABUERUNT IIIVIRI LEGE SEMPRONIA. audes etiam, Rulle, mentionem facere legis Semproniae? nec te ea lex ipsa commonet IIIviros illos xxxv tribuum suffragio esse creatos? et, cum tu a Ti. Gracchi aequitate ac pudore longissime remotus sis, id, quod dissimillima ratione factum
sit, eodem iure putas esse oportere? dat praeterea po- 13 32
testatem, verbo praetoriam, re vera regiam: definit in quinquennium, facit sempiternam; tantis enim confirmat opibus et copiis, ut invitis eripi nullo modo possit; deinde ornat apparitoribus, scribis, librariis, praeconibus, architectis; praeterea mulis, tabernaculis, [centuriis,] supellectili; sumptum haurit ex aerario, suppeditat a sociis; finitores ex equestri loco ducentos in annos singulos stipatores corporis constituit, eosdem ministros et satellites potestatis.

Formam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam tyrannorum; insignia videtis potestatis, nondum ipsam potestatem: dixerit enim fortasse quispiam: 'quid me ista laedunt, scriba, lictor, praeco, pullarius?' omnia sunt haec huius modi, Quirites, ut ea qui habeat sine vestris suffragiis, aut rex non ferundus aut privatus furiosus
esse videatur. *at* perspicite quanta potestas permittatur: 33
non privatorum insaniam, sed intolerantiam regum esse dicetis. primum permittitur infinita potestas innumerabilis pecuniae conficiendae de vestris vectigalibus non fruendis, sed alienandis; deinde orbis terrarum gentiumque omnium datur cognitio sine consilio, poena sine pro-
vocatione, animadversio sine auxilio; iudicare per quin- 34
quennium vel de consulibus vel de ipsis tribunis plebis poterunt, de illis interea nemo iudicabit; magistratus his

petere licebit, causam dicere non licebit; emere agros a
quibus volent vel quos volent quam volent magno pote-
runt; colonias deducere novas, renovare veteres, totam
Italiam suis coloniis ut complere liceat, permittitur; omnis
provincias obeundi, liberos populos agris multandi, re-
gnorum vel dandorum summa potestas datur; cum velint
Romae esse, cum commodum sit, quacumque velint
summo cum imperio iudicioque rerum omnium vagari ut
liceat, conceditur; interea dissolvant iudicia publica; de
consiliis abducant quos velint; singuli de maximis rebus
iudicent; quaestori permittant; finitorem mittant; ratum
sit, quod finitor uni illi, a quo missus erit, renuntiaverit.
14 verbum mihi deest, Quirites, cum ego hanc potestatem
35 regiam appello, sed profecto maior est quaedam; nullum
enim regnum fuit umquam quod non si minus iure ali-
quo, at regionibus tamen certis contineretur: hoc vero
infinitum est, quo et regna omnia et imperium vestrum,
quod latissime patet, et ea, quae partim libera a vobis,
partim etiam ignorata vobis sunt, permissu legis con-
tinentur.

Datur igitur eis primum, ut eis liceat vendere omnia,
de quibus vendendis senatus consulta facta sunt M. Tullio
36 Cn. Cornelio consulibus, postea. cur hoc tam est obscu-
rum atque caecum? quid? ista omnia, de quibus senatus
censuit, nominatim in lege perscribi nonne potuerunt?
duae sunt huius obscuritatis causae, Quirites: una pu-
doris, si quis pudor esse potest in tam insigni impuden-
tia, altera sceleris; nam neque ea, quae senatus nomi-
natim vendenda censuit, audet appellare; sunt enim loca
publica urbis, sunt sacella, quae post restitutam tribuni-
ciam potestatem nemo attigit, quae maiores in urbe par-
tim periculi perfugia esse voluerunt: haec lege tribunicia
xviri vendent; accedit eo mons Gaurus; accedunt salicta
ad Minturnas; adiungetur etiam illa via vendibilis Her-
culanea, multarum deliciarum et magnae pecuniae; per-
multa alia, quae senatus propter angustias aerarii ven-
denda censuit, consules propter invidiam non vendide-
37 runt. verum haec fortasse propter pudorem in lege reti-
centur; sed illud magis est credendum et pertimescendum,
quod audaciae xvirali corrumpendarum tabularum publi-

carum fingendorumque senatus consultorum, quae num-
quam facta sunt, cum ex eo numero, qui per eos annos
consules fuerunt, multi mortui sint, magna permittitur
potestas; nisi forte nihil est aequum nos de eorum auda-
cia suspicari, quorum cupiditati nimium angustus orbis
terrarum esse videatur.

Habetis unum venditionis genus, quod magnum videri 15 38
vobis intellego; sed attendite animos ad ea, quae con-
sequuntur: hunc quasi gradum quendam atque aditum
ad cetera factum intellegetis. QUI AGRI, QUAE LOCA,
AEDIFICIA. quid est praeterea? multa in mancipiis, in pe-
core, auro, argento, ebore, veste, supellectili, ceteris
rebus. quid dicam? invidiosum putasse hoc fore, si omnia
nominasset? non metuit invidiam. quid ergo? longum
putavit et timuit ne quid praeteriret: ascripsit ALIUDVE
QUID; qua brevitate rem nullam esse exceptam videtis.
quicquid ergo sit extra Italiam, quod publicum populi
Romani factum sit L. Sulla Q. Pompeio consulibus aut
postea, id xviros iubet vendere. hoc capite, Quirites, 39
omnis gentis, nationes, provincias, regna xvirum dicioni
iudicio potestatique permissa et condonata esse dico;
primum enim hoc quaero, qui tandem locus usquam sit
quem xviri non possint dicere publicum populi Romani
esse factum; nam cum idem possit iudicare qui dixerit,
quid est quod non liceat ei dicere, cui liceat idem iudi-
care? commodum erit Pergamum, Smyrnam, Trallis,
Ephesum, Miletum, Cyzicum, totam denique Asiam,
quae post L. Sullam Q. Pompeium consules recuperata
est, populi Romani factam esse dicere: utrum oratio ad 40
eius rei disputationem deerit an, cum idem et disseret et
iudicabit, impelli non poterit, ut falsum iudicet? an, si
condemnare Asiam nolet, terrorem damnationis et minas
non quanti volet existimabit? quid? quod disputari con-
tra nullo pacto potest, quod iam statutum a nobis est et
iudicatum, quam hereditatem iam crevimus, regnum Bi-
thyniae? quod certe publicum est populi Romani factum;
num quid causae est quin omnis agros, urbis, stagna,
portus, totam denique Bithyniam xviri vendituri sint?
quid Mytilenae? quae certe vestrae, Quirites, belli lege 16
ac victoriae iure factae sunt; urbs et natura ac situ et

discriptione aedificiorum et pulchritudine in primis nobilis, agri iucundi et fertiles: nempe eodem capite in-
41 clusae continentur. quid Alexandria cunctaque Aegyptus?
ut occulte latet! ut recondita est! ut furtim tota x viris
traditur! quis enim vestrum hoc ignorat dici illud regnum
testamento regis Alexandri populi Romani esse factum?
hic ego consul populi Romani non modo nihil iudico, sed
ne quid sentiam quidem profero; magna enim mihi res
non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum videtur
esse: video qui testamentum factum esse confirmet; auctoritatem senatus exstare hereditatis aditae sentio, tum,
quando Alexandro mortuo legatos Tyrum misimus qui ab
42 illo pecuniam depositam nostris recuperarent; haec L.
Philippum saepe in senatu confirmasse memoria teneo;
eum, qui regnum illud teneat hoc tempore neque genere
neque animo regio esse, inter omnis fere video convenire.
dicitur contra nullum esse testamentum; non oportere
populum Romanum omnium regnorum appetentem videri,
demigraturos in illa loca nostros homines propter agro-
43 rum bonitatem et omnium rerum copiam. hac tanta de
re P. Rullus cum ceteris x viris conlegis suis iudicabit?
et verum iudicabit? nam utrumque ita magnum est, ut
nullo modo neque concedendum neque ferendum sit.
volet esse popularis; populo Romano adiudicabit: ergo
idem ex sua lege vendet Alexandriam, vendet Aegyptum;
urbis copiosissimae pulcherrimorumque agrorum iudex,
arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni reperietur. non sumet sibi tantum, non appetet? iudicabit
Alexandriam regis esse; a populo Romano abiudicabit.
17 44 primum cur populi Romani hereditatem x viri iudicent,
cum vos volueritis de privatis hereditatibus c viros iudicare? deinde quis aget causam populi Romani? ubi res
ista agetur? qui sunt isti x viri, quos perspiciamus regnum
Alexandriae Ptolemaeo gratis adiudicaturos? quod si
Alexandria petebatur, cur non eosdem cursus hoc tempore, quos L. Cotta L. Torquato consulibus cucurrerunt?
cur non aperte, ut antea? cur non item ut tum, decreto
et palam regionem illam petierunt? an qui etesiis, qui
per cursum rectum [regnum] tenere non potuerunt, nunc
caecis tenebris et caligine se Alexandriam perventuros

arbitrati sunt? atque illud circumspicite vestris mentibus 45
animisque: legatos vestros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum causa legationes liberas obeunt, tamen exterae nationes ferre vix possunt; grave est enim nomen imperii atque id etiam in levi persona pertimescitur, propterea quod vestro, non suo nomine, cum hinc egressi sunt, abutuntur: quid censetis, cum isti xviri cum imperio, cum fascibus, cum illa delecta finitorum iuventute per [totum] orbem terrarum vagabuntur? quo tandem animo, quo metu, quo periculo miseras nationes futuras? est in imperio terror: patientur; est in adventu 46
sumptus: ferent; imperabitur aliquid muneris: non recusabunt; illud vero quantum est, Quirites, cum is xvir, qui aliquam in urbem aut exspectatus ut hospes aut repente ut dominus venerit, illum ipsum locum, quo venerit, illam ipsam sedem hospitalem, in quam erit deductus, publicam populi Romani esse dicet? quanta calamitas populo, si dixerit? quantus ipsi quaestus, si negarit? atque eidem, qui haec appetunt, queri non numquam solent, omnis terras Cn. Pompeio atque omnia maria esse permissa. simile vero est multa committi et condonari omnia, labori et negotio praeponi an praedae et quaestui, mitti ad socios liberandos an ad opprimendos. denique, si quis est honos singularis, nihilne interest utrum populus Romanus eum, cui velit, deferat, an is imprudente populo Romano per legis fraudem surripiatur?

Intellexistis quot res et quantas xviri legis permissu 18 47
venditri sint: non est satis: cum se sociorum, cum exterarum nationum, cum regum sanguine implerint, incidant nervos populi Romani, adhibeant manus vectigalibus vestris, inrumpant in aerarium: sequitur enim caput, quo capite ne permittit quidem, si forte desit pecunia, quae tanta ex superioribus recipi potest ut deesse non debeat, sed plane, quasi ea res nobis saluti futura sit, ita cogit atque imperat, ut xviri vestra vectigalia vendant nominatim. quam tu mihi ex ordine recita de legis scripto 48
populi Romani auctionem: quam mehercule ego [praeconi] huic ipsi luctuosam et acerbam praedicationem futuram puto. ut in suis rebus, ita in re publica luxuriosus *est* nepos, qui prius silvas vendat quam vineas — Italiam

percensuisti: perge in Siciliam: nihil est in hac provincia
quod aut in oppidis aut in agris maiores nostri proprium
49 nobis reliquerunt quin id venire iubeat. quod partum re-
centi victoria maiores vobis in sociorum urbibus ac fini-
bus et vinculum pacis et monumentum belli reliquerunt,
id vos ab illis acceptum hoc auctore vendetis? hic mihi
parumper mentis vestras, Quirites, commovere videor,
dum patefacio vobis quas isti penitus abstrusas insidias
se posuisse arbitrantur contra Cn. Pompeii dignitatem.
et mihi, quaeso, ignoscite, si appello talem virum sae-
pius: vos mihi praetori biennio ante, Quirites, hoc eo-
dem in loco personam hanc imposuistis, ut, quibuscum-
que rebus possem, illius absentis dignitatem vobiscum
una tuerer. feci adhuc quae potui, neque familiaritate
illius adductus neque spe honoris atque amplissimae
dignitatis, quam ego, etsi libente illo, tamen absente per
50 vos consecutus sum. quam ob rem cum intellegam hanc
totam fere legem ad illius opes evertendas tamquam
machinam comparari, et resistam consiliis hominum et
perficiam profecto, quod ego video comparari ut id vos
universi non solum videre, verum etiam tenere possitis.
19 iubet venire quae Attalensium, quae Phaselitum, quae
Olympenorum fuerint agrumque Aperensem et Oroandi-
cum et Eleusanum; haec clarissimi viri, P. Servilii, im-
perio et victoria vestra facta sunt; adiungit agros Bithy-
niae regios, quibus nunc publicani fruuntur; deinde
Attalicos agros in Cherroneso; in Macedonia, qui regis
Philippi sive Persae fuerunt, qui [item] a censoribus locati
51 sunt * et certissimum vectigal. ascribit item auctioni
Corinthios agros, opimos et fertilis, et Cyrenensis, qui
Apionis fuerunt, et agros in Hispania propter Kartha-
ginem novam et in Africa ipsam veterem Karthaginem
vendit; quam videlicet P. Africanus non propter religio-
nem sedum illarum ac vetustatis de consilii sententia
consecravit nec ut ipse locus eorum, qui cum hac urbe
de imperio decertarunt, vestigia calamitatis ostenderet,
sed non fuit tam diligens, quam est Rullus, aut fortasse
emptorem ei loco reperire non potuit. verum inter hos
agros [regios] captos veteribus bellis virtute summorum
imperatorum, adiungit regios agros Mithridatis, qui in

Paphlagonia, qui in Ponto, qui in Cappadocia fuerunt,
ut eos xviri vendant. itane vero? non legibus datis, non 52
auditis verbis imperatoris, nondum denique bello con-
fecto, cum rex [Mithridates], amisso exercitu, regno ex-
pulsus, tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc molia-
tur atque ab invicta Cn. Pompeii manu Macote et illis
paludibus et itinerum angustiis atque altitudine montium
defendatur, cum imperator in bello versetur, in locis
autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit, eos
agros, quorum adhuc penes Cn. Pompeium omne iudi-
cium et potestas more maiorum debet esse, xviri ven-
dent? et, credo, P. Rullus — is enim sic se gerit, ut sibi 53
iam xvir designatus esse videatur — ad eam auctionem
potissimum proficiscetur. is videlicet ante quam veniat
in Pontum, litteras ad Cn. Pompeium mittet, quarum ego
iam exemplum ab istis compositum esse arbitror: P. Ser-
vilius Rullus, tribunus plebis, xvir, s. d. Cn. Pompeio, Cn.
F. — non credo ascripturum esse Magno: non enim vi-
detur id, quod imminuere lege conatur, concessurus
verbo — te volo curare, ut mihi Sinopae praesto sis
auxiliumque adducas, dum eos agros, quos tuo labore
cepisti, ego mea lege vendam. an Pompeium non adhi-
bebit? in eius provincia vendet manubias imperatoris?
ponite ante oculos vobis Rullum in Ponto, inter nostra
atque hostium castra hasta posita, cum suis formosis fini-
toribus auctionantem. neque in hoc solum inest contu- 54
melia, quae vehementer et insignis est et nova, ut ulla
res parta bello, nondum legibus datis, etiam tum impera-
tore bellum administrante, non modo venierit, verum
etiam locata sit: plus spectant homines certe quam con-
tumeliam: sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeii
cum imperio, cum iudicio omnium rerum, cum infinita
potestate, cum innumerabili pecunia non solum illis in
locis vagari, verum etiam ad ipsius exercitum pervenire,
aliquid illi insidiarum fieri, aliquid de eius exercitu, co-
piis, gloria detrahi posse; putant, si quam spem in Cn.
Pompeio exercitus habeat aut agrorum aut aliorum com-
modorum, hanc non habiturum, cum viderit earum rerum
omnium potestatem ad xviros esse translatam. patior 55
non moleste cum stultos esse qui hoc sperent, tum im-

pudentis qui conentur: illud queror, tam me ab eis esse contemptum, ut haec portenta me consule potissimum cogitarent.

Atque in omnibus his agris aedificiisque vendendis permittitur XVIRIS, UT VENDANT QUIBUSCUMQUE IN LOCIS VIDEATUR. o perturbatam rationem, o libidinem refrenandam,
21 o consilia dissoluta atque perdita! vectigalia locare nusquam licet nisi in hac urbe, hoc aut illo ex loco, hac vestrum frequentia: venire nostras res proprias et in perpetuum ab nobis alienari in Paphlagoniae tenebris atque
56 in Cappadociae solitudine licebit? L. Sulla cum bona indemnatorum civium funesta illa auctione sua venderet et se praedam suam diceret vendere, tamen ex hoc loco vendidit, nec quorum oculos offendebat, eorum ipsorum conspectum fugere ausus est: xviri vestra vectigalia non modo [ne] vobis [quidem] arbitris, sed ne praecone quidem publico teste vendent?

Sequitur OMNIS AGROS EXTRA ITALIAM, infinito ex tempore, non ut ante, a Sulla et Pompeio consulibus. cognitio xvirum privatus sit an publicus; eique agro per-
57 grande vectigal imponitur. hoc quantum iudicium, quam intolerandum, quam regium sit quem praeterit? posse quibuscumque locis velint nulla disceptatione, nullo consilio privata publicare, publica liberare? excipitur hoc capite ager in Sicilia Recentoricus, quem ego excipi et propter hominum necessitudinem et propter *rei* aequitatem, Quirites, ipse vehementer gaudeo. sed quae *est* haec impudentia? qui agrum Recentoricum possident, vetustate possessionis se, non iure, misericordia senatus, non agri condicione defendunt; nam illum agrum publicum esse fatentur; se moveri possessionibus, amicissimis sedibus ac dis penatibus negant oportere: ac, si est privatus ager Recentoricus, quid eum excipis? sin autem publicus, quae est ista aequitas, ceteros, etiam si privati sint, permittere ut publici iudicentur, hunc excipere nominatim, † qui publicus esse fateatur? ergo eorum ager excipitur, qui apud Rullum aliqua ratione valuerunt: ceteri agri omnes, qui ubique sunt, sine ullo delectu, sine po-
22 puli Romani notione, sine iudicio senatus xviris addicen-
58 tur. atque etiam est alia superiore capite, quo omnia

veneunt, quaestuosa exceptio, quae teget eos agros, de quibus foedere cautum est: audivit hanc rem non a me, sed ab aliis agitari saepe in senatu, non numquam ex hoc loco, possidere agros in ora maritima regem Hiempsalem, quos P. Africanus populo Romano adiudicarit, ei tamen postea per C. Cottam consulem cautum esse foedere: hoc quia vos foedus non iusseritis, veretur Hiempsal ut satis firmum sit et ratum. quid? cuius modi est illud? tollitur vestrum iudicium; foedus totum accipitur; comprobatur. quod minuit auctionem xviralem, laudo; quod regi amico cavet, non reprehendo; quod non
gratis fit, indico: volitat enim ante oculos istorum Iuba 59
regis filius, adulescens non minus bene nummatus quam bene capillatus.

Vix iam videtur locus esse qui tantos acervos pecuniae capiat. auget, addit, adcumulat: AURUM, ARGENTUM EX PRAEDA, EX MANUBIIS, EX CORONARIO, AD QUOSCUMQUE PERVENIT NEQUE RELATUM EST IN PUBLICUM NEQUE IN MONUMENTO CONSUMPTUM, id profiteri apud xviros et ad eos referre iubet. hoc capite etiam quaestionem de clarissimis viris, qui populi Romani bella gesserunt, iudiciumque de pecuniis repetundis ad xviros translatum videtis: horum erit nullum iudicium, quantae cuiusque manubiae fuerint, quid relatum, quid residuum sit; in posterum vero lex haec imperatoribus vestris constituitur, ut quicumque de provincia decesserit, apud eosdem xviros quantum habeat
praedae, manubiarum, auri coronarii profiteatur. hinc 60
tamen vir optimus eum, quem amat, excipit, Cn. Pompeium. unde iste amor tam improvisus ac tam repentinus? qui honore xviratus excluditur prope nominatim, cuius iudicium legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio tollitur, cuius non in provinciam, sed in ipsa castra xviri cum imperio, infinita pecunia, maxima potestate et iudicio rerum omnium mittuntur, cui ius imperatorium, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli eripitur, is excipitur unus, ne manubias referre debeat. utrum tandem hoc capite honos haberi
homini an invidia quaeri videtur? remittit hoc Rullo Cn. 23
Pompeius; beneficio isto legis, benignitate xvirali nihil 61
utitur. nam si est aequum praedam ac manubias suas

imperatores non in monumenta deorum immortalium neque in urbis ornamenta conferre, sed ad xviros tamquam ad dominos reportare, nihil sibi appetit praecipue Pompeius, nihil: volt se in communi atque in eodem quo ceteri iure versari; sin est iniquum, Quirites, si turpe, si intolerandum hos xviros portitores omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo reges atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores nostros excutiant, non mihi videntur honoris causa excipere Pompeium, sed metuere ne ille eandem contumeliam quam
62 ceteri ferre non possit. Pompeius autem hoc animo est, ut, quicquid vobis placeat, sibi ferendum putet; quod vos ferre non poteritis, id profecto perficiet, ne diutius inviti ferre cogamini. verum tamen cavet, ut, si qua pecunia post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea xviri utantur; nova porro vectigalia videt ea fore, quae Pompeius adiunxerit: ita remissis manubiis, vectigalibus eius virtute partis se frui putat oportere.

Parta sit pecunia, Quirites, xviris tanta, quanta est in terris, nihil praetermissum sit; omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam vectigalia vestra venierint; accesserint in cumulum manubiae vestrorum imperatorum; quantae et quam immanes divitiae xviris in tantis auctionibus, tot iudiciis, tam infinita potestate
24 63 rerum omnium quaerantur videtis. cognoscite nunc alios immensos atque intolerabilis quaestus, ut intellegatis ad certorum hominum importunam avaritiam hoc populare legis agrariae nomen esse quaesitum: hac pecunia iubet agros emi, quo deducamini. non consuevi homines appellare asperius, Quirites, nisi lacessitus; vellem fieri posset, ut a me sine contumelia nominarentur ei, qui se xviros sperant futuros: iam videretis quibus hominibus omnium rerum et vendendarum et emendarum potesta-
64 tem permitteretis. sed quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos tamen id potestis cum animis vestris cogitare. unum hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum, cum haberet haec res publica Luscinos, Calatinos, Acidinos, homines non solum honoribus populi rebusque gestis, verum etiam patientia paupertatis ornatos, et tum, cum erant Catones, Phili, Laelii, quo-

rum sapientiam temperantiamque in publicis privatisque,
forensibus domesticisque rebus perspexeratis, tamen
huiusce modi res commissa nemini est, ut idem iudicaret
et venderet et hoc faceret per quinquennium toto in orbe
terrarum idemque agros vectigalis populi Romani abalie-
naret, et cum summam tantae pecuniae, nullo teste, sibi
ipse ex sua voluntate fecisset, tum denique emeret a
quibus vellet quod videretur. committite nunc vos, Qui- 65
rites, his hominibus haec omnia, quos odorari hunc
xviratum suspicamini: reperietis partem esse eorum,
quibus ad habendum, partem, quibus ad consumendum
nihil satis esse videatur. hic ego iam illud, quod ex-
peditissimum est, ne disputo quidem, Quirites, non esse
hanc nobis a maioribus relictam consuetudinem, ut eman-
tur agri a privatis quo plebes publice deducatur; omnibus
legibus agris publicis privatos esse deductos; huiusce
modi me aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis
fateor exspectasse; hanc vero emendi et vendendi quae-
stuosissimam ac turpissimam mercaturam alienam actione
tribunicia, alienam dignitate populi Romani semper pu-
tavi. iubet agros emi. primum quaero quos agros et 66
quibus in locis? nolo suspensam et incertam plebem Ro-
manam obscura spe et caeca exspectatione pendere. Al-
banus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus,
Falernus, Literninus, Cumanus, Ancerranus. audio.
ab alia porta Capenas, Faliscus, Sabinus ager, Reatinus;
ab alia Venafranus, Allifanus, Trebulanus. habes tan-
tam pecuniam, qua hosce omnis agros et ceteros horum
similis non modo emere, verum etiam coacervare possis:
cur eos non definis neque nominas, ut saltem deliberare
plebes Romana possit, quid intersit sua, quid expediat,
quantum tibi in emendis et vendendis rebus committen-
dum putet? 'definio' inquit 'Italiam.' satis certa regio.
etenim quantulum interest, utrum in Massici radices, an
† in Italiam aliove deducamini? age, non definis locum. 67
quid? naturam agri? 'vero,' inquit, 'QUI ARARI AUT COLI
POSSIT.' 'qui possit arari' inquit 'aut coli:' non qui ara-
tus aut cultus sit. utrum haec lex est an tabula Nera-
tianae auctionis? in qua scriptum fuisse aiunt IUGERA CC,
IN QUIBUS OLIVETUM FIERI POTEST; IUGERA CCC, UBI INSTITUI

VINEAE POSSUNT. hoc tu emes ista innumerabili pecunia quod arari aut coli possit? quod solum tam exile aut macrum est quod aratro perstringi non possit? aut quod est tam asperum saxetum in quo agricolarum cultus non elaboret? 'idcirco' inquit 'agros nominare non possum, quia tangam nullum ab invito.' hoc quoque multo est quaestuosius, quam si ab invito sumeret; invenietur enim ratio quaestus de nostra pecunia, et tum denique ager
26 68 emetur, cum idem expediet emptori et venditori. sed videte vim legis agrariae: ne ei quidem, qui agros publicos possident, decedent de possessione, nisi erunt deducti optima condicione et pecunia maxima. conversa ratio: antea, cum erat a tribuno plebis mentio legis agrariae facta, continuo, qui agros publicos aut [qui] possessiones invidiosas tenebant, pertimescebant: haec lex eos homines fortunis locupletat, invidia liberat: quam multos enim, Quirites, existimatis esse qui latitudinem possessionum tueri, qui invidiam Sullanorum agrorum ferre non possint? qui vendere cupiant, emptorem non reperiant? perdere iam denique illos agros ratione aliqua velint? qui paulo ante diem noctemque tribunicium nomen horrebant, vestram vim metuebant, mentionem legis agrariae pertimescebant, ei nunc etiam ultro rogabuntur atque orabuntur, ut agros partim publicos, partim plenos invidiae, plenos periculi quanti ipsi velint xviris tradant. atque hoc carmen hic tribunus plebis non vobis, sed sibi intus
69 canit: habet socerum, virum optimum, qui tantum agri in illis rei publicae tenebris occupavit, quantum concupivit: huic subvenire volt succumbenti iam et oppresso, Sullanis oneribus gravi, sua lege, ut liceat illi invidiam deponere, pecuniam condere. et vos [non] dubitatis quin vectigalia vestra vendatis, [plurimo maiorum vestrorum sanguine et sudore quaesita,] ut Sullanos possessores di-
70 vitiis augeatis, periculo liberetis? nam ad hanc emptionem xviralem duo genera agrorum spectant, Quirites: eorum unum propter invidiam domini fugiunt, alterum propter vastitatem: Sullanus ager a certis hominibus latissime continuatus tantam habet invidiam, ut veri ac fortis tribuni plebis stridorem unum perferre non possit; hic ager omnis, quoquo pretio emptus erit, tamen ingenti

pecunia vobis inducetur: alterum genus agrorum propter
sterilitatem incultum, propter pestilentiam vastum atque
desertum emetur ab eis, qui eos vident sibi esse, si non
vendiderint, relinquendos. et nimirum id est, quod ab
hoc tribuno plebis dictum est in senatu, urbanam plebem
nimium in re publica posse; exhauriendam esse; hoc
enim est usus, quasi de aliqua sentina ac non de opti-
morum civium genere loqueretur. vos vero, Quirites, si 27 71
me audire voltis, retinete istam possessionem gratiae,
libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum,
festorum dierum, ceterorum omnium commodorum; nisi
forte mavoltis relictis his rebus atque hac luce rei publi-
cae in Sipontina siccitate aut in Salpinorum pestilentiae
finibus Rullo duce conlocari, aut dicat quos agros em-
pturus sit; ostendat et quid et quibus daturus sit: ut
vero, cum omnis urbis, agros, vectigalia, regna ven-
diderit, tum arenam aliquam aut paludes emat, id vos
potestis, quaeso, concedere? quamquam illud est egre-
gium, quod hac lege ante omnia veneunt, ante pecuniae
coguntur et coacervantur, quam gleba una ematur; deinde
emi iubet, ab invito vetat. quaero, si qui velint vendere 72
non fuerint, quid pecuniae fiet? referre in aerarium lex
vetat; exigi prohibet. igitur pecuniam omnem xviri tene-
bunt; vobis ager non emetur; vectigalibus abalienatis,
sociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exina-
nitis illi pecunias habebunt, vos agros non habebitis.
'facile' inquit 'adducuntur pecuniae magnitudine, ut velint
vendere.' ergo ea lex est, qua nostra vendamus quanti
possimus, aliena emamus quanti possessores velint.

Atque in hos agros, qui hac lege empti sint, colonias 73
ab his xviris deduci iubet. quid? omnisne locus eius
modi est, ut nihil intersit rei publicae, colonia deducatur
in eum locum necne, an est locus qui coloniam postulet,
est qui plane recuset? quo in genere, sicut in ceteris rei
publicae partibus, est operae pretium diligentiam maio-
rum recordari, qui colonias sic [idoneis in locis] contra
suspitionem periculi conlocarunt, ut esse non oppida Ita-
liae, sed propugnacula imperii viderentur: hi deducent
colonias in eos agros, quos emerint. etiamne si rei pu-
blicae non expediat? ET IN QUAE LOCA PRAETEREA VIDEBITUR. 74

quid igitur est causae quin coloniam in Ianiculum possint deducere et suum praesidium in capite atque cervicibus nostris conlocare? tu non definias quo colonias, in quae loca, quo numero colonorum deduci velis? tu occupes locum quem idoneum ad vim tuam iudicaris? compleas numero, confirmes praesidio quo velis? populi Romani vectigalibus atque omnibus copiis ipsum populum Romanum coërceas, opprimas, redigas in istam xviralem
28 75 dicionem ac potestatem? ut vero totam Italiam suis *opibus et* praesidiis obsidere atque occupare cogitet, quaeso, Quirites, cognoscite: permittit xviris, ut in omnia municipia, in omnis colonias totius Italiae colonos deducant quos velint, eisque colonis agros dari iubet. num obscure maiores opes, quam libertas vestra pati potest, ac maiora praesidia quaeruntur? num obscure regnum constituitur? num obscure libertas vestra tollitur? nam cum eidem [omnem pecuniam, maximam multitudinem, id est,] totam Italiam suis opibus obsidebunt, eidem [vestram libertatem] suis praesidiis et coloniis interclusam tenebunt, quae spes tandem, quae facultas recuperandae vestrae libertatis relinquetur?

76 At enim ager Campanus hac lege dividetur orbi terrae pulcherrimus et Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam; at quid ad haec possumus dicere? de commodo prius vestro dicam, Quirites; deinde ad amplitudinem et dignitatem *rei* revertar, ut, si quis agri aut oppidi bonitate delectatur, ne quid exspectet, si quem rei dignitas commovet, ut huic simulatae largitioni resistat. ac primum de oppido dicam, si quis est forte quem Capua magis quam Roma delectet: quinque milia colonorum Capuam scribi iubet; ad hunc numerum quin-
77 genos sibi singuli sumunt. quaeso, nolite vosmet ipsos consolari; vere et diligenter considerate: num vobis aut vestri similibus integris, quietis, otiosis hominibus in hoc numero locum fore putatis? si est omnibus vobis aut maiori vestrum parti, quamquam me vester honos vigilare dies atque noctis et intentis oculis omnis rei publicae partis intueri iubet, tamen paulisper, si ita commodum vestrum fert, conivebo; sed si quinque hominum milibus ad vim, facinus caedemque delectis locus atque urbs,

quae bellum facere atque instruere possit, quaeritur, tamenne patiemini vestro nomine contra vos firmari opes, firmari praesidia, urbis, agros, copias comparari? nam 78
agrum quidem Campanum, quem vobis ostentant, ipsi concupiverunt; deducent suos, quorum nomine ipsi teneant et fruantur; coëment praeterea; ista dena iugera continuabunt. nam si dicent per legem id non licere, ne per Corneliam quidem licet; at videmus, ut longinqua mittamus, agrum Praenestinum a paucis possideri; neque istorum pecuniis quicquam aliud deesse video, nisi eius modi fundos, quorum subsidio familiarum magnitudines et Cumanorum ac Puteolanorum praediorum sumptus sustentare possint. quod si vestrum commodum spectat, veniat et coram mecum de agri Campani divisione disputet.
quaesivi ex eo Kalendis Ianuariis, quibus hominibus et 29 79
quem ad modum illum agrum esset distributurus. respondit a Romulia tribu se initium esse facturum. primum quae est ista superbia et contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum neglegatur? ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes et iucunditas ostenditur? aut, si hoc ab se dictum negat et satis facere omnibus vobis cogitat, proferat; in iugera dena discribat; a Suburana usque ad Aniensem nomina vestra proponat. si non modo dena iugera dari vobis, sed ne constipari quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum intellegetis, tamenne vexari rem publicam, contemni maiestatem populi Romani, deludi vosmet ipsos diutius a tribuno plebis patiemini? quod si 80
posset ager iste ad vos pervenire, nonne eum tamen in patrimonio vestro remanere malletis? unumne fundum pulcherrimum populi Romani, caput vestrae pecuniae, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum, solacium annonae disperire patiemini? an obliti estis, Italico bello, amissis ceteris vectigalibus quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? an ignoratis cetera illa magnifica populi Romani vectigalia perlevi saepe momento fortunae, inclinatione temporis pendere? quid vos Asiae portus, quid scriptura, quid omnia transmarina vectigalia iuvabunt tenuissima suspitione praedonum aut hostium iniecta? at 81

vero hoc agri Campani vectigal cum eius modi est, ut et domi sit et omnibus praesidiis oppidorum tegatur, tum nec bellis infestum nec fructibus varium nec caelo ac loco calamitosum esse solet. maiores nostri non solum id, quod de Campanis ceperant, non imminuerunt, verum etiam id, quod ei tenebant, quibus adimi iure non poterat, coëmerunt; qua de causa nec duo Gracchi, qui de plebis Romanae commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sulla, qui omnia sine ulla religione quibus voluit est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est: Rullus exstitit qui ex ea possessione rem publicam demoveret, ex qua nec Gracchorum benignitas eam nec Sullae dominatio deiecisset. quem agrum nunc praetereuntes vestrum esse dicitis et qui ea iter faciunt [externi homines] vestrum esse audiunt, is cum erit divisus, * * neque vester dicetur.
82 at qui homines possidebunt? primum quidem acres, ad vim prompti, ad seditionem parati, qui, simul ac xviri increpuerint, armati in civis et expediti ad urbem esse possint; deinde ad paucos opibus et copiis adfluentis totum agrum Campanum perferri videbitis; vobis interea, qui illas a maioribus pulcherrimas vectigalium sedis armis captas accepistis, gleba nulla de paternis atque avitis *his* possessionibus relinquetur. at tantum intererit inter vestram et privatorum diligentiam? [quod] cum a maioribus nostris P. Lentulus, *is* qui princeps senatus *fuit*, in ea loca missus esset, uti privatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coëmeret, dicitur renuntiasse, nulla se pecunia fundum cuiusdam emere potuisse; eumque, qui nollet vendere, ideo negasse se adduci posse, uti venderet, quod, cum pluris fundos haberet, ex illo solo fundo numquam malum nuntium audisset.
83 itane vero? privatum haec causa commovit * * populum Romanum ne agrum Campanum privatis gratis Rullo rogante tradat non commovebit? at idem populus Romanus de hoc vectigali potest dicere, quod ille de suo fundo dixisse dicitur: Asia multos annos vobis fructum Mithridatico bello non tulit; Hispaniarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit; Siciliae civitatibus bello fugitivorum M'. Aquilius etiam mutuum frumentum dedit: at ex hoc vectigali numquam malus nuntius audi-

tus est. cetera vectigalia belli difficultatibus adfliguntur;
hoc vectigali etiam belli difficultates sustentantur. deinde 84
in hac adsignatione agrorum ne illud quidem dici potest,
quod in ceteris, agros desertos a plebe atque a cultura
hominum liberorum esse non oportere: sic enim dico: si 31
Campanus ager dividatur, exturbari et expelli plebem ex
agris, non constitui et conlocari; totus enim ager Cam-
panus colitur et possidetur a plebe et a plebe optima et
modestissima; quod genus hominum optime moratum,
optimorum et aratorum et militum, ab hoc plebicola tri-
buno plebis funditus eicitur; atque illi miseri, nati in illis
agris et educati, glebis subigendis exercitati, quo se subito
conferant non habebunt; his robustis et valentibus et au-
dacibus xvirum satellitibus agri Campani possessio tota
tradetur, et, ut vos nunc de vestris maioribus praedicatis:
'hunc agrum nobis maiores nostri reliquerunt', sic vestri
posteri de vobis praedicabunt: 'hunc agrum patres nostri
acceptum a patribus suis perdiderunt.' equidem existimo, 85
si iam campus Martius dividatur et uni cuique vestrum
ubi consistat bini pedes adsignentur, tamen promiscue
toto quam proprie parva frui parte malitis; qua re etiam
si ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum,
qui vobis ostenditur, aliis comparatur, tamen honestius
eum vos universi quam singuli possideretis; nunc vero
cum ad vos pertineat nihil, sed paretur aliis, eripiatur
vobis, nonne acerrime, tamquam armato hosti, sic huic
legi pro vestris agris resistetis? adiungit Stellatem cam-
pum agro Campano et in eo duodena discribit in singulos
homines iugera, quasi vero paulum differat ager Cam-
panus a Stellati; sed multitudo, Quirites, quaeritur, 86
qua illa omnia oppida compleantur; nam dixi antea lege
permitti, ut quae velint municipia, quas velint veteres
colonias colonis suis occupent. Calenum municipium com-
plebunt; Teanum oppriment; Atellam, Cumas, Neapolim,
Pompeios, Nuceriam suis praesidiis devincient; Puteolos
vero, qui nunc in sua potestate sunt, suo iure libertate-
que utuntur, totos novo populo atque adventiciis copiis
occupabunt. tunc illud vexillum Campanae coloniae, 32
vehementer huic imperio timendum, Capuae a xviris in-
feretur; tunc contra hanc Romam, communem patriam

87 omnium nostrum, illa altera Roma quaeretur. in id op-
pidum homines nefarii rem publicam vestram transferre
conantur, quo in oppido maiores nostri nullam omnino
rem publicam esse voluerunt: qui tris solum urbis in
terris omnibus, Karthaginem, Corinthum, Capuam, sta-
tuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere.
deleta Karthago est, quod cum hominum copiis, tum ipsa
natura ac loco, succincta portibus, armata muris, excur-
rere ex Africa, imminere [ita] fructuosissimis insulis po-
puli Romani videbatur. Corinthi vestigium vix relictum
est; erat enim posita in angustiis atque in faucibus Grae-
ciae sic, ut terra claustra locorum teneret et duo maria
maxime navigationi diversa paene coniungeret, cum per-
tenui discrimine separentur: haec, quae procul erant a
conspectu imperii, non solum adflixerunt, sed etiam, ne
quando recreata exsurgere atque erigere se possent, fun-
88 ditus, ut dixi, sustulerunt. de Capua multum est et diu
consultum; exstant litterae, Quirites, publicae; sunt sena-
tus consulta complura: statuerunt homines sapientes, si
agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, pu-
blicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem rei
publicae nullam reliquissent, nihil fore quod Capuam
timeremus. itaque hoc perscriptum in monumentis veteri-
bus reperietis, ut esset urbs, quae res eas, quibus ager
Campanus coleretur, suppeditare posset, ut esset locus
comportandis condendisque fructibus, ut aratores cultu
agrorum defessi urbis domiciliis uterentur, idcirco illa
33 89 aedificia non esse deleta. videte quantum intervallum
sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia et inter
istorum hominum dementiam: illi Capuam receptaculum
aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum
Campani agri esse voluerunt; hi, expulsis aratoribus,
effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam
sedem novae rei publicae constituunt, molem contra ve-
terem rem publicam comparant. quod si maiores nostri
existimassent quemquam in tam inlustri imperio et tam
praeclara rei publicae disciplina M. Bruti aut P. Rulli
similem futurum — hos enim nos duos adhuc vidimus
qui hanc rem publicam totam Capuam transferre vellent
90 — profecto nomen illius urbis non reliquissent; verum

arbitrabantur Corinthi et Karthagini, etiam si senatum
et magistratus sustulissent agrumque civibus ademissent,
tamen non defore qui illa restituerent atque [qui] omnia
ante commutarent quam nos audire possemus; hic vero
in oculis senatus populique Romani nihil posse exsistere
quod non ante exstingui atque opprimi posset quam plane
esset exortum ac natum. neque vero ea res fefellit homines
divina mente et consilio praeditos: nam post Q. Fulvium
Q. Fabium consules, quibus consulibus Capua devicta at-
que capta est, nihil est in ea urbe contra hanc rem pu-
blicam non dico factum, sed nihil omnino excogitatum;
multa postea bella cum regibus, Philippo, Antiocho,
Perse, Pseudophilippo, Aristonico, Mithridate et ceteris;
multa praeterea bella gravia, Karthaginiense, Corinthium,
Numantinum; multae in hac re publica seditiones dome-
sticae, quas praetermitto; bella cum sociis, Fregellanum,
Marsicum: quibus omnibus domesticis externisque bellis
Capua non modo non obfuit, sed opportunissimam se
nobis praebuit et ad bellum instruendum et ad exercitus
ornandos et tectis ac sedibus suis recipiendos. homines 91
non inerant in urbe, qui malis contionibus, turbulentis
senatus consultis, iniquis imperiis rem publicam misce-
rent et rerum novarum causam aliquam quaererent; ne-
que enim contionandi potestas erat cuiquam nec consilii
capiundi publici; non gloriae cupiditate efferebantur,
propterea quod, ubi honos publice non est, ibi gloriae
cupiditas esse non potest; non contentione, non ambi-
tione, *non* discordia; nihil enim supererat de quo certa-
rent, nihil quod contra peterent, nihil ubi dissiderent;
itaque illam Campanam adrogantiam atque intolerandam
ferociam ratione et consilio maiores nostri ad inertissi-
mum ac desidiosissimum otium perduxerunt: sic et cru-
delitatis infamiam effugerunt, quod urbem ex Italia pul-
cherrimam non sustulerunt, et multum in posterum pro-
viderunt, quod nervis omnibus urbis exsectis urbem ipsam
solutam ac debilitatam reliquerunt. haec consilia maio- 34 92
rum M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda [et P. Rullo]
visa sunt; neque te, P. Rulle, omina illa atque auspicia
M. Bruti a simili furore deterrent: nam et ipse, qui de-
duxit, et qui magistratum Capuae, illo creante, ceperunt,

et qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnis acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. et quoniam Bruti atque illius temporis feci mentionem, commemorabo id, quod egomet vidi, cum venissem Capuam, coloniam deductam L. Considio et Sex. Saltio, quem ad modum ipsi loquebantur, praetoribus; ut intellegatis quantam locus ipse adferat superbiam, quae paucis diebus, quibus illa colonia deducta fuit, perspici
93 atque intellegi potuit. nam primum, id quod dixi, cum in ceteris coloniis IIviri appellentur, hi se praetores appellari volebant. quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? deinde anteibant lictores, non cum bacillis, sed, ut hic praetoribus urbanis anteeunt, cum fascibus bini. erant hostiae maiores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali, sicut a nobis consulibus, de consilii sententia probatae, ad praeconem et ad tibicinem immolabantur. deinde patres conscripti vocabantur. iam vero voltum Considii videre ferundum vix erat: quem hominem ut grandi macie torridum, Romae contemptum, abiectum videbamus, hunc Capuae *cum* Campano supercilio ac regio spiritu cum videremus, Blossios mihi videbar illos videre ac Vibellios.
94 iam vero qui metus erat tunicatorum illorum! et in Albana et Seplasia quae concursatio percunctantium quid praetor edixisset, ubi cenaret, quo denuntiasset? nos autem, hinc [Roma] qui veneramus, iam non hospites,
35 95 sed peregrini atque advenae nominabamur. haec qui prospexerunt, maiores nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis et colendos putatis? quid enim viderunt? hoc, quod nunc vos, quaeso, perspicite atque cognoscite: non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex eis rebus, quae ab ipsa natura nobis ac vitae consuetudine suppeditantur, quibus alimur et vivimus: Karthaginienses fraudulenti et mendaces non genere, sed natura loci, quod propter portus suos multis et variis mercatorum et advenarum sermonibus ad studium fallendi studio quaestus vocabantur. Ligures montani duri atque agrestes; docuit ager ipse nihil ferendo nisi multa cultura

et magno labore quaesitum. Campani semper superbi bonitate agrorum et fructuum magnitudine, urbis salubritate, discriptione, pulchritudine. ex hac copia atque omnium rerum adfluentia primum illa apta est adrogantia, qua a maioribus nostris alterum Capua consulem postulavit; deinde ea luxuries, quae ipsum Hannibalem armis etiam tunc invictum voluptate vicit. huc isti xviri cum 96
numerum IↃↃ colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum decuriones, decem augures, sex pontifices constituerint, quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam et convallibus, cenaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, prae sua Capua planissimo in loco explicata ac prae illis plateis inridebunt atque contemnent; agros vero Vaticanum et Pupiniam cum suis opimis atque uberibus campis conferendos scilicet [non] putabunt; oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac iocum contendent: Veios, Fidenas, Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Ariciam, Tusculum cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. quibus illi rebus elati et inflati fortasse 97
non continuo, sed certe, si paulum adsumpserint vetustatis ac roboris, non continebuntur: progredientur longius, efferentur. singularis homo privatus, nisi magna sapientia praeditus, vix facile sese regionibus officii magnis in fortunis et copiis continet: nedum isti a Rullo et Rulli similibus conquisiti atque electi coloni Capuae in domicilio superbiae atque in sedibus luxuriosis conlocati non statim conquisituri sint aliquid sceleris et flagitii; immo vero etiam hoc magis, quam illi veteres germanique Campani, quod in vetere fortuna illos natos et educatos nimiae tamen rerum omnium copiae depravabant, hi ex summa egestate in eandem rerum abundantiam traducti non solum copia, verum etiam insolentia commovebuntur.

Haec tu, P. Rulle, M. Bruti sceleris vestigia quam 36 98
monumenta maiorum sapientiae sequi maluisti; haec tu cum istis tuis auctoribus excogitasti, ut vetera vectigalia † ea expleretis nova, *ut* urbi Capuam ad certamen dignitatis opponeretis; ut sub vestrum ius, [iuris] dicio-

nem, potestatem urbis, nationes, provincias, liberos populos, reges, terrarum denique orbem subiungeretis; ut, cum omnem pecuniam ex aerario exhausissetis, ex vectigalibus redegissetis, ab omnibus regibus, gentibus, ab imperatoribus nostris coëgissetis, [tamen omnes vobis pecunias ad nutum vestrum penderent, ut] eidem partim invidiosos agros a Sullanis possessoribus, partim desertos ac pestilentis a vestris necessariis et a vobismet ipsis emptos quanti velletis populo Romano induceretis; ut omnia municipia coloniasque Italiae novis colonis occuparetis; ut quibuscumque in locis vobis videretur ac quam
99 multis videretur colonias conlocaretis. [ut omnem rem publicam vestris militibus, [vestris urbibus,] vestris praesidiis cingeretis atque oppressam teneretis: ut ipsum Cn. Pompeium, quovis praesidio saepissime rem publicam contra acerrimos hostis et contra improbissimos civis tutatum victoria atque horum conspectu privare possetis; ut nihil auro et argento violari, nihil numero et suffragiis declarari, nihil vi et manu perfringi posset, quod non vos oppressum atque ereptum teneretis; ut volitaretis interea per gentis, per regna omnia cum imperio summo, cum iudicio infinito, cum omni pecunia; ut veniretis in castra Cn. Pompeii atque ipsa castra, si commodum vobis esset, venderetis; ut interea magistratus reliquos, legibus omnibus soluti, sine metu iudiciorum, sine periculo petere possetis; ut nemo ad populum Romanum vos adducere, nemo producere, non in senatum cogere, non consul coërcere, non tribunus plebis retinere posset.]

100 Haec ego vos concupisse pro vestra stultitia atque intemperantia non miror; sperasse me consule adsequi posse demiror: nam cum omnium consulum gravis in re publica custodienda cura ac diligentia debet esse tum eorum maxime, qui non in cunabulis, sed in campo sunt consules facti. nulli populo Romano pro me maiores mei spoponderunt, mihi creditum est: a me petere quod debeo, me ipsum appellare debetis. quem ad modum, cum petebam, nulli me vobis auctores generis [mei] commendarunt, sic, si quid deliquero, nullae sunt imagines, quae
37 me a vobis deprecentur. qua re modo ut vita suppetat, quam ego summis * * ab istorum † periculis scelere insi-

diisque defendere, polliceor hoc vobis, Quirites, bona fide: rem publicam vigilanti homini, non timido, diligentique commisistis. ego is consul, qui contionem metuam, qui 101
tribunos plebis pertimescam, qui saepe et sine causa tumultuer, qui timeam ne mihi in carcere habitandum sit, si tribunus plebis duci iusserit? ego cum vestris armis armatus sim insignibusque amplissimis ornatus, imperio, auctoritate, non horreo in hunc locum progredi † posse vobisque auctoribus improbitati hominum resistere, nec vereor ne res publica tantis munita praesidiis ab istis vinci aut opprimi possit. si antea timuissem, tamen hac contione, hoc populo certe non vererer. quis enim umquam tam secunda contione legem agrariam suasit quam ego dissuasi? si hoc dissuadere est ac non disturbare atque pervertere. ex quo intellegi, Quirites, potest nihil 102
esse tam populare, quam id, quod ego vobis in hunc annum consul popularis adfero, pacem, tranquillitatem, otium: quae nobis designatis timebatis, ea ne accidere possent, consilio meo ac ratione provisa sunt; non modo vos eritis in otio, qui semper esse volueratis, verum etiam istos, quibus odio est otium, quietissimos atque otiosissimos reddam. etenim illis honores, potestates, divitiae ex tumultu atque ex dissensionibus civium comparari solent: vos, quorum gratia in suffragiis consistit, libertas in legibus, ius in iudiciis et aequitate magistratuum, res familiaris in pace, omni ratione otium retinere debetis. [nam 103
si ei, qui propter desidiam in otio vivunt, tamen in sua turpi inertia capiunt voluptatem, sed ipso otio, quo vos fortunam regitis, si hunc statum, quem habetis, esse non ignoravi, non quaesitum, sed vita partum otium tenueritis. quod ego et concordia, quam mihi constitui cum conlega, invictissimis his hominibus, quos vos in consulatu inimicos esse et corporis actibus providi omnibus prospexi sane et revocavi idem tribunos plebis, quod turbulenti me consule conflarent.]

Summum et firmissimum est illud communibus fortunis praesidium, Quirites, ut, qualis vos hodierno die maxima contione mihi pro salute vestra praebuistis, talis reliquis temporibus rei publicae praebeatis. pro certo polliceor hoc vobis atque confirmo me esse perfecturum, ut iam tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos universos in consule deligendo plurimum vidisse fateantur.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO TERTIA
CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PLEB. AD POPULUM.

I 1 Commodius fecissent tribuni plebis, Quirites, si, quae apud vos de me deferunt, ea coram potius me praesente dixissent; nam et aequitatem nostrae disceptationis et consuetudinem superiorum et ius suae potestatis retinuissent; sed quoniam adhuc praesens certamen contentionemque fugerunt, nunc, si videtur eis, in meam contionem prodeant et, quo provocati a me venire nolue-
2 runt, revocati saltem revertantur. video quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid et non eosdem voltus, quos proxima mea contione praebuerunt, in hanc contionem mihi rettulisse: qua re a vobis, qui nihil de me credidistis, ut eam voluntatem, quam semper habuistis erga me, retineatis, peto; a vobis autem, quos leviter inmutatos esse sentio, parvam exigui temporis usuram bonae de me opinionis postulo, ut eam, si quae dixero vobis probaro, perpetuo retineatis; sin aliter, hoc
3 ipso in loco depositam atque abiectam relinquatis. completi sunt animi auresque vestrae, Quirites, me gratificantem septem tyrannis ceterisque Sullanarum adsignationum possessoribus agrariae legi et commodo vestro obsistere: hoc si qui crediderunt, illud prius crediderint necesse est, hac lege agraria, quae promulgata est, adimi Sullanos agros vobisque dividi aut denique minui privatorum possessiones, ut in eas vos deducamini: si ostendo non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri; si doceo agris his, qui a Sulla sunt dati, sic diligenter Rullum sua lege consulere, ut facile appareat eam legem non a vestrorum commodorum patrono, sed a Valgii genero esse con-

scriptam, num quid est causae, Quirites, quin illa criminatione, qua in me absentem usus est, non solum meam, sed etiam vestram diligentiam prudentiamque despexerit?

Caput est legis quadragesimum, de quo ego con- 2 4
sulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem,
ne aut refricare obductam iam rei publicae cicatricem
viderer aut aliquid alienissimo tempore novae dissensionis
commovere, neque vero nunc ideo disputabo, quod hunc
statum rei publicae non magno opere defendendum pu-
tem, praesertim, qui otii et concordiae patronum me in
hunc annum rei publicae professus sim, sed ut doceam
Rullum posthac in eis saltem tacere rebus, in quibus de
se et de suis factis taceri velit. omnium legum iniquis- 5
simam dissimillimamque legis esse arbitror eam, quam
L. Flaccus interrex de Sulla tulit, ut omnia, quaecum-
que ille fecisset, essent rata. nam cum ceteris in civi-
tatibus tyrannis institutis leges omnes exstinguantur at-
que tollantur, hic rei publicae tyrannum lege constituit.
est invidiosa lex, sicuti dixi: verum tamen habet excu-
sationem, non enim videtur hominis lex esse, sed tem-
poris. quid, si est haec multo impudentior? nam Va- 6
leria lege Corneliisque legibus eripitur, cum datur; con-
iungitur impudens gratificatio cum acerba iniuria: sed
tamen imbibit illis legibus spem non nullam, cui adem-
ptum est, aliquem scrupulum, cui datum est. Rulli cau-
tio est haec: QUI POST C. MARIUM CN. PAPIRIUM CONSULES.
quam procul a suspitione fugit, quod eos consules, qui
adversarii Sullae maxime fuerunt, potissimum nomina-
vit? si enim Sullam dictatorem nominasset, perspicuum
fore et invidiosum arbitratus est; sed quem nostrum tam
tardo ingenio fore putavit, cui post eos consules Sullam
dictatorem fuisse in mentem venire non posset? quid 7
ergo ait Marianus tribunus plebis, qui nos Sullanos in
invidiam rapit? QUI POST MARIUM ET CARBONEM CONSULES
AGRI, AEDIFICIA, LACUS, STAGNA, LOCA, POSSESSIONES —
caelum et mare praetermisit, cetera complexus est —
PUBLICE DATA, ADSIGNATA, VENDITA, CONCESSA SUNT. a quo,
Rulle? post Marium et Carbonem consules quis ad-
signavit, quis dedit, quis concessit praeter Sullam? EA

OMNIA EO IURE SINT. quo iure? labefactat videlicet nescio
quid; nimium acer, nimium vehemens tribunus plebis
Sullana rescindit. UT QUAE OPTIMO IURE PRIVATA SUNT.
8 etiamne meliore quam paterna et avita? meliore. at hoc
Valeria lex non dicit; Corneliae leges non sanciunt;
Sullani ipsi non postulant. si isti agri partem aliquam
iuris, aliquam similitudinem propriae possessionis, ali-
quam spem diuturnitatis attingunt, nemo est tam im-
pudens istorum, quin agi secum praeclare arbitretur. tu
vero, Rulle, quid quaeris? quod habent ut habeant?
quis vetat? ut privatum sit? ita latum est, ut meliore
iure tui soceri fundus Hirpinus sit sive ager Hirpinus —
totum enim possidet — quam meus paternus avitusque
9 fundus Arpinas; id enim caves. optimo enim iure ea
sunt profecto praedia, quae optima condicione sunt;
libera meliore iure sunt quam serva: capite hoc omnia,
quae serviebant, non servient; soluta meliore in causa
sunt quam obligata; eodem capite subsignata omnia, si
modo Sullana sunt, liberantur; immunia meliore con-
dicione sunt quam illa, quae pensitant: ego Tusculanis
pro aqua Crabra vectigal pendam, quia mancipio fundum
accepi; si a Sulla mihi datus esset, Rulli lege non pen-
3 10 derem. video vos, Quirites, sicuti res ipsa cogit, com-
moveri vel legis vel orationis impudentia: legis, quae
ius melius Sullanis praediis constituat quam paternis,
orationis, quae eius modi *in* causa insimulare quemquam
audeat rationes Sullae nimium vehementer defendere.
at si illa solum sanciret, quae a Sulla essent data, tace-
rem, modo ipse se Sullanum esse confiteretur; sed non
modo illis cavet, verum etiam aliud quoddam genus do-
nationis inducit; et is, qui a me Sullanas possessiones
defendi criminatur, non eas solum sancit, verum ipse
novas adsignationes instituit et repentinus Sulla nobis
11 exoritur: nam attendite quantas concessiones agrorum
hic noster obiurgator uno verbo facere conetur: QUAE
DATA, DONATA, CONCESSA, VENDITA. patior; audio. quid
deinde? POSSESSA. hoc tribunus plebis promulgare ausus
est, ut quod quisque post Marium et Carbonem con-
sules possideret, id eo iure teneret, quo quod optimo
privatum *est*? etiamne, si vi deiecit? etiamne, si clam,

si precario venit in possessionem? ergo hac lege ius
civile, causae possessionum, praetorum interdicta tollen-
tur. non mediocris res neque parvum sub hoc verbo 12
furtum, Quirites, latet: sunt enim multi agri lege Cor-
nelia publicati nec cuiquam adsignati neque venditi, qui
a paucis hominibus impudentissime possidentur: his
cavet, hos defendit, hos privatos facit; hos, inquam,
agros, quos Sulla nemini dedit, Rullus non vobis ad-
signare volt, sed eis condonare, qui possident. causam
quaero cur ea, quae maiores vobis in Italia, Sicilia,
[Africa,] duabus Hispaniis, Macedonia, Asia quaesi-
verunt, venire patiamini, cum ea, quae vestra sunt, con-
donari possessoribus eadem lege videatis. iam totam 13
legem intellegitis, cum ad paucorum dominationem
scripta sit, tum ad Sullanae adsignationis rationes esse
adcommodatissimam: nam socer huius vir multum bonus
est; neque ego nunc de illius bonitate, sed de generi
impudentia disputo: ille enim quod habet retinere volt 4
neque se Sullanum esse dissimulat; hic, ut ipse habeat
quod non habet, quae dubia sunt per vos sanciri volt;
et, cum plus appetat quam ipse Sulla, quia his rebus
resisto, Sullanas res defendere † criminor. 'habet 14
agros non nullos' inquit 'socer meus desertos atque
longinquos: vendet eos mea lege quanti volet; habet in-
certos ac nullo iure possessos: confirmabuntur optimo
iure; habet publicos: reddam privatos; denique eos fun-
dos, quos in agro Casinati optimos fructuosissimosque
continuavit, cum usque eo vicinos proscriberet, quoad
oculis conformando ex multis praediis unam fundi re-
gionem formamque perficeret, quos nunc cum aliquo
metu tenet, sine ulla cura possidebit.

Et quoniam, qua de causa et quorum causa ille hoc 15
promulgaverit, ostendi, doceat ipse num ego quem *Sul-
lanum* possessorem defendam, cum agrariae legi resisto:
silvam Scantiam vendis; res publica possidet: defendo.
Campanum agrum dividis; vos estis in possessione: non
cedo; deinde Italiae, Siciliae ceterarumque provincia-
rum possessiones venalis ac proscriptas hac lege video;
vestra sunt praedia, vestrae possessiones: resistam at-

que repugnabo neque patiar a quoquam rem publicam
de suis possessionibus me consule dimoveri, praesertim
16 cum vobis nihil quaeratur; hoc enim vos *in* errore ver-
sari diutius non oportet. num quis vestrum ad vim, ad
facinus, ad caedem adcommodatus est? nemo. atqui
ei generi hominum, mihi credite, Campanus ager et
praeclara illa Capua servatur; exercitus contra vos,
contra libertatem vestram, contra Cn. Pompeium consti-
tuitur: contra hanc urbem Capua, contra vos manus
hominum audacissimorum, contra Cn. Pompeium decem
duces comparantur. veniant coram et quoniam me in
vestram contionem vobis flagitantibus evocaverunt, dis-
serant.

M. TULLII CICERONIS
PRO C. RABIRIO PERDUELLIONIS REO
AD QUIRITES ORATIO.

Etsi, Quirites, non est meae consuetudinis initio di- 1 1
cendi rationem reddere qua de causa quemque defendam,
propterea quod cum omnibus civibus in eorum periculis
semper satis iustam mihi causam necessitudinis esse
duxi, tamen in hac defensione capitis, famae fortunarum-
que omnium C. Rabirii proponenda ratio videtur esse
officii mei, propterea quod, quae iustissima mihi causa
ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad ab-
solvendum debet videri. nam me cum amicitiae vetustas, 2
cum dignitas hominis, cum ratio humanitatis, cum meae
vitae perpetua consuetudo ad C. Rabirium defendendum
est adhortata, tum vero, ut id studiosissime facerem,
salus rei publicae, consulare officium, consulatus deni-
que ipse mihi una a vobis cum salute rei publicae com-
mendatus coëgit. non enim C. Rabirium culpa delicti,
non invidia vitae, non denique veteres iustae gravesque
inimicitiae civium in discrimen capitis vocaverunt, sed
ut illud summum auxilium maiestatis atque imperii, quod
nobis a maioribus est traditum, de re publica tolleretur,
ut nihil posthac auctoritas senatus, nihil consulare im-
perium, nihil consensio bonorum contra pestem ac per-
niciem civitatis valeret, idcirco [in his rebus evertendis]
unius hominis senectus, infirmitas solitudoque temptata
est. quam ob rem si est boni consulis, cum cuncta au- 3
xilia rei publicae labefactari convellique videat, ferre
opem patriae, succurrere saluti fortunisque communibus,
implorare civium fidem, suam salutem posteriorem salute
communi ducere, est etiam bonorum et fortium civium,
quales vos omnibus rei publicae temporibus exstitistis,
intercludere omnis seditionum vias, munire praesidia rei
publicae, summum in consulibus imperium, summum in

senatu consilium putare; ea*que* qui secutus sit, laude po-
tius et honore quam poena et supplicio dignum iudicare.
4 quam ob rem labor in hoc defendendo praecipue meus
est, studium vero conservandi hominis commune mihi
2 vobiscum esse debebit. sic enim existimare debetis,
Quirites, post hominum memoriam rem nullam maiorem,
magis periculosam, magis ab omnibus vobis providen-
dam neque a tribuno plebis susceptam neque a consule
defensam neque ad populum Romanum esse delatam:
agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, nisi ut
nullum sit posthac in re publica publicum consilium,
nulla bonorum consensio contra improborum furorem et
audaciam, nullum extremis rei publicae temporibus per-
5 fugium et praesidium salutis. quae cum ita sint, primum,
quod in tanta dimicatione capitis, famae fortunarumque
omnium fieri necesse est, ab Iove Optimo Maximo ceteris-
que dis deabusque immortalibus, quorum ope et auxilio
multo magis haec res publica quam ratione hominum et
consilio gubernatur, pacem ac veniam peto, precorque
ab eis, ut hodiernum diem et ad huius salutem conser-
vandam et ad rem publicam constituendam inluxisse pa-
tiantur; deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime
ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obse-
cro, quoniam uno tempore *et* vita C. Rabirii, hominis mi-
serrimi atque innocentissimi, *et* salus rei publicae vestris
manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis
fortunis misericordiam, in rei publicae salute sapientiam,
quam soletis.

6 Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiae meae tem-
poris angustiis obstitisti meque ex comparato et consti-
tuto spatio defensionis in semihorae curriculum coëgisti,
parebitur, et, quod iniquissimum est, accusatoris condi-
cioni et, quod miserrimum, inimici potestati; quamquam
in hac praescriptione semihorae patroni mihi partis reli-
quisti, consulis ademisti, propterea quod ad defendendum
prope modum satis erit [hoc] mihi temporis, ad conque-
7 rendum parum. nisi forte de locis religiosis ac de lucis,
quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi re-
spondendum putas; quo in crimine nihil est umquam abs
te dictum, nisi a C. Macro obiectum esse crimen id C.

Rabirio; in quo ego demiror meminisse te quid obiecerit C. Rabirio Macer inimicus, oblitum esse quid aequi et iurati iudices iudicarint. an de peculatu facto aut de ta- 3 8
bulario incenso longa oratio est expromenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii iudicio clarissimo, C. Curtius, pro virtute sua est honestissime liberatus, ipse vero Rabirius non modo in iudicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspitionem verbo est umquam vocatus. an de sororis filio diligentius respondendum est? quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad iudicii moram familiaris funeris excusatio quaereretur. quid enim? est [tam] veri simile [quam] cariorem huic sororis maritum quam sororis filium fuisse, atque ita cariorem, ut alter vita crudelissime privaretur, [cum] alteri ad prolationem iudicii biduum quaereretur? an de servis alienis contra legem Fabiam retentis aut de civibus Romanis contra legem Porciam verberatis aut necatis plura dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliae, singulari voluntate Campaniae [vicinitatis] ornetur, cumque ad eius propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsae convenerint, aliquanto etiam latius excitatae quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? nam quid ego ad id longam orationem comparem, quod est in eadem multae inrogatione perscriptum, hunc nec suae nec alienae pudicitiae pepercisse? quin etiam 9
suspicor eo mihi semihoram a Labieno praestitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. ergo ad haec crimina, quae patroni diligentiam desiderant, intellegis mihi semihoram istam nimium longam fuisse: illam alteram partem de nece Saturnini nimis exiguam atque angustam esse voluisti: quae non oratoris ingenium, sed consulis auxilium implorat et flagitat. nam de perduellionis iudicio, 10
quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii; quod utinam, Quirites, ego [id] aut primus aut solus ex hac re publica sustulissem, ut hoc, quod ille crimen esse volt, proprium testimonium meae laudis esset! quid enim optari potest quod ego mallem quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse? sed ista laus primum est maiorum nostrorum, Quirites, qui expulsis regibus nullum

in libero populo vestigium crudelitatis regiae retinuerunt, deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum infestam, sed lenitate legum
4 11 munitam esse voluerunt. quam ob rem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tune, qui civibus Romanis in contione ipsa carnificem, qui vincla adhiberi putas oportere, qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium defigi et constitui iubes, an ego, qui funestari contionem contagione carnificis veto, qui expiandum forum populi Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico, qui castam contionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Romanorum, integrum ius libertatis de-
12 fendo servari oportere? popularis vero tribunus plebis *es*, custos defensorque iuris et libertatis! Porcia lex virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit: hic misericors flagella rettulit; Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit; C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Romanorum iniussu vestro iudicaretur: hic popularis a IIviris, iniussu vestro, non iudicari de cive Romano, sed indicta causa civem Romanum capitis condemnari coëgit.
13 tu mihi etiam legis Porciae, tu C. Gracchi, [tu horum libertatis,] tu cuiusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis invisitatis, sed etiam verborum crudelitate inaudita violare libertatem huius populi, temptare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? nam [haec tua,] quae te, hominem clementem popularemque delectant: I, LICTOR, CONLIGA MANUS, [quae] non modo huius libertatis mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem aut Numae Pompilii: Tarquinii, superbissimi atque crudelissimi regis, ista sunt cruciatus carmina; quae tu, homo lenis ac popularis, libentissime commemoras: CAPUT OBNUBITO, ARBORI INFELICI SUSPENDITO . . . . . [quae verba, Quirites,] iam pridem in hac re publica non solum tenebris vetusta-
5 14 tis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt. an vero, si actio ista popularis esset et si ullam partem aequitatis haberet aut iuris, C. Gracchus eam reliquisset? scilicet tibi graviorem dolorem patrui [tui] mors attulit quam

C. Graccho fratris, et tibi acerbior eius patrui mors est,
quem numquam vidisti, quam illi eius fratris, quicum
concordissime vixerat, et similis viri tu ulcisceris [patrui]
mortem atque ille persequeretur [fratris sui], si ista ra-
tione agere voluisset, et par desiderium sui reliquit apud
populum Romanum Labienus iste, [patruus vester,] quis-
quis fuit, ac Ti. Gracchus reliquerat? an pietas tua maior
quam C. Gracchi? an animus? an consilium? an opes?
an auctoritas? an eloquentia? quae si in illo minima
fuissent, tamen prae tuis facultatibus maxima putarentur:
cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnis vicerit, 15
quantum intervallum tandem inter te atque illum inter-
iectum esse putas? sed moreretur prius acerbissima morte
miliens C. Gracchus quam in eius contione carnifex con-
sisteret: quem non modo foro, sed etiam caelo hoc ac
spiritu censoriae leges atque urbis domicilio carere vo-
luerunt. hic se popularem dicere audet, me alienum a
commodis vestris, cum iste omnis et suppliciorum et ver-
borum acerbitates non ex memoria vestra ac patrum
vestrorum, sed ex annalium monumentis atque ex regum
commentariis conquisierit, ego omnibus meis opibus,
omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarim
et restiterim crudelitati? nisi forte hanc condicionem vo-
bis esse voltis, quam servi, si libertatis spem propositam
non haberent, ferre nullo modo possent: misera est igno- 16
minia iudiciorum publicorum, misera multatio bonorum,
miserum exsilium; sed tamen in omni calamitate retine-
tur aliquod vestigium libertatis; mors denique si propo-
nitur, in libertate moriamur: carnifex vero et obductio
capitis et nomen ipsum crucis absit non modo a corpore
civium Romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auri-
bus; harum enim omnium rerum non solum eventus at-
que perpessio, sed etiam condicio, exspectatio, mentio
ipsa denique indigna cive Romano atque homine libero
est. an vero servos nostros horum suppliciorum omnium
metu dominorum benignitas vindicta una liberat: nos a
verberibus, ab unco, a crucis denique terrore neque res
gestae neque acta aetas neque vestri honores vindica-
bunt? quam ob rem fateor atque etiam, Labiene, pro- 17
fiteor et prae me fero te ex illa crudeli, importuna, non

tribunicia actione, sed regia meo consilio, virtute, auctoritate esse depulsum; qua tu in actione quamquam omnia exempla maiorum, omnis leges, omnem auctoritatem senatus, omnis religiones atque auspiciorum [publica] iura neglexisti, tamen a me haec in hoc tam exiguo meo tempore non audies: liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem.

6 18 Nunc de Saturnini [crimine] ac de clarissimi patrui tui morte dicemus. arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum; at id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit: ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer: utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc praedicare, C. Rabirii manu L. Saturninum, hostem populi Romani, interfectum! — nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, cum indicat esse quosdam civis imperitos, sed non multos. numquam, mihi credite, populus Romanus hic, qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. quanto iam levior est adclamatio! quin continetis vocem, indicem stultitiae vestrae,
19 testem paucitatis! — libenter, inquam, confiterer, si vere possem aut etiam si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum, et id facinus pulcherrimum esse arbitrarer, sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus: confiteor interficiendi Saturnini causa C. Rabirium arma cepisse. quid est, Labiene? quam a me graviorem confessionem aut quod in hunc maius crimen exspectas? nisi vero interesse aliquid putas inter eum, qui hominem occidit, et eum, qui cum telo occidendi hominis causa fuit. si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt; si arma iure sumpta concedis, inter*fectum iure concedas necesse est.*

. . . .

. . . .

7 20 Fit senatus consultum, ut C. Marius L. Valerius consules adhiberent tribunos plebis et praetores quos eis videretur operamque darent, ut imperium populi Romani

maiestasque conservaretur: adhibent omnis tribunos plebis praeter Saturninum, *praetores* praeter Glauciam; qui rem publicam salvam esse vellent, arma capere et se sequi iubent. parent omnes. † ex aedificiis armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario consule distribuente, dantur. hic iam, ut omittam cetera, de te ipso, Labiene, quaero: cum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo, Gracchus; addam, quoniam ita vis, eodem Q. Labienum, patruum tuum; in foro autem C. Marius et L. Valerius Flaccus consules, post cunctus senatus atque ille senatus, quem iam ne vos ipsi quidem [qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt,] in invidiam vocatis, quo facilius de hoc senatu detrahere possitis; cum equester ordo, at quorum equitum [Romanorum], di immortales! [patrum nostrorum atque eius aetatis,] qui tum magnam partem rei publicae atque omnem dignitatem iudiciorum tenebat; cum omnes omnium ordinum homines, qui in salute rei publicae salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent, quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? de te ipso, inquam, 21
Labiene, quaero: cum ad arma consules ex senatus consulto evocassent; cum armatus M. Aemilius, princeps senatus, in comitio constitisset, qui cum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum inpedimento fore putabat; cum denique Q. Scaevola, confectus senectute, perditus morbo, mancus et membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus et animi vim et infirmitatem corporis ostenderet; cum L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus omnesque, qui tum erant, consulares pro salute communi arma cepissent; cum omnes praetores, cuncta nobilitas ac iuventus accurreret, Cn. et L. Domitii, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus; cum omnes Octavii, Metelli, Iulii, Cassii, Catones, Pompei; cum L. Philippus, L. Scipio; cum M. Lepidus, D. Brutus; cum hic ipse P. Servilius, quo tu imperatore, Labiene, meruisti; cum hic Q. Catulus, admodum tum adulescens, cum hic C. Curio, cum denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent, quid tandem C. Ra-

birium facere convenit? utrum inclusum atque abditum latere in occulto atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere an in Capitolium pergere atque ibi se cum tuo patruo et ceteris ad mortem propter vitae turpitudinem confugientibus congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scaevola, cum bonis denique omnibus coire non modo salutis, verum etiam periculi
8 societatem? tu denique, Labiene, quid faceres tali in re
22 ac tempore? cum ignaviae ratio te in fugam atque in latebras impelleret, improbitas et furor L. Saturnini in Capitolium arcesseret, consules ad patriae salutem ac libertatem vocarent, quam tandem auctoritatem, quam vocem, cuius sectam sequi, cuius imperio parere potissimum velles? 'patruus' inquit, 'meus cum Saturnino fuit.' quid, pater quicum? quid, propinqui vestri, equites Romani? quid, omnis praefectura, regio, vicinitas vestra? quid, ager Picenus universus utrum tribunicium furorem
23 an consularem auctoritatem secutus est? equidem hoc adfirmo, quod tu nunc de tuo patruo praedicas, neminem umquam adhuc de se esse confessum; nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relictus qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. at fuit vester patruus. fuerit, et fuerit nulla desperatione rerum suarum, nullis domesticis volneribus coactus; induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriae praeponeret: idcircone oportuit C. Rabirium desciscere a re publica? non comparere in illa armata multitudine bonorum? consulum voci atque imperio non oboedire?
24 atqui videmus haec in rerum natura tria fuisse, ut aut cum Saturnino esset aut cum bonis aut lateret: latere mortis erat instar turpissimae, cum Saturnino esse furoris et sceleris, virtus et honestas et pudor cum consulibus esse cogebat: hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum eis fuerit C. Rabirius, quos amentissimus fuisset si op-
9 pugnasset, turpissimus si reliquisset? at C. Decianus, de quo tu saepe commemoras, quia, cum hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret summo studio bonorum omnium, queri est ausus in contione de morte Saturnini, condemnatus est; [et] Sex. Titius, quod

habuit imaginem L. Saturnini domi suae, condemnatus
est: statuerunt equites Romani illo iudicio improbum
civem esse et non retinendum in civitate, qui hominis
hostilem in modum seditiosi imagine aut mortem eius
honestaret aut desideria imperitorum misericordia com-
moveret aut suam significaret imitandae improbitatis vo-
luntatem. itaque mihi mirum videtur unde hanc tu, La- 25
biene, imaginem, quam tu habes, inveneris; nam Sex.
Titio damnato qui istam habere auderet inventus est
nemo: quod tu si audisses aut si per aetatem scire po-
tuisses, numquam profecto istam imaginem, quae domi
posita pestem atque exsilium Sex. Titio attulit, in rostra
atque in contionem attulisses nec tuas umquam ratis ad
eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii adflictam
navem et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum
videres. sed in his rebus omnibus imprudentia laberis:
causam enim suscepisti antiquiorem memoria tua; quae
causa ante mortua est, quam tu natus es; qua in causa
tute profecto fuisses, si per aetatem esse potuisses, eam
cum in iudicium vocas, [an] non intellegis primum quos 26
homines et qualis viros mortuos summi sceleris arguas?
deinde quot ex eis, qui vivunt, eodem crimine in sum-
mum periculum capitis arcessas? nam si C. Rabirius
fraudem capitalem admisit, quod arma contra L. Satur-
ninum tulit, huic quidem adferet aliquam deprecationem
periculi aetas illa, qua tum fuit, Q. vero Catulum, patrem
huius, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis
humanitas fuit, M. Scaurum, illa gravitate, illo consilio,
illa prudentia; duos Mucios L. Crassum, M. Antonium,
qui tum extra urbem cum praesidio fuit, quorum in hac
civitate longe maximi consilia atque ingenia fuerunt, ce-
teros pari dignitate praeditos custodes gubernatoresque
rei publicae quem ad modum mortuos defendemus? quid 27
de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equiti-
bus Romanis, dicemus, qui tum una cum senatu salutem
rei publicae defenderunt? quid de tribunis aerariis cete-
rorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro
communi libertate ceperunt? sed quid ego de eis omni-
bus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? ipsorum
consulum fama quid futurum est? L. Flaccum, hominem

cum semper in re publica tum in magistratibus gerendis, in sacerdotio caerimoniisque, quibus praeerat, diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adiungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriae, parentem, inquam, vestrae libertatis atque huiusce rei publicae possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii
28 mortuum condemnabimus? etenim si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit, quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? ac si fides Saturnino data est, quod abs te saepissime dicitur, non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit, idemque violavit, si in fide non stetit. quae fides, Labiene, qui potuit sine senatus consulto dari? adeone hospes es huiusce urbis, adeone ignarus disciplinae consuetudinisque nostrae, ut haec nescias, ut peregrinari in aliena civitate, non in tua magistratum gerere
29 videare? 'quid iam ista C. Mario' inquit 'nocere possunt [quoniam sensu et vita caret]?' itane vero? tantis in laboribus C. Marius periculisque vixisset, si nihil longius, quam vitae termini postulabant, spe atque animo de se et gloria sua cogitasset? at, credo, cum innumerabilis hostium copias in Italia fudisset atque obsidione rem publicam liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. non est ita, Quirites; neque quisquam nostrum in rei publicae periculis cum laude ac virtute versatur quin spe posteritatis fructuque ducatur; itaque cum multis aliis de causis virorum bonorum mentes divinae mihi atque aeternae videntur esse, tum maxime, quod optimi et sapientissimi cuiusque animus ita praesentit in posterum,
30 ut nihil nisi sempiternum spectare videatur. quapropter equidem et C. Marii et ceterorum virorum sapientissimorum ac fortissimorum civium mentis, quae mihi videntur ex hominum vita ad deorum religionem et sanctimoniam demigrasse, testor me pro illorum fama, gloria, memoria non secus ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare, ac si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi salute ceperunt. etenim, Quirites, exiguum nobis vitae curriculum natura circumscripsit, immensum gloriae;

qua [re] si eos, qui iam de vita decesserunt, ornabimus, 11
iustiorem nobis mortis condicionem relinquemus. sed si
illos, Labiene, quos iam videre non possumus, neglegis,
ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? nemi- 31
nem esse dico ex his omnibus, qui illo die Romae fuerit,
quem tu diem in iudicium vocas, pubesque tum fuerit,
quin arma ceperit, quin consules secutus sit; omnes ei,
quorum tu ex aetate coniecturam facere potes quid tum
fecerint, abs te capitis C. Rabirii nomine citantur. 'at
occidit Saturninum Rabirius.' utinam fecisset! non sup-
plicium deprecarer, sed praemium postularem. etenim si
Scaevae, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum,
libertas data est, quod equiti Romano praemium dari par
fuisset? et, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua
suppeditabatur Iovis Optimi Maximi templis ac sedibus,
praecidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum
civium . . . .
. . . .

* * * aret. itaque non senatus in ea causa cogno- 12 32
scenda me agente diligentior aut inclementior fuit, quam
vos universi, cum orbis terrae distributionem atque illum
ipsum agrum Campanum animis, manibus, vocibus re*pu-
diavistis.*

idem ego, quod is, qui auctor huius iudicii *est,* clamo, 33
praedico, denuntio: nullus est reliquus rex, nulla gens,
nulla natio quam pertimescatis; nullum adventicium,
nullum extraneum malum est quo*d insi*nuare in hanc *rem
publicam pos*sit; si immorta*lem* hanc civitate*m esse* voltis,
si aeter*num hoc* imperium, si g*loriam* sempiternam *manere,*
nobis a nostri*s cupi*ditatibus, a tu*rbulen*tis hominibus *at-
que no*varum rerum *cupidis, ab intestinis malis,* a dome-
sticis co*nsiliis* est cavendum.

hisce autem m*alis magn*um praesid*ium vo*bis maiores 34
ve*stri re*liquerunt, vo*cem* illam consulis, 'qui *rem publi-
cam* salvam esse *volunt.*' huic voci, fave*te, Quirites, ne-
que v*estro iudicio *abstu*leritis mihi . . . . . neque
eripueri*tis rei publicae* spem liberta*tis, sp*em salutis, spem
*digni*tatis.

*quid fa*cerem, si T. Labie*nus c*aedem civium *feci*sset, 35
ut L. Satur*ninus,* si carcerem re*fregi*sset, si Capitoli*um*

*cum armatis occupa*visset? facerem *idem, qu*od C. Marius fe*cit*: *a*d senatum re*ferr*em, vos ad rem publicam *defe*ndundam co*hort*arer, armatus *ipse* vobiscum ar*mato* obsisterem: *nunc,* quoniam armorum suspitio nulla est, tela non video, non vis, non caedes, non Capitolii atque arcis obsessio est, sed accusatio perniciosa, iudicium acerbum, res tota a tribuno plebi suscepta contra rem publicam, non vos ad arma vocan*dos esse, verum* ad suffragia cohortandos contra oppugnationem vestrae maiestatis putavi. itaque nunc vos omnis oro atque obtestor hortorque: non ita mos est, consulem cum es . . . .

13 36 . . . . . *t*imet: qui hasce ore adverso pro re publica cicatrices ac notas virtutis accepit, is ne quod accipiat famae volnus, † perhorrescit: quem numquam incursiones hostium loco movere potuerunt, is nunc impetum

37 civium, *c*ui necessario cedendum est, perhorrescit. neque a vobis iam bene *v*ivendi, sed hones*t*e moriendi facul*ta*tem petit: neque tam *u*t domo sua frua*t*ur quam ne patrio *s*epulcro privetur laborat. nihil al*iud* iam vos orat atque *ob*secrat, nisi uti n*e se* legitimo funer*e et* domestica mor*te* privetis, ut eum, *qui* pro patria nu*llum* umquam mor*tis pe*riculum fugit, *in* patria mori pati*amini.*

38 Dixi ad id tempus, q*uod* mihi a tribuno plebis pra*e*-*sti*tutum est: a vob*is peto* quaesoque ut ha*nc me*am defension*em* pro amici pericu*lo fi*delem, pro rei publicae salu*te* consularem pu*te*tis.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO QUA L. CATILINAM EMISIT
IN SENATU HABITA.

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? 1 1
quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem
sese effrenata iactabit audacia? nihilne te nocturnum prae-
sidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi,
nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus
habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque move-
runt? patere tua consilia non sentis? constrictam iam
horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non
vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi
fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis quem no-
strum ignorare arbitraris? o tempora! o mores! senatus 2
haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit. vivit? immo
vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps,
notat et designat oculis ad caedem unum quemque no-
strum: nos autem, fortes viri, satis facere rei publicae
videmur, si istius furorem ac tela vitemus. ad mortem
te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat,
in te conferri pestem quam tu in nos [iam diu] machinaris.
an vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, 3
Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei pu-
blicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede
atque incendiis vastare cupientem nos consules perfere-
mus? nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius
Ahala Spurium Maelium novis rebus studentem manu sua
occidit. fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus,
ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam
acerbissimum hostem coërcerent. habemus senatus con-
sultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest rei
publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos,
nos, dico aperte, consules desumus. decrevit quondam 2 4
senatus, ut L. Opimius consul videret ne quid res pu-

blica detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspitiones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus; occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem [mors ac] rei publicae poena remorata est? at nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis: habemus enim huiusce modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis, tamquam in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit. vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. cupio, patres conscripti, me esse clementem; cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri,
5 sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus conlocata; crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videmus intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi ne non hoc potius omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam: tum denique interficiere, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit qui id non iure factum esse
6 fateatur; quam diu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, et vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis oppressus, ne commovere te contra rem publicam possis; multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

3 Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis [tuae] potest? si inlustrantur, si erumpunt omnia? muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae iam mecum licet recognoscas:

meministine me ante diem XII. Kalendas Novembris dicere 7
in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset
ante diem VI. Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem
atque administrum tuae? num me fefellit, Catilina,
non modo res tanta, tam atrox tamque incredibilis,
verum, id quod multo magis est admirandum, dies? dixi
ego idem in senatu caedem te optimatium contulisse in
ante diem V. Kalendas Novembris, tum cum multi principes
civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum
consiliorum reprimendorum causa profugerunt: num
infitiari potes te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia
circumclusum commovere te contra rem publicam
non potuisse, cum tu discessu ceterorum nostra tamen,
qui remansissemus, caede te contentum esse dicebas?
quid? cum te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus oc- 8
cupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine
illam coloniam meo iussu [meis] praesidiis, custodiis, vigiliis
esse munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas,
quod non ego non modo audiam, sed etiam videam
planeque sentiam. recognosce tandem mecum noctem 4
illam superiorem: iam intelleges multo me vigilare acrius
ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. dico te
priore nocte venisse inter falcarios — non agam obscure
— in M. Laecae domum; convenisse eodem compluris
eiusdem amentiae scelerisque socios. num negare audes?
quid taces? convincam, si negas. video enim esse hic in
senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. o di immor- 9
tales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus?
quam rem publicam habemus? hic, hic sunt, in nostro
numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo
gravissimoque consilio, qui de nostro omnium interitu,
qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio
cogitent: hos ego video [consul] et de re publica sententiam
rogo, et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum
voce volnero. fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina;
distribuisti partis Italiae; statuisti quo quemque
proficisci placeret; delegisti quos Romae relinqueres, quos
tecum educeres; discripsisti urbis partis ad incendia; confirmasti
te ipsum iam esse exiturum; dixisti paulum tibi
esse etiam nunc morae, quod ego viverem: reperti sunt

duo equites Romani qui te ista cura liberarent et sese
illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo inter-
10 fecturos esse pollicerentur. haec ego omnia, vixdum
etiam coetu vestro dimisso, comperi; domum meam ma-
ioribus praesidiis munivi atque firmavi; exclusi eos, quos
tu ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos
ego iam multis ac summis viris ad me id temporis ven-
turos esse praedixeram.

5 Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti:
egredere aliquando ex urbe; patent portae; proficiscere:
nimium diu te imperatorem tua illa Manliana castra desi-
derant. educ tecum etiam omnis tuos; si minus, quam
plurimos; purga urbem. magno me metu liberabis, dum
modo inter me atque te murus intersit: nobiscum versari
iam diutius non potes; non feram, non patiar, non sinam.
11 magna dis immortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi
Statori, antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod
hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei
publicae pestem totiens iam effugimus: non est saepius
in uno homine summa salus periclitanda rei publicae.
quam diu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es,
non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi;
cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo
et competitores tuos interficere voluisti, compressi cona-
tus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis, nullo tu-
multu publice concitato; denique, quotienscumque me
petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem
meam cum magna calamitate rei publicae esse coniun-
12 ctam: nunc iam aperte rem publicam universam petis;
templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium
civium, Italiam [denique] totam ad exitium ac vastitatem
vocas. qua re quoniam id, quod est primum et quod
huius imperii disciplinaeque maiorum proprium est, facere
nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius
et ad communem salutem utilius: nam si te interfici ius-
sero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus;
sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur
ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina rei
13 publicae. quid est, Catilina? num dubitas id me im-
perante facere, quod iam tua sponte faciebas? exire ex

urbe iubet consul hostem: interrogas me, num in exsi-
lium? non iubeo; sed, si me consulis, suadeo. quid est 6
enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit?
in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum
hominum qui te non metuat, nemo qui non oderit. quae
nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est?
quod privatarum rerum dedecus non haeret in fama? quae
libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis,
quod flagitium a toto corpore afuit? cui tu adulescentulo,
quem corruptelarum inlecebris inretisses, non aut ad au-
daciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti? quid 14
vero? nuper cum morte superioris uxoris novis nuptiis
domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere
hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto et facile
patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas
aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. praetermitto
ruinas fortunarum tuarum, quas omnis impendere tibi
proximis Idibus senties: ad illa venio, quae non ad pri-
vatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam
tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem
publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque
pertinent. potestne tibi haec lux, Catilina, aut huius 15
caeli spiritus esse iucundus, cum scias horum esse nemi-
nem qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et
Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo? manum con-
sulum et principum civitatis interficiendorum causa para-
visse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut
timorem [tuum], sed fortunam populi Romani obstitisse?
ac iam illa omitto — neque enim sunt aut obscura aut
non multa commissa — quotiens tu me designatum, quo-
tiens consulem interficere conatus es! quot ego tuas pe-
titiones ita coniectas, ut vitari posse non viderentur,
parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi!
[nihil agis,] nihil adsequeris, [nihil moliris,] neque tamen
conari ac velle desistis. quotiens tibi iam extorta est 16
ista sica de manibus! quotiens vero excidit casu aliquo
et elapsa est! [tamen ea carere diutius non potes] quae
quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit nescio,
quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere.
nunc vero quae tua est ista vita? sic enim iam tecum 7

loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed
ut misericordia, quae tibi nulla debetur. venisti paulo
ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, tot ex
tuis amicis ac necessariis salutavit? si hoc post hominum
memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam,
cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? quid,
quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod
omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti
fuerunt, simul atque adsedisti, partem istam subselliorum
nudam atque inanem reliquerunt, quo tandem animo tibi
17 ferendum putas? servi mehercule mei si me isto pacto
metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam
relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et,
si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque
offensum viderem, carere me aspectu civium, quam in-
festis omnium oculis conspici mallem: tu, cum conscien-
tia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et
iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentis sensusque
volneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? si te
parentes timerent atque odissent tui neque eos ulla ra-
tione placare posses, tu, opinor, ab eorum oculis aliquo
concederes: nunc te patria, quae communis est parens
omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu te nihil iu-
dicat nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neque au-
ctoritatem verebere nec iudicium sequere nec vim per-
18 timesces? quae tecum, Catilina, sic agit et quodam modo
tacita loquitur: 'nullum iam aliquot annis facinus exstitit
nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum
civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita
fuit ac libera; tu non solum ad neglegendas leges et
quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendas-
que valuisti: superiora illa, quamquam ferenda non fue-
runt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in
metu propter unum te, quicquid increpuerit, Catilinam
timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse
quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum: quam
ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe: si est
verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando
8
19 timere desinam.' haec si tecum, ut dixi, patria loquatur,
nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit?

quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quod vitandae
suspitionis causa ad M'. Lepidum te habitare velle di-
xisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es,
atque ut domi meae te adservarem rogasti: cum a me
quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse is-
dem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo
essem, quod isdem moenibus contineremur, ad Q. Me-
tellum praetorem venisti; a quo repudiatus ad sodalem
tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti; quem
tu videlicet et ad custodiendum [te] diligentissimum et
ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortis-
simum fore putasti. sed quam longe videtur a carcere
atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum
custodia iudicarit? quae cum ita sint, Catilina, dubitas, 20
si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras
et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam,
fugae solitudinique mandare?

'Refer' inquis 'ad senatum'; id enim postulas et, si
hic ordo placere decreverit te ire in exsilium, obtempera-
turum te esse dicis. non referam, id quod abhorret a
meis moribus, et tamen faciam ut intellegas quid hi de
te sentiant. egredere ex urbe, Catilina, libera rem pu-
blicam metu, in exsilium, si hanc vocem exspectas, pro-
ficiscere. quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid
animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. quid
exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem
tacitorum perspicis? at si hoc idem huic adulescenti 21
optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem,
iam mihi consuli hoc ipso in templo senatus iure optimo
vim et manus intulisset. de te autem, Catilina, cum
quiescunt, probant; cum patiuntur, decernunt; cum ta-
cent, clamant; neque hi solum, quorum tibi auctoritas
est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites
Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortis-
simi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et fre-
quentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante
exaudire potuisti: quorum ego vix abs te iam diu manus
ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec,
quae vastare iam pridem studes, relinquentem usque ad
portas prosequantur.

9 Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu
22 ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere?
tu ut exsilium cogites? utinam tibi istam mentem di
immortales duint! tametsi video, si mea voce perterri-
tus ire in exsilium animum induxeris, quanta tem-
pestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus,
recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem im-
pendeat: sed est tanti, dum modo ista sit privata cala-
mitas et a rei publicae periculis seiungatur. sed tu
ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas,
ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum;
neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam a
turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revo-
23 carit. quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere ac,
si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam,
recta perge in exsilium: vix feram sermones hominum,
si id feceris; vix molem istius invidiae, si in exsilium
iussu consulis ieris, sustinebo. sin autem servire meae
laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna scelera-
torum manu, confer te ad Manlium, concita perditos ci-
ves, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta
impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed in-
24 vitatus ad tuos isse videaris. quamquam quid ego te in-
vitem, a quo iam sciam esse praemissos qui tibi ad forum
Aurelium praestolarentur armati? cui sciam pactam et
constitutam cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam
argenteam quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam
ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum
tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? tu ut
illa carere diutius possis, quam venerari ad caedem pro-
ficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam
10 25 dexteram ad necem civium transtulisti? ibis tandem ali-
quando, quo te iam pridem ista tua cupiditas effrenata
ac furiosa rapiebat; neque enim tibi haec res adfert do-
lorem, sed quandam incredibilem voluptatem. ad hanc
te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna
servavit; numquam tu non modo otium, sed ne bellum
quidem nisi nefarium concupisti. nanctus es ex perditis
atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe de-
26 relictis conflatam improborum manum. hic tu qua laetitia

perfruere! quibus gaudiis exsultabis! quanta in voluptate
bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies
virum bonum quemquam neque videbis! ad huius vitae
studium meditati illi sunt qui feruntur labores tui, iacere
humi non solum ad obsidendum stuprum, verum etiam
ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem
somno maritorum, verum etiam bonis otiosorum. habes
ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, fri-
goris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore
confectum esse senties. tantum profeci tum, cum te a 27
consulatu reppuli, ut exsul potius temptare quam consul
vexare rem publicam posses, atque ut id, quod est a te
scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum
nominaretur.

Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope 11
iustam patriae querimoniam detester ac deprecer, per-
cipite, quaeso, diligenter quae dicam et ea penitus animis
vestris mentibusque mandate. etenim si mecum patria,
quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si
omnis res publica loquatur: 'M. Tulli, quid agis? tune
eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli
futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris
hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniura-
tionis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire
patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in
urbem esse videatur? non hunc in vincula duci, non ad
mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis?
quid tandem te impedit? mosne maiorum? at persaepe 28
etiam privati in hac re publica perniciosos civis morte
multaverunt. an leges, quae de civium Romanorum
supplicio rogatae sunt? at numquam in hac urbe qui
a re publica defecerunt civium iura tenuerunt. an in-
vidiam posteritatis times? praeclaram vero populo Ro-
mano refers gratiam, qui te hominem per te cognitum,
nulla commendatione maiorum, tam mature ad sum-
mum imperium per omnis honorum gradus extulit, si
propter invidiae aut alicuius periculi metum salutem ci-
vium tuorum neglegis. sed si quis est invidiae metus, 29
num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia
quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? an cum bello

vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum
12 te non existimas invidiae incendio conflagraturum?' his
ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum,
qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo: ego,
si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Cati-
linam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti
ad vivendum non dedissem; etenim si summi et clarissimi
viri Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum
complurium sanguine non modo se non contaminarunt,
sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat ne
quid hoc parricida civium interfecto invidiae mihi in po-
steritatem redundaret; quod si ea mihi maxime impen-
deret, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute
30 partam gloriam, non invidiam putarem; quamquam non
nulli sunt in hoc ordine, qui aut ea quae imminent non
videant aut ea quae vident dissimulent; qui spem Cati-
linae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque na-
scentem non credendo conroboraverunt; quorum auctori-
tatem secuti multi non solum improbi, verum etiam im-
periti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie
factum esse dicerent. nunc intellego, si iste, quo intendit,
in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore
qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam
improbum qui non fateatur. hoc autem uno interfecto
intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non
in perpetuum comprimi posse. quod si se eiecerit secum-
que suos eduxerit et eodem ceteros undique conlectos
naufragos adgregarit, exstinguetur atque delebitur non
modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam
13
31 stirps ac semen malorum omnium; etenim iam diu, patres
conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque ver-
samur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris
furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus
erupit: quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, vide-
bimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu
esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum
penitus in venis atque in visceribus rei publicae. ut saepe
hominis aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactan-
tur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur,
deinde multo gravius vehementiusque adflictantur, sic

hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena, vehementius reliquis vivis ingravescet. qua re secedant 32
improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, [id] quod saepe iam dixi, discernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque quid de re publica sentiat. polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae 33
salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis [a Romulo] es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium [omnium] arcebis, et homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO SECUNDA
HABITA AD POPULUM.

1 1 Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem
audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie mo-
lientem, vobis atque huic urbi ferro flammaque minitan-
tem ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egre-
dientem verbis prosecuti sumus. abiit, excessit, evasit,
erupit. nulla iam pernicies a monstro illo atque prodigio
moenibus ipsis intra moenia comparabitur. atque hunc
quidem unum huius belli domestici ducem sine contro-
versia vicimus; non enim iam inter latera nostra sica illa
versabitur; non in campo, non in foro, non in curia, non
denique intra domesticos parietes pertimescemus: loco
ille motus est, cum est ex urbe depulsus. palam iam cum
hoste nullo impediente bellum [iustum] geremus. sine
dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, cum
illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conie-
2 cimus. quod vero non cruentum mucronem, ut voluit,
extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum e
manibus extorsimus, quod incolumis civis, quod stantem
urbem reliquit, quanto tandem illum maerore esse ad-
flictum et profligatum putatis? iacet ille nunc prostratus-
que est et se perculsum atque abiectum esse sentit et re-
torquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e
suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem mihi lae-
tari videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque
proiecerit.

2 3 Ac si quis est talis, qualis esse omnis oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, sed temporum. interfectum esse L. Catilinam et

gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, id-
que a me et mos maiorum et huius imperii severitas et
res publica postulabat: sed quam multos fuisse putatis
qui quae ego deferrem non crederent? [quam multos qui
propter stultitiam non putarent?] quam multos qui etiam
defenderent? [quam multos qui propter improbitatem fa-
verent?] ac si illo sublato depelli a vobis omne periculum
iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo in-
vidiae meae, verum etiam vitae periculo sustulissem.
sed cum viderem ne vobis quidem omnibus re etiam tum 4
probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore
ut eius socios invidia oppressus persequi non possem,
rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum
hostem aperte videretis. quem quidem ego hostem quam
vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelle-
gatis, quod etiam moleste fero, quod ex urbe parum co-
mitatus exierit. utinam ille omnis secum suas copias
eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in prae-
texta coeperat, Publicium et Minucium, quorum aes
alienum contractum in popina nullum rei publicae motum
adferre poterat: reliquit quos viros! quanto aere alieno!
quam valentis! quam nobilis! itaque ego illum exerci- 3 5
tum prae Gallicanis legionibus et hoc dilectu, quem in
agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis,
quae a nobis cotidie comparantur, magno opere con-
temno, conlectum ex senibus desperatis, ex agresti luxu-
ria, ex rusticis decoctoribus, ex eis, qui vadimonia de-
serere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non
modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum
praetoris ostendero, concident: hos, quos video volitare
in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum
venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem
secum milites eduxisset: qui si hic permanent, memen-
tote non tam exercitum illum esse nobis quam hos, qui
exercitum deseruerunt, pertimescendos; atque hoc etiam
sunt timendi magis, quod quicquid cogitant me scire
sentiunt, neque tamen permoventur: video cui sit Apulia 6
attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum,
quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis at-
que incendiorum depoposcerit; omnia superioris noctis

consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in senatu
hesterno die; Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid
exspectant? ne illi vehementer errant, si illam meam
pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

4 Quod exspectavi, iam sum adsecutus, ut vos omnes
factam esse aperte coniurationem contra rem publicam
videretis; nisi vero si quis est qui Catilinae similis cum
Catilina sentire non putet. non est iam lenitati locus;
severitatem res ipsa flagitat. unum etiam nunc concedam:
exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Cati-
linam miserum tabescere. demonstrabo iter: Aurelia via
profectus est; si accelerare volent, ad vesperam con-
7 sequentur. o fortunatam rem publicam, si quidem hanc
sentinam urbis eiecerit! uno mehercule Catilina exhausto,
levata mihi et recreata res publica videtur. quid enim
mali aut sceleris fingi aut cogitari potest quod non ille
conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis
latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum
subiector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos,
quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuven-
tutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest qui se
cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae
caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium
8 stuprum non per illum? iam vero quae tanta umquam in
ullo homine iuventutis inlecebra fuit quanta in illo? qui
alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosis-
sime serviebat; aliis fructum libidinum, aliis mortem pa-
rentum non modo impellendo, verum etiam adiuvando
pollicebatur. nunc vero quam subito non solum ex urbe,
verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum ho-
minum conlegerat! nemo non modo Romae, sed ne ullo
quidem in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit
quem non ad hoc incredibile sceleris foedus asciverit.
5 9 atque ut eius diversa studia in dissimili ratione perspicere
possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus
audacior qui se non intimum Catilinae esse fateatur,
nemo in scena levior et nequior qui se non eiusdem prope
sodalem fuisse commemoret. atque idem tamen, stupro-
rum et scelerum exercitatione adsuefactus, frigore et fame
et siti et vigiliis perferendis fortis ab istis praedicabatur,

cum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libi-
dine audaciaque consumeret. hunc vero si secuti erunt 10
sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum
flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortuna-
tam, o praeclaram laudem consulatus mei! non enim iam
sunt mediocres hominum libidines, non humanae ac to-
lerandae audaciae; nihil cogitant nisi caedem, nisi in-
cendia, nisi rapinas. patrimonia sua profuderunt, for-
tunas suas obligaverunt; res eos iam pridem, fides nuper
deficere coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundan-
tia, libido permanet. quod si in vino et alea comissa-
tiones solum et scorta quaererent, essent illi quidem de-
sperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre
possit, inertis homines fortissimis viris insidiari, stultis-
simos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientis vigi-
lantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi
mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis
redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant ser-
monibus suis caedem bonorum atque urbis incendia; qui- 11
bus ego confido impendere fatum aliquod et poenam iam
diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut
instare iam plane aut certe appropinquare; quos si meus
consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non
breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit
rei publicae: nulla est enim natio quam pertimescamus,
nullus rex qui bellum populo Romano facere possit;
omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata:
domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus in-
clusum periculum est, intus est hostis; cum luxuria no-
bis, cum amentia, cum scelere certandum est. huic ego
me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias
hominum perditorum; quae sanari poterunt, quacumque
ratione sanabo; quae resecanda erunt, non patiar ad per-
niciem civitatis manere. proinde aut exeant aut quiescant
aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea quae
merentur exspectent.

At etiam sunt qui dicant, Quirites, a me in exsilium 6 12
eiectum esse Catilinam: quod ego si verbo adsequi pos-
sem, istos ipsos eicerem, qui haec loquuntur. homo enim
videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis

ferre non potuit; simul atque ire in exsilium iussus est,
paruit: quid? ut hesterno die, Quirites, cum domi meae
paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris
convocavi, rem omnem ad patres conscriptos detuli: quo
cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis
salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem ac
non potius ut importunissimum hostem? quin etiam prin-
cipes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam
13 ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. hic ego
vehemens ille consul, qui verbo civis in exsilium eicio,
quaesivi a Catilina in nocturno conventu ad M. Laecam
fuisset necne. cum ille, homo audacissimus, conscientia
convictus, primo reticuisset, patefeci cetera: quid ea nocte
egisset, quid in proximam constituisset, quem ad modum
esset ei ratio totius belli descripta, edocui. cum haesi-
taret, cum teneretur, quaesivi quid dubitaret proficisci
eo, quo iam pridem pararet, cum arma, cum securis, cum
fascis, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam
argenteam, cui ille etiam sacrarium [scelerum] domi suae
14 fecerat, scirem esse praemissam. in exsilium eiciebam,
quem iam ingressum esse in bellum videbam? etenim,
credo, Manlius iste centurio, qui in agro Faesulano ca-
stra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit, et
illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant et ille
eiectus in exsilium se Massiliam, ut aiunt, non in haec
7 castra conferet. o condicionem miseram non modo ad-
ministrandae, verum etiam conservandae rei publicae!
nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis
circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, senten-
tiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi
abiecerit, ex hoc cursu sceleris ac belli iter ad fugam
atque in exsilium converterit, non ille a me spoliatus
armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea di-
ligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus,
innocens in exsilium eiectus a consule vi et minis esse
dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non impro-
bum, sed miserum, me non diligentissimum consulem,
15 sed crudelissimum tyrannum existimari velint! est mihi
tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tem-
pestatem subire, dum modo a vobis huius horribilis belli

ac nefarii periculum depellatur: dicatur sane eiectus esse
a me, dum modo eat in exsilium. sed mihi credite, non
est iturus: numquam ego a dis immortalibus optabo,
Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam
ducere exercitum hostium atque in armis volitare audia-
tis; sed triduo tamen audietis, multoque magis illud timeo,
ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim
potius quam quod eiecerim. sed cum sint homines qui
illum, cum profectus sit, eiectum esse dicant, eidem, si
interfectus esset, quid dicerent? quamquam isti, qui Ca- 16
tilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur
quam verentur: nemo est istorum tam misericors qui illum
non ad Manlium quam ad Massiliensis ire malit; ille
autem, si me hercule hoc, quod agit, numquam antea
cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet quam
exsulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter
ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod
vivis nobis Roma profectus est, optemus potius ut eat in
exsilium quam queramur.

Sed cur tam diu de uno hoste loquimur et de hoste, 8 17
qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod
semper volui, murus interest, non timeo: de eis, qui dis-
simulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil
dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non
tam ulcisci studeo quam sanare sibi ipsos, placare rei
publicae, neque, id qua re fieri non possit, si me audire
volent, intellego. exponam enim vobis, Quirites, ex qui-
bus generibus hominum istae copiae comparentur; deinde
singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam
potero, adferam: unum genus est eorum, qui magno in 18
aere alieno maiores etiam possessiones habent, quarum
amore adducti dissolvi nullo modo possunt. horum ho-
minum species est honestissima; sunt enim locupletes;
voluntas vero et causa impudentissima: tu agris, tu ae-
dificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus
et copiosus sis et dubites de possessione detrahere, ad-
quirere ad fidem? quid enim exspectas? bellum? quid
ergo? in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas
futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas a Ca-
tilina exspectant: meo beneficio tabulae novae proferen-

tur, verum auctionariae; neque enim isti, qui possessiones
habent, alia ratione ulla salvi esse possunt; quod si ma-
turius facere voluissent neque, id quod stultissimum est,
certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus
his et melioribus civibus uteremur. sed hosce homines
minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia
possunt aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota
9 19 facturi contra rem publicam quam arma laturi. alterum
genus est eorum, qui, quamquam premuntur aere alieno,
dominationem tamen exspectant, rerum potiri volunt, ho-
nores, quos quieta re publica desperant, perturbata se
consequi posse arbitrantur. quibus hoc praecipiendum
videtur, unum scilicet et idem quod reliquis omnibus, ut
desperent id, quod conantur, se consequi posse: primum
omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publi-
cae; deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam
concordiam in maxima multitudine, magnas praeterea co-
pias militum; deos denique immortalis huic invicto po-
pulo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tan-
tam vim sceleris praesentis auxilium esse laturos. quod
si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti,
num illi in cinere urbis et in sanguine civium, quae mente
conscelerata ac nefaria concupiverunt, se consules ac
dictatores aut etiam reges sperant futuros? non vident
id se cupere, quod si adepti sint, fugitivo alicui aut gla-
20 diatori concedi sit necesse? tertium genus est aetate iam
adfectum, sed tamen exercitatione robustum, quo ex
genere iste est Manlius, cui nunc Catilina succedit: sunt
homines ex eis coloniis, quas Sulla constituit; quas ego
universas civium esse optimorum et fortissimorum viro-
rum sentio, sed tamen ei sunt coloni, qui se in insperatis
ac repentinis pecuniis sumptuosius insolentiusque iacta-
runt. hi dum aedificant tamquam beati, dum praediis
lectis, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in
tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint,
Sulla sit [eis] ab inferis excitandus: qui etiam non nullos
agrestis, homines tenuis atque egentis, in eandem illam
spem rapinarum veterum impulerunt, quos ego utrosque
in eodem genere praedatorum direptorumque pono; sed
eos hoc moneo: desinant furere ac proscriptiones et dicta-

turas cogitare: tantus enim illorum temporum dolor inustus
est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecu-
des quidem mihi passurae esse videantur. quartum genus 10 21
est sane varium et mixtum et turbulentum, qui iam pridem
premuntur, qui numquam emergunt, qui partim inertia,
partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in
vetere aere alieno vacillant; qui vadimoniis, iudiciis, pro-
scriptione bonorum defatigati, permulti et ex urbe et ex
agris se in illa castra conferre dicuntur. hosce ego non
tam milites acris quam infitiatores lentos esse arbitror;
qui homines primum, si stare non possunt, conruant, sed
ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi
sentiant. nam illud non intellego, quam ob rem, si vivere
honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur minore
dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, ar-
bitrentur. quintum genus est parricidarum, sicariorum, 22
denique omnium facinorosorum; quos ego a Catilina non
revoco; nam neque ab eo divelli possunt et pereant sane
in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos carcer ca-
pere non possit. postremum autem genus est non solum
numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod pro-
prium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de com-
plexu eius ac sinu, quos pexo capillo, nitidos, aut im-
berbis aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus
tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria
vitae et vigilandi labor in antelucanis cenis expromitur.
in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes 23
impuri impudicique versantur; hi pueri tam lepidi ac de-
licati non solum amare et amari, neque saltare et can-
tare, sed etiam sicas vibrare et spargere venena didice-
runt; qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina
perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarum
futurum. verum tamen quid sibi isti miseri volunt? num
suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quem ad
modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam
noctibus? quo autem pacto illi Apenninum atque illas
pruinas ac nivis perferent? nisi idcirco se facilius hiemem
toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didice-
runt. o bellum magno opere pertimescendum, cum hanc 11 24
sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam!

instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite; iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus; neque ego ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum
25 illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. sed si, omissis his rebus, quibus nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis causas ipsas, quae inter se confligunt, contendere velimus, ex eo ipso, quam valde illi iaceant, intellegere possumus: ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, [virtutes omnes] certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate; [cum vitiis omnibus,] postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. in eius modi certamine ac proelio nonne, etiam si hominum studia deficiant, di ipsi immortales cogant ab his praeclarissimis virtutibus tot
12 26 et tanta vitia superari? quae cum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum iam antea, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite; mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultum atque provisum est. coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbis suas finisque defendent; gladiatores, quam sibi ille manum certissimam fore putavit, quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur; Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut omnis eius motus conatusque prohibebit; reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt atque adeo qui 27
contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia sunt cives, monitos etiam atque etiam volo: mea lenitas si cui adhuc solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet; quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. nullus est portis custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, conivere possum; qui vero se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantis, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

13
Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut maximae 28
res minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat; sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat paucorumque poena vos omnes salvi esse possitis. quae qui- 29
dem ego neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus; qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO TERTIA
HABITA AD POPULUM.

1
1 Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum,
bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc
domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherri-
mamque urbem hodierno die deorum immortalium summo
erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e
flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et
2 vobis conservatam ac restitutam videtis; et si non minus
nobis iucundi atque inlustres sunt ei dies, quibus con-
servamur, quam illi, quibus nascimur, quod salutis certa
laetitia est, nascendi incerta condicio et quod sine sensu
nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam
illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortalis bene-
volentia famaque sustulimus, esse apud vos posterosque
vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem
conditam amplificatamque servavit. nam toti urbi, templis
delubris, tectis ac moenibus subiectos prope iam ignis
circumdatosque restinximus, îdemque gladios in rem pu-
blicam destrictos rettudimus mucronesque eorum a iu-
3 gulis vestris deiecimus: quae quoniam in senatu inlustrata,
patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam
breviter, Quirites, ut et quanta et qua ratione investigata
et comprehensa sint, vos, qui ignoratis et exspectatis,
scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex
urbe, cum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acer-
rimos duces, Romae reliquisset, semper vigilavi et pro-
vidi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam abscon-
2 ditis insidiis salvi esse possemus; nam tum, cum ex urbe
Catilinam eiciebam — non enim iam vereor huius verbi
invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit—,

sed tum, cum illum exterminari volebam, aut reliquam
coniuratorum manum simul exituram aut eos, qui resti-
tissent, infirmos sine illo ac debilis fore putabam. atque 4
ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflam-
matos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse,
in eo omnis dies noctisque consumpsi, ut quid agerent,
quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam auri-
bus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris
minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehende-
rem, ut tum demum animis saluti vestrae provideretis,
cum oculis maleficium ipsum videretis. itaque ut com-
peri legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus
Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eos-
que in Galliam ad suos civis eodemque itinere cum litteris
mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque eis
adiunctum esse T. Volturcium, atque huic ad Catilinam
esse datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi, ut,
quod erat difficillimum quodque ego semper optabam ab
dis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a
senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. itaque 5
hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, for-
tissimos atque amantissimos rei publicae viros, ad me
vocavi, rem exposui, quid fieri placeret ostendi; illi au-
tem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia
sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium
susceperunt et, cum advesperasceret, occulte ad pontem
Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bi-
partito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset.
eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspitione multos
fortis viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina
compluris delectos adulescentis, quorum opera utor ad-
sidue in re publica, praesidio cum gladiis miseram. in- 6
terim tertia fere vigilia exacta, cum iam pontem Mulvium
magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent una-
que Volturcius, fit in eos impetus; educuntur et ab illis
gladii et a nostris. res praetoribus erat nota solis, igno-
rabatur a ceteris. tum interventu Pomptini atque Flacci 3
pugna [quae erat commissa,] sedatur; litterae, quae-
cumque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus
traduntur; ipsi comprehensi ad me, cum iam dilucesceret,

deducuntur. atque horum omnium scelerum improbissi-
mum machinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me,
nihil dum suspicantem, vocavi; deinde item arcessitus est
L. Statilius et post eum C. Cethegus; tardissime autem
Lentulus venit, credo quod in litteris dandis praeter con-
7 suetudinem proxima nocte vigilarat. cum summis ac cla-
rissimis huius civitatis viris, qui audita re frequentes ad
me mane convenerant, litteras a me prius aperiri quam
ad senatum deferrem, placeret, ne, si nihil esset inven-
tum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati vide-
retur, negavi me esse facturum ut de periculo publico non
ad consilium publicum rem integram deferrem: etenim,
Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non
essent, tamen ego non arbitrabar in tantis rei publicae
periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam.
8 senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. atque
interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium prae-
torem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si
quid telorum esset, efferret; ex quibus ille maximum si-
4 carum numerum et gladiorum extulit. introduxi Voltur-
cium sine Gallis; fidem publicam iussu senatus dedi; hor-
tatus sum, ut ea, quae sciret, sine timore indicaret. tum
ille dixit, cum vix se ex magno timore recreasset, ab
Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut
servorum praesidio uteretur, ut ad urbem quam primum
cum exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, cum
urbem ex omnibus partibus, quem ad modum discriptum
distributumque erat, incendissent caedemque infinitam
civium fecissent, praesto esset ille qui et fugientis ex-
9 ciperet et se cum his urbanis ducibus coniungeret. intro-
ducti autem Galli ius iurandum sibi et litteras ab Len-
tulo, Cethego, Statilio ad suam gentem data esse dixerunt,
atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut
equitatum in Italiam quam primum mitterent; pedestris
sibi copias non defuturas; Lentulum autem sibi confir-
masse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis se esse
tertium illum Cornelium, ad quem regnum huius urbis
atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se
et Sullam fuisse; eundemque dixisse fatalem hunc annum
esse ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset

annus decimus post virginum absolutionem, post Capi-
tolii autem incensionem vicesimus. hanc autem Cethego 10
cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo
et aliis Saturnalibus caedem fieri atque urbem incendi
placeret, Cethego nimium id longum videretur. ac ne
longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a
quoque dicebantur datae. primum ostendimus Cethego
signum; cognovit: nos linum incidimus; legimus: erat
scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese
quae eorum legatis confirmasset facturum esse; orare ut
item illi facerent quae sibi eorum legati recepissent. tum
Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac
sicis, quae apud ipsum erant deprehensa, respondisset
dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum
fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus con-
scientia repente conticuit. introductus est Statilius; co-
gnovit et signum et manum suam: recitatae sunt tabellae
in eandem fere sententiam; confessus est. tum ostendi
tabellas Lentulo et quaesivi cognosceretne signum. ad-
nuit. 'est vero' inquam 'notum quidem signum, imago
avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et civis
suos; quae quidem te a tanto scelere etiam muta revo-
care debuit.' leguntur eadem ratione ad senatum Allo- 11
brogum populumque litterae; si quid de his rebus dicere
vellet, feci potestatem: atque ille primo quidem negavit;
post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque
edito, surrexit, quaesivit a Gallis quid sibi esset cum eis,
quam ob rem domum suam venissent, itemque a Volturcio:
qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem
ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo, ni-
hilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus, tum ille
subito scelere demens quanta conscientiae vis esset osten-
dit; nam cum id posset infitiari, repente praeter opinio-
nem omnium confessus est. ita eum non modo ingenium
illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam
propter vim sceleris manifesti atque deprehensi impu-
dentia, qua superabat omnis, improbitasque defecit. Vol- 12
turcius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet
quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat: at-
que ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et

signum et manum suam cognovit; erant autem [scriptae]
sine nomine, sed ita: 'quis sim scies ex eo, quem ad te
misi. cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis pro-
gressus; vide ecquid tibi iam sit necesse, et cura ut
omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.' Gabinius
deinde introductus, cum primo impudenter respondere
coepisset, ad extremum nihil ex eis, quae Galli insimu-
13 labant, negavit. ac mihi quidem, Quirites, cum illa cer-
tissima visa sunt argumenta atque indicia sceleris, ta-
bellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio,
tum multo certiora illa, color, oculi, voltus, taciturnitas.
sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim
non numquam inter sese aspiciebant, ut non iam ab aliis
6 indicari, sed indicare se ipsi viderentur. indiciis exposi-
tis atque editis senatum consului de summa re publica
quid fieri placeret: dictae sunt a principibus acerrimae
ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate
est secutus: et quoniam nondum est perscriptum senatus
consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus cen-
14 suerit exponam. primum mihi gratiae verbis amplissimis
aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res pu-
blica maximis periculis sit liberata; deinde L. Flaccus et
C. Pomptinus praetores, quod eorum opera forti fideli-
que usus essem, merito ac iure laudantur, atque etiam
viro forti, conlegae meo, laus impertitur, quod eos, qui
huius coniurationis participes fuissent, a suis et a rei pu-
blicae consiliis removisset; atque ita censuerunt, ut P.
Lentulus, cum se praetura abdicasset, in custodiam tra-
deretur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Ga-
binius, qui omnes praesentes erant, in custodiam tra-
derentur; atque idem hoc decretum est in L. Cassium,
qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat,
in M. Ceparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam
attributam esse erat indicatum, in P. Furium, qui est ex
eis colonis, quos Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annium
Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac
Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, li-
bertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium
perductos esse constabat. atque ea lenitate senatus est
usus, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac mul-

titudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica conservata reliquorum mentis sanari posse arbitraretur. atque etiam supplicatio dis 15
immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his verbis decreta est: quod urbem incendiis, caede civis, Italiam bello liberassem. quae supplicatio si cum ceteris conferatur, hoc interest, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est: nam P. Lentulus, quamquam patefactis indiciis, confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

Nunc quoniam, Quirites, conscelerātissimi periculosis- 7 16
simique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis omnis Catilinae copias, omnis spes atque opes his depulsis urbis periculis concidisse; quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassii adipes nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam: ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu, dum urbis moenibus continebatur. omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque manus neque lingua deerat. iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat; neque vero, cum aliquid mandarat, confectum putabat: nihil erat quod non ipse obiret occurreret, vigilaret laboraret; frigus, sitim, famem ferre poterat. hunc ego hominem tam acrem, tam audacem, 17
tam paratum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, dicam id, quod sentio, Quirites, non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exsilii ac fati diem

rei publicae denuntiavisset neque commisisset, ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur: quae nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset neque nos umquam, cum ille in urbe hostis esset, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

8 18 Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me ad-
ministrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et
gesta et provisa esse videantur; idque cum coniectura
consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tan-
tarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita prae-
sentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt,
ut eos paene oculis videre possemus: nam ut illa omit-
tam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardorem-
que caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam,
ut omittam cetera, quae tam multa nobis consulibus facta
sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere di immortales vi-
derentur, hoc certe, quod sum dicturus, neque praeter-
19 mittendum neque relinquendum est: nam profecto me-
moria tenetis Cotta et Torquato consulibus compluris in
Capitolio res de caelo esse percussas, cum et simulacra
deorum depulsa sunt et statuae veterum hominum de-
iectae et legum aera liquefacta; tactus est etiam ille, qui
hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Ca-
pitolio, parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhian-
tem, fuisse meministis; quo quidem tempore cum haru-
spices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia
et legum interitum et bellum civile ac domesticum et to-
tius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt,
nisi di immortales omni ratione placati suo numine prope
20 fata ipsa flexissent. itaque illorum responsis tum et ludi
per decem dies facti sunt neque res ulla quae ad placan-
dos deos pertineret praetermissa est, idemque iusserunt
simulacrum Iovis facere maius et in excelso conlocare et
contra atque antea fuerat ad orientem convertere; ac se

sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, inlustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspici possent. atque [illud signum] conlocandum consules illi locaverunt, sed tanta fuit operis tarditas, ut neque superioribus consulibus neque nobis ante hodiernum diem con-
locaretur. hic quis potest esse tam aversus a vero, tam 9 21
praeceps, tam mente captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? etenim cum esset ita responsum, caedes, incendia, interitum rei publicae comparari, et ea per civis, quae tum propter magnitudinem scelerum non nullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo conlocato atque ad vos senatumque converso omnia [et senatus et vos], quae erant cogitata contra salutem omnium, inlustrata et patefacta vi-
distis; quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, 22
qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignis inferre conati; quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus: ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnis salvos esse voluit. dis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. iam vero [illa Allobrogum sollicitatio] ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris [commissae litterae] numquam essent profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat quae bellum populo Romano facere posse et non nolle videatur, spem imperii ac rerum maximarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam neglegerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus esse factum putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerint.

Quam ob rem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria 10 23
supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniu-

gibus ac liberis vestris. nam multi saepe honores dis im-
mortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores
numquam: erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo
interitu, erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu,
sine dimicatione; togati me uno togato duce et imperatore
24 vicistis. etenim recordamini, Quirites, omnis civilis dis-
sensiones, non solum eas, quas audistis, sed eas, quas
vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpi-
cium oppressit: [eiecit ex urbe,] C. Marium, custodem
huius urbis, multosque fortis viros partim eiecit ex civi-
tate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit
ex urbe conlegam: omnis hic locus acervis corporum et
civium sanguine redundavit. superavit postea Cinna cum
Mario: tum vero, clarissimis viris interfectis lumina civi-
tatis exstincta sunt. ultus est huius victoriae crudelitatem
postea Sulla: ne dici quidem opus est quanta deminutione
civium et quanta calamitate rei publicae. dissensit M. Le-
pidus a clarissimo ac fortissimo viro Q. Catulo: attulit non
tam ipsius interitus rei publicae luctum quam ceterorum.
25 atque illae tamen omnes dissensiones erant eius modi,
quae non ad delendam, sed ad commutandam rem publi-
cam pertinerent; non illi nullam esse rem publicam, sed
in ea, quae esset, se esse principes, neque hanc urbem
conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. [atque
illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei
publicae quaesivit, eius modi fuerunt, ut non reconcilia-
tione concordiae, sed internicione civium diiudicatae sint.]
in hoc autem uno post hominum memoriam maximo cru-
delissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria
cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Len-
tulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta, ut omnes, qui
salva urbe salvi esse possent, in hostium numero duce-
rentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conser-
varemini, et, cum hostes vestri tantum civium superfutu-
rum putassent, quantum infinitae caedi restitisset, tantum
11 autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem
26 et civis integros incolumisque servavi. quibus pro tantis
rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis,
nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis po-
stulo praeterquam huius diei memoriam sempiternam: in
animis ego vestris omnis triumphos meos, omnia orna-
menta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi
et conlocari volo. nihil me mutum potest delectare, nihil
tacitum, nihil denique eius modi, quod etiam minus digni

adsequi possint: memoria vestra, Quirites, res nostrae
alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis in-
veterascent et conroborabuntur; eandemque diem intel-
lego, quam spero aeternam fore, propagatam esse et ad
salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, unoque
tempore in hac re publica duos civis exstitisse, quorum
alter finis vestri imperii non terrae, sed caeli regionibus
terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedisque ser-
varet. sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non 12 27
eadem est fortuna atque condicio quae illorum, qui ex-
terna bella gesserunt, quod mihi cum eis vivendum est,
quos vici ac subegi, isti hostis aut interfectos aut op-
pressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris facta
sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint providere.
mentes enim hominum audacissimorum sceleratae ac ne-
fariae ne vobis nocere possent ego providi; ne mihi no-
ceant vestrum est providere. quamquam, Quirites, mihi
quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest: magnum enim
est in bonis praesidium, quod mihi in perpetuum compa-
ratum est, magna in re publica dignitas, quae me semper
tacita defendet, magna vis conscientiae, quam qui negle-
gunt, cum me violare volent, se [ipsi] indicabunt. est 28
etiam nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius au-
daciae cedamus, sed etiam omnis improbos ultro semper
lacessamus. quod si omnis impetus domesticorum hostium,
depulsus a vobis, se in me unum convertit, vobis erit vi-
dendum, Quirites, qua condicione posthac eos esse veli-
tis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculis-
que omnibus: mihi quidem ipsi quid est quod iam ad
vitae fructum possit adquiri, cum praesertim neque in
honore vestro neque in gloria virtutis quicquam videam
altius, quo mihi libeat ascendere? illud profecto perfi- 29
ciam, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus
tuear atque ornem, ut, si qua est invidia conservanda re
publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam.
denique ita me in re publica tractabo, ut meminerim sem-
per quae gesserim curemque ut ea virtute, non casu gesta
esse videantur. vos, Quirites, quoniam iam nox est, ve-
nerati Iovem, illum custodem huius urbis ac vestrum, in
vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum
depulsum, tamen aeque ac priore nocte custodiis vigiliis-
que defendite: id ne vobis diutius faciendum sit atque ut
in perpetua pace esse possitis providebo.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO QUARTA
HABITA IN SENATU.

1 1 Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora
atque oculos esse conversos; video vos non solum de
vestro ac rei publicae, verum etiam, si id depulsum sit,
de meo periculo esse sollicitos. est mihi iucunda in malis
et grata in dolore vestra erga me voluntas, sed eam, per
deos immortalis, deponite atque obliti salutis meae de
vobis ac de vestris liberis cogitate: mihi si haec condicio
consulatus data est, ut omnis acerbitates, omnis dolores
cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter, verum
etiam libenter, dum modo meis laboribus vobis populo-
2 que Romano dignitas salusque pariatur. ego sum ille
consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis
aequitas continetur, non campus consularibus auspiciis
consecratus, non curia, summum auxilium omnium gen-
tium, non domus, commune perfugium, non lectus ad
quietem datus, non denique haec sedes honoris [sella cu-
rulis] umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit.
ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa
meo quodam dolore in vestro timore sanavi: nunc si hunc
exitum consulatus mei di immortales esse voluerunt, ut
vos populumque Romanum ex caede miserrima, coniuges
liberosque vestros virginesque Vestalis ex acerbissima
vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam pa-
triam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Ita-
liam ex bello et vastitate eriperem, quaecumque mihi uni
proponetur fortuna, subeatur. etenim si P. Lentulus
suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei
publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consula-
2 tum ad salutem populi Romani prope fatalem exstitisse?
3 qua re, patres conscripti, consulite vobis, prospicite

patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque
vestras, populi Romani nomen salutemque defendite;
mihi parcere ac de me cogitare desinite. nam primum
debeo sperare omnis deos, qui huic urbi praesident, pro
eo mihi ac mereor relaturos esse gratiam; deinde, si quid
obtigerit, aequo animo paratoque moriar: nam neque
turpis mors forti viro potest accidere neque immatura
consulari nec misera sapienti. nec tamen ego sum ille
ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis
maerore non movear horumque omnium lacrimis, a qui-
bus me circumsessum videtis; neque meam mentem non
domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu
filia et parvolus filius, quem mihi videtur amplecti res
publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille, qui
exspectans huius exitum diei adstat in conspectu meo
gener. moveor his rebus omnibus, sed in eam partem,
uti salvi sint vobiscum omnes, etiam si me vis aliqua
oppresserit, potius, quam et illi et nos una rei publicae
peste pereamus. qua re, patres conscripti, incumbite ad 4
salutem rei publicae, circumspicite omnis procellas, quae
impendent, nisi providetis. non Ti. Gracchus, quod
iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, quod
agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, quod
C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in
vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ei, qui
ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Ca-
tilinam accipiendum Romae restiterunt; tenentur litterae,
signa, manus, denique unius cuiusque confessio: sollici-
tantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina arcessitur,
id est initum consilium, ut interfectis omnibus nemo ne
ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad
lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. haec 3 5
omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis
iam iudiciis iudicavistis, primum quod mihi gratias egistis
singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perdi-
torum hominum coniurationem patefactam esse decre-
vistis, deinde quod P. Lentulum se abdicare praetura
coëgistis; tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis,
in custodiam dandos censuistis, maximeque quod meo
nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habi-

tus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia
legatis Allobrogum Titoque Volturcio dedistis amplis-
sima; quae sunt omnia eius modi, ut ei, qui in custodiam
nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati
esse videantur.

6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti,
tamquam integrum, et de facto quid iudicetis et de poena
quid censeatis. illa praedicam, quae sunt consulis: ego
magnum in re publica versari furorem et nova quaedam
misceri et concitari mala iam pridem videbam; sed hanc
tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus
numquam putavi. nunc quicquid est, quocumque vestrae
mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante
noctem est. quantum facinus ad vos delatum sit videtis:
huic si paucos putatis adfinis esse, vehementer erratis:
latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit
non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpis et
obscure serpens multas iam provincias occupavit. id op-
primi sustentando ac prolatando nullo pacto potest; qua-
cumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.
4 7 video adhuc duas esse sententias, unam D. Silani, qui
censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse mul-
tandos, alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet,
ceterorum suppliciorum omnis acerbitates amplectitur.
uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in
summa severitate versatur. alter eos, qui nos omnis
[qui populum Romanum] vita privare conati sunt, qui
delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere,
punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non
putat oportere, atque hoc genus poenae saepe in im-
probos civis in hac re publica esse usurpatum recordatur.
alter intellegit mortem ab dis immortalibus non esse sup-
plicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut
laborum ac miseriarum quietem; itaque eam sapientes
numquam inviti, fortes saepe etiam libenter oppetiverunt:
vincula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam
nefarii sceleris inventa sunt: municipiis dispertiri iubet.
habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, diffi-
8 cultatem, si rogare; decernatur tamen, si placet. ego
enim suscipiam et, ut spero, reperiam qui id, quod salutis

omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis recusare. adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit; horribilis custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit; eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet; bona praeterea publicari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multos uno dolores animi atque corporis et omnis scelerum poenas ademisset. itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quod videlicet intellegebant eis remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

Nunc, patres conscripti, ego mea video quid intersit: 5 9
si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is
in re publica viam, quae popularis habetur, secutus est,
fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce
sententiae mihi populares impetus pertimescendi; sin
illam alteram, nescio an amplius mihi negotii contrahatur;
sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei
publicae vincat. habemus enim a Caesare, sicut ipsius
dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam
tamquam obsidem perpetuae in rem publicam
voluntatis; intellectum est quid interesset inter levitatem
contionatorum et animum vere popularem, saluti populi
consulentem. video de istis, qui se popularis haberi 10
volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet
civium Romanorum sententiam ferat; *at* is et nudius
tertius in custodiam civis Romanos dedit et supplicationem
mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis
adfecit. iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam,
quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit,
quid de tota re et causa iudicarit. at vero C. Caesar
intellegit legem Semproniam esse de civibus Romanis
constitutam; qui autem rei publicae sit hostis, eum civem
nullo modo esse posse: denique ipsum latorem Semproniae
legis iussu populi poenas rei publicae dependisse.
idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non
putat, cum de pernicie populi Romani, exitio huius urbis

tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem: itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare et in perniciem populi Romani posthac popularis esse possit: adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnis animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

6 11 Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi
comitem ad contionem populo carum atque iucundum,
sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me [atque
vos] crudelitatis vituperatione exsolveritis, atque obtinebo
eam multo leniorem fuisse. quamquam, patres conscripti,
quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda
crudelitas? ego enim de meo sensu iudico: nam ita mihi
salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in
hac causa vehementior sum, non atrocitate animi mo-
veor; quis est enim me mitior? sed singulari quadam
humanitate et misericordia: videor enim mihi videre
hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium
gentium, subito uno incendio concidentem; cerno animo
sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium;
versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in
12 vestra caede bacchantis; cum vero mihi proposui regnan-
tem Lentulum, sicut ipse ex fatis se sperasse confessus
est, purpuratum esse huic Gabinium, cum exercitu ve-
nisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias,
tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem vir-
ginum Vestalium perhorresco, et, quia mihi vehementer
haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos,
qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque
praebeo. etenim quaero, si quis pater familias, liberis
suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo,
supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit,
utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et
crudelissimus esse videatur? mihi vero importunus ac
ferreus, qui non dolore et cruciatu nocentis suum dolo-
rem cruciatumque lenierit. sic nos in his hominibus, qui
nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt,
qui singulas unius cuiusque nostrum domos et hoc uni-

versum rei publicae domicilium delere conati sunt, qui
id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius
urbis atque in cinere deflagrati imperii conlocarent, si
vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur; sin
remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis
in patriae civiumque pernicie fama subeunda est. nisi 13
vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus
rei publicae, crudelior nudius tertius visus est, cum
sororis suae, feminae lectissimae, virum praesentem et
audientem vita privandum esse dixit, cum avum suum
iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, le-
gatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit.
quorum quod simile factum? quod initum delendae rei
publicae consilium? largitionis voluntas tum in re publica
versata est et partium quaedam contentio. atque eo
tempore huius avus Lentuli, vir clarissimus, armatus
Gracchum est persecutus; ille etiam grave tum volnus
accepit, ne quid de summa re publica deminueretur; hic
ad evertenda rei publicae fundamenta Gallos arcessit,
servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidan-
dos Cethego et ceteros civis interficiendos Gabinio, urbem
inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripien-
damque Catilinae. vereamini, censeo, ne in hoc scelere
tam immani ac nefando nimis aliquid severe statuisse
videamini: multo magis est verendum ne remissione
poenae crudeles in patriam quam ne severitate animad-
versionis nimis vehementes in acerbissimos hostis fuisse
videamur.

Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, dissimulare 7 14
non possum. iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad
auris meas, eorum, qui vereri videntur ut habeam satis
praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transi-
gunda: omnia et provisa et parata et constituta sunt,
patres conscripti, cum mea summa cura atque diligentia
tum multo etiam maiore populi Romani ad summum im-
perium retinendum et ad communis fortunas conservan-
das voluntate. omnes adsunt omnium ordinum homines,
omnium denique aetatum; plenum est forum, plena tem-
pla circum forum, pleni omnes aditus huius templi ac
loci. causa est enim post urbem conditam haec inventa

sola in qua omnes sentirent unum atque idem praeter
eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omni-
15 bus potius quam soli perire voluerunt. hosce ego homi-
nes excipio et secerno libenter, neque in improborum
civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos
puto. ceteri vero, di immortales! qua frequentia, quo
studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque
consentiunt! quid ego hic equites Romanos commemo-
rem? qui vobis ita summam ordinis consiliique conce-
dunt, ut vobiscum de amore rei publicae certent; quos
ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad so-
cietatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobis-
cum atque haec causa coniungit; quam si coniunctionem,
in consulatu confirmatam meo, perpetuam in re publica
tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum civile
ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse ventu-
rum. pari studio defendundae rei publicae convenisse
video tribunos aerarios, fortissimos viros; scribas item
universos, quos cum casu hic dies ad aerarium frequen-
tasset, video ab exspectatione sortis ad salutem commu-
16 nem esse conversos. omnis ingenuorum adest multitudo,
etiam tenuissimorum; quis est enim cui non haec templa,
aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa
et [hoc] commune patriae solum cum sit carum tum vero
8 dulce atque iucundum? operae pretium est, patres con-
scripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui,
sua virtute fortunam huius civitatis consecuti, hanc suam
patriam iudicant, quam quidam hic nati et summo loco
nati non patriam suam, sed urbem hostium esse iudica-
verunt. sed quid ego hosce homines ordinesque comme-
moro, quos privatae fortunae, quos communis res publica,
quos denique libertas, ea quae dulcissima est, ad salutem
patriae defendendam excitavit? servus est nemo qui modo
tolerabili condicione sit servitutis, qui non audaciam
civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat, qui non
quantum audet et quantum potest conferat ad salutem
17 voluntatis. qua re si quem vestrum forte commovet hoc,
quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare
circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos
egentium atque imperitorum, est id quidem coeptum at-

que temptatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perditi qui non illum ipsum sellae atque operis et quaestus cotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint. multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero — id enim potius est dicendum — genus hoc universum amantissimum est otii. etenim omne instrumentum, omnis opera atque quaestus frequentia civium sustentatur, alitur otio; quorum si quaestus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit? quae cum ita sint, patres conscripti, 18
vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini providete. habetis consulem ex 9
plurimis periculis et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum; omnes ordines ad conservandam rem publicam mente, voluntate, voce consentiunt; obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis, vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis iudicandum est. habe- 19
tis ducem memorem vestri, oblitum sui, quae non semper facultas datur; habetis omnis ordines, omnis homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. id ne umquam posthac non modo non confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est: atque haec non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quae debet esse in re publica princeps, officio functa consulari videretur.

Nunc ante quam ad sententiam redeo, de me pauca 10
dicam. ego, quanta manus est coniuratorum, quam vi- 20

detis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam iudico esse turpem et infirmam et abiectam. quod si aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, paenitebit. etenim mors, quam illi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus; ceteris enim semper bene gesta, mihi uni conservata re publica gratula-
21 tionem decrevistis. sit Scipio ille clarus, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque Italia decedere coactus est; ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbis huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit, habeatur vir egregius Paulus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit; sit aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit; anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes isdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias quo exire possimus, quam curare ut etiam illi,
22 qui absunt, habeant quo victores revertantur. quamquam est uno loco condicio melior externae victoriae quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt aut recepti in amicitiam beneficio se obligatos putant, qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos cum a pernicie rei publicae reppuleris, nec vi coërcere nec beneficio placare possis. qua re mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video: id ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido, neque ulla profecto tanta vis reperietur quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium confringere et labefactare possit.

Quae cum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro 11
provincia, quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis 23
insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque sa-
lutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque pro-
vincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore
tueor quam comparo, pro his igitur omnibus rebus, pro
meis in vos singularibus studiis proque hac, quam per-
spicitis, ad conservandam rem publicam diligentia nihil
a vobis nisi huius temporis totiusque mei consulatus
memoriam postulo: quae dum erit vestris fixa mentibus,
tutissimo me muro saeptum esse arbitrabor. quod si
meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit,
commendo vobis parvum meum filium, cui profecto satis
erit praesidii non solum ad salutem, verum etiam ad
dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius periculo
conservarit, illum filium esse memineritis. quapropter 24
de summa salute vestra populique Romani, de vestris
coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis atque
templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac
libertate, de salute Italiae, de universa re publica de-
cernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. habetis eum
consulem qui et parere vestris decretis non dubitet et ea,
quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum
praestare possit.

M. TULLII CICERONIS
PRO L. MURENA ORATIO.

1 1 Quae precatus a dis immortalibus sum, iudices, more institutoque maiorum illo die, quo auspicato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiavi, ut ea res mihi magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret, eadem precor ab eisdem dis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffragiisque consentiant eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium concordiamque adferat. quod si illa sollemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata tantam habet in se vim et religionem, quantam rei publicae dignitas postulat, idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus me rogante datus esset,
2 ea res fauste, feliciter prospereque eveniret. quae cum ita sint, iudices, et cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consul ea vestrae fidei commendat, qui antea dis immortalibus commendavit, ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur. et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae reprehensa est, ante quam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis probato maiore auctoritate ab huius honore, fama fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

2 3 Et primum M. Catoni vitam ad certam rationis normam derigenti et diligentissime perpendenti momenta

officiorum omnium de officio meo respondebo. negat
fuisse rectum Cato me et consulem et legis ambitus lato-
rem et tam severe gesto consulatu causam L. Murenae
attingere: cuius reprehensio me vehementer movet, non
solum ut vobis, iudices, quibus maxime debeo, verum
etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro,
rationem facti mei probem. a quo tandem, M. Cato, est
aequius consulem defendi quam a consule? quis mihi in
re publica potest aut debet esse coniunctior, quam is, cui
res publica a me † una traditur sustinenda, magnis meis
laboribus et periculis sustentata? quod si in eis rebus
repetendis, quae mancipi sunt, is periculum iudicii prae-
stare debet, qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius
in iudicio consulis designati is potissimum [consul], qui
consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani de-
fensorque periculi esse debebit; ac si, ut non nullis in 4
civitatibus fieri solet, patronus huic causae publice con-
stitueretur, is potissimum summo honore adfecto defensor
daretur, qui eodem honore praeditus non minus adferret
ad dicendum auctoritatis quam facultatis. quod si portu
solventibus ei, qui iam in portum ex alto invehuntur,
praedicere summo studio solent et tempestatum rationem
et praedonum et locorum, quod natura fert ut eis fa-
veamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus,
ingrediuntur, quo tandem me animo esse oportet prope
iam ex magna iactatione terram videntem in hunc, cui
video maximas rei publicae tempestates esse subeundas?
qua re si est boni consulis non solum videre quid agatur,
verum etiam providere quid futurum sit, ostendam alio
loco quantum salutis communis intersit duos consules in
re publica Kalendis Ianuariis esse. quod si ita est, non 5
tam me officium debuit ad hominis amici fortunas quam
res publica consulem ad communem salutem defenden-
dam vocare. nam quod legem de ambitu tuli, certe ita 3
tuli, ut eam, quam mihimet ipsi iam pridem tulerim de
civium periculis defendendis, non abrogarim. etenim si
largitionem factam esse confiterer idque recte factum
esse defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem
tulisset: cum vero nihil commissum contra legem esse
defendam, quid est quod meam defensionem latio legis

6 impediat? negas esse eiusdem severitatis Catilinam exi-
tium rei publicae intra moenia molientem verbis et paene
imperio urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere;
ego autem has partis lenitatis et misericordiae, quas me
natura ipsa docuit, semper egi libenter, illam vero gra-
vitatis severitatisque personam non appetivi, sed a re
publica mihi impositam sustinui, sicut huius imperii digni-
tas in summo periculo civium postulabat. quod si tum,
cum res publica vim et severitatem desiderabat, vici na-
turam et tam vehemens fui quam cogebar, non quam
volebam, nunc, cum omnes me causae ad misericordiam
atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio de-
beo naturae meae consuetudinique servire? ac de officio
defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse
etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7 Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi at-
que ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio quam Catonis
accusatio commovebat, qui gravissime et acerbissime
ferre se dixit me familiaritatis necessitudinisque oblitum
causam L. Murenae contra se defendere. huic ego, iu-
dices, satis facere cupio vosque adhibere arbitros; nam
cum grave est vere accusari in amicitia, tum, etiam si
falso accuseris, non est neglegendum. ego, Ser. Sulpici,
me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro
nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse
arbitror: nihil tibi consulatum petenti a me defuit quod
esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postu-
landum. abiit illud tempus; mutata ratio est: sic existimo,
sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenae,
quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse,
8 contra salutem nihil debere. neque enim, si tibi tum,
cum peteres consulatum, adfui, nunc, cum Murenam
ipsum petis, adiutor eodem pacto esse debeo. atque hoc
non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut
amicis nostris accusantibus non etiam alienissimos defen-
4 damus. mihi autem cum Murena, iudices, et magna et
vetus amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sul-
picio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris
contentione superata est; quae si causa non esset, tamen
vel dignitas hominis vel honoris eius, quem adeptus est,

amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque infamiam inussisset, si hominis et suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. neque enim iam mihi licet neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam: nam cum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini, † sic et si ceperis eos cum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. quod 9
si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiae, nulla superbiae [turpitudo], nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino; sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi, quam nec industrius *homo* nec misericors nec officiosus deserere possit. atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis: nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te advocato illum ipsum, quem contra veneris *antea*, causa cadere, noli tam esse iniustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere. etenim si me tua familiaritas ab hac causa re- 10
movisset et si hoc idem Q. Hortensio M. Crasso, clarissimis viris, si item ceteris, a quibus intellego tuam gratiam magni aestimari, accidisset, in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli defuissem. qua re quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco: quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

Intellego, iudices, tris totius accusationis partis fuisse 5 11
et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. atque harum trium partium prima illa, quae gravissima debebat esse, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria quam vera male dicendi facul-

tas de vita L. Murenae dicere aliquid coëgerit: obiecta
est enim Asia: quae ab hoc non ad voluptatem et luxu-
riam expetita est, sed in militari labore peragrata; qui
si adulescens patre suo imperatore non meruisset, aut
hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repu-
diatus videretur: an cum sedere in equis triumphantium
praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus
patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus com-
12 muniter gestis paene simul cum patre triumpharet? hic
vero, iudices, et fuit in Asia et viro fortissimo, parenti
suo, magno adiumento in periculis, solacio in laboribus,
gratulationi in victoria fuit. et si habet Asia suspitionem
luxuriae quandam, non Asiam numquam vidisse, sed in
Asia continenter vixisse laudandum est. quam ob rem
non Asiae nomen obiciendum Murenae fuit, ex qua laus
familiae, memoria generi, honos et gloria nomini consti-
tuta est, sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia
deportatum flagitium ac dedecus: meruisse vero stipendia
in eo bello, quod tum populus Romanus non modo ma-
ximum, sed etiam solum gerebat, virtutis, patre impera-
tore libentissime meruisse pietatis, finem stipendiorum pa-
tris victoriam ac triumphum fuisse felicitatis fuit; male-
dicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod
6 13 omnia laus occupavit. saltatorem appellat L. Mu-
renam Cato. maledictum est, si vere obicitur, vehe-
mentis accusatoris; sin falso, maledici convitiatoris. qua
re cum ista sis auctoritate, non debes, Marce, adripere
maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convitio,
neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare,
sed circumspicere quibus praeterea vitiis adfectum esse
necesse sit eum, cui vere istud obici possit. nemo enim
fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine
neque in convivio moderato atque honesto: tempestivi
convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est
extrema saltatio. tu mihi adripis id, quod necesse est
omnium vitiorum esse postremum; relinquis illa, quibus
remotis hoc vitium omnino esse non potest: nullum turpe
convivium, non amor, non comissatio, non libido, non
sumptus ostenditur: [et] cum ea non reperiantur, quae
voluptatis nomen habent quamquam vitiosa sunt, in quo

ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram
luxuriae reperturum putas? nihil igitur in vitam L. Mu- 14
renae dici potest, nihil, inquam, omnino, iudices: sic a
me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla
avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans
dictum [in vita] proferatur. bene habet: iacta sunt fun-
damenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, qui-
bus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum
bonum atque integrum hominem defendimus; quo consti- 7
tuto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis,
quae pars altera fuit accusationis.

Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem 15
generis, integritatis, industriae ceterorumque ornamento-
rum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem
adgredi par est; paria cognosco esse ista in L. Murena
atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit
neque te dignitate superarit. contempsisti L. Murenae
genus; extulisti tuum: quo loco si tibi hoc sumis, nisi
qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis
ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur;
sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et
proavus L. Murenae et avus praetor fuit et pater cum
amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset,
hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi re-
liquit, quod is iam patri debitus a filio petebatur. tua 16
vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen
hominibus litteratis [et historicis] est notior, populo vero
et suffragatoribus obscurior: pater enim fuit equestri
loco; avus nulla inlustri laude celebratus; itaque non ex
sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate
eruenda memoria est nobilitatis tuae. qua re ego te
semper in nostrum numerum adgregare soleo, quod vir-
tute industriaque perfecisti, ut, cum equitis Romani
esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere,
nec mihi umquam minus in Q. Pompeio, novo homine
et fortissimo viro, virtutis esse visum est quam in homine
nobilissimo M. Aemilio: etenim eiusdem animi atque in-
genii est posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudi-
nem nominis, quam non acceperit, tradere, et, ut Scaurus,
memoriam prope intermortuam generis sui virtute reno-

8 17 vare. quamquam ego iam putabam, iudices, multis viris
fortibus ne ignobilitas generis obiceretur, meo labore
esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pom-
peiis, antiquis illis, fortissimis viris, [novis hominibus,]
sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis, comme-
morandis iacebant. cum vero ego tanto intervallo claustra
ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum post-
hac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati
quam virtuti pateret, non arbitrabar, cum ex familia ve-
tere et inlustri consul designatus ab equitis Romani filio,
consule, defenderetur, de generis novitate accusatores
esse dicturos: etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus
patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero
modestissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen
dignitate Catilinam, gratia Galbam. quod si id crimen
homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici
18 neque invidi defuissent. omittamus igitur de genere
dicere, cuius est magna in utroque dignitas: videamus
cetera. 'quaesturam una petiit et sum ego factus
prior.' non est respondendum ad omnia; neque enim
quemquam vestrum fugit, cum multi pari dignitate fiant,
unus autem primum solus possit obtinere, non eundem
esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod
renuntiatio gradus habet, dignitas autem est persaepe
eadem omnium. sed quaestura utriusque prope modum
pari momento sortis fuit: habuit hic lege Titia provinciam
tacitam et quietam; tu illam, cui, cum quaestores sor-
tiuntur, etiam adclamari solet, Ostiensem, non tam gra-
tiosam et inlustrem quam negotiosam et molestam. con-
sedit utriusque nomen in quaestura; nullum enim vobis
sors campum dedit in quo excurrere virtus cognoscique
19 posset. reliqui temporis spatium in contentionem
vocatur: ab utroque dissimillima ratione tractatum est:
9 Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respon-
dendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac sto-
machi, secutus est; ius civile didicit; multum vigilavit,
laboravit; praesto multis fuit; multorum stultitiam per-
pessus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit;
vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. magna laus et
grata hominibus unum hominem elaborare in ea scientia,

quae sit multis profutura. quid Murena interea? for- 20
tissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus
[L. Lucullo] fuit: qua in legatione duxit exercitum, signa
contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit,
urbis partim vi, partim obsidione cepit, Asiam istam re-
fertam et eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque
avaritiae neque luxuriae vestigium reliquerit; maximo in
bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine
imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. atque
haec quamquam praesente L. Lucullo loquor, tamen ne
ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur
habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt
omnia, quibus L. Lucullus tantum *huic* laudis impertit,
quantum neque ambitiosus imperator neque invidus tri-
buere alteri in communicanda gloria debuit. summa in 21
utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi
per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam.
sed non licet: agitat rem militarem; insectatur totam
hanc legationem; adsiduitatis et operarum harum coti-
dianarum putat esse consulatum: 'apud exercitum mihi
fueris' inquit 'tot annos; forum non attigeris; afueris
tam diu, ut, cum longo intervallo veneris, cum his, qui
in foro habitarint, de dignitate contendas?' primum ista
nostra adsiduitas, Servi, nescis quantum interdum ad-
ferat hominibus fastidii, quantum satietatis. mihi quidem
vehementer expediit positam in oculis esse gratiam; sed
tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi et
tu item fortasse; verum tamen utrique nostrum deside-
rium nihil obfuisset. sed ut hoc omisso ad studiorum 22
atque artium contentionem revertamur, qui potest dubi-
tari quin ad consulatum adipiscendum multo plus adferat
dignitatis rei militaris quam iuris civilis gloria? vigilas
tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas, ille ut eo,
quo intendit, mature cum exercitu perveniat; te gallorum,
illum bucinarum cantus exsuscitat; tu actionem [instituis],
ille aciem instruit. tu caves ne tui consultores, ille ne
urbes aut castra capiantur; ille tenet [et scit] ut hostium
copiae, tu ut aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est
in propagandis finibus, tu in regendis, ac nimirum, di-
cendum est enim quod sentio, rei militaris virtus prae-

10 stat ceteris omnibus. haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit; haec orbem terrarum parere huic imperio coëgit; omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et industria latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis: simul atque increpuit suspitio tumultus, artes ilico nostrae conticiscunt.

23 Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris tamquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tanto opere diligis, praeclarum aliquid esse arbitrere: aliis ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi: quod quidem ius civile didicisti, non dicam, operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in ista disciplina munitam ad consulatum viam; omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia concilient, et admirabilem
11 24 dignitatem et pergratam utilitatem debent habere. summa dignitas est in eis, qui militari laude antecellunt; omnia enim, quae sunt in imperio et in statu civitatis, ab eis defendi et firmari putantur; summa etiam utilitas, si quidem eorum consilio et periculo cum re publica tum etiam nostris rebus perfrui possumus. gravis etiam illa est et plena dignitatis [dicendi] facultas, quae saepe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione et senatus et populi et eorum, qui res iudicant, mentis permovere: quaeritur consul, qui dicendo non numquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat: non mirum, si ob hanc facultatem homines saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt, praesertim cum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat, quo-
25 rum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est: primum dignitas in tam tenui scientia non potest esse, res enim sunt parvae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus verborum occupatae; deinde, etiam si quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis totum est contemptum et abiectum. posset agi lege necne pauci quondam sciebant; fastos enim volgo non habebant; erant in magna potentia, qui

consulebantur; a quibus etiam dies, tamquam a Chal-
daeis, petebantur: inventus est scriba quidam [Cn. Fla-
vius], qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus
ediscendis fastos populo proposuerit [et ab ipsis cautis iu-
reconsultis eorum sapientiam compilarit]. itaque irati illi,
quod sunt veriti ne dierum ratione pervolgata et cognita
sine sua opera agi lege posset, verba quaedam compo-
suerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent. cum hoc 12 26
fieri bellissime posset: 'fundus Sabinus meus est': 'immo
meus': deinde iudicium: noluerunt. 'FUNDUS', inquit 'QUI
EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR.' satis verbose: cedo
quid postea? 'EUM EGO EX IURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO.'
quid tum? 'INDE IBI EGO TE EX IURE MANU CONSERTUM VOCO.'
quod huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde
petebatur, non habebat. transit idem iure consultus, ti-
bicinis Latini modo: 'UNDE TU ME' inquit 'EX IURE MANU
CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO.' praetor interea
ne pulchrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua
sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, cum
ceteris rebus absurdum tum vero in illo: 'SUIS UTRISQUE
SUPERSTITIBUS PRAESENTIBUS ISTAM VIAM DICO: ITE VIAM.'
praesto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: 'RE-
DITE VIAM.' eodem duce redibant. haec iam tum apud
illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cum
recte atque in loco constitissent, iuberi abire, ut, unde
abissent, eodem statim redirent. isdem ineptiis fucata
sunt illa omnia: QUANDO TE IN IURE CONSPICIO, et haec
† sed: ANNE TU DICIS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS? quae dum
erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, pete-
bantur; postea vero pervolgata atque in manibus iactata
et excussa inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis
autem et stultitiae plenissima. nam cum permulta prae- 27
clare legibus essent constituta, ea iure consultorum in-
geniis pleraque corrupta ac depravata sunt. mulieres
omnis propter infirmitatem consilii maiores in tutorum
potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum,
quae potestate mulierum continerentur. sacra interire illi
noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas
interimendorum sacrorum causa reperti sunt. in omni
denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa

tenuerunt; ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen invenerant, putarent omnis mulieres, quae coëmptionem facerent, Gaias vocari. iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse utrum diem tertium an perendinum, iudicem an arbitrum, rem
13 28 an litem dici oporteret. itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis numquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratiae vero multo etiam inanior est: quod enim omnibus patet et aeque promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. itaque non modo beneficii conlocandi spem, sed etiam illud, quod aliquando fuit 'licet consulere', iam perdidistis. sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quicquam valet; peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris litteris continetur. itaque si mihi homini vehementer occupato stomachum moveritis, triduo me iuris consultum [esse] profitebor. etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quicquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim QUA DE RE AGITUR addere; quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur: si id, quod oportet, responderis, idem videare respondisse, quod Servius; sin aliter, etiam controversum ius nosse et
29 tractare videare. quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit. itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, cum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi, *et* ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint, sic non nullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, [eos] ad iuris studium devenire. magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia: etenim a vobis salubritas quaedam, ab eis, qui dicunt, salus ipsa petitur. deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur saepe dicendo

et sine defensione oratoris firma esse non possunt; in
qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem;
nunc nihil de me dico, sed de eis, qui in dicendo magni
sunt aut fuerunt. duae sunt artes, quae possunt locare 14 30
homines in amplissimo gradu dignitatis: una imperatoris,
altera oratoris boni; ab hoc enim pacis ornamenta reti-
nentur, ab illo belli pericula repelluntur. ceterae tamen
virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, fides, pu-
dor, temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes in-
tellegunt: sed nunc de studiis ad honorem [depositis],
non de insita cuiusque virtute disputo. omnia ista nobis
studia de manibus excutiuntur, simul atque aliqui motus
novus bellicum canere coepit. etenim, ut ait ingeniosus
poëta et auctor valde bonus, proeliis 'promulgatis pelli-
tur e medio' non solum ista vestra verbosa simulatio
prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, 'sapientia:
vi geritur res, spernitur orator', non solum odiosus in
dicendo ac loquax, verum etiam 'bonus; horridus miles
amatur'; vestrum vero studium totum iacet. 'non ex
iure manu consertum, sed ferro' inquit 'rem repetunt.'
quod si ita est, cedat, opinor, [Sulpici] forum castris,
otium militiae, stilus gladio, umbra soli; sit denique in
civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas
omnium princeps.

Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna 31
facere demonstrat et oblitos esse bellum illud omne Mi-
thridaticum cum mulierculis esse gestum: quod ego longe
secus existimo, iudices; deque eo pauca disseram; neque
enim causa in hoc continetur. nam si omnia bella, quae
cum Graecis gessimus, contemnenda sunt, derideatur de
rege Pyrrho triumphus M'. Curii, de Philippo T. Flami-
nini, de Aetolis M. Fulvii, de rege Perse L. Pauli, de
Pseudophilippo Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummii:
sin haec bella gravissima victoriaeque eorum bellorum
gratissimae fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a
te hostis contemnitur? atqui ex veterum rerum monu-
mentis vel maximum bellum populum Romanum cum
Antiocho gessisse video; cuius belli victor L. Scipio
aequa parta cum P. fratre gloria, quam laudem ille
Africa oppressa cognomine ipso prae se ferebat, eandem

32 hic sibi ex Asiae nomine adsumpsit. quo quidem in
bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quo
ille, cum esset, ut ego mihi statuam, talis, qualem te
esse video, numquam [cum Scipione] esset profectus, si
cum mulierculis bellandum arbitraretur; neque vero cum
P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisce-
retur, cum ipse paulo ante Hannibale ex Italia expulso,
ex Africa eiecto, Karthagine oppressa maximis periculis
rem publicam liberasset, nisi illud grave bellum et vehe-
mens putaretur. atqui si diligenter quid Mithridates po-
tuerit et quid effecerit et qui vir fuerit consideraris,
omnibus regibus, quibuscum populus Romanus bellum
gessit, hunc regem nimirum antepones: quem L. Sulla,
maximo et fortissimo exercitu, pugnax et acer et non
rudis imperator, ut aliud nihil dicam, cum bellum in-
vexisset totam in Asiam, cum pace dimisit; quem L.
Murena, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque
vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum re-
liquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas
rationes et copias belli, tantum spe conatuque valuit, ut
se Oceanum cum Ponto [Sertorii copias cum suis] con-
33 iuncturum putaret: ad quod bellum duobus consulibus
ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bi-
thyniam tueretur, alterius res et terra et mari calamitosae
vehementer et opes regis et nomen auxerunt; L. Luculli
vero res tantae exstiterunt, ut neque maius bellum com-
memorari possit neque maiore consilio et virtute gestum:
nam cum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia
exstitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam
fore putavisset, qua effracta et revolsa tota pateret pro-
vincia, perfecta a Lucullo haec sunt omnia, ut *et* urbs
fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae
regis diuturnitate obsessionis consumerentur. quid? illam
pugnam navalem ad Tenedum, cum contento cursu, acer-
rimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis
inflata peteret, mediocri certamine et parva dimicatione
commissam arbitraris? mitto proelia; praetereo oppugna-
tiones oppidorum: expulsus regno tandem aliquando
Mithridates tantum tamen consilio atque auctoritate va-
luit, ut se rege Armeniorum adiuncto novis opibus co-

piisque renovarit. ac si mihi nunc de rebus gestis esset 16
nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima et maxima proelia commemorare possem; sed non id agimus; hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex 34
contemnendus fuisset, neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum putasset neque tot annos gessisset [neque] tanta gloria L. Lucullus; neque vero eius belli conficiendum exitum tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset; cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quae cum rege commissa est et summa contentione pugnata; qua ex pugna cum se ille eripuisset et Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset, etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. itaque ipse Pompeius regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, [tamen] tantum in unius anima posuit, ut, cum omnia, quae ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante quam illum vita expulit bellum confectum iudicarit. hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos tot proeliis tot imperatores bella gesserunt? cuius expulsi et eiecti vita tanti existimata est *a Pompeio*, ut morte eius nuntiata tum denique bellum confectum arbitraretur? hoc igitur in bello L. Murenam legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum quam hanc nostram forensem industriam dignitatis habuisse.

At enim in praeturae petitione prior renuntiatus est 17
35
Servius. pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere cum populo, ut quem locum semel honoris cuipiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? dies intermissus aut nox interposita saepe perturbat omnia et totam opinionem parva non numquam commutat aura rumoris; saepe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimaris, ut non numquam ita factum esse etiam populus admiretur, quasi vero non ipse fecerit. nihil est incertius volgo, 36

nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione
tota comitiorum. quis L. Philippum summo ingenio, opi-
bus, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse ar-
bitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, in-
tegritate antecellentem, a Cn. Manlio? quis M. Scaurum,
hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum
senatorem, a Q. Maximo? non modo horum nihil ita
fore putatum est, sed ne cum esset factum quidem, qua
re ita factum esset intellegi potuit; nam ut tempestates
saepe certo aliquo caeli signo commoventur, saepe im-
proviso nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa
concitantur, sic in hac comitiorum tempestate populari
saepe intellegas quo signo commota sit, saepe ita obscura
18 37 est, ut casu excitata esse videatur. sed tamen, si est
reddenda ratio, duae res vehementer in praetura deside-
ratae sunt, quae ambae in consulatu Murenae profuerunt:
una, exspectatio muneris, quae et rumore non nullo et
studiis sermonibusque competitorum creverat, altera, quod
ei, quos in provincia ac legatione omnis et liberalitatis et
virtutis suae testis habuerat, nondum decesserant. horum
utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit;
nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convene-
rat, idem comes L. Murenae praesto fuit, et munus
amplissimum, quod petitio praeturae desiderabat, prae-
38 tura restituit. num tibi haec parva videntur adiumenta et
subsidia consulatus? voluntas militum? quae cum per se
valet multitudine, cum apud suos gratia, tum vero in
consule declarando multum etiam apud universum popu-
lum Romanum auctoritatis habet suffragatio militaris; im-
peratores enim comitiis consularibus, non verborum in-
terpretes deliguntur. qua re gravis est illa oratio: 'me
saucium recreavit; me praeda donavit; hoc duce castra
cepimus, signa contulimus; numquam iste plus militi la-
boris imposuit quam sibi sumpsit, ipse cum fortis tum
etiam felix.' hoc quanti putas esse ad famam hominum
ac voluntatem? etenim si tanta illis comitiis religio est,
ut adhuc semper omen valuerit praerogativae, quid mirum
19 est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse? sed
si haec leviora ducis, quae sunt gravissima, et hanc
urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum

huius elegantiam et scenae magnificentiam valde con-
temnere; quae huic admodum profuerunt. nam quid ego
dicam populum ac volgus imperitorum ludis magno opere
delectari? minus est mirandum; quamquam huic causae
id satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia.
qua re, si populo ludorum magnificentia voluptati est,
non est mirandum eam L. Murenae apud populum pro-
fuisse: [sed] si nosmet ipsi, qui et [ab delectatione omni] 39
negotiis impedimur et in ipsa occupatione delectationes
alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur
et ducimur, quid tu admirere de multitudine indocta?
L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini re- 40
stituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem; ita-
que lex haec, quae ad ludos pertinet, est omnium gra-
tissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus
quoque iucunditatis est restitutus. qua re delectant ho-
mines, mihi crede, ludi; etiam illos, qui dissimulant, non
solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi;
nam nos quoque habuimus scenam competitricem. quod
si ego, qui trinos ludos aedilis feceram, tamen Antonii
ludis commovebar, tibi, qui casu nullos feceras, nihil
huius istam ipsam, quam inrides, argenteam scenam ad-
versatam putas? sed haec sane sint paria omnia: sit par 41
forensis opera *militari*, militaris suffragatio urbanae, sit
idem magnificentissimos et nullos umquam fecisse ludos:
quid, in ipsa praetura nihilne existimas inter tuam et
istius sortem interfuisse? huius sors ea fuit, quam omnes
tui necessarii tibi optabamus, iuris dicundi: in qua glo-
riam conciliat magnitudo negotii, gratiam aequitatis lar-
gitio: qua in sorte sapiens praetor, qualis hic fuit, offen-
sione vitata aequabilitate decernendi benevolentiam ad-
iungit lenitate audiendi: egregia et ad consulatum apta
provincia, in qua laus aequitatis, integritatis, facilitatis
ad extremum ludorum voluptate concluditur. quid tua 42
sors? tristis, atrox: quaestio peculatus, ex altera parte
lacrimarum et squaloris, ex altera plena † catenarum
atque indicum; cogendi iudices inviti, retinendi con-
tra voluntatem; scriba damnatus: ordo totus alienus;
Sullana gratificatio reprehensa: multi viri fortes et prope
pars civitatis offensa est; lites severe aestimatae: cui

placet obliviscitur, cui dolet meminit. postremo tu in provinciam ire noluisti: non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetore et consule probavi; sed tamen L. Murenae provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. habuit proficiscens dilectum in Umbria: dedit ei facultatem res publica liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quae municipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit; ipse autem in Gallia ut nostri homines desperatas iam pecunias exigerent aequitate diligentiaque perfecit. tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti; fateor: sed tamen illud cogita, non nullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intellegunt.

21 43 Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murena atque in Sulpicio fuisse, dicam iam apertius in quo meus necessarius fuerit inferior [Servius], et ea dicam vobis audientibus, amisso iam tempore, quae ipsi soli re integra saepe dixi: petere [consulatum] nescire te, Servi, persaepe tibi dixi; et in eis rebus ipsis, quas te magno et forti animo [et] agere [et dicere] videbam, tibi solitus sum dicere magis te fortem senatorem mihi videri quam sapientem candidatum. primum accusandi terrores et minae, quibus tu cotidie uti solebas, sunt fortis viri, sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. nescio quo pacto semper hoc fit, neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in pluribus: simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse
44 videatur. quid ergo? acceptam iniuriam persequi non placet? immo vehementer placet, sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. petitorem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo; non placet mihi inquisitio candidati, praenuntia repulsae, non testium potius quam suffragatorum comparatio, non minae magis quam blanditiae, non declamatio potius quam persalutatio, praesertim cum iam hoc novo more omnes fere domos omnium concursent et ex voltu candidatorum coniecturam faciant quantum quisque animi et facultatis habere videatur.

'videsne tu illum tristem, demissum? iacet, diffidit, ab- 45
iecit hastas.' serpit hic rumor: 'scis tu illum accusatio-
nem cogitare, inquirere in competitores, testis quaerere?
alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat.' eius modi
de candidato rum*ore* amici intimi debilitantur, studia de-
ponunt; aut molestiam omnem abiciunt aut suam ope-
ram et gratiam iudicio et accusationi reservant. accedit 22
eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque
omnem curam, operam diligentiamque suam in petitione
non possit ponere; adiungitur enim accusationis cogitatio,
non parva res, sed nimirum omnium maxima; magnum
est enim te comparare ea, quibus possis hominem e civi-
tate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare,
qui et per se et per suos et vero etiam per alienos defen-
datur; omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus
et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis in
capitis periculis amicissimorum officia et studia praesta-
mus. qua re ego expertus et petendi et defendendi et 46
accusandi molestiam sic intellexi: in petendo studium
esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando
laborem. itaque sic statuo, fieri nullo modo posse ut
idem accusationem et petitionem [consulatus] diligenter
adornet atque instruat; unum sustinere pauci possunt,
utrumque nemo. tu, cum [te] de curriculo petitionis
deflexisses animumque ad accusandum transtulisses, ex-
istimasti te utrique negotio satis facere posse? vehementer
errasti: quis enim dies fuit, postea quam in istam accu-
sandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum
in ista ratione consumpseris? legem ambitus flagitasti, 23
quae tibi non deerat; erat enim severissime scripta Cal-
purnia: gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. sed
tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum,
fortasse armasset; petitioni vero refragata est. poena 47
gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi
tenuiorum; exsilium in nostrum ordinem: concessit sena-
tus postulationi tuae, sed non libenter duriorem fortunae
communi condicionem te auctore constituit; morbi ex-
cusationi poena addita est: voluntas offensa multorum,
quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est
aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relin-

quendi. quid ergo? haec quis tulit? is, qui auctoritati
senatus, voluntati tuae paruit, denique is tulit, cui minime
proderant. illa, quae mea summa voluntate senatus fre-
quens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existi-
mas? confusionem suffragiorum flagitasti, perrogationem
legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragio-
rum: graviter homines honesti atque in suis civitatibus
et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum,
ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. idem
editicios iudices esse voluisti, ut odia [occulta] civium,
quae tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas
48 optimi cuiusque erumperent. haec omnia tibi accusandi
viam muniebant, adipiscendi obsaepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae,
non tacente me, maxima; de qua ab homine ingeniosis-
simo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta
sunt; — quo etiam mihi durior locus est dicendi datus,
ut, cum ante me et ille dixisset et vir summa dignitate
et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in ex-
tremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota
re dicerem, quod mihi videretur; itaque in eisdem rebus
fere versor, et, quoad possum, iudices, occurro vestrae
24 satietati. — sed tamen, Servi, quam te securim putas
iniecisse petitioni tuae, cum populum Romanum in eum
metum adduxisti, ut pertimesceret ne consul Catilina
fieret, dum tu accusationem comparas deposita atque ab-
49 iecta petitione? etenim te inquirere videbant, tristem
ipsum, maestos amicos, observationes, testificationes,
seductiones testium, secessionem subscriptorum animad-
vertebant, quibus rebus certe ipsi † candidatorum obscurio-
res videri solent, Catilinam interea alacrem atque laetum,
stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sica-
riis, inflatum cum spe militum tum conlegae mei, quem
ad modum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colono-
rum Arretinorum et Faesulanorum exercitu, quam tur-
bam dissimillimo ex genere distinguebant homines per-
cussi Sullani temporis calamitate; voltus erat ipsius plenus
furoris, oculi sceleris, sermo adrogantiae, sic ut ei iam
exploratus et domi conditus consulatus videretur. Mure-
nam contemnebat; Sulpicium accusatorem suum numera-

bat, non competitorem; ei vim denuntiabat, rei publicae minabatur. 25 50 quibus rebus qui timor bonis omnibus iniectus sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmet ipsi vobiscum recordamini. meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percrebruissent, quas habuisse in contione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset; integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: qua re qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum — tum igitur, his rebus auditis, 51
meministis fieri senatus consultum referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his rebus iussi si quid vellet, quae ad me adlatae essent, dicere. atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit: tum enim dixit duo corpora esse rei publicae, unum debile, infirmo capite; alterum firmum, sine capite: huic, si ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit; nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia timebant: [tum] erupit e senatu triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat; praesertim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti ac denuntianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina exstincturum. 26 52
his tum rebus commotus, et quod homines iam tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina sciebam, descendi [in campum] cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum et cum illa lata insignique lorica, non quae me tegeret, — etenim sciebam Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et collum solere petere —, verum ut omnes boni animadverterent, et, cum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad

opem praesidiumque concurrerent. itaque cum te, Servi, remissiorem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam a re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se sta-
53 tim contulerunt. magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, praesertim cum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum; qui cum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adulescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere, ornata in provincia, petisset diligenter et ita petisset, ut neque minanti cederet neque cuiquam minaretur, huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?

54 Nunc mihi tertius ille locus est reliquus orationis de ambitus criminibus, perpurgatus ab eis, qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco C. Postumo, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis et de deprehensis pecuniis, adulescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus consulto, de re publica respon-
27 debo. sed pauca, quae meum animum repente moverunt,
55 prius de L. Murenae fortuna conquerar. nam cum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis et ex meis curis laboribusque cotidianis fortunatos eos homines iudicarem, qui remoti a studiis ambitionis otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenae tantis tamque improvisis periculis ita sum animo adfectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum condicionem neque huius eventum fortunamque miserari: qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae *ei* relicta, et haec, quae ab ipso parata sunt, amittat, deinde, propter studium novae laudis, etiam in veteris fortunae discrimen
56 adducitur. quae cum sint gravia, iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderint. nam ut omittam Servium

Sulpicium, quem intellego non iniuria L. Murenae, sed honoris contentione permotum, accusat paternus amicus, C. Postumus, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas compluris protulit, simultatis nullam commemorare potuit; accusat Ser. Sulpicius, sodalis filius, cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant; accusat M. Cato, qui cum a Murena nulla re umquam alienus fuit, tum ea condicione [nobis] erat in hac civitate natus, ut eius opes atque ingenium praesidio multis etiam alienis, exitio vix cuiquam inimico
esse deberet. respondebo igitur Postumo primum, qui 57
nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere; cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit; sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est qui alienam potius iniuriam quam suam persequatur.

De Postumi criminibus. De Servii adulescentis.

Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum 28 58
ac robur totius accusationis; qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multo magis eius auctoritatem quam criminationem pertimescam; in quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecor, ne quid L. Murenae dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat, denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quae ille adeptus est, ut multis prodesse possit. bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Karthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam. erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta quanta in imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur: saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam vim plurimum L. Cottae profuisse. noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam iudicabant, ita quemquam cadere in iudicio,
ut nimiis adversarii viribus abiectus videretur. quid, 59
Ser. Galbam — nam traditum memoriae est — nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni incumbenti ad eius perniciem populus Romanus eripuit? semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus

et populus universus et sapientes ac multum in posterum
prospicientes iudices restiterunt. nolo accusator in iudi-
cium potentiam adferat, non vim maiorem aliquam, non
auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam: valeant
haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impoten-
tium, ad auxilium calamitosorum; in periculo vero et in
60 pernicie civium repudientur. nam si quis hoc forte dicet,
Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi
prius de causa iudicasset, iniquam legem, iudices, et
miseram condicionem instituet periculis hominum, si ex-
istimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo prae-
29 iudicio valere oportere. ego tuum consilium, Cato, propter
singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare
non possum: non nulla forsitan in re conformare et levi-
ter emendare possim. 'non multa peccas', inquit ille
fortissimo viro senior magister, 'sed peccas: te regere
possum.' at ego non te: verissime dixerim peccare te
nihil neque ulla in re te esse huius modi, ut corrigendus
potius quam leviter inflectendus esse videare; finxit enim
te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam,
magnitudinem animi, iustitiam, ad omnis denique virtutes
magnum hominem et excelsum. accessit istuc doctrina
non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulo
asperior et durior quam aut veritas aut natura patitur.
61 et quoniam non est nobis haec oratio habenda aut apud
imperitam multitudinem aut in aliquo conventu agrestium,
audacius paulo de studiis humanitatis, quae et mihi et
vobis nota et iucunda sunt, disputabo. in M. Catone,
iudices, haec bona quae videmus divina et egregia, ipsius
scitote esse propria: quae non numquam requirimus, ea
sunt omnia non a natura, verum a magistro. fuit enim
quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum
aemuli Stoici nominantur: huius sententiae sunt et prae-
cepta huius modi: sapientem gratia numquam moveri,
numquam cuiusquam delicto ignoscere; neminem miseri-
cordem esse nisi stultum et levem; viri non esse neque
exorari neque placari; solos sapientis esse, si distortis-
simi sint, formosos; si mendicissimi, divites; si servitu-
tem serviant, reges; nos autem, qui sapientes non sumus,
fugitivos, exsules, hostis, insanos denique [esse dicunt];

omnia peccata esse paria; omne delictum scelus esse ne-
farium nec minus delinquere eum, qui gallum gallina-
ceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem
suffocaverit; sapientem nihil opinari, nullius rei paeni-
tere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam.
haec homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus erudi- 30 62
tissimis inductus adripuit, neque disputandi causa, ut
magna pars, sed ita vivendi. petunt aliquid publicani:
cave quicquam habeat momenti gratia. supplices aliqui
veniunt miseri et calamitosi: sceleratus et nefarius fueris,
si quicquam misericordia adductus feceris. fatetur ali-
quis se peccasse et eius delicti veniam petit: nefarium
est facinus ignoscere. at leve delictum est: omnia pec-
cata sunt paria. dixisti quippiam: fixum et statutum est.
non re ductus es, sed opinione: sapiens nihil opinatur.
errasti aliqua in re: maledici putat. hac ex disciplina
nobis illa sunt: 'dixi in senatu me nomen consularis
candidati delaturum.' 'iratus dixisti.' 'numquam' inquit
'sapiens irascitur.' 'at temporis causa.' 'improbi' inquit
'hominis est mendacio fallere; mutare sententiam turpe
est; exorari scelus, misereri flagitium.' nostri autem illi, 63
— fateor enim, Cato, me quoque in adulescentia diffisum
ingenio meo quaesisse adiumenta doctrinae — nostri, in-
quam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et
temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gra-
tiam; viri boni esse misereri; distincta genera esse de-
lictorum et disparis poenas; esse apud hominem constan-
tem ignoscendi locum; ipsum sapientem saepe aliquid
opinari quod nesciat; irasci non numquam; exorari eun-
dem et placari; quod dixerit, interdum, si ita rectius sit,
mutare; de sententia decedere aliquando; omnis virtutes
mediocritate quadam esse moderatas. hos ad magistros 31 64
si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non
tu quidem vir melior esses nec fortior nec temperantior
nec iustior — neque enim esse potes, — sed paulo ad
lenitatem propensior: non accusares nullis adductus ini-
micitiis, nulla lacessitus iniuria, pudentissimum hominem,
summa dignitate atque honestate praeditum; putares,
cum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam for-
tuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo

esse coniunctum; quod atrociter in senatu dixisti, [aut
non dixisses] aut seposuisses aut mitiorem in partem in-
65 terpretarere. ac te ipsum, quantum ego opinione augu-
ror, nunc et animi quodam impetu concitatum et vi
naturae atque ingenii elatum et recentibus praeceptorum
studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas
mitigabit. etenim isti ipsi mihi videntur vestri prae-
ceptores et virtutis magistri finis officiorum paulo longius
quam natura vellet protulisse, ut, cum ad ultimum animo
contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, consisteremus.
'nihil ignoveris.' immo aliquid, non omnia. 'nihil omnino
gratiae concesseris.' immo insistito, cum officium et fides
postulabit. 'misericordia commotus ne sis.' etiam, dis-
solvenda severitate, sed tamen est laus aliqua humani-
tatis. 'in sententia permaneto.' vero, nisi sententiam
66 sententia alia vicerit melior. huiusce modi Scipio ille
fuit, quem non paenitebat facere idem, quod tu: habere
eruditissimum hominem Panaetium domi; cuius oratione
et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te de-
lectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi a
senibus, lenissimus. quis vero C. Laelio comior? quis
iucundior eodem ex studio isto, quis illo gravior, sapien-
tior? possum de L. Philo, de C. Gallo dicere haec
eadem, sed te domum iam deducam tuam: quemquamne
existimas Catone proavo tuo commodiorem, communio-
rem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanita-
tis? de cuius praestanti virtute cum vere graviterque
diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imi-
tandum: est illud quidem exemplum tibi propositum domi,
sed tamen naturae similitudo illius ad te magis, qui ab
illo ortus es, quam ad unum quemque nostrum pervenire
potuit, ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar
illud est quam tibi. sed si illius comitatem et facilitatem
tuae gravitati severitatique asperseris, non ista quidem
erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita
32 67 iucundius. qua re ut ad id, quod institui, revertar, tolle
mihi e causa nomen Catonis; remove [praetermitte]
auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere aut ad
salutem debet valere; congredere mecum criminibus ipsis.
quid accusas, Cato? quid adfers ad iudicium? quid ar-

guis? ambitum accusas: non defendo. me reprehendis,
quod idem defendam, quod lege punierim: punivi ambi-
tum, non innocentiam; ambitum vero ipsum vel tecum
accusabo, si voles. dixisti senatus consultum me re-
ferente esse factum: si mercede [conducti] obviam can-
didatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus
[volgo] locus tributim et item prandia si volgo essent
data, contra legem Calpurniam factum videri. ergo ita
senatus si iudicat, contra legem facta haec videri, si
facta sint, decernit quod nihil opus est, dum candidatis
morem gerit; nam factum sit necne vehementer quaeri-
tur; si factum est, quin contra legem sit, dubitare nemo
potest. est igitur ridiculum, quod est dubium, id re- 68
linquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id
iudicare. atque id decernitur omnibus postulantibus can-
didatis; ut ex senatus consulto neque cuius intersit neque
contra quem sit intellegi possit. qua re doce a L. Mu-
rena illa esse commissa: tum egomet tibi contra legem
commissa esse concedam. 'multi obviam prodierunt de 33
provincia decedenti' [consulatum petenti]. [solet fieri:]
eccui autem non proditur [revertenti]? 'quae fuit ista
multitudo?' primum, si tibi istam rationem non possim
reddere, quid habet admirationis tali viro advenienti,
candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi
esset factum, magis mirandum videretur. quid, si etiam 69
illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos
esse multos, num aut criminosum est aut mirandum, qua
in civitate rogati infimorum hominum filios prope de
nocte ex ultima saepe urbe deductum venire soleamus,
in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in
campum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos?
quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero
multi sedent iudices? quid, si multi homines nostri ordi-
nis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quae nemi-
nem patitur non honeste in urbem introire, tota natio
candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumus
obviam cum bene magna caterva sua venit, quid habet
ista multitudo admirationis? omitto clientis, vicinos, tri-
bulis, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per
eos dies venerat: hoc dico, frequentiam in isto officio

gratuitam non modo dignitati ullius umquam, sed ne
70 voluntati quidem defuisse. 'at sectabantur multi.' doce
mercede: concedam esse crimen: hoc quidem remoto,
34 quid reprehendis? 'quid opus est' inquit 'sectatoribus?'
a me tu id quaeris, quid opus sit eo, quo semper usi
sumus? homines tenues unum habent in nostrum ordi-
nem aut promerendi aut referendi beneficii locum hanc
in nostris petitionibus operam atque adsectationem; ne-
que enim fieri potest neque postulandum est a nobis aut
ab equitibus Romanis, ut suos necessarios [candidatos]
adsectentur totos dies: a quibus si domus nostra celebra-
tur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae
spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli:
tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista ad-
siduitas, quorum copia bonis viris et beneficis deesse
71 non solet. noli igitur eripere hunc inferiori generi homi-
num fructum officii, Cato; sine eos, qui omnia a nobis
sperant, habere ipsos quoque aliquid quod nobis tribuere
possint. si nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenue
est; [si] ut suffragentur, nihil valent gratia ipsi; deni-
que, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere,
non vocare domum suam possunt: atque haec a nobis
petunt omnia, neque ulla re alia, quae a nobis conse-
quuntur, nisi *hac* opera sua compensari putant posse; ita-
que et legi Fabiae, [quae est de numero sectatorum,] et
senatus consulto, quod est L. Caesare * consule factum,
restiterunt; nulla est enim poena quae possit observan-
tiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum exclu-
72 dere. 'at spectacula sunt tributim data et ad prandium
volgo vocati.' etsi hoc factum a Murena omnino, iudices,
non est, ab eius amicis autem more et modo factum est,
tamen admonitus re ipsa recordor quantum hae conque-
stiones in senatu habitae punctorum nobis, Servi, de-
traxerint. quod enim tempus fuit aut nostra aut patrum
nostrorum memoria quo haec, sive ambitio est sive libe-
ralitas, non fuerit, ut locus et in circo et in foro daretur
amicis et tribulibus? [haec homines tenuiores a suis tri-
35 73 bulibus vetere instituto adsequebantur] * * * praefectum
fabrum semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent
in viros primarios, qui in circo totas tabernas tribulium

causa compararunt? haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum [item] crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, coniecta sunt; in quibus tamen Murena [a] senatus auctoritate defenditur. quid enim? senatus num obviam prodire crimen putat? 'non, sed mercede;' convince. num sectari multos? 'non, sed conductos:' doce. num locum ad spectandum dare aut ad prandium invitare? 'minime, sed volgo.' quid est 'volgo?' 'universos.' non igitur, si L. Natta, summo loco adulescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir futurus sit videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitrico fraudi aut crimini, nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa pie fecit et hic a culpa est remotus. omnia haec sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

At enim agit mecum austere et Stoice Cato: negat 74
verum esse adlici benevolentiam cibo; negat iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. ergo ad cenam petitionis causa si quis vocat, condemnetur. 'quippe' inquit 'tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deleniendis animis et adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium' inquit 'a grege delicatae iuventutis an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas?' horribilis oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui cotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, res publicas suas retinuerunt; quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii
praesidio disciplinam suam legesque conservant. qua re 36 75
noli, Cato, maiorum instituta, quae res ipsa, quae diuturnitas imperii comprobat, nimium severa oratione reprehendere. fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. is, cum epulum Q. Maximus P. Africani patrui sui nomine

populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut tricli-
nium sterneret, cum esset Tubero eiusdem Africani so-
roris filius. atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus,
stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit
vasa Samia, quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus
et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem
cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dis
immortalibus, quod ille vir in hac re publica potissimum
natus esset; necesse enim fuisse ibi esse terrarum im-
perium, ubi ille esset. huius in morte celebranda gra-
viter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam
76 Tuberonis; itaque homo integerrimus, civis optimus, cum
esset L. Pauli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius,
his haedinis pelliculis praetura deiectus est. odit populus
Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam
diligit; non amat profusas epulas, sordis et inhumanita-
tem multo minus; distinguit rationem officiorum ac tem-
porum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. nam quod
ais nulla re adlici hominum mentis oportere ad magi-
stratum mandandum nisi dignitate, hoc tu ipse, in
quo summa est dignitas, non servas: cur enim quem-
quam, ut studeat tibi, ut te adiuvet, rogas? rogas
tu me, ut mihi praesis, ut committam ego me tibi?
quid tandem ais? num me rogari oportet abs te an te
potius a me, ut pro mea salute laborem periculumque
77 suscipias? quid? quod habes nomenclatorem? in eo qui-
dem fallis et decipis: nam si nomine appellari abs te
civis tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo
tuo quam tibi; sin, etiam *si* noris, tamen per monitorem
appellandi sunt, cur nomen petis quasi incertum sit?
quid? quod cum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita
salutas? quod, postea quam es designatus, multo salutas
neglegentius? haec omnia ad rationem civitatis si dirigas,
recta sunt; sin perpendere ad disciplinae praecepta velis,
reperiantur pravissima. qua re nec plebi Romanae eri-
piendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, convivio-
rum, quae omnia maiores nostri comprobaverunt, nec
candidatis ista benignitas adimenda est, quae liberalita-
37 tem magis significat quam largitionem.

78 At enim te ad accusandum res publica adduxit. credo,

Cato, te isto animo atque ea opinione venisse; sed tu imprudentia laberis. ego quod facio, iudices, cum amicitiae dignitatisque L. Murenae gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. audite, audite consulem, iudices, nihil dicam adrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctis de re publica cogitantem! non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur: latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat; ad pluris pertinet: intus, intus, inquam, est equus Troianus, a quo numquam me consule dormientes opprimemini. quaeris 79
a me, quid ego Catilinam metuam: nihil, et curavi ne quis metueret, sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur; non enim deseruerunt, sed ab illo in speculis atque insidiis relicti in capite atque in cervicibus nostris restiterunt: hi et integrum consulem et bonum imperatorem et natura et fortuna cum rei publicae salute coniunctum deici de urbis praesidio et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis quam suis gladiis consecuti. magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ianuariis in re publica duos consules. nolite arbitrari, 80
mediocribus consiliis aut usitatis viis aut * *. non lex improba, non perniciosa largitio, non auditum aliquando aliquod malum rei publicae quaeritur: inita sunt in hac civitate consilia, iudices, urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi; atque haec cives, cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua et cogitant et cogitaverunt; horum ego cotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto: sed moneo, iudices: in exitu iam est meus consulatus; nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae; nolite adimere eum, cui rem publicam cupio tradere inco-

38 lumem, ab his tantis periculis defendendam. atque ad
81 haec mala, iudices, quod accedat aliud non videtis? te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? iam enim hesterna contione intonuit vox perniciosa designati tribuni, conlegae tui; contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. omnia, quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos mensis, in hoc tempus erum-
82 punt. qui locus est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox, cum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem consulem de rei publicae praesidio demovere volunt; nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent, tollere, id quod, mihi crede, et agunt et moliuntur. vident quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum rei publicae praesidii: sed cum consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. nam ne sufficiatur consul non timent; vident in tuorum potestate conlegarum fore; sperant sibi Silanum, clarum virum, sine conlega, te sine consule, rem publicam sine praesidio obici
83 posse. his tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae natus esse *videris*, videre quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in re publica, consulem non cupidum, consulem, quod maxime tempus hoc postulat, fortuna constitutum ad amplexandum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negotium.

39 Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, iudices; totam rem publicam vos in hac causa tenetis, vos gubernatis. si L. Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam; si interficere posset, occideret; petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio res publica, ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia, ut maior facultas tribunis plebis detur depulso

adversario seditionis ac discordiae concitandae. idemne
igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque
sapientissimi viri iudicabunt, quod ille importunissimus
gladiator, hostis rei publicae iudicaret? mihi credite, iu- 84
dices, in hac causa non solum de L. Murenae, verum
etiam de vestra salute sententiam feretis: in discrimen
extremum venimus; nihil est iam unde nos reficiamus
aut ubi lapsi resistamus. non solum minuenda non sunt
auxilia, quae habemus, sed etiam nova, si fieri possit,
comparanda. hostis est enim non apud Anienem, quod
bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe, in
foro — di immortales! sine gemitu hoc dici non potest—;
non nemo etiam in illo sacrario rei publicae, in ipsa, in-
quam, curia non nemo hostis est. di faxint ut meus con-
lega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latrocinium
armatus opprimat, ego togatus, vobis bonisque omnibus
adiutoribus, hoc, quod conceptum res publica periculum
parturit, consilio discutiam et comprimam! sed quid tan- 85
dem fiet, si haec elapsa de manibus nostris in eum
annum, qui consequitur, redundarint? unus erit consul
et is non in administrando bello, sed in sufficiendo con-
lega occupatus; hunc iam qui impedituri sint, * * illa
pestis immanis, importuna [Catilinae] prorumpet, qua
poterit, et iam minatur; in agros suburbanos repente
advolabit; versabitur in rostris furor, in curia timor, in
foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas;
omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metue-
mus, quae iam diu comparantur: eadem ista omnia, si
ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistra-
tuum consiliis et privatorum diligentia comprimentur.
quae cum ita sint, iudices, primum rei publicae causa, 40 86
qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea
summa et vobis cognita in re publica diligentia, moneo,
pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi
obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et
ceterorum civium consulatis; deinde ego idem vos defen-
soris et amici officio adductus oro atque obsecro, iudices,
ut ne hominis miseri et cum corporis morbo tum animi
dolore confecti, L. Murenae, recentem gratulationem
nova lamentatione obruatis. modo maximo beneficio po-

puli Romani ornatus fortunatus videbatur, quod primus
in familiam veterem, primus in municipium antiquissi-
mum consulatum attulisset: nunc idem squalore et sordi-
bus confectus, lacrimis ac maerore perditus, vester est
supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, *vestram* mise-
ricordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes
87 intuetur. nolite, per deos immortalis! iudices, hoc eum
cum honore, quo se honestiorem fore putavit, etiam
ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate for-
tunaque privare. atque ita vos L. Murena, iudices,
orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, si nullius
auris voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime di-
cam, odio nec domi nec militiae fuit, sit apud vos mo-
destiae locus, sit demisso animo perfugium, sit auxilium
pudori. misericordiam spoliatio consulatus magnam ha-
bere debet, iudices; una enim eripiuntur cum consulatu
omnia: invidiam vero his temporibus habere consulatus
ipse nullam potest; obicitur enim contionibus seditioso-
rum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae; ad omne
denique periculum atque ad omnem invidiam solus oppo-
88 nitur. qua re quid invidendum Murenae aut cuiquam
nostrum sit in hoc praeclaro consulatu non video, iudices.
quae vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos ver-
41 santur et vos videre et perspicere potestis. si, quod
Iuppiter omen avertat! hunc vestris sententiis adflixeri-
tis, quo se miser vertet? domumne? ut eam imaginem
clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus
laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem defor-
matam ignominia lugentemque videat? an ad matrem,
quae misera modo consulem osculata filium suum, nunc
cruciatur et sollicita est ne eundem paulo post spoliatum
89 omni dignitate conspiciat? sed quid eius matrem aut
domum appello, quem nova poena legis et domo et pa-
rente et omnium suorum consuetudine conspectuque pri-
vat? ibit igitur in exsilium miser? quo? ad orientisne
partis, in quibus annos multos legatus fuit, exercitus
duxit, res maximas gessit? at habet magnum dolorem,
unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia re-
verti. an se in contrariam partem terrarum abdet, ut
Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio

libentissime viderit, eundem lugentem, maerentem, ex-
sulem videat? in ea porro provincia quo animo C. Mu-
renam fratrem suum aspiciet? qui huius dolor! qui illius
maeror erit! quae utriusque lamentatio! quanta autem
perturbatio fortunae atque sermonis, quom, quibus in
locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam
nuntii litteraeque celebrarant, et unde hospites et amici
gratulatum Romam concurrerant, repente existet ipse
nuntius suae calamitatis! quae si acerba, si misera, si 90
luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et miseri-
cordia vestra, iudices, conservate populi Romani bene-
ficium; reddite rei publicae consulem; date hoc ipsius
pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date
etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota
causa frequens maestumque vidistis; nolite a sacris pa-
triis Iunonis Sospitae, cui omnis consules facere necesse
est, domesticum et suum consulem potissimum avellere.
quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio
aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudi-
ces, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissi-
mum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissi-
mum in bello, inimicissimum huic coniurationi, quae
nunc rem publicam labefactat, futurum esse promittam
et spondeam.

M. TULLII CICERONIS
PRO L. FLACCO ORATIO.

1 1 Cum in maximis periculis huius urbis atque imperii, gravissimo atque acerbissimo rei publicae casu, socio atque adiutore consiliorum periculorumque meorum, L. Flacco, caedem a vobis, coniugibus, liberis vestris, vastitatem a templis, delubris, urbe, Italia depellebam, sperabam, iudices, honoris potius L. Flacci me adiutorem futurum quam miseriarum deprecatorem; quod enim esset praemium dignitatis, quod populus Romanus cum huius maioribus semper detulisset, huic denegaret, cum L. Flaccus veterem Valeriae gentis in liberanda patria laudem prope quingentesimo anno rei publicae rettulisset?
2 sed si forte aliquando aut beneficii huius obtrectator aut virtutis hostis aut laudis invidus exstitisset, existimabam L. Flacco multitudinis potius imperitae nullo tamen cum periculo quam sapientissimorum et lectissimorum virorum iudicium esse subeundum. etenim quibus auctoribus et defensoribus omnium tum salus esset non civium solum, verum etiam gentium defensa ac retenta, neminem umquam putavi per eos ipsos periculum huius fortunis atque insidias creaturum: quod si esset aliquando futurum, ut aliquis de L. Flacci pernicie cogitaret, numquam tamen existimavi, iudices, D. Laelium, optimi viri filium, optima ipsum spe praeditum summae dignitatis, eam suscepturum accusationem, quae sceleratorum civium potius odio et furori quam ipsius virtuti atque * institutae adulescentiae conveniret. etenim cum a clarissimis viris *veteres et* iustissimas inimicitias saepe cum bene meritis civibus depositas esse vidissem, non sum arbitratus quemquam amicum rei publicae, postea quam L. Flacci amor in patriam perspectus esset, novas huic inimicitias nulla
3 accepta iniuria denuntiaturum. sed quoniam, iudices, multa nos et in nostris rebus et in re publica fefellerunt,

ferimus ea, quae sunt ferenda: tantum a vobis petimus,
ut omnia rei publicae subsidia, totum statum civitatis,
omnem memoriam temporum praeteritorum, salutem
praesentium, spem reliquorum in vestra potestate, in
vestris sententiis, in hoc uno iudicio positam esse et de-
fixam putetis. si umquam res publica consilium, gravi-
tatem, sapientiam [providentiam] iudicum imploravit,
hoc, hoc, inquam, tempore implorat. non estis de Ly- 2
dorum aut Mysorum aut Phrygum, qui huc compulsi
concitatique venerunt, sed de vestra re publica iudica-
turi, de civitatis statu, de communi salute, de spe bono-
rum omnium, si qua reliqua est etiam nunc quae fortium
civium mentis cogitationesque sustentet: omnia alia per-
fugia bonorum, praesidia innocentium, subsidia rei publi-
cae, consilia, auxilia, iura ceciderunt. quem enim appel- 4
lem? quem obtester? quem implorem? senatumne? at is
ipse auxilium petit a vobis et confirmationem auctoritatis
suae vestrae potestati permissam esse sentit. an equites
Romanos? iudicabitis principes eius ordinis quinquaginta
quid cum omnibus senseritis. an populum Romanum? at
is quidem omnem suam de nobis potestatem tradidit vo-
bis. quam ob rem nisi hoc loco, nisi apud vos, nisi per
vos, iudices, non auctoritatem, quae amissa est, sed
salutem nostram, quae spe exigua extremaque pendet,
tenuerimus, nihil est praeterea quo confugere possimus;
nisi forte quae res hoc iudicio temptetur, quid agatur,
cui causae fundamenta iaciantur, iudices, non videtis:
condemnatus est is, qui Catilinam signa patriae inferen- 5
tem interemit: quid est causae cur non is, qui Catilinam
ex urbe pepulit, pertimescat? repetitur ad poenam qui
indicia communis exitii cepit: cur sibi confidat is, qui ea
proferenda et patefacienda curavit? socii consiliorum,
ministri comitesque vexantur: quid auctores, quid duces,
quid principes sibi exspectent? atque utinam inimici
nostri ac bonorum omnium mecum potius contendant!
utrum tum omnes boni, duces nostri an comites fuerint
ad communem conservandam salutem * *

strangulatos maluit dicere.

quid sibi meus necessarius Caetra voluit?

quid vero Decianus?

utinam esset proprie mea! senatus igitur magna ex parte . . . .

di, inquam, immortales! Lentulum . . . .

. . . . externum cum domestica vita naturaque constaret. itaque non patiar, D. Laeli, te tibi hoc sumere atque hanc ceteris in posterum, nobis in praesens tempus legem condi*cion*emque . . . .

Cum adulescentiam notaris, cum reliquum tempus aetatis turpitudinis maculis consperseris, cum privatarum rerum ruinas, cum domesticas labes, cum urbanam infamiam, cum Hispaniae, Galliae, Ciliciae, Cretae, quibus in provinciis non obscure versatus est, vitia et flagitia protuleris, tum denique, quid *T*molitae et Lor*ym*eni de L. Flacco existiment audiemus. quem vero tot tam gravesque provinciae salvum esse cupiant, quem plurimi cives tota ex Italia devincti necessitudine ac vetustate defendant, quem haec communis nostrum omnium patria propter recentem summi beneficii memoriam complexa teneat, hunc etiam si tota Asia deposcit ad supplicium, defendam, resistam. quid? si neque tota neque optima neque incorrupta neque sua sponte nec iure nec more nec vere nec religiose nec integre; si inpulsa, si sollicitata, si concitata, si coacta, si impie, si temere, si cupide, si inconstanter nomen suum misit in hoc iudicium per egentissimos testis, ipsa autem nihil queri vere de iniuriis potest, tamenne, iudices, haec ad breve tempus audita longinqui temporis cognitarum rerum fidem derogabunt? tenebo igitur hunc ordinem defensor, quem fugit inimicus, et accusatorem urgebo atque insequar et ultro crimen ab adversario flagitabo. quid est, Laeli? num quid ea d . . d . . ea . . f . . . no? qui equidem non in umbra neque in illius aetatis disciplinis artibusque versatus est; etenim puer cum patre consule ad bellum est profectus. nimirum etiam hoc ipso nomine aliquid, quia suspitiose dici poterat, criminabare . . . .

sed si neque Asiae luxuries infirmissimum tempus aetatis *potuit voluptate corrumpere.*

* ex hoc aetatis gradu se ad exercitum C. Flacci patrui contulit. *

tribunus militaris cum P. Servilio gravissimo et sanctissimo cive profectus.

quorum amplissimis iudiciis ornatus quaestor factus est.

M. Pisone, qui cognomen frugalitatis, nisi accepisset, ipse peperisset.

idem novum bellum suscepit atque confecit.

non Asiae testibus, sed accusatoribus contubernalibus traditus.

Hunc igitur virum, Laeli, quibus tandem rebus op- 3
pugnas? fuit P. Servilio imperatore in Cilicia tribunus 6
militum: ea res siletur. fuit M. Pisoni quaestor in Hispania: vox de quaestura missa nulla est. bellum Cretense ex magna parte gessit atque una cum summo imperatore sustinuit: muta est huius temporis accusatio. praeturae iuris dictio, res varia et multiplex ad suspitiones et simultates, non attingitur: at vero in summo et periculosissimo rei publicae tempore etiam ab inimicis eadem praetura laudabatur. 'at a testibus laeditur.' ante quam dico a quibus, qua spe, qua vi, qua re concitatis, qua levitate, qua egestate, qua perfidia, qua audacia praeditis, dicam de genere universo et de condicione omnium nostrum. per deos immortalis! iudices, vos quo modo is, qui anno ante Romae ius dixerat, anno post in Asia ius dixerit, a testibus quaeretis ignotis, ipsi coniectura nihil iudicabitis? in tam varia iuris dictione tam multa decreta, tot hominum gratiosorum laesae voluntates: quae est umquam iacta non suspitio, quae tamen
solet esse falsa, sed iracundiae vox aut doloris? et is est 7
reus avaritiae, qui in uberrima re [turpe compendium], in maledicentissima civitate, in suspitiosissimo negotio maledictum omne, non modo crimen effugit? praetereo illa, quae praetereunda non sunt: nullum huius in privatis rebus factum avarum, nullam in re pecuniaria contentionem, nullam in re familiari sordem posse proferri. quibus igitur testibus ego hosce possum refutare nisi
vobis? Tmolites ille vicanus, homo non modo nobis, sed 8
ne inter suos quidem notus, vos docebit qualis sit L. Flaccus, quem vos modestissimum adulescentem, pro-

vinciae maximae sanctissimum virum, vestri exercitus fortissimum militem, diligentissimum ducem, temperantissimum legatum quaestoremque cognoverunt; quem vos praesentes constantissimum senatorem, iustissimum prae-

4 torem, amantissimum rei publicae civem iudicavistis? de

9 quibus vos aliis testes esse debetis, de eis ipsi alios testis audietis? at quos testis? primum dicam, id quod est commune, Graecos: non quo nationi huic ego unus maxime fidem derogem; nam si quis umquam de nostris hominibus a genere isto studio ac voluntate non abhorrens fuit, me et esse arbitror et magis etiam tum, cum plus erat otii, fuisse: sed sunt in illo numero multi boni, docti, pudentes, qui ad hoc iudicium deducti non sunt; multi impudentes, inliterati, leves, quos variis de causis video concitatos. verum tamen hoc dico de toto genere Graecorum: tribuo illis litteras, do multarum artium disciplinam, non adimo sermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam, denique etiam, si quae sibi alia sumunt, non repugno: testimoniorum religionem et fidem numquam ista natio coluit, totiusque huiusce rei quae sit

10 vis, quae auctoritas, quod pondus ignorant. unde illud est: 'da mihi testimonium mutuum'? num Gallorum, num Hispanorum putatur? totum istud Graecorum est, ut etiam, qui Graece nesciunt, hoc quibus verbis a Graecis dici soleat sciant. itaque videte quo voltu, qua confidentia dicant: tum intellegetis qua religione dicant. numquam nobis ad rogatum respondent, semper accusatori plus quam ad rogatum; numquam laborant quem ad modum probent quod dicunt, sed quem ad modum se explicent dicendo. iratus Flacco dixit M. Lurco, quod, ut ipse aiebat, libertus erat eius turpi iudicio condemnatus: nihil dixit quod laederet cum cuperet; impediebat enim religio; tamen id, quod dixit, quanto cum pudore, quo

11 tremore et pallore dixit! quam promptus homo P. Septimius! quam iratus de iudicio et de vilico! tamen haesitabat, tamen eius iracundiae religio non numquam repugnabat. inimicus M. Caelius, quod cum in re manifesta putasset nefas esse publicanum iudicare contra publicanum, sublatus erat e numero recuperatorum, tamen tenuit se neque attulit in iudicium quicquam ad laeden-

dum nisi voluntatem. hi si Graeci fuissent ac nisi nostri 5
mores ac disciplina plus valeret quam dolor ac simultas,
omnes se spoliatos, vexatos, fortunis eversos esse dixis-
sent: Graecus testis cum ea voluntate processit ut laedat,
non iuris iurandi, sed laedendi verba meditatur; vinci,
refelli, coargui putat esse turpissimum; ad id se parat;
nihil curat aliud; itaque non optimus quisque nec gra-
vissimus, sed impudentissimus loquacissimusque deligitur.
vos [autem] in privatis minimarum rerum iudiciis testem 12
diligenter expenditis; etiam si formam hominis, si nomen,
si tribum nostis, mores tamen exquirendos putatis; qui
autem dicit testimonium ex nostris hominibus, ut se ipse
sustentat, ut omnia verba moderatur, ut timet ne quid
cupide, ne quid iracunde, ne quid plus minusve quam
sit necesse dicat! num illos item putatis? quibus ius iu-
randum iocus est, testimonium ludus, existimatio verba et
ineptiae: laus, merces, gratia, gratulatio proposita est
omnis impudenti mendacio. sed non dilatabo orationem
meam: etenim potest esse infinita, si mihi libeat totius
gentis in testimoniis dicendis explicare levitatem; sed
propius accedam: de his nostris testibus dicam. vehe- 13
mentem accusatorem nacti sumus, iudices, et inimicum
in omni genere odiosum ac molestum: quem spero his
nervis fore magno usui et amicis et rei publicae; sed
certe inflammatus incredibili cupiditate hanc causam ac-
cusationemque suscepit. qui comitatus in inquirendo!
comitatum dico? immo vero quantus exercitus! quae
iactura! qui sumptus! quanta largitio! quae quamquam
utilia sunt causae, timide tamen dico, quod vereor ne
Laelius ex his rebus, quas sibi suscepit gloriae causa,
putet aliquid oratione mea sermonis in sese aut invidiae
esse quaesitum. itaque hanc partem totam relinquam: 6
tantum a vobis petam, iudices, ut, si quid ipsi audistis
communi fama atque sermone de vi, de manu, de armis,
de copiis, memineritis; quarum rerum invidia lege hac
recenti ac nova certus est inquisitioni comitum numerus
constitutus. sed ut hanc vim omittam, quanta illa sunt, quae 14
quoniam accusatorio iure et more sunt facta, reprehen-
dere non possumus, queri tamen cogimur! primum quod
distributis partibus sermo est tota Asia dissipatus, Cn.

Pompeium, quod L. Flacco esset [vehementer] inimicus, contendisse a D. Laelio, paterno amico ac pernecessario, ut hunc hoc iudicio arcesseret, omnemque ei suam auctoritatem, gratiam, copias, opes ad hoc negotium conficiendum detulisse. id hoc veri similius Graecis hominibus videbatur, quod paulo ante in eadem provincia familiarem Laelium Flacco viderant; Pompeii autem auctoritas cum apud omnis tanta est quanta esse debet, tum excellit in ista provincia, quam nuper et praedonum et regum bello liberavit. adiunxit illa, ut eos, qui domo exire nolebant, testimonii denuntiatione terreret, qui domi stare
15 non poterant, largo et liberali viatico commoveret. sic adulescens ingenii plenus locupletis metu, tenuis praemio, stultos errore permovit; sic sunt expressa ista praeclara, quae recitantur, psephismata, non sententiis neque auctoritatibus declarata, non iure iurando constricta, sed porrigenda manu profundendoque clamore multitudinis
7 concitatae. o morem praeclarum disciplinamque, quam a maioribus accepimus, si quidem teneremus! sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur. nullam enim illi nostri, sapientissimi et sanctissimi viri, vim contionis esse voluerunt: quae scisceret plebes aut quae populus iuberet, submota contione, distributis partibus, tributim et centuriatim discriptis ordinibus, classibus, aetatibus, auditis auctoribus, re multos dies promulgata et cognita, iuberi
16 vetarique voluerunt. Graecorum autem totae res publicae sedentis contionis temeritate administrantur: itaque, ut hanc Graeciam, quae iam diu suis consiliis perculsa et adflicta est, omittam, illa vetus, quae quondam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno malo concidit, libertate immoderata ac licentia contionum. cum in theatro imperiti homines, rerum omnium rudes ignarique, consederant, tum bella inutilia suscipiebant, tum seditiosos homines rei publicae praeficiebant, tum optime meritos
17 civis e civitate eiciebant. quod si haec Athenis tum, cum illae non solum in Graecia, sed prope cunctis gentibus enitebant, accidere sunt solita, quam moderationem putatis in Phrygia aut in Mysia contionum fuisse? nostras contiones illarum nationum homines plerumque perturbant: quid, cum soli sunt ipsi, tandem fieri putatis?

caesus est virgis Cymaeus ille Athenagoras, qui in fame
frumentum exportare erat ausus: data contio Laelio
est; processit ille, et Graecus apud Graecos non de culpa
sua dixit, sed de poena questus est: porrexerunt manus;
psephisma natum est. hoc testimonium est? nuper epu-
lati [paulo] atque omni largitione saturati Pergameni,
quod Mithridates, qui multitudinem illam non auctoritate
sua, sed sagina tenebat, se velle dixit, id sutores et zo-
narii conclamarunt. hoc testimonium est civitatis? ego
testis a Sicilia publice deduxi; verum erant ea testimonia
non concitatae contionis, sed iurati senatus. qua re iam 18
non est mihi contentio cum teste; vobis videndum est
sintne haec testimonia putanda. adulescens bonus, ho- 8
nesto loco natus, disertus, cum maximo ornatissimoque
comitatu venit in oppidum Graecorum; postulat contio-
nem; locupletis homines et gravis, ne sibi adversentur,
testimonii denuntiatione deterret; egentis et levis spe le-
gationis et viatico publico, privata etiam benignitate pro-
lectat. opifices et tabernarios atque illam omnem faecem
civitatum quid est negotii concitare, in eum praesertim,
qui nuper summo cum imperio fuerit, summo autem in
amore esse propter nomen ipsum imperii non potuerit?
mirandum vero est homines eos, quibus odio sunt nostrae 19
secures, nomen acerbitati, scriptura, decumae, portorium
morti, libenter adripere facultatem laedendi quaecumque
detur! mementote igitur, cum audietis psephismata, non
audire vos testimonia; audire temeritatem volgi, audire
vocem levissimi cuiusque, audire strepitum imperitorum,
audire contionem concitatam levissimae nationis. itaque
perscrutamini penitus naturam rationemque criminum:
iam nihil praeter speciem, nihil praeter terrorem ac minas
reperietis. in aerario nihil habent civitates, nihil in 9 20
vectigalibus; duae rationes conficiendae pecuniae, aut
versura aut tributo: nec tabulae creditoris proferuntur
nec tributi confectio ulla recitatur. quam vero facile
falsas rationes inferre et in tabulas, quodcumque commo-
dum est, referre soleant ex Cn. Pompeii litteris ad Hy-
psaeum et Hypsaei ad Pompeium missis, quaeso, cogno-
scite. LITTERAE POMPEII ET HYPSAEI. satisne vobis coar-
guere his auctoribus dissolutam Graecorum consuetudinem

licentiamque impudentem videmur? nisi forte, qui Cn.
Pompeium, qui praesentem, qui nullo impellente falle-
bant, eos urgente Laelio in absentem et in L. Flaccum
21 aut timidos fuisse aut religiosos putamus. sed fuerint
incorruptae litterae domi; nunc vero quam habere aucto-
ritatem aut quam fidem possunt? triduo lex ad praetorem
deferri, iudicum signis obsignari iubet: tricesimo die vix
deferuntur. ne corrumpi tabulae facile possint, idcirco
lex obsignatas in publico poni voluit: at obsignantur cor-
ruptae. quid refert igitur tanto post ad iudices deferan-
tur an omnino non deferantur?

Quid? si testium studium cum accusatore sociatum
est, tamenne isti testes habebuntur? ubi est igitur illa
exspectatio, quae versari in iudiciis solet? nam antea,
cum dixerat accusator acriter et vehementer cumque de-
fensor suppliciter demisseque responderat, tertius ille erat
exspectatus locus testium, qui aut sine ullo studio dice-
22 bant aut cum dissimulatione aliqua cupiditatis. hoc vero
quid est? una sedent, ex accusatorum subselliis surgunt,
non dissimulant, non verentur. de subselliis queror? una
ex domo prodeunt; si verbo titubaverint, quo revertantur
non habebunt. an quisquam esse testis potest, quem ac-
cusator sine cura interroget nec metuat ne sibi aliquid,
quod ipse nolit, respondeat? ubi est igitur illa laus ora-
toris, quae vel in accusatore antea vel in patrono spectari
solebat? bene testem interrogavit; callide accessit, * re-
prehendit, quo voluit adduxit; convicit et elinguem red-
23 didit. quid tu istum roges, Laeli, qui, prius quam hoc,
TE ROGO, dixeris, plura etiam effundet quam tu ei domi
ante praescripseris? quid ego autem defensor rogem?
nam aut oratio testium refelli solet aut vita laedi: qua
disputatione orationem refellam eius, qui dicit 'dedimus',
nihil amplius? in hominem dicendum est igitur, cum
oratio argumentationem non habet: quid dicam in igno-
tum? querendum est ergo et deplorandum, id quod iam
dudum facio, de omni accusationis iniquitate: primum de
communi genere [testium]; dicet enim natio minime in
testimoniis dicendis religiosa. propius accedo: nego esse
ista testimonia, quae tu [ipse] psephismata appellas, sed
fremitum egentium et motum quendam temerarium Grae-

culae contionis. intrabo etiam magis: qui gessit, non
adest; qui numerasse dicitur, non est deductus; privatae
litterae nullae proferuntur; publicae retentae sunt in ac-
cusatorum potestate. summa est in testibus: hi vivunt
cum inimicis, adsunt cum adversariis, habitant cum ac-
cusatoribus. utrum hic tandem disceptationem et cogni- 24
tionem veritatis an innocentiae labem aliquam aut ruinam
fore putatis? multa enim sunt eius modi, iudices, ut,
etiam si in homine ipso, de quo agitur, neglegenda sint,
tamen in condicione atque in exemplo pertimescenda vi-
deantur. si quem infimo loco natum, nullo splendore 11
vitae, nulla commendatione famae defenderem, tamen
civis a civibus communis humanitatis iure ac misericordia
deprecarer, ne ignotis testibus, ne incitatis, ne accusa-
toris consessoribus, convivis, contubernalibus, ne homini-
bus levitate Graecis, crudelitate barbaris civem ac sup-
plicem vestrum dederetis, ne periculosam imitationem
exempli [reliquis] in posterum proderetis. sed cum L. 25
Flacci res agatur, cuius familia [qui primus consul factus
est, primus in hac civitate consul fuit, cuius virtute re-
gibus exterminatis libertas in re publica constituta est,
quae] usque ad hoc tempus honoribus, imperiis, rerum
gestarum gloria continuata permansit, cumque ab hac
perenni contestataque virtute maiorum non modo non
degeneraverit L. Flaccus, sed qua maxime florere generis
sui gloriam viderat, laudem patriae in libertatem vindi-
candae praetor adamarit, in hoc ego reo ne quod perni-
ciosum exemplum prodatur pertimescam, in quo, etiam
si quid errasset, omnes boni conivendum esse arbitraren-
tur? quod quidem ego non modo non postulo, sed contra, 26
iudices, vos oro et obtestor, ut totam causam quam ma-
xime intentis oculis, ut aiunt, [acerrime] contemplemini.
nihil religione testatum, nihil veritate fundatum, nihil
dolore expressum contraque omnia corrupta libidine, ira-
cundia, studio, pretio, periurio reperientur.

Etenim iam universa istorum cognita cupiditate, ac- 12 27
cedam ad singulas querellas criminationesque Graecorum.
classis nomine pecuniam civitatibus imperatam querun-
tur; quod nos factum, iudices, confitemur: sed si hoc
crimen est, aut in eo est, quod non licuerit imperare, aut

in eo, quod non opus fuerit navibus, aut in eo, quod
nulla hoc praetore classis navigarit. licuisse ut intellegas,
cognosce quid me consule senatus decreverit, cum qui-
dem nihil a superioribus continuorum annorum decretis
decesserit. SENATUS CONSULTUM. proximum est ergo ut
opus fuerit classe necne quaeramus. utrum igitur hoc
Graeci statuent aut ullae exterae nationes an nostri prae-
tores, nostri duces, nostri imperatores? equidem existimo
in eius modi regione atque provincia, quae mari cincta,
portubus distincta, insulis circumdata esset, non solum
praesidii, sed etiam ornandi imperii causa navigandum
28 fuisse. haec enim ratio ac magnitudo animorum in maio-
ribus nostris fuit, ut, cum in privatis rebus suisque sum-
ptibus, minimo contenti, tenuissimo cultu viverent, in
imperio atque in publica dignitate omnia ad gloriam
splendoremque revocarent. quaeritur enim in re dome-
stica continentiae laus, in publica dignitatis. quod si
etiam praesidii causa classem habuit, quis erit tam ini-
quus qui reprehendat? 'nulli erant praedones.' quid?
nullos fore quis praestare poterat? 'minuis' inquit 'glo-
29 riam Pompeii.' immo tu auges molestiam: ille enim
classis praedonum, urbis, portus, receptacula sustulit,
pacem maritimam summa virtute atque incredibili celeri-
tate confecit: illud vero neque suscepit neque suscipere
debuit, ut, si qua uspiam navicula praedonum apparuis-
set, accusandus videretur. itaque ipse in Asia, cum omnia
iam bella terra marique confecisset, classem tamen isdem
istis civitatibus imperavit; quod si tum statuit opus esse,
cum ipsius praesentis nomine tuta omnia et pacata esse
poterant, quid, cum ille decessisset, Flacco existimatis
13 30 statuendum et faciendum fuisse? quid? nos hic nonne
ipso Pompeio auctore Silano et Murena consulibus decre-
vimus, ut classis in Italia navigaret? nonne eo ipso tem-
pore, cum L. Flaccus in Asia remiges imperabat, nos
hic in mare superum et inferum sestertium ter et quadra-
giens erogabamus? quid postero anno? nonne M. Curtio
et P. Sextilio quaestoribus pecunia in classem est ero-
gata? quid? hoc omni tempore equites in ora maritima
non fuerunt? illa est enim gloria divina Pompeii: primum
praedones eos, qui tum, cum illi bellum maritimum geren-

dum datum est, toto mari dispersi vagabantur, redactos
esse omnis in potestatem, deinde Syriam esse nostram,
Ciliciam teneri, Cyprum per Ptolemaeum regem nihil
audere, praeterea Cretam Metelli virtute esse nostram,
nihil esse unde proficiscantur, nihil quo revertantur, omnis
sinus, promunturia, litora, insulas, urbis maritimas clau-
stris imperii nostri contineri. quod si Flacco praetore 31
nemo in mari praedo fuisset, tamen huius diligentia re-
prehendenda non esset; idcirco enim, quod hic classem
habuisset, existimarem non fuisse. quid, si L. Eppii, L.
Agrii, C. Cestii, equitum Romanorum, huius etiam cla-
rissimi viri, Cn. Domitii, qui in Asia tum legatus fuit,
testimonio doceo eo ipso tempore, quo tu negas classem
habendam fuisse, compluris a praedonibus esse captos,
tamen Flacci consilium in remigibus imperandis reprehen-
detur? quid? si etiam occisus est a piratis Adramytenus
homo nobilis, cuius est fere nobis omnibus nomen audi-
tum, Atyanas pugil Olympionices? hoc est apud Graecos,
quoniam de eorum gravitate dicimus, prope maius et
gloriosius quam Romae triumphasse. 'at neminem ce-
pisti.' quam multi orae maritimae clarissimi viri prae-
fuerunt, qui, cum praedonem nullum cepissent, mare
tamen tutum praestiterunt? casus est enim in capiendo,
locus, eventus, occasio; defendendi facilis est cautio, non
solum latibulis occultorum locorum, sed etiam tempesta-
tum conversione et moderatione. reliquum est ut quae- 14 32
ratur utrum ista classis cursu et remis an sumptu tantum
et litteris navigarit. num igitur negari potest, cuius rei
cuncta testis est Asia, bipartito classem distributam fuisse,
ut una pars supra Ephesum, altera infra Ephesum navi-
garet? hac classe M. Crassus, vir amplissimus, ab Aeno
in Asiam, his navibus Flaccus ex Asia in Macedoniam
navigavit. in quo igitur praetoris est diligentia requi-
renda? in numero navium et in discriptione aequabili
sumptus. dimidium eius, quo Pompeius erat usus, im-
peravit. num potuit parcius? discripsit autem pecuniam
ad Pompeii rationem, quae fuit adcommodata L. Sullae
discriptioni, qui cum omnis Asiae civitates pro portione
[in provincias] discripsisset, illam rationem in imperando
sumptu et Pompeius et Flaccus secutus est; neque est

33 adhuc tamen ea summa completa. 'non refert'. vero. quid lucretur? cum enim genus imperatae pecuniae suscipit, id, quod tu crimen esse vis, confitetur. qui igitur probari potest in ea pecunia non referenda crimen sibi ipsum facere, in qua crimen esset nullum, si referret? at enim negas fratrem meum, qui L. Flacco successerit, pecuniam ullam in remiges imperasse. equidem Q. fratris mei *hac* laude delector, sed aliis magis, gravioribus atque maioribus. aliud quiddam statuit, aliud vidit: existimavit, quocumque tempore auditum quid esset de praedonibus, quam vellet subito classem se comparaturum. denique hoc primus frater meus in Asia fecit ut hoc sumptu remigum civitates levaret: crimen autem tum videri solet, cum aliquis sumptus instituit eos, qui antea non erant instituti, non cum successor aliquid immutat de institutis superiorum. Flaccus quid alii postea facturi essent scire non poterat; quid fecissent videbat.

15
34 Sed quoniam de communi totius Asiae crimine est dictum, adgrediar iam ad singulas civitates: ex quibus sit sane nobis prima civitas Acmonensis. citat praeco voce maxima legatos Acmonensis: procedit unus Asclepiades. prodeant. etiamne praeconem mentiri coëgisti? est enim, credo, is vir iste, ut civitatis nomen sua auctoritate sustineat: damnatus turpissimis iudiciis domi, notatus litteris publicis; cuius de probris, adulteriis ac stupris exstant Acmonensium litterae, quas ego non solum propter longitudinem, sed etiam propter turpissimam obscenitatem verborum praetereundas puto. dixit publice datum drachmarum ccvi. dixit tantum: nihil ostendit, nihil protulit, sed adiunxit, id quod certe, quoniam erat domesticum, docere debuit, se privatim drachmarum ccvi milia dedisse. quantum sibi ablatum homo impudentissimus
35 dicit, tantum numquam est ausus ut haberet optare. ab A. Sextilio dicit se dedisse et a suis fratribus: potuit dare Sextilius; nam fratres quidem consortes sunt mendicitatis. audiamus igitur Sextilium; fratres denique ipsi prodeant; quam volent impudenter mentiantur, et, quod numquam habuerunt, dedisse se dicant: tamen aliquid fortasse coram producti dicent in quo reprehendantur. 'non deduxi' inquit 'Sextilium.' cedo tabulas. 'non depor-

tavi.' fratres saltem exhibe. 'non denuntiavi.' quod ergo
unus Asclepiades fortuna egens, vita turpis, existimatione
damnatus, impudentia atque audacia fretus, sine tabulis,
sine auctore iecerit, id nos quasi crimen aut testimonium
pertimescemus? idem laudationem, quam nos ab Acmonen- 36
sibus Flacco datam proferebamus, falsam esse dicebat:
cuius quidem laudationis iactura exoptanda nobis fuit;
nam ut signum publicum inspexit praeclarus iste auctor
suae civitatis, solere suos cives ceterosque Graecos ex
tempore quod opus sit obsignare dixit. tu vero tibi ha-
beto istam laudationem; nec enim Acmonensium testi-
monio Flacci vita et dignitas nititur. das enim mihi, quod
haec causa maxime postulat, nullam gravitatem, nullam
constantiam, nullum firmum in Graecis hominibus con-
silium, nullam denique esse testimonii fidem: nisi vero
hactenus ista formula testimonii atque orationis tuae de-
scribi ac distingui potest, ut Flacco absenti aliquid civi-
tates tribuisse dicantur; Laelio praesenti, per se agenti,
vi legis, iure accusationis, opibus praeterea suis terrenti
ac minanti nihil temporis causa scripsisse aut obsignasse
videantur. equidem in minimis rebus saepe res magnas 16 37
vidi, iudices, deprehendi ac teneri, ut in hoc Asclepiade.
haec, quae est a nobis prolata laudatio, obsignata erat
creta illa Asiatica, quae fere est omnibus nota nobis: qua
utuntur omnes non modo in publicis, sed etiam in pri-
vatis litteris, quas cotidie videmus mitti a publicanis,
saepe uni cuique nostrum; neque [enim] testis ipse signo
inspecto falsum nos proferre dixit, sed levitatem totius
Asiae protulit, de qua nos et libenter et facile concedimus.
nostra igitur laudatio, quam ille temporis causa nobis da-
tam dicit, datam quidem confitetur, obsignata creta est;
in illo autem testimonio, quod accusatori dicitur datum,
ceram esse vidimus. hic ego, iudices, si vos Acmonen- 38
sium decretis, si ceterorum Phrygum litteris permoveri
putarem, vociferarer, et, quam maxime possem, con-
tenderem, testarer publicanos, excitarem negotiatores,
vestram etiam scientiam implorarem: cera deprehensa
confiderem totius testimonii fictam audaciam manifestó
comprehensam atque oppressam teneri: nunc vero non
insultabo vehementius nec volitabo in hoc insolentius ne-

que in istum nugatorem, tamquam in aliquem testem, invehar neque in toto Acmonensium testimonio, sive hic confictum est, ut apparet, sive missum domo est, ut dicitur, commovebor; etenim, quibus ego laudationem istam remittam, quoniam sunt, ut Asclepiades dicit, leves, horum testimonium non pertimescam.

17 39 Venio nunc ad Dorylensium testimonium: qui producti
tabulas se publicas ad speluncas perdidisse dixerunt. o
pastores nescio quos cupidos litterarum! si quidem nihil
istis praeter litteras abstulerunt. sed aliud esse causae
suspicamur, ne forte isti parum versuti esse videantur.
poena est, ut opinor, Dorylai gravior quam apud alios
falsarum et corruptarum litterarum: si veras protulissent,
criminis nihil erat; si falsas, erat poena: bellissimum
40 putaverunt dicere amissas. quiescant igitur et me hoc in
lucro ponere atque aliud agere patiantur. non sinunt:
supplet enim iste nescio qui et privatim dicit se dedisse.
hoc vero ferri nullo modo potest. qui de tabulis publicis
recitat eis, quae in accusatoris potestate fuerunt, non
debet habere auctoritatem; sed tamen iudicium fieri videtur, cum tabulae illae ipsae, cuiuscumque sunt, proferuntur; cum vero is, quem nemo vestrum vidit umquam,
nemo qui mortalis esset audivit, tantum dicit: 'dedi', dubitabitis, iudices, quin ab hoc ignotissimo Phryge nobilissimum civem vindicetis? atque huic eidem nuper tres
equites Romani honesti et graves, cum in causa liberali
eum, qui adserebatur, cognatum suum esse diceret, non
crediderunt: qui hoc evenit ut, qui locuples testis doloris
et sanguinis sui non fuerit, idem sit gravis auctor iniuriae
41 publicae? atque hic Dorylensis nuper cum efferretur
magna frequentia † consensuque vestro, mortis illius invidiam in L. Flaccum Laelius conferebat. facis iniuste,
Laeli, si putas nostro periculo vivere tuos contubernalis,
praesertim cum tua neglegentia factum arbitremur: homini enim Phrygi, qui arborem numquam vidisset, fiscinam ficorum obiecisti; cuius mors te aliqua re levavit:
edacem enim hospitem amisisti; Flacco vero quid profuit? qui valuit tam diu, dum huc prodiret, mortuus est
aculeo iam emisso [ac dicto testimonio]. at istud columen
actionis tuae, Mithridates, postea quam, biduum retentus

testis a nobis, effudit quae voluit omnia, reprehensus, [con]victus fractusque discessit: ambulat cum lorica, metuit homo doctus et sapiens ne L. Flaccus nunc se scelere adliget, cum iam testem illum effugere non possit: ut, qui ante dictum testimonium sibi temperarit, cum tamen aliquid adsequi posset, is nunc id agat ut ad falsum avaritiae [testimonium] verum maleficii crimen adiungat. sed quoniam de hoc teste totoque Mithridatico crimine disseruit subtiliter et copiose Q. Hortensius, nos, ut instituimus, ad reliqua pergamus.

Caput est omnium Graecorum concitandorum, qui 18 42
cum accusatoribus sedet, Heraclides ille Temnites, homo
ineptus et loquax, sed, ut sibi videtur, ita doctus, ut etiam
magistrum illorum se esse dicat. at, qui ita sit ambitiosus,
ut omnis vos nosque cotidie persalutet, Temni usque ad
illam aetatem in senatum venire non potuit, et qui se
artem dicendi traditurum etiam ceteris profiteatur, ipse
omnibus turpissimis iudiciis victus est. pari felicitate le- 43
gatus una venit Nicomedes, qui nec in senatum ulla con-
dicione pervenire potuit et furti et pro socio damnatus
est: nam princeps legationis Lysanias adeptus est ordinem
senatorium, sed cum rem publicam nimium amplecteretur, peculatus damnatus est: bona et senatorium nomen
amisit. hi tres etiam aerarii nostri tabulas falsas esse
voluerunt; nam servos novem se professi sunt habere,
cum omnino sine comite venissent. decreto scribendo
primum video adfuisse Lysaniam: cuius fratris bona, quod
populo non solvebat, praetore Flacco publice venierunt;
praeterea Philippus est, Lysaniae gener, et Hermobius,
cuius frater Pollis item pecuniae publicae est condemna-
tus. dicunt se Flacco et eis, qui simul essent, drachma- 19
rum xv milia dedisse. cum civitate mihi res est acerrima 44
et conficientissima litterarum, in qua nummus commoveri nullus potest sine quinque praetoribus, quaestoribus tribus, quattuor mensariis, qui apud illos a populo creantur: ex hoc tanto numero deductus est nemo, et cum illam pecuniam nominatim Flacco datam referant, maiorem aliam cum huic eidem darent, in aedem sacram reficiendam se perscripsisse dicunt: quod minime convenit. nam aut omnia occulte referenda fuerunt aut aperte omnia.

cum perscribunt Flacco nominatim, nihil timent, nihil
verentur; cum operi publico referunt, eidem homines
subito eundem, quem contempserant, pertimescunt. si
praetor dedit, ut est scriptum, a quaestore numeravit,
quaestor a mensa publica, mensa aut ex vectigali aut
ex tributo: numquam erit istuc simile criminis nisi
45 hanc mihi totam rationem omni et personarum genere
et litterarum explicaris. vel quod est in eodem decreto
scriptum, homines clarissimos civitatis, amplissimis usos
honoribus, hoc praetore circumventos, cur hi neque in
iudicio adsunt neque in decreto nominantur? non enim
credo significari isto loco illum, qui se erigit, Hera-
clidem: utrum enim est in clarissimis civibus is, quem
iudicatum hic duxit Hermippus? qui hanc ipsam lega-
tionem, quam habet, non accepit a suis civibus, sed
usque Tmolo petivit? cui nullus honos in sua civitate ha-
bitus est umquam, res autem ea, quae tenuissimis com-
mittebatur, haec una in vita commissa sola est: custos
T. Aufidio praetore in frumento publico est positus, pro
quo cum a P. Varinio praetore pecuniam accepisset, ce-
lavit suos civis ultroque eis sumptum intulit: quod postea
quam Temni, litteris a Varinio missis, cognitum atque
patefactum est, cumque eadem de re Cn. Lentulus, qui
censor fuit, Temnitarum patronus, litteras misisset, [He-
46 raclidem] istum Temni postea nemo vidit. atque, ut eius
impudentiam perspicere possitis, causam ipsam, quae le-
vissimi hominis animum in Flaccum incitavit, quaeso,
20 cognoscite. fundum Cymaeum Romae mercatus est de
pupillo Meculonio: cum verbis se locupletem faceret, ha-
beret nihil praeter illam impudentiam, quam videtis, pe-
cuniam sumpsit mutuam a Sex. Stloga, iudice hoc nostro,
primario viro, qui et rem agnoscit neque hominem igno-
rat; qui tamen credidit P. Fulvii Nerati, lectissimi ho-
minis, fide. ei cum solveret, sumpsit a C. M. Fufiis, equi-
tibus Romanis, primariis viris. hic hercule cornici oculum,
ut dicitur: nam hunc Hermippum, hominem eruditum,
civem suum, cui debebat esse notissimus, percussit; eius
enim fide sumpsit a Fufiis. securus Hermippus Temnum
proficiscitur, cum iste se pecuniam, quam huius fide sum-
47 pserat, a discipulis suis diceret Fufiis persoluturum; ha-

bebat enim rhetor iste *discipulos* adulescentis quosdam
locupletis, quos dimidio redderet stultiores, quam acce-
perat; neminem tamen adeo infatuare potuit, ut ei num-
mum ullum crederet. itaque cum Roma clam esset pro-
fectus multosque minutis mutuationibus fraudavisset, in
Asiam venit Hermippoque percontanti de nomine Fufiano
respondit se omnem pecuniam Fufiis persolvisse. interim
neque ita longo intervallo libertus a Fufiis cum litteris
ad Hermippum venit; pecunia petitur ab Hermippo. Her-
mippus ab Heraclide petit; ipse tamen Fufiis satis facit
absentibus et fidem suam liberat; hunc aestuantem et
tergiversantem iudicio illic persequitur: a recuperatoribus
causa cognoscitur. nolite existimare, iudices, non unam 48
et eandem omnibus in locis esse fraudatorum et infitiato-
rum impudentiam: fecit eadem omnia, quae nostri debi-
tores solent: negavit sese omnino versuram ullam fecisse
Romae; Fufiorum se adfirmavit numquam omnino nomen
audisse; Hermippum vero ipsum, pudentissimum atque
optimum virum, veterem amicum atque hospitem meum,
splendidissimum atque ornatissimum civitatis suae, probris
omnibus maledictisque vexat: sed cum se homo volubilis
quadam praecipiti celeritate dicendi in illa oratione iacta-
ret, repente testimoniis Fufiorum nominibusque recitatis
homo audacissimus pertimuit, loquacissimus obmutuit:
itaque recuperatores contra istum rem minime dubiam
prima actione iudicaverunt: cum iudicatum non faceret,
addictus Hermippo et ab hoc ductus est. habetis et ho- 21 49
nestatem hominis et auctoritatem testimonii et causam
omnem simultatis. atque is ab Hermippo missus, cum
ei pauca mancipia vendidisset, Romam se contulit; deinde
in Asiam rediit, cum iam frater meus Flacco successisset,
ad quem adiit causamque ita detulit: recuperatores vi
Flacci coactos et metu falsum invitos iudicavisse. frater
meus pro sua aequitate prudentiaque decrevit, ut, si iu-
dicatum negaret, in duplum iret; si metu coactos diceret,
haberet eosdem recuperatores. recusavit, et, quasi nihil
esset actum, nihil iudicatum, ab Hermippo ibidem man-
cipia, quae ipse ei vendiderat, petere coepit. M. Gra-
tidius legatus, ad quem est aditum, actionem se daturum
negavit; re iudicata stari ostendit placere. iterum iste, 50

cui nullus esset usquam consistendi locus, Romam se rettulit; persequitur Hermippus, qui numquam istius impudentiae cessit. petit Heraclides a C. Plotio senatore, viro primario, qui legatus in Asia fuerat, mancipia quaedam, quae se, cum iudicatus esset, per vim vendidisse dicebat. Q. Naso, vir ornatissimus, qui praetor fuerat, iudex sumitur: qui cum sententiam secundum Plotium se dicturum ostenderet, et ab eo iudice abiit et, quod iudicium lege non erat, causam totam reliquit. satisne vobis, iudices, videor ad singulos testis accedere neque, ut primo constitueram, tantum modo cum universo genere confligere?

51 Venio ad Lysaniam eiusdem civitatis, peculiarem tuum, Deciane, testem; quem tu, cum ephebum Temni cognosses, quia tunc te nudus delectaverat, semper nudum esse voluisti: abduxisti Temno Apollonidem; pecuniam adulescentulo grandi faenore, fiducia tamen accepta, occupavisti. hanc fiduciam commissam tibi dicis; tenes hodie ac possides. cum [tu testem] spe recuperandi fundi paterni venire ad testimonium dicendum coëgisti; qui quoniam testimonium *nondum* dixit, quidnam sit dicturus exspecto. novi genus hominum, novi consuetudinem, novi libidinem: itaque etsi teneo quid sit dicere paratus, nihil tamen contra disputabo prius quam dixerit; totum enim convertet atque alia finget. quam ob rem et ille servet quod paravit et ego me ad id, quod attulerit, integrum conservabo.

22
52 Venio nunc ad eam civitatem, in quam ego multa et magna [studia et] officia contuli, et quam meus frater in primis colit atque diligit; quae si civitas per viros bonos gravisque homines querellas ad vos detulisset, paulo commoverer magis: nunc vero quid putem? Trallianos Maeandrio causam publicam commisisse, homini egenti, sordido, sine honore, sine existimatione, sine censu? ubi erant illi Pythodori, Aetidemi, Epigoni, ceteri homines apud nos noti, inter suos nobiles? ubi illa magnifica et gloriosa ostentatio civitatis? nonne esset puditum, si hanc causam agerent severe, non modo legatum, sed Trallianum omnino dici Maeandrium? huic illi legato, huic publico testi patronum suum iam inde a patre atque maioribus, L. Flaccum

mactandum civitatis testimonio tradidissent? non est ita, 53
iudices, non est profecto. vidi ego in quodam iudicio
nuper Philodorum testem Trallianum, vidi Parrhasium,
vidi Archidemum, cum quidem idem hic [mihi] Maean-
drius quasi ministrator aderat, subiciens quid in suos civis
civitatemque, si vellem, dicerem; nihil enim illo homine
levius, nihil egentius, nihil inquinatius. qua re si hunc
habent auctorem Tralliani doloris sui, si hunc custodem
litterarum, si hunc testem iniuriae, si hunc auctorem
querellarum, remittant spiritus, comprimant animos suos,
sedent adrogantiam, fateantur in Maeandrii persona esse
expressam speciem civitatis; sin istum semper illi ipsi
domi proterendum et conculcandum putaverunt, desinant
putare auctoritatem esse in eo testimonio, cuius auctor
inventus est nemo. sed exponam quid in re sit, ut quam 23
ob rem ista civitas neque vere Flaccum oppugnarit neque
benigne defenderit scire possitis: erat Castriciano nomine 54
irata, de quo toto respondit Hortensius: invita solverat
Castricio pecuniam iam diu debitam. hinc totum odium,
hinc omnis offensio. [quo] cum venisset Laelius ad ira-
tos et illud Castricianum volnus dicendo refricuisset, si-
luerunt principes neque in illa contione adfuerunt, neque
istius decreti ac testimonii auctores esse voluerunt. usque
adeo orba fuit ab optimatibus illa contio, ut princeps
principum esset Maeandrius, cuius lingua quasi flabello
seditionis illa tum est egentium contio ventilata. itaque 55
civitatis pudentis, ut ego semper existimavi, et gravis,
ut ipsi existimari volunt, istum dolorem querellasque co-
gnoscite: quae pecunia fuerit apud se Flacci patris no-
mine a civitatibus, hanc a se esse ablatam queruntur.
alio loco quaeram quid licuerit Flacco; nunc tantum a
Trallianis requiro, quam pecuniam a se ablatam queran-
tur, suamne dicant, sibi a civitatibus conlatam in usum
suum? cupio audire. 'non' inquit 'dicimus.' quid igitur?
'delatam ad nos, creditam nobis L. Flacci nomine, ad
eius dies festos atque ludos.' quid tum? 'hanc te' in-
quit 'capere non licuit.' iam id videro, sed primum illud 56
tenebo. queritur gravis, locuples, ornata civitas, quod
non retinet alienum; spoliatam se dicit, quod id non ha-
bet, quod eius non fuit. quid hoc impudentius dici aut

fingi potest? delectum est oppidum, quo in oppido uno
pecunia a tota Asia ad honores L. Flacci poneretur: haec
pecunia tota ab honoribus translata est in quaestum et
24 57 faenerationem; recuperata est multis post annis: quae civitati facta est iniuria? 'at moleste fert civitas.' credo;
avolsum est enim praeter spem, quod erat spe devoratum lucrum. 'at queritur.' impudenter facit; non enim
omnia, quae dolemus, eadem queri iure possumus. 'at
accusat verbis gravissimis.' non civitas, sed imperiti homines a Maeandrio concitati. quo loco etiam atque etiam
facite ut recordemini quae sit temeritas multitudinis, quae
levitas propria Graecorum, quid in contione seditiosa valeat oratio. hic, in hac gravissima et moderatissima civitate, cum est forum plenum iudiciorum, plenum magistratuum, plenum optimorum virorum et civium, cum
speculatur atque obsidet rostra vindex temeritatis et moderatrix officii curia, tamen quantos fluctus excitari in
contione videtis! quid vos fieri censetis Trallibus? an id,
quod Pergami? nisi forte hae civitates existimari volunt
facilius una se epistula Mithridatis moveri impellique
potuisse, ut amicitiam populi Romani, fidem suam, iura
omnia officii humanitatisque violarent, quam ut filium
testimonio laederent, cuius patrem armis pellendum a
58 suis moenibus censuissent. qua re nolite mihi ista nomina
civitatum nobilium opponere; quos enim hostis haec familia contempsit, numquam eosdem testis pertimescet;
vobis autem est confitendum, si consiliis principum vestrae
civitates reguntur, non multitudinis temeritate, sed optimatium consilio bellum ab istis civitatibus cum populo
Romano esse susceptum; sin ille tum motus est temeritate imperitorum excitatus, patimini me delicta volgi a
25 59 publica causa separare. at enim istam pecuniam huic
capere non licuit. utrum voltis patri Flacco licuisse necne?
si licuit, sicuti certe licuit, ad eius honores conlatam, ex
quibus nihil ipse capiebat, patris pecuniam recte abstulit
filius; si non licuit, tamen illo mortuo non modo filius,
sed quivis heres rectissime potuit auferre. ac tum quidem Tralliani, cum ipsi gravi faenore istam pecuniam
multos annos occupavissent, a Flacco tamen omnia, quae
voluerunt, impetraverunt; neque tam fuerunt impudentes,

ut id, quod Laelius dixit, dicere auderent, hanc ab se
pecuniam abstulisse Mithridatem. quis enim erat qui non
sciret in ornandis studiosiorem Mithridatem quam in spo-
liandis Trallianis fuisse? quae quidem a me si, ut dicenda 60
sunt, dicerentur, gravius agerem, iudices, quam adhuc
egi, quantum Asiaticis testibus fidem habere vos con-
veniret; revocarem animos vestros ad Mithridatici belli
memoriam, ad illam universorum civium Romanorum per
tot urbis uno puncto temporis miseram crudelemque cae-
dem; praetores nostros deditos, legatos in vincula con-
iectos, nominis prope Romani memoriam cum vestigio
imperii non modo ex sedibus Graecorum, verum etiam
ex litteris esse deletam; Mithridatem deum, illum patrem,
illum conservatorem Asiae, illum Euhium, Nysium, Bac-
chum, Liberum nominabant: unum atque idem erat tem- 61
pus, cum L. Flacco consuli portas tota Asia claudebat,
Cappadocem autem illum non modo recipiebat suis urbi-
bus, verum etiam ultro vocabat. liceat haec nobis, si
oblivisci non possumus, at tacere; liceat mihi potius de
levitate Graecorum queri quam de crudelitate: auctorita-
tem isti habeant apud eos, quos esse omnino noluerunt?
nam quoscumque potuerunt togatos interemerunt; nomen
civium Romanorum quantum in ipsis fuit sustulerunt. in 26
hac igitur urbe se iactant, quam oderunt? apud eos, quos
inviti vident? in ea re publica, ad quam opprimendam
non animus eis, sed vires defuerunt? aspiciant hunc
florem legatorum laudatorumque Flacci ex vera atque in-
tegra Graecia: tum se ipsi expendant, tum cum his [se]
comparent, tum, si audebunt, dignitati horum anteponant
suam: adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, 62
religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnis terras
distributae putantur; de quorum urbis possessione propter
pulchritudinem etiam inter deos certamen fuisse proditum
est; quae vetustate ea est, ut ipsa ex sese suos civis
genuisse dicatur, [et eorum eadem terra parens, altrix,
patria dicatur,] auctoritate autem tanta est, ut iam fractum
prope ac debilitatum Graeciae nomen huius urbis laude
nitatur; adsunt Lacedaemonii, cuius civitatis spectata ac 63
nobilitata virtus, non solum natura conroborata, verum
etiam disciplina putatur; qui soli toto orbe terrarum septin-

gentos iam annos amplius unis moribus et numquam mutatis legibus vivunt; adsunt ex Achaia cuncta multi legati, Boeotia, Thessalia; quibus locis nuper legatus Flaccus imperatore Metello praefuit. neque vero te, Massilia, praetereo, quae L. Flaccum *tribunum* militum quaestoremque cognosti; cuius ego civitatis disciplinam atque gravitatem non solum Graeciae, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam dicam; quae tam procul a Graecorum omnium regionibus, disciplinis linguaque divisa, cum in ultimis terris cincta Gallorum gentibus barbariae fluctibus adluatur, sic optimatium consilio gubernatur, ut omnes eius instituta laudare facilius possint quam aemu-
64 lari. hisce utitur laudatoribus Flaccus, his innocentiae testibus, ut Graecorum cupiditati Graecorum auxilio resistamus.

27 Quamquam quis ignorat, qui modo umquam mediocriter res istas scire curavit, quin tria Graecorum genera sint vere? quorum uni sunt Athenienses, quae gens Ionum habetur; Aeoles alteri, Dores tertii nominabantur. atque haec cuncta Graecia, quae fama, quae gloria, quae doctrina, quae plurimis artibus, quae etiam imperio et bellica laude floruit, parvum quendam locum, ut scitis, Europae tenet semperque tenuit: Asiae maximam oram bello superatam cinxit urbibus, non ut munitam coloniis
65 [illam gentem], sed ut obsessam teneret. quam ob rem quaeso a vobis, Asiatici testes, ut, cum vere recordari voletis, quantum auctoritatis in iudicium adferatis, vosmet ipsi describatis Asiam, nec quid alienigenae de vobis loqui soleant, sed quid vosmet ipsi de genere vestro statuatis memineritis. namque, ut opinor, Asia vestra constat ex Phrygia, Mysia, Caria, Lydia. utrum igitur nostrum est an vestrum hoc vetus proverbium, Phrygem plagis fieri solere meliorem? quid de tota Caria? nonne hoc vestra voce volgatum est, si quid cum periculo experiri velis, in Care id potissimum esse faciundum? quid porro in Graeco sermone tam tritum atque celebratum est quam si quis despicatui ducitur, ut Mysorum ultimus esse dicatur? nam quid ego dicam de Lydia? quis umquam Graecus comoediam scripsit in qua servus primarum partium non Lydus esset? quam ob rem quae vobis fit in-

iuria, si statuimus vestro nobis iudicio standum esse de
vobis? equidem mihi iam satis superque dixisse videor 66
de Asiatico genere testium; sed tamen vestrum est, iu-
dices, omnia, quae dici possunt in hominum levitatem,
inconstantiam, cupiditatem, etiam si a me minus dicun-
tur, vestris animis et cogitatione comprehendere.

Sequitur auri illa invidia Iudaici. hoc nimirum illud 28
est, quod non longe a gradibus Aureliis haec causa dici-
tur; ob hoc crimen hic locus abs te, Laeli, atque illa
turba quaesita est: scis quanta sit manus, quanta con-
cordia, quantum valeat in contionibus: submissa voce
agam, tantum ut iudices audiant; neque enim desunt qui
istos in me atque in optimum quemque incitent; quos
ego, quo id facilius faciant, non adiuvabo. cum aurum 67
Iudaeorum nomine quot annis ex Italia et ex omnibus pro-
vinciis Hierosolyma exportari soleret, Flaccus sanxit
edicto, ne ex Asia exportari liceret. quis est, iudices,
qui hoc non vere laudare possit? exportari aurum non
oportere cum saepe antea senatus tum me consule gra-
vissime iudicavit; huic autem barbarae superstitioni re-
sistere severitatis, multitudinem Iudaeorum flagrantem
non numquam in contionibus prae re publica contemnere
gravitatis summae fuit. 'at Cn. Pompeius captis Hiero-
solymis victor ex illo fano nihil attigit.' in primis hoc, 68
ut multa alia, sapienter: in tam suspitiosa ac maledica
civitate locum sermoni obtrectatorum non reliquit. non
enim credo religionem et Iudaeorum et hostium impedi-
mento praestantissimo imperatori, sed pudorem fuisse.
ubi igitur crimen est, quandoquidem furtum nusquam re-
prehendis, edictum probas, iudicatum fateris, quaesitum
et prolatum palam non negas, actum esse per viros pri-
marios res ipsa declarat? Apameae manifesto compre-
hensum, ante pedes praetoris in foro expensum est auri
pondo centum paulo minus per Sex. Caesium, equitem
Romanum, castissimum hominem atque integerrimum:
Laodiceae viginti pondo paulo amplius per hunc L. Pe-
ducaeum, iudicem nostrum, Adramytii * per Cn. Domi-
tium: Pergami † non multum. auri ratio constat; aurum 69
in aerario est; furtum non reprehenditur, invidia quae-
ritur; a iudicibus oratio avertitur, vox in coronam tur-

bamque effunditur. sua cuique civitati religio, Laeli, est, nostra nobis. stantibus Hierosolymis pacatisque Iudaeis tamen istorum religio sacrorum a splendore huius imperii, gravitate nominis nostri, maiorum institutis abhorrebat: nunc vero hoc magis, quod illa gens quid de nostro imperio sentiret ostendit armis; quam cara dis immortalibus esset docuit, quod est victa. [quam deo cara, quod servata.]

29 70 Quam ob rem quoniam, quod crimen esse voluisti, id
totum vides in laudem esse conversum, veniamus iam ad
civium Romanorum querellas, ex quibus sit sane prima
Deciani: quid tibi tandem, Deciane, iniuriae factum est?
negotiaris in libera civitate. primum patere me esse cu-
riosum: quo usque negotiabere, cum praesertim sis illo
loco natus? annos iam triginta in foro versaris, sed tamen
[in] Pergameno. longo intervallo, si quando tibi pere-
grinari commodum est, Romam venis: adfers faciem no-
vam, nomen vetus, purpuram Tyriam *eandem*; in qua
tibi invideo, quod unis vestimentis tam diu lautus es.
71 verum esto: negotiari libet: cur non Pergami? Smyrnae?
Trallibus? ubi et multi cives Romani sunt et ius a nostro
magistratu dicitur? otium te delectat; lites, turbae, prae-
tor odio est; Graecorum libertate gaudes. cur ergo unus
tu Apollonidensis, amantissimos populi Romani fidelis-
simosque socios, miseriores habes quam aut Mithridates
aut etiam pater tuus habuit umquam? cur his per te frui
libertate sua, cur denique esse liberos non licet? homines
sunt tota Asia frugalissimi, sanctissimi, a Graecorum
luxuria et levitate remotissimi, patres familias suo con-
tenti, aratores, rusticani; agros habent et natura perbonos
et diligentia culturaque meliores: in hisce agris tu praedia
habere voluisti. omnino mallem et magis erat tuum, si
iam te crassi agri delectabant, hic alicubi in Crustumino
72 aut in Capenati paravisses. verum esto: Catonis est
dictum 'pedibus compensari pecuniam.' longe *est* omnino
a Tiberi ad Caïcum: quo in loco etiam Agamemnon cum
exercitu errasset, nisi ducem Telephum invenisset; sed
concedo id quoque: placuit oppidum; regio delectavit;
30 emisses. Amyntas est genere, honore, existimatione, pe-
cunia princeps illius civitatis: huius socrum, mulierem

imbecilli consilii, satis locupletem, pellexit Decianus ad sese, et, cum illa quid ageretur nesciret, in possessione praediorum eius familiam suam conlocavit; uxorem abduxit ab Amynta praegnantem, quae peperit apud Decianum filiam, hodieque apud Decianum est et uxor Amyntae et filia. num quid harum rerum a me fingitur, De- 73
ciane? sciunt haec omnes nobiles, sciunt boni viri, sciunt denique nostri homines, sciunt mediocres negotiatores. exsurge, Amynta; repete a Deciano, non pecuniam, non praedia, socrum denique sibi habeat: restituat uxorem, reddat misero patri filiam. membra, quae debilitavit lapidibus, fustibus, ferro, manus, quas contudit, digitos, quos confregit, nervos, quos concidit, restituere non potest: filiam, filiam, inquam, aerumnoso patri, Deciane, redde. haec Flacco non probasse te miraris? cui, quaeso, tandem 74
probasti? emptiones falsas, praediorum proscriptiones cum mulierum aperta circumscriptione fecisti. tutor his [rebus] Graecorum legibus ascribendus fuit: Polemocratem scripsisti, mercennarium et administrum consiliorum tuorum. adductus est in iudicium Polemocrates de dolo malo et de fraude a Dione huius ipsius tutelae nomine. qui concursus ex oppidis finitimis undique? qui dolor animorum? quae querella? condemnatus est Polemocrates sententiis omnibus; inritae venditiones, inritae proscriptiones. num restituis? defers ad Pergamenos, ut illi reciperent in suas litteras publicas praeclaras proscriptiones et emptiones tuas: repudiant, reiciunt. at qui homines? Pergameni, laudatores tui. ita enim mihi gloriari visus es laudatione Pergamenorum, quasi honorem maiorum tuorum consecutus esses et hoc te superiorem esse putabas quam Laelium, quod te civitas Pergamena laudaret. num honestior est civitas Pergamena quam Smyrnaea? ne ipsi quidem dicunt. vellem tantum haberem otii, ut 31 75
possem recitare psephisma Smyrnaeorum, quod fecerunt in Castricium mortuum: primum ut in oppidum introferretur, quod aliis non conceditur; deinde ut ferrent ephebi; postremo ut imponeretur aurea corona mortuo. haec P. Scipioni clarissimo viro, cum esset Pergami mortuus, facta non sunt. at Castricium quibus verbis, di immortales! decus patriae, ornamentum populi Romani, florem

iuventutis appellant. qua re, Deciane, si cupidus es 76 gloriae, alia ornamenta, censeo, quaeras: Pergameni te deriserunt. quid? tu ludi te non intellegebas, cum tibi haec recitabant: 'clarissimum virum, praestantissima sapientia, singulari ingenio?' mihi crede, ludebant; cum vero coronam auream litteris imponebant, re vera non plus aurum tibi quam monedulae committebant. ne tum quidem hominum venustatem et facetias perspicere potuisti? isti igitur [Pergameni] proscriptiones quas tu adferebas repudiaverunt. P. Orbius, homo et prudens et innocens, contra te omnia decrevit. apud P. Globulum, meum necessarium, fuisti gratiosior. utinam neque ipsum

32 77 neque me paeniteret! Flaccum iniuria decrevisse in tua re dicis: adiungis causas inimicitiarum, quod patri L. Flacci aedili curuli pater tuus tribunus plebis diem dixerit. at istud ne ipsi quidem patri Flacci valde molestum esse debuit, praesertim cum ille, cui dies dicta est, praetor postea factus sit et consul, ille, qui diem dixit, non potuerit privatus in civitate consistere. sed si iustas inimicitias putabas, cur, cum tribunus militum Flaccus esset, in eius legione miles fuisti, cum per leges militaris effugere liceret iniquitatem tribuni? cur autem praetor te inimicum paternum in consilium vocavit? quae quidem quam sancte solita sint observari scitis omnes: nunc accusamur 78 ab eis, qui in consilio nobis fuerunt. 'decrevit Flaccus.' num aliud atque oportuit? 'in liberos.' num aliter censuit senatus? 'in absentem.' decrevit, cum ibidem esses, cum prodire nolles: non est hoc in absentem [sed in latentem] reum. SENATUS CONSULTUM ET DECRETUM FLACCI. quid? si non decrevisset, sed edixisset, quis posset vere reprehendere? num etiam fratris mei litteras plenissimas humanitatis et aequitatis reprehensurus es? quas easdem mulieri a me datas apud Pataranos requisivit. recita.

79 LITTERAE Q. CICERONIS. quid? haec Apollonidienses occasione facta ad Flaccum detulerunt? apud Orbium acta non sunt? ad Globulum delata non sunt? ad senatum nostrum me consule nonne legati Apollonidienses omnia postulata de iniuriis unius Deciani detulerunt? at haec praedia etiam in censum dedicavisti. mitto quod aliena; mitto quod possessa per vim; mitto quod convicta ab

Apollonidiensibus; mitto quod a Pergamenis repudiata;
mitto etiam quod a nostris magistratibus in integrum re-
stituta; mitto quod nullo iure neque in re neque in pos-
sessione tua: illud quaero, sintne ista praedia censui cen- 80
sendo, habeant ius civile, sint necne sint mancipi, sub-
signari apud aerarium aut apud censorem possint? in
qua tribu denique ista praedia censuisti? commisisti, si
tempus aliquod gravius accidisset, ut ex isdem praediis
et Apollonide et Romae imperatum esset tributum. verum
esto: gloriosus fuisti, voluisti magnum agri modum cen-
seri et eius agri, qui dividi plebi Romanae non potest. cen-
sus es praeterea numeratae pecuniae $\overline{\text{cxxx}}$. eam opinor
tibi numeratam non esse abs te; sed haec omitto. census
es mancipia Amyntae, neque huic ullam in eo fecisti in-
iuriam; possidet enim ea mancipia Amyntas; ac primo
quidem pertimuit, cum te audisset servos suos esse cen-
sum: rettulit ad iuris consultos. constabat inter omnis,
si aliena censendo Decianus sua facere posset, eum ma-
xima habiturum esse * * *. habetis causam inimicitiarum, 33 81
qua causa inflammatus Decianus ad Laelium detulerit
hanc opimam accusationem: nam ita questus est Lae-
lius, cum de perfidia Deciani diceret: 'qui mihi auctor
fuit, qui causam ad me detulit, quem ego sum secutus,
is a Flacco corruptus est, is me deseruit ac prodidit.'
sicine tu auctor tandem eum, cui tu in consilio fuisses,
apud quem omnis gradus dignitatis tuae retinuisses, pu-
dentissimum hominem, nobilissima familia natum, optime
de re publica meritum, in discrimen omnium fortunarum
vocavisti? scilicet defendam Decianum, qui tibi in suspi-
tionem nullo suo delicto venit: non est, mihi crede, cor- 82
ruptus: quid enim fuit quod ab eo redimeretur? ut du-
ceret iudicium? cui sex horas omnino lex dedit, quantum
tandem ex his horis detraheret, si tibi morem gerere vo-
luisset? nimirum illud est, quod ipse suspicatur: invi-
disti ingenio subscriptoris tui, quod ornabat facete locum,
quem prehenderat, et acute testis interrogabat, aut fortasse
fecisti ut te ex populi sermone exciperes; idcirco Decia-
num usque ad coronam applicuisti. sed, ut hoc veri simile
est, [haud veri simile] Decianum a Flacco esse corruptum,
ita scitote, iudices, esse cetera vel quod ait Lucceius 83

20*

L. Flaccum sibi dare cupisse, ut a fide se abduceret, se-
stertium viciens. et cum tu accusas avaritiae, quem dicis
sestertium viciens voluisse perdere? nam quid emebat,
cum te emebat? ut ad se transires? quam partem causae
tibi daremus? an ut enuntiares consilia Laelii? qui testes
ab eo prodirent? quid? nos non videbamus? habitare una?
quis hoc nescit? tabulas in Laelii potestate fuisse? num
dubium est? an ne vehementer, ne copiose accusares?
nunc facis suspitionem: ita enim dixisti, ut nescio quid a
te impetratum esse videatur.

34
84 At enim Androni Sextilio gravis iniuria facta est et
non ferenda, quod cum esset eius uxor Valeria intestato
mortua, sic egit eam rem Flaccus quasi ad ipsum here-
ditas pertineret; in quo quid reprehendas scire cupio:
quod falsum intenderit? qui doces? 'ingenua' inquit
'fuit.' o peritum iuris hominem! quid? ab ingenuis mu-
lieribus hereditates lege non veniunt? 'in manum' inquit
'convenerat.' nunc audio. sed quaero usu an coëmptione?
usu non potuit; nihil enim potest de tutela legitima nisi
omnium tutorum auctoritate deminui. coëmptione? omni-
bus ergo auctoribus; in quibus certe Flaccum fuisse non
85 dices. relinquitur [illud], quod vociferari non destitit,
non debuisse, cum praetor esset, suum negotium agere
aut mentionem facere hereditatis. maximas audio tibi,
L. Luculle, qui de Flacco sententiam laturus es, pro tua
eximia liberalitate maximisque beneficiis in tuos venisse
hereditates, cum Asiam provinciam consulari imperio ob-
tineres: si quis eas suas esse dixisset, concessisses? tu,
T. Vecti, si quae tibi in Africa venerit hereditas, usu
amittes, an tuum nulla avaritia salva dignitate retinebis?
at istius hereditatis iam Globulo praetore Flacci nomine
petita possessio est. non igitur impressio, non occisio,
non vis, non tempus, non imperium, non secures ad in-
86 iuriam faciendam Flacci animum impulerunt. itaque eo-
dem etiam M. Lurco, vir optimus, meus familiaris, con-
vertit aculeum testimonii sui: negavit a privato pecuniam
in provincia praetorem petere oportere. cur tandem, M.
Lurco, non oportet? [extorquere] accipere contra leges
non oportet; petere non oportere numquam ostendes, nisi
docueris non licere. an legationes sumere liberas exigendi

causa, sicut et tu ipse nuper et multi viri boni saepe fecerunt, rectum est, quod ego non reprehendo, socios video queri: praetorem, si hereditatem in provincia non reliquerit, non solum reprehendendum, verum etiam con-
demnandum putas? 'doti' inquit 'Valeria pecuniam omnem 35
suam dixerat.' nihil istorum explicari potest, nisi ostenderis illam in tutela Flacci non fuisse: si fuit, quaecum-
que sine hoc auctore est dicta dos, nulla est. sed tamen 87
Lurconem, quamquam pro sua dignitate moderatus est in testimonio dicendo orationi suae, tamen iratum Flacco esse vidistis. neque enim occultavit causam iracundiae suae neque reticendam putavit: questus est libertum suum Flacco praetore esse damnatum. o condiciones miseras administrandarum provinciarum! in quibus diligentia plena simultatum est, neglegentia vituperationum; ubi severitas periculosa est, liberalitas ingrata; sermo insidiosus, adsentatio perniciosa; frons omnium familiaris, multorum animus iratus; iracundiae occultae, blanditiae apertae; venientis praetores exspectant, praesentibus inserviunt, abeuntis deserunt! sed omittamus querellas, ne nostrum consilium in praetermittendis provinciis laudare videamur.
litteras misit de vilico P. Septimii, hominis ornati, qui 88
vilicus caedem fecerat: Septimium ardentem iracundia videre potuistis. in Lurconis libertum iudicium ex edicto dedit: hostis est Lurco. quid igitur? hominum gratiosorum splendidorumque libertis fuit Asia tradenda? an simultates nescio quas cum libertis vestris Flaccus exercet? an in vestris vestrorumque causis severitas odio est, ean-
dem laudatis, cum de nobis iudicatur? at iste Andro, 36
spoliatus bonis, ut dicitis, ad dicendum testimonium non
venit. quid, si veniat? decisionis arbiter C. Caecilius 89
fuit: quo splendore vir, qua fide, qua religione! obsignator C. Sextilius, Lurconis sororis filius, homo et pudens et constans et gravis. si vis erat, si fraus, si metus, si circumscriptio, quis pactionem fieri, quis adesse istos coëgit? quid, si ista omnis pecunia huic adulescentulo L. Flacco reddita est, si petita, si redacta per hunc Antiochum paternum huius adulescentis libertum seni illi Flacco probatissimum, videmurne non solum avaritiae crimen effugere, sed etiam liberalitatis laudem adsequi

singularem? communem enim hereditatem, quae aequa-
liter ad utrumque lege venisset, concessit adulescenti
propinquo suo; nihil ipse attigit de Valerianis bonis. quod
statuerat facere, adductus huius pudore et non amplis-
simis patrimonii copiis, id non solum fecit, sed etiam
prolixe adcumulateque fecit; ex quo intellegi debet eum
contra leges pecunias non cepisse, qui tam fuerit in here-
ditate concedenda liberalis.

90 At Falcidianum crimen est ingens: talenta quinqua-
ginta se Flacco dicit dedisse. audiamus hominem: non
adest. quo modo igitur dicit? epistulam mater eius pro-
fert et alteram soror: scriptum ad se dicunt esse ab illo
tantam pecuniam Flacco datam. ergo is, qui si aram
tenens iuraret, crederet nemo, per epistulam quod volet
iniuratus probabit? at qui vir! quam non amicus suis
civibus! qui patrimonium satis lautum, quod hic nobis-
cum conficere potuit, Graecorum conviviis maluit dissi-
91 pare. quid attinuit relinquere hanc urbem, libertate tam
praeclara carere, adire periculum navigandi? quasi bona
comesse Romae non liceret. nunc denique materculae
suae festivus filius, aniculae minime suspitiosae, purgat
se per epistulam, ut eam pecuniam, quacum traiecerat,
37 non consumpsisse, sed Flacco dedisse videatur. at fructus
isti Trallianorum Globulo praetore venierant: Falcidius
emerat HS nongentis milibus. si dat tantam pecuniam
Flacco, nempe idcirco dat, ut rata sit emptio; emit igitur
aliquid, quod certe multo pluris esset; dat de lucro; nihil
92 detrahit de vivo. [minus igitur lucri facit.] cur Albanum
venire iubet? cur matri praeterea blanditur? cur epistulis
et sororis et matris imbecillitatem aucupatur? postremo
cur non audimus ipsum? retinetur, credo, in provincia:
mater negat. 'venisset', inquit 'si esset denuntiatum.'
tu certe coëgisses, si ullum firmamentum in illo teste
posuisses. sed hominem ab negotio abducere noluisti.
magnum erat ei certamen propositum, magna cum Graecis
contentio; qui tamen, ut opinor, iacent victi: nam iste
unus totam Asiam magnitudine poculorum bibendoque
superavit. sed tamen quis tibi, Laeli, de epistulis istis
indicavit? mulieres negant se scire, qui sis; ipse igitur
ille tibi se ad matrem et sororem scripsisse narravit? an

etiam scripsit oratu tuo? at vero M. Aebutium, constan- 93
tissimum et pudentissimum hominem, Falcidii adfinem, nihil interrogas? nihil eius generum, pari fide praeditum, C. Manilium? qui profecto de tanta pecunia, si esset data, nihil audisse non possent. his tu igitur epistulis, Deciane, recitatis, his mulierculis productis, illo absente auctore laudato, tantum te crimen probaturum putasti, praesertim cum ipse non deducendo Falcidium iudicium feceris, plus falsam epistulam habituram ponderis quam ipsius praesentis fictam vocem et simulatum dolorem?

Sed quid ego de epistulis Falcidii aut de Androne 94
Sextilio aut de Deciani censu tam diu disputo [postulo], de salute omnium nostrum, de fortunis civitatis, de summa re publica taceo? quam vos universam in hoc iudicio vestris, vestris, inquam, umeris, iudices, sustinetis. videtis quo in motu temporum, quanta in conversione rerum
ac perturbatione versemur. cum alia multa certi homines, 38
tum hoc vel maxime moliuntur, ut vestrae quoque mentes, vestra iudicia, vestrae sententiae optimo cuique infestissimae atque inimicissimae reperiantur. gravia iudicia pro rei publicae dignitate multa de coniuratorum scelere fecistis: non putant satis conversam esse rem publicam, nisi in eandem impiorum poenam optime meritos civis
detruserint. oppressus est C. Antonius. esto: habuit 95
quandam ille infamiam suam; neque tamen ille ipse, pro meo iure dico, vobis iudicibus damnatus esset, cuius damnatione sepulcrum L. Catilinae, floribus ornatum hominum audacissimorum ac domesticorum hostium conventu epulisque celebratum est; iusta Catilinae facta sunt. nunc a Flacco Lentuli poenae per vos expetuntur. quam potestis P. Lentulo, qui vos in complexu liberorum coniugumque vestrarum trucidatos incendio patriae sepelire conatus est, mactare victimam gratiorem, quam si L. Flacci sanguine illius nefarium in omnis odium satura-
veritis? litemus igitur Lentulo, parentemus Cethego, re- 96
vocemus eiectos: nimiae pietatis et summi amoris in patriam vicissim nos poenas, si ita placet, sufferamus. nos iam ab indicibus nominamur; in nos crimina finguntur; nobis pericula comparantur. quae si per alios agerent, si denique per populi nomen civium imperitorum multitudinem concitassent, aequiore animo ferre possemus; illud vero ferri non potest, quod per senatores et per equites Romanos, qui haec omnia pro salute omnium communi consilio, una mente atque virtute gesserunt, harum rerum

auctores, duces, principes spoliari omnibus fortunis atque
civitate expelli posse arbitrantur. etenim populi Romani
perspiciunt eandem mentem et voluntatem; omnibus rebus
quibus potest populus Romanus significat quid sentiat;
nulla varietas est inter homines opinionis, nulla volunta-
97 tis, nulla sermonis. qua re si quis illuc me vocat, venio;
populum Romanum disceptatorem non modo non recuso,
sed etiam deposco. vis absit, ferrum ac lapides remo-
veantur, operae facessant, servitia sileant: nemo erit tam
iniustus qui me audierit, sit modo liber et civis, quin po-
tius de praemiis meis quam de poena cogitandum putet.
39 o di immortales! quid hoc miserius? nos, qui P. Lentulo
ferrum et flammam de manibus extorsimus, imperitae
multitudinis iudicio confidimus, lectissimorum civium et
98 amplissimorum sententias pertimescimus. M'. Aquilium
patres nostri multis avaritiae criminibus testimoniisque
convictum, quia cum fugitivis fortiter bellum gesserat,
iudicio liberaverunt. consul ego nuper defendi C. Pisonem,
qui quia consul fortis constansque fuerat, incolumis est
rei publicae conservatus. defendi item consul L. Murenam,
consulem designatum: nemo illorum iudicum clarissimis
viris accusantibus audiendum sibi de ambitu putavit, cum
bellum iam gerente Catilina omnes me auctore duos con-
sules Kalendis Ianuariis scirent esse oportere. innocens
et bonus vir et omnibus rebus ornatus bis hoc anno me
defendente absolutus est A. Thermus: quanta rei publicae
causa laetitia populi Romani, quanta gratulatio consecuta
est! semper graves et sapientes iudices in rebus iudi-
candis quid utilitas civitatis, quid communis salus, quid
99 rei publicae tempora poscerent cogitaverunt. cum tabella
vobis dabitur, iudices, non de Flacco dabitur solum: da-
bitur de ducibus auctoribusque conservandae civitatis;
dabitur de omnibus bonis civibus; dabitur de vobismet
ipsis; dabitur de liberis vestris, de vita, de patria, de
salute communi. non iudicatis in hac causa de exteris
nationibus, non de sociis: de vobis et de vestra re pu-
40 100 blica iudicatis. quod si provinciarum vos ratio magis
movet quam vestra, ego vero non modo non recuso, sed
etiam postulo ut provinciarum auctoritate moveamini: et-
enim opponemus Asiae provinciae primum magnam par-
tem eiusdem provinciae, quae pro huius periculis legatos
laudatoresque misit; deinde provinciam Galliam, provin-
ciam Ciliciam, provinciam Hispaniam, provinciam Cre-
tam: Graecis autem Lydis et Phrygibus et Mysis ob-

sistent Massilienses, Rhodii, Lacedaemonii, Athenienses,
cuncta Achaia, Thessalia, Boeotia. Septimio et Caelio
testibus P. Servilius et Q. Metellus huius pudoris integri-
tatisque testes repugnabunt. Asiaticae iuris dictioni ur-
bana iuris dictio respondebit; annui temporis criminatio-
nem omnis aetas L. Flacci et perpetua vita defendet; et 101
si prodesse L. Flacco, iudices, debet, quod se tribunum
militum, quod quaestorem, quod legatum imperatoribus
clarissimis, exercitibus ornatissimis, provinciis gravissimis
dignum suis maioribus praestitit, prosit, quod hic vobis
videntibus in periculis communibus omnium vestrum sua
pericula cum meis coniunxit; prosint honestissimorum
municipiorum coloniarumque laudationes; prosit etiam
senatus populique Romani praeclara et vera laudatio. o 102
nox illa, quae paene aeternas huic urbi tenebras attulisti,
cum Galli ad bellum, Catilina ad urbem, coniurati ad
ferrum et flammam vocabantur; cum ego te, Flacce, cae-
lum noctemque contestans, flens flentem obtestabar; cum
tuae fidei optimae et spectatissimae salutem urbis et ci-
vium commendabam! tu tum, Flacce, praetor communis
exitii nuntios cepisti; tu inclusam in litteris rei publicae
pestem deprehendisti; tu periculorum indicia, tu salutis
auxilia ad me et ad senatum attulisti. quae tibi tum gra-
tiae sunt a me actae! quae a senatu! quae a bonis omni-
bus! quis tibi, quis C. Pomptino, fortissimo viro, quem-
quam bonum putaret umquam non salutem, verum hono-
rem ullum denegaturum? o nonae illae Decembres, quae
me consule fuistis! quem ego diem vere natalem huius
urbis aut certe salutarem appellare possum. o nox illa, 51 103
quam iste est dies consecutus, fausta huic urbi, miserum
me, metuo ne funesta nobis! qui tum animus L. Flacci
— nihil dicam enim de me —, qui amor in patriam, quae
virtus, quae gravitas exstitit! sed quid ea commemoro,
quae tum, cum agebantur, uno consensu omnium, una
voce populi Romani, uno orbis terrae testimonio in caelum
laudibus efferebantur? nunc vereor ne non modo non pro-
sint, verum etiam aliquid obsint; etenim multo acriorem
improborum interdum memoriam esse sentio quam bono-
rum. ego te, si quid gravius acciderit, ego te, inquam,
Flacce, prodidero; mea dextera illa, mea fides, mea pro-
missa, cum te, si rem publicam conservaremus, omnium
bonorum praesidio quoad viveres non modo munitum,
sed etiam ornatum fore pollicebar. putavi, speravi, etiam
si honos noster vobis vilior fuisset, salutem certe caram

104 futuram. ac L. Flaccum quidem, iudices, si, quod di
immortales omen avertant, gravis iniuria adflixerit, num-
quam tamen prospexisse vestrae saluti, consuluisse vobis,
liberis, coniugibus, fortunis vestris paenitebit; semper ita
sentiet, talem se animum et generis dignitati et pietati
suae et patriae debuisse: vos ne paeniteat tali civi non
pepercisse, per deos immortalis! iudices, providete. quo-
tus enim quisque est qui hanc in re publica sectam se-
quatur? qui vobis, qui vestri similibus placere cupiat?
qui optimi atque amplissimi cuiusque hominis atque or-
dinis auctoritatem magni putet, illam viam *si* sibi vident
expeditiorem ad honores et ad omnia, quae concupive-
42 runt? sed cetera sint eorum: sibi habeant potentiam, sibi
honores, sibi ceterorum commodorum summas facultates:
liceat his, qui haec salva esse voluerunt, ipsis esse salvis.
105 nolite, iudices, existimare eos, quibus integrum est, qui
nondum ad honores accesserunt, non exspectare huius
exitum iudicii: si L. Flacco tantus amor in bonos omnis,
tantum in rem publicam studium calamitati fuerit, quem
posthac tam amentem fore putatis qui non illam viam
vitae, quam ante praecipitem et lubricam esse ducebat,
huic planae et stabili praeponendam esse arbitretur? quod
si talium civium vos, iudices, taedet, ostendite: mutabunt
sententiam qui poterunt; constituent quid agant, quibus
integrum est: nos, qui iam progressi sumus, hunc exitum
nostrae temeritatis feremus: sin hoc animo quam plurimos
106 esse voltis, declarabitis hoc iudicio quid sentiatis. huic
misero puero, vestro ac liberorum vestrorum supplici, iu-
dices, hoc iudicio vivendi praecepta dabitis: cui si patrem
conservatis, qualis ipse debeat esse civis praescribetis;
sin eripitis, ostendetis bonae rationi et constanti et gravi
nullum a vobis fructum esse propositum. qui vos, quoniam
est id aetatis ut sensum iam percipere possit ex maerore
patrio, auxilium nondum patri ferre possit, orat ne suum
luctum patris lacrimis, patris maerorem suo fletu augeatis,
qui etiam me intuetur, me voltu appellat, meam quodam
modo flens fidem implorat ac repetit eam, quam ego patri
suo quondam pro salute patriae spoponderim, dignitatem.
miseremini familiae, iudices, miseremini patris, misere-
mini filii; nomen clarissimum et fortissimum vel generis
vel vetustatis vel hominis causa rei publicae reservate.

M. TULLII CICERONIS
PRO P. SULLA ORATIO.

Maxime vellem, iudices, ut P. Sulla et antea dignitatis 1 1
suae splendorem obtinere et post calamitatem acceptam
modestiae fructum aliquem percipere potuisset: sed quo-
niam ita tulit casus infestus, ut et amplissimo honore cum
communi ambitionis invidia tum singulari Autronii odio
everteretur, et in his pristinae fortunae reliquiis miseris et
adflictis tamen haberet quosdam, quorum animos ne sup-
plicio quidem suo satiare posset, quamquam ex huius in-
commodis magnam animo molestiam capio, tamen in ce-
teris malis facile patior oblatum mihi tempus esse, in quo
boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam quon-
dam omnibus, nunc quasi intermissam, agnoscerent, im-
probi ac perditi cives, perdomiti atque victi, praecipitante
re publica vehementem me fuisse atque fortem, conservata
mitem ac misericordem faterentur. et quoniam L. Tor- 2
quatus, meus familiaris ac necessarius, iudices, existimavit,
si nostram in accusatione sua necessitudinem familiarita-
temque violasset, aliquid se de auctoritate meae defen-
sionis posse detrahere, cum huius periculi propulsatione
coniungam defensionem officii mei. quo quidem genere
non uterer orationis, iudices, hoc tempore, si mea solum
interesset; multis enim locis mihi et data facultas est et
saepe dabitur de mea laude dicendi: sed ut ille vidit,
quantum de mea auctoritate deripuisset, tantum se de
huius praesidiis deminuturum, sic hoc ego sentio, si mei
facti rationem vobis constantiamque huius officii ac de-
fensionis probaro, causam quoque me P. Sullae probatu-
rum. ac primum abs te illud, L. Torquate, quaero, cur 3
me a ceteris clarissimis viris ac principibus civitatis in
hoc officio atque in defensionis iure secernas. quid enim
est quam ob rem abs te Q. Hortensii factum, clarissimi

viri atque ornatissimi, non reprehendatur, reprehendatur meum? nam si est initum a P. Sulla consilium inflammandae huius urbis, exstinguendi imperii, delendae civitatis, mihine maiorem hac res dolorem quam Q. Hortensio, mihine maius odium adferre debent? meum denique gravius esse iudicium, qui adiuvandus in his causis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deserendus esse videatur? 'ita,' inquit: 'tu enim investigasti, tu patefecisti con-
2 4 iurationem.' quod cum dicit, non attendit eum, qui patefecerit, hoc curasse, ut id omnes viderent, quod antea fuisset occultum. qua re ista coniuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio quam mihi; quem cum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse quin innocentem P. Sullam defenderet, quaero cur qui aditus ad causam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit; quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium, ornari causam, defendi huius innocentiam vides? non enim una ratio est defensionis ea, quae posita est in oratione; omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte
5 atque auctoritate defendunt. an vero, in quibus subselliis haec ornamenta ac lumina rei publicae viderem, in his me apparere nollem, quorum ego illum in locum atque in hanc excelsissimam sedem dignitatis atque honoris multis meis et magnis laboribus et periculis ascendissem? atque ut intellegas, Torquate, quem accuses, si te forte id offendit, quod ego, qui in hoc genere quaestionis defenderim neminem, non desim P. Sullae, recordare de ceteris, quos adesse huic vides: intelleges et de hoc et de aliis iudicium meum et horum par atque unum fuisse.
6 quis nostrum adfuit Vargunteio? nemo, ne hic quidem Q. Hortensius, praesertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. non enim iam se ullo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, cum ille tanto scelere commisso omnium officiorum societatem diremisset. quis nostrum Servium Sullam, quis Publium, quis M. Laecam, quis C. Cornelium defendendum putavit? quis eis nostrum adfuit? nemo. quid ita? quia in ceteris causis etiam nocentis viri

boni, si necessarii sunt, deserendos esse non putant: in
hoc crimine non solum levitatis culpa est, verum etiam
quaedam contagio sceleris, si defendas eum, quem ob-
strictum esse patriae parricidio suspicere. quid? Autronio 7
nonne sodales, non conlegae sui, non veteres amici, quo-
rum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui
sunt in re publica principes, defuerunt? immo, etiam testi-
monio plerique laeserunt. statuerant illud tantum esse
maleficium quod non modo non occultari per se, sed
etiam aperiri inlustrarique deberet. quam ob rem quid 3
est quod mirere, si cum isdem me in hac causa vides
adesse, cum quibus in ceteris intellegis afuisse? nisi vero
me unum vis ferum praeter ceteros, me asperum, me in-
humanum existimari, me singulari immanitate et crudeli-
tate praeditum. hanc mihi tu si propter meas res gestas 8
imponis in omni mea vita, Torquate, personam, vehe-
menter erras. me natura misericordem, patria severum:
crudelem nec patria nec natura esse voluit. denique istam
ipsam personam vehementem et acrem, quam mihi tum
tempus et res publica imposuit, iam voluntas et natura
ipsa detraxit. illa enim ad breve tempus severitatem postu-
lavit; haec in omni vita misericordiam lenitatemque desi-
derat. qua re nihil est quod ex tanto comitatu virorum am- 9
plissimorum me unum abstrahas: simplex officium atque
una bonorum est omnium causa; nihil erit quod admirere
posthac, si in ea parte, in qua hos animum adverteris, me
videbis: nulla est enim in re publica mea causa propria;
tempus agendi fuit mihi magis proprium quam ceteris,
doloris vero et timoris et periculi fuit illa causa commu-
nis: neque enim ego tunc princeps ad salutem esse po-
tuissem, si esse alii comites noluissent. qua re necesse
est, quod mihi consuli praecipuum fuit praeter alios, id
iam privato cum ceteris esse commune. neque ego hoc
partiendae invidiae, sed communicandae laudis causa lo-
quor: oneris mei partem nemini impertio, gloriae bonis
omnibus. 'in Autronium testimonium dixisti:' inquit 'Sul- 10
lam defendis.' hoc totum eius modi est, iudices, ut, si
ego sum inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui
convenerit nec defensioni auctoritatem; sin est in me ra-
tio rei publicae, religio privati officii, studium retinendae

voluntatis bonorum, nihil minus accusator debet dicere quam a me defendi Sullam, testimonio laesum esse Autronium. videor enim iam non solum studium ad defendendas causas, verum etiam opinionis aliquid et auctoritatis adferre; qua ego et moderate utar, iudices, et omnino non uterer, si ille me non coëgisset.

4 11 Duae coniurationes abs te, Torquate, constituuntur: una, quae Lepido et Volcatio consulibus, patre tuo consule designato, facta esse dicitur; altera, quae me consule: harum in utraque Sullam dicis fuisse. patris tui, fortissimi viri atque optimi consulis, scis me consiliis non interfuisse; scis me, cum mihi summus tecum usus esset, tamen illorum expertem temporum et sermonum fuisse: credo, quod nondum penitus in re publica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod me ambitio et forensis labor ab omni illa cogitatione
12 abstrahebat. quis ergo intererat vestris consiliis? omnes hi, quos vides huic adesse, et in primis Q. Hortensius; qui cum propter honorem ac dignitatem atque animum eximium in rem publicam tum propter summam familiaritatem summumque amorem in patrem tuum cum communibus tum praecipuis patris tui periculis commovebatur. ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps et consilii vestri fuit et timoris; cuius in hoc crimine propulsando cum esset copiosissima atque ornatissima oratio, tamen non minus inerat auctoritatis in ea quam facultatis. illius igitur coniurationis, quae facta contra vos, delata ad vos, a vobis prolata esse dicitur, ego testis esse non potui: non modo animo nihil comperi, sed vix ad auris meas istius
13 suspitionis fama pervenit. qui vobis in consilio fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis periculum tum conflari putabatur, qui Autronio non adfuerunt, qui in illum testimonia gravia dixerunt, hunc defendunt, huic adsunt, in huius periculo declarant se non crimine coniurationis, ne adessent ceteris, sed hominum maleficio deterritos esse. mei consulatus autem tempus et crimen maximae coniurationis a me defendetur. atque haec inter nos partitio defensionis non est fortuito, iudices, nec temere facta, sed cum videremus eorum criminum nos

patronos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid scire ipse atque existimare potuisset. et quoniam de cri- 5 14
minibus superioris coniurationis Hortensium diligenter audistis, de hac coniuratione, quae me consule facta est, hoc primum attendite.

Multa, cum essem consul, de summis rei publicae periculis audivi, multa quaesivi, multa cognovi: nullus umquam de Sulla nuntius ad me, nullum indicium, nullae litterae pervenerunt, nulla suspitio. multum haec vox fortasse valere deberet eius hominis, qui consul insidias rei publicae consilio investigasset, veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset, cum is se nihil audisse de P. Sulla, nihil suspicatum esse diceret. sed ego nondum utor hac voce ad hunc defendendum: ad purgandum me potius utar, ut mirari Torquatus desinat, me, qui Autronio non adfuerim, Sullam defendere. quae enim 15
Autronii fuit causa? quae Sullae est? ille ambitus iudicium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde, id quod vidimus omnes, lapidatione atque concursu; Sulla, si sibi suus pudor ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit; ille damnatus ita se gerebat non solum consiliis et sermonibus, verum etiam aspectu atque voltu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriae videretur; hic se ita fractum illa calamitate atque adflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinuisset. hac 16
vero in coniuratione quid tam coniunctum quam ille cum Catilina, cum Lentulo? quae tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis sceleris, libidinis, audaciae? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit? cum interim Sulla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quaereret, sed ne mediocri quidem sermone et congressu coniungeretur. illum Allobroges, 17
maximarum rerum verissimi indices, illum multorum litterae ac nuntii coarguerunt; Sullam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. postremo, eiecto sive emisso iam ex urbe Catilina, ille arma misit, cornua, tubas, fascis,

signa [legiones]: ille relictus intus, exspectatus foris,
Lentuli poena compressus convertit se aliquando ad timo-
rem, numquam ad sanitatem; hic contra ita quievit, ut
eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse
putantur huius adfines suspitionis et locus est ipse non
tam ad inflammandos calamitosorum animos quam ad
6 consolandos adcommodatus. propter hanc igitur tantam
dissimilitudinem hominum atque causarum dissimilem me
18 in utroque praebui. veniebat enim ad me et saepe venie-
bat Autronius, multis cum lacrimis, supplex, ut se de-
fenderem, et se meum condiscipulum in pueritia, familia-
rem in adulescentia, conlegam in quaestura commemo-
rabat fuisse; multa mea in se, non nulla etiam sua in me
proferebat officia. quibus ego rebus, iudices, ita flectebar
animo atque frangebar, ut iam ex memoria quas mihi
ipsi fecerat insidias deponerem, ut iam immissum esse
ab eo C. Cornelium, qui me in meis aedibus, in conspectu
uxoris ac liberorum meorum trucidaret, obliviscerer. quae
si de uno me cogitasset, qua mollitia sum animi ac leni-
tate, numquam mehercule illius lacrimis ac precibus
19 restitissem; sed cum mihi patriae, cum vestrorum peri-
culorum, cum huius urbis, cum illorum delubrorum atque
templorum, cum puerorum infantium, cum matronarum
ac virginum veniebat in mentem, et cum illae infestae
ac funestae faces universumque totius urbis incendium,
cum tela, cum caedes, cum civium cruor, cum cinis pa-
triae versari ante oculos atque animum memoria refricare
coeperat, tum denique ei resistebam, neque solum illi
hosti ac parricidae, sed his etiam propinquis illius, Mar-
cellis, patri et filio, quorum alter apud me parentis gra-
vitatem, alter filii suavitatem obtinebat; neque me ar-
bitrabar sine summo scelere posse, quod maleficium in
aliis vindicassem, idem in illorum socio, cum scirem,
20 defendere. atque idem ego neque P. Sullam supplicem
ferre neque eosdem Marcellos pro huius periculis lacri-
mantis aspicere neque huius M. Messallae, hominis ne-
cessarii, preces sustinere potui; neque enim causa adver-
sata naturae est, [nec homo] nec reus misericordiae meae
repugnavit. nusquam nomen, nusquam vestigium fuerat;
nullum crimen, nullum indicium, nulla suspitio. suscepi

causam, Torquate, suscepi, et feci libenter ut me, quem boni constantem, ut spero, semper existimassent, eundem ne improbi quidem crudelem dicerent.

Hic ait se ille, iudices, regnum meum ferre non posse. 7 21
quod tandem, Torquate, regnum? consulatus, credo, mei; in quo ego imperavi nihil et contra patribus conscriptis et bonis omnibus parui; quo in magistratu non institutum est videlicet a me regnum, sed repressum. an tum in tanto imperio tantaque potestate non dicis me fuisse regem, nunc privatum regnare dicis? quo tandem nomine? 'quod in quos testimonia dixisti,' inquit 'damnati sunt; quem defendis, sperat se absolutum iri.' hic tibi ego de testimoniis meis hoc respondeo: si falsum dixerim, te in eosdem dixisse; sin verum, non esse hoc regnare, cum verum iuratus dicas, probare. de huius spe tantum dico, nullas a me opes P. Sullam, nullam potentiam, nihil denique praeter fidem defensionis exspectare. 'nisi tu' in- 22
quit 'causam recepisses, numquam mihi restitisset, sed indicta causa profugisset.' si iam hoc tibi concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si, hos talis viros non suo stare iudicio, sed meo; si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse, uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit? at hic etiam, id quod tibi necesse minime fuit, facetus esse voluisti, cum Tarquinium et Numam et me tertium peregrinum regem esse dixisti. mitto iam de rege quaerere; illud quaero, peregrinum cur me esse dixeris: nam si ita sum, non tam est admirandum regem esse me, quoniam, ut tu ais, etiam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum. 'hoc dico,' 23
inquit 'te esse ex municipio.' fateor, et addo etiam ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est. sed scire ex te pervelim quam ob rem qui ex municipiis veniant peregrini tibi esse videantur: nemo istuc Marco illi Catoni seni, cum plurimos haberet inimicos, nemo Tiberio Coruncanio, nemo Manio Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, cum ei multi inviderent, obiecit umquam. equidem vehementer laetor eum esse me, in quem tu, cum cuperes, nullam contumeliam iacere

potueris, quae non ad maximam partem civium conveniret.
8 sed tamen te a me pro magnis causis nostrae necessitu-
dinis monendum esse etiam atque etiam puto: non pos-
sunt omnes esse patricii; si verum quaeris, ne curant
quidem; nec se aequales tui propter istam causam abs te
24 anteiri putant. ac si tibi nos peregrini videmur, quorum
iam et nomen et honos inveteravit et urbi huic et homi-
num famae ac sermonibus, quam tibi illos competitores
tuos peregrinos videri necesse erit, qui iam ex tota Italia
delecti tecum de honore ac de omni dignitate contendent;
quorum tu cave quemquam peregrinum appelles, ne pere-
grinorum suffragiis obruare; qui si attulerint nervos et
industriam, mihi crede, excutient tibi istam verborum
iactationem et te ex somno saepe excitabunt nec patien-
tur se abs te, nisi virtute vincentur, honore superari. ac
25 si, iudices, ceteris patriciis me et vos peregrinos videri
oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur; est
enim ipse a materno genere municipalis, honestissimi ac
nobilissimi generis, sed tamen Asculani. aut igitur do-
ceat Picentis solos non esse peregrinos aut gaudeat suo
generi me meum non anteponere. qua re neque tu me
peregrinum posthac dixeris, ne gravius refutere, neque
regem, ne derideare. nisi forte regium tibi videtur ita
vivere, ut non modo homini nemini, sed ne cupiditati
quidem ulli servias; contemnere omnis libidines, non auri,
non argenti, non ceterarum rerum indigere, in senatu sen-
tire libere, populi magis utilitati consulere quam volun-
tati; nemini cedere, multis obsistere. si hoc putas esse
regium, regem me esse confiteor; sin te potentia mea, si
dominatio, si denique aliquod dictum adrogans aut super-
bum movet, quin tu id potius profers quam verbi invi-
9 diam contumeliamque maledicti? ego, tantis a me bene-
26 ficiis in re publica positis, si nullum aliud mihi praemium
ab senatu populoque Romano nisi honestum otium postu-
larem, quis non concederet? sibi haberent honores, sibi
imperia, sibi provincias, sibi triumphos, sibi alia prae-
clarae laudis insignia; mihi liceret eius urbis, quam con-
servassem, conspectu tranquillo animo et quieto frui.
quid? si hoc non postulo; si ille labor meus pristinus, si
sollicitudo, si officia, si operae, si vigiliae deserviunt

amicis, praesto sunt omnibus; si neque amici in foro re-
quirunt studium meum neque res publica in curia; si me
non modo non rerum gestarum vacatio, sed neque ho-
noris neque aetatis excusatio vindicat labore; si voluntas
mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent
omnibus; si mihi ne ad ea quidem, quae pro salute omnium
gessi, recordanda et cogitanda quicquam relinquitur tem-
poris, tamen hoc regnum appellabitur, cuius vicarius qui
velit esse inveniri nemo potest? longe abest a me regni
suspitio; sin quaeris qui sint Romae regnum occupare 27
conati, ut ne replices annalium memoriam, ex domesticis
imaginibus invenies. res enim gestae, credo, meae me
nimis extulerunt ac mihi nescio quos spiritus attulerunt.
quibus de rebus tam claris, tam immortalibus, iudices,
hoc possum dicere, me, qui ex summis periculis eripue-
rim urbem hanc et vitam omnium civium, satis adeptum
fore, si ex hoc tanto in omnis mortalis beneficio nullum
in me periculum redundarit. etenim in qua civitate res 28
tantas gesserim memini; in qua urbe verser intellego:
plenum forum est eorum hominum, quos ego a vestris
cervicibus depuli, iudices, a meis non removi; nisi vero
paucos fuisse arbitramini, qui conari aut sperare possent
se tantum imperium posse delere: horum ego faces eri-
pere de manibus et gladios extorquere potui, sicuti feci,
voluntates vero consceleratas ac nefarias nec sanare potui
nec tollere. qua re non sum nescius quanto periculo vi-
vam in tanta multitudine improborum, cum mihi uni cum
omnibus improbis aeternum videam esse bellum susce- 10
ptum. quod si illis meis praesidiis forte invides et si ea 29
tibi regia videntur, quod omnes boni omnium generum
atque ordinum suam salutem cum mea coniungunt, con-
solare te, quod omnium mentes improborum mihi uni
maxime sunt infensae et adversae: qui me non [modo]
solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios et
furorem consceleratum repressi, sed eo etiam magis, quod
nihil iam se simile me vivo conari posse arbitrantur. at 30
vero quid ego mirer, si quid ab improbis de me improbe
dicitur, cum L. Torquatus, primum eis fundamentis ipse
adulescentiae iactis, ea spe proposita amplissimae digni-
tatis, deinde L. Torquati, fortissimi consulis, constantis-

simi senatoris, semper optimi civis, filius, interdum effera-
tur immoderatione verborum? qui cum suppressa voce
de scelere P. Lentuli, de audacia coniuratorum omnium
dixisset, tantum modo ut vos, qui ea probatis, exaudire
possetis, de supplicio [de Lentulo], de carcere magna et
31 queribunda voce dicebat. in quo primum erat illud ab-
surdum, quod, cum ea, quae leviter dixerat, vobis pro-
bare volebat, eos [autem], qui circum iudicium stabant,
audire nolebat, non intellegebat ea, quae clare diceret,
ita illos audituros, quibus se venditabat, ut vos quoque
audiretis, qui [id] non probabatis; deinde alterum iam
oratoris vitium non videre quid quaeque causa postulet.
nihil est enim tam alienum ab eo, qui alterum coniura-
tionis accuset, quam videri coniuratorum poenam mortem-
que lugere. quod cum is tribunus plebis facit, qui unus
videtur ex illis ad lugendos coniuratos relictus, nemini
mirum est; difficile est enim tacere, cum doleas: te, si
quid eius modi facis, non modo talem adulescentem, sed
in ea causa, in qua te vindicem coniurationis velis esse,
32 vehementer admiror. sed reprehendo tamen illud maxime,
quod isto ingenio et prudentia praeditus causam rei pu-
blicae non tenes, qui arbitrere plebi Romanae res eas
non probari, quas me consule omnes boni pro salute
11 communi gesserunt. ecquem tu horum, qui adsunt, qui-
bus te contra ipsorum voluntatem venditabas, aut tam
sceleratum statuis fuisse, ut haec omnia perire voluerit,
aut tam miserum, ut et se perire cuperet et nihil haberet
quod salvum esse vellet? an vero clarissimum virum
generis vestri ac nominis nemo reprehendit, qui filium
suum vita privavit, ut in ceteros firmaret imperium; tu
rem publicam reprehendis, quae domesticos hostis, ne
33 ab eis ipsa necaretur, necavit? itaque attende, Torquate,
quam ego defugiam auctoritatem consulatus mei: maxima
voce, ut omnes exaudire possint, dico semperque dicam:
adeste omnes animis, qui adestis, quorum ego frequentia
magno opere laetor; erigite mentis aurisque vestras et
me de invidiosis rebus, ut ille putat, dicentem attendite!
ego consul, cum exercitus perditorum civium clandestino
scelere conflatus crudelissimum et luctuosissimum exitium
patriae comparasset, cum ad occasum interitumque rei

publicae Catilina in castris, in his autem templis ac tectis
dux Lentulus esset constitutus, meis consiliis, meis la-
boribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine dilectu,
sine armis, sine exercitu, quinque hominibus compre-
hensis atque confectis incensione urbem, internicione
civis, vastitate Italiam, interitu rem publicam liberavi;
ego vitam omnium civium, statum orbis terrae, urbem
hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem regum ac
nationum exterarum, lumen gentium, domicilium imperii
quinque hominum amentium ac perditorum poena redemi.
an me existimasti haec iniuratum in iudicio non esse 34
dicturum, quae iuratus in maxima contione dixissem?
atque etiam illud addam, ne qui forte incipiat improbus 12
subito te amare, Torquate, et aliquid sperare de te, at-
que, ut idem omnes exaudiant, clarissima voce dicam:
harum omnium rerum, quas ego in consulatu pro salute
rei publicae suscepi atque gessi, L. ille Torquatus, cum
esset meus contubernalis in consulatu, atque etiam in
praetura fuisset, auctor, adiutor, particeps exstitit, cum
princeps, cum auctor, cum signifer esset iuventutis; pa-
rens eius, homo amantissimus patriae, maximi animi,
summi consilii, singularis constantiae, cum esset aeger,
tamen omnibus rebus illis interfuit; nusquam est a me
digressus; studio, consilio, auctoritate unus adiuvit plu-
rimum, cum infirmitatem corporis virtute animi superaret.
videsne ut eripiam te ex improborum subita gratia et re- 35
conciliem bonis omnibus? qui te et diligunt et retinent
retinebuntque semper, nec, si forte a me desciveris, id-
circo te a se et a re publica et a tua dignitate deficere
patientur. sed iam redeo ad causam, atque hoc vos, iu-
dices, testor: mihi de memet ipso tam multa dicendi ne-
cessitas quaedam imposita est ab illo; nam si Torquatus
Sullam solum accusasset, ego quoque hoc tempore nihil
aliud agerem nisi eum, qui accusatus esset, defenderem;
sed cum ille tota illa oratione in me esset invectus et
cum, ut initio dixi, defensionem meam spoliare auctori-
tate voluisset, etiam si dolor *me* meus respondere non co-
geret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitavisset.

Ab Allobrogibus nominatum Sullam esse dicis. quis 13 36
negat? sed lege indicium et vide quem ad modum no-

minatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse cum ceteris Autronium secum facere. quaero num Sullam dixerit Cassius? nusquam: sese aiunt quaesisse de Cassio quid Sulla sentiret. videte diligentiam Gallorum; qui vitam hominum naturamque non nossent ac tantum audivissent eos pari calamitate esse, quaesiverunt essentne eadem voluntate. quid tum Cassius? si respondisset idem sentire et secum facere Sullam, tamen mihi non videretur in hunc id criminosum esse debere. quid ita? quia qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspitionem et purgare eos, de quibus
37 illi aliquid suspicari viderentur. non respondit tamen una facere Sullam; etenim esset absurdum, cum ceteros sua sponte nominasset, mentionem facere Sullae nullam nisi admonitum et interrogatum; nisi forte veri simile est P. Sullae nomen in memoria Cassio non fuisse. si nobilitas hominis, si adflicta fortuna, si reliquiae pristinae dignitatis non tam inlustres fuissent, tamen Autronii commemoratio memoriam Sullae rettulisset; etiam, ut arbitror, cum auctoritates principum coniurationis ad incitandos animos Allobrogum conligeret Cassius, et cum sciret exteras nationes maxime nobilitate moveri, non prius Au-
38 tronium quam Sullam nominavisset. iam vero illud probari minime potest, Gallos Autronio nominato putasse propter calamitatis similitudinem sibi aliquid de Sulla esse quaerendum, Cassio, si hic esset in eodem scelere, ne cum appellasset quidem Autronium, huius in mentem venire potuisse. sed tamen quid respondit de Sulla Cassius? se nescire certum. 'non purgat' inquit. dixi antea: ne si argueret quidem tum denique, cum esset interrogatus, id mihi criminosum videretur.
39 sed ego in quaestionibus et indiciis non hoc quaerendum arbitror, num purgetur aliquis, sed num arguatur. etenim cum se negat scire Cassius, utrum sublevat Sullam an satis probat se nescire? — sublevat apud Gallos. — quid ita? ne indicent? quid? si periculum esse putasset, ne illi umquam indicarent, de se ipse confessus esset? nesciit videlicet. credo celatum esse Cassium de Sulla uno; nam de ceteris certe sciebat: etenim domi eius pleraque conflata esse constabat. qui negare noluit esse in eo numero

Sullam, quo plus spei Gallis daret, dicere autem falsum non ausus est, nescire dixit. atque hoc perspicuum est, cum is, qui de omnibus scierit, de Sulla se scire negarit, eandem esse vim negationis huius, quam si extra coniurationem hunc esse se scire dixisset; nam cuius scientiam de omnibus constat fuisse, eius ignoratio de aliquo purgatio debet videri. sed iam non quaero purgetne Cassius Sullam: illud mihi tantum satis est, contra Sullam nihil esse in indicio.

Exclusus hac criminatione Torquatus rursus in me 14 40
inruit, me accusat: ait me aliter ac dictum sit in tabulas publicas rettulisse. o di immortales! — vobis enim tribuo, quae vestra sunt; nec vero possum tantum meo ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas in illa turbulentissima tempestate rei publicae mea sponte dispexerim; vos profecto animum meum tum conservandae patriae cupiditate incendistis; vos me ab omnibus ceteris cogitationibus ad unam salutem rei publicae convertistis; vos denique in tantis tenebris erroris et inscientiae clarissimum lumen menti meae praetulistis. vidi ego hoc, 41
vidi, nisi recenti memoria senatus auctoritatem huius indicii monumentis publicis testatus essem, fore ut aliquando non Torquatus neque Torquati quispiam similis — nam id me multum fefellit —, sed ut aliquis patrimonii naufragus, inimicus otii, bonorum hostis aliter indicata haec esse diceret, quo facilius vento aliquo in optimum quemque excitato posset in malis rei publicae portum aliquem suorum malorum invenire. itaque introductis in senatum indicibus institui senatores, qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. at 42
quos viros! non solum summa virtute et fide, cuius generis erat in senatu facultas maxima, sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime quae dicerentur persequi posse: C. Cosconium, qui tum erat praetor, M. Messallam, qui tum praeturam petebat, P. Nigidium, Appium Claudium. credo esse neminem qui his hominibus ad vere referendum aut fidem putet aut ingenium defuisse. quid? deinde quid feci? cum scirem 15
ita esse indicium relatum in tabulas publicas, ut illae tabulae privata tamen custodia more maiorum continerentur,

non occultavi, non continui domi, sed etiam describi ab omnibus librariis, dividi passim et pervolgari atque edi populo Romano imperavi; divisi totae Italiae, emisi in omnis provincias, eius indicii, ex quo oblata salus esset
43 omnibus, expertem esse neminem volui. itaque dico locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. in quo ego tam subito et exiguo et turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non mea sponte providi: primum, ne qui posset tantum aut de rei publicae aut de alicuius periculo meminisse quantum vellet; deinde ne cui liceret umquam reprehendere illud indicium aut temere creditum criminari; postremo ne quid iam a me, ne quid ex meis commentariis quaereretur, ne aut oblivio mea aut memoria nimia videretur, ne denique aut
44 neglegentia turpis aut diligentia crudelis putaretur. sed tamen abs te, Torquate, quaero, cum indicatus tuus esset inimicus, et esset eius rei frequens senatus et recens memoria testis, tibi, meo familiari et contubernali, prius etiam edituri indicium fuerint scribae mei, si voluisses, quam in codicem rettulissent, cum videres aliter referri, cur tacuisti, passus es? non mecum aut cum familiari meo questus es? aut quoniam tam facile inveheris in amicos, iracundius aut vehementius expostulasti? tu, cum tua vox numquam sit audita, cum indicio lecto, descripto, divolgato quieveris, tacueris, repente tantam rem ementiare et in eum locum te deducas, ut ante, quam me commutati indicii coargueris, te summae neglegentiae
16 45 tuo iudicio convictum esse fateare? mihi cuiusquam salus tanti fuisset, ut meam neglegerem? per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam denique ego iuvarem, a quo etiam crudelis insidias rei publicae factas, et me potissimum consule, putarem? quod si iam essem oblitus severitatis et constantiae meae, tamne amens eram, ut, cum litterae posteritatis causa repertae sint, quae subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus commentario
46 meo posse superari? fero ego te, Torquate, iam dudum, fero, et non numquam animum incitatum ad ulciscendam orationem tuam revoco ipse et reflecto; permitto aliquid

iracundiae tuae, do adulescentiae, cedo amicitiae, tribuo
parenti: sed nisi tibi aliquem modum tute constitueris,
coges me oblitum nostrae amicitiae habere rationem meae
dignitatis: nemo umquam me tenuissima suspitione per-
strinxit, quem non perverterim ac perfregerim. sed mihi
hoc credas velim: non eis libentissime soleo respondere,
quos mihi videor facillime posse superare. tu, quoniam 47
minime ignoras consuetudinem dicendi meam, noli hac
lenitate nova abuti mea, noli aculeos orationis meae, quia
reconditi sunt, excussos arbitrari, noli id omnino a me
putare esse amissum, si quid est tibi remissum atque
concessum. cum illae valent apud me excusationes in-
iuriae tuae, iratus animus tuus, aetas, amicitia nostra,
tum nondum statuo te virium satis habere, ut ego tecum
luctari et congredi debeam: quod si esses usu atque ae-
tate robustior, essem idem qui soleo, cum sum lacessi-
tus: nunc tecum sic agam, tulisse ut potius iniuriam quam
rettulisse [gratiam] videar. neque vero quid mihi irascare 17 48
intellegere possum. si, quod eum defendo, quem tu accu-
sas, cur tibi ego non suscenseo, quod accusas eum, quem
ego defendo? 'inimicum ego' inquis 'accuso meum.' et
amicum ego defendo meum. 'non debes tu quemquam in
coniurationis quaestione defendere.' immo nemo magis
eum, de quo nihil umquam est suspicatus, quam is, qui
de aliis multa cognovit. 'cur dixisti testimonium in alios?'
quia coactus sum. 'cur damnati sunt?' quia creditum est.
'regnum est dicere in quem velis et defendere quem velis.'
immo servitus est non dicere in quem velis et non defen-
dere quem velis; ac si considerare coeperis, utrum magis
mihi hoc necesse fuerit facere an istud tibi, intelleges ho-
nestius te inimicitiarum modum statuere potuisse quam me
humanitatis. an vero cum honos agebatur familiae vestrae 49
amplissimus, hoc est consulatus parentis tui, sapientis-
simus vir familiarissimis suis suscensuit [pater tuus], cum
Sullam et defenderent et laudarent? intellegebat hanc
nobis a maioribus esse traditam disciplinam, ut nullius
amicitia ad pericula propulsanda impediremur. at erat
huic iudicio longe dissimilis illa contentio: tum adflicto
P. Sulla consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est;
honoris erat certamen; ereptum repetere vos clamitabatis,

ut victi in campo in foro vinceretis: tum qui contra vos
pro huius salute pugnabant, amicissimi vestri, quibus
non irascebamini, consulatum vobis eripiebant, honori
vestro repugnabant, et tamen id inviolata vestra amicitia,
integro officio, vetere exemplo atque instituto optimi
18 50 cuiusque faciebant. ego vero quibus ornamentis adversor
tuis? aut cui dignitati vestrae repugno? quid est quod
iam ab hoc expetas? honos ad patrem, insignia honoris
ad te delata sunt: tu ornatus exuviis huius venis ad eum
lacerandum, quem interemisti: ego iacentem et spoliatum
defendo et protego. atque hic tu et reprehendis me, quia
defendam, et irasceris; ego autem non modo tibi non
irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum: te enim
existimo tibi statuisse quid faciendum putares et satis
idoneum officii tui iudicem esse potuisse.

51 At accusat C. Cornelii filius et id aeque valere debet
ac si pater indicaret. o patrem [Cornelium] sapientem!
qui, quod praemii solet esse in indicio, reliquerit, quod
turpitudinis in confessione, id per accusationem filii susce-
perit. sed quid est tandem, quod indicat per istum pue-
rum Cornelius? si vetera mihi ignota, cum Hortensio
communicata, respondit Hortensius; sin, ut ais, illum
conatum Autronii et Catilinae, cum in campo consulari-
bus comitiis, quae a me habita sunt, caedem facere vo-
luerunt: Autronium tum in campo vidimus, sed quid dixi
vidisse nos? ego vidi: vos enim tum, iudices, nihil labo-
rabatis neque suspicabamini, ego tectus praesidio firmo
amicorum Catilinae tum et Autronii copias et conatum
52 repressi. num quis est igitur qui tum dicat in campum
aspirasse Sullam? atqui si tum se cum Catilina societate
sceleris coniunxerat, cur ab eo discedebat? cur cum Au-
tronio non erat? cur in pari causa non paria signa cri-
minis reperiuntur? sed quoniam Cornelius ipse etiam
nunc de indicando dubitat, ut dicitis, informat ad hoc
adumbratum indicium filium, quid tandem de illa nocte
dicit, cum inter falcarios ad M. Laecam nocte ea, quae
consecuta est posterum diem nonarum Novembrium me
consule, Catilinae denuntiatione convenit? quae nox
omnium temporum coniurationis acerrima fuit atque acer-
bissima: tum Catilinae dies exeundi, tum ceteris manendi

condicio, tum discriptio totam per urbem caedis atque
incendiorum constituta est; tum tuus pater, Corneli, id
quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam
provinciam depoposcit, ut cum prima luce consulem salu-
tatum veniret, intromissus et meo more et iure amicitiae
me in meo lectulo trucidaret. hoc tempore, cum arderet 19 53
acerrime coniuratio, cum Catilina egrederetur ad exerci-
tum, Lentulus in urbe relinqueretur, Cassius incendiis,
Cethegus caedi praeponeretur, Autronio ut occuparet
Etruriam praescriberetur, cum omnia ordinarentur, in-
struerentur, pararentur, ubi fuit Sulla, Corneli? num
Romae? immo longe afuit: num in eis regionibus, quo
se Catilina inferebat? multo etiam longius: num in agro
Camerti, Piceno, Gallico, quas in oras maxime quasi
morbus quidam illius furoris pervaserat? nihil vero minus.
fuit enim, ut iam ante dixi, Neapoli; fuit in ea parte Ita-
liae, quae maxime ista suspitione caruit. quid ergo in- 54
dicat aut quid adfert aut ipse Cornelius aut vos, qui haec
ab illo mandata defertis? gladiatores emptos esse Fausti
simulatione ad caedem ac tumultum. ita prorsus: inter-
positi sunt gladiatores, quos testamento patris videmus
deberi. 'adrepta est familia, quae si esset praetermissa,
posset alia familia Fausti munus praebere.' utinam qui-
dem haec ipsa non modo iniquorum invidiae, sed aequo-
rum exspectationi satis facere posset! 'properatum vehe-
menter est, cum longe tempus muneris abesset.' quasi
vero tempus dandi muneris non valde appropinquaret.
'nec opinante Fausto, cum is neque sciret neque vellet,
familia est comparata.' at litterae sunt Fausti, per quas 55
ille precibus a P. Sulla petit ut emat gladiatores et ut hos
ipsos emat, neque solum ad Sullam missae, sed ad L.
Caesarem, Q. Pompeium, C. Memmium, quorum de sen-
tentia tota res gesta est. 'at praefuit familiae.' iam si
in paranda familia nulla suspitio est, quis praefuerit nihil
ad rem pertinet; sed tamen in munere servili obtulit se ad
ferramenta prospicienda; praefuit vero numquam, eaque
res omni tempore per Bellum, Fausti libertum, admini-
strata est.

'At enim Sittius est ab hoc in ulteriorem Hispaniam 20 56
missus, ut eam provinciam perturbaret.' primum Sittius,

iudices, L. Iulio C. Figulo consulibus profectus est ali-
quanto ante furorem Catilinae et suspitionem huius con-
iurationis; deinde est profectus non tum primum, sed
cum in eisdem locis aliquanto ante eadem de causa ali-
quot annos fuisset; ac profectus est non modo ob cau-
sam, sed etiam ob necessariam causam, magna ratione
cum Mauritaniae rege contracta. tum autem, illo pro-
fecto, Sulla procurante eius rem et gerente, plurimis et
pulcherrimis P. Sittii praediis venditis aes alienum eius-
dem est dissolutum, ut, quae causa ceteros ad facinus
impulit, cupiditas retinendae possessionis, ea Sittio non
57 fuerit, praediis deminutis. iam vero illud quam incredi-
bile, quam absurdum, qui Romae caedem facere, qui
hanc urbem inflammare vellet, eum familiarissimum suum
dimittere ab se et amandare in ultimas terras! utrum quo
facilius Romae ea, quae conabatur, efficeret, si in Hi-
spania turbatum esset? at haec ipsa per se sine ulla con-
iunctione agebantur. an in tantis rebus, tam novis con-
siliis, tam periculosis, tam turbulentis hominem aman-
tissimum sui, familarissimum, coniunctissimum officiis,
consuetudine, usu, dimittendum esse arbitrabatur? veri
simile non est, ut, quem in secundis rebus, quem in otio
semper secum habuisset, hunc in adversis et in eo tu-
58 multu, quem ipse comparabat, ab se dimitteret. ipse
autem Sittius — non enim mihi deserenda est causa amici
veteris atque hospitis — is homo est aut ea familia ac
disciplina, ut hoc credi possit, eum bellum populo Ro-
mano facere voluisse? ut, cuius pater, cum ceteri defi-
cerent finitimi ac vicini, singulari exstiterit in rem publi-
cam nostram officio et fide, is sibi nefarium bellum contra
patriam suscipiendum putarit? cuius aes alienum vide-
mus, iudices, non libidine, sed negotii gerendi studio
esse contractum; qui ita Romae debuit, ut in provinciis
et in regnis ei maximae pecuniae deberentur, quas cum
peteret, non commisit ut sui procuratores quicquam oneris
absente se sustinerent: venire omnis suas possessiones et
patrimonio se ornatissimo spoliari maluit quam ullam
59 moram cuiquam fieri creditorum suorum. a quo quidem
genere, iudices, ego numquam timui, cum in illa rei pu-
blicae tempestate versarer: illud erat hominum genus

horribile et pertimescendum, qui tanto amore suas pos-
sessiones amplexi tenebant, ut ab eis membra citius di-
velli ac distrahi posse diceres. Sittius numquam sibi
cognationem cum praediis esse existimavit suis; itaque se
non modo ex suspitione tanti sceleris, verum etiam ex
omni hominum sermone non armis, sed patrimonio suo
vindicavit.

Iam vero quod obiecit, Pompeianos esse a Sulla im- 21 60
pulsos, ut ad istam coniurationem atque ad hoc nefarium
facinus accederent, id cuius modi sit intellegere non
possum. an tibi Pompeiani coniurasse videntur? quis
hoc dixit umquam aut quae fuit istius rei vel minima
suspitio? ‘diiunxit’ inquit ‘eos a colonis, ut hoc discidio
ac dissensione facta oppidum in sua potestate posset per
Pompeianos habere. primum omnis Pompeianorum co-
lonorumque dissensio delata ad patronos est, cum iam
inveterasset ac multos annos esset agitata; deinde ita a
patronis res cognita est, ut nulla in re a ceterorum sen-
tentiis Sulla dissenserit; postremo coloni ipsi sic intelle-
gunt, non Pompeianos a Sulla magis quam sese esse de-
fensos. atque hoc, iudices, ex hac frequentia colonorum, 61
honestissimorum hominum, intellegere potestis, qui ad-
sunt, laborant; hunc patronum, defensorem, custodem
illius coloniae si in omni fortuna atque omni honore in-
columem habere non potuerunt, in hoc tamen casu, in
quo adflictus iacet, per vos iuvari conservarique cupiunt.
adsunt pari studio Pompeiani, qui ab istis etiam in cri-
men vocantur; qui ita de ambulatione ac de suffragiis
suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi sa-
lute sentirent. ac ne haec quidem P. Sullae mihi videtur 62
silentio praetereunda esse virtus, quod, cum ab hoc illa
colonia deducta sit, et cum commoda colonorum a for-
tunis Pompeianorum rei publicae fortuna diiunxerit, ita
carus utrisque est atque iucundus, ut non alteros demo-
visse, sed utrosque constituisse videatur.

‘At enim et gladiatores et omnis ista vis rogationis 22
Caeciliae causa comparabatur.’ atque hoc loco in L. Cae-
cilium, pudentissimum atque ornatissimum virum, vehe-
menter invectus est: cuius ego de virtute et constantia,
iudices, tantum dico, talem hunc in ista rogatione, quam

promulgarat non de tollenda, sed de levanda calamitate
fratris sui, fuisse, ut consulere voluerit fratri, cum re pu-
blica pugnare noluerit; promulgarit impulsus amore fra-
63 terno, destiterit fratris auctoritate deductus. atque in ea re
per L. Caecilium Sulla accusatur, in qua re est uterque lau-
dandus; primum Caecilius, qui si id promulgavit, in quo
res iudicatas videatur voluisse rescindere, ut restitueretur
Sulla, recte reprehendis; status enim reipublicae maxime
iudicatis rebus continetur; neque ego tantum fraterno amori
dandum arbitror, ut quisquam, dum saluti suorum consulat,
communem relinquat: *at* nihil de iudicio ferebat, sed poe-
nam ambitus eam referebat, quae fuerat nuper, superioribus
legibus constituta; itaque hac rogatione non iudicum sen-
tentia, sed legis vitium corrigebatur. nemo iudicium re-
prehendit, cum de poena queritur, sed legem; damnatio
est enim iudicum, quae manebat; poena legis, quae leva-
64 batur. noli igitur animos eorum ordinum, qui praesunt
iudiciis summa cum gravitate et dignitate, alienare a
causa: nemo labefactare iudicium est conatus, nihil est
eius modi promulgatum: semper Caecilius in calamitate
fratris sui iudicum potestatem perpetuandam, legis acer-
23 bitatem mitigandam putavit. sed quid ego de hoc plura
disputem? dicerem fortasse et facile et libenter dicerem,
si paulo etiam longius, quam finis cotidiani officii po-
stulat, L. Caecilium pietas et fraternus amor propulisset;
implorarem sensus vestros; unius cuiusque indulgentiam
in suos testarer; peterem veniam errato L. Caecilii ex in-
timis vestris cogitationibus atque ex humanitate communi.
65 lex dies fuit proposita paucos: ferri coepta numquam,
deposita est in senatu. Kalendis Ianuariis cum in Capi-
tolium nos senatum convocassemus, nihil est actum prius,
et id mandatu Sullae Q. Metellus praetor se loqui dixit,
Sullam illam rogationem de se nolle ferri. ex illo tem-
pore L. Caecilius egit de re publica multa: agrariae legi,
quae tota a me reprehensa et abiecta est, se intercesso-
rem fore professus est, improbis largitionibus restitit,
senatus auctoritatem numquam impedivit, ita se gessit
in tribunatu, ut onere deposito domestici officii nihil postea
66 nisi de rei publicae commodis cogitarit. atque in ipsa
rogatione ne per vim quid ageretur, quis tum nostrum

Sullam aut Caecilium verebatur? nonne omnis ille terror,
omnis seditionis timor atque opinio ex Autronii improbi-
tate pendebat? eius voces, eius minae ferebantur; eius
aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perdito-
rum tumultum nobis seditionesque adferebant. itaque P.
Sulla hoc importunissimo cum honoris tum etiam calami-
tatis socio atque comite et secundas fortunas amittere
coactus est et in adversis sine ullo remedio atque adle-
vamento permanere.

Hic tu epistulam meam saepe recitas, quam ego ad 24 67
Cn. Pompeium de meis rebus gestis et de summa re pu-
blica misi, et ex ea crimen aliquod in P. Sullam quae-
ris; et, si furorem incredibilem biennio ante conceptum
erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse
dicis, Sullam in illa fuisse superiore coniuratione. sci-
licet ego is sum qui existimem Cn. Pisonem et Catili-
nam et Vargunteium et Autronium nihil scelerate, nihil
audacter ipsos per sese sine P. Sulla facere potuisse:
de quo etiam si quis dubitasset antea, num, id quod tu 68
arguis, cogitasset, interfecto patre tuo consule descendere
Kalendis Ianuariis cum lictoribus, sustulisti hanc suspi-
tionem, cum dixisti hunc, ut Catilinam consulem efficeret,
contra patrem tuum operas et manum comparasse. quod
si tibi ego confitear, tu mihi concedas necesse est, hunc,
cum Catilinae suffragaretur, nihil de suo consulatu, quem
iudicio amiserat, per vim recuperando cogitavisse; neque
enim istorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen,
iudices, P. Sullae persona suscipit.

Iam enim faciam, criminibus omnibus fere dissolutis, 69
contra atque in ceteris causis fieri solet, ut nunc denique
de vita hominis ac de moribus dicam: etenim de princi-
pio studuit animus occurrere magnitudini criminis, satis
facere exspectationi hominum, de me aliquid ipso, qui
accusatus eram, dicere; nunc iam revocandi estis eo, quo
vos ipsa causa, etiam tacente me, cogit animos mentis-
que convertere. omnibus in rebus, iudices, quae gra- 25
viores maioresque sunt, quid quisque voluerit, cogitarit,
admiserit non ex crimine, sed ex moribus eius, qui ar-
guitur, est ponderandum; neque enim potest quisquam
nostrum subito fingi neque cuiusquam repente vita mutari

70 aut natura converti. circumspicite paulisper mentibus
vestris, ut alia mittamus, hosce ipsos homines, qui huic
adfines sceleri fuerunt. Catilina contra rem publicam con-
iuravit. cuius aures umquam haec respuerunt conatum
esse audacter hominem a pueritia non solum intemperan-
tia et scelere, sed etiam consuetudine et studio in omni
flagitio, stupro, caede versatum? quis eum contra pa-
triam pugnantem perisse miratur, quem semper omnes
ad civile latrocinium natum putaverunt? quis Lentuli so-
cietates cum indicibus, quis insaniam libidinum, quis per-
versam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut
nefarie cogitasse aut stulte sperasse miretur? quis de
C. Cethego atque eius in Hispaniam profectione ac de
volnere Q. Metelli Pii cogitat cui non ad illius poenam
carcer aedificatus esse videatur? omitto ceteros, ne sit
71 infinitum: tantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos
coniurasse cognitum est, cogitetis: intellegetis unum
quemque eorum prius a sua vita quam a vestra suspi-
tione esse damnatum. ipsum illum Autronium, quoniam
eius nomen finitimum maxime est huius periculo et cri-
mini, non sua vita ac natura convicit? semper audax,
petulans, libidinosus; quem in stuprorum defensionibus
non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus,
verum etiam pugnis et calcibus; quem exturbare homines
e possessionibus, caedem facere vicinorum, spoliare fana
sociorum, vi [conatum] et armis disturbare iudicia, in
bonis rebus omnis contemnere, in malis pugnare contra
bonos, non rei publicae cedere, non fortunae ipsi suc-
cumbere. huius si causa non manifestissimis rebus tene-
retur, tamen eum mores ipsius ac vita convincerent.
26
72 agedum, conferte nunc cum illius vitam P. Sullae, vobis
populoque Romano notissimam, iudices, et eam ante
oculos vestros proponite. ecquod est huius factum aut
commissum non dicam audacius, sed quod cuiquam paulo
minus consideratum videatur? factum quaero? verbum
ecquod umquam ex ore huius excidit, in quo quisquam
posset offendi? at vero in illa gravi L. Sullae turbulen-
taque victoria quis P. Sulla mitior, quis misericordior in-
ventus est? quam multorum hic vitam est a L. Sulla de-
precatus! quam multi sunt summi homines et ornatissimi

et nostri et equestris ordinis, quorum pro salute se hic
Sullae obligavit! quos ego nominarem; neque enim ipsi
nolunt et huic animo gratissimo adsunt: sed quia maius
est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a
vobis peto, ut quod potuit tempori tribuatis, quod fecit
ipsi. quid reliquam constantiam vitae commemorem? 73
dignitatem, liberalitatem, moderationem in privatis rebus,
splendorem in publicis? quae ita deformata sunt a for-
tuna, ut tamen a natura inchoata compareant. quae
domus [quae] celebratio cotidiana! quae familiarium
dignitas! quae studia amicorum! quae ex quoque ordine
multitudo! haec diu multumque et multo labore quaesita
una eripuit hora. accepit P. Sulla, iudices, volnus vehe-
mens et mortiferum, verum tamen eius modi quod vide-
retur huius vita et natura accipere potuisse. honestatis
enim et dignitatis habuisse nimis magnam iudicatus est
cupiditatem: quam si nemo alius habuit in consulatu pe-
tendo, cupidior iudicatus est hic fuisse quam ceteri; sin
etiam in aliis non nullis fuit iste consulatus amor, fortuna
in hoc fuit fortasse gravior quam in ceteris. postea vero 74
quis P. Sullam nisi maerentem, demissum adflictumque
vidit? quis umquam est suspicatus hunc magis odio quam
pudore hominum aspectum lucemque vitare? qui cum
multa haberet invitamenta urbis et fori propter summa
studia amicorum, quae tamen ei sola in malis restiterunt,
afuit ab oculis vestris, et, cum lege retineretur, ipse se
exsilio paene multavit. in hoc vos pudore, iudices, et in 27
hac vita tanto sceleri locum fuisse creditis? aspicite ipsum,
contuemini os, conferte crimen cum vita; vitam ab initio
usque ad hoc tempus explicatam cum crimine recogno-
scite: mitto rem publicam, quae fuit semper Sullae caris- 75
sima: hosne amicos, talis viros, tam cupidos sui, per
quos res eius secundae quondam erant ornatae, nunc sub-
levantur adversae, crudelissime perire voluit, ut cum
Lentulo et Catilina et Cethego foedissimam vitam ac
miserrimam turpissima morte proposita degeret? non,
inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non
in hanc vitam, non in hunc hominem ista suspitio. nova
quaedam illa immanitas exorta est; incredibilis fuit ac
singularis furor; ex multis ab adulescentia conlectis per-

ditorum hominum vitiis repente ista tanta importunitas
76 inauditi sceleris exarsit. nolite, iudices, arbitrari homi-
num illum impetum et conatum fuisse: neque enim ulla
gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit in qua
non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit
inventus: beluae quaedam illae ex portentis immanes ac
ferae, forma hominum indutae, exstiterunt. perspicite
etiam atque etiam, iudices; nihil enim est quod in hac
causa dici possit vehementius; penitus introspicite Cati-
linae, Autronii, Cethegi, Lentuli ceterorumque mentis:
quas vos in his libidines, quae flagitia, quas turpitudines,
quantas audacias, quam incredibilis furores, quas notas
facinorum, quae indicia parricidiorum, quantos acervos
scelerum reperietis! ex magnis et diuturnis et iam de-
speratis rei publicae morbis ista repente vis erupit, ut ea
confecta et eiecta convalescere aliquando et sanari civi-
tas posset; neque enim est quisquam qui arbitretur illis
inclusis in re publica pestibus diutius haec stare potuisse;
itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas
28 77 rei publicae poenas Furiae quaedam incitaverunt. in hunc
igitur gregem vos nunc P. Sullam, iudices, ex his, qui
cum hoc vivunt aut vixerunt, honestissimorum amicorum
gregibus reicietis? ex hoc hominum numero, ex hac fa-
miliarium dignitate in impiorum partem atque in parrici-
darum sedem atque numerum transferetis? ubi erit igitur
illud firmissimum praesidium pudoris? quo in loco nobis
vita ante acta proderit? quod ad tempus existimationis
partae fructus reservabitur, si non extremo discrimine ac
dimicatione fortunae deserviet, si non aderit, si nihil ad-
78 iuvabit? quaestiones nobis servorum accusator ac tor-
menta minitatur; in quibus quamquam nihil periculi suspi-
camur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur
natura cuiusque cum animi tum corporis, regit quaesitor,
flectit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tot
rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur: vita P. Sullae
torqueatur; ex ea quaeratur num quae occultetur libido,
num quod lateat facinus, num quae crudelitas, num quae
audacia: nihil erroris erit in causa nec obscuritatis, iudi-
ces, si a vobis vitae perpetuae vox, ea quae verissima et
79 gravissima debet esse, audietur. nullum in hac causa

testem timemus; nihil quemquam scire, nihil vidisse, nihil
audisse arbitramur. sed tamen, si nihil vos P. Sullae
fortuna movet, iudices, vestra moveat. vestra enim, qui
cum summa elegantia atque integritate vixistis, hoc ma-
xime interest, non ex libidine aut simultate aut levitate
testium causas honestorum hominum ponderari, sed in
magnis disquisitionibus repentinisque periculis vitam unius
cuiusque esse testem: quam vos, iudices, nolite armis
suis spoliatam atque nudatam obicere invidiae, dedere
suspitioni; munite communem arcem bonorum, obstruite
perfugia improborum: valeat *et* ad poenam et ad salutem
plurimum, quam solam videtis ipsam ex sua natura facil-
lime perspici, subito flecti fingique non posse.

Quid vero? haec auctoritas — semper enim est de ea 29 80
dicendum, quamquam a me timide modiceque dicetur—,
quid, inquam, haec auctoritas nostra, qui a ceteris con-
iurationis causis abstinuimus, P. Sullam defendimus, nihil
hunc tandem iuvabit? grave est hoc dictum fortasse, iu-
dices; grave, si appetimus aliquid; si cum ceteri de nobis
silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave: sed, si
laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur, profecto
conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si
minus liceat dignitatem. accusati sunt uno nomine con- 81
sulares, ut iam videatur honoris amplissimi nomen plus
invidiae quam dignitatis adferre. 'adfuerunt' inquit 'Ca-
tilinae illumque laudarunt.' nulla tum patebat, nulla erat
cognita coniuratio; defendebant amicum, aderant supplici,
vitae eius turpitudinem in summis eius periculis non in-
sequebantur. quin etiam parens tuus, Torquate, consul
reo de pecuniis repetundis Catilinae fuit advocatus, im-
probo homini, at supplici; fortasse audaci, at aliquando
amico; cui cum adfuit post delatam ad eum primam illam
coniurationem, indicavit se audisse aliquid, non credidisse.
at idem non adfuit alio in iudicio, cum adessent ceteri:
si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu igno-
rasset, ignoscendum est eis, qui postea nihil audierunt;
sin illa res prima valuit, num inveterata quam recens de-
buit esse gravior? sed si tuus parens etiam in ipsa suspi-
tione periculi sui, tamen humanitate adductus advocatio-
nem hominis improbissimi sella curuli atque ornamentis

et suis et consulatus honestavit, quid est quam ob rem
consulares, qui Catilinae adfuerunt, reprehendantur? —
82 at îdem eis, qui ante hunc causam de coniuratione dixe-
runt, non adfuerunt. tanto scelere astrictis hominibus
statuerunt nihil a se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii
ferri oportere. atque ut de eorum constantia atque animo
in rem publicam dicam, quorum tacita gravitas et fides
de uno quoque loquitur neque cuiusquam ornamenta ora-
tionis desiderat, potest quisquam dicere umquam melio-
res, fortiores, constantiores consularis fuisse quam his
temporibus et periculis, quibus paene oppressa est res
publica? quis non de communi salute optime, quis non
fortissime, quis non constantissime sensit? neque ego
praecipue de consularibus disputo; nam haec et hominum
ornatissimorum, qui praetores fuerunt, et universi sena-
tus communis est laus, ut constet post hominum memo-
riam numquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris
in rem publicam, plus gravitatis fuisse: sed quia sunt
descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi,
quod satis esset ad testandam omnium memoriam, nemi-
nem esse ex illo honoris gradu qui non omni studio, vir-
tute, auctoritate incubuerit ad rem publicam conservan-
30 83 dam. sed quid? ego, qui Catilinam non laudavi, qui reo
Catilinae consul non adfui, qui testimonium de coniura-
tione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo
oblitus constantiae meae, adeo immemor rerum a me
gestarum esse videor, ut, cum consul bellum gesserim
cum coniuratis, nunc eorum ducem servare cupiam, et in
animum inducam, cuius nuper ferrum rettuderim flam-
mamque restinxerim, eiusdem nunc causam vitamque de-
fendere? si me dius fidius, iudices, non me ipsa res pu-
blica, meis laboribus et periculis conservata, ad gravita-
tem animi et constantiam sua dignitate revocaret, tamen
hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de
vita fortunisque contenderis, cuius ex insidiis evaseris,
hunc semper oderis: sed cum agatur honos meus am-
plissimus, gloria rerum gestarum singularis, cum quotiens
quisque est in hoc scelere convictus, totiens renovetur
memoria per me inventae salutis, ego sim tam demens,
ego committam, ut ea, quae pro salute omnium gessi,

casu magis et felicitate a me quam virtute et consilio gesta esse videantur? quid ergo? hoc tibi sumis, dicet 84
fortasse quispiam, ut, quia tu defendis, innocens iudicetur? ego vero, iudices, non modo mihi nihil adsumo in quo quispiam repugnet, sed etiam, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto. non in ea re publica versor, non eis temporibus meum caput obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt exstincti quos vici aut ita grati quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner quam quantum omnes inimici invidique patiantur.
grave esse videtur eum, qui investigarit coniurationem, 85
qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in iudicio: non defenderem, si coniurasset. non dico id, quod grave est: dico illud, quod in his causis coniurationis non auctoritati adsumam, sed pudori meo: ego ille coniurationis investigator atque ultor certe non defenderem Sullam, si coniurasse arbitrarer. ego, iudices, de tantis omnium periculis cum quaererem omnia, multa audirem, crederem non omnia, caverem omnia, dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius nuntio, nullius suspitione, nullius litteris de P. Sulla rem ullam
ad me esse delatam. quam ob rem vos, di patrii ac pe- 31 86
nates, qui huic urbi atque huic rei publicae praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, qui populum Romanum, qui haec tecta atque templa me consule vestro numine auxilioque servastis, testor integro me animo ac libero P. Sullae causam defendere; nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. nihil de hoc consul comperi,
nihil suspicatus sum, nihil audivi. itaque idem ego ille, 87
qui vehemens in alios, qui inexorabilis in ceteros esse visus sum, persolvi patriae quod debui; reliqua iam a me meae perpetuae consuetudini naturaeque debentur: tam sum misericors, iudices, quam vos; tam mitis quam qui lenissimus. in quo vehemens fui vobiscum, nihil feci nisi coactus: rei publicae praecipitanti subveni; patriam demersam extuli; misericordia civium adducti tum fuimus tam vehementes quam necesse fuit: salus esset amissa omnium una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. sed

ut ad sceleratorum poenam amore rei publicae sum adductus, sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

88 Nihil video esse in hoc P. Sulla, iudices, odio dignum,
misericordia digna multa; neque enim nunc propulsandae
calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit,
sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur. nam ipse quidem, si erit vestro iudicio
liberatus, quae habebit ornamenta, quae solacia reliqua
vitae, quibus laetari et perfrui possit? domus erit, credo,
exornata; aperientur maiorum imagines; ipse ornatum ac
vestitum pristinum recuperabit: omnia, iudices, haec
amissa sunt; omnia generis, nominis, honoris insignia
atque ornamenta unius iudicii calamitate occiderunt. sed
ne exstinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur,
ne hanc labem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit, ne denique hic miser coniurati et consecerati et proditoris filius nominetur: huic puero, qui
est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros
fructus non sit traditurus, ne aeternam memoriam dede-
89 coris relinquat. hic vos orat, iudices, parvus, ut se aliquando si non integra fortuna, at ut adflicta, patri suo
gratulari sinatis; huic misero notiora sunt itinera iudiciorum et fori quam campi et disciplinarum. non iam de
vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur:
vita erepta est superiore iudicio; nunc ne corpus eiciatur
laboramus. quid enim est huic reliqui quod eum in hac
vita teneat? aut quid est quam ob rem haec cuiquam vita
32 videatur? nuper is homo fuit in civitate P. Sulla, ut
nemo ei se neque honore neque gratia neque fortunis anteferret, nunc spoliatus omni dignitate, quae erepta sunt,
non repetit: quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum
parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis
lugere suam calamitatem liceat, id sibi ne eripiatis, vos,
90 iudices, obtestatur. te ipsum iam, Torquate, expletum
huius miseriis esse par erat: etsi nihil aliud Sullae nisi
consulatum abstulissetis, tamen eo contentos vos esse
oportebat; honoris enim contentio vos ad causam, non
inimicitiae deduxerunt. sed cum huic omnia cum honore
detracta sint, cum in hac fortuna miserrima ac luctuosissima destitutus sit, quid est quod expetas amplius?

lucisne hanc usuram eripere vis, plenam lacrimarum atque maeroris, in qua cum maximo cruciatu ac dolore retinetur? libenter reddiderit adempta ignominia foedissimi criminis. an vero inimicum ut expellas? cuius ex miseriis, si esses crudelissimus, videndo fructum caperes maiorem quam audiendo. o miserum et infelicem illum diem, quo 91
consul omnibus centuriis P. Sulla renuntiatus est! o falsam spem! o volucrem fortunam! o caecam cupiditatem! o praeposteram gratulationem! quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas reciderunt, ut, qui paulo ante consul designatus fuisset, repente nullum vestigium retineret pristinae dignitatis! quid enim erat mali quod huic, spoliato fama, honore, fortunis, deesse videretur? aut cui novae calamitati locus ullus relictus esset? urget eadem fortuna quae coepit; repperit novum maerorem; non patitur hominem calamitosum uno malo adflictum uno in luctu perire.

Sed iam impedior egomet, iudices, dolore animi, ne 33 92
de huius miseria plura dicam. vestrae sunt iam partes, iudices; in vestra mansuetudine atque humanitate causam totam repono. vos reiectione interposita, nihil suspicantibus nobis, repentini in nos iudices consedistis, ab accusatoribus delecti ad spem acerbitatis, a fortuna nobis ad praesidium innocentiae constituti. ut ego quid de me populus Romanus existimaret, quia severus in improbos fueram, laboravi et quae prima innocentis mihi defensio est oblata suscepi, sic vos severitatem iudiciorum, quae per hos mensis in homines audacissimos facta sunt, lenitate ac misericordia mitigate. hoc cum a vobis impetrare 93
causa ipsa debet, tum est vestri animi atque virtutis declarare non esse eos vos, ad quos potissimum interposita reiectione devenire convenerit. in quo ego vos, iudices, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor, ut communi studio, quoniam in re publica coniuncti sumus, mansuetudine et misericordia nostra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

1 1 Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet; nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, non nullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus quo ceteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est
2 situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii neque haec dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni studio penitus umquam dediti fuimus: etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum
2 3 et quasi cognatione quadam inter se continentur. sed ne cui vestrum mirum esse videatur me in quaestione legitima et in iudicio publico, cum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat, quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, adcommodatam huic reo, vobis, quem ad modum spero, non molestam, ut me pro summo poëta atque eruditissimo

homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimo-
rum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exer-
cente iudicium patiamini de studiis humanitatis ac litte-
rarum paulo loqui liberius et in eius modi persona, quae
propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque
tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere
dicendi. quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, 4
perficiam profecto ut hunc A. Licinium non modo non
segregandum, cum sit civis, a numero civium, verum
etiam si non esset, putetis asciscendum fuisse.

Nam ut primum ex pueris excessit Archias atque ab 3
eis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem infor-
mari solet, se ad scribendi studium contulit, primum An-
tiochiae — nam ibi natus est loco nobili —, celebri quon-
dam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus libe-
ralissimisque studiis adfluenti, celeriter antecellere omni-
bus ingenii gloria contigit. post in ceteris Asiae partibus
cunctaeque Graeciae sic eius adventus celebrabantur, ut
famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius
adventus admiratioque superaret. erat Italia tunc plena 5
Graecarum artium ac disciplinarum studiaque haec et in
Latio vehementius tum colebantur quam nunc eisdem in
oppidis et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae
non neglegebantur. itaque hunc et Tarentini et Regini
et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt et
omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cogni-
tione atque hospitio dignum existimarunt. hac tanta ce-
lebritate famae cum esset iam absentibus notus, Romam
venit Mario consule et Catulo. nactus est primum con-
sules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter
cum res gestas tum etiam studium atque auris adhibere
posset. statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Ar-
chias esset, eum domum suam receperunt. sed etiam
hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam na-
turae atque virtutis, ut domus, quae huius adulescen-
tiae prima fuit, eadem esset familiarissima senectuti.
erat temporibus illis iucundus Metello illi Numidico et 6
eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum
Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur, Lu-
cullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam

Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant qui aliquid percipere atque audire studebant,
4 verum etiam si qui forte simulabant. interim satis longo intervallo, cum esset cum M. Lucullo in Siciliam profectus et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracliam: quae cum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit, idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate
7 et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. data est civitas Silvani lege et Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ASCRIPTI FUISSENT: SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. cum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem
8 Q. Metellum familiarissimum suum. si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius, causa dicta est. quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracliaene esse tum ascriptum negabis? adest vir summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audisse, sed vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit; adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio [venerunt], qui hunc ascriptum Heracliensem dicunt. hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnis. est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere, quaerere quae habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare, et, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis
9 solere corrumpi, desiderare. an domicilium Romae non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae conlocavit? at non est professus. immo vero eis tabulis professus, quae solae ex illa professione conlegioque praetorum obtinent
5 publicarum tabularum auctoritatem. nam cum Appii tabulae neglegentius adservatae dicerentur, Gabinii, quam diu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas

omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo
sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia
fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit
et unius nominis litura se commotum esse dixerit. *in* his
igitur tabulis nullam lituram in nomine A. Licinii videtis.
quae cum ita sint, quid est quod de eius civitate dubite- 10
tis, praesertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit
ascriptus? etenim cum mediocribus multis et aut nulla
aut humili aliqua arte praeditis gratuito civitatem in
Graecia homines impertiebant, Reginos credo aut Lo-
crensis aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scenicis
artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii prae-
dito gloria noluisse! quid? cum ceteri non modo post
civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo
modo in eorum municipiorum tabulas inrepserunt, hic,
qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod
semper se Heracliensem esse voluit, reicietur? census 11
nostros requiris scilicet: est enim obscurum proximis cen-
soribus hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud
exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse
in Asia, primis Iulio et Crasso nullam populi partem esse
censam. sed quoniam census non ius civitatis confirmat
ac tantum modo indicat eum, qui sit census, [ita] se iam
tum gessisse pro cive, eis temporibus, quibus tu crimi-
naris ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum iure
esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus
et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis
ad aerarium delatus est a L. Lucullo pro consule. quaere 6
argumenta, si qua potes: numquam enim hic neque suo
neque amicorum iudicio revincetur.

Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine 12
delectemur. quia suppeditat nobis ubi et animus ex hoc
forensi strepitu reficiatur et aures convitio defessae con-
quiescant. an tu existimas aut suppetere nobis posse quod
cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos no-
stros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse
contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? ego
vero fateor me his studiis esse deditum: ceteros pudeat,
si qui se ita litteris abdiderunt, ut nihil possint ex eis
neque ad communem adferre fructum neque in aspectum

lucemque proferre: me autem quid pudeat, qui tot annos
ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut
commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avo-
13 carit aut denique somnus retardarit? qua re quis tandem
me reprehendat aut quis mihi iure suscenseat, si, quantum
ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies lu-
dorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad
ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum,
quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum deni-
que alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec
studia recolenda sumpsero? atque hoc ideo mihi conce-
dendum est magis, quod ex his studiis haec quoque cre-
scit oratio et facultas, quae quantacumque in me *est*,
numquam amicorum periculis defuit: quae si cui levior
videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte
14 hauriam sentio: nam nisi multorum praeceptis multisque
litteris mihi ab adulescentia suasissem nihil esse in vita
magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem,
in ea autem persequenda omnis cruciatus corporis, omnia
pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam
me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque
in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obie-
cissem. sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium
voces, plena exemplorum vetustas; quae iacerent in tene-
bris omnia, nisi litterarum lumen accederet. quam multas
nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad
imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et
Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in
administranda re publica proponens animum et mentem
meam ipsa cogitatione hominum excellentium conforma-
bam.

7
15 Quaeret quispiam: quid? illi ipsi summi viri, quorum
virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu
effers laudibus, eruditi fuerunt? difficile est hoc de om-
nibus confirmare, sed tamen est certe quod respondeam.
ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et
sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per se
ipsos et moderatos et gravis exstitisse fateor; etiam illud
adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine
doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. atque idem

ego contendo, cum ad naturam eximiam atque inlustrem
accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum
illud nescio quid praeclarum ac singulare solere exsistere.
ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, 16
divinum hominem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Fu-
rium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc
fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, M. Ca-
tonem illum senem; qui profecto si nihil ad percipiendam
[colendam] virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad
earum studium contulissent. quod si non hic tantus fructus
ostenderetur et si ex his studiis delectatio sola peteretur,
tamen, ut opinor, hanc animi adversionem humanissimam
ac liberalissimam iudicaretis. nam ceterae neque tempo-
rum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec
studia adulescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas
res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, de-
lectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum,
peregrinantur, rusticantur.

Quod si ipsi haec neque attingere neque sensu nostro 17
gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum
in aliis videremus. quis nostrum tam animo agresti ac 8
duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui
cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem
artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse.
ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a
nobis omnibus: nos animorum incredibilis motus celeri-
tatemque ingeniorum neglegemus? quotiens ego hunc 18
Archiam vidi, iudices, — utar enim vestra benignitate,
quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter
attenditis —, quotiens ego hunc vidi, cum litteram scripsis-
set nullam, magnum numerum optimorum versuum de eis
ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quo-
tiens revocatum eandem rem dicere commutatis verbis at-
que sententiis! quae vero adcurate cogitateque scripsisset,
ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem per-
veniret. hunc ego non diligam, non admirer, non omni
ratione defendendum putem? atque sic a summis homi-
nibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia
et doctrina et praeceptis et arte constare; poëtam natura
ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quo-

dam spiritu inflari. qua re suo iure noster ille Ennius
sanctos appellat poëtas, quod quasi deorum aliquo dono
19 atque munere commendati nobis esse videantur. sit igi-
tur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines,
hoc poëtae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit.
saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe imma-
nes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus
optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colo-
phonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Sa-
laminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant,
itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt; per-
multi alii praeterea pugnant inter se atque contendunt.
9 ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam ex-
petunt: nos hunc vivum qui et voluntate et legibus noster
est, repudiabimus? praesertim cum omne olim studium
atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani
gloriam laudemque celebrandam? nam et Cimbricas res
adulescens attigit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad
20 haec studia videbatur, iucundus fuit. neque enim quis-
quam est tam aversus a Musis qui non mandari versibus
aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur.
Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse
aiunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius
vocem libentissime audiret, eius, a quo sua virtus optime
praedicaretur. itaque ille Marius item eximie L. Plotium
dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat, posse
21 celebrari. Mithridaticum vero bellum, magnum atque
difficile et in multa varietate terra marique versatum,
totum ab hoc expressum est; qui libri non modo L. Lu-
cullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam
populi Romani nomen inlustrant. populus enim Romanus
aperuit Lucullo imperante Pontum et regiis quondam
opibus et ipsa natura et regione vallatum; populi Romani
exercitus eodem duce non maxima manu innumerabilis
Armeniorum copias fudit; populi Romani laus est urbem
amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni im-
petu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam
esse atque servatam; nostra semper feretur et praedica-
bitur L. Lucullo dimicante cum interfectis ducibus de-
pressa hostium classis et incredibilis apud Tenedum

pugna illa navalis; nostra sunt tropaea, nostra moni-
menta, nostri triumphi; quae quorum ingeniis efferuntur,
ab eis populi Romani fama celebratur. carus fuit Afri- 22
cano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro
Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore; at
eis laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam
populi Romani nomen ornatur. in caelum huius proavus
Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus ad-
iungitur. omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii
non sine communi omnium nostrum laude decorantur.
ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores
nostri in civitatem receperunt; nos hunc Heracliensem,
multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus con-
stitutum, de nostra civitate eiciemus?

Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Grae- 23
cis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat,
propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere genti-
bus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. qua
re si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus de-
finiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela
pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod
cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla
sunt, tum eis certe, qui de vita gloriae causa dimicant,
hoc maximum et periculorum incitamentum est et labo-
rum. quam multos scriptores rerum suarum magnus ille 24
Alexander secum habuisse dicitur! atque is tamen, cum
in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: 'o fortunate' in-
quit 'adulescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem
inveneris! et vere. nam nisi Ilias illa exstitisset, idem
tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam ob-
ruisset. quid? noster hic Magnus, qui cum virtute for-
tunam adaequavit, nonne Theophanem Mytilenaeum, scri-
ptorem rerum suarum, in contione militum civitate do-
navit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites,
dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eius-
dem laudis, magno illud clamore approbaverunt? ita- 25
que, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset,
ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non
potuit. Sulla cum Hispanos donaret et Gallos, credo

hunc petentem repudiasset: quem nos in contione vidi-
mus, cum ei libellum malus poëta de populo subiecisset,
quod epigramma in eum fecisset, tantummodo alternis
versibus longiusculis, statim ex eis rebus, quas tunc
vendebat, iubere ei praemium tribui sed ea condicione,
ne quid postea scriberet. qui sedulitatem mali poëtae
duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium
et virtutem in scribendo et copiam non expetisset?
26 quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate
multos donavit, neque per se neque per Lucullos im-
petravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus
scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poëtis, pingue
quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen auris suas
11 dederet. neque enim est hoc dissimulandum, quod ob-
scurari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur
omnes studio laudis et optimus quisque maxime gloria
ducitur. ipsi illi philosophi etiam in eis libellis, quos
de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt;
in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despi-
27 ciunt, praedicari de se ac nominari volunt. Decimus
quidem Brutus, summus vir et imperator, Accii, ami-
cissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum
aditus exornavit suorum. iam vero ille, qui cum Ae-
tolis Ennio comite bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis
manubias Musis consecrare. qua re in qua urbe impe-
ratores prope armati poëtarum nomen et Musarum de-
lubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Mu-
sarum honore et a poëtarum salute abhorrere.

28 Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices,
indicabo et de meo quodam amore gloriae nimis acri
fortasse, verum tamen honesto vobis confitebor. nam
quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro sa-
lute huiusce imperii et pro vita civium proque universa
re publica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit;
quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa
est, hunc ad perficiendum adornavi. nullam enim vir-
tus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat
praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, iu-
dices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo

[et tam brevi] tantis nos in laboribus exerceamus? certe 29
si nihil animus praesentiret in posterum et si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnis cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de ipsa vita dimicaret. nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctis ac dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri,
sed cum omni posteritate adaequandam. an vero tam 12
parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica at- 30
que in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? an statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. haec vero sive a meo sensu post mortem afutura est sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

Qua re conservate, iudices, hominem pudore eo, 31
quem amicorum videtis comprobari cum dignitate tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur estque ex eo numero, qui semper apud omnis sancti sunt habiti itaque

dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate
vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videa-
32 tur. quae de causa pro mea consuetudine breviter sim-
pliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus;
quae autem remota a mea, iudicialique consuetudine et de
hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus
sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem
accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO POST REDITUM IN SENATU HABITA.

Si, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me 1 1
fratremque meum liberosque nostros meritis parum vobis
cumulate gratias egero, quaeso obtestorque, ne meae na-
turae potius quam magnitudini vestrorum beneficiorum id
tribuendum putetis. quae tanta enim potest exsistere
ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divi-
num atque incredibile genus orationis quo quisquam pos-
sit vestra in nos universa promerita non dicam complecti
orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem
optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris pa-
rentes, nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem, qui
fortunas, qui amplissimam rem publicam, qui patriam,
qua nihil potest esse iucundius, qui denique nosmet ipsos
nobis reddidistis. quod si parentes carissimos habere 2
debemus, quod ab eis nobis vita, patrimonium, libertas,
civitas tradita est, si deos immortalis, quorum beneficio
et haec tenuimus et ceteris rebus aucti sumus, si popu-
lum Romanum, cuius honoribus in amplissimo consilio et
in altissimo gradu dignitatis atque in hac omnium terra-
rum arce conlocati sumus, si hunc ipsum ordinem, a quo
saepe magnificentissimis decretis sumus honestati, im-
mensum quiddam et infinitum est, quod vobis debemus,
qui vestro singulari studio atque consensu parentum be-
neficia, deorum immortalium munera, populi Romani
honores, vestra de me multa iudicia nobis uno tempore
omnia reddidistis, ut, cum multa vobis, magna populo
Romano, innumerabilia parentibus, omnia dis immortali-
bus debeamus, haec antea singula per illos habuerimus,
nunc universa per vos recuperarimus.

Itaque, patres conscripti, quod ne optandum quidem 2 3
est homini, immortalitatem quandam per vos esse adepti

videmur. quod enim tempus erit umquam cum vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur, qui illo ipso tempore, cum vi, ferro, metu, minis obsessi teneremini, non multo post discessum meum me universi revocavistis, referente L. Ninnio, fortissimo atque optimo viro? quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae: postea quam vobis decernendi potestas facta non est per eum tribunum plebis, qui cum per se rem publicam lacerare non posset, sub alieno scelere delituit, numquam de me siluistis, numquam meam salutem non ab eis consulibus, qui vendiderant, flagitavistis.
4 itaque vestro studio atque auctoritate perfectum est, ut ipse ille annus, quem ego mihi quam patriae malueram esse fatalem, octo tribunos haberet, qui et promulgarent de salute mea et ad vos saepe numero referrent. nam consules modesti legumque metuentes impediebantur lege, non ea, quae de me, sed ea quae de ipsis lata erat, quam meus inimicus promulgavit, ut, si revixissent ei, qui haec paene delerunt, tum ego redirem: quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare et magno in periculo rem publicam futuram, si cum hostes atque interfectores rei publicae revixissent, ego non revertissem. atque illo ipso tamen anno, cum ego cessissem, princeps autem civitatis non legum praesidio, sed parietum vitam suam tueretur, res publica sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis esset orbata, sententias dicere prohiberemini, caput meae proscriptionis recitaretur, numquam dubitastis meam sa-
3 5 lutem cum communi salute coniungere. postea vero cum singulari virtute et praestantissima P. Lentuli consulis ex superioris anni caligine et tenebris lucem in re publica Kalendis Ianuariis dispicere coepistis, cum Q. Metelli, nobilissimi hominis atque optimi viri summa dignitas, cum praetorum, tribunorum plebis paene omnium virtus et fides rei publicae subvenisset, cum virtute, gloria, rebus gestis Cn. Pompeius, omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae facile princeps, tuto se venire in senatum arbitraretur, tantus vester consensus de salute mea fuit, ut corpus abesset meum, dignitas iam in

patriam revertisset. quo quidem mense quid inter me et 6
meos inimicos interesset existimare potuistis. ego meam
salutem deserui, ne propter me civium volneribus res
publica cruentaretur; illi meum reditum non populi Ro-
mani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum
putaverunt. itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis,
nihil regibus respondistis; nihil iudices sententiis, nihil
populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit;
mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civi-
tatem videbatis. quo quidem tempore cum is exces- 7
sisset, qui caedi et flammae vobis auctoribus restiterat,
cum ferro et facibus homines tota urbe volitantis, magi-
stratuum tecta impugnata, deorum templa inflammata,
summi viri et clarissimi consulis fascis fractos, fortissimi
atque optimi viri, tribuni plebis, sanctissimum corpus non
tactum ac violatum manu, sed volneratum ferro con-
fectumque vidistis. qua strage non nulli permoti magi-
stratus, partim metu mortis, partim desperatione rei
publicae, paululum a mea causa recesserunt; reliqui fue-
runt quos neque terror nec vis nec spes nec metus nec
promissa nec minae nec tela nec faces a vestra auctori-
tate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent.
princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae, for- 4 8
tunae, memoriae, nominis, hoc specimen virtutis, hoc in-
dicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si
me mihi, si meis, si vobis, si rei publicae reddidisset:
qui ut est designatus, numquam dubitavit sententiam de
salute mea se et re publica dignam dicere. cum a tri-
buno plebis vetaretur, cum praeclarum caput recitaretur,
NE QUIS AD VOS REFERRET, NE QUIS DECERNERET, NE DISPUTA-
RET, NE LOQUERETUR, NE PEDIBUS IRET, NE SCRIBENDO ADESSET,
totam illam, ut ante dixi, proscriptionem non legem pu-
tavit, qua civis optime de re publica meritus nominatim
sine iudicio una cum senatu rei publicae esset ereptus.
ut vero iniit magistratum, non dicam quid egit prius, sed
quid omnino egit aliud nisi ut me conservato vestram in
posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? di im- 9
mortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini,
quod hoc anno P. Lentulus consul est! quanto maius
dedissetis, si superiore anno fuisset! nec enim eguissem

medicina consulari, nisi consulari volnere concidissem. audieram ex sapientissimo homine atque optimo civi et viro, Q. Catulo, non saepe unum consulem improbum, duo vero numquam [post Romam conditam] excepto illo Cinnano tempore fuisse: qua re meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus in re publica consul esset. quod vere dixerat, si illud de duobus consulibus, quod ante in re publica [non] fuerat, perenne ac proprium manere potuisset. quod si Q. Metellus illo tempore consul fuisset [inimicus], dubitatis quo animo in me conservando fuerit futurus, cum in re-
10 stituendo auctorem fuisse scriptoremque videatis? sed fuerunt ei consules, quorum mentes angustae, humiles, pravae, oppletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii nec intueri nec sustinere nec capere potuerunt, non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis, quorum alter me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum consobrinum reposcebat: qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam non consules, sed latrones non modo deseruerunt in causa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio, non solum suo, sed etiam vestro ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt:
5 11 quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit. quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnium libidines divolgatum; qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare: qui cum suam rem non minus strenue quam postea publicam confecisset, egestatem et luxuriem domestico lenocinio sustentavit; qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris nec multitudinem creditorum nec bonorum proscriptionem effugere potuisset; quo in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset, ac minore quidem cum rei publicae detrimento quam quod intra moenia nefarius hostis praedoque versatus est: quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit, ne auspiciis optemperaretur, ne obnuntiare

concilio aut comitiis, ne legi intercedere liceret; ut lex Aelia et Fufia ne valeret; quae nostri maiores certissima subsidia rei publicae contra tribunicios furores esse voluerunt. idemque postea, cum innumerabilis multitudo 12
bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset cumque adulescentes nobilissimi cunctique equites Romani se ad lenonis impudicissimi pedes abiecissent, quo voltu cincinnatus ganeo non solum civium lacrimas, verum etiam patriae preces repudiavit! neque eo contentus fuit, sed etiam in contionem escendit eaque dixit, quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se nonarum Decembrium, quae me consule fuissent, clivique Capitolini poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum, neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit compellavit, L. vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem et saluti meae pro familiaritate, rei publicae pro fortunis suis amicissimum, consul imperiosus exire ex urbe iussit; et cum vos vestem mutandam censuissetis cunctique mutassetis atque idem omnes boni iam ante fecissent, ille unguentis oblitus, cum toga praetexta, quam omnes praetores aedilesque tum abiecerant, inrisit squalorem vestrum et luctum gratissimae civitatis, fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gemeretis nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretis ediceret. cum vero in circo Flaminio, non a tribuno plebis consul 6 13
in contionem, sed a latrone archipirata productus esset, primum processit qua auctoritate vir! vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta: quod in civis indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. ubi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit? nam ille alter Caesoninus Calventius ab adulescentia versatus est in foro, cum eum praeter simulatam versutamque tristitiam nulla res commendaret, non vis consilii, non dicendi facultas, non scientia rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas; quem praeteriens cum incultum, horridum mae-

stumque vidisses, etiam si agrestem et inhumanum existi-
14 mares, tamen libidinosum et perditum non putares. cum
hoc homine an cum stipite in foro constitisses, nihil
crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem,
tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modo ab-
reptum de grege venalium diceres. idem domi quam
libidinosus, quam impurus, quam intemperans non ianua
receptis, sed pseudothyro intromissis voluptatibus! cum
vero etiam litteris studere incipit et belua immanis cum
Graeculis philosophari, tum est Epicureus, non penitus
illi disciplinae quaecumque est deditus, sed captus uno
verbo voluptatis. habet autem magistros non ex istis
ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute disserunt,
qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria
subeunda adhortantur, sed eos, qui disputent horam nul-
lam vacuam voluptate esse debere: in omni parte corporis
semper oportere aliquod gaudium delectationemque ver-
15 sari. his utitur quasi praefectis libidinum suarum; hi
voluptates omnis vestigant atque odorantur; hi sunt con-
ditores instructoresque convivii; idem expendunt atque
aestimant voluptates sententiamque dicunt et iudicant
quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. horum
ille artibus eruditus ita contempsit hanc prudentissimam
civitatem, ut omnis suas libidines, omnia flagitia latere
posse arbitraretur, si modo voltum importunum in forum
7 detulisset. isne quemquam, me quidem non — cogno-
ram enim propter Pisonum adfinitatem quam longe hunc
ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis
abstulisset —, sed vos populumque Romanum non con-
silio neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed
16 rugis supercilioque decepit? L. Piso, tune ausus es isto
oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto
supercilio, non enim possum dicere, tantis rebus gestis,
cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? non te
illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons
calamistri notata vestigiis, in eam cogitationem addu-
cebat, ut, cum illius re similis fuisses, frontis tibi integi-
mento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret?
cum hoc tu coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut
rei publicae statum, ut senatus auctoritatem, ut civis

optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres?
te consule, tuis edictis et imperiis, senatui populoque
Romano non est licitum non modo sententiis atque aucto-
ritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu rei publicae
subvenire. Capuaene te putabas, in qua urbe domicilium 17
quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo
tempore, an Romae: in qua civitate omnes ante vos con-
sules senatui paruerunt? tu es ausus in circo Flaminio,
productus cum tuo illo pare, dicere te semper misericor-
dem fuisse? quo verbo senatum atque omnis bonos tum,
cum a patria pestem depellerent, crudelis demonstrabas
fuisse. tu misericors me adfinem tuum, quem tuis comi-
tiis praerogativae primum custodem praefeceras, quem
Kalendis Ianuariis tertio loco sententiam rogaras, con-
strictum inimicis rei publicae tradidisti; tu meum gene-
rum, propinquum tuum, tu adfinem tuam, filiam meam,
superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis rep-
pulisti; idemque tu clementia ac misericordia singulari,
cum ego una cum re publica non tribunicio, sed consu-
lari ictu concidissem, tanto scelere tantaque intemperan-
tia fuisti, ut ne unam quidem horam interesse patereris
inter meam pestem et tuam praedam, saltem tum conti-
cisceret illa lamentatio et gemitus urbis. nondum palam 18
factum erat occidisse rem publicam, cum tibi arbitria
funeris solvebantur: uno eodemque tempore domus mea
diripiebatur, ardebat, bona ad vicinum consulem de Pa-
latio, de Tusculano item ad vicinum alterum consulem
deferebantur; cum isdem operis suffragium ferentibus,
eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis, sed
etiam a liberis atque inani foro, ignaro populo Romano
quid ageretur, senatu vero oppresso et adflicto, duobus
impiis nefariisque consulibus aerarium, provinciae, legio-
nes, imperia donabantur.

Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute 8
fulsistis, summa tribunorum plebis praetorumque fide et
diligentia sublevati. quid ego de praestantissimo viro, 19
T. Annio, dicam? aut quis de tali cive satis digne um-
quam loquetur? qui cum videret sceleratum civem aut
domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio
esse frangendum; sin ipsa iudicia vis impediret ac tol-

leret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem
consilio, manum manu, vim vi esse superandam, primo
de vi postulavit; postea quam ab eodem iudicia sublata
esse vidit, ne ille omnia vi posset efficere curavit: qui
docuit neque tecta neque templa neque forum neque
curiam sine summa virtute ac maximis opibus et copiis
ab intestino latrocinio posse defendi; qui primus post
meum discessum metum bonis, spem audacibus, timorem
20 huic ordini, servitutem depulit civitati. quam rationem
pari virtute, animo, fide P. Sestius secutus, pro mea sa-
lute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas sibi
inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae
discrimen vitandum umquam putavit; qui causam senatus
exagitatam contionibus improborum sic sua diligentia
multitudini commendavit, ut nihil tam populare quam
vestrum nomen, nihil tam omnibus carum aliquando quam
vestra auctoritas videretur; qui me cum omnibus rebus,
quibus tribunus pl. potuit, defendit, tum reliquis officiis,
iuxta ac si meus frater esset, sustentavit; cuius ego clien-
tibus, libertis, familia, copiis, litteris ita sum sustentatus,
ut meae calamitatis non adiutor solum, verum etiam so-
21 cius videretur. iam ceterorum officia [studia] vidistis:
quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri,
quam non varius fuerit in causa. quid M. Cispius? cui
ego ipsi, parenti fratrique eius sentio quantum debeam:
qui, cum a me voluntas eorum in privato iudicio esset
offensa, publici mei beneficii memoria privatam offensio-
nem oblitteraverunt. iam T. Fadius, qui mihi quaestor
fuit, M. Curtius, cuius ego patri quaestor fui, studio,
amore, animo huic necessitudini non defuerunt. multa
de me C. Messius et amicitiae et rei publicae causa dixit;
22 legem separatim initio de salute mea promulgavit. Q. Fa-
bricius si quae de me agere conatus est, ea contra vim
et ferrum perficere potuisset, mense Ianuario nostrum
statum recuperassemus: quem ad salutem meam voluntas
9 impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit. iam
vero praetores quo animo in me fuerint vos existimare
potuistis, cum L. Caecilius privatim me suis omnibus
copiis studuerit sustentare, publice promulgarit de mea
salute cum conlegis paene omnibus, direptoribus autem

bonorum meorum in ius adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius statim designatus sententia sua quam esset cara sibi mea salus declaravit. omnia officia C. 23
Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sex. Quinctilii, C. Cornuti summa et in me et in rem publicam constiterunt.

Quae cum libenter commemoro, tum non invitus non nullorum in me nefarie commissa praetereo. non est mei temporis iniurias meminisse, quae ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallem: alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igni perspectas tuear, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores non indicem, dolorem profectionis meae reditus dignitate consoler. quod si mihi nullum aliud esset officium in omni 24
vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos et principes atque auctores salutis meae satis gratus iudicarer, tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam, verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. quando enim ego huic homini ac liberis eius, quando omnes mei gratiam referent? quae memoria, quae vis ingenii, quae magnitudo observantiae tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus adflicto et iacenti consularem fidem dextramque porrexit; qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem vocavit; qui tanto amore in me, studio in rem publicam fuit, ut excogitaret quem ad modum calamitatem meam non modo levaret, sed etiam honestaret. quid enim magnificentius, quid praeclarius mihi accidere potuit, quam quod illo referente vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rem publicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum et prope dissipatum, restituendum et defendendum venirent? ut qua voce ter omnino post Romam conditam consul usus esset pro universa re publica apud eos solum, qui eius vocem exaudire possent, eadem voce senatus omnis ex omnibus agris atque oppidis civis totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret? quid ego gloriosius meis posteris potui 10 25
relinquere quam hoc, senatum iudicasse, qui civis me non defendisset, eum rem publicam salvam noluisse? itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas

valuit, ut dedecus et flagitium se committere putaret, si
qui non veniret. idemque consul, cum illa incredibilis
multitudo Romam et paene Italia ipsa venisset, vos fre-
quentissimos in Capitolium convocavit. quo tempore
quantam vim naturae bonitas haberet et vera nobilitas
intellegere potuistis: nam Q. Metellus et inimicus et
frater inimici perspecta vestra voluntate omnia privata
odia deposuit; quem P. Servilius, vir cum clarissimus
tum vero optimus mihique amicissimus et auctoritatis et
orationis suae divina quadam gravitate ad sui generis
communisque sanguinis facta virtutesque revocavit, ut
haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum
mearum, et omnis Metellos, praestantissimos civis, paene
ex Acheronte excitatos, in quibus Numidicum illum [Me-
tellum], cuius quondam de patria discessus molestus
26 omnibus, ipsi ne luctuosus quidem visus est. itaque ex-
stitit non modo salutis defensor, qui ante hoc suum
beneficium fuerat inimicus, verum etiam ascriptor digni-
tatis meae. quo quidem die cum CCCCXVII senatores esse-
tis, magistratus autem omnes adessent, dissensit unus,
is qui sua lege coniuratos etiam ab inferis excitandos
putarat. atque illo die cum rem publicam meis consiliis
conservatam gravissimis verbis et plurimis iudicassetis,
idem consul curavit, ut eadem a principibus civitatis in
contione postero die dicerentur; cum quidem ipse egit
ornatissime meam causam perfecitque astante atque au-
diente Italia tota, ut nemo cuiusquam conducti aut per-
diti vocem acerbam atque inimicam bonis posset audire.
11 27 ad haec non modo adiumenta salutis, sed etiam orna-
menta dignitatis meae reliqua vos îdem addidistis: decre-
vistis, ne quis ulla ratione rem impediret; qui id impedis-
set, vos graviter molesteque laturos: illum contra rem pu-
blicam salutemque bonorum concordiamque civium factu-
rum, et ut ad vos de eo statim referretur, meque, etiam
si diutius calumniarentur, redire iussistis. quid? ut *eis*
agerentur gratiae qui e municipiis venissent? quid? ut ad
illam diem, res cum redissent, rogarentur, ut pari studio
convenirent? quid denique illo die, quem P. Lentulus
mihi fratrique meo liberisque nostris natalem constituit
non modo ad nostram, verum etiam ad sempiterni me-

moriam temporis, quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime maiores comitia iusta dici haberique voluerunt, arcessivit in patriam, ut eaedem centuriae, quae me consulem fecerant, consulatum meum comprobarent; quo 28
die quis civis fuit qui fas esse putaret, quacumque aut aetate aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiae totius ordinumque omnium, quando illa dignitate rogatores, diribitores custodesque vidistis? itaque P. Lentuli beneficio excellenti atque divino non reducti sumus in patriam, sicut non nulli clarissimi cives, sed equis insignibus et curru aurato reportati. possum 29
ego satis in Cn. Pompeium umquam gratus videri? qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum salutem populi Romani et conservatam per me et coniunctam esse cum mea dixerit; qui causam meam prudentibus commendarit, imperitos edocuerit eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit, bonos excitarit; qui populum Romanum pro me, tamquam pro fratre aut pro parente, non solum hortatus sit, verum etiam obsecrarit; qui cum ipse propter metum dimicationis et sanguinis domo se teneret, iam a superioribus tribunis petierit, ut de salute mea et promulgarent et referrent; qui in colonia nuper constituta, cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor, vim et crudelitatem privilegii auctoritate honestissimorum hominum et publicis litteris consignarit principesque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putarit; qui cum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam ut suos necessarios mihi amicos redderet elaborarit. quibus autem officiis T. Annii beneficia 12
remunerabor? cuius omnis ratio, cogitatio, totus denique 30
tribunatus nihil aliud fuit nisi constans, perpetua, fortis, invicta defensio salutis meae? quid de P. Sestio loquar? qui suam erga me benevolentiam et fidem non solum animi dolore, sed etiam corporis volneribus ostendit.

Vobis vero, patres conscripti, singulis et egi et agam gratias. universis egi initio quantum potui: satis ornate agere nullo modo possum. et quamquam sunt in me praecipua merita multorum, quae silere nullo modo pos-

sum, tamen huius temporis ac timoris mei non est conari
commemorare beneficia in me singulorum; nam difficile
est non aliquem, nefas quemquam praeterire. ego vos
universos, patres conscripti, deorum in numero colere de-
beo; sed ut in ipsis dis immortalibus non semper eosdem
atque alias alios solemus et venerari et precari, sic in
hominibus de me divinitus meritis omnis erit aetas mihi
ad eorum erga me merita praedicanda atque recolenda.
31 hodierno autem die nominatim a me magistratibus statui
gratias esse agendas et de privatis uni, qui pro salute
mea municipia coloniasque adisset, populum Romanum
supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam, quam vos
secuti mihi dignitatem meam redddistis. vos me floren-
tem semper ornastis; laborantem mutatione vestis et
prope luctu vestro quoad licuit defendistis. nostra memo-
ria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem
solebant: in meo periculo senatus veste mutata fuit,
quoad licuit per eorum edicta, qui mea pericula non modo
suo praesidio, sed etiam vestra deprecatione nudarunt.
32 quibus ego rebus obiectis, cum mihi privato confligendum
viderem cum eodem exercitu, quem consul non armis,
sed vestra auctoritate superaram, multa mecum ipse re-
13 putavi. dixerat in contione consul se clivi Capitolini
poenas ab equitibus Romanis repetiturum; nominatim
alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur;
aditus templorum erant non solum praesidiis et manu,
verum etiam demolitione sublati. alter consul, ut me et
rem publicam non modo desereret, sed etiam hostibus
rei publicae proderet, pactionibus se suorum praemiorum
obligarat. erat alius ad portas cum imperio in multos
annos magnoque exercitu, quem ego inimicum mihi fuisse
non dico, tacuisse, cum diceretur esse inimicus, scio.
33 duae partes esse in re publica cum putarentur, altera me
deposcere propter inimicitias, altera timide defendere
propter suspitionem caedis putabatur. qui autem me de-
poscere videbantur, [in] hoc auxerunt dimicationis metum,
quod numquam infitiando suspitionem hominum curamque
minuerunt; qua re cum viderem senatum ducibus orba-
tum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim pro-
ditum, partim derelictum, servos simulatione conlegiorum

nominatim esse conscriptos, copias omnis Catilinae paene
isdem ducibus ad spem caedis et incendiorum esse revo-
catas, equites Romanos proscriptionis, municipia vastita-
tis, omnis caedis metu esse permotos, potui, potui, patres
conscripti, multis auctoribus fortissimis viris me vi armis-
que defendere, nec mihi ipsi ille animus idem meus vobis
non incognitus defuit: sed videbam, si vicissem praesen-
tem adversarium, nimium multos mihi alios esse vincen-
dos; si victus essem, multis bonis et pro me et mecum
etiam post me esse pereundum, tribuniciique sanguinis
ultores esse praesentis, meae mortis poenas iudicio et
posteritati reservari. nolui, cum consul communem sa- 14
lutem sine ferro defendissem, meam privatus armis de- 34
fendere, bonosque viros lugere malui meas fortunas quam
suis desperare; ac si solus essem interfectus, mihi turpe,
si cum multis, rei publicae funestum fore videbatur. quod
si mihi aeternam esse aerumnam propositam arbitrarer,
morte me ipse potius quam sempiterno dolore multassem.
sed cum viderem me non diutius quam ipsam rem publi-
cam ex hac urbe afuturum, neque ego illa exterminata
mihi remanendum putavi et illa, simul atque revocata
est, me secum pariter reportavit. mecum leges, mecum
quaestiones, mecum iura magistratuum, mecum senatus
auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum uber-
tas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes et re-
ligiones afuerunt; quae si semper abessent, magis vestras
fortunas lugerem quam desiderarem meas; sin aliquando
revocarentur, intellegebam mihi cum illis una esse re-
deundum. cuius mei sensus certissimus testis est hic 35
idem, qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui omnibus
provincialibus ornamentis commodisque depositis totam
suam quaesturam in me sustentando et conservando con-
locavit; qui si mihi quaestor [imperatori] fuisset, in filii
loco fuisset, nunc certe erit in parentis [cum fuerit quae-
stor non imperii, sed doloris mei].

Quapropter, patres conscripti, quoniam in rem publi- 36
cam sum pariter cum re publica restitutus, non modo in
ea defendenda nihil minuam de libertate mea pristina,
sed etiam adaugebo. etenim si eam tum defendebam, 15
cum mihi aliquid illa debebat, quid nunc me facere opor-
tet, cum ego illi plurimum debeo? nam quid est quod
animum meum frangere aut debilitare possit, cuius ipsam
calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam binorum
in rem publicam beneficiorum testem esse videatis? nam

et importata est, quia defenderam civitatem, et mea vo-
luntate suscepta est, ne a me defensa res publica per
37 eundem me extremum in discrimen vocaretur. pro me
non, ut pro P. Popilio, nobilissimo homine, adulescentes
filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est
deprecata, non, ut pro Q. Metello, summo et clarissimo
viro, spectata iam adulescentia filius; non L. et C. Me-
telli consulares, non eorum liberi, non Q. Metellus Ne-
pos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii,
Scipiones, Metellarum filii, flentes ac sordidati populo
Romano supplicaverunt, sed unus frater, qui in me pie-
tate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inven-
tus est, squalore et lacrimis et cotidianis precibus deside-
rium mei nominis renovari et rerum gestarum memoriam
usurpari coëgit. qui cum statuisset, nisi per vos me re-
cuperasset, eandem subire fortunam atque idem sibi do-
micilium et vitae et mortis deposceret, tamen numquam
nec magnitudinem negotii nec solitudinem suam nec vim
38 inimicorum ac tela pertimuit. alter fuit propugnator mea-
rum fortunarum et defensor adsiduus, summa virtute et
pietate, C. Piso, gener, qui minas inimicorum meorum,
qui inimicitias adfinis mei, propinqui sui, consulis, qui
Pontum et Bithyniam quaestor prae mea salute neglexit.
nihil umquam senatus de P. Popilio decrevit, numquam
in hoc ordine de Q. Metello mentio facta est: tribuniciis
sunt illi rogationibus, interfectis inimicis denique resti-
tuti, cum alter eorum senatui paruisset, alter vim cae-
demque fugisset. nam C. quidem Marius, qui hac ho-
minum memoria tertius ante me consularis tempestate
civili expulsus est, non modo a senatu non est restitutus,
sed reditu suo senatum cunctum paene delevit. nulla de
illis magistratuum consensio, nulla ad rem publicam de-
fendendam populi Romani convocatio, nullus Italiae mo-
tus, nulla decreta municipiorum et coloniarum exstiterunt.
39 qua re cum me vestra auctoritas arcessierit, populus Ro-
manus vocarit, res publica implorarit, Italia cuncta paene
suis umeris reportarit, non committam, patres conscripti,
ut, cum ea mihi sint restituta, quae in potestate mea non
fuerunt, ea non habeam, quae ipse praestare possim,
praesertim cum illa amissa recuperarim, virtutem et
fidem numquam amiserim.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO POST REDITUM AD QUIRITES HABITA.

Quod precatus a Iove Optimo Maximo ceterisque dis 1 1
immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me fortu-
nasque meas pro vestra incolumitate, otio concordiaque
devovi, ut, si meas rationes umquam vestrae saluti ante-
posuissem, sempiternam poenam sustinerem mea volun-
tate susceptam, sin et ea, quae ante gesseram, conser-
vandae civitatis causa gessissem et illam miseram pro-
fectionem vestrae salutis gratia suscepissem, ut, quod
odium scelerati homines et audaces in rem publicam et
in omnis bonos conceptum iam diu continerent, id in me
uno potius quam in optimo quoque et universa civitate
deficeret, hoc si animo in vos liberosque vestros fuissem,
ut aliquando vos patresque conscriptos Italiamque uni-
versam memoria mei misericordiaque [desiderium] teneret,
eius devotionis me esse convictum iudicio deorum immor-
talium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione
inimicorum, beneficio divino immortalique vestro maxime
laetor, Quirites; et si nihil est homini magis optandum 2
quam prospera, aequabilis perpetuaque fortuna secundo
vitae sine ulla offensione cursu, tamen, si mihi tranquilla
et placata omnia fuissent, incredibili quadam et paene
divina, qua nunc vestro beneficio fruor, laetitiae voluptate
caruissem. quid dulcius hominum generi ab natura da-
tum est quam sui cuique liberi? mihi vero et propter
indulgentiam meam et propter excellens eorum ingenium
vita sunt mea cariores: tamen non tantae voluptati erant
suscepti quantae nunc sunt restituti. nihil cuiquam fuit 3
umquam iucundius quam mihi meus frater: non tam id
sentiebam, cum fruebar, quam tum, cum carebam, et
postea quam vos me illi et mihi eum reddidistis. res
familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae

recuperatae plus mihi nunc voluptatis adferunt quam tum
in incolumitate adferebant. amicitiae, consuetudines, vici-
nitates, clientelae, ludi denique et dies festi quid haberent
4 voluptatis carendo magis intellexi quam fruendo. iam
vero honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quam-
quam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc
renovata inlustriora videntur, quam si obscurata non es-
sent. ipsa autem patria, di immortales! dici vix potest
quid caritatis, quid voluptatis habeat! quae species Italiae!
quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui
agri! quae fruges! quae pulchritudo urbis! quae huma-
nitas civium! quae rei publicae dignitas! quae vestra
maiestas! quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar ut
nemo magis; sed tamquam bona valetudo iucundior est
eis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui numquam
aegro corpore fuerunt, sic haec omnia desiderata magis
2 quam adsidue percepta delectant. quorsum igitur haec
5 disputo? quorsum? ut intellegere possitis neminem um-
quam tanta eloquentia fuisse neque tam divino atque in-
credibili genere dicendi qui vestram magnitudinem mul-
titudinemque beneficiorum, quam in me fratremque meum
et liberos nostros contulistis, non modo augere aut ornare
oratione, sed enumerare aut consequi possit. a paren-
tibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a
vobis natus sum consularis; illi mihi fratrem incognitum
qualis futurus esset dederunt; vos spectatum et incredi-
bili pietate cognitum reddidistis; rem publicam illis accepi
temporibus eam, quae paene amissa esset: a vobis eam
recuperavi, quam aliquando omnes unius opera servatam
iudicaverunt. di immortales mihi liberos dederunt: vos
reddidistis; multa praeterea a dis immortalibus optata
consecuti sumus: nisi vestra voluntas fuisset, omnibus
divinis muneribus careremus. vestros denique honores,
quos eramus gradatim singulos adsecuti, nunc a vobis
universos habemus, ut quantum antea parentibus, quan-
tum dis immortalibus, quantum vobismet ipsis, tantum
hoc tempore universum cuncto populo Romano de-
beamus.

6 Nam cum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo
est, ut eam complecti oratione non possim, tum in studiis

vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non
solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem
auxisse videamini. non enim pro meo reditu, ut pro P. 3
Popilii, nobilissimi hominis, adulescentes filii et multi
praeterea cognati atque adfines deprecati sunt; non, ut
pro Q. Metello, clarissimo viro, iam spectata aetate filius,
non L. Diadematus consularis, summa auctoritate vir,
non C. Metellus censorius, non eorum liberi, non Q. Me-
tellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum
filii, Luculli, Servilii, Scipiones: permulti enim tum Me-
telli [aut Metellarum liberi] pro Q. Metelli reditu vobis
ac patribus vestris supplicaverunt. quod si ipsius summa
dignitas maximaeque res gestae non satis valerent, tamen
filii pietas, propinquorum preces, adulescentium squalor,
maiorum natu lacrimae populum Romanum movere po-
tuerunt. nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos 7
consularis, hac vestra patrumque memoria, tertius ante
me consularis subiit indignissimam fortunam praestan-
tissima sua gloria dissimilis fuit ratio: non enim ille de-
precatione rediit, sed in discessu civium exercitu se
armisque revocavit: at me nudum a propinquis, nulla
cognatione munitum, nullo armorum ac tumultus metu,
C. Pisonis, generi mei, divina quaedam et inaudita aucto-
ritas atque virtus fratrisque miserrimi atque optimi coti-
dianae lacrimae sordesque lugubres a vobis deprecatae
sunt. frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos 8
inflecteret, qui suo fletu desiderium mei memoriamque
renovaret; qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non
reddidissetis, eandem subire fortunam: tanto in me amore
exstitit, ut negaret fas esse non modo domicilio, sed ne
sepulcro quidem se a me esse seiunctum. pro me prae-
sente senatus hominumque praeterea viginti milia vestem
mutaverunt; pro eodem [me] absente unius squalorem
sordesque vidistis. unus, qui quidem in foro posset
adesse mihi, pietate filius inventus est, beneficio parens,
amore idem, qui semper fuit, frater. nam coniugis mi-
serae squalor et luctus atque optimae filiae maeror adsi-
duus filiique parvi desiderium mei lacrimaeque pueriles
aut itineribus necessariis aut magnam partem tectis ac
tenebris continebantur. qua re hoc maius est vestrum 4

in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismet ipsis nos reddidistis.

9 Sed quem ad modum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam calamitatem meam non fuerunt, sic illud, quod mea virtus praestare debuit, adiutores, auctores hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnis hac dignitate copiaque superarem. numquam de P. Popilio, clarissimo atque fortissimo viro, numquam de Q. Metello, nobilissimo et constantissimo cive, numquam de C. Mario, custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta
10 est: tribuniciis superiores illi rogationibus, nulla auctoritate senatus sunt restituti; Marius vero non modo non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus, nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus atque arma valuerunt. at de me ut valeret, semper senatus flagitavit; ut aliquando perficeretur, cum primum licuit, frequentia atque auctoritate perfregit. nullus in eorum reditu motus municipiorum et coloniarum factus est: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit; illi, inimicis interfectis, magna civium caede facta, reducti sunt: ego eis, a quibus eiectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem, optimo viro et mitissimo, altero *consule* referente reductus sum: cum is inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus praebuisset, spiritu dumtaxat viveret, re quidem infra omnis mortuos amandatus
5 11 esset. numquam de P. Popilio L. Opimius, fortissimus consul, numquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino conlega senatum aut populum est cohortatus: at pro me superiores consules semper ut referrent flagitati sunt; sed veriti sunt, ne gratiae causa facere viderentur, quod alter mihi adfinis erat, alterius causam capitis receperam: qui provinciarum foedere irretiti, totum illum annum querellas senatus, luctum bonorum, Italiae gemitum pertulerunt. Kalendis vero Ianuariis postea quam orba res publica consulis fidem tamquam legitimi tutoris imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostrae

vitae, fortunae, memoriae, nominis, simul ac de sollemni religione rettulit, nihil humanarum rerum sibi prius quam de me agendum iudicavit. atque eo die confecta res 12
esset, nisi is tribunus pl., quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaram, cum et cunctus ordo et multi cum summi viri orarent et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes eius flens iaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset: quae deliberatio non in reddenda, quem ad modum non nulli arbitrabantur, sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. postea res acta est in senatu alia nulla: cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspecta senatus causa ad vos mense Ianuario deferebatur. hic tantum interfuit inter 13
me et inimicos meos: ego, cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi centuriarique vidissem, cum intellegerem veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas, cum viderem ex ea parte homines, cuius partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse aut desertores salutis meae, cum duo consules empti pactione provinciarum auctores se inimicis rei publicae tradidissent, cum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi *me* constrictum domesticis hostibus dedidissent, cum senatus equitesque Romani flere pro me ac mutata veste vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur, cum omnium provinciarum pactiones, cum omnia cum omnibus foedera reconciliatione gratiarum sanguine meo sancirentur, cum omnes boni non recusarent quin vel pro me vel mecum perirent, armis decertare pro mea salute nolui quod et vincere et vinci luctuosum rei publicae fore putavi: at inimici mei 14
mense Ianuario cum de me ageretur, corporibus civium trucidatis flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt. itaque dum ego absum, eam rem publi- 6
cam habuistis, ut aeque me atque illam restituendam putaretis; ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla iudicia, vis et ferrum in foro versaretur, cum privati parietum se praesidio, non legum tuerentur, tribuni plebis vobis inspectantibus volnerarentur, ad magistratuum domos cum ferro et fa-

cibus iretur, consulis fasces frangerentur, deorum immortalium templa incenderentur, rem publicam esse nullam putavi. itaque neque re publica exterminata mihi locum in hac urbe esse duxi nec, si illa restitueretur, dubitavi
15 quin me secum ipsa reduceret. an ego, cum mihi esset exploratissimum P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis rei publicae periculosissimis temporibus aedilis curulis me consule omnium meorum consiliorum particeps periculorumque socius fuisset, dubitarem quin is me confectum consularibus volneribus consulari medicina ad salutem reduceret? hoc duce, conlega autem eius, clementissimo atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adiuvante, reliqui magistratus paene omnes fuerunt defensores salutis meae: ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis T. Annius et P. Sestius praestanti in me benevolentia et divino studio exstiterunt; eodemque P. Lentulo auctore et pariter referente conlega frequentissimus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam quibus potuit verbis amplissimis ornavit, salutem
16 vobis, municipiis, coloniis omnibus commendavit. ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum consules, praetores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta semper a vobis deprecata est; denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores,
7 testes, laudatores fuerunt. quorum princeps ad cohortandos vos et ad rogandos fuit Cn. Pompeius, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia, gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quae universae rei publicae, salutem, otium, dignitatem; cuius oratio fuit, quem ad modum accepi, tripertita: primum vos docuit meis consiliis rem publicam esse servatam causamque meam cum communi salute coniunxit hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis bene meriti defenderetis; tum me in perorando posuit rogari a senatu, rogari ab equitibus Romanis, rogari ab Italia cuncta; deinde ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam

obsecravit. huic ego homini, Quirites, tantum debeo, 17 quantum hominem homini debere vix fas est. huius consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, isdem centuriis, quibus conlocaratis, reposuistis. eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnis consularis, omnis praetorios eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rem publicam conservatam esse constaret. itaque cum P. Servilius, gravissimus vir et ornatissimus civis, dixisset opera mea rem publicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium, L. Gellii, qui, quia suam classem attemptatam magno cum suo periculo paene sensit, dixit in contione vestrum, si ego consul, cum fui, non fuissem, rem publicam funditus interituram fuisse.

En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate se- 8 18 natus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompeio, omnibus hominibus faventibus, dis denique immortalibus frugum ubertate, copia, vilitate reditum meum comprobantibus, mihi, meis, rei publicae restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos immortalis esse soleant, eadem [me] erga populum Romanum semper fore numenque vestrum aeque mihi grave et sanctum ac deorum immortalium in omni vita futurum; deinde, quoniam me in civitatem res publica ipsa reduxit, nullo me loco rei publicae defuturum. quod si quis existimat, me aut voluntate 19 esse mutata aut debilitata virtute aut animo fracto, vehementer errat: mihi quod potuit vis et iniuria et sceleratorum hominum furor detrahere, eripuit, abstulit, dissipavit; quod viro forti adimi non potest, id mihi manet et permanebit. vidi ego fortissimum virum, municipem meum, C. Marium — quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate non solum cum his, qui haec delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit, — cum

tamen vidi, cum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed
20 confirmato atque renovato. quem egomet dicere audivi, tum se fuisse miserum, cum careret patria, quam obsidione liberavisset, cum sua bona possideri ab inimicis ac diripi audiret, cum adulescentem filium videret eiusdem socium calamitatis, cum in paludibus demersus concursu ac misericordia Minturnensium corpus ac vitam suam conservasset, cum parva navicula traiectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate se non commissurum, ut, cum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam numquam perdidisset. sed hoc inter me atque illum interest, quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis: ego qua consuevi arte utar, quoniam illi arti in bello ac seditione locus est, huic in pace atque otio.
21 quamquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat, ego de ipsis inimicis tantum, quantum
9 mihi res publica permittet, cogitabo. denique, Quirites, quoniam me quattuor omnino hominum genera violarunt, unum eorum, qui odio rei publicae, quod eam ipsis invitis conservaram, inimicissimi mihi fuerunt; alterum, qui per simulationem amicitiae nefarie me prodiderunt; tertium, qui cum propter inertiam suam eadem adsequi non possent, inviderunt laudi et dignitati meae; quartum, qui cum custodes rei publicae esse deberent, salutem meam, statum civitatis, dignitatem eius imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt, sic ulciscar facinora eorum singula, quem ad modum a quibusque sum provocatus: malos civis rem publicam bene gerendo, perfidos amicos nihil credendo atque omnia cavendo, invidos virtuti et gloriae serviendo, mercatores provinciarum revocando domum atque ab eis provinciarum rationem repetendo.
22 quamquam mihi, Quirites, maiori curae est quem ad modum vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam quam quem ad modum inimicorum iniurias crudelitatemque persequar. etenim ulciscendae iniuriae facilior ratio est quam beneficii remunerandi, propterea quod superiorem esse contra improbos minus est negotii quam

bonis exaequari; tum etiam ne tam necessarium quidem
est male meritis quam optime [meritis] referre quod de-
beas. odium vel precibus mitigari potest vel temporibus 23
rei publicae communique utilitate deponi vel difficultate
ulciscendi leniri vel vetustate sedari: bene meritos ne
colas nec exorari fas est neque id rei publicae remittere
utique necesse est: neque est excusatio difficultatis neque
aequum est tempore et die memoriam beneficii definire.
postremo qui in ulciscendo remissior fuit, † in eorum aperte
utitur: at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis,
quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior,
neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam
impius appelletur necesse est. [atque in officio persol-
vendo dissimilis est ratio pecuniae debitae, propterea
quod pecuniam qui retinet non dissolvit; qui reddidit non
habet: gratiam et qui rettulit habet et qui habet dis-
solvit.] quapropter memoriam vestri beneficii colam be- 24
nevolentia sempiterna, *neque solum me vivo*, sed etiam
cum *anima defecerit* mea, multa monumenta vestri in me
beneficii permanebunt. in referenda autem gratia hoc
vobis repromitto semperque praestabo, mihi neque in con-
siliis de re publica capiendis diligentiam neque in peri-
culis a re publica propulsandis animum neque in sententia
simpliciter *e re publica* ferenda fidem neque in hominum
voluntatibus pro re publica laedendis libertatem nec in
perferendo labore industriam nec in vestris commodis
augendis gratam animi benevolentiam defuturam. atque 25
haec cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut
cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim et
numen tenetis, tum posteris vestris cunctisque gentibus
dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non
posse se tenere, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis
iudicavit.

M. TULLII CICERONIS
DE DOMO SUA AD PONTIFICES ORATIO.

1
1 Cum multa divinitus, pontifices, a maioribus nostris
inventa atque instituta sunt, tum nihil praeclarius quam
quod eosdem et religionibus deorum immortalium et
summae rei publicae praeesse voluerunt, ut amplissimi
et clarissimi cives rem publicam bene gerendo religiones,
religionum ius sapienter interpretando rem publicam
conservarent. quod si ullo tempore magna causa in
sacerdotum populi Romani iudicio ac potestate ver-
sata est, haec profecto tanta est, ut omnis rei publicae
dignitas, omnium civium salus, vita, libertas, arae,
foci, di penates, bona, fortunae, domicilia vestrae
sapientiae, fidei, potestati commissa creditaque esse
2 videantur; vobis hodierno die constituendum est utrum
posthac amentis ac perditos magistratus improborum ac
sceleratorum civium praesidio nudare an etiam deorum
immortalium religione armare malitis. nam si illa la-
bes ac flamma rei publicae suum illum pestiferum et
funestum tribunatum, quem aequitate humana tueri non
potest, divina religione defenderit, aliae caerimoniae
nobis erunt, alii antistites deorum immortalium, alii inter-
pretes religionum requirendi: sin autem vestra auctoritate
sapientiaque, pontifices, ea, quae furore improborum in re
publica ab aliis oppressa, ab aliis deserta, ab aliis pro-
dita gesta sunt, rescinduntur, erit causa cur consilium
maiorum in amplissimis viris ad sacerdotia deligendis
3 iure ac merito laudare possimus. sed, quoniam ille de-
mens, si ea, quae ego per hos dies in senatu de re pu-
blica sensi, vituperasset, aliquem se aditum ad auris
vestras esse habiturum putavit, omittam ordinem dicendi
meum: respondebo hominis furiosi non orationi, qua ille
uti non potest, sed convitio, cuius exercitationem cum in-
tolerabili petulantia tum etiam diuturna impunitate munivit.

Ac primum illud a te homine vaesano ac furioso re- 2
quiro, quae te tanta poena tuorum scelerum flagitiorum-
que vexet, ut hos talis viros, qui non solum consiliis
suis, sed etiam specie ipsa dignitatem rei publicae susti-
nent, quod ego in sententia dicenda salutem civium cum
honore Cn. Pompeii coniunxerim, mihi esse iratos et
aliud de summa religione hoc tempore sensuros ac me
absente senserint arbitrere. 'fuisti' inquit 'tum apud 4
pontifices superior, sed iam, quoniam te ad populum
contulisti, sis inferior necesse est.' itane vero? quod in
imperita multitudine est vitiosissimum, varietas et incon-
stantia et crebra tamquam tempestatum sic sententiarum
commutatio, hoc tunc ad hos transferas, quos ab incon-
stantia gravitas, a libidinosa sententia certum et defini-
tum ius religionum, vetustas exemplorum, auctoritas lit-
terarum monumentorumque deterret? 'tune es ille,' in-
quit 'quo senatus carere non potuit, quem boni luxerunt,
quem res publica desideravit? quo restituto senatus au-
ctoritatem restitutam putabamus, quam primam adveniens
prodidisti?' nondum de mea sententia dico: impudentiae
primum respondebo tuae. hunc igitur tu, funesta rei pu- 3
blicae pestis, hunc tu civem ferro et armis et exercitus 5
terrore et consulum scelere et audacissimorum hominum
minis, servorum dilectu, obsessione templorum, occupa-
tione fori, oppressione curiae, domo et patria, ne cum
improbis boni ferro dimicarent, cedere curasti, quem a
senatu, quem a bonis omnibus, quem a cuncta Italia de-
sideratum, arcessitum, revocatum conservandae rei pu-
blicae causa confiteris? 'at enim in senatum venire, in
Capitolium intrare turbulento illo die non debuisti.' ego 6
vero neque veni et domo me tenui, quam diu turbulen-
tum tempus fuit, cum servos tuos a te iam pridem ad
bonorum caedem paratos cum illa tua consceleratorum
ac perditorum manu armatos etiam in Capitolium tecum
venisse constabat: quod cum mihi nuntiaretur, scio me
domi mansisse et tibi et gladiatoribus tuis instaurandae
caedis potestatem non fecisse: postea quam mihi nuntia-
tum est, populum Romanum in Capitolium propter me-
tum atque inopiam rei frumentariae convenisse, ministros
autem scelerum tuorum perterritos, partim amissis gladiis,

partim ereptis diffugisse, veni non solum sine ullis copiis
7 ac manu, verum etiam cum paucis amicis. an ego, cum
P. Lentulus consul, optime de me ac de re publica meri-
tus, cum Q. Metellus, qui, cum meus inimicus esset,
frater tuus, et dissensioni nostrae et precibus tuis salutem
ac dignitatem meam praetulisset, me arcessérent in sena-
tum, cum tanta multitudo civium tam recenti officio suo
me ad referendam gratiam nominatim vocarent, non veni-
rem, cum praesertim te iam illinc cum tua fugitivorum
manu discessisse constaret? hic tu me etiam, custodem
defensoremque Capitolii templorumque omnium, hostem
Capitolinum appellare ausus es, quod cum in Capitolio
senatum duo consules haberent, eo venirem? utrum est
tempus aliquod quo in senatum venisse turpe sit? an ea
res erat illa, de qua agebatur, ut rem ipsam repudiare
4 8 et eos, qui agebant, condemnare deberem? primum
dico senatoris esse boni semper in senatum venire, nec
cum his sentio, qui statuunt minus bonis temporibus
in senatum ipsis non venire licere, non intellegentes hanc
suam nimiam perseverantiam vehementer eis, quorum
animum offendere voluerunt, gratam et iucundam fuisse.
at enim non nulli propter timorem, quod se in senatu
tuto non esse arbitrabantur, discesserunt. non repre-
hendo, nec quaero fueritne aliquid pertimescendum: puto
suo quemque arbitratu timere oportere. cur ego non
timuerim quaeris? quia te illinc abisse constabat. cur,
cum viri boni non nulli putarint tuto se in senatu esse
non posse, ego non idem senserim? cur, cum ego me
sensissem tuto omnino in civitate esse non posse, illi
senserunt? an eis licet et recte licet in meo metu sibi
nihil timere; mihi uni necesse erit et meam et aliorum
9 vicem pertimescere? an quia non condemnavi sententia
mea duo consules, sum reprehendendus? eos igitur ego
potissimum damnare debui, quorum lege perfectum est,
ne ego indemnatus atque optime de re publica meritus
damnatorum poenam sustinerem? quorum etiam delicta
propter eorum egregiam in me conservando voluntatem
non modo me, sed omnis bonos ferre oporteret, eorum
optimum consilium ego potissimum, per eos in meam
pristinam dignitatem restitutus, meo consilio repudiarem?

at quam sententiam dixi? primum eam, quam populi
sermo in animis nostris iam ante defixerat; deinde eam,
quae erat superioribus diebus agitata in senatu; deinde
eam, quam senatus frequens tum, cum mihi est adsen-
sus, secutus est; ut neque adlata sit a me res inopinata
ac recens, nec, si quod in sententia vitium est, maius
sit eius, qui dixerit, quam omnium, qui probarint. 'at 10
enim liberum senatus iudicium propter metum non fuit.'
si timuisse eos facis, qui discesserunt, concede non ti-
muisse eos, qui remanserunt; sin autem sine eis, qui
tum afuerunt, nihil decerni libere potuit, cum omnes ad-
essent, coeptum est referri de inducendo senatus con-
sulto: ab universo senatu reclamatum est. sed quaero in
ipsa sententia, quoniam princeps ego sum eius atque
auctor, quid reprehendatur. utrum causa novi consilii
capiendi non fuit, an meae partes in ea causa non prae-
cipuae fuerunt, an alio potius confugiendum fuit? *quae*
vis, quae causa maior quam fames esse potuit? quam se-
ditio? quam consilia tua tuorumque? qui facultate ob-
lata ad imperitorum animos incitandos renovaturum te
tua *cum* illis funesta latrocinia ob annonae causam puta-
visti? frumentum provinciae frumentariae partim non ha- 11
bebant, partim in alias terras, credo propter varietatem
venditorum, miserant, partim, quo gratius esset tum,
cum in ipsa fame subvenissent, custodiis suis clausum
continebant, ut subito novum mitterent. res erat non in
opinione dubia, sed in praesenti atque ante oculos pro-
posito periculo, neque id coniectura prospiciebamus, sed
iam experti videbamus. nam cum ingravesceret annona,
ut iam plane inopia ac fames, non caritas timeretur, con-
cursus est ad templum Concordiae factus, senatum illuc
vocante Metello consule. qui si verus fuit, ex dolore
hominum et fame, certe consules causam suscipere, certe
senatum aliquid consilii capere oportuit; sin causa fuit
annona, seditionis quidem instimulator et concitator tu
fuisti, nonne id agendum nobis omnibus fuit, ut mate-
riem subtraheremus furori tuo? quid? si utrumque fuit, 12
ut et fames stimularet homines et tu in hoc ulcere tam-
quam inguen exsisteres, nonne fuit eo maior adhibenda
medicina quae et illud nativum et hoc *a* te fictum malum

sanare posset? erat igitur et praesens caritas et futura
fames; non est satis: facta lapidatio est. si ex dolore
plebei, nullo incitante, magnum malum; si P. Clodii im-
pulsu, usitatum hominis facinorosi scelus; si utrumque,
ut et res esset ea, quae sua sponte multitudinis animos
incitaret, et parati atque armati seditionis duces, vide-
turne ipsa res publica et consulis auxilium implorasse et
senatus fidem? atquin utrumque fuisse perspicuum est:
difficultatem annonae summamque inopiam rei frumen-
tariae, ut homines non iam diuturnam caritatem, sed ut
famem plane timerent, nemo negat; hanc istum otii et
pacis hostem causam adrepturum fuisse ad incendia, cae-
dem, rapinas nolo, pontifices, suspicemini, nisi videritis:
13 qui sunt homines a Q. Metello fratre tuo consule in se-
natu palam nominati, a quibus ille se lapidibus appeti-
tum, etiam percussum esse dixit? L. Sergium et M.
Lollium nominavit. quis est iste Lollius? qui sine ferro
ne nunc quidem tecum est; qui te tribuno plebis nihil de
me dicam, sed qui Cn. Pompeium interficiendum depo-
poscit. quis est Sergius? armiger Catilinae, stipator tui
corporis, signifer seditionis, concitator tabernariorum,
damnatus iniuriarum, percussor, lapidator, fori depopu-
lator, obsessor curiae: his atque eius modi ducibus cum
tu in annonae caritate in consules, in senatum, in bona
fortunasque locupletium per causam inopum atque im-
peritorum repentinos impetus comparares, cum tibi salus
esse in otio nulla posset, cum desperatis ducibus decu-
riatos ac discriptos haberes exercitus perditorum, nonne
providendum senatui fuit ne in hanc tantam materiem
6 14 seditionis ista funesta fax adhaeresceret? fuit igitur causa
capiendi novi consilii. videte nunc fuerintne partes meae
praecipuae. quem tum Sergius ille tuus, quem Lollius,
quem ceterae pestes in lapidatione illa nominabant? quem
annonam praestare oportere dicebant? nonne me? quid?
puerorum illa concursatio nocturna? non a te ipso insti-
tuta me frumentum flagitabat? quasi vero ego aut rei
frumentariae praefuissem aut compressum aliquod fru-
mentum tenerem aut in isto genere omnino quicquam aut
curatione aut potestate valuissem. sed homo ad caedem
imminens meum nomen operis ediderat, imperitis iniecerat.

cum de mea dignitate in templo Iovis Optimi Maximi
senatus frequentissimus, uno isto dissentiente, decrevis-
set, subito illo ipso die carissimam annonam necopinata
vilitas consecuta est. erant qui deos immortalis, id quod 15
ego sentio, numine suo reditum meum dicerent compro-
basse; non nulli autem illam rem ad illam rationem con-
iecturamque revocabant, qui, quod in meo reditu spes
otii et concordiae sita videbatur, in discessu autem coti-
dianus seditionis timor, iam paene belli depulso metu,
commutatam annonam esse dicebant; quae quia rursus in
meo reditu facta erat durior, a me, cuius adventu fore
vilitatem boni viri dictitabant, annona flagitabatur. ego 7
denique non solum ab operis tuis impulsu tuo nominabar,
sed etiam depulsis ac dissipatis tuis copiis a populo Ro-
mano universo, qui tum in Capitolium convenerat, cum
illo die minus valerem, in senatum nominatim vocabar.
veni exspectatus; multis iam sententiis dictis rogatus sum 16
sententiam; dixi rei publicae saluberrimam, mihi neces-
sariam: petebatur a me frumenti copia, annonae vilitas;
possem aliquid in ea re necne ratio non habebatur; fla-
gitabar bonorum expostulatione; improborum convitia
sustinere non poteram: delegavi amico locupletiori, non
quo illi ita de me merito onus illud imponerem, succu-
buissem enim potius ipse, sed quia videbam id, quod
omnes, quod nos de Cn. Pompeio polliceremur, id illum
fide, consilio, virtute, auctoritate, felicitate denique sua
facillime perfecturum. itaque sive hunc di immortales 17
fructum mei reditus populo Romano tribuunt, ut, quem
ad modum discessu meo frugum inopia, fames, vastitas,
caedes, incendia, rapinae, scelerum impunitas, fuga, for-
mido, discordia fuisset, sic reditu ubertas agrorum, fru-
gum copia, spes otii, tranquillitas animorum, iudicia, leges,
concordia populi, senatus auctoritas mecum simul reducta
videantur; sive egomet aliquid adventu meo, consilio,
auctoritate, diligentia pro tanto beneficio populo Romano
praestare debui, praesto, promitto, spondeo; nihil dico
amplius; hoc, quod satis est huic tempori, dico, rem pu-
blicam annonae nomine in id discrimen quo vocabatur non
esse venturam. num igitur in hoc officio, quod fuit prae- 8
cipue meum, sententia mea reprehenditur? rem maximam 18

fuisse *et* summi periculi, non solum a fame, sed etiam a
caede, incendiis, vastitate nemo negat, cum ad causam cari-
tatis accederet iste speculator communium miseriarum, qui
semper ex rei publicae malis sceleris sui faces inflammaret:
negat oportuisse quicquam uni extra ordinem decerni.
non iam tibi sic respondebo, ut ceteris: Cn. Pompeio
plurima, periculosissima, maxima mari terraque bella
extra ordinem sunt commissa; quarum rerum si quem
paeniteat, cum victoriae populi Romani necesse est pae-
19 nitere — non ita tecum ago: cum his haec a me haberi
oratio potest, qui ita disputant, se, si qua res ad unum
deferenda sit, ad Cn. Pompeium delaturos potissimum,
sed se extra ordinem nihil cuiquam dare: cum Pompeio
datum sit, id se pro dignitate hominis ornare ac tueri
solere. horum ego sententiam ne laudem, impedior Cn.
Pompeii triumphis, quibus ille, cum esset extra ordinem
ad patriam defendendam vocatus, auxit nomen populi
Romani imperiumque honestavit; constantiam probo, qua
mihi quoque utendum fuit, quo ille auctore extra ordinem
20 bellum cum Mithridate Tigraneque gessit. sed cum illis
tamen possum aliquid disputare: tua vero quae tanta im-
pudentia est, ut audeas dicere extra ordinem dari nihil
cuiquam oportere? qui cum lege nefaria Ptolemaeum,
regem Cypri, fratrem regis Alexandrini, eodem iure
regnantem, causa incognita publicasses populumque Ro-
manum scelere obligasses, cum in eius regnum, bona,
fortunas latrocinium huius imperii immisisses, cuius cum
patre, avo, maioribus societas nobis et amicitia fuisset,
huius pecuniae deportandae et, si ius suum defenderet,
21 bello gerendo M. Catonem praefecisti. dices: quem virum?
sanctissimum, prudentissimum, fortissimum, amicissimum
rei publicae, virtute, consilio, ratione vitae mirabili ad
laudem et prope singulari! sed quid ad te, qui negas
esse verum quemquam ulli rei publicae extra ordinem
9 praefici? atque in hoc solum inconstantiam redarguo
tuam? qui [in ipso Catone], quem tu non pro illius digni-
tate produxeras, sed pro tuo scelere subduxeras, quem
tuis Sergiis, Lolliis, Titiis ceterisque caedis et incendio-
rum ducibus obieceras, quem carnificem civium, quem in-
demnatorum necis principem, quem crudelitatis auctorem

fuisse dixeras: ad hunc honorem et imperium extra ordinem nominatim rogatione tua detulisti? et tanta fuisti intemperantia, ut illius tui sceleris rationem occultare non posses: litteras in contione recitasti, quas tibi a C. Cae- 22
sare missas diceres CAESAR PULCRO, cum etiam es argumentatus amoris esse hoc signum, *quod* cognominibus tantum uteretur neque ascriberet PRO CONSULE aut TRIBUNO PLEBIS; deinde gratulari tibi, quod [idem in posterum] M. Catonem a tribunatu tuo removisses et quod eidem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses: quas aut numquam tibi ille litteras misit aut, si misit, in contione recitari noluit; at, sive ille misit sive tu finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum litterarum recitatione patefactum est. sed omitto 23
Catonem, cuius eximia virtus, dignitas et in eo negotio, quod gessit, fides et continentia tegere videretur improbitatem et legis et actionis tuae: quid? homini post homines natos turpissimo, sceleratissimo, contaminatissimo quis illam opimam fertilemque Syriam, quis bellum cum pacatissimis gentibus, quis pecuniam ad emendos agros constitutam, ereptam ex sui Caesaris rebus actis, quis imperium infinitum dedit? cui quidem cum Ciliciam dedisses, mutasti pactionem et Ciliciam ad praetorem item extra ordinem transtulisti; Gabinio pretio amplificato Syriam nominatim dedisti. quid? homini taeterrimo, crudelissimo, fallacissimo, omnium scelerum libidinumque maculis notatissimo, L. Pisoni, nonne nominatim populos liberos, multis senatus consultis, etiam recenti lege generi ipsius liberatos, vinctos et constrictos tradidisti? nonne, cum ab eo merces tui beneficii pretiumque provinciae meo sanguine tibi esset persolutum, tamen aerarium cum eo partitus es? itane vero? tu provincias consularis, quas 24
C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit a senatu, sed etiam, ut necesse esset quotannis constitui per senatum [decreta], lege sanxit, eas lege Sempronia per senatum decretas rescidisti, extra ordinem, sine sorte, nominatim dedisti, non consulibus, sed rei publicae pestibus: nos, quod nominatim rei maximae, paene iam desperatae, summum virum, saepe ad extrema rei publicae discrimina delectum, praefecimus,

10 ate reprehendemur? quid tandem? si, quae tum in illis rei publicae tenebris caecisque nubibus et procellis, cum senatum a gubernaculis deiecisses, populum e navi exturbasses, ipse archipirata cum grege praedonum impurissimo plenissimis velis navigares — si, quae tum promulgasti, constituisti, promisisti, vendidisti, perferre potuisses, ecqui locus orbi terrarum vacuus extraordinariis fascibus
25 atque imperio Clodiano fuisset? sed excitatus aliquando Cn. Pompeii, — dicam ipso audiente, quod sensi et sentio, quoquo animo auditurus est — excitatus, inquam, aliquando Cn. Pompeii nimium diu reconditus et penitus abstrusus animi dolor subvenit subito rei publicae civitatemque fractam malis, mutam ac debilitatam, abiectam metu, ad aliquam spem libertatis et pristinae dignitatis erexit. hic vir extra ordinem rei frumentariae praeficiendus non fuit? scilicet tu helluoni spurcatissimo, praegustatori libidinum tuarum, homini egentissimo et facinorosissimo, Sex. Clodio, socio tui sanguinis, qui sua lingua etiam sororem tuam a te abalienavit, omne frumentum privatum et publicum, omnis provincias frumentarias, omnis mancipes, omnis horreorum clavis lege tua tradidisti; qua ex lege primum caritas nata est, deinde inopia. impendebat fames, incendia, caedes, direptio;
26 imminebat tuus furor omnium fortunis et bonis. queritur etiam importuna pestis, ex ore impurissimo Sex. Clodii rem frumentariam esse ereptam summisque in periculis eius viri auxilium implorasse rem publicam, a quo saepe se et servatam et amplificatam esse meminisset. extra ordinem ferri nihil placet Clodio. quid? de me quod tulisse te dicis, patricida, fratricida, sororicida, nonne extra ordinem tulisti? an de peste civis, quem ad modum omnes iam di atque homines iudicarunt, conservatoris rei publicae, quem ad modum autem tute ipse confiteris, non modo indemnati, sed ne accusati quidem, licuit tibi ferre non legem, sed nefarium privilegium, lugente senatu, maerentibus bonis omnibus, totius Italiae precibus repudiatis, oppressa captaque re publica: mihi, populo Romano implorante, senatu poscente, temporibus rei publicae flagitantibus, non licuit de salute populi Romani
27 sententiam dicere? qua quidem in sententia si Cn. Pom-

peii dignitas aucta est, coniuncta cum utilitate communi,
certe laudandus essem, si eius dignitati suffragatus vi-
derer, qui meae saluti opem et auxilium tulisset. desi- 11
nant, desinant homines isdem machinis sperare me resti-
tutum posse labefactari, quibus antea stantem perculerunt.
quod enim par amicitiae consularis fuit umquam in hac
civitate coniunctius quam fuimus inter nos ego et Cn.
Pompeius? quis apud populum Romanum de illius digni-
tate inlustrius, quis in senatu saepius dixit? qui tantus
fuit labor, quae simultas, quae contentio quam ego non
pro illius dignitate susceperim? qui ab illo in me honos,
quae praedicatio de mea laude, quae remuneratio bene-
volentiae praetermissa est? hanc nostram coniunctionem, 28
hanc conspirationem in re publica bene gerenda, hanc
iucundissimam vitae atque officiorum omnium societatem
certi homines fictis sermonibus et falsis criminibus dire-
merunt, cum eidem illum, ut me metueret, me caveret,
monerent, eidem apud me mihi illum uni esse inimicissi-
mum dicerent, ut neque ego ab illo quae mihi petenda
essent satis audaciter petere possem neque ille tot suspi-
tionibus certorum hominum et scelere exulceratus quae
meum tempus postularet satis prolixe mihi polliceretur.
data merces est erroris mei magna, pontifices, ut me non 29
solum pigeat stultitiae meae, sed etiam pudeat: qui, cum
me non repentinum aliquod meum tempus, sed veteres
multo ante suscepti et provisi labores cum viro fortissimo
et clarissimo coniunxissent, sim passus a tali amicitia
distrahi neque intellexerim quibus aut ut apertis inimicis
obsisterem aut ut insidiosis amicis non crederem. pro-
inde desinant aliquando me isdem inflare verbis: 'quid
sibi iste volt? nescit quantum auctoritate valeat, quas res
gesserit, qua dignitate sit restitutus! cur ornat eum, a
quo desertus est?' ego vero neque me tum desertum 30
puto, sed paene deditum: nec quae sint in illa rei publicae
flamma gesta contra me neque quo modo neque per quos
patefaciendum mihi esse arbitror. si utile rei publicae
fuit haurire me unum pro omnibus illam indignissimam
calamitatem, etiam hoc utile est, quorum id scelere con-
flatum sit me occultare et tacere. illud vero est hominis
ingrati tacere: itaque libentissime praedicabo Cn. Pom-

peium studio et auctoritate, aeque atque unum quemque
vestrum, opibus, contentione, precibus, periculis denique
12 praecipue pro salute mea laborasse. hic tuis, P. Len-
tule, cum tu nihil aliud dies et noctis nisi de salute mea
cogitares, consiliis omnibus interfuit; hic tibi gravissimus
auctor ad instituendam, fidelissimus socius ad comparan-
dam, fortissimus adiutor ad rem perficiendam fuit; hic
municipia coloniasque adiit; hic Italiae totius auxilium
cupientis imploravit; hic in senatu princeps sententiae
fuit, idemque * dixisset, tum etiam pro salute mea popu-
31 lum Romanum obsecravit. qua re istam orationem, qua
es usus, omittas licet, post illam sententiam, quam dixe-
ram de annona, pontificum animos esse mutatos; proinde
quasi isti aut de Cn. Pompeio aliter atque ego existimo
sentiant aut quid mihi pro exspectatione populi Romani,
pro Cn. Pompeii meritis erga me, pro ratione mei tem-
poris faciendum fuerit ignorent aut etiam, si cuius forte
pontificis animum, quod certo scio aliter esse, mea sen-
tentia offendit, alio modo sit constituturus aut de religione
pontifex aut de re publica civis quam eum aut caerimo-
niarum ius aut civitatis salus coëgerit.
32 Intellego, pontifices, me plura extra causam dixisse
quam aut opinio tulerit aut voluntas mea, sed cum me
purgatum vobis esse cuperem, tum etiam vestra in me
attente audiendo benignitas provexit orationem meam.
sed hoc compensabo brevitate eius orationis, quae per-
tinet ad ipsam causam cognitionemque vestram; quae
cum sit in ius religionis et in ius rei publicae distributa,
religionis partem, quae multo est verbosior, praetermit-
33 tam, de iure rei publicae dicam. quid est enim aut tam
adrogans quam de religione, de rebus divinis, caerimo-
niis, sacris pontificum conlegium docere conari aut tam
stultum quam, si quis quid in vestris libris invenerit, id
narrare vobis aut tam curiosum quam ea scire velle, de
quibus maiores nostri vos solos et consuli et scire volue-
13 runt? nego potuisse iure publico, legibus eis, quibus
haec civitas utitur, quemquam civem ulla eius modi cala-
mitate adfici sine iudicio: hoc iuris in hac civitate, etiam
tum, cum reges essent, dico fuisse; hoc nobis esse a
maioribus traditum; hoc esse denique proprium liberae

civitatis, ut nihil de capite civis aut de bonis sine iudicio senatus aut populi aut eorum, qui de quaque re constituti iudices sint, detrahi possit. videsne me radicitus evel- 34
lere omnis actiones tuas atque illud agere, quod apertum est, te omnino nihil gessisse iure, non fuisse tribunum plebis, hodie esse patricium? dico apud pontifices; augures adsunt; versor in medio iure publico.

Quod est, pontifices, ius adoptionis? nempe ut is adoptet, qui neque procreare iam liberos possit et, cum potuerit, sit expertus. quae deinde causa cuique sit adoptionis, quae ratio generum ac dignitatis, quae sacrorum, quaeri a pontificum conlegio solet. quid est horum in ista adoptione quaesitum? adoptat annos viginti natus, etiam minor senatorem. liberorumne causa? at procreare potest. habet uxorem, suscipiet iam liberos. exheredabit igitur pater filium. quid? sacra Clodiae gentis cur intereunt quod in te est? quae omnis notio pontificum, cum adoptarere, esse debuit. nisi forte ex te ita 35
quaesitum est, num perturbare rem publicam seditionibus velles et ob eam causam adoptari, non ut eius filius esses, sed ut tribunus plebis fieres et funditus everteres civitatem? respondisti, credo, te ita velle: pontificibus bona causa visa est; approbaverunt. non aetas eius, qui adoptabat, est quaesita, ut in Cn. Aufidio, M. Pupio: quorum uterque nostra memoria, summa senectute, alter Oresten, alter Pisonem adoptavit; quas adoptiones, sicut alias innumerabilis, hereditates nominis, pecuniae, sacrorum secutae sunt. tu neque Fonteius es, qui esse debebas, neque patris heres, neque amissis sacris paternis in haec adoptiva venisti. ita perturbatis sacris, contaminatis gentibus et quam deseruisti et quam polluisti, iure Quiritium legitimo tutelarum et hereditatium relicto, factus es eius filius contra fas, cuius per aetatem pater esse potuisti. dico apud pontifices; nego istam adoptio- 14 36
nem pontificio iure esse factam: primum, quod eae vestrae sint aetates, ut is, qui te adoptavit, vel filii tibi loco per aetatem esse potuerit vel eo, quo fuit; deinde quod causa quaeri solet adoptandi, ut et is adoptet, qui, quod natura iam adsequi non potest, legitimo et pontificio iure quaerat, et ita adoptet, ut ne quid aut de dignitate generum aut

de sacrorum religione minuatur, illud in primis, ne qua
calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur; ut
haec simulata adeptio filii quam maxime veritatem illam
37 suscipiendorum liberorum imitata esse videatur. quae
maior calumnia est quam venire imberbum adulescentu-
lum, bene valentem ac maritum; dicere *se* filium senato-
rem populi Romani sibi velle adoptare; id autem scire et
videre omnis, non ut ille filius instituatur, sed ut e pa-
triciis exeat *et* tribunus plebis fieri possit, idcirco adoptari?
neque id obscure; nam adoptatum emancipari statim, ne
sit eius filius, qui adoptarit: cur ergo adoptabat? probate
genus adoptionis: iam omnium sacra interierint, quorum
custodes vos esse debetis, iam patricius nemo relinquetur.
cur enim quisquam vellet tribunum plebis se fieri non
licere, angustiorem sibi esse petitionem consulatus, in
sacerdotium cum possit venire, quia patricio non sit is
locus, non venire? ut cuique aliquid acciderit, qua re
commodius sit esse plebeium, simili ratione adoptabitur.
38 ita populus Romanus brevi tempore neque regem sacro-
rum neque flamines nec Salios habebit nec ex parte di-
midia reliquos sacerdotes neque auctores centuriatorum
et curiatorum comitiorum auspiciaque populi Romani, si
magistratus patricii creati non sint, intereant necesse est,
cum interrex nullus sit, quod et ipsum patricium esse et
a patriciis prodi necesse est. dixi apud pontifices istam
adoptionem nullo decreto huius conlegii probatam, con-
tra omne pontificum ius factam pro nihilo esse haben-
dam: qua sublata intellegis totum tribunatum tuum con-
cidisse.

15 39 Venio ad augures, quorum ego libros, si qui sunt reconditi, non scrutor; non sum in exquirendo iure augurum curiosus; haec, quae una cum populo didici, quae saepe in contionibus responsa sunt, novi. negant fas esse agi cum populo, cum de caelo servatum sit. quo die de te lex curiata lata esse dicatur, audes negare de caelo esse servatum? adest praesens vir singulari virtute, constantia, gravitate praeditus, M. Bibulus: hunc consulem illo ipso die contendo servasse de caelo. 'infirmas igitur tu acta C. Caesaris, viri fortissimi?' minime; neque enim mea iam quicquam interest exceptis

eis telis, quae ex illius actionibus in meum corpus im-
missa sunt. sed haec de auspiciis, quae ego nunc per- 40
breviter attingo, acta sunt a te. tu tuo praecipitante
iam et debilitato tribunatu auspiciorum patronus subito
exstitisti; tu M. Bibulum in contionem, tu augures pro-
duxisti; a te interrogati augures responderunt, cum de
caelo servatum sit, cum populo agi non posse; tibi M.
Bibulus quaerenti se de caelo servasse respondit, idem-
que in contione dixit, ab Appio tuo fratre productus, te
omnino, quod contra auspicia adoptatus esses, tribunum
non fuisse. tua denique omnis actio posterioribus men-
sibus fuit omnia, quae C. Caesar egisset, quod contra
auspicia essent acta, per senatum rescindi oportere: quod
si fieret, dicebas te tuis umeris me custodem urbis in
urbem relaturum. videte hominis amentiam, * per suum
tribunatum Caesaris actis inligatus teneretur. si et sa- 41
crorum iure pontifices et auspiciorum religione augures
totum evertunt tribunatum tuum, quid quaeris amplius?
an etiam apertius aliquod ius populi atque legum? hora 16
fortasse sexta diei questus sum in iudicio, cum C. Anto-
nium, conlegam meum, defenderem, quaedam de re pu-
blica, quae mihi visa sunt ad illius miseri causam perti-
nere: haec homines improbi ad quosdam viros fortis longe
aliter atque a me dicta erant detulerunt: hora nona illo
ipso die tu es adoptatus. si, quod in ceteris legibus tri-
num nundinum esse oportet, id in adoptione satis est
trium esse horarum, nihil reprehendo; sin eadem obser-
vanda sunt, iudicavit senatus M. Drusi legibus, quae
contra legem Caeciliam et Didiam latae essent, populum
non teneri. iam intellegis omni genere iuris, quod in 42
sacris, quod in auspiciis, quod in legibus sit, te tribunum
plebis non fuisse. at ego hoc totum non sine causa re-
linquo; video enim quosdam clarissimos viros, principes
civitatis, aliquot locis iudicasse te cum plebe iure agere
potuisse; qui etiam de me ipso, cum tua rogatione funere
elatam rem publicam esse dicerent, tamen id funus, etsi
miserum atque acerbum fuisset, iure indictum esse dice-
bant. quod de me civi ita de re publica merito tulis-
ses, funus te indixisse rei publicae; quod salvis auspiciis
tulisses, iure egisse dicebant. qua re licebit, ut opinor,

nobis eas actiones non infirmare, quibus illi actionibus
constitutum tribunatum comprobaverunt.
43 Fueris sane tribunus plebis † tam in iure quam lege
fuit hic ipse Villius, vir omnibus rebus clarissimus at-
que amplissimus: quo iure, quo more, quo exemplo
17 legem nominatim de capite civis indemnati tulisti? vetant
leges sacratae, vetant XII tabulae leges privatis hominibus
inrogari; id est enim privilegium: nemo umquam tulit;
nihil est crudelius, nihil perniciosius, nihil quod minus
haec civitas ferre possit. proscriptionis miserrimum no-
men illud et omnis acerbitas Sullani temporis quid habet
quod maxime sit insigne ad memoriam crudelitatis? opi-
nor, poenam in civis Romanos nominatim sine iudicio
44 constitutam. hanc vos igitur, pontifices, iudicio atque
auctoritate vestra tribuno plebis potestatem dabitis, ut
proscribere possit quos velit? quaero enim quid sit aliud
proscribere: VELITIS IUBEATIS UT M. TULLIUS IN CIVITATE NE
SIT BONAQUE EIUS UT MEA SINT. ita enim fecit, etsi aliis
verbis tulit. hoc plebei scitum est? haec lex, haec ro-
gatio est? hoc vos pati potestis, hoc ferre civitas, ut sin-
guli cives singulis versiculis e civitate tollantur? equidem
iam perfunctus sum; nullam vim, nullum impetum metuo;
explevi animos invidorum; placavi odia improborum; sa-
turavi etiam perfidiam et scelus proditorum; denique de
mea causa, quae videbatur perditis civibus ad invidiam
esse proposita, iam omnes urbes, omnes ordines, omnes
45 di atque homines iudicarunt: vobismet ipsis, pontifices,
et vestris liberis ceterisque civibus pro vestra auctoritate
et sapientia consulere debetis. nam cum tam moderata
iudicia populi sint a maioribus constituta, primum ut ne
poena capitis cum pecunia coniungatur, deinde ne impro-
dicta die quis accusetur, ut ter ante magistratus accuset
intermissa die quam multam inroget aut iudicet, quarta
sit accusatio trinum nundinum prodicta die, qua die iudi-
cium sit futurum, tum multa etiam ad placandum atque
ad misericordiam reis concessa sint, deinde exorabilis
populus, facilis suffragatio pro salute, denique etiam si
qua res illum diem aut auspiciis aut excusatione sustulit,
18 46 tota causa iudiciumque sublatum sit: — haec cum ita
sint in re, ubi crimen est, ubi accusator, ubi testes, quid

indignius quam qui neque adesse sit iussus neque citatus neque accusatus, de eius capite, liberis, fortunis omnibus conductos et sicarios et egentis et perditos suffragium ferre et eam legem putare? ac, si hoc de me potuit, quem honos, quem dignitas, quem causa, quem res publica tuebatur, cuius denique pecunia non expetebatur, cui nihil oberat praeter conversionem status et inclinationem communium temporum, quid tandem futurum est eis, quorum vita remota ab honore populari et ab hac inlustri gratia est, pecuniae autem tantae sunt, ut eas nimium multi, egentes, sumptuosi, nobiles concupiscant? date hanc tri- 47
buno plebis licentiam et intuemini paulisper animis iuventutem et eos maxime, qui imminere iam cupiditate videntur in tribuniciam potestatem: conlegia, medius fidius, tribunorum plebis tota reperientur hoc iure firmato, quae coëant de hominum locupletissimorum bonis, praeda praesertim populari et spe largitionis oblata.

At quid tulit legum scriptor peritus et callidus? VELITIS IUBEATIS UT M. TULLIO AQUA ET IGNI INTERDICATUR? crudele, nefarium, ne in sceleratissimo quidem civi sine iudicio ferundum. non tulit ut interdicatur. quid ergo? UT INTERDICTUM SIT. o caenum, o portentum, o scelus! hanc tibi legem Clodius scripsit, spurciorem lingua sua, ut interdictum sit, cui non sit interdictum? Sexte noster, bona venia, quoniam iam dialecticus es et haec quoque liguris, quod factum non est, ut sit factum, ferri ad populum aut verbis ullis sanciri aut suffragiis confirmari
potest? hoc tu scriptore, hoc consiliario, hoc ministro 48
omnium non bipedum solum, sed etiam quadripedum impurissimo rem publicam perdidisti; neque tu eras tam excors tamque demens, ut nescires Clodium esse qui contra leges faceret, alios qui leges scribere solerent, sed neque eorum neque ceterorum, in quibus esset aliquid modestiae, cuiusquam tibi potestas fuit; neque tu legum scriptoribus isdem potuisti uti quibus ceteri neque operum architectis, neque pontificem adhibere quem velles, postremo ne in praedae quidem societate mancipem aut praedem [socium] extra tuorum gladiatorum numerum
aut denique suffragii latorem in ista tua proscriptione 19
quemquam nisi furem ac sicarium reperire potuisti. ita- 49

que cum tu florens ac potens per medium *forum* scortum
populare volitares, amici illi tui, te uno amico tecti et
beati, qui se populo commiserant, ita repellebantur, ut
etiam Palatinam tuam perderent; qui in iudicium vene-
rant, sive accusatores erant sive rei, te deprecante damna-
bantur. denique etiam ille novicius Ligus, venalis scri-
ptor et subscriptor tuus, cum M. Papirii sui fratris esset
testamento et iudicio improbatus, mortem eius se velle
persequi dixit; nomen Sex. Propertii detulit: accusare
alienae dominationis scelerisque socius propter calumniae
50 metum non est ausus. de hac igitur lege dicimus, quae
iure rogata videatur: cuius quam quisque partem tetigit,
digito, voce, praeda, suffragio, quocumque venit, repu-
diatus convictusque discessit. quid, si eis verbis scripta
est ista proscriptio, ut se ipsa dissolvat? est enim, QUOD
M. TULLIUS FALSUM SENATUS CONSULTUM RETTULERIT. si
igitur rettulit falsum senatus consultum, tum est rogatio;
si non rettulit, nulla est: satisne tibi videtur a senatu
iudicatum me non modo non ementitum esse auctoritatem
eius ordinis, sed etiam unum post urbem conditam dili-
gentissime senatui paruisse? quot modis doceo legem
istam, quam vocas, non esse legem? quid, si etiam plu-
ribus de rebus uno sortitore tulisti, tamenne arbitraris,
id, quod M. Drusus in legibus suis plerisque bonis
ille vir, M. Scauro et L. Crasso consiliariis non ob-
tinuerit, id te posse, hominem facinorum et stuprorum
omnium *documentum* Decumis et Clodiis auctoribus, ob-
51 tinere? tulisti de me, ne reciperer, non ut exirem, quem
tu ipse non poteras dicere non licere esse Romae. quid
enim diceres? damnatum? certe non. expulsum? qui
licuit? sed tamen ne id quidem est scriptum, ut exirem:
poena est, qui receperit, quam omnes neglexerunt; eiectio
nusquam est. verum sit. quid? operum publicorum ex-
actio: quid? nominis inscriptio tibi num aliud videtur
esse ac meorum bonorum direptio? praeterquam quod ne
id quidem per legem Liciniam, ut ipse tibi curationem
ferres, facere potuisti? quid? hoc ipsum, quod nunc apud
pontifices agis, te meam domum consecrasse, te monu-
mentum fecisse in meis aedibus, te signum dedicasse
eaque te ex una rogatiuncula fecisse, unum et idem

videtur esse atque id, quod de me ipso nominatim tulisti?
tam hercule est unum, quam quod idem tu lege una tu- 52
listi, ut Cyprius rex, cuius maiores huic populo socii
atque amici semper fuerunt, cum bonis omnibus sub
praeconem subiceretur et exsules Byzantium reducerentur.
'eidem' inquit 'utraque de re negotium dedi.' quid? si
eidem negotium dedisset, ut in Asia cistophorum flagi-
taret, inde iret in Hispaniam, cum inde decessisset, con-
sulatum ei petere liceret, cum factus esset, provinciam
Syriam obtineret, quoniam de uno homine scriberet, una
res esset? quod si iam populus Romanus de ista re con- 53
sultus esset et non omnia per servos latronesque ges-
sisses, nonne fieri poterat ut populo de Cyprio rege pla-
ceret, de exsulibus Byzantiis displiceret? quae est, quaeso,
alia vis, quae sententia Caeciliae legis et Didiae nisi haec,
ne populo necesse sit in coniunctis rebus compluribus
aut id, quod nolit, accipere, aut id, quod velit, repudiare?
quid? si per vim tulisti, tamenne lex est? aut quicquam
iure gestum videri potest, quod per vim gestum esse
constet? an, si in ipsa latione tua, capta iam urbe, lapi-
des iacti, si manus conlata non est, idcirco tu ad illam
labem atque eluviem civitatis sine summa vi pervenire
potuisti? cum in tribunali Aurelio conscribebas palam 21
non modo liberos, sed etiam servos, ex omnibus vicis 54
concitatos, vim tum videlicet non parabas? cum edictis
tuis tabernas claudi iubebas, non vim imperitae multitu-
dinis, sed hominum honestorum modestiam prudentiam-
que quaerebas? cum arma in aedem Castoris comportabas,
nihil aliud nisi uti ne quid per vim agi posset machina-
bare? cum vero gradus Castoris convellisti ac removisti,
tum, ut modeste tibi agere liceret, homines audacis ab
eius templi aditu atque ascensu reppulisti? cum eos, qui
in conventu virorum bonorum verba de salute mea fece-
rant, adesse iussisti eorumque advocationem manibus,
ferro, lapidibus discussisti, tum profecto ostendisti vim
tibi maxime displicere. verum haec furiosa vis vaesani 55
tribuni plebis facile superari frangique potuit virorum
bonorum vel virtute vel multitudine. quid? cum Gabinio
Syria dabatur, Macedonia Pisoni, utrique infinitum impe-
rium, ingens pecunia, ut tibi omnia permitterent, te ad-

iuvarent, tibi manum, copias, tibi suos speratos centurio-
nes, tibi pecuniam, tibi familias compararent, te suis
sceleratis contionibus sublevarent, senatus auctoritatem
inriderent, equitibus Romanis mortem proscriptionemque
minitarentur, me terrerent minis, mihi caedem et dimi-
cationem denuntiarent, meam domum refertam viris bonis
per amicos suos complerent proscriptionis metu, me fre-
quentia nudarent virorum bonorum, me praesidio spolia-
rent senatus, pro me non modo pugnare amplissimum
ordinem, sed etiam plorare et supplicare mutata veste
22 56 prohiberent, ne tum quidem vis erat? quid igitur ego
cessi aut qui timor fuit? non dicam, in me; fac me timi-
dum esse natura: quid illa tot virorum fortissimorum
milia? quid nostri equites Romani? quid senatus? quid
denique omnes boni? si nulla erat vis, cur me flentes
potius prosecuti sunt, quam aut increpantes retinuerunt
aut irati reliquerunt? an hoc timebam, si mecum age-
retur more institutoque maiorum, ut possem praesens
57 sustinere? utrum si dies dicta esset, iudicium mihi fuit
pertimescendum an sine iudicio privilegium? iudicium
in causa tam turpi? scilicet homo, qui eam, si iam esset
ignota, dicendo non possem explicare. an quia causam
probare non poteram, cuius tanta bonitas est, ut ea ipsa
non modo se, sed etiam me absentem per se probarit?
an senatus, an ordines, an ei, qui cuncta ex Italia ad me
revocandum convolaverunt, segniores me praesente ad
me retinendum et conservandum fuissent in ea causa,
quam ipse iam parricida talem dicat fuisse, ut me ab
omnibus ad meam pristinam dignitatem exspectatum at-
58 que revocatum queratur? an vero in iudicio periculi
nihil fuit: privilegium pertimui ne, mihi praesenti si multa
inrogaretur, nemo intercederet? tam inops autem ego
eram ab amicis aut tam nuda res publica a magistrati-
bus? quid? si vocatae tribus essent, proscriptionem non
dicam in me, ita de sua salute merito, sed omnino in
ullo civi comprobavissent? an, si ego praesens fuissem,
veteres illae copiae coniuratorum tuique perditi milites
atque egentes et nova manus sceleratissimorum consu-
lum corpori meo pepercissent? qui cum eorum omnium
crudelitati scelerique cessissem, ne absens quidem luctu

meo mentis eorum satiare potui. quid enim vos uxor 23
mea misera violarat, quam vexavistis, raptavistis, omni 59
crudelitate lacerastis? quid mea filia, cuius fletus adsi-
duus sordesque lugubres vobis erant iucundae: ceterorum
omnium mentis oculosque flectebant? quid parvus filius,
quem, quam diu afui, nemo nisi lacrimantem confectum-
que vidit, quid fecerat, quod eum totiens per insidias
interficere voluistis? quid frater meus? qui cum aliquanto
post meum discessum ex provincia venisset neque sibi
vivendum nisi me restituto putaret, cum eius maeror,
squalor incredibilis et inauditus, omnibus mortalibus mi-
serabilis videbatur, quotiens est ex vestro ferro ac manibus
elapsus? sed quid ego vestram crudelitatem expromo, 60
quam in ipsum me ac meos adhibuistis, qui parietibus,
qui tectis, qui columnis ac postibus meis hostificum quod-
dam et nefarium, omni imbutum odio bellum intulistis?
non enim te arbitror, cum post meum discessum omnium
locupletium fortunas, omnium provinciarum fructus, te-
trarcharum ac regum bona spe atque avaritia devorasses,
argenti et supellectilis meae cupiditate esse caecatum:
non existimo Campanum illum consulem cum saltatore
conlega, cum alteri totam Achaiam, Thessaliam, Boeo-
tiam, Graeciam, Macedoniam omnemque barbariam, bona
civium Romanorum condonasses, alteri Syriam, Babylo-
nem, Persas, integerrimas pacatissimasque gentis, ad
diripiendum tradidisses, illos tam cupidos liminum meo-
rum et columnarum et valvarum fuisse; neque porro illa 61
manus copiaeque Catilinae caementis ac testis tectorum
meorum se famem suam expleturas putaverunt: sed ut
hostium urbis nec omnium hostium, verum eorum, qui-
buscum acerbum bellum internicivumque suscepimus, non
praeda adducti, sed odio solemus exscindere, quod, in
quos propter eorum crudelitatem inflammatae mentes
nostrae fuerunt, cum horum etiam tectis et sedibus resi-
dere aliquod bellum semper videtur: * * * *

Nihil erat latum de me; non adesse eram iussus, non 24
citatus afueram; eram etiam tuo iudicio civis incolumis, 62
cum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad al-
terum consulem transferebatur; senatum consules voca-
bant; columnae marmoreae ex aedibus meis inspectante

populo Romano ad socrum consulis portabantur; in fun-
dum autem vicini consulis non instrumentum aut orna-
menta villae, sed etiam arbores transferebantur, cum ipsa
villa non praedae cupiditate — quid enim erat praedae? —
sed odio et crudelitate funditus everteretur. domus ar-
debat in Palatio non fortuito, sed oblato incendio; con-
sules epulabantur et in coniuratorum gratulatione versa-
bantur, cum alter se Catilinae delicias, alter Cethegi
63 consobrinum fuisse diceret. hanc ego vim, pontifices,
hoc scelus, hunc furorem meo corpore opposito ab omnium
bonorum cervicibus depuli omnemque impetum discor-
diarum, omnem diu conlectam vim improborum, quae
inveterata compresso odio atque tacito iam erumpebat
nancta tam audacis duces, excepi meo corpore. in me
uno consulares faces iactae manibus tribuniciis, in me
omnia, quae ego quondam rettuderam, coniurationis ne-
faria tela adhaeserunt. quod si, ut multis fortissimis viris
placuit, vi et armis contra vim decertare voluissem, aut
vicissem cum magna internicione improborum, sed tamen
civium, aut interfectis bonis omnibus, quod illis optatissi-
64 mum fuisset, una cum re publica concidissem. videbam
vivo senatu populoque Romano celerem mihi summa cum
dignitate reditum, nec intellegebam fieri diutius posse, ut
mihi non liceret esse in ea re publica, quam ipse servas-
sem. quod si non liceret, audieram et legeram clarissi-
mos nostrae civitatis viros se in medios hostis ad per-
spicuam mortem pro salute exercitus iniecisse: ego pro
salute universae rei publicae dubitarem hoc meliore con-
dicione esse quam Decii, quod illi ne auditores quidem
suae gloriae, ego etiam spectator meae laudis esse po-
25 tuissem? itaque infractus furor tuus inanis faciebat im-
petus; omnem enim vim omnium sceleratorum acerbitas
mei casus exceperat; non erat in tam immani iniuria tan-
65 tisque ruinis novae crudelitati locus. Cato fuerat proxi-
mus. † quid ageres non erat ut qui modus moribus fuerat,
idem esset iniuriae? quid? posses extrudere ad Cypriam
pecuniam: praeda perierit; alia non deerit; † hanc modo
amandas esse. sic M. Cato invisus quasi per beneficium
Cyprum relegatur. eiciuntur duo, quos videre improbi
non poterant, alter per honorem turpissimum, alter per

honestissimam calamitatem. atque ut sciatis non homi- 66
nibus istum, sed virtutibus hostem semper fuisse, me
expulso, Catone amandato, in eum ipsum se convertit,
quo auctore, quo adiutore in contionibus ea, quae gerebat,
omnia, quaeque gesserat, se et fecisse et facere dicebat:
Cn. Pompeium, quem omnium iudicio longe principem
esse civitatis videbat, diutius furori suo veniam daturum
non arbitrabatur: qui ex eius custodia per insidias regis
amici filium, hostem, captivum, surripuisset, et ea iniuria
virum fortissimum lacessisset, speravit isdem se copiis
cum illo posse confligere, quibuscum ego noluissem bo-
norum periculo dimicare, et primo quidem adiutoribus
consulibus, postea fregit foedus Gabinius, Piso tamen in
fide mansit. quas iste tum caedes, quas lapidationes, 67
quas fugas fecerit, quam facile ferro cotidianisque insi-
diis, cum iam a firmissimo robore copiarum suarum relictus
esset, Cn. Pompeium foro curiaque privarit domumque
compulerit vidistis: ex quo iudicare potestis quanta vis
illa fuerit oriens et congregata, cum haec Cn. Pompeium
terruerit iam distracta et exstincta.

Haec vidit in sententia dicenda Kalendis Ianuariis 26 68
vir prudentissimus et cum rei publicae cum mihi, tum
etiam veritati amicissimus, L. Cotta, qui legem de meo
reditu ferendam non censuit: qui me consuluisse rei publi-
cae, cessisse tempestati, amiciorem vobis ceterisque civi-
bus quam mihi exstitisse, vi, armis, dissensione hominum
ad caedem instituta novoque dominatu pulsum esse dixit:
nihil de meo capite potuisse ferri, nihil esse iure scriptum
aut posse valere, omnia contra leges moremque maiorum,
temere, turbulente, per vim, per furorem esse gesta. quod
si illa lex esset, nec referre ad senatum consulibus nec
sententiam dicere sibi licere; quorum utrumque cum fieret,
non oportere ut de me lex ferretur decerni, ne illa, quae
nulla esset, esse lex iudicaretur. sententia verior, gra-
vior, melior, utilior rei publicae nulla esse potuit: hominis
enim scelere et furore notato similis a re publica labes
in posterum demovebatur. neque hoc Cn. Pompeius, qui 69
ornatissimam de me sententiam dixit, vosque, pontifices,
qui me vestris sententiis auctoritatibusque defendistis,
non vidistis, illam esse nullam atque esse potius flammam

temporis, interdictum sceleris, vocem furoris, sed prospe-
xistis, ne quae popularis in nos aliquando invidia redun-
daret, si sine populi iudicio restituti videremur; eodemque
consilio M. Bibuli, fortissimi viri, senatus sententiam se-
cutus est, ut vos de mea domo statueretis, non quo dubi-
taret quin ab isto nihil legibus, nihil religionibus, nihil
iure esset actum, sed ne quis oreretur aliquando in tanta
ubertate improborum qui in meis aedibus aliquam reli-
gionem residere diceret; nam legem quidem istam nullam
esse, quotienscumque de me senatus sententiam dixit,
totiens iudicavit, quoniam quidem scripto illo istius sen-
70 tentiam dicere vetabatur. atque hanc rem par illud simile,
Piso et Gabinius, vidit: homines legum iudiciorumque
metuentes, cum frequentissimus senatus eos ut de me
referrent cotidie flagitaret, non se rem improbare dice-
bant, sed lege istius impediri: erat hoc verum; nam im-
pediebantur, verum ea lege, quam idem iste de Mace-
27 donia Syriaque tulerat. hanc tu, P. Lentule, neque pri-
vatus neque consul legem esse umquam putasti. nam
tribunis plebis referentibus sententiam de me designatus
consul saepe dixisti; ex Kalendis Ianuariis, quoad per-
fecta res est, de me rettulisti, legem promulgasti, tulisti;
quorum tibi, si esset illa lex, nihil liceret. at etiam Q.
Metellus, conlega tuus, clarissimus vir, quam legem esse
homines alienissimi a P. Clodio iudicarent, Piso et Ga-
binius, eam nullam esse frater P. Clodii, cum de me ad
71 senatum tecum una rettulit, iudicavit. sed vero isti, qui
Clodii leges timuerunt, quem ad modum ceteras obser-
varunt? senatus quidem, cuius est gravissimum iudicium
de iure legum, quotienscumque de me consultus est, to-
tiens eam nullam esse iudicavit; quod idem tu, Lentule,
vidisti in ea lege, quam de me tulisti: nam non est ita
latum, ut mihi Romam venire liceret, sed ut venirem.
non enim voluisti id, quod licebat, ferre ut liceret, sed
me ita esse in re publica, magis ut arcessitus imperio
populi Romani viderer quam ad administrandam civita-
tem restitutus.

72 Hunc tu etiam, portentosa pestis, exsulem appellare
ausus es, cum tantis sceleribus esses et flagitiis notatus,
ut omnem locum quo adisses exsilii simillimum redderes?

quid est enim exsul? ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis. quando igitur est turpe? re vera, cum est poena peccati; opinione autem hominum etiam, si est poena damnati. utrum igitur peccato meo nomen subeo an re iudicata? peccato? iam neque tu id dicere audes, quem isti satellites tui felicem Catilinam nominant, neque quisquam eorum, qui solebant. non modo iam nemo est tam imperitus qui ea, quae gessi in consulatu, peccata esse dicat, sed nemo est tam inimicus patriae qui non meis consiliis patriam conservatam esse fateatur. quod 28 73
enim est in terris commune tantum tantulumve consilium quod non de meis rebus gestis ea, quae mihi essent optatissima et pulcherrima, iudicarit? summum est populi Romani populorumque et gentium omnium ac regum consilium senatus: decrevit ut omnes, qui rem publicam salvam esse vellent, ad me unum defendendum venirent, ostenditque nec stare potuisse rem publicam, si ego non fuissem, nec futuram esse ullam, si non redissem. pro- 74
ximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicorum societates de meo consulatu ac de meis rebus gestis amplissima atque ornatissima decreta fecerunt. scribae, qui nobiscum in rationibus monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rem publicam beneficiis suum iudicium decretumque esse voluerunt. nullum est in hac urbe conlegium, nulli pagani aut montani, quoniam plebei quoque urbanae maiores nostri conventicula et quasi concilia quaedam esse voluerunt, qui non amplissime non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreverint. nam quid ego illa divina atque im- 75
mortalia municipiorum et coloniarum et totius Italiae decreta commemorem, quibus tamquam gradibus mihi videor in caelum ascendisse, non solum in patriam revertisse? ille vero dies qui fuit, cum te, P. Lentule, legem de me ferente populus Romanus ipse vidit sensitque quantus et quanta dignitate esset? constat enim nullis umquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, aetatum, ordinum floruisse. omitto civitatium, nationum, provinciarum, regum, orbis denique terrarum de meis in omnis mortalis meritis unum iudicium unumque consensum: adventus meus atque in-

troitus in urbem qui fuit? utrum me patria sic accepit,
ut lucem salutemque redditam sibi ac restitutam accipere
debuit, an ut crudelem tyrannum, quod vos Catilinae
76 gregales de me dicere solebatis? itaque ille unus dies,
quo die me populus Romanus a porta in Capitolium atque inde domum sua celebritate laetitiaque comitatum honestavit, tantae mihi iucunditati fuit, ut tua mihi conscelerata illa vis non modo non propulsanda, sed etiam † emendanda fuisse videatur. qua re illa calamitas, si ita est appellanda, exussit hoc genus totum maledicti, ne quisquam iam audeat reprehendere consulatum meum tot, tantis, tam ornatis iudiciis, testimoniis, auctoritatibus
29 comprobatum. quod si in isto tuo maledicto probrum
non modo mihi nullum obiectas, sed etiam laudem inlustras meam, quid te aut fieri aut fingi dementius potest? uno enim maledicto bis a me patriam servatam esse concedis: semel, cum id feci, quod omnes non negent immortalitati, si fieri potest, mandandum, tu supplicio puniendum putasti; iterum, cum tuum multorumque praeter te inflammatum in bonos omnis impetum meo corpore excepi, ne eam civitatem, quam servassem inermis, ar-
77 matus in discrimen adducerem. esto: non fuit in
me poena ulla peccati; at fuit iudicii. cuius? quis me umquam ulla lege interrogavit? quis postulavit? quis diem dixit? potest igitur damnati poenam sustinere indemnatus? est hoc tribunicium? est populare? quamquam ubi tu te popularem, nisi cum *pro* populo fecisti, potes dicere? sed, cum hoc iuris a maioribus proditum sit, ut nemo civis Romanus aut sui potestatem aut civitatem possit amittere, nisi ipse auctor factus sit; quod tu ipse potuisti in tua causa discere: credo enim, quamquam in illa adoptatione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum, auctorne esses, ut in te P. Fonteius vitae necisque potestatem haberet, ut in filio: — quaero, si aut negasses aut tacuisses, si tamen id xxx curiae iussissent, num id iussum esset ratum? certe non. quid ita? quia ius a maioribus nostris, qui non ficte et fallaciter populares, sed vere et sapienter fuerunt, ita comparatum est, ut civis Romanus libertatem nemo possit
78 invitus amittere. quin etiam, si xviri sacramentum in

libertatem iniustum iudicassent, tamen quotienscumque
vellet quis, hoc in genere solo rem iudicatam referri
posse voluerunt; civitatem vero nemo umquam ullo po-
puli iussu amittet invitus. qui cives Romani in colonias
Latinas proficiscebantur, fieri non poterant Latini, nisi
erant auctores facti nomenque dederant; qui erant rerum
capitalium condemnati, non prius hanc civitatem amit-
tebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est
mutandi, soli causa venerant; id autem ut esset faciun-
dum non ademptione civitatis, sed tecti et aquae et ignis
interdictione adigebantur. populus Romanus L. Sulla 79
dictatore ferente comitiis centuriatis municipiis civitatem
ademit; ademit eisdem agros: de agris ratum est; fuit
enim populi potestas; de civitate ne tam diu quidem va-
luit, quam diu illa Sullani temporis arma valuerunt. an
vero Volaterranis, cum etiam tum essent in armis, L.
Sulla victor, re publica reciperata, comitiis centuriatis
civitatem eripere non potuit, hodieque Volaterrani non
modo cives, sed etiam optimi cives fruuntur nobiscum
simul hac civitate: consulari homini P. Clodius, eversa
re publica, civitatem adimere potuit concilio advocato,
conductis operis non solum egentium, sed etiam servo-
rum, Fidulio principe, qui se illo die confirmat Romae
non fuisse? quod si non fuit, quid te audacius, qui eius 80
nomen incideris? quid desperatius, qui ne ementiendo
quidem potueris auctorem adumbrare meliorem? sin autem
is primus scivit, quod facile potuit, *qui* propter inopiam
tecti in foro pernoctasset, cur non iuret se Gadibus fuisse,
cum tu te fuisse Interamnae probaveris? hoc tu igitur
homo popularis iure munitam civitatem et libertatem no-
stram putas esse oportere, ut, si, tribuno plebis rogante
VELITIS IUBEATISNE, Fidulii centum se velle et iubere dixe-
rint, possit unus quisque nostrum amittere? tum igitur
maiores nostri populares non fuerunt, qui de civitate et
libertate ea iura sanxerunt, quae nec vis temporum nec
potentia magistratuum nec res iudicata nec denique uni-
versi populi Romani potestas, quae ceteris in rebus est
maxima, labefactare possit. at tu etiam ereptor civitatis 81
legem de iniuriis publicis tulisti Anagnino nescio cui
Menullae pergratam, qui tibi ob eam legem statuam in

meis aedibus posuit, ut locus ipse in tanta tua iniuria
legem et inscriptionem statuae refelleret: quae res muni-
cipibus Anagninis ornatissimis multo maiori dolori fuit
quam quae idem ille gladiator scelera Anagniae fecerat.
31 quid? si ne scriptum quidem umquam est in ista ipsa ro-
gatione, quam se Fidulius negat scivisse, tu autem, ut
acta tui praeclari tribunatus hominis dignitate cohonestes,
82 auctoritatem amplexeris —: sed tamen si nihil de me tu-
listi quo minus essem non modo in civium numero, sed
etiam in eo loco, in quo me honores populi Romani con-
locarunt, tamenne eum tua voce violabis, quem post ne-
farium scelus consulum superiorum tot vides iudiciis se-
natus, populi Romani, Italiae totius honestatum? quem
ne tunc quidem, cum aberam, negare poteras esse tua
lege senatorem? ubi enim tuleras, ut mihi aqua et igni
interdiceretur? quod C. Gracchus de P. Popilio, Saturni-
nus de Metello tulit, homines seditiosissimi de optimis ac
fortissimis civibus; non ut esset interdictum, quod ferri
non poterat, tulerunt, sed ut interdiceretur. ubi cavisti
ne me meo loco censor in senatum legeret? quod de
omnibus, etiam quibus damnatis interdictum est, scri-
83 ptum est in legibus. quaere hoc ex Clodio, scriptore le-
gum tuarum; iube adesse: latitat omnino, sed si requiri
iusseris, invenient hominem apud sororem tuam occultan-
tem se capite demisso. sed si patrem tuum, civem me
dius fidius egregium, dissimilem vestri, nemo umquam
sanus exsulem appellavit, qui, cum de eo tribunus plebis
promulgasset, adesse propter iniquitatem illius Cinnani
temporis noluit eique imperium est abrogatum; si in illo
poena legitima turpitudinem non habuit propter vim tem-
porum, in me, cui dies dicta numquam est, qui reus non
fui, qui numquam sum a tribuno plebis citatus, damnati
poena esse potuit, ea praesertim, quae ne in ipsa quidem
32 84 rogatione praescripta est? ac vide quid intersit inter illum
iniquissimum patris tui casum et hanc fortunam condi-
cionemque nostram: patrem tuum, civem optimum, cla-
rissimi viri filium, qui si viveret, qua severitate fuit, tu
profecto non viveres, L. Philippus censor avunculum
suum praeteriit in recitando senatu; nihil enim poterat
dicere qua re rata non essent, quae erant acta in ea re

publica, in qua se illis ipsis temporibus censorem esse
voluisset: me L. Cotta, homo censorius, in senatu iura-
tus dixit se, si censor tum esset, cum ego aberam, meo
loco senatorem recitaturum fuisse. quis in meum locum 85
iudicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum
discessu meo fecit qui mihi non idem tribuerit, quod [et]
si adessem? quis me non modo civis, sed socius reci-
pere contra tuam legem et iuvare dubitavit? denique
universus senatus multo ante quam est lata lex de me,
'gratias agendas' censuit 'civitatibus eis, quae M. Tul-
lium' — tantumne? immo etiam, 'civem optime de re pu-
blica meritum recepissent.' et tu unus pestifer civis eum
restitutum negas esse civem, quem eiectum universus
senatus non modo civem, sed etiam egregium civem
semper putavit? at vero, ut annales populi Romani et 86
monumenta vetustatis loquuntur, Kaeso ille Quinctius et
M. Furius Camillus et C. Servilius Ahala, cum essent
optime de re publica meriti, tamen populi incitati vim
iracundiamque subierunt, damnatique comitiis centuriatis
cum in exsilium profugissent, rursus ab eodem populo
placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. quod
si his damnatis non modo non imminuit calamitas claris-
simi nominis gloriam, sed etiam honestavit — nam etsi
optabilius est cursum vitae conficere sine dolore et sine
iniuria, tamen ad immortalitatem gloriae plus adfert de-
sideratum esse a suis civibus quam omnino numquam
esse violatum —, mihi sine ullo iudicio populi profecto
cum amplissimis omnium iudiciis restitutio maledicti lo-
cum aut criminis obtinebit? fortis et constans in optima 87
ratione civis P. Popilius semper fuit; tamen eius in omni
vita nihil est iam ad laudem inlustrius quam calamitas
ipsa. quis enim iam meminisset eum bene de re publica
meritum, nisi et ab improbis expulsus esset et per bonos
restitutus? Q. Metelli praeclarum imperium in re militari
fuit, egregia censura, omnis vita plena gravitatis: tamen
huius viri laudem ad sempiterni memoriam temporis ca-
lamitas propagavit. quod si [et] illis, qui expulsi sunt 33
inique, sed tamen legibus, reducti inimicis interfectis,
rogationibus tribuniciis, non auctoritate senatus, non
comitiis centuriatis, non decretis Italiae, non desiderio

civitatis, iniuria inimicorum probro non fuit, in me, qui
profectus sum integer, afui simul cum re publica, redii
cum maxima dignitate te vivo, fratre tuo altero con-
sule reducente, altero praetore † petente, tuum scelus
88 meum probrum putas esse oportere? ac si me po-
pulus Romanus incitatus iracundia aut invidia e civi-
tate eiecisset idemque postea mea in rem publicam be-
neficia recordatus se conlegisset, *et* temeritatem atque
iniuriam suam restitutione mea reprehendisset, tamen
profecto nemo tam esset amens qui mihi tale populi
iudicium non dignitati potius quam dedecori putaret
esse oportere. nunc vero cum me in iudicium populi
nemo omnium vocarit, condemnari non potuerim, qui
accusatus non sim, denique ne pulsus quidem ita sim,
ut, si contenderem, superare non possem, contraque a
populo Romano semper sim defensus, amplificatus, or-
natus, quid est qua re quisquam mihi se ipsa populari
89 ratione anteponat? an tu populum Romanum esse putas
illum, qui constat ex eis, qui mercede conducuntur? qui
impelluntur ut vim adferant magistratibus? ut obsideant
senatum? optent cotidie caedem, incendia, rapinas? quem
tu tamen populum nisi tabernis clausis frequentare non
poteras, cui populo duces Lentidios, Lollios, Placuleios,
Sergios praefeceras. o speciem dignitatemque populi
Romani, quam reges, quam nationes exterae, quam gentes
ultimae pertimescant, multitudinem hominum ex servis,
ex conductis, ex facinorosis, ex egentibus congregatam!
90 illa fuit pulcritudo populi Romani, illa forma, quam in
campo vidisti tum, cum etiam tibi contra senatus totius-
que Italiae auctoritatem et studium dicendi potestas fuit;
ille populus est dominus regum, victor atque imperator
omnium gentium, quem illo clarissimo die, scelerate,
vidisti tum, cum omnes principes civitatis, omnes ordi-
num atque aetatum omnium suffragium se non de civis,
sed de civitatis salute ferre censebant; cum denique ho-
mines in campum non tabernis, sed municipiis clausis
34 91 venerunt. hoc ego populo, si tum consules aut fuissent
in re publica aut omnino non fuissent, nullo labore tuo
praecipiti furori atque impio sceleri restitissem; sed pu-
blicam causam contra vim armatam sine populi praesidio

suscipere nolui: non quo mihi P. Scipionis, fortissimi viri, vis * privati hominis displiceret; sed Scipionis factum statim P. Mucius consul, qui in gerenda re putabatur fuisse segnior, gesta multis senatus consultis non modo defendit, sed etiam ornavit: mihi aut te interfecto cum consulibus aut te vivo et tecum et cum illis armis
decertandum fuit. erant eo tempore multa etiam alia 92
metuenda: ad servos, medius fidius, res publica venisset; tantum homines impios ex vetere illa coniuratione inustum nefariis mentibus bonorum odium retinebat.

Hic tu me etiam gloriari vetas: negas esse ferenda quae soleam de me praedicare, et homo facetus inducis etiam sermonem urbanum ac venustum, me dicere solere esse me Iovem, eundemque dictitare Minervam esse sororem meam. non tam insolens sum, quod Iovem esse me dico, quam ineruditus, quod Minervam sororem Iovis esse existimo. sed tamen ego mihi sororem virginem ascisco: tu sororem tuam virginem esse non sisti. sed vide ne tu te soleas Iovem dicere, quod tu iure eandem sororem
et uxorem appellare possis. et quoniam hoc reprehendis, 35 93
quod solere me dicas de me ipso gloriosius praedicare, quis umquam audivit, cum ego de me nisi coactus ac necessario dicerem? nam si, cum mihi furta, largitiones, libidines obiciuntur, ego respondere soleo meis consiliis, periculis, laboribus patriam esse servatam, non tam sum existimandus de gestis rebus gloriari quam de obiectis confiteri. sed si mihi ante haec durissima rei publicae tempora nihil umquam aliud obiectum est, nisi crudelitas mea unius temporis, cum a patria perniciem depuli, quid? me huic maledicto utrum non respondere an demisse re-
spondere decuit? ego vero etiam rei publicae semper 94
interesse putavi me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate senatus consensu bonorum omnium pro salute patriae gessissem, splendorem verbis dignitatemque retinere, praesertim cum mihi uni in hac re publica, audiente populo Romano, opera mea hanc urbem et hanc rem publicam esse salvam iurato dicere fas fuisset. exstinctum est iam illud maledictum crudelitatis, quod me non ut crudelem tyrannum, sed ut mitissimum parentem, omnium civium studiis desideratum, repetitum, arcessitum

95 vident. aliud exortum est. obicitur mihi meus ille dis-
cessus: cui ego crimini respondere sine mea maxima laude
non possum. quid enim, pontifices, debeo dicere? pec-
catine conscientia me profugisse? at id, quod mihi cri-
mini dabatur, non modo peccatum non erat, sed erat res
post natos homines pulcherrima. iudicium populi perti-
muisse? at [id] nec propositum ullum fuit et, si fuisset,
duplicata gloria discessissem. bonorum mihi praesidium
defuisse? falsum est. me mortem timuisse? turpe est.
36 dicendum igitur est id, quod non dicerem nisi coactus —
nihil enim umquam de me dixi sublatius asciscendae
laudis causa potius quam criminis depellendi —, dico
96 igitur et quam possum maxima voce dico: cum omnium
perditorum et coniuratorum incitata vis, duce tribuno ple-
bis, consulibus auctoribus, adflicto senatu, perterritis equi-
tibus Romanis, suspensa ac sollicita tota civitate, non
tam in me impetum faceret, quam per me in omnis bonos,
me vidisse, si vicissem, tenuis rei publicae reliquias, si
victus essem, nullas futuras: quod cum iudicassem, de-
flevi coniugis miserae discidium, liberorum carissimorum
solitudinem, fratris absentis amantissimi atque optimi
casum, subitas fundatissimae familiae ruinas, sed his om-
nibus rebus vitam anteposui meorum civium remque
publicam concidere unius discessu quam omnium interitu
occidere malui. speravi, id quod accidit, me iacentem
posse vivis viris fortibus excitari; si una cum bonis in-
97 terissem, nullo modo posse *rem p.* recreari. accepi, pon-
tifices, magnum atque incredibilem dolorem; non nego;
neque istam mihi ascisco sapientiam, quam non nulli in
me requirebant, qui me animo nimis fracto esse atque
adflicto loquebantur. an ego poteram, cum a tot rerum
tanta varietate divellerer, quas idcirco praetereo, quod
ne nunc quidem sine fletu commemorare possum, infitiari
me esse hominem et communem naturae sensum repu-
diare? tum vero neque illud meum factum laudabile nec
beneficium ullum a me in rem publicam profectum dice-
rem, si quidem ea rei publicae causa reliquissem, quibus
aequo animo carerem, eamque animi duritiam, sicut cor-
37 poris, quod cum uritur, non sentit, stuporem potius quam
98 virtutem putarem. suscipere tantos animi dolores atque

ea, quae capta urbe accidunt victis, stante urbe, unum perpeti et iam se videre distrahi a complexu suorum, disturbari tecta, diripi fortunas, patriae denique causa patriam ipsam amittere, spoliari populi Romani beneficiis amplissimis, praecipitari ex altissimo dignitatis gradu, videre praetextos inimicos, nondum morte complorata arbitria petentis funeris: haec omnia subire conservandorum civium causa atque ita, cum dolenter feras et sis non tam sapiens quam ei, qui nihil curant, sed tam amans tuorum ac tui quam communis humanitas postulat, ea laus praeclara atque divina est. nam qui ea, quae numquam cara ac iucunda duxit, animo aequo rei publicae causa deserit, nullam benevolentiam insignem in rem publicam declarat; qui autem ea relinquit rei publicae causa, a quibus cum summo dolore divellitur, ei patria cara est, cuius salutem caritati anteponit suorum. qua 99
re — dirumpatur licet ista furia atque audiat haec ex me, quoniam lacessivit, — bis servavi rem p., qui consul togatus armatos vicerim, privatus consulibus armatis cesserim. utriusque temporis fructum tuli maximum: superioris, quod ex senatus auctoritate et senatum et omnis bonos meae salutis causa mutata veste vidi, posterioris, quod et senatus et populus Romanus et omnes mortales et privatim et publice iudicarunt sine meo reditu rem publicam salvam esse non posse.

Sed hic meus reditus, pontifices, vestro iudicio con- 100
tinetur: nam si vos me in meis aedibus conlocatis, id quod in omni mea causa semper studiis, consiliis, auctoritatibus sententiisque fecistis, video me plane ac sentio restitutum; sin mea domus non modo mihi non redditur, sed etiam monumentum praebet inimico doloris mei, sceleris sui, publicae calamitatis, quis erit qui hunc reditum potius quam poenam sempiternam putet? in conspectu prope totius urbis domus est mea, pontifices; in qua si manet illud, non monumentum [urbis], sed sepulcrum, inimico nomine inscriptum, demigrandum potius aliquo est quam habitandum in ea urbe, in qua tropaea de me 38
et de re publica videam constituta. an ego tantam aut 101
animi duritiem habere aut oculorum impudentiam possim, ut cuius urbis servatorem me esse senatus omnium ad-

sensu totiens iudicarit, in ea possim intueri domum meam
eversam non ab inimico meo, sed ab hoste communi et ab
eodem aedem exstructam et positam in oculis civitatis, ne
umquam conquiescere possit fletus bonorum? Sp. Maelii
regnum appetentis domus est complanata, et quia illud
aequum accidisse populus Romanus Maelio iudicavit, no-
mine ipso Aequimaelii iustitia poenae comprobata est:
Sp. Cassii domus ob eandem causam *est* eversa atque in
eo loco aedis posita Telluris. in Vacci pratis domus fuit
M. Vacci, quae publicata *est* et eversa, ut illius facinoris
memoria et nomine loci notaretur. M. Manlius cum ab
ascensu Capitolii Gallorum impetum reppulisset, non fuit
contentus beneficii sui gloria; regnum appetisse est iudi-
catus: ergo eius domum eversam duobus lucis convesti-
tam videtis. quam igitur maiores nostri sceleratis ac
nefariis civibus maximam poenam constitui posse arbi-
trati sunt, eandem ego subibo ac sustinebo, ut apud
posteros nostros non exstinctor coniurationis et sceleris,
102 sed auctor et dux fuisse videar? hanc vero, pontifices,
labem turpitudinis et inconstantiae poterit populi Romani
dignitas sustinere vivo senatu, vobis principibus publici
consilii, ut domus M. Tullii Ciceronis cum domo Fulvii
Flacci ad memoriam poenae publice constitutae coniuncta
esse videatur? M. Flaccus, quia cum C. Graccho contra
salutem rei publicae fecerat, ex senatus sententia est in-
terfectus; eius domus eversa et publicata est: in qua por-
ticum post aliquanto Q. Catulus de manubiis Cimbricis
fecit. ista autem fax ac furia patriae, cum urbem Pisone
et Gabinio ducibus cepisset, occupasset, teneret, uno eo-
demque tempore et clarissimi viri mortui monumenta
delebat et meam domum cum Flacci domo coniungebat;
ut, qua poena senatus adfecerat eversorem civitatis, ea-
dem iste oppresso senatu adficeret eum, quem patres
39 conscripti custodem patriae iudicassent. hanc vero in
103 Palatio atque in pulcherrimo urbis loco porticum esse
patiemini, furoris tribunicii, sceleris consularis, crudeli-
tatis coniuratorum, calamitatis rei publicae, doloris mei
defixum indicium ad memoriam omnium gentium sempi-
ternam? quam porticum pro amore, quem habetis in rem
publicam et semper habuistis, non modo sententiis, sed,

si opus esset, manibus vestris disturbare cuperetis, nisi quem forte illius castissimi sacerdotis superstitiosa dedicatio deterret.

O rem, quam homines soluti ridere non desinant, tri- 104
stiores autem sine maximo dolore audire non possint! Publiusne Clodius, qui ex pontificis maximi domo religionem eripuit, is meam intulit? huncine vos, qui estis antistites caerimoniarum et sacrorum, auctorem habetis et magistrum publicae religionis? o di immortales! — vos enim haec audire cupio — P. Clodius vestra sacra curat? vestrum numen horret? res omnis humanas religione vestra contineri putat? hic non inludit auctoritati horum omnium, qui adsunt, summorum virorum? non vestra, pontifices, gravitate abutitur? ex isto ore religionis verbum excidere aut elabi potest? quam tu eodem ore accusando senatum, quod severe de religione decer- 40
neret, impurissime taeterrimeque violasti. aspicite, pon- 105
tifices, hominem religiosum et, si vobis videtur, quod est bonorum pontificum, monete eum modum quendam esse religionis; nimium esse superstitiosum non oportere. quid tibi necesse fuit anili superstitione, homo fanatice, sacrificium, quod alienae domi fieret, invisere? quae autem te tanta mentis imbecillitas tenuit, ut non putares deos satis posse placari, nisi etiam muliebribus religionibus te implicuisses? quem umquam audisti maiorum tuorum, qui et sacra privata coluerunt et publicis sacerdotiis praefuerunt, cum sacrificium Bonae deae fieret, interfuisse? neminem, ne illum quidem, qui caecus est factus. ex quo intellegitur multa in vita falso homines opinari; quoniam ille, qui nihil viderat sciens quod nefas esset, lumina amisit, istius, qui non solum aspectu, sed etiam incesto flagitio et stupro caerimonias polluit, poena omnis oculorum ad caecitatem mentis est conversa. hoc auctore tam casto, tam religioso, tam sancto, tam pio potestis, pontifices, non commoveri, cum suis dicat se manibus domum civis optimi evertisse et eam isdem manibus consecrasse?

Quae tua fuit consecratio? 'tuleram', inquit 'ut mihi 106
liceret.' quid? non exceperas, ut, si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum? ius igitur statuetis esse unius

cuiusque vestrum sedis, aras, focos, deos penatis sub-
iectos esse libidini tribuniciae? in quem quisque per ho-
mines concitatos inruerit, quem impetu perculerit, huius
domum non solum adfligere, quod est praesentis insaniae
quasi tempestatis repentinae, sed etiam in posterum tem-
41 pus religione sempiterna obligare? equidem sic accepi,
107 pontifices, in religionibus suscipiendis caput esse inter-
pretari quae voluntas deorum immortalium esse videatur;
nec est ulla erga deos pietas, si honesta *deest* de numine
eorum ac mente opinio, cum expeti nihil ab eis quod sit
iniustum atque inhonestum † arbitrare. hominem inve-
nire ista labes tum, cum omnia tenebat, neminem potuit
cui meas aedis addiceret, cui traderet, cui donaret; ipse
cum loci illius, cum aedium cupiditate flagraret ob eam-
que causam unam [una] iusta illa rogatione sua vir bonus
dominum se in meis bonis esse voluisset, tamen illo ipso
in furore suo non est ausus meam domum, cuius cupidi-
tate inflammatus erat, possidere: deos immortalis existi-
matis, cuius labore et consilio sua ipsi templa tenuerunt,
in eius domum adflictam et eversam per [vim] hominis
sceleratissimi nefarium latrocinium immigrare voluisse?
108 civis est nemo tanto in populo extra contaminatam illam
et cruentam P. Clodii manum, qui rem ullam de meis
bonis attigerit, qui non pro suis opibus in illa tempestate
me defenderit: at qui aliqua se contagione praedae, so-
cietatis, emptionis contaminaverunt, nullius neque privati
neque publici iudicii poenam effugere potuerunt. ex his
igitur bonis, ex quibus nemo rem ullam attigit qui non
omnium iudicio sceleratissimus haberetur, di immortales
domum meam concupiverunt? ista tua pulcra Libertas
deos penatis et familiaris meos lares expulit, ut se ipsa
109 tamquam in captivis sedibus conlocaret? quid est san-
ctius, quid omni religione munitius quam domus unius
cuiusque civium? hic arae sunt, hic foci, hic di penates,
hic sacra, religiones, caerimoniae continentur: hoc per-
fugium est ita sanctum omnibus, ut inde abripi neminem
42 fas sit. quo magis est istius furor ab auribus vestris repel-
lendus, qui quae maiores nostri religionibus tuta nobis et
sancta esse voluerunt, ea iste non solum contra religionem
labefactavit, sed etiam ipsius religionis nomine evertit.

At quae dea est? bonam esse oportet, quoniam qui- 110
dem est abs te dedicata. 'Libertas' inquit 'est.' tu
igitur domi meae conlocasti, quam ex urbe tota sustulisti?
tu cum conlegas tuos, summa potestate praeditos, negares
liberos esse, cum in templum Castoris aditus esset apertus
nemini, cum hunc clarissimum virum, summo genere na-
tum, summis populi beneficiis usum, pontificem et con-
sularem et singulari bonitate et modestia praeditum, quem
satis mirari quibus oculis aspicere audeas non queo, au-
diente populo Romano a pedisequis conculcari iuberes,
cum indemnatum *me* exturbares privilegiis tyrannicis in-
rogatis, cum principem orbis terrae virum inclusum domi
contineres, cum forum armatis catervis perditorum homi-
num possideres, Libertatis simulacrum in ea domo con-
locabas, quae domus erat ipsa indicio crudelissimi tui
dominatus et miserrimae populi Romani servitutis? eumne 111
potissimum Libertas domo sua debuit pellere, qui nisi
fuisset, in servorum potestatem civitas tota venisset? at 43
unde est inventa ista Libertas? quaesivi enim diligenter.
Tanagraea quaedam meretrix fuisse dicitur; eius non longe
a Tanagra simulacrum e marmore in sepulcro positum
fuit. hoc quidam homo nobilis, non alienus ab hoc reli-
gioso Libertatis sacerdote, ad ornatum aedilitatis suae
deportavit; etenim cogitarat omnis superiores muneris
splendore superare. itaque omnia signa, tabulas, orna-
mentorum quod superfuit in fanis et communibus locis,
tota e Graecia atque insulis omnibus honoris populi Ro-
mani causa sane frugaliter domum suam deportavit. is 112
postea quam intellexit posse se interversa aedilitate a L.
Pisone consule praetorem renuntiari, si modo eadem prima
littera competitorem habuisset aliquem, aedilitatem duo-
bus in locis, partim in arca, partim in hortis suis, conlo-
cavit; signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod
esset signum magis istorum quam publicae libertatis.
hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis,
ornamentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego con-
locatam? haec me domo mea pellet? haec victrix ad-
flictae civitatis rei publicae spoliis ornabitur? haec erit
in eo monumento, quod positum est, ut esset indicium
oppressi senatus ad memoriam sempiternam turpitudinis?

113 o Q. Catule, — patremne appellem *ante* an filium? re-
centior enim memoria filii est et cum meis rebus gestis
coniunctior —, tantumne te fefellit, cum mihi summa et
cotidie maiora praemia in re publica fore putabas? ne-
gabas fas esse duo consules esse in hac civitate inimicos
rei publicae: sunt inventi qui senatum tribuno furenti
constrictum traderent, qui pro me patres conscriptos de-
precari et populo supplices esse edictis atque imperio
vetarent, quibus inspectantibus domus mea disturbaretur,
diriperetur, qui denique ambustas fortunarum mearum
114 reliquias suas domos comportari iuberent. venio nunc
ad patrem. tu, Q. Catule, M. Fulvii domum, cum is fra-
tris tui socer fuisset, monumentum tuarum manubiarum
esse voluisti, ut eius, qui perniciosa rei publicae consilia
cepisset, omnis memoria funditus ex oculis hominum ac
mentibus tolleretur: hoc si quis tibi aedificanti illam por-
ticum diceret, fore tempus, cum is tribunus plebis, qui
auctoritatem senatus, iudicium bonorum omnium negle-
xisset, tuum monimentum consulibus non modo inspe-
ctantibus, verum adiuvantibus disturbaret, everteret, idque
cum eius civis, qui rem publicam ex senatus auctoritate
consul defendisset, domo coniungeret, nonne responderes
id nisi eversa civitate accidere non posse?

44
115 At videte hominis intolerabilem audaciam cum pro-
iecta quadam et effrenata cupiditate. monimentum iste
umquam aut religionem ullam cogitavit? habitare laxe
et magnifice voluit duasque et magnas et nobilis domos
coniungere. eodem puncto temporis, quo meus discessus
isti causam caedis eripuit, a Q. Seio contendit ut sibi
domum venderet: cum ille id negaret, primo se luminibus
eius esse obstructurum minabatur. adfirmabat Postumus
se vivo illam domum istius numquam futuram: acutus
adulescens ex ipsius sermone intellexit quid fieri opor-
teret: hominem veneno apertissime sustulit; emit domum
licitatoribus defatigatis prope dimidio carius quam aesti-
116 mabatur. quorsum igitur haec oratio pertinet? domus
illa mea prope tota vacua est: vix pars aedium mearum
decima ad Catuli porticum accessit. causa fuit ambulatio
et monimentum et ista Tanagraea oppressa libertate
Libertas. in Palatio, pulcherrimo prospectu, porticum

cum conclavibus pavimentatam trecentum pedum concupierat, amplissimum peristylum, cetera eius modi, facile ut omnium domos et laxitate et dignitate superaret. et homo religiosus cum aedis meas idem emeret et venderet, tamen *in* illis tantis tenebris non est ausus suum nomen emptioni illi ascribere. posuit Scatonem illum, hominem sua virtute egentem, ut is, qui in Marsis, ubi natus est, tectum, cui imbris vitandi causa succederet, iam nullum haberet, aedis in Palatio nobilissimas emisse se diceret. inferiorem aedium partem adsignavit non suae genti Fonteiae, sed Clodiae, quam reliquit; quem in numerum ex multis Clodiis nemo nomen dedit nisi aut egestate aut scelere perditus. hanc vos, pontifices, tantam *tam* variam, tam novam in omni genere voluntatem, impudentiam, audaciam, cupiditatem comprobabitis?

'Pontifex' inquit 'adfuit.' non te pudet, cum apud 117
pontifices res agatur, pontificem dicere non conlegium pontificum adfuisse, praesertim cum tribunus plebis vel denuntiare potueris vel etiam cogere? esto: conlegium non adhibuisti. quid? de conlegio quis tandem adfuit? opus erat enim auctoritate, quae est in his omnibus, sed tamen auget et aetas et honos dignitatem; opus erat etiam scientia, quam si omnes consecuti sunt, certe peritiores vetustas facit. quis ergo adfuit? 'frater' inquit 118
'uxoris meae.' si auctoritatem quaerimus, etsi id est aetatis, ut nondum consecutus sit, tamen quanta est in adulescente auctoritas, ea propter tantam coniunctionem adfinitatis minor est putanda; sin autem scientia est quaesita, quis erat minus peritus quam is, qui paucis illis diebus in conlegium venerat? qui etiam tibi erat magis obstrictus beneficio recenti, cum se fratrem uxoris tuae fratri tuo germano antelatum videbat: etsi in eo providisti ne frater te accusare possit. hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam non conlegium, non honoribus populi Romani ornatum pontificem, non denique * adulescentem quemquam, cum haberes in conlegio familiarissimos, adhibere potuisti? adfuit is, si modo adfuit, quem tu impulisti, soror rogavit, mater coëgit. videte 119
igitur, pontifices, quid statuatis in mea causa de omnium fortunis: verbone pontificis putetis, si is postem tenuerit

et aliquid dixerit, domum unius cuiusque consecrari posse,
an istae dedicationes et templorum et delubrorum reli-
giones ad honorem deorum immortalium sine ulla civium
calamitate a maioribus nostris constitutae sint? est in-
ventus tribunus plebis qui consularibus copiis instructus
omni impetu furoris in eum civem inruerit, quem percul-
46 120 sum ipsa res publica suis manibus extolleret. quid? si
qui similis istius — neque enim iam deerunt qui imitari
velint — quem mei dissimilem, cui res publica non tan-
tum debeat, per vim adflixerit, domum eius per pontifi-
cem dedicarit, id vos ista auctoritate constituetis ratum
esse oportere? dicitis: quem reperiet pontificem? quid?
pontifex et tribunus plebis idem esse non potest? M. Dru-
sus, ille clarissimus vir, tribunus plebis pontifex fuit: ergo
si is Q. Caepionis, inimici sui postem aedium tenuisset
et pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedi-
121 catae? nihil loquor de pontificio iure, nihil de ipsius
verbis dedicationis, nihil de religione, caerimoniis: non
dissimulo me nescire ea, quae, etiam si scirem, dissimu-
larem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer:
etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae etiam ad
nostras auris saepe permanant. postem teneri in dedica-
tione oportere videor audisse templi: ibi enim postis est,
ubi templi aditus est [valvae]. ambulationis postis nemo
umquam tenuit in dedicando: simulacrum autem aut aram
si dedicasti, sine religione loco moveri potest. sed iam
hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem postem
tenuisse dixisti.

122 Quamquam quid ego de dedicatione loquor? aut quid
de vestro iure et religione contra quam proposueram
47 disputo? ego vero, si omnia sollemnibus verbis, veteri-
bus et traditis institutis acta esse dicerem, tamen me rei
publicae iure defenderem. an, cum tu eius civis discessu,
cuius unius opera senatus atque omnes boni civitatem
esse incolumem totiens iudicassent, oppressam taeterrimo
latrocinio cum duobus sceleratissimis consulibus rem
publicam teneres, domum eius, qui patriam a se serva-
tam perire suo nomine noluisset, per pontificem aliquem
123 dedicasses, posset recreata res publica sustinere? date
huic religioni aditum, pontifices: iam nullum fortunis

communibus exitum reperietis. an si postem tenuerit pontifex et verba ad religionem deorum immortalium composita ad perniciem civium transtulerit, valebit in iuria nomen sanctissimum religionis: si tribunus plebis verbis non minus priscis et aeque sollemnibus bona cuiuspiam consecrarit, non valebit? atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli, qui eum ex senatu censor eiecerat, avi tui, Q. Metelle, et tui, P. Servili, et proavi tui, P. Scipio, consecravit, foculo posito in rostris adhibitoque tibicine. quid tum? num ille furor tribuni plebis ductus ex non nullis perveterum temporum exemplis fraudi Metello fuit, summo illi et clarissimo viro? certe
non fuit. vidimus hoc idem Cn. Lentulo censori tribu- 124
num plebis facere: num qua igitur is bona Lentuli religione obligavit? sed quid ego ceteros? tu, tu, inquam, capite velato, contione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii, cui regna omnia Syrorum, Arabum Persarumque donaras, consecrasti. quod si tum nihil est actum, quid in meis bonis agi potuit? sin est ratum, cur ille gurges, helluatus tecum simul rei publicae sanguine, ad caelum tamen exstruit villam in Tusculano visceribus aerarii; mihi meas ruinas, quarum ego similem totam urbem esse
passus non sum, aspicere non licuit? omitto Gabinium: 48 125
quid? exemplo tuo bona tua nonne L. Ninnius, vir omnium fortissimus atque optimus, consecravit? quod si, quia ad te pertinet, ratum esse negas oportere, ea iura constituisti in praeclaro tribunatu tuo, quibus in te conversis recusares, alios everteres: sin ista consecratio legitima est, quid est quod profanum in tuis bonis esse possit? an consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa? quid ergo illa tua tum obtestatio tibicinis? quid foculus? quid preces? quid *verba* prisca voluerunt? ementiri, fallere, abuti deorum immortalium numine ad hominum *metum* timoremque voluisti? nam si est illud ratum — mitto Gabinium — tua domus certe et quicquid habes aliud, Cereri est consecratum; sin ille tibi ludus fuit, quid te impurius, qui religiones omnis pollueris aut emen-
tiundo aut stuprando? 'iam fateor' inquit 'me in Gabinio 126
nefarium fuisse.' quippe vides poenam illam a te in alium institutam in te ipsum esse conversam. sed homo

omnium scelerum flagitiorumque documentum, quod in
Gabinio fateris, cuius impudicitiam pueritiae, libidines
adulescentiae, dedecus et egestatem reliquae vitae, latro-
cinium consulatus vidimus, cui ne ista quidem ipsa cala-
mitas iniuria potuit accidere, id in me infirmas, et gravius
esse dicis, quod uno adulescente quam quod contione
127 tota teste fecisti? 'dedicatio magnam' inquit 'habet re-
49 ligionem.' nonne vobis Numa Pompilius videtur loqui?
discite orationem, pontifices, et vos flamines: etiam tu,
rex, disce a gentili tuo; quamquam ille gentem istam re-
liquit, sed tamen disce ab homine religionibus dedito ius
totum omnium religionum. quid? in dedicatione nonne
et quis dedicet et quid et qui [quo modo] quaeritur? an tu
haec ita confundis et perturbas, ut quicumque velit, quod
velit, quo modo velit possit dedicare? quis eras tu, qui
dedicabas? quo iure? qua lege? quo exemplo? qua po-
testate? ubi te isti rei populus Romanus praefecerat?
video enim esse legem veterem tribuniciam quae vetet
iniussu plebis aedis, terram, aram consecrari: neque tam
hoc ille Q. Papirius, qui hanc legem rogavit, sensit neque
suspicatus est, fore periculum ne domicilia aut posses-
siones indemnatorum civium consecrarentur: neque enim
id fieri fas erat neque quisquam fecerat neque erat causa
cur prohibendo non tam deterrere videretur quam admo-
128 nere. sed quia consecrabantur aedes, non privatorum
domicilia, sed quae sacrae nominantur, consecrabantur
agri, non ita ut nostra praedia, si qui vellet, sed ut im-
perator agros de hostibus captos consecraret, statuebantur
arae quae religionem adferrent ipsi loco, quo essent con-
secratae, haec, nisi plebes iussisset, fieri vetuit. quae si
tu interpretaris de nostris aedibus atque agris scripta
esse, non repugno, sed quaero quae lex lata sit, ut tu
aedis meas consecrares, ubi tibi haec potestas data sit,
quo iure feceris. neque ego nunc de religione, sed de
bonis omnium nostrum, nec de pontificio, sed de iure
50 publico disputo. lex Papiria vetat aedis iniussu plebis
consecrari: sit sane hoc de nostris aedibus ac non de
publicis templis: unum ostende verbum consecrationis
in ipsa tua lege, si illa lex est ac non vox sceleris et
129 crudelitatis tuae. quod si tibi tum in illo rei publicae

naufragio omnia in mentem venire potuissent aut si tuus scriptor in illo incendio civitatis non syngraphas cum Byzantiis exsulibus et cum legatis Brogitari faceret, sed vacuo animo tibi ista non scita, sed portenta conscriberet, esses omnia si minus re, at verbis legitimis consecutus. sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum, foedera feriebantur provinciarum, regum appellationes venales erant, servorum omnium vicatim celebrabatur tota urbe discriptio, inimici in gratiam reconciliabantur, imperia ascribebantur nova iuventuti, Q. Scio venenum misero parabatur, de Cn. Pompeio, propugnatore et custode imperii, interficiendo consilia inibantur, senatus ne quid esset, ut lugerent semper boni, ut capta res publica consulum proditione, vi tribunicia teneretur. haec cum tot tantaque agerentur, non mirum est, praesertim in furore animi et caecitate, multa illum et te fefellisse.

At videte quanta sit vis huius Papiriae legis in re 130
tali, non qualem tu adfers, sceleris plenam et furoris. Q. Marcius censor signum Concordiae fecerat idque in publico conlocarat. hoc signum C. Cassius censor cum in curiam transtulisset, conlegium vestrum consuluit num quid esse causae videretur quin id signum curiamque Concordiae
dedicaret. quaeso, pontifices, et hominem cum homine 51
et tempus cum tempore et rem cum re comparate. ille erat summa modestia et gravitate censor, hic tribunus plebis scelere et audacia singulari; tempus illud erat tranquillum et in libertate populi et gubernatione positum senatus, tuum porro tempus libertate populi Romani oppressa, senatus auctoritate deleta. res illa plena iustitiae, sapientiae, dignitatis; censor enim, penes quem maiores nostri, id quod tu sustulisti, iudicium senatorum de dignitate esse voluerunt, Concordiae signum volebat in curia
curiamque ei deae dedicare: praeclara voluntas atque 131
omni laude digna; praescribere enim se arbitrabatur, ut sine studiis dissensionis sententiae dicerentur, si sedem ipsam ac templum publici consilii religione Concordiae devinxisset: tu cum ferro, cum metu, cum edictis, cum privilegiis, cum praesentibus copiis perditorum, absentis exercitus terrore et minis, consulum societate et nefario foedere servitute oppressam civitatem teneres, Libertatis

signum posuisti magis ad ludibrium impudentiae quam
ad simulationem religionis. ille in curia quae poterat
sine cuiusquam incommodo dedicari * tu in civis optime de
re publica meriti cruore ac paene ossibus simulacrum
non libertatis publicae, sed licentiae conlocasti. atque
ille tamen ad conlegium rettulit: tu ad quem rettulisti?
132 si quid deliberares, si quid tibi aut piandum aut insti-
tuendum fuisset religione domestica, tamen instituto ce-
terorum uterere: ad pontificem detulisses: novum delu-
brum cum in urbis clarissimo loco nefando [quodam
atque inaudito] instituto inchoares, referendum ad sacer-
dotes publicos non putasti? at si conlegium pontificum
adhibendum non videbatur, nemone horum tibi idoneus
visus est, qui aetate, honore, auctoritate antecellunt, ut
cum eo *de* dedicatione communicares? quorum quidem
52 tu non contempsisti, sed pertimuisti dignitatem. an tu
auderes quaerere ex P. Servilio aut ex M. Lucullo, quo-
rum ego consilio atque auctoritate rem publicam consul
ex vestris manibus ac faucibus eripui, quibusnam verbis
aut quo ritu, primum hoc dico, civis domum consecrares,
deinde civis eius, cui princeps senatus, tum autem or-
dines omnes, deinde Italia tota, post cunctae gentes testi-
monium huius urbis atque imperii conservati dedissent?
133 quid diceres, o nefanda et perniciosa labes civitatis?
'ades, ades, Luculle, Servili, dum dedico domum Cice-
ronis, ut mihi praeeatis postemque teneatis.' es tu qui-
dem cum audacia tum impudentia singulari, sed tibi
tamen oculi, voltus, verba cecidissent, cum te viri, qui
sua dignitate personam populi Romani atque auctorita-
tem imperii sustinerent, verbis gravissimis proterruissent
neque sibi fas esse dixissent, furori interesse tuo atque
134 in patriae parricidio excellere. quae cum videres, tum
te ad tuum adfinem non delectum a te, sed relictum a
ceteris contulisti; quem ego tamen credo, si est ortus ab
illis, quos memoriae proditum est ab ipso Hercule, per-
functo iam laboribus, sacra didicisse, in viri fortis ae-
rumnis non ita crudelem fuisse, ut in vivi etiam et spi-
rantis capite bustum suis manibus imponeret: qui aut
nihil dixit nec fecit omnino poenamque hanc maternae
temeritatis tulit, ut mutam in delicto personam nomen-

que praeberet, aut, si dixit aliquid verbis haesitantibus
postemque tremibunda manu tetigit, certe nihil rite, nihil
caste, nihil more institutoque perfecit. viderat ille Mu-
renam, vitricum suum, consulem designatum, ad me con-
sulem cum Allobrogibus communis exitii indicia adferre;
audierat ex illo se a me bis salutem accepisse, separatim
semel, iterum cum universis. qua re quis est qui existi- 135
mare possit huic novo pontifici, primam hanc post sacer-
dotium initum religionem instituenti vocemque mittenti
non et linguam obmutuisse et manum obtorpuisse et
mentem debilitatam metu concidisse, praesertim cum ex
conlegio tanto non regem, non flaminem, non pontificem
videret fierique particeps invitus alieni sceleris cogere-
tur et gravissimas poenas adfinitatis impurissimae susti-
neret?

Sed ut revertar ad ius publicum iudicandi, quod ipsi 53 136
pontifices semper non solum ad suas caerimonias, sed
etiam ad populi iussa adcommodaverunt, habetis in com-
mentariis vestris, C. Cassium censorem de signo Con-
cordiae dedicando ad pontificum conlegium rettulisse eique
M. Aemilium pontificem maximum pro conlegio respon-
disse, nisi eum populus Romanus nominatim praefecisset
atque eius iussu faceret, non videri eam recte posse de-
dicari. quid? cum Licinia, virgo Vestalis, summo loco
nata, sanctissimo sacerdotio praedita, T. Flaminino Q. Me-
tello consulibus aram et aediculam et pulvinar sub Saxo
dedicasset, nonne eam rem ex auctoritate senatus ad hoc
conlegium Sex. Iulius praetor rettulit? cum P. Scaevola,
pontifex maximus, pro conlegio respondit, QUOD IN LOCO
PUBLICO LICINIA, GAII FILIA, INIUSSU POPULI DEDICASSET, SA-
CRUM NON VIDERIER. quam quidem rem quanta severitate
quantaque diligentia senatus * ex ipso senatus consulto
facile cognoscetis. S. C. videtisne praetori urbano ne- 137
gotium datum, ut curaret ne id sacrum esset, et ut, si
quae essent incisae aut inscriptae litterae, tollerentur?
o tempora! o mores! tum censorem, hominem sanctissi-
mum, simulacrum Concordiae dedicare pontifices in templo
inaugurato prohibuerunt, post autem senatus in loco au-
gusto consecratam iam aram tollendam ex auctoritate
pontificum censuit neque ullum est passus ex ea dedi-

catione litterarum exstare monumentum: tu, procella pa-
triae, turbo ac tempestas pacis atque otii, quod in nau-
fragio rei publicae, tenebris offusis, demerso populo Ro-
mano, everso atque eiecto senatu, dirueris, aedificaris,
religione omni violata, religionis tamen nomine contami-
naris, in eius civis aedibus, qui urbem suis laboribus ac
periculis conservasset, monumentum deletae rei publicae
conlocaris, † ab equitum nota doloris bonorum omnium
sublato Q. Catuli nomine incideris, id sperasti rem pu-
blicam diutius quam, quoad mecum simul expulsa careret
his moenibus, esse laturam?

138 Ac si, pontifices, neque is, cui licuit, neque id, quod
fas fuit, dedicavit, quid me attinet iam illud tertium,
quod proposueram, docere, non eis institutis ac verbis,
54 quibus caerimoniae postulant, dedicasse? dixi a principio
nihil me de scientia vestra, nihil de sacris, nihil de abs-
condito iure pontificum dicturum: quae sunt adhuc a me
de iure dedicandi disputata, non sunt quaesita ex occulto
aliquo genere litterarum, sed sumpta de medio, ex rebus
palam per magistratus actis ad conlegiumque delatis, ex
senatus consulto, ex lege. illa interiora iam vestra sunt,
quid dici, quid † praere, quid tangi, quid teneri ius fuerit;
139 quae si omnia e Ti. Coruncanii scientia, qui peritissimus
pontifex fuisse dicitur, acta esse constarent aut si M. Ho-
ratius ille Pulvillus, qui, cum eum multi propter invidiam
fictis religionibus impedirent, restitit et constantissima
mente Capitolium dedicavit, huius modi alicui dedicationi
praefuisset, tamen in scelere religio non valeret, ne valeat
id, quod imperitus adulescens, novus sacerdos, sororis pre-
cibus, matris minis adductus, ignarus, invitus, sine con-
legis, sine libris, sine auctore, sine fictore, furtim, mente ac
lingua titubante fecisse dicatur, praesertim cum iste im-
purus atque impius hostis omnium religionum, qui contra
fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset,
ageret illam rem ita raptim et turbulente, uti neque mens
55 140 neque vox neque lingua consisteret. delatum [tum] est ad
vos, pontifices, et post omnium sermone celebratum, quem
ad modum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis,
identidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans
omnia aliter ac vos in monumentis habetis et pronuntiarit

et fecerit. quod quidem minime mirum est, in tanto
scelere tantaque dementia ne audaciae quidem locum ad
timorem comprimendum fuisse. etenim si nemo umquam
praedo tam barbarus atque immanis fuit qui cum fana
spoliasset, deinde aram aliquam in litore deserto somniis
stimulatus aut religione aliqua consecraret, non horreret
animo, cum divinum numen scelere violatum placare pre-
cibus cogeretur, qua tandem istum perturbatione mentis
omnium templorum atque tectorum totiusque urbis prae-
donem fuisse censetis, cum pro detestatione tot scelerum
unam aram nefarie consecraret? non potuit ullo modo — 141
quamquam et insolentia dominatus extulerat animos et
erat incredibili armatus audacia — non in agendo ruere
ac saepe peccare, praesertim illo pontifice [et] magistro
qui cogeretur docere ante quam ipse didicisset. magna
vis est cum in deorum immortalium numine tum vero in
ipsa re publica: di immortales suorum templorum custo-
dem ac praesidem sceleratissime pulsum cum viderent,
ex suis templis in eius aedis immigrare nolebant; itaque
istius vaecordissimi mentem cura metuque terrebant; res
vero publica quamquam erat exterminata mecum, tamen
obversabatur ante oculos exstinctoris sui et ab istius in-
flammato atque inito furore iam tum se meque repetebat.
qua re quid est mirum, si iste † metus furore instinctus,
scelere praeceps, neque institutas caerimonias persequi
neque verbum ullum sollemne potuit effari?

Quae cum ita sint, pontifices, revocate iam animos 56 142
vestros ab hac subtili nostra disputatione ad universam
rem publicam, quam antea cum viris fortibus multis, in
hac vero causa solis vestris cervicibus sustinetis. vobis
universi senatus perpetua auctoritas, cui vosmet ipsi
praestantissime semper in mea causa praefuistis, vobis
Italiae magnificentissimus ille motus municipiorumque
concursus, vobis campus centuriarumque una vox omnium,
quarum vos principes atque auctores fuistis, vobis omnes
societates, omnes ordines, omnes, qui aut re aut spe
denique sunt bona, omne suum erga meam dignitatem
studium et iudicium non modo commissum, verum etiam
commendatum esse arbitrabuntur. denique ipsi di im- 143
mortales, qui hanc urbem atque imperium tuentur, ut

esset omnibus gentibus posteritatique perspicuum divino
me numine esse rei publicae redditum, idcirco mihi vi-
dentur fructum reditus et gratulationis meae ad suorum
sacerdotum potestatem iudiciumque revocasse. hic est
enim reditus, pontifices, haec restitutio in domo, in sedi-
bus, in aris, in focis, in dis penatibus reciperandis. quo-
rum si iste suis sceleratissimis manibus tecta sedisque
convellit, ducibusque consulibus tamquam urbe capta
hanc unam domum quasi acerrimi propugnatoris sibi de-
lendam putavit, tamen illi di penates ac familiares mei
57 per vos in meam domum mecum erunt restituti. quo-
144 circa te, Capitoline, quem propter beneficia populus Ro-
manus Optimum, propter vim Maximum nominavit, teque,
Iuno Regina, et te, custos urbis, Minerva, quae semper
adiutrix consiliorum meorum, testis laborum exstitisti,
precor atque quaeso, vosque, qui maxime me repetistis
atque revocastis, quorum de sedibus haec mihi est pro-
posita contentio, patrii penates familiaresque, qui huic
urbi et rei publicae praesidetis, vos obtestor, quorum ego
a templis atque delubris pestiferam illam et nefariam
flammam depuli, teque, Vesta mater, cuius castissimas
sacerdotes ab hominum amentium furore et scelere de-
fendi, cuiusque ignem illum sempiternum non sum passus
aut sanguine civium restingui aut cum totius urbis in-
145 cendio commisceri: ut, si in illo paene fato rei publicae
obieci meum caput pro vestris caerimoniis atque templis
perditissimorum civium furori atque ferro et si iterum,
cum ex mea contentione interitus bonorum omnium quae-
reretur, vos sum testatus, vobis me ac meos commen-
davi, meque atque meum caput ea condicione devovi, ut,
si et eo ipso tempore et ante in consulatu meo commodis
meis omnibus, emolumentis, praemiis praetermissis, cura,
cogitatione, vigiliis omnibus nihil nisi de salute meorum
civium laborassem, tum mihi re publica aliquando resti-
tuta liceret frui; sin autem mea consilia patriae non pro-
fuissent, ut perpetuum dolorem avolsus a meis sustine-
rem, hanc ego devotionem capitis mei, cum ero in meas
sedes restitutus, tum denique convictam esse et commis-
146 sam putabo. nam nunc quidem, pontifices, non solum
domo, de qua cognostis, sed tota urbe careo, in quam

videor esse restitutus. urbis enim celeberrimae et maxi-
mae partes adversum illud non monumentum, sed volnus
patriae contuentur: quem cum mihi conspectum morte ma-
gis vitandum fugiendumque esse videatis, nolite, quaeso,
eum, cuius reditu restitutam rem publicam fore putastis,
non solum dignitatis ornamentis, sed etiam urbis patriae
visu velle esse privatum. non me bonorum direptio, non 58
tectorum excisio, non depopulatio praediorum, non praeda
consulum ex meis fortunis crudelissime capta permovet:
caduca semper et mobilia haec esse duxi, non virtutis
atque ingenii, sed fortunae et temporum munera; quorum
ego non tam facultatem umquam et copiam expetendam
putavi, quam et in utendo rationem et in carendo patien-
tiam. etenim ad nostrum usum prope modum iam est
definita moderatio rei familiaris; liberis autem nostris
satis amplum patrimonium paterni nominis ac memoriae
nostrae relinquemus: domo per scelus erepta, per latro-
cinium occupata, per religionis vim sceleratius etiam ae-
dificata quam eversa, carere sine maxima ignominia rei
publicae, meo dedecore ac dolore non possum. qua- 147
propter, si dis immortalibus, si senatui, si populo Ro-
mano, si cunctae Italiae, si provinciis, si exteris nationi-
bus, si vobismet ipsis, qui in mea salute principem sem-
per locum auctoritatemque tenuistis, gratum et iucundum
meum reditum intellegitis esse, quaeso obtestorque vos,
pontifices, ut me, quem auctoritate, studio, sententiis re-
stituistis, nunc, quoniam senatus ita volt, manibus quo-
que vestris in sedibus meis conlocetis.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO DE HARUSPICUM RESPONSO IN P. CLODIUM IN SENATU HABITA.

1 1 Hesterno die, patres conscripti, cum me et vestra dignitas et frequentia equitum Romanorum praesentium, quibus senatus dabatur, magno opere commosset, putavi mihi reprimendam esse P. Clodii impudicam impudentiam, cum is publicanorum causam stultissimis interrogationibus impediret, P. Tullioni Syro navaret operam atque ei se, cui totus venierat, etiam vobis inspectantibus venditaret. itaque hominem furentem exsultantemque continui, simul ac periculum iudicii intendi; duobus inceptis verbis omnem impetum gladiatoris ferociamque
2 compressi. ac tamen ignarus ille qui consules essent, exsanguis atque aestuans se ex curia repente proripuit cum quibusdam fractis iam atque inanibus minis et cum illius Pisoniani temporis Gabinianique terroribus; quem cum egredientem insequi coepissem, cepi equidem fructum maximum et ex consurrectione omnium vestrum et ex comitatu publicanorum. sed vaecors repente sine suo voltu, sine colore, sine voce constitit; deinde respexit et simul atque Cn. Lentulum consulem aspexit, concidit in curiae paene limine, recordatione, credo, Gabinii sui desiderioque Pisonis. cuius ego de effrenato et praecipiti furore quid dicam? potest gravioribus a me verbis volnerari quam est statim in facto ipso a gravissimo viro, P. Servilio, confectus ac trucidatus? cuius si iam vim et gravitatem illam singularem ac paene divinam adsequi possem, tamen non dubito quin ea tela, quae coniecerit inimicus, quam ea, quae conlega patris emisit, leviora atque hebetiora esse videantur.

2 3 Sed tamen mei facti rationem exponere illis volo, qui hesterno die dolore me elatum et iracundia longius prope

progressum arbitrabantur quam sapientis hominis cogitata
ratio postulasset. nihil feci iratus, nihil impotenti animo,
nihil non diu consideratum ac multo ante meditatum.
ego enim me, patres conscripti, inimicum semper esse
professus sum duobus, qui me, qui rem publicam cum
defendere deberent, servare possent, cumque ad con-
sulare officium ipsis insignibus illius imperii ad meam
salutem non solum auctoritate, sed etiam precibus vestris
vocarentur, primo reliquerunt, deinde prodiderunt, po-
stremo oppugnarunt praemiisque nefariae pactionis fun-
ditus una cum re publica oppressum exstinctumque vo-
luerunt, qui quae suo ductu et imperio cruento illo atque
funesto supplicia neque a sociorum moenibus prohibere
neque hostium urbibus inferre potuerunt, excisionem,
inflammationem, eversionem, depopulationem, vastita-
tem, ea sua cum praeda meis omnibus tectis atque agris
intulerunt. cum his furiis et facibus, cum his, inquam, 4
exitiosis prodigiis ac paene huius imperii pestibus bellum
mihi inexpiabile dico esse susceptum, neque id tamen
ipsum tantum quantum meus ac meorum, sed tantum
quantum vester atque omnium bonorum dolor postu-
lavit. in Clodium vero non est hodie maius odium quam 3
illo die fuit, cum illum ambustum religiosissimis igni-
bus cognovi muliebri ornatu ex incesto stupro atque ex
domo pontificis maximi emissum. tum, inquam, tum
vidi ac multo ante prospexi quanta tempestas excita-
retur, quanta impenderet procella rei publicae. vide-
bam illud scelus tam importunum, audaciam tam im-
manem adulescentis furentis, nobilis, volnerati non
posse arceri otii finibus; erupturum illud malum ali-
quando, si impunitum fuisset, ad perniciem civitatis.
non multum mihi sane post ad odium accessit: nihil 5
enim contra me fecit odio mei, sed odio severitatis,
[odio dignitatis,] odio rei publicae. non me magis vio-
lavit quam senatum, quam equites Romanos, quam
omnis bonos, quam Italiam cunctam, non denique in
me sceleratior fuit quam in ipsos deos immortalis: etenim
illos eo scelere violavit, quo nemo antea; in me fuit eo-
dem animo, quo etiam eius familiaris Catilina, si vicis-
set, fuisset. itaque cum numquam a me esse accu-

sandum putavi, non plus quam stipitem illum, qui quo-
rum hominum esset nesciremus, nisi se Ligurem ipse
esse diceret. quid enim hunc persequar, pecudem ac
beluam, pabulo inimicorum meorum et glande corru-
ptum? qui si sensit quo scelere se devinxerit, non du-
bito quin sit miserrimus; sin autem id non videt, peri-
6 culum est ne se stuporis excusatione defendat. accedit
etiam, quod exspectatione omnium fortissimo et claris-
simo viro, T. Annio, devota et constituta ista hostia
esse videtur, cui me praeripere desponsam iam et desti-
natam laudem, cum ipse eius opera et dignitatem et
4 salutem recuperarim, valde est iniquum. etenim, ut P.
ille Scipio natus mihi videtur ad interitum exitiumque
Karthaginis, qui illam a multis imperatoribus obsessam,
oppugnatam, labefactam, paene captam aliquando, quasi
fatali adventu solus evertit, sic T. Annius ad illam
pestem comprimendam, exstinguendam, funditus delen-
dam natus esse videtur et quasi divino munere donatus
rei publicae. solus ille cognovit quem ad modum arma-
tum civem, qui lapidibus, qui ferro alios fugaret, alios
domi contineret, qui urbem totam, qui curiam, qui
forum, qui templa omnia caede incendiisque terreret, non
7 modo vinci, verum etiam vinciri oporteret. huic ego
et tali et ita de me ac de patria merito viro numquam
mea voluntate praeripiam eum praesertim reum, cuius
ille inimicitias non solum suscepit propter salutem meam,
verum etiam appetivit. sed si etiam nunc inlaqueatus
iam omnium legum periculis, inretitus odio bonorum
omnium, exspectatione supplicii iam non diuturna im-
plicatus, feretur tamen haesitans et in me impetum im-
peditus facere conabitur, resistam et aut concedente aut
etiam adiuvante Milone eius conatum refutabo, velut
hesterno die, cum mihi stanti tacens minaretur, voce
tantum attigi legum initium et iudicii: consedit ille, con-
ticui; diem dixisset, ut iecerat: fecissem ut ei statim
tertius a praetore dies diceretur. atque hoc sic mo-
deretur et cogitet, si contentus sit eis sceleribus, quae
commisit, esse se iam consecratum Miloni: si quod in
me telum intenderit, statim me esse adrepturum arma
iudiciorum atque legum.

Atque paulo ante, patres conscripti, contionem ha- 8
buit, quae est ad me tota delata; cuius contionis primum
universum argumentum sententiamque audite: cum riseri-
tis impudentiam hominis, tum a me de tota contione
audietis. de religionibus sacris et caerimoniis est con-
tionatus, patres conscripti, Clodius: P. inquam Clodius
sacra et religiones neglegi, violari, pollui questus est.
non mirum, si hoc vobis ridiculum videtur. etiam sua
contio risit hominem, quo modo ipse gloriari solet, du-
centis confixum senati consultis, quae sunt omnia contra
illum pro religionibus facta, hominemque eum, qui pul-
vinaribus Bonae deae stuprum intulerit, eaque sacra,
quae viri oculis ne imprudentis quidem aspici fas est,
non solum aspectu virili, sed flagitio stuproque violarit,
in contione de religionibus neglectis conqueri. itaque 9
nunc proxima contio eius exspectatur de pudicitia. quid
enim interest utrum ab altaribus religiosissimis fugatus
de sacris et religionibus conqueratur an ex sororum cubi-
culo egressus pudorem pudicitiamque defendat? respon-
sum haruspicum hoc recens de fremitu in contione reci-
tavit, in quo cum aliis multis scriptum etiam illud est, id
quod audistis, LOCA SACRA ET RELIGIOSA PROFANA HABERI.
in ea causa esse dixit domum meam, a religiosissimo
sacerdote, P. Clodio, consecratam. gaudeo mihi de toto 10
hoc ostento, quod haud scio an gravissimum multis his
annis huic ordini nuntiatum sit, datam non modo iustam,
sed etiam necessariam causam esse dicendi. reperietis
enim ex hoc toto prodigio atque responso nos de istius
scelere ac furore ac de impendentibus periculis maximis
prope iam voce Iovis Optimi Maximi promoneri. sed 11
primum expiabo religionem aedium mearum, si id facere
vere ac sine cuiusquam dubitatione potero; sin scripulus
tenuissimus residere aliquis videbitur, non modo pa-
tienti, sed etiam libenti animo portentis deorum immor-
talium religionique parebo. sed quae tandem est in hac 6
urbe tanta domus ab ista suspitione religionis tam vacua
atque pura? quamquam vestrae domus, patres con-
scripti, ceterorumque civium multo maxima ex parte
sunt liberae religione, tamen una mea domus iudiciis
omnibus liberata in hac urbe sola est. te enim appello,

Lentule, et te, Philippe: ex hoc haruspicum responso decrevit senatus, ut de locis sacris religiosis ad hunc ordinem referretis. potestisne referre de mea domo? quae, ut dixi, sola in hac urbe omni religione, omnibus iudiciis liberata est; quam primum inimicus ipse in illa tempestate ac nocte rei publicae, cum cetera scelera stilo illo impuro, Sex. Clodii ore tincto, conscripsisset, ne una quidem attigit littera religionis; deinde eandem domum populus Romanus, cuius est summa potestas omnium rerum, comitiis centuriatis omnium aetatum ordinumque suffragiis eodem iure esse iussit, quo fuisset.
12 postea vos, patres conscripti, non quo dubia res esset, sed ut huic furiae, si diutius in hac urbe, quam delere cuperet, maneret, vox interdiceretur, decrevistis, ut de mearum aedium religione ad pontificum collegium referretur. quae tanta religio est, qua non in nostris dubitationibus atque in maximis superstitionibus unius P. Servilii ac M. Luculli responso ac verbo liberemur? de sacris publicis, de ludis maximis, de deorum penatium Vestaeque matris caerimoniis, de illo ipso sacrificio, quod fit pro salute populi Romani, quod post Romam conditam huius unius casti tutoris religionum scelere violatum est, quod tres pontifices statuissent, id semper populo Romano, semper senatui, semper ipsis dis immortalibus satis sanctum, satis augustum, satis religiosum esse visum est. at vero meam domum P. Lentulus consul et pontifex, P. Servilius, M. Lucullus, Q. Metellus, M'. Glabrio, M. Messalla, L. Lentulus flamen Martialis, P. Galba, Q. Metellus Scipio, C. Fannius, M. Lepidus, L. Claudius rex sacrorum, M. Scaurus, M. Crassus, C. Curio, Sex. Caesar flamen Quirinalis, Q. Cornelius, P. Albinovanus, Q. Terentius, pontifices minores, causa cognita, duobus locis dicta, maxima frequentia amplissimorum ac sapientissimorum civium astante, omni religione una mente omnes liberaverunt.
7 13 nego umquam post sacra constituta, quorum eadem est antiquitas, quae ipsius urbis, ulla de re, ne de capite quidem virginum Vestalium, tam frequens conlegium iudicasse: quamquam ad facinoris disquisitionem interest adesse quam plurimos: ita est enim interpretatio illa

pontificum, ut eidem potestatem habeant iudicum: reli-
gionis explanatio vel ab uno pontifice perito recte fieri
potest, quod idem in iudicio capitis durum atque ini-
quum est: tamen sic reperietis frequentiores pontifices
de mea domo quam umquam de caerimoniis virginum
iudicasse. postero die frequentissimus senatus, te con-
sule designato, Lentule, sententiae principe, P. Lentulo
et Q. Metello consulibus referentibus statuit, cum omnes
pontifices, qui erant huius ordinis, adessent, cumque
alii, qui honoribus populi Romani antecedebant, multa
de conlegii iudicio verba fecissent omnesque idem scri-
bendo adessent, domum meam iudicio pontificum reli-
gione liberatam videri. de hoc igitur loco sacro potis- 14
simum videntur haruspices dicere, qui locus solus ex
privatis locis omnibus hoc praecipue iuris habet, ut ab
ipsis, qui sacris praesunt, sacer non esse iudicatus sit?
verum referte: quod ex senatus consulto facere debetis.
aut vobis cognitio dabitur, qui primi de hac domo sen-
tentiam dixistis et eam religione omni liberastis, aut
senatus ipse iudicabit, qui uno illo solo antistite sacro-
rum dissentiente frequentissimus antea iudicavit, aut, id
quod certe fiet, ad pontifices reicietur, quorum auctori-
tati, fidei, prudentiae maiores nostri sacra religionesque
et privatas et publicas commendarunt. quid ergo ei
possunt aliud iudicare ac iudicaverunt? multae sunt
domus in hac urbe, patres conscripti, atque haud scio
an paene cunctae iure optimo, sed tamen iure privato,
iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipi, iure
nexi: nego esse ullam domum aliam privato eodem, quo
quae optima lege, publico vero omni praecipuo et hu-
mano et divino iure munitam: quae primum aedificatur 15
ex auctoritate senatus, pecunia publica, deinde contra
vim nefariam huius gladiatoris tot senati consultis mu-
nita atque saepta est. primum negotium isdem magistra- 8
tibus est datum anno superiore, ut curarent ut sine vi
aedificare mihi liceret, quibus in maximis periculis uni-
versa res publica commendari solet; deinde cum ille
saxis et ignibus et ferro vastitatem meis sedibus in-
tulisset, decrevit senatus eos, qui id fecissent, lege de
vi, quae est in eos, qui universam rem publicam op-

pugnassent, teneri. vobis vero referentibus, o post ho-
minum memoriam fortissimi atque optimi consules, de-
crevit idem senatus frequentissimus, qui meam domum
16 violasset, contra rem publicam esse facturum. nego ullo
de opere publico, de monumento, de templo tot senatus
exstare consulta quot de mea domo, quam senatus unam
post hanc urbem constitutam ex aerario aedificandam,
a pontificibus liberandam, a magistratibus defendendam,
a iudicibus muniendam putarit. P. Valerio pro maximis
in rem publicam beneficiis data domus est in Velia pu-
blice, at mihi in Palatio restituta; illi locus, at mihi
etiam parietes atque tectum; illi quam ipse privato iure
tueretur, mihi quam publice magistratus omnes defende-
rent. quae quidem ego si aut per me aut ab aliis habe-
rem, non praedicarem apud vos, ne nimis gloriari vide-
rer; sed cum sint mihi data a vobis, cum ea attempten-
tur eius lingua, cuius ante manu eversa vos mihi et
liberis meis manibus vestris reddidistis, non ego de
meis, sed de vestris factis loquor, nec vereor ne haec
mea vestrorum beneficiorum praedicatio non grata potius
17 quam adrogans videatur. quamquam, si me tantis labo-
ribus pro communi salute perfunctum efferret aliquando
ad gloriam in refutandis maledictis hominum improbo-
rum animi quidam dolor, quis non ignosceret? vidi enim
hesterno die quendam murmurantem: quem aiebant ne-
gare ferri me posse, quia cum ab hoc eodem impuris-
simo parricida rogarer cuius essem civitatis, respondi
me, probantibus et vobis et equitibus Romanis, eius
esse, quae carere me non potuisset. ille, ut opinor, in-
gemuit. quid igitur responderem? quaero ex eo ipso,
qui ferre me non potest: me civem esse Romanum? lit-
terate respondissem: an tacuissem? desertum negotium.
potest quisquam vir in rebus magnis cum invidia ver-
satus satis graviter *in* inimici contumeliam sine sua
laude respondere? at ipse non modo respondet quicquid
potest, cum est lacessitus, sed etiam gaudet se ab ami-
cis quid respondeat admoneri.

9
18 Sed quoniam mea causa expedita est, videamus nunc
quid haruspices dicant. ego enim fateor me et magni-
tudine ostenti et gravitate responsi et una atque constanti

haruspicum *voce* vehementer esse commotum; neque is sum, qui, si cui forte videor plus quam ceteri, qui aeque atque ego sunt occupati, versari in studio litterarum, eis delecter aut utar omnino litteris, quae nostros animos deterrent atque avocant a religione. ego vero primum habeo auctores ac magistros religionum colendarum maiores nostros, quorum mihi tanta fuisse sapientia videtur, ut satis superque prudentes sint, qui illorum prudentiam, non dicam adsequi, sed quanta fuerit perspicere possint; qui statas sollemnisque caerimonias pontificatu, rerum bene gerendarum auctoritates augurio, fatorum veteres praedictiones Apollinis vatum libris, portentorum expiationes Etruscorum disciplina contineri putaverunt; quae quidem tanta est, ut nostra memoria primum Italici belli funesta illa principia, post Sullani Cinnanique temporis extremum paene discrimen, tum hanc recentem urbis inflammandae delendique imperii coniurationem non obscure nobis paulo ante praedixerint.
deinde, si quid habui otii, etiam cognovi, multa homines 19
doctos sapientisque et dixisse et scripta de deorum immortalium numine reliquisse; quae quamquam divinitus perscripta video, tamen eius modi sunt, ut ea maiores nostri docuisse illos, non ab illis didicisse videantur. etenim quis est tam vaecors qui aut cum suspexit in caelum, deos esse non sentiat et ea, quae tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac necessitudinem persequi possit, casu fieri putet, aut cum deos esse intellexerit, non intellegat eorum numine hoc tantum imperium esse natum et auctum et retentum? quam volumus licet, patres conscripti, ipsi nos amemus, tamen nec numero Hispanos nec robore Gallos nec calliditate Poenos nec artibus Graecos nec denique hoc ipso huius gentis ac terrae domestico nativoque sensu Italos ipsos ac Latinos, sed pietate ac religione atque hac una sapientia, quod deorum numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnis gentis nationesque superavimus.

Qua re ne plura de re minime loquar dubia, adhibete 10
animos et mentis vestras, non solum auris, ad haru- 20
spicum vocem admovete: QUOD IN AGRO LATINIENSI AUDITUS EST STREPITUS CUM FREMITU. mitto haruspices, mitto

illam veterem ab ipsis dis immortalibus, ut hominum
fama est, Etruriae traditam disciplinam: nos nonne
haruspices esse possumus? exauditus in agro propinquo
et suburbano est strepitus quidam reconditus et horribilis
fremitus armorum. quis est ex gigantibus illis, quos
poëtae ferunt bellum dis immortalibus intulisse, tam im-
pius qui hoc tam novo tantoque motu non magnum ali-
quid deos populo Romano praemonstrare et praecinere
fateatur? de ea re scriptum est: POSTILIONES ESSE IOVI,
21 SATURNO, NEPTUNO, TELLURI, DIS CAELESTIBUS. audio qui-
bus dis violatis expiatio debeatur, sed hominum quae ob
delicta quaero. LUDOS MINUS DILIGENTER FACTOS POLLUTOS-
QUE. quos ludos? te appello, Lentule, — tui sacerdotii
sunt tensae, curricula, praecentio, ludi, libationes epu-
laeque ludorum —, vosque, pontifices, ad quos epulones
Iovis Optimi Maximi, si quid est praetermissum aut
commissum, adferunt, quorum de sententia illa eadem
renovata atque instaurata celebrantur; qui sunt ludi
minus diligenter facti? quando aut quo scelere polluti?
respondebis et pro te et pro conlegis tuis, etiam pro
pontificum conlegio, nihil cuiusquam aut neglegentia
contemptum aut scelere esse pollutum: omnia sollemnia
ac iusta ludorum omnibus rebus observatis summa cum
11 22 caerimonia esse servata. quos igitur haruspices ludos
minus diligenter factos pollutosque esse dicunt? eos,
quorum ipsi di immortales atque illa mater Idaea te, te,
Cn. Lentule, cuius abavi manibus esset accepta, specta-
torem esse voluit: quod ni tu Megalesia illo die spectare
voluisses, haud scio an vivere nobis atque his de rebus
iam queri liceret. vis enim innumerabilis incitata ex
omnibus vicis conlecta servorum ab hoc aedile religioso
repente *e* fornicibus ostiisque omnibus in scenam signo
dato immissa inrupit. tua tum, tua, Cn. Lentule, eadem
virtus fuit, quae in privato quondam tuo proavo: te,
nomen, imperium, vocem, aspectum, impetum tuum
stans senatus equitesque Romani et omnes boni seque-
bantur, cum ille servorum eludentium multitudini sena-
tum populumque Romanum vinctum ipso consessu et
constrictum spectaculis atque impeditum turba et an-
23 gustiis tradidisset. an si ludius constitit aut tibicen re-

pente conticuit aut puer ille patrimus et matrimus si
tensam non tenuit, si lorum omisit, aut si aedilis verbo
aut simpuvio aberravit, ludi sunt non rite facti, eaque
errata expiantur et mentes deorum immortalium ludorum
instauratione placantur: si ludi ab laetitia ad metum tra-
ducti, si non intermissi, sed perempti atque sublati sunt,
si civitati universae scelere eius, qui ludos ad luctum
conferre voluit, exstiterunt dies illi pro festis paene
funesti, dubitabimus quos ille fremitus nuntiet ludos
esse pollutos? ac si volumus ea, quae de quoque deo 24
nobis tradita sunt, recordari, hanc Matrem magnam,
cuius ludi violati, polluti, paene ad caedem et ad funus
civitatis conversi sunt, hanc, inquam, accepimus agros
et nemora cum quodam strepitu fremituque peragrare.
haec igitur vobis, haec populo Romano et scelerum in- 12
dicia ostendit et periculorum signa patefecit. nam quid
ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores
ante templum in ipso Matris magnae conspectu Megale-
sibus fieri celebrarique voluerunt? qui sunt more insti-
tutisque maxime casti, sollemnes, religiosi, quibus ludis
primum ante populi consessum senatui locum P. Afri-
canus iterum consul ille maior dedit, ut eos ludos haec
lues impura polluerit: quo si qui liber aut spectandi aut
etiam religionis causa accesserat, manus adferebantur;
quo matrona nulla adiit propter vim consessumque ser-
vorum: ita ludos eos, quorum religio tanta est, ut ex
ultimis terris arcessita in hac urbe consederit, qui uni
ludi ne verbo quidem appellantur Latino, ut vocabulo
ipso et appetita religio externa et Matris magnae nomine
suscepta declaretur, hos ludos servi fecerunt, servi
spectaverunt, tota denique hoc aedile servorum Mega-
lesia fuerunt. proh di immortales! qui magis nobiscum 25
loqui possetis, si essetis versareminique nobiscum? ludos
esse pollutos significastis ac plane dicitis. quid magis in-
quinatum, deformatum, perversum, conturbatum dici
potest quam omne servitium permissu magistratus libera-
tum in alteram scenam immissum, alteri praepositum, ut
alter consessus potestati servorum obiceretur, alter ser-
vorum totus esset? si examen apium ludis in scenam
caveam*ve* venisset, haruspices acciendos ex Etruria pu-

taremus: videmus universi repente examina tanta ser-
vorum immissa in populum Romanum saeptum atque
inclusum et non commovemur? atque in apium fortasse
examine nos ex Etruscorum scriptis haruspices, ut a
26 servitio caveremus, monerent: quod igitur ex aliquo
diiuncto diversoque monstro significatum caveremus, id
cum ipsum sibi monstrum est, et cum in eo ipso peri-
culum est, ex quo periculum portenditur, non pertime-
scemus? istius modi Megalesia fecit pater tuus? istius
modi patruus? is mihi etiam generis sui mentionem
facit, cum Athenionis aut Spartaci exemplo ludos facere
maluerit quam C. aut Appii Claudiorum? illi cum ludos
facerent, servos de cavea exire iubebant: tu in alteram
servos immisisti, ex altera liberos eiecisti. itaque qui
antea voce praeconis a liberis semovebantur, tuis ludis
13 non voce, sed manu liberos a se segregabant. ne hoc
quidem tibi in mentem veniebat, Sibyllino sacerdoti,
haec sacra maiores nostros ex vestris libris expetisse?
si illi sunt vestri, quos tu impia mente conquiris, viola-
27 tis oculis legis, contaminatis manibus attrectas. hac igi-
tur vate suadente quondam, defessa Italia Punico bello
atque ab Hannibale vexata, sacra ista nostri maiores
ascita ex Phrygia Romae conlocarunt: quae vir is acce-
pit, qui est optimus populi Romani iudicatus, P. Scipio;
femina autem, quae matronarum castissima putabatur, Q.
Claudia: cuius priscam illam severitatem [sacrificii] miri-
fice tua soror existimatur imitata. nihil te igitur neque
maiores tui coniuncti cum his religionibus neque sacerdo-
tium ipsum, quo est haec tota religio constituta, neque
curulis aedilitas, quae maxime hanc tueri religionem
solet, permovit quo minus castissimos ludos omni flagitio
28 pollueres, dedecore maculares, scelere obligares? sed
quid ego id admiror? qui, accepta pecunia Pessinuntem
ipsum, sedem domiciliumque Matris deorum, vastaris et
Brogitaro Gallograeco, impuro homini ac nefario, cuius
legati te tribuno dividere in aede Castoris tuis operis
nummos solebant, totum illum locum fanumque ven-
dideris? sacerdotem ab ipsis aris pulvinaribusque detra-
xeris? omnia illa, quae vetustas, quae Persae, quae
Syri, quae reges omnes, qui Europam Asiamque tenue-

runt, semper summa religione coluerunt, perverteris? quae denique nostri maiores tam sancta duxerunt, ut cum refertam urbem atque Italiam fanorum haberemus, tamen nostri imperatores maximis et periculosissimis bellis huic deae vota facerent eaque in ipso Pessinunte ad illam ipsam principem aram et in illo loco fanoque persolverent. quod cum Deiotarus religione sua castissime 29
tueretur, quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio atque amantissimum nostri nominis, Brogitaro, ut ante dixi, addictum pecunia tradidisti. atque hunc tamen Deiotarum, saepe a senatu regali nomine dignum existimatum, clarissimorum imperatorum testimoniis ornatum, tu etiam regem appellari cum Brogitaro iubes. sed alter est rex iudicio senatus per nos, pecunia Brogitarus per te appellatus: * * * alterum putabo regem, si habuerit unde tibi solvat quod ei per syngrapham credidisti. nam cum multa regia sunt in Deiotaro, tum illa maxime, quod tibi nummum nullum dedit, quod eam partem legis tuae, quae congruebat cum iudicio senatus ut ipse rex esset, non repudiavit, quod Pessinuntem per scelus a te violatum et sacerdote sacrisque spoliatum recuperavit, ut in pristina religione servaret, quod caerimonias ab omni vetustate acceptas a Brogitaro pollui non sinit mavoltque generum suum munere tuo quam illud fanum antiquitate religionis carere. sed ut ad haec haruspicum responsa redeam, ex quibus est primum de ludis, quis est qui id non totum in istius ludos praedictum et responsum esse fateatur?

Sequitur de locis sacris, religiosis. o impudentiam 30 14
miram! de mea domo dicere audes? committe vel consulibus vel senatui vel conlegio pontificum tuam. ac mea quidem his tribus omnibus iudiciis, ut dixi antea, liberata est. at in eis aedibus, quas tu, Q. Seio, equite Romano, viro optimo, per te apertissime interfecto, tenes, sacellum dico fuisse et aras; tabulis hoc censoriis, memoria multorum firmabo ac docebo: agatur modo haec 31
res, quod ex eo senatus consulto, quod nuper est factum, referri ad vos necesse est, habeo quae de locis religiosis velim dicere. cum de domo tua dixero, in qua tamen ita est inaedificatum sacellum, ut alius fecerit, tibi tan-

tum modo sit demoliendum, tum videbo num mihi ne-
cesse sit de aliis etiam aliquid dicere. putant enim ad
me non nulli pertinere magmentarium Telluris aperire;
nuper id patuisse dicunt et ego recordor: nunc sanctis-
simam partem ac sedem maximae religionis privato di-
cunt vestibulo contineri. multa me movent, quod aedes
Telluris est curationis meae, quod is, qui illud magmen-
tarium sustulit, mea domo iudicio pontificum liberata
secundum fratrem suum iudicatum esse dicebat: movet
me etiam in hac caritate annonae, sterilitate agrorum,
inopia frugum religio Telluris et eo magis, quod eodem
32 ostento Telluri postilio deberi dicitur. vetera fortasse
loquimur; quamquam hoc si minus civili iure perscriptum
est, lege tamen naturae, communi iure gentium sanctum
est, ut nihil mortales a dis immortalibus usu capere
15 possint. verum tamen antiqua neglegemus: etiamne ea
neglegamus, quae fiunt cum maxime, quae videmus? L.
Pisonem quis nescit his temporibus ipsis maximum et
sanctissimum Dianae sacellum in Caeliculo sustulisse?
adsunt vicini eius loci; multi sunt etiam in hoc ordine,
qui sacrificia gentilicia, illo ipso in sacello, stato loco,
anniversaria factitarint. et quaerimus di immortales quae
loca desiderent, quid significent, de quo loquantur? a
Sex. Serrano sanctissima sacella suffossa, inaedificata,
oppressa, summa denique turpitudine foedata esse nesci-
33 mus? tu meam domum religiosam facere potuisti? qua
mente? quam amiseras. qua manu? qua disturbaras.
qua voce? qua incendi iusseras. qua lege? quam ne in
illa quidem impunitate tua scripseras. quo pulvinari?
quod stupraras. quo simulacro? quod ereptum ex mere-
tricis sepulcro in imperatoris monumento conlocaras. quid
habet mea domus religiosi, nisi quod impuri et sacrilegi
parietem tangit? itaque ne quis meorum imprudens in-
trospicere tuam domum possit ac te sacra illa tua facien-
tem videre, tollam altius tectum, non ut ego te despi-
ciam, sed tu ne aspicias urbem eam, quam delere
voluisti.

16
34 Sed iam haruspicum reliqua responsa videamus. ORA-
TORES CONTRA IUS FASQUE INTERFECTOS. quid est hoc? de
Alexandrinis esse video sermonem; quem ego non re-

futo: sic enim sentio, ius legatorum, cum hominum
praesidio munitum sit, tum etiam divino iure esse valla-
tum. sed quaero ab illo, qui omnis indices tribunus e
carcere in forum effudit, cuius arbitrio sicae nunc omnes
atque omnia venena tractantur, qui cum Hermarcho Chio
syngraphas fecit, ecquid sciat unum acerrimum adver-
sarium Hermarchi, Theodosium, legatum ad senatum a
civitate libera missum, sica percussum? quod non minus
quam de Alexandrinis indignum dis immortalibus esse
visum certo scio. nec confero nunc in te unum omnia: 35
spes maior esset salutis, si praeter te nemo esset im-
purus: plures sunt; hoc et tu tibi confidis magis et nos
prope iure diffidimus. quis Platorem ex Orestide, quae
pars Macedoniae libera est, hominem in illis locis cla-
rum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum, ut
se ipse appellavit, imperatorem venisse nescit? quem ille
propter pecuniam, quam ab eo extorquere non poterat,
in vincla coniecit et medicum intromisit suum qui legato,
socio, amico, libero foedissime et crudelissime venas
incideret. securis suas cruentari scelere noluit; nomen
quidem populi Romani tanto scelere contaminavit, ut id
nulla re possit nisi ipsius supplicio expiari. qualis hunc
carnifices putamus habere, qui etiam medicis suis non
ad salutem, sed ad necem utatur?

Sed recitemus quid sequatur. FIDEM IUSQUE IURANDUM 17
NEGLECTUM. hoc quid sit per se ipsum non facile inter- 36
pretor, sed ex eo, quod sequitur, suspicor de tuorum
iudicum manifesto periurio dici, quibus olim erepti essent
nummi, nisi a senatu praesidium postulassent. qua re
autem de eis dici suspicer haec causa est, quod sic sta-
tuo, et illud in hac civitate esse maxime inlustre atque
insigne periurium et te ipsum tamen in periurii crimen ab
eis, quibuscum coniurasti, non vocari.

Et video in haruspicum responsum haec esse sub- 37
iecta: SACRIFICIA VETUSTA OCCULTAQUE MINUS DILIGENTER
FACTA POLLUTAQUE. haruspices haec loquuntur an patrii
penatesque di? multi enim sunt, credo, in quos huius
maleficii suspitio cadat. quis praeter hunc unum? ob-
scure dicitur quae sacra polluta sint? quid planius, quid
religiosius, quid gravius dici potest? VETUSTA OCCULTA-

que. nego ulla verba Lentulum, gravem oratorem ac
disertum, saepius, cum te accusaret, usurpasse quam
haec, quae nunc ex Etruscis libris in te conversa atque
interpretata dicuntur. etenim quod sacrificium tam ve-
tustum est quam hoc, quod a regibus aequale huius urbis
accepimus? quod autem tam occultum quam id, quod
non solum curiosos oculos excludit, sed etiam errantis?
quo non modo improbitas, sed ne imprudentia quidem
impune possit intrare? quod quidem sacrificium ante P.
Clodium nemo omni memoria violavit, nemo umquam
adiit, nemo neglexit, nemo vir aspicere non horruit;
quod fit per virgines Vestalis, fit pro populo Romano,
fit in ea domo, quae est in imperio, fit incredibili caeri-
monia, fit ei deae, cuius ne nomen quidem viros scire
fas est; quam iste idcirco Bonam dicit, quod in tanto
18 sibi scelere ignoverit. non ignovit, mihi crede, non:
nisi forte tibi esse ignotum putas, quod te iudices emise-
runt excussum et exhaustum, suo iudicio absolutum,
omnium condemnatum, aut quod oculos, ut opinio illius
38 religionis est, non perdidisti. quis enim ante te sacra
illa vir sciens viderat, ut quisquam poenam quae seque-
retur id scelus scire posset? an tibi luminis obesset cae-
citas plus quam libidinis? ne id quidem sentis, coni-
ventis illos oculos abavi tui magis optandos fuisse quam
hos flagrantis sororis? tibi vero, si diligenter attendes,
intelleges hominum poenas deesse adhuc, non deorum.
homines te in re foedissima defenderunt; homines tur-
pissimum nocentissimumque laudarunt; homines con-
fitentem iudicio liberaverunt; hominibus iniuria tui stupri
inlata in ipsos dolori non fuit; homines tibi arma alii
in me, alii post in illum invictum civem dederunt; ho-
minum beneficia prorsus concedo tibi iam maiora non
39 esse quaerenda: a dis quidem immortalibus quae potest
homini maior esse poena furore atque dementia? nisi
forte in tragoediis, quos volnere ac dolore corporis cru-
ciari et consumi vides, graviores deorum immortalium
iras subire quam illos, qui furentes inducuntur, putas.
non sunt illi eiulatus et gemitus Philoctetae tam miseri,
quamquam sunt acerbi, quam illa exsultatio Athamantis
et quam senium matricidarum. tu, cum furialis in con-

tionibus voces mittis, cum domos civium evertis, cum lapidibus optimos viros foro pellis, cum ardentis faces in vicinorum tecta iactas, cum aedis sacras inflammas, cum servos concitas, cum sacra ludosque conturbas, cum uxorem sororemque non discernis, cum quod ineas cubile non sentis, tum baccharis, tum furis, tum das eas poenas, quae solae sunt hominum sceleri a dis immortalibus constitutae. nam corporis quidem nostri infirmitas multos subit casus per se; denique ipsum corpus tenuissima de causa saepe conficitur: deorum tela in impiorum mentibus figuntur. qua re miserior es, cum in omnem fraudem raperis oculis, quam si omnino oculos non habueris.

Sed quoniam de eis omnibus, quae haruspices com- 19 40
missa esse dicunt, satis est dictum, videamus quid eidem haruspices iam a dis immortalibus dicant moneri. monent: NE PER OPTIMATIUM DISCORDIAM DISSENSIONEMQUE PATRIBUS PRINCIPIBUSQUE CAEDES PERICULAQUE CREENTUR, AUXILIOQUE † DIMINUITIS DEFICIANTUR, QUA RE AD UNUM IMPERIUM PROVINCIAE REDEANT EXERCITUSQUE, DIMINUTIOQUE ACCEDAT. haruspicum verba sunt haec omnia: nihil addo de meo. quis igitur optimatium discordiam molitur? idem iste, nec ulla vi ingenii aut consilii sui, sed quodam errore nostro; quem quidem ille, quod obscurus non erat, facile perspexit. hoc enim etiam turpius adflictatur res publica, quod ne ab eo quidem vexatur, ut tamquam fortis in pugna vir acceptis a forti adversario volneribus adversis
honeste cadere videatur. Ti. Gracchus convellit statum 41
civitatis: qua gravitate vir! qua eloquentia! qua dignitate! nihil ut a patris avique Africani praestabili insignique virtute, praeterquam quod a senatu desciverat, deflexisset. secutus est C. Gracchus: quo ingenio! qua eloquentia! quanta vi! quanta gravitate dicendi! ut dolerent boni non illa tanta ornamenta ad meliorem mentem voluntatemque esse conversa. ipse L. Saturninus ita fuit effrenatus et paene demens, ut auctor esset egregius et ad animos imperitorum excitandos inflammandosque perfectus. nam quid ego de P. Sulpicio loquar? cuius tanta in dicendo gravitas, tanta iucunditas, tanta brevitas fuit, ut posset vel ut prudentes errarent vel ut

boni minus bene sentirent perficere dicendo. cum his
conflictari et pro salute patriae cotidie dimicare erat
omnino illis, qui tum rem publicam gubernabant, mo-
lestum, sed habebat ea molestia quandam tamen digni-
20 42 tatem. hic vero, de quo ego ipse tam multa nunc dico,
pro di immortales! quid est? quid valet? quid adfert, ut
tanta civitas, si cadet, quod di omen obruant! a viro
tamen confecta videatur? qui post patris mortem primam
illam aetatulam suam ad scurrarum locupletium libidines
detulit, quorum intemperantia expleta in domesticis est
germanitatis stupris volutatus; deinde iam robustus pro-
vinciae se ac rei militari dedit atque ibi piratarum con-
tumelias perpessus, etiam Cilicum libidines barbarorum-
que satiavit; post exercitu L. Luculli sollicitato per ne-
fandum scelus fugit illim Romaeque recenti adventu suo
cum propinquis suis decidit ne reos faceret, a Catilina
pecuniam accepit ut turpissime praevaricaretur. inde
cum Murena se in Galliam contulit, in qua provincia
mortuorum testamenta conscripsit, pupillos necavit, ne-
farias cum multis scelerum pactiones societatesque con-
flavit; unde ut rediit, quaestum illum maxime fecundum
uberemque campestrem totum ad se ita redegit, ut homo
popularis fraudaret improbissime populum, idemque vir
clemens divisores omnium tribuum domi ipse suae cru-
43 delissima morte mactaret. exorta est illa rei publicae,
sacris, religionibus, auctoritati vestrae, iudiciis publicis
funesta quaestura: in qua idem iste deos hominesque,
pudorem, pudicitiam, senatus auctoritatem, ius, fas,
leges, iudicia violavit. atque hic ei gradus — o misera
tempora stultasque nostras discordias! — P. Clodio gra-
dus ad rem publicam hic primus est aditus ad popularem
iactationem atque ascensus. nam Ti. Graccho invidia
Numantini foederis, cui feriendo, quaestor C. Mancini
consulis cum esset, interfuerat, et in eo foedere impro-
bando senatus severitas dolori et timori fuit; eaque res
illum fortem et clarum virum a gravitate patrum de-
sciscere coëgit. C. autem Gracchum mors fraterna, pie-
tas, dolor, magnitudo animi ad expetendas domestici
sanguinis poenas excitavit. Saturninum, quod in an-
nonae caritate quaestorem a sua frumentaria procuratione

senatus amovit eique rei M. Scaurum praefecit, scimus
dolore factum esse popularem. Sulpicium ab optima
causa profectum Gaioque Iulio consulatum contra leges
petenti resistentem longius quam voluit popularis aura
provexit. fuit in his omnibus, etsi non iusta — nulla 21 44
enim potest cuiquam male de re publica merendi iusta
esse causa —, gravis tamen et cum aliquo animi virilis
dolore coniuncta: P. Clodius a crocota, a mitra, a mu-
liebribus soleis purpureisque fasceolis, a strophio, a psal-
terio, a flagitio, a stupro est factus repente popularis.
nisi eum mulieres exornatum ita deprehendissent, nisi
ex eo loco, quo eum adire fas non fuerat, ancillarum
beneficio emissus esset, populari homine populus Ro-
manus, res publica cive tali careret. hanc ob amentiam
in discordiis nostris, de quibus ipsis his prodigiis recen-
tibus a dis immortalibus admonemur, adreptus est unus
ex patriciis, cui tribuno pl. fieri non liceret. quod anno 45
ante frater Metellus et concors etiam tum senatus, senatus
principe Cn. Pompeio sententiam dicente, excluserat acer-
rimeque una voce ac mente restiterat, id post discidium
optimatium, de quo ipso nunc monemur, ita perturbatum
itaque permutatum est, ut, quod frater consul ne fieret
obstiterat, quod adfinis et sodalis clarissimus vir, qui
illum reum non laudarat, excluserat, id is consul efficeret
in discordiis principum, qui illi unus inimicissimus esse
debuerat, eo fecisse auctore se diceret, cuius auctoritatis
neminem posset paenitere. iniecta fax est foeda ac
luctuosa rei publicae: petita est auctoritas vestra, gravi-
tas amplissimorum ordinum, consensio bonorum omnium,
totus denique civitatis status. haec enim certe peteban-
tur, cum in me cognitorem harum omnium rerum illa
flamma illorum temporum coniciebatur. excepi et pro
patria solus exarsi, sic tamen, ut vos isdem ignibus cir-
cumsaepti me primum ictum pro vobis et fumantem vide-
retis. non sedabantur discordiae, sed etiam crescebat in 22 46
eos odium, a quibus nos defendi putabamur. ecce isdem
auctoribus, Pompeio principe, qui cupientem Italiam,
flagitantis vos, populum Romanum desiderantem non
auctoritate sua solum, sed etiam precibus ad meam sa-
lutem excitavit, restituti sumus. sit discordiarum finis

aliquando; a diuturnis dissensionibus conquiescamus: non
sinit eadem ista labes: eas habet contiones, ea miscet ac
turbat, ut modo se his, modo vendat illis, nec tamen ita,
ut se quisquam, si ab isto laudatus sit, laudatiorem putet,
sed ut eos, quos non amant, ab eodem gaudeant vitu-
perari. atque ego hunc non miror — quid enim faciat
aliud? —: illos homines sapientissimos gravissimosque
miror, primum, quod quemquam clarum hominem atque
optime de re publica meritum impurissimi voce hominis
violari facile patiuntur, deinde si existimant perditi ho-
minis profligatique maledictis posse, id quod minime
conducit ipsis, cuiusquam gloriam dignitatemque violari,
postremo quod non sentiunt id, quod tamen mihi iam
suspicari videntur, illius furentis ac volaticos impetus in
47 se ipsos posse converti. atque ex hac nimia non nullo-
rum alienatione a quibusdam haerent ea tela in re pu-
blica, quae quam diu haerebant in uno me, graviter equi-
dem, sed aliquanto levius ferebam. an iste nisi primo se
dedisset eis, quorum animos a vestra auctoritate seiun-
ctos esse arbitrabatur, nisi eos in caelum suis laudibus
praeclarus auctor extolleret, nisi exercitum C. Caesaris —
in quo fallebat, sed eum nemo redarguebat —, nisi eum,
inquam, exercitum signis infestis in curiam se immissu-
rum minitaretur, nisi se Cn. Pompeio adiutore, M. Crasso
auctore, quae faciebat facere clamaret, nisi consules cau-
sam coniunxisse secum, in quo uno non mentiebatur,
confirmaret, tam crudelis mei, tam sceleratus rei publi-
23 48 cae vexator esse potuisset? idem postea quam respirare
vos a metu caedis, emergere auctoritatem vestram e flucti-
bus illis servitutis, reviviscere memoriam ac desiderium
mei vidit, vobis se coepit subito fallacissime venditare.
tum leges Iulias contra auspicia latas et hic et in con-
tionibus dicere, in quibus legibus inerat curiata illa lex,
quae totum eius tribunatum continebat, quam caecus
amentia non videbat: producebat fortissimum virum, M.
Bibulum; quaerebat ex eo C. Caesare leges ferente de
caelo semperne servasset? semper se ille servasse dice-
bat. augures interrogabat quae ita lata essent rectene
lata essent? illi vitio lata esse dicebant. ferebant in
oculis hominem quidam boni viri et de me optime meriti,

sed illius, ut ego arbitror, furoris ignari. longius pro-
cessit: in ipsum Cn. Pompeium, auctorem, ut praedicare
est solitus, consiliorum suorum, invehi coepit: inibat
gratiam a non nullis. tum vero elatus *est* spe, posse se, 49
quoniam togatum domestici belli exstinctorem nefario
scelere foedasset, illum etiam, illum externorum bello-
rum hostiumque victorem adfligere; tum est illa in templo
Castoris scelerata et paene deletrix huius imperii sica de-
prehensa; tum ille, cui nulla hostium diutius urbs um-
quam fuit clausa, qui omnis angustias, omnis altitudines
moenium obiectas semper vi ac virtute perfregit, obses-
sus est ipse domi, meque non nulla imperitorum vitupe-
ratione timiditatis meae consilio et facto suo liberavit.
nam si Cn. Pompeio, viro uni omnium fortissimo, qui-
cumque nati sunt, miserum magis fuit quam turpe, quam
diu ille tribunus pl. fuit, lucem non aspicere, carere pu-
blico, minas eius perferre, cum in contionibus diceret
velle se in Carinis aedificare alteram porticum quae Pa-
latio responderet, certe mihi exire domo mea ad priva-
tum dolorem fuit luctuosum, ad rationem rei publicae
gloriosum. videtis igitur hominem per se ipsum iam 24 50
pridem adflictum ac iacentem perniciosis optimatium
discordiis excitari, cuius initia furoris dissensionibus eo-
rum, qui tum a vobis seiuncti videbantur, sustentata
sunt. reliqua iam praecipitantis tribunatus etiam post
tribunatum obtrectatores eorum atque adversarii defen-
derunt, ne a re publica rei publicae pestis removeretur
restiterunt, etiam ne causam diceret, etiam ne privatus
esset. etiamne in sinu atque in deliciis quidam optimi
viri viperam illam venenatam ac pestiferam habere potue-
runt? quo tandem decepti munere? 'volo' inquiunt 'esse
qui in contione detrahat de Pompeio.' detrahat ille vitu-
perando? velim sic hoc vir summus atque optime de
mea salute meritus accipiat, ut a me dicitur: dicam qui-
dem certe quod sentio: mihi, me dius fidius, tum de illius
amplissima dignitate detrahere, cum eum maximis lau-
dibus efferebat, videbatur. utrum tandem C. Marius 51
splendidior cum eum C. Glaucia laudabat, an cum eun-
dem iratus postea vituperabat? an ille demens et iam
pridem ad poenam exitiumque praeceps foedior aut in-

quinatior in Cn. Pompeio accusando quam in universo
senatu vituperando fuit? quod quidem miror, cum alte-
rum gratum sit iratis, alterum esse tam bonis civibus
non acerbum. sed ne id viros optimos diutius delectet,
legant hanc eius contionem, de qua loquor: in qua Pom-
peium ornat an potius deformat? certe laudat et unum
esse in hac civitate dignum huius imperii gloria dicit et
significat se illi esse amicissimum et reconciliationem esse
52 gratiae factam. quod ego quamquam quid sit nescio, ta-
men hoc statuo, hunc, si amicus esset Pompeio, lauda-
turum illum non fuisse. quid enim, si illi inimicissimus
esset, amplius ad eius laudem minuendam facere potuisset?
videant ei, qui illum Pompeio inimicum esse gaudebant
ob eamque causam in tot tantisque sceleribus conivebant
et non numquam eius indomitos atque effrenatos furores
plausu etiam suo prosequebantur, quam se cito inverterit.
nunc enim iam laudat illum: in eos invehitur, quibus se
antea venditabat. quid existimatis eum, si reditus ei
gratiae patuerit, esse facturum, qui tam libenter in opi-
25 53 nionem gratiae inrepat? quas ego alias optimatium dis-
cordias a dis immortalibus definiri putem? nam hoc
quidem verbo neque P. Clodius neque quisquam de gre-
galibus eius aut de consiliariis designatur. habent Etrusci
libri nomina certa, quae in id genus civium cadere pos-
sint. DETERIORES, REPULSOS, quod iam audictis, hos ap-
pellant, quorum et mentes et res sunt perditae longeque
a communi salute diiunctae. qua re cum di immortales
monent de optimatium discordia, de clarissimorum et
optime meritorum civium dissensione praedicunt: cum
principibus periculum caedemque portendunt, in tuto
conlocant Clodium, qui tantum abest a principibus quan-
54 tum a puris, quantum ab religiosis. vobis, o clarissimi
atque optimi cives, et vestrae saluti consulendum et pro-
spiciendum vident. caedes principum ostenditur; id, quod
interitum optimatium sequi necesse est, adiungitur; ne
in unius imperium res recidat, admonemur; ad quem
metum si deorum monitis non duceremur, tamen ipsi no-
stro sensu coniecturaque raperemur: neque enim ullus
alius discordiarum solet esse exitus inter claros et poten-
tis viros nisi aut universus interitus aut victoris domina-

tus aut regnum. dissensit cum Mario, clarissimo cive, consul nobilissimus et fortissimus, L. Sulla: horum uterque ita cecidit victus, ut victor idem regnaverit. cum Octavio conlega Cinna dissedit: utrique horum secunda fortuna regnum est largita, adversa mortem. idem iterum Sulla superavit: tum sine dubio habuit regalem potestatem, quamquam rem publicam recuperarat. inest hoc 55
tempore haud obscurum odium atque id insitum penitus et inustum animis hominum amplissimorum; dissident principes; captatur occasio. qui non tantum opibus valent, nescio quam fortunam tamen ac tempus exspectant; qui sine controversia plus possunt, ei fortasse non numquam consilia ac sententias inimicorum suorum extimescunt. tollatur haec e civitate discordia: iam omnes isti qui portenduntur metus exstinguentur; iam ista serpens, quae tum hic delitiscit, tum se emergit et fertur illuc, compressa atque inlisa morietur. monent enim ei- 26
dem, NE OCCULTIS CONSILIIS RES PUBLICA LAEDATUR. quae sunt occultiora quam eius, qui in contione ausus est dicere iustitium edici oportere, iuris dictionem intermitti, claudi aerarium, iudicia tolli? nisi forte existimatis hanc tantam conluvionem illi tantamque eversionem civitatis in mentem subito in rostris cogitanti venire potuisse. est quidem ille plenus vini, stupri, somni plenusque inconsideratissimae ac dementissimae temeritatis; verum tamen nocturnis vigiliis, etiam coitione hominum, iustitium illud concoctum atque meditatum est. mementote, patres conscripti, verbo illo nefario temptatas auris nostras et perniciosam viam audiendi consuetudine esse munitam.

Sequitur illud: NE DETERIORIBUS REPULSISQUE HONOS AU- 56
GEATUR. REPULSOS videamus; nam DETERIORES qui sint post docebo. sed tamen in eum cadere hoc verbum maxime, qui sit unus omnium mortalium sine ulla dubitatione deterrimus, concedendum est. qui sunt igitur REPULSI? non, ut opinor, ei, qui aliquando honorem vitio civitatis, non suo, non sunt adsecuti; nam id quidem multis saepe optimis civibus atque honestissimis viris accidit. repulsi sunt ei, quos ad omnia progredientis, quos munera contra leges gladiatoria parantis, quos apertissime largientis

non solum alieni, sed etiam sui, vicini, tribules, urbani,
rustici reppulerunt. hi ne honore augeantur, monent.
debet esse gratum quod praedicunt, sed tamen huic malo
populus Romanus ipse nullo haruspicum admonitu sua
57 sponte prospexit. deteriores cavete; quorum quidem est
magna natio, sed tamen eorum omnium hic dux est at-
que princeps. etenim si unum hominem deterrimum
poëta praestanti aliquis ingenio fictis vitiis conquisitis
deformatum vellet inducere, nullum profecto dedecus re-
perire posset, quod in hoc non inesset, multaque in eo
27 penitus defixa atque haerentia praeteriret. parentibus et
dis immortalibus et patriae nos primum natura conciliat;
eodem enim tempore et suscipimur in lucem et hoc cae-
lesti spiritu augemur et certam in sedem civitatis ac liber-
tatis ascribimur: iste parentum nomen, sacra, memoriam,
gentem Fonteiano nomine obruit; deorum ignis, solia,
mensas, abditos ac penetralis focos, occulta et maribus
non invisa solum, sed etiam inaudita sacra inexpiabili
scelere pervertit idemque earum templum inflammavit
dearum, quarum ope etiam aliis incendiis subvenitur.
58 quid de patria loquar? qui primum eum civem vi, ferro,
periculis urbe, omnibus patriae praesidiis depulit, quem
vos patriae conservatorem esse saepissime iudicaritis:
deinde everso senatus, ut ego semper dixi, comite, duce,
ut ille dicebat, senatum ipsum, principem salutis mentis-
que publicae, vi, caede incendiisque pervertit; sustulit
duas leges, Aeliam et Fufiam, maxime rei publicae sa-
lutaris; censuram exstinxit; intercessionem removit; au-
spicia delevit; consules, sceleris sui socios, aerario, pro-
vinciis, exercitu armavit; reges qui erant vendidit, qui
non erant appellavit; Cn. Pompeium ferro domum com-
pulit; imperatorum monumenta evertit; inimicorum do-
mus disturbavit; vestris monumentis suum nomen in-
scripsit. infinita sunt scelera, quae ab illo in patriam
sunt edita. quid, quae in singulos civis, quos necavit,
socios, quos diripuit, imperatores, quos prodidit, exer-
59 citus, quos temptavit? quid vero? ea quanta sunt, quae
in ipsum se scelera, quae in suos edidit? quis minus
umquam pepercit hostium castris quam ille omnibus cor-
poris sui partibus? quae navis umquam in flumine pu-

blico tam volgata omnibus quam istius aetas fuit? quis
umquam nepos tam libere est cum scortis quam hic cum
sororibus volutatus? quam denique tam immanem Cha-
rybdim poëtae fingendo exprimere potuerunt, quae tantos
exhaurire gurgites posset, quantas iste Byzantiorum Bro-
gitarorumque praedas exsorbuit? aut tam eminentibus
canibus Scyllam tamque ieiunis quam quibus istum vide-
tis, Gelliis, Clodiis, Titiis rostra ipsa mandentem?

Qua re, id quod extremum est in haruspicum re- 60
sponso, providete, NE REI PUBLICAE STATUS COMMUTETUR.
etenim vix haec, si undique fulciamus, iam labefacta,
vix, inquam, nixa in omnium nostrum umeris cohaere-
bunt. fuit quondam ita firma haec civitas et valens, ut 28
neglegentiam senatus vel etiam iniurias civium ferre
posset: iam non potest. aerarium nullum est: vectigali-
bus non fruuntur qui redemerunt; auctoritas principum
cecidit; consensus ordinum est divolsus; iudicia perie-
runt; suffragia descripta tenentur a paucis; bonorum
animus ad nutum nostri ordinis expeditus iam non erit;
civem qui se pro patriae salute opponat invidiae frustra
posthac requiretis. qua re hunc statum, qui nunc est, 61
qualiscumque est, nulla alia re nisi concordia retinere
possumus; nam ut meliore simus loco ne optandum qui-
dem est illo impunito; deteriore autem statu ut simus,
unus est inferior gradus aut interitus aut servitutis: quo
ne trudamur, di immortales nos admonent, quoniam iam
pridem humana consilia ceciderunt. atque ego hanc ora-
tionem, patres conscripti, tam tristem, tam gravem, non
suscepissem, non quin hanc personam et has partis ho-
noribus populi Romani, vestris plurimis ornamentis mihi
tributis deberem et possem sustinere, sed tamen facile
tacentibus ceteris reticuissem: sed haec oratio omnis
fuit non auctoritatis meae, sed publicae religionis. mea
fuerunt verba fortasse plura, sententiae quidem omnes
haruspicum, ad quos aut referri nuntiata ostenta non
convenit aut eorum responsis commoveri necesse est.
quod si cetera magis pervolgata nos saepe et leviora 62
moverunt, vox ipsa deorum immortalium non mentis
omnium permovebit? nolite enim id putare accidere
posse, quod in fabulis saepe videtis fieri, ut deus aliqui

delapsus e caelo coetus hominum adeat, versetur in terris, cum hominibus conloquatur. cogitate genus sonitus eius, quem Latinienses nuntiarunt, recordamini illud etiam, quod nondum est relatum, quod eodem fere tempore factus in agro Piceno Potentiae nuntiatur terrae motus horribilis cum quibusdam † multis metuendisque rebus: haec eadem profecto quae prospicimus impendentia per-
63 timescetis. etenim haec deorum immortalium vox, haec paene oratio iudicanda est, cum ipse mundus cumque agri atque terrae motu quodam novo contremiscunt et inusitato aliquid sono incredibilique praedicunt. in quo constituendae nobis quidem sunt procurationes et obsecratio, quem ad modum monemur; sed faciles sunt preces apud eos, qui ultro nobis viam salutis ostendunt; nostrae nobis sunt inter nos irae discordiaeque placandae.
